Victor Hugo

LES MISfiRABLES

Crnest Flammarion,

editeur

Paris 1926

CLASICII LITERATURII UNIVERSALE

VICTOR
HUGO

MIZERABILII

în romîneşte de
LUCIA DEMETRIUS si TUDOR MĂINESCU
Nofe explicative de N. N. CQNDEESCU

EDITURA DE STAT PENTRU LITERATURA ŞI ARTĂ,

PETIT-PICPUS

l ULICIOARA

PICPUS, NUMĂRUL 62

Acum o jumătate de veac nimic nu semăna mai mult cu o poartă obişnuită care închide un gang ca poarta cu numărul 62 din ulicioara Picpus. Poarta asta, de obicei întredeschisă în felul cel mai îmbietor, lăsa să se vadă două lucruri, care n-au în ele nimic prea funebru: o curte împrejmuită cu ziduri acoperite de viţă şi chipul unui portar care leneveşte. Deasupra zidului din fund se zăreau arbori înalţi.

Cînd curtea era înveselită de o rază de soare, cînd portarul era înveselit de un pahar de vin, era greu să treci prin faţa numărului 62 din ulicioara Picpus fără să-ţi dea prin gînd ceva vesel. Cu toate astea, întrevedeai şi un loc întunecat.

Pragul zîmbea, dar casa se ruga şi plîngea.

Dacă izbuteai, ceea ce nu era de loc lesne, să treci pragul — lucru cu neputinţă aproape pentru toată lumea, pentru că exista un „deschide-te, Sesame !" ' pe care trebuia să-I ştii — dacă, după ce treceai pragul, intrai Ia dreapta într-o sală mică de unde începeau nişte trepte strînse între doi pereţi şi atît de înguste încît nu avea loc să treacă decît o singură persoană, dacă nu te înfricoşa spoiala galbenă ca penele scatiului cu bordura cafenie, care acoperea scara asta, dacă te încumetai s-o urci, coteai o dată, de două ori şi ajungeai Ia primul etaj pe un coridor unde

---

[1] Formulă magică din povestea arabă *Ali-Baba şl cei patruzeci de hoţi (1001 de nopţi),* prin care hoţii şi, după dînşii, Ali-BaSa făceau să se mişte lespedea de la intrarea unei peşteri cu

vopseaua galbenă şi dunga cafenie de jos te urmăreau cu o stăruinţă liniştită. Scara şi coridorul erau luminate de două ferestre frumoase. Coridorul făcea o cotitură şi se tntuneca. Dacă ajungeai după colţ, dădeai după cîţiva paşi de o uşă cu atît mai tainică cu cît nu era închisă. O împingeai şi te găseai într-o odăiţă de vreo şase picioare, pătrată, pardosită cu piatră, spălată, curată, rece, tapetată cu hîrtie cu floricele verzi de un franc jumătate sulul. Lumina zilei, albă şi mată, venea printr-o fereastră mare împărţită în ochiuri mici, care era la stînga şi ţinea cît toată lărgimea odăii. Dacă te uitai, nu vedeai pe nimeni; dacă ascultai, nu auzeai nici un pas şi nici un murmur de voce omenească. Peretele era gol; camera nu era mobilată ; nu exista în ea nici măcar un scaun.

Dacă te uitai mai bine, vedeai pe perete, în faţa uşii, o gaură pătrată, fiecare latură măsurînd cam un picior, cu zăbrele de fier, negre, încrucişate, noduroase, solide, care formau pătrate, aproape cît nişte ochiuri de împletitură, mai mici decît o şchioapă şi jumătate. Floricelele verzi--ale hîrtiei de pe perete ajungeau liniştite şi în ordine pînă la zăbrelele acestea de fier, dar fără ca atingerea iunebră să le înfricoşeze şi să le ameţească. Dacă am presupune că o fiinţă vie ar fi fost atît de slabă încît sâ încerce să intre şi să iasă prin această gaură pătrată, ar îi împiedicat-o totuşi grilajul. Nu lăsa să treacă trupul, dar în schimb lăsa să treacă privirea, adică spiritul. S-ar părea că cei de-acolo se gîndiseră şi la asta, deoarece o dublaseră cu o fîşie îngustă de tinichea, vîrîtă în perete ceva mai în spate şi străpunsă de mii de găuri, mai mărunte decît acelea ale unei strecurători. în josul acestei plăci era făcută o deschizătură întru totul la fel cu aceea a unei cutii de scrisori. La. dreapta acestei găuri zăbrelite atîrna sfoara unei sonerii.

Dacă trăgeai de sîoara aceea, suna un clopoţel şi se auzea o voce, atît de apropiată de tine încît te făcea să tresari.

— Cine e acolo? întreba vocea.

Era un glas de femeie, un glas blînd, atît de blînd încît era lugubru.

Şi aici era un cuvînt magic pe care trebuia să-l ştii. Dacă nu-l ştiai, vocea tăcea şi peretele îşi redobîndea liniştea, ca şi cum de partea cealaltă ar fi fost întunecimea în-fricoşătoare a mormîntului.

Dacă ştiai cuvîntul, glasul se auzea iar :

— Intraţi la dreapta.

Vedeai abia atunci, la dreapta, în faţa ferestrei, o uşă cu geamuri, vopsită în cenuşiu, deasupra căreia se afla un cadru tot cu geam. Apăsai pe clanţă, deschideai uşa şi încercai întru totul aceeaşi impresie pe care ai fi avut-o dacă ai fi intrat la un spectacol, într-o lojă zăbrelită, mai înainte ca zăbrelele să se tragă la o parte şi lustrele să se aprindă. Te aflai, într-adevăr, într-un fel de lojă de teatru în care lumina zilei abia ajungea prin uşa cu geamuri, o încăpere strîmtă, mobilată cu două scaune vechi şi cu o rogojină uzată, adevărată lojă cu marginea îndeajuns de înaltă ca să te poţi rezema şi pe care se afla o tăbliţă de lemn negru. Loja asta era zăbrelită, dar nu cu zăbrele de lemn aurit ca la operă, ci cu nişte drugi de fier, monstruoşi, împletiţi groaznic şi fixaţi în perete prin lipituri uriaşe, care semănau cu nişte pumni închişi.

După cîteva minute, privirea începea să se obişnuiască cu acea lumină chioară de pivniţă şi încerca să străbată grilajul, dar nu trecea dincolo de el decît cu vreo cîteva şchioape. Intîlnea acolo o barieră făcută din obloane negre, prinse şi întărite de bîrne de lemn vopsite în galben, ca turta dulce. Obloanele astea erau făcute din lame lungi şi înguste şi acopereau toată lărgimea grilajului. Erau întotdeauna închise. După cîteva clipe, se auzea o voce care te chema din dosul obloanelor şi-ţi spunea :

— Sînt aici, ce vreţi de la mine ?

Era vocea fiinţei iubite ; uneori vocea pe care o adorai. Nu vedeai pe nimeni. Abia auzeai zgomotul unei răsuflări. Ţi se părea că e un glas care îţi vorbeşte de dincolo de mormînt. Dacă îndeplineai anumite condiţii cerute, ceea ce se întîmpla rar, atunci o lamă îngustă de la un oblon ţi se deschidea în faţă şi glasul devenea arătare. In spatele grilajului, în spatele oblonului, zăreai, atît cît îţi îngăduiau zăbrelele, un cap din care nu se vedeau decît gura şi

bărbia ; restul era acoperit cu un văl negru. întrezăreai un văl de călugăriţă şi o formă abia distinctă, acoperită cu un giulgiu negru. Capul îţi vorbea, dar nu te privea şi nu-ţi zîmbea niciodată.

Lumina zilei, care venea din spate, cădea în aşa **fel,** încît capul acela îl vedeai alb, iar el te vedea întunecat. Lumina asta era un simbol.

Ochii se cufundau totuşi cu nesaţ în acea deschizătură care se făcuse, în locul acela închis pentru toate privirile. O lumină tulbure învăluia forma aceea înveşmîntată în doliu. Ochii străbăteau această lumină tulbure, încercînd să desluşească ceea ce se afla în jurul arătării. După cîtăva vreme, îţi dădeai seama că nu vedeai nimic. Nu vedeai decît noaptea, vidul, bezna, o ceaţă de iarnă, amestecată cu aburi de mormînt, un fel de pace groaznică, o tăcere de unde nu venea nimic, nici măcar suspine, o umbră în care nu deosebeai nimic, nici măcar strigoi.

Ceea ce se vedea era interiorul unei mănăstiri. Era interiorul casei încruntate şi aspre numită mănăstirea bernardinelor Veşnicei închinări. Loja în care te aflai era vorbitorul.

Primul glas care vorbise era acela al portăresei, mereu acolo, nemişcată, pe un scaun, tăcută, de cealaltă parte a peretelui, aproape de deschizătura pătrată, apărată de grilajul de fier şi de placa cu mii de găuri, ca de o dublă vizieră.

întunericul în care era cufundată loja zăbrelită venea din faptul că vorbitorul avea o fereastră care dădea spre lumea din afară, dar nici una spre mănăstire. Ochii profani nu trebuiau să vadă nimic din locul acela sfinţit.

Exista totuşi o lumină şi dincolo de bezna aceea : era o viaţă şi în această moarte. Cu toate că mănăstirea asta era cea mai ferită dintre toate, vom încerca să pătrundem în ea, să-l facem şi pe cititor să pătrundă, şi să spunem, păstrînd măsura, unele lucruri pe care povestitorii nu le-au văzut niciodată şi prin urmare nu le-au spus niciodată.

II

COMUNITATEA RELIGIOASA A LUI MARTIN VERGA

Mănăstirea asta, care exista cu mulţi ani înainte de 1824 în străduţa Picpus, era o comunitate de bernardine, supusă regulilor lui Martin Verga.

Aşadar, bernardinele acestea nu ţineau de Clairvaux, ca bernardinii, ci de Cîteaux, ca benedictinii. Cu alte cuvinte, nu erau închinate sfîntului Bernard, ci sfîntului Benedict.

Oricine a răsfoit ceasloave ştie că Martin Verga a înfiinţat la 1425 o congregaţie de bernardine-benedictine, care-şi aveau centrala ordinului la Salamanca, iar sucursala la Alcala.

Congregaţia aceasta s-a ramificat în toate ţările catolice ale Europei.

Aceste ordine religioase, altoite unele pe altele, sînt obişnuite în biserica latină. Ca să nu pomenim decît ordinul sfîntului Benedict, despre care e vorba aici, trebuie să spunem că la acest ordin se mai afiliază, în afară de comunitatea religioasă a lui Martin Verga, alte patru congregaţii — două în Italia : Monte-Casino şi Sfînta Justina din Padova ; două în Franţa : Cluny şi Sfîntul Maur — şi nouă ordine : Valombrosa, Grammont, celestinii, camaldulii, certozii, umiliţii, olivatorii şi silvestrinii, şi în sfîrşit cistercienii ; pentru că Cîteaux el însuşi, tulpină a altor ordine, nu e decît un lăstar al sfîntului Benedict. Cistercienii datează de la sfîntul Robert, abate de Molesme, care a trăit în dioceza Langres la 1098 ; în schimb, diavolul care se retrăsese în deşertul Subiaco (era bătrîn, poate se făcuse schivnic ?) a fost gonit din fostul templu al lui Apollo, unde sălăşluia în anul 529, de către sfîntul Benedict, pe atunci în vîrstă de şaptesprezece ani.

îndată după regula carmelitelor, care umblă cu picioarele goale, poartă o împletitură de răchită pe piept şi nu stau jos niciodată, regula bernardinelor-benedictine a lui Martin Verga este cea mai aspră dintre toate. Ele sînt

îmbrăcate în negru şi poartă un pieptar care, după prescripţia specială a sfîntului Benedict, urcă pînă la bărbie. Sînt îmbrăcate cu o rochie de stofă cu mîneci largi, cu un văl lung de lînă, cu acel pieptar care urcă pînă la bărbie şi e croit dreptunghiular pe piept, şi capul le e înfăşurat cu o fîşie de pînză pînă la sprîncene. Totul e negru, numai fîşia de pînză e albă. Novicele poartă aceleaşi haine, însă albe. Cele mai vechi în ordin mai au, pe lîngă veşmîntul obişnuit, un şirag de mătănii atîrnat de brîu.

Bernardinele-benedictine ale lui Martin Verga practică veşnica închinare, la fel cu benedictinele sfîntului Potir, care aveau la începutul veacului acesta două case la Paris : una la Temple, cealaltă în strada Neuve Sainte-Genevieve. De altfel, bernardinele-benedictine de la Petit-Picpus, de care vorbim acum, alcătuiau un ordin cu totul diferit de acela al maicilor sfîntului Potir, închise în strada Neuve Sainte-Genevieve şi la Temple.

Regulile acestor două ordine erau foarte diferite, de asamenea şi felul lor de a se îmbrăca. Bernardinele-benedictine de la Petit-Picpus purtau un pieptar negru, iar benedictinele sfîntului Potir din strada Neuve Sainte-Genevieve purtau un pieptar alb şi mai aveau pe piept un sfînt poi:ir, înalt de vreo trei degete, de argint sau de aramă aurită. Maicile de la Petit-Picpus nu purtau un astfel de sfînt potir. Veşnica închinare, comună celor de la Petit-Picpus şi celor de la Temple, îngăduie totuşi ca cele două ordine să fie cu totul distincte. Intre maicile sfîntului Potir şi bernardinele lui Martin Verga e numai o asemănare în ce priveşte practicile, tot aşa cum există o asemănare în ce priveşte studiile şi glorificarea tuturor tainelor în legătură cu copilăria, viaţa şi moartea lui Isus Hristos şi a sfintei fecioare, între alte două ordine deosebite şi uneori duşmane : Oratoriul Italiei, stabilit la Florenţa de către Filip de Neri' şi Oratoriul Franţei,

[1] Preot florentin din secolul al XVI-lea, care a înfiinţat ordinul catolic al oratorienilor, introdus şi în Franţa la începutul secolului următor de către cardinalul Pierre de Berulle.

stabilit la Paris de către Pierre de Berulle. Oratoriul din Paris pretindea să aibă întîietatea, pentru că Filip de Neri n-ar fi decît un sfînt, pe cînd Berulle fusese cardinal. Să ne întoarcem la aspra regulă spaniolă a lui Martin
Verga.

Bernardinele-benedictine ale acestei comunităţi nu gustă carnea tot anul, postesc în postul mare şi în alte multe zile anume orînduite, se trezesc din somn de la ora unu pînă la trei dimineaţa ca să-şi citească breviarul şi să cînte, se culcă în orice anotimp pe cearşafuri de lînă şi pe paie, nu se scaldă, nu fac foc niciodată, se bat cu vergi în fiecare vineri, respectă regula tăcerii, nu-şi vorbesc decît în pauze, de altfel foarte scurte, şi poartă cămăşi de aba timp de şase luni, de la 14 septembrie, ziua înălţării sfintei cruci, pînă la paşti.

Aceste şase luni înseamnă o îmblînzire a regulii care le cerea să le poarte tot anul ; numai că această cămaşă de aba era cu neputinţă de îndurat pe căldurile verii şi producea febră şi spasmuri nervoase. A trebuit să i se restrîngă folosinţa. Chiar cu această îndulcire, la 14 septembrie, cînd călugăriţele îşi pun cămaşa, au febră vreo trei sau patru zile. Supunere, sărăcie, castitate, claustrare — iată jurămîntul lor monahicesc, mult înăsprit de regulă.

Stareţa e aleasă pe trei ani de către maicile numite „maici din sfat", deoarece au dreptul să facă parte din sfatul mănăstirii. O stareţă nu mai poate fi realeasa decît de două ori, ceea ce limitează cea mai lungă domnie a unei stareţe la nouă ani.

Ele nu văd niciodată preotul care oficiază ; acesta le rămîne mereu ascuns de o pînză întinsă, înaltă de şapte picioare. La predică, atunci cînd predicatorul e în capelă, ele îşi lasă vălul peste faţă. Trebuie să vorbească întotdeauna încet, să meargă cu ochii în pămînt şi cu capul plecat. Un singur bărbat poate să intre în mănăstire, şi anume arhiepiscopul diocezei.

Mai e unul : grădinarul ; dar acesta e întotdeauna un moşneag şi pentru ca să fie singur în grădină, iar maicile

să fie vestite ca să-l ocolească, i se pune un clopoţel la genunchi.

Ele sînt supuse stareţei printr-o ascultare totala şi pasivă. E o supunere canonică în toată abnegaţia ei. Ca la glasul lui Hristos : *ut voci Christi,* la mişcarea la primul semn : *ad mutum at primum signum,* îndată, cu fericire, cu rîvnă, cu un fel de supunere oarbă : *prompte, hilariter, perseveranter et caeca obedientia,* ca pila în mîna muncitorului : *quasi liman in manibus fabri,* nu pot scrie sau citi nimic, fără să Ie fie îngăduit anume : *legere vel scribere non addiscerit sine expressa superioris licenţia.*

Fiecare dintre ele face, la rîndul ei, ceea ce se numeşte o ispăşire. Ispăşirea e rugăciunea pentru toate păcatele, pentru toate greşelile, pentru toate dezordinile, pentru toate pîngăririle, pentru toate nedreptăţile, pentru toate crimele care se săvîrşesc pe pămînt. Timp de douăsprezece ceasuri fără întrerupere, de la orele patru după-masâ pînă la patru dimineaţa sau de la patru dimineaţa pînă la patru după-masă, sora care face ispăşirea stă în genunchi, pe piatra goală, înaintea sfîntului potir, cu mîinile împreunate şi cu funie la gît. Cînd oboseala ajunge de neîndurat, ea se culcă cu faţa la pămînt, cu braţele întinse. Asta îi e singura uşurare. In atitudinea asta se roagă pentru toţi păcătoşii lumii. Lucrul acesta e măreţ pînă la sublim.

Deoarece actul acesta se îndeplineşte în faţa unui stîlp în vîrful căruia arde o lumînare, se spune fără deosebire „a face o ispăşire" sau „a fi la stîlp". Călugăriţele preferă chiar, din umilinţă, această ultimă expresie, care închide în ea ideea chinului şi a înjosirii.

A face ispăşirea e un act care absoarbe tot sufletul. Sora de la stîlp nu şi-ar întoarce capul chiar dacă ar fi să cadă trăsnetul în spatele ei.

Afară de asta, în faţa sfîntului potir stă întotdeauna în genunchi o călugăriţă. Stă astfel o oră. Se schimbă una pe alta ca sentinelele. Asta e veşnica închinare.

Stareţele şi maicile poartă întotdeauna nume pătrunse de o gravitate anume, care amintesc nu de sfinţi şi de martiri, ci de clipe din viaţa lui Isus Hristos, aşa de pildă

maica Navite', maica Conception [2], maica Presentation [3], maica Passion [4]. Cu toate astea, numele de sfinte nu sînt oprite.

Cînd le vezi, nu le vezi decît gura. Toate au dinţii galbeni. Niciodată n-a intrat în mănăstire vreo perie de dinţi. A-ţi spăla dinţii e un păcat care stă în vîrful scării, pe â cărei ultimă treaptă se află pierderea sufletului.

Ele nu spun despre nimic cuvintele „a mea" sau „al meu". Ele n-au nimic al lor şi nu trebuie să ţină la nimic. Ele spun despre orice lucru „al nostru" ; de pildă : vălul nostru, mătăniile noastre ; dacă ar vorbi despre cămaşa pe care o poartă ar spune „cămaşa noastră". Cîteodată se leagă de cîte un lucru mic, de o carte de rugăciuni, de o relicvă, de o medalie sfinţită. îndată ce-şi dau seama că încep să ţină la un astfel de lucru, trebuie să-l dăruiască. îşi aduc aminte mereu de un răspuns al sfintei Tereza dat unei doamne din lumea mare, care îi spusese în clipa cînd intrase în ordin : „Ingăduie-mi, maică, să trimit să-mi aducă o biblie la care ţin foarte mult". „Ah, ţii la ceva ! In cazul ăsta nu intra la noi."

Oricăreia dintre ele îi e oprit să se închidă singură şi să aibă un colţ al ei, „o odaie". Ele trăiesc în celule deschise. Cînd se întîmpină una pe alta, una spune : „Fie lăudat şi adorat preasfîntul potir al altarului !" Cealaltă răspunde : „Pururea !" Aceeaşi ceremonie cînd una bate la uşa celeilalte. Abia a fost atinsă uşa şi auzi de partea cealaltă o voce blîndă care spune în grabă : „Pururea !" Ca orice lucru repetat, el ajunge să fie maşinal, prin obişnuinţă. Şi cea de afară spune uneori „Pururea !" mai înainte ca cealaltă să fi avut timp să spună, ceea ce de altfel e destul de lung : „Fie lăudat şi adorat preasfîntuî potir al altarului !"

La vizitandine[5], cea care intră, spune: „Ave Măria" *■

[1] Naşterea domnului.
[2] Zămislirea.
[1] Intrarea în biserică. [4] Patimile domnului. * Maici care aparţin o " Bucură-te, Măria,

dinului vizitării.

şi cea la care vine spune : „Gratia plena" [1]. E „bună ziua" lor şi e într-adevăr „binecuvîntată".

La fiecare ceas al zilei clopotul din biserica mănăstirii bate trei lovituri suplimentare. La semnalul acesta, stareţa, maicile din sfat, profesele, conversele, novicele, postulantele, întrerup ceea ce spun, ceea ce fac sau ceea ce gîndesc şi rostesc toate împreună, dacă e ceasul cinci, de pildă : „La ora cinci şi la orice oră, fie lăudat şi adorat preasfîntul potir al altarului 1" Dacă e ceasul opt: „La ora opt şi la orice oră..." şi aşa mai departe, după ora care e.

Obiceiul acesta, al cărui scop e să întrerupă firul gîn-durilor şi să le aducă mereu la dumnezeu, există în multe comunităţi, numai că formula variază. Astfel, la Copilul Isus se spune : „La ora asta şi la orice oră, iubirea pentru Isus să-mi înflăcăreze inima !"

Benedictinele-bernardine ale lui Martin Verga, închise acum cincizeci de ani la Petit-Picpus, îşi cîntau slujba pe o psalmodiere gravă, cîntec gregorian pur, şi totdeauna cu o voce plină, cît ţine serviciul divin. Oriunde era un asterisc în liturghier, ele făceau o pauză şi spuneau încet : „Isus-Maria-Iosif". Pentru serviciul morţilor luau un ton atît de jos, încît vocile de femei coboară cu greu pînă la el. Efectul era neaşteptat şi tragic.

Cele de la Petit-Picpus îşi făcuseră un cavou sub altar pentru mormîntul comunităţii. „Guvernămîntul", cum spun ele, nu le îngăduie să bage sicrie în cavou. Aşadar, cînd mureau, trebuiau să iasă din mănăstiri. Lucrul acesta le întrista şi le uimea, ca o abatere de la lege.

Ca o măruntă consolare, li se dăduse voie să fie în-mormîntate la o oră anumită, într-un colţ anumit din cimitirul Vaugirard, care se afla pe un loc ce aparţinuse odinioară comunităţii lor.

Călugăriţele ascultau în fiecare joi liturghia cea mare, vecernia şi toate slujbele, ca duminica. Ele mai respectau şi toate sărbătorile mai mici, aproape necunoscute laicilor, şi de care biserica făcea altădată risipă în Franţa

---

Binecuvîntată.

şi face şi azi în Spania şî Italia. Opririle lor la capelă sînt nesfîrşite. In ce priveşte numărul şi durata rugăciunilor lor, nu putem da o mai bună idee despre ele decît pomenind vorbele naive ale unei maici : „Rugăciunile postulantelor sînt înfricoşătoare, acele ale novicelor sînt mai grozave, iar rugăciunile profeselor sînt încă şi mai grozave". Călugăriţele se întrunesc o dată pe săptămînă ; stareţa prezidează, maicile din sfat iau parte. Fiecare soră vine la rîndul ei, îngenunchează pe piatră şi se spovedeşte cu glas tare, în faţa tuturor, spunînd greşelile şi păcatele pe care le-a săvîrşit în timpul săptămînii. Maicile din sfat se sfătuiesc după fiecare spovedanie şi împart cu voce tare pedepsele.

Afară de spovedania cu glas tare, căreia îi sînt rezervate greşelile ceva mai grave, pentru greşelile mărunte există ceea ce ele numesc „vina". A te învinovăţi înseamnă a te prosterna cu faţa la pămînt, în timpul slujbei, înaintea stareţei, pînă ce aceasta, căreia nu i se spune niciodată altfel decît „maica noastră", o înştiinţează pe vinovată, printr-o lovitură scurtă în lemnul stranei, că poate să se ridice. învinovăţirea se face pentru nimica toată. Un pahar spart, un văl sfîşiat, o întîrziere fără vrere de cîteva secunde Ia o slujbă, o notă falsă la biserică etc, ajunge pentru ca să te învinovăţeşti. învinovăţirea se face în mod spontan : vinovata însăşi (cuvîntul acesta e aici la locul lui în mod etimologic) e aceea care se judecă şi pedepseşte. în zilele de sărbătoare şi duminicile, patru maici psalmodiază slujba în faţa unui pupitru mare cu patru locuri. Intr-o zi, una dintre maicile cîntărete intona un psalm care începea cu *Ecce* [1] şi în loc de *Ecce* spuse tare notele acestea trei : do, si, sol ; ea se învinovăţi pentru zăpăceala ei cît ţinu toată slujba. Ceea ce făcea ca greşeala să fie foarte mare era faptul că întreg consiliul rîsese. Cînd o călugăriţă e chemată la vorbitor, fi a ea şi stareţa, îşi lasă vălul jos, după cum am mai spus, aşa ca să nu i se vadă decît gura.

[1] **Iată.**

Numai superioara poate să comunice cu străinii. Ceilalţi nu-şi pot vedea decît rudele apropiate şi asta foarte rar. Dacă, din întîmplare, cineva din afară vine să vadă o călugăriţă pe care a cunoscut-o sau iubit-o în viaţa lumească, e nevoie de adevărate tratative. Dacă e o femeie, autorizaţia poate fi acordată uneori : maica vine şi i se vorbeşte printre obloanele care nu se ridică decît pentru o mamă sau pentru o soră. Nu mai e nevoie să spunem că această îngăduinţă nu este niciodată acordată bărbaţilor.

Asta este regula sfîntului Benedict, înăsprită de Martin Verga.

Călugăriţele acestea nu sînt de loc vesele, rumene şi fragede, cum sînt adeseori fetele din alte ordine. Sînt palide şi grave. Intre 1825 şi 1830 trei dintre ele au înnebunit.

II!

ASPRIMI

Vreme de cel puţin doi ani, uneori chiar patru, eşti postulantă ; patru ani, novice. Legămintele definitive pot fi rostite numai arareori înainte de douăzeci şi trei sau douăzeci şi patru de ani. Văduvele nu sînt primite în ordinul bernardinelor-benedictine ale lui Martin Verga.

Aceste benedictine se dedau, în celulele lor, la chinuri necunoscute, despre care nu trebuie să se vorbească niciodată.

In ziua cînd o novice îşi face „profesiunea", ea e îmbrăcată cît se poate mai frumos, i se pun pe cap trandafiri albi, i se perie şi i se încreţeşte părul, apoi se culcă[1] pe pămînt, e acoperită cu un văl mare negru şi i se cîntă slujba morţilor. Călugăriţele se împart atunci în două şiruri : un şir trece pe lîngă ea spunînd cu o voce plîngă-toare : „Sora noastră a murit", iar celălalt şir răspunde cu un glas răsunător : „Trăieşte întru Isus Hristos !"

In epoca în care se petrecea această întîmplare, pe lîngă mănăstire se afla şi un pension. Era un pension

i

de fete de nobili, cele mai multe bogate, printre care se deosebeau domnişoarele de Saint-Aulaire, de Belissen, şi o englezoaică cu numele ilustru şi catolic de Talbot. Fetele astea, educate de maici între patru pereţi, creşteau dezgustate de lume şi de veacul lor. Una dintre ele ne spunea într-o zi : „Era destul să văd pavajul străzii ca să tremur din cap pînă-n picioare". Erau îmbrăcate în albastru, cu o scufie albă şi un sfînt duh de argint aurit sau de aramă prins pe piept. In zilele de mare sărbătoare, mai cu seamă de Sfînta Martha, li se îngăduia ca o înaltă favoare şi supremă fericire să se îmbrace în călugărite şi să facă slujbă şi practicile sfîntului Benedict timp de o zi întreagă. La început, călugăritele le împrumutau veşmintele lor negre. Lucrul acesta păru profan şi stareţa îl interzise. împrumutul nu fu îngăduit decît novice-lor. Dar reprezentaţiile acestea, îngăduite fără îndoială şi încurajate în mănăstire de un spirit tainic de prozelitism şi ca să le dea copiilor un prim îndemn să îmbrace rasa, erau o reală fericire şi o adevărată recreaţie pentru eleve. Pur şi simplu se distrau. „Era ceva nou : aducea o schimbare." Prilejuri nevinovate ale copilăriei, care nu izbutesc de altfel să ne facă pe noi, cei care trăim în societate, să pricepem fericirea de a tine în mînă un pămătuf şi de a sta în picioare ceasuri întregi cîntînd, cîte patru, în fata unui pupitru !

Elevele se supuneau tuturor practicilor mănăstirii, dar nu şi austerităţii. Cutare femeie tînără, întoarsă în lume şi după mulţi ani de căsătorie, nu ajunsese să se dez-obişnuiască de a spune la repezeală, ori de cîte ori cineva îi bătea la uşă : „Pururea !" Elevele, ca şi călugăriţele, nu-şi vedeau părinţii decît în vorbitor. Chiar mamele lor nu aveau voie să le sărute. Iată pînă unde mergea severitatea în privinţa asta : într-o zi o fată fu vizitată de maică-sa, care era întovărăşită de o surioară a fetei, în vîrstă de trei ani. Eleva plîngea, fiindcă voia să-şi sărute sora. Cu neputinţă. Se rugă s-o lase pe fetiţă să-şi treacă cel puţin mînuţa printre zăbrele ca să i-o sărute. Lucrul acesta fu refuzat aproape cu indignare.

Fetele astea tinere au umplut, totuşi, casa aceea gravă cu amintiri încîntătoare.

In unele ceasuri copilăria răsuna în mănăstire. Suna pentru recreaţie. O uşă se răsucea în ţîţîni. Păsările ciripeau. Bun ! Iată copiii ! O năvală de tinereţe inunda grădina tăiată în cruce ca un giulgiu. Feţe strălucitoare, frunţi dalbe, ochi nevinovaţi, plini de o lumină veselă, ca un fel de zori de zi, se împrăştiau prin întuneric. După ce se isprăveau psalmii, clopotele, soneriile, dangătul, slujbele, izbucnea deodată zgomotul fetiţelor, mai plăcut decît zumzetul albinelor. Se deschidea stupul bucuriei şi fiecare dintre ele îşi aducea mierea ei. Se jucau, se chemau, se strîngeau la un loc, alergau ; guri cu dinţişori albi, frumoşi, pălăvrăgeau prin colţuri ; de departe, vălurile supravegheau rîsetele, umbrele pîndeau razele, dar ce însemnătate avea asta ! Străluceau, rîdeau. Aceşti patru pereţi lugubri erau în clipele acelea orbiţi de lumină, ceva mai albi şi ei datorită bucuriei care se răs-frîngea în ei şi acelui fermecător vîrtej de roiuri. Era o ploaie de trandafiri care străbătea un doliu. Fetele făceau nebunii sub ochii călugăriţelor ; privirea celor fără de cusur nu stingherea nevinovăţia. Datorită copiilor exista o oră neştiutoare printre atîtea ceasuri severe. Fetiţele mici săreau, cele mari dansau. In mănăstirea aceea jocul era plămădit cu cerul. Nimic nu era mai încîntător şi mai mîndru decît toate acele tinere suflete în floare. Lui Homer i-ar fi plăcut să vină acolo şi să rîdă împreună cu Per-rault', şj există în grădina aceea neagră tinereţe, sănătate, zgomot, strigăte, zăpăceală, plăcere, fericire, atît cît să descreţească frunţile tuturor străbunicelor din epopee şi din poveste, de pe tron şi din colibe, de la Hecuba [2] pînă la maica-mare.

---

[1] Scriitor francez din secolul al XVII-lea, cunoscut pentru povesti
rile sale *Motanul încălţat, Scufiţa roşie, Cenuşăreasa, Prichindel* ş. a.

[2] Personaj legendar din *Iliada* lui Homer.

S-au spus în casa asta, poate mai mult decît oriunde într-altă parte, vorbe de-ale copiilor care au întotdeauna multă gingăşie şi care te fac să rîzi cu un rîs înduioşat. Aici, între cele patru ziduri funebre, o fetiţă de cinci ani a strigat într-o zi : „Maică, mi-a spus o fată mai mare că nu mai am decît nouă ani şi zece luni de stat aici I Ce fericire I"

Tot aici a avut loc dialogul acesta de neuitat:

O maică din sfat: De ce plîngi, fetiţo ?

Fetiţa (de şase ani; plîngînd în hohote) : I-am spus Alixei că ştiu istoria Fran{ei. Ea spune că n-o ştiu, şi eu o ştiu.

Alix (cea mare, de nouă ani) : Nu. N-o ştie.

Maica : Cum aşa, fata mea ?

Alix: Mi-a spus să deschid cartea la întîmplare şi să-i pun o întrebare din carte, la care să-mi răspundă.

– Ei şi ?

– N-a răspuns.

– Să vedem. Ce ai întrebat-o ?

– Am deschis cartea la întîmplare, aşa cum a vrut ea,
şi i-am pus prima întrebare pe care am găsit-o.

– Şi care era întrebarea ?

– Era : ,,Ce-o să fie după aceea ?"

Tot acolo a fost făcută această observaţie, adîncă, cu privire la papagalul cam lacom al unei pensionare :

— Ce drăguţ e ! Mănîncă partea de deasupra a tarti
nei, ca un om !

De pe una dintre lespezile acestei mănăstiri a fost culeasă o mărturisire scrisă de mai înainte, ca să n-o uite, de către o păcătoasă în vîrstă de şapte ani :

– Părinte, sînt vinovată că am fost zgîrcită.

– Părinte, sînt vinovată că am fost adulteră.

— Părinte, sînt vinovată că m-am uitat după domni.

Pe iarba acelei grădini, o gură trandafirie, de şase ani,
a născocit povestea asta ascultată de ochii albaştri de la patru la cinci ani :

— Au fost odată trei cocoşei într-un loc unde erau
flori multe. Au cules florile şi le-au pus în buzunar. După
asta au cules frunzele şi le-au pus în jucării. Prin partea

locului era un lup şi păduri multe, iar lupul era în pădure şi a mîncat cocoşii.

Şi un alt poem :

■»- A fost odată o lovitură de băţ pe spinare !

— Polichinelle a dat în pisică.

— Pisicii nu i-a plăcut: a durut-o.

— Şi atunci, o cucoană l-a trimis pe Polichinelle la închisoare.

Tot acolo, o fetiţă părăsită, un copil găsit, pe care mănăstirea îl creştea din milă, a spus cuvintele astea blînde, dar care te umplu de tristeţe. Le auzea pe celelalte vorbind despre mamele lor şi şopti în ungherul ei:

— Cînd m-am născut eu, mama mea nu era de faţă.

Era acolo o portărească voinică, pe care o vedeai întotdeauna grăbindu-se pe săli, cu lanţul de chei la ea, şi pe care o chema sora Agata. Cele „mari" — care aveau mai mult de zece ani — îi spuneau Agatocles '.

Trapezăria, o încăpere lungă şi dreptunghiulară care nu primea lumina zilei decît printr-o galerie cu arcade sculptate, la nivelul grădinii, era întunecoasă şi umedă, şi, cum spun copiii, plină cu jivine. Toate locurile din jur îşi dădeau prinosul lor de insecte. Fiecare dintre cele patru colţuri primise în limbajul fetelor de pension cîte un nume special şi expresiv. Exista astfel colţul Păianjenilor, colţul Omizilor, colţul Gîndacilor şi colţul Greierilor. Colţul Greierilor era lîngă bucătărie şi, din pricina asta, foarte preţuit. Acolo era mai puţin frig decît într-altă parte. Numele acestea trecuseră din trapezărie în pension şi erau folosite acolo, ca în vechiul colegiu Mazarin, pentru a deosebi patru naţiuni. Fiecare elevă făcea parte din una dintre aceste patru naţiuni, după colţul trapezăriei unde îşi avea locul la orele de masă. Intr-o zi, arhiepiscopul, pe cînd îşi făcea vizita lui pastorală, văzu o fetiţă frumuşică şi rumenă, cu un păr blond încîntător, care intra în clasa prin faţa căreia trecea el. întrebă altă elevă, o brună drăguţă, cu obrajii rumeni, care se afla lîngă el:

[1] Personaj din istoria antică, tiran al Siracuzei. Aici Joc de cuvinte : Agatocles (pron. *Agatocle)* pronunţat la fel ca *Agathe aux clefs* (Agata cu cbei).

— Cine e fetita asta ?
— E un păianjen, monseniore.
— Ei ! Dar asta ?
— E un greiere.
— Şi astălaltă ?
— O omidă.
— Da ? Şi dumneata ce eşti ?
— Eu sînt un gîndac, monseniore.

Fiecare casă de acest fel are specialităţile ei. La începutul veacului nostru, Ecouen era unul dintre locurile de acest fel, gingaşe şi severe, unde se dezvolta, într-o umbră aproape măreaţă, copilăria fetelor. La Ecouen [1], pentru a lua loc în rîndurile procesiunii sfîntului Potir, se făcea o deosebire între fecioare şi florărese. Mai erau încă „baldachinele" şi „cădelniţele", unele purtînd panglicile baldachinelor, iar celelalte cădelniţînd în jurul sfîntului Potir. Florile veneau de drept în sarcina florăreseJor. Patru „fecioare" mergeau în frunte. în dimineaţa acelei zile mari auzeai adesea întrebîndu-se prin dormitor:

— Care e fecioară ?

Doamna Campan pomenea cuvintele unei „fetite" de şapte ani, adresate uneia „mari" de şaisprezece ani, care lua loc în fruntea procesiunii, în vreme ce ea, mititica, rămînea la coadă :

— Tu eşti fecioară, eu nu.

V

DISTRACŢII

In sala de mîncare, deasupra uşii, stătea scrisă cu litere mari şi negre rugăciunea asta, numită *Tatăl nostru cel alb,* şi care avea darul să ducă oamenii de-a dreptul în rai :

---

[1] Localitate la nord de Paris : posedă un frumos castel din timpul Renaşterii ; în secolul al XlX-lea se instalase într-insul un institut de fete, condus de călugărite catolice ; doamna Campan era directoarea pensianului.

„Tatăl nostru cel mic şi alb, pe care dumnezeu I-a făcut, dumnezeu l-a spus şi dumnezeu l-a pus în rai. Seara, pe cînd mă duceam să mă culc, găsii trei îngeri culcaţi în patul meu, unul la picioare, doi la căpătîi, buna fecioară Măria la mijloc, care-mi spuse să mă culc şi să n-am nici o grijă. Bunul dumnezeu mi-e tată, buna fecioară mi-e mamă, cei trei apostoli sînt fraţii mei, cele trei fecioare sînt surorile mele. Cu cămaşa în care s-a născut dumnezeu mi-e îmbrăcat trupul, crucea sfintei Margareta mi-e scrisă pe piept ; doamna fecioară porneşte pe cîmp ; dumnezeu, care plîngea, îl întîlni pe sfîntul Ioan. Domnule sfinte Ioane, de unde vii ? Viu de la *Ave Salus* '. Nu ştii dacă bunul dumnezeu e acolo ? E în arborele crucii, picioarele îi spînzură, mîinile îi sînt bătute în cuie şi pe cap poartă pălărie albă de spini. Cine-o va spune de trei ori seara, de trei ori dimineaţa, va intra în rai la sfîrşit."

In 1827 rugăciunea asta caracteristică dispăruse de pe perete sub trei straturi de var. In clipa asta ea se şterge şi din amintirea cîtorva fete tinere de altădată, astăzi femei bătrîne.

Un crucifix mare, agăţat pe perete, întregea decorul acestei săli de mîncare, a cărei singură uşă se deschidea, aşa cum am spus, pare-mi-se, spre grădină. Două mese înguste, puse fiecare între două bănci de lemn, făceau două linii lungi paralele de la un capăt la celălalt al sufrageriei. Pereţii erau albi, mesele erau negre ; aceste două culori de doliu sînt singurele variaţii ale mănăstirilor. Dejunurile erau sobre şi chiar hrana copiilor era severă. Un singur fel de mîncare : carne amestecată cu legume, sau peşte sărat. Asta era tot luxul. Acest fel simplu de mîncare, rezervat numai fetelor de pension, era totuşi o excepţie. Copilele mîncau şi tăceau sub paza maicii de serviciu din săptămîna aceea, care, din cînd în cînd, atunci cînd o muscă zbura şi bîzîia împotriva regulamentului, deschidea şi închidea cu zgomot o carte de lemn. Tăcerea asta era îndulcită cu *Vieţile sfinţilor,* citite

---

Vecernie, slujbă de scară.

cu glas tare de pe o catedră mică, pusă la picioarele crucifixului. Citea o elevă mai mare de serviciu. Din loc în loc, erau puse pe masa goală vase de pămînt smălţuite în care elevele îşi spălau ele singure paharul de metal şi tacîmurile şi aruncau uneori cîte un rest de carne tare sau de peşte stricat, dar lucrul acesta era pedepsit. Aceste vase de pămînt se numeau „cercuri de apă".

Fetiţa care rupea tăcerea făcea o „cruce cu limba". Unde ? Pe jos. Lingea pardoseala. Praful, acest sfîrşit al tuturor bucuriilor, era pus să pedepsească micile petale de trandafiri, vinovate de a fi ciripit.

In mănăstire există o carte care nu a fost tipărită niciodată decît „într-un singur exemplar" şi a cărei citire era oprită. Era regulamentul sfîntului Benedict. Taină pe care nici un ochi profan nu trebuia s-o pătrundă. *Nemo regu-las, sen constiutiones nostras, externis communi cabit.* [1]

Fetele din pension izbutiră într-o zi să şterpelească această carte şi începură s-o citească cu nesaţ. Citirea *le* fu însă adeseori întreruptă de teama groaznică de a fi surprinse, care le făcea să închidă volumul la repezeală. Din primejdia asta mare prin care trecuseră nu se aleseră decît cu o plăcere mijlocie. Găsiră „mai interesante" numai pîteva pagini, .pe care nu le înţeleseră, unde era vorba de păcatele băieţilor tineri.

Se jucau pe o potecă a grădinii, mărginită de vreo cîţiva pomi fructiferi cam pirpirii. Cu toată supravegherea deosebită şi cu toată asprimea pedepselor, ele izbuteau uneori, cînd vîntul scuturase copacii, să ridice de pe jos pe furiş un măr necopt, o caisă stricată sau o pară viermănoasă. Las acum să vorbească o scrisoare pe care o am sub ochi, scrisă acum douăzeci şi cinci de ani de către o fostă elevă de pension, azi doamna ducesă de..., una dintre cele mai elegante femei ale Parisului. Citez întocmai :

Fiecare îşi ascunde para sau mărul aşa cum poate. Cînd urcăm să facem patul în aşteptarea cinei, le vîrîm sub pernă, iar seara le mîncăm în pat, şi cînd nu se poate, le mîncăm la closet.

---

[1] Nimeni nu va divulga străinilor regulile şi regulamentul nostru (în original în limba latină).

Era una dintre voluptăţile cele mai mari. Odată, tot în timpul unei vizite a arhiepiscopului la mănăstire, una dintre fete, domnişoara Bouchard, care se înrudea cu vestita familie Montmorency, puse rămăşag că-i va cere arhiepiscopului o zi de vacanţă, ceea ce era nemaiauzit pentru o comunitate atît de severă. Rămăşagul fu primit, dar nici una dintre cele care îl ţineau nu credea în el. Cînd sosi momentul, în vreme ce arhiepiscopul trecea prin faţa elevelor, domnişoara Bouchard, spre spaima nespusă a colegelor ei, ieşi dintre rînduri şi spuse : „Monseniore, o zi de vacanţă". Domnişoara Bouchard era înaltă şi rumenă, cu cea mai drăguţă feţişoară de pe lume. Domnul de Guelen zîmbi şi-i spuse : „Cum, fata mea, o zi de vacanţă ? Trei zile, dacă vrei ! Vă dăruiesc trei zile." Stareţa nu putea spune nimic, arhiepiscopul hotărîse. Scandal în mănăstire şi bucurie în pension. Poate oricine să judece ce a fost.

Mănăstirea asta ursuză nu era totuşi destul de bine zăvorîtă, pentru ca patimile de dincolo de ziduri, drama şi chiar romanul să nu poată pătrunde pînă la ea. Ca să dovedim acest lucru, ne vom mărgini să constatăm aici şi să arătăm pe scurt un fapt adevărat şi neîndoios, care n-are de altfel pnn el însuşi nici o legătură cu povestea pe care o istorisim. Pomenim acest fapt pentru a întregi în mintea cititorului fizionomia mănăstirii.

In vremea aceea, trăia în mănăstire o făptură misterioasă care nu era călugăriţă, pe care toţi o priveau cu mult respect şi pe care o chema „doamna Albertine". Nu se ştia nimic despre ea, decît că era nebună şi că lumea din afară socotea că murise. Se spunea că această poveste acoperea nişte socoteli necesare unei căsătorii importante.

Femeia asta n-avea mai mult de treizeci de ani, era brună, destul de frumoasă, şi privea în gol cu ochi mari şi negri. Vedea ceva ? Ceilalţi se îndoiau. Nu mergea, aluneca ; nu vorbea niciodată ; nimeni nu putea fi sigur că răsuflă. Nările îi erau subţiate şi foarte palide, ca ale unui om care şi-ar fi dat sufletul. Cînd îi atingeai mîna, parcă ai fi atins zăpada. Avea o gingăşie ciudată, spectrală. Unde intra ea, se făcea frig. Intr-o zi, o soră vă-

zînd-o trecînd îi spuse alteia : „Trece drept moartă" „Poate că şi este", răspunse cealaltă.

Se spuneau despre doamna Albertine sute de poveşti. Curiozitatea fetelor de pension era neostenită. In capelă exista un fel de tribună numită „Ochiul Boului". Doamna Albertine lua parte la slujbă în tribuna asta, care n-avea decît o fereastră circulară ca un ochi de bou. De obicei era singură acolo, pentru că de la tribuna asta de la primul etaj putea să-l vadă pe predicator sau pe cel ce oficia slujba, lucru care le era interzis călugăriţelor. Intr-o zi, amvonul era ocupat de un preot tînăr, ducele de Rohan, pair al Franţei, ofiţer de muşchetari roşii în 1815 pe cînd era principe de Leon, şi mort după 1830, cardinal şi arhiepiscop de Besancon. Domnul de Rohan predica atunci pentru prima oară la mănăstirea Petit-Picpus. Doamna Albertine lua parte de obicei la predici şi la slujbe cufundată într-o linişte adîncă şi într-o totală nemişcare. In ziua aceea, îndată ce-l zări pe domnul de Rohan, se ridică pe jumătate şi spuse tare, în liniştea capelei : „Uite-l pe Auguste !" Toată adunarea întoarse capul uluită, predicatorul ridică ochii, dar doamna Albertine căzuse din nou în nemişcarea ei. Pe faţa aceea stinsă şi îngheţată trecuse o clipă un suflu al lumii din afară, o licărire de viaţă, apoi totul se stinsese şi nebuna devenise din nou cadavru.

Aceste două cuvinte făcură să trăncănească însă pe oricine putea vorbi în mănăstire. Cîte se cuprindeau în acel „Uite-l pe Auguste !" Cîte destăinuiri ! într-adevăr, pe domnul de Rohan îl chema Auguste. Nu mai era nici o îndoială că doamna Albertine provenea din lumea cea mai aleasă, pentru că îl cunoştea pe domnul de Rohan, că era ea însăşi sus-pusă, pentru că vorbea atît de familiar despre un aristocrat ca acesta, şi că între ea şi el era o legătură, de rudenie poate, cu siguranţă foarte strînsă, pentru că îi ştia numele de botez.

Două ducese foarte severe, doamnele de Choiseul şi de Serent, vizitau adeseori comunitatea, unde pătrundeau

fără îndoială mulţumită privilegiului *Magnates mulieres* [1], şi înfricoşau pensionul. Cînd treceau cele două doamne bătrîne, toate fetele tremurau şi plecau ochii.

Domnul de Rohan era de altfel, fără să ştie, obiectul atenţiei fetelor de pension. Tocmai în vremea aceea fusese numit înalt vicar al arhiepiscopului de Paris, în aşteptarea episcopatului. Unul dintre obiceiurile sale era să vină destul de des pentru a oficia în capela călugăriţelor de la Petit-Picpus. Nici una dintre tinerele închise acolo nu-l putea zări, din pricina perdelei de pînză, dar avea o voce blîndă şi cam subţire, pe care ajunseră să o recunoască şi să o deosebească. Fusese muşchetar ; şi apoi se spunea despre el că ar fi foarte îngrijit, foarte bine pieptănat, cu un frumos păr castaniu, adus ca un sul în jurul capului, că avea o cingătoare lată, neagră, minunată şi că rasa lui cea neagră era cea mai elegant tăiată din lume. Da foarte mult de lucru imaginaţiei acestor fete de şaisprezece ani.

Nici un zgomot din afara nu pătrundea în mănăstire. Cu toate astea, pătrunse o dată sunetul unui flaut. Era un eveniment, şi fetele care erau atunci în pension şi-l mai amintesc încă.

Un flaut cînta în vecinătate. Flautul acesta cînta întotdeauna aceeaşi arie, o arie învechită pentru cei de azi, *Zetulbea mea, vino să-mi domneşti în suflet,* şi se auzea de două sau de trei ori pe zi.

Fetele îşi petreceau ore întregi ascultînd-o, maicile din sfat erau tulburate, minţile lucrau, pedepsele plouau. Asta ţinu mai multe luni. Toate fetele erau mai mult sau mai puţin îndrăgostite de muzicantul necunoscut. Fiecare visa că e Zetul'be. Sunetul flautului venea dinspre strada Droit-Mur ; ele ar fi dat totul, ar fi compromis totul, ar fi încercat totul, ca sa-l vadă măcar o clipă, să-l zărească, să-l întrezărească pe „tînarul" care cînta atît de fermecător din flaut şi care se juca, fără să bănuiască, cu toate acele suflete. Cîteva se furişară pe o uşă de serviciu şi se suiră la etajul al treilea, spre strada Droit-Mur, ca

[1] Doamne nobile.

să încerce să vadă prin ferestrele de la pod. Cu nepu-' tinţă. Una merse pînă acolo încît îşi trecu braţul deasupra capului, printre gratii, şi flutură o batistă albă. Alte două fură şi mai îndrăzneţe. Găsiră un mijloc să se ca-ţăre pînă pe un acoperiş, cutezară şi izbutiră în cele din urmă să-] vadă pe „tînărul" acela. Era un bătrîn nobil emigrant, orb şi sărăcit, care cînta din flaut în podul casei lui, pentru ca să-şi uite de plictiseală.

VI

SCHITUL

In curtea de la Petit-Picpus se aflau trei clădiri cu totul deosebite : mănăstirea cea mare, unde locuiau călugăriţele, internatul, unde locuiau elevele, şi, în sfîrşit, aşa-numitul schit. Acesta era o clădire cu grădină, unde locuiau împreună tot felul de călugăriţe bătrîne din diferite ordine, supravieţuitoare ale mănăstirilor distruse de revoluţie : o îmbinare pestriţă de veşminte negre, albe şi cenuşii, din toate tagmele religioase şi din toate varietăţile posibile ; ceea ce s-ar putea numi, dacă o asemenea împerechere de cuvinte ar fi admisibilă, un fel de mănăstire bălţată ca un arlechin.

încă de pe vremea imperiului, li s-a îngăduit tuturor acestor biete femei, care umblau mereu buimace pe drumuri, să se adăpostească aici, sub ocrotirea benedictine-lor-bernardine. Li se plătea o mică pensie de către stat; călugăriţele de la Petit-Picpus le primiseră numaidecît. Era o amestecătură ciudată. Fiecare urma regula ordinului său. Uneori li se dădea voie elevelor din internat, ca o mare recreaţie, să vină să le vadă ; de aceea, tinerele acestea au păstrat între altele în minte amintirea maicii Sainte-Basil, a maicii Sainte-Scolastique, precum Şi a maicii Jacob.

Una dintre aceste refugiate se simţea aci ca la ea acasă. Era o călugăriţă de la Sainte-Aure, singura din ordinul ei care supravieţuise. Fosta mănăstire de călugă-

riţe Sainte-Aure avea încă de la începutul secolului al XVIII-lea tocmai această casă de la Petit-Picpus, care a aparţinut mai tîrziu benedictinelor lui Martin Verga. Fata asta cucernică, prea nevoiaşă ca să poată purta falnicul veşmînt al ordinului ei, care era o rochie albă cu scapular stacojiu, îmbrăcase cu el, plină de evlavie, un mic manechin pe care-l arăta cu plăcere tuturora şi pe care, cînd a murit, l-a lăsat mănăstirii. In 1824 nu mai rămăsese din ordinul acesta decît o singură călugăriţă. Astăzi n-a mai rămas decît o păpuşă.

In afară de aceste vrednice maici, cîteva femei bătrîne din lumea mare, cum era doamna Albertine, obţinuseră de la maica stareţă îngăduinţa de a se retrage la schit. Printre acestea se aflau doamna de Beaufort d'Hautpoul şi doamna marchiză Dufresne. Mai era una, cunoscută în mănăstire numai după zgomotul grozav pe care-l făcea cînd îşi sufla nasul. Elevele îi spuneau doamna Vacar-mini.

Cam pe la 1820 sau 1821, doamna Genlis', care publica pe vremea aceea o culegere periodică fără pretenţii, intitulată *Cutezătorul,* ceru să i se dea o cameră în mănăstirea Petit-Picpus. Era recomandată de domnul duce de Orleans. Vîlvă în stup ; maicile cîntăreţe tremurau toate ; doamna Genlis scrisese romane. Dar ea mărturisea că se leapădă cea dintîi de ele ; şi pe urmă, intrase în faza cucerniciei celei mai adînci. Cu ajutorul lui dumnezeu şi cu sprijinul prinţului, fu primită. Peste şase sau opt luni plecă, susţinînd că grădina n-avea destulă umbră. Călugăriţele fură încîntate. Cu toate că era foarte bătrînă, mai cînta la harpă, şi încă destul de bine.

Plecînd, lăsase în chilie semnul trecerii sale pe acolo. Doamna de Genlis era superstiţioasă şi latinistă. Aceste două cuvinte dau despre dînsa o imagine destul de exactă. Acum cîţiva ani, se mai puteau vedea lipite pe partea dinăuntru a unui dulâpior din chilia ei, în care îşi ţinea banii şi juvaerurile, aceste cinci versuri lati-

' Romancieră de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, educatoarea viitorului rege T.tjdovic-Filip,

neşti, scrise de mîna ei cu cerneală roşie pe o bucată de hîrtie galbenă, şi care, după părerea ei, aveau puterea de a-i înspăimînta pe hoţi :

Imparibus meritis pendent tria corpora ramis: Dismas et Gesmas, media est divina potestas; Alta petit Dismas, infelix, infima, Gesmas. Nos et res nostras conservei summa potestas. Hos versus dicas, ne tu furto tua perdas.[1]

Versurile acestea scrise în latineasca veacului al Vl-lea fac să se nască întrebarea dacă cei doi tîlhari ai Calvarului se numeau, cum se crede în general, Dimas şi Gestas sau Dismas şi Gesmas. Ortografia aceasta ar fi putut să contrazică pretenţiile pe care le avea, în veacul trecut, vicontele de Gestas, că se trage din tîlharul acela păcătos. De altminteri, însuşirea practică ce se atribuie acestor versuri face parte din credinţa celor din ordinul ospitalierelor.

Biserica mănăstirii, construită aşa încît să despartă, ca un adevărat zăgaz, mănăstirea cea mare de internat, era fireşte aceeaşi şi pentru internat, şi pentru mănăstirea cea mare, şi pentru schit. Putea intra acolo şi publicul printr-un fel de intrare de lazaret, care dădea în stradă. Dar totul era astfel orînduit, încît nici una dintre locuitoarele mănăstirii să nu poată vedea vreo figură de afară. Inchipuiţi-vă o biserică în care spaţiul destinat corului ar fi cuprins de-o mînă uriaşă şi sucit astfel încît să alcătuiască nu o prelungire în spatele altarului, ca în bisericile obişnuite, ci un fel de sală sau de văgăună întunecoasă în dreapta celui care slujeşte; închipuiţi-vă această încăpere închisă cu perdeaua de şapte picioare înălţime, despre care am mai vorbit; înghesuiţi în umbra acestei perdele, în strane de lemn, pe călugăriţele din cor la stînga şi pe eleve la dreapta, pe maici şi pe no-

---

[1] Trei trupuri cu merite neegale atîrnă pe cruci : Dismas şi Gesmas, dar la mijloc divinul stăpîn ; Dismas se avîntă în sus, iar nefericitul Gesmas se lasă în jos. Cel de sus să ne aibă în pază pe noi şi avu(ia noastră. Repetă versurile acestea, să nu ti se fure lucrurile tale.

vice în fund, şi veţi putea să vă faceţi o idee despre călugăriţele de la Petit-Picpus luînd parte la slujba religioasă. Văgăuna asta numită cor era legată cu mănăstirea printr-un coridor. Biserica avea ferestrele spre grădină. Cînd călugăriţele luau parte la vreo slujbă, unde regulamentul le ordona linişte, publicul nu-şi dădea seama de prezenţa lor decît după zgomotul pe care-l făceau aşezîndu-se în strane.

VII

CITEVA SILUETE DIN UMBRA

In timpul celor şase ani dintre 1819 şi 1825, stareţă la Petit-Picpus era domnişoara de Blemeur, care în călugărie se numea maica Innocente. Se trăgea din familia Margueritei de Blemeur, autoarea *Vieţii sfinţilor din ordinul Saint-Benoit.* Fusese aleasă stareţă a doua oară. Era o femeie de vreo şaizeci de ani, scurtă, îndesată, „cîntînd ca o moară hodorogită", cum spunea scrisoarea pe care am mai amintit-o ; altminteri, o femeie minunată, singura care era veselă în mănăstire şi, de aceea, adorată.

Maica Innocente mergea pe urmele înaintaşei sale, Marguerite, o adevărată Dacier [1] a ordinului. Era cultă, erudită, învăţată, destoinică, pasionată pentru istorie, tobă de latină, burduf de greacă, îndopată cu ebraică şi mai degrabă benedictin decît benedictină.

Locţiitoarea stareţei era o bătrînă călugăriţă spaniolă, aproape oarbă, maica Cineres.

Cele mai de seamă dintre maicile din sfat erau : maica Sainte-Honorine, casieriţa ; maica Sainte-Gertrude, prima maestră a novicelor ; maica Saint-Ange, cea de a doua maestră ; maica Anonciation, paradiseră ; maica Saint-Augustin, infirmiera, singura din toată mănăstirea care era răutăcioasă ; pe urmă, maica Sainte-Mechtilde (dom-

---

[1] Ana Dacier (1651—1720), o femeie care i-a uimit pe contemporani prin profunda cunoaştere a limbilor clasice, din care a făcut tălmăciri foarte apreciate.

nişoara Drouet), care fusese în mănăstirea Filles-Dieu şi în mănăstirea du Tresor, dintre Gisors şi Magny ; maica Saint-Joseph (domnişoara de Cogolludo) ; maica Sainte-Adelai'de (domnişoara d'Auverney) ; maica Misericorde (domnişoara de Cifuentes), care n-a putut să reziste regimului prea aspru) ; maica Compassion (domnişoara de la Miltiere, primită la şaizeci de ani, împotriva regulamentului, foarte bogată) ; maica Providence (domnişoara de Laudiniere) ; maica Presentation (domnişoara de Si-guenza), care a fost stareţă în 1847; în sfîrşit, maica Sainte-Celigne (sora sculptorului Cerachi), care a înnebunit; maica Sainte-Chantal (domnişoara de Suzon), care a înnebunit.

Mai era, printre cele mai frumoase, o fată încîntătoare, de douăzeci şi trei de ani, din insula Bourbon, scoborî-toare a cavalerului Roze, pe care în lume o chema domnişoara Roze, iar aici i se spunea maica Assomption.

Maica Sainte-Mechtilde, avînd în seama ei cîntul şi corul, se folosea bucuroasă de eleve. îşi alegea de obicei o gamă întreagă, adică şapte eleve între zece şi şaisprezece ani, cu glasuri şi staturi potrivite, pe care le punea să cînte în picioare, aliniate una lîngă alta după vîrstă, de la cea mai mică pînă la cea mai mare. Asta alcătuia pentru ochi un fel de nai viu al lui Pan ' alcătuit din îngeri.

Dintre surorile celelalte, pe care elevele le iubeau cel mai mult, era sora Sainte-Euphresie, sora Sainte-Margue-rite, sora Sainte-Marthe, care dăduse în mintea copiilor, şi sora Saint-Michel, al cărei nas lung le făcea să rîdă.

Toate femeile astea erau blînde cu copiii. Călugăriţele nu erau aspre decît cu ele însşile. Nu se făcea foc decît la internat, iar mîncarea, faţă de cea din mănăstire, era aci mai aleasă. Afară de asta, o mulţime de îngrijiri. Numai că, atunci cînd vreo elevă trecea pe lîngă o călugăriţă şi încerca să-i vorbească, călugăriţa nu-i răspundea niciodată.

Această regulă a tăcerii făcuse ca, în toată mănăstirea, vorba să nu fie îngăduită făpturilor omeneşti şi să fie

[1] Personaj mitologic : zeitate pastorală, înfăţişată întotdeauna de vechii greci cu un nai.

trecută lucrurilor neînsufleţite. Se auzea cînd glasul clopotului bisericii, cînd clopoţelul grădinarului.

Un clopot foarte sonor, aşezat la chilia de lîngă poartă şi care se auzea în toată casa, vestea prin semnale felurite, ca printr-un telegraf acustic, toate faptele vieţii materiale ce urmau a fi îndeplinite şi chema în vorbitor, după cum era nevoie, pe una sau pe alta dintre cele care locuiau în clădire. Fiecare persoană şi fiecare lucru avea semnalul său. Pentru stareţă se suna o dată şi încă o dată ; pentru locţiitoarea stareţei se suna o dată, apoi de două ori. Intrarea în clasă se anunţa prin şase lovituri urmate de alte cinci, încît elevele nu spuneau niciodată că intră în clasă, ci că merg la şase-cinci. Patru-patru era clopotul pentru doamna de Genlis. Era auzit foarte des. „Dracu-n patru !" spuneau cele mai nemiloase. Nouăsprezece lovituri vesteau un eveniment deosebit : deschiderea porţii mănăstirii, înfricoşătoarea tăblie de fier, acoperită de zăvoare, care nu se clintea din balamale decît în faţa arhiepiscopului.

Afară de el şi de grădinar, precum am spus, nici un alt bărbat nu intra în mănăstire. Elevele mai vedeau doi : unul era duhovnicul, abatele Banes, bătrîn şi urît, pe care puteau să-l privească din cor, printre gratii ; celălalt era profesorul de desen, domnul Ansiaux, pe care scrisoarea din care am mai reprodus cîteva rînduri îl numeşte domnul Anciot şi-I califică „un bătrîn îngrozitor şi cocoşat".

Se vede, aşadar, că toţi bărbaţii erau aleşi cu socoteală.

Aşa era casa asta ciudată.

VIII

POST CORDA, LAPIDES [1]

După ce i-am schiţat figura morală, nu e de prisos să-i arătăm în cîteva cuvinte şi configuraţia materială. Cititorul şi-a făcut o idee.

---

[1] După ce (am vorbit) despre suflete, (să vorbim) despre pietre (în origina] în limba latină).

Mănăstirea Petit-Picpus-Saint-Antoine umplea aproape cu totul marele trapez cuprins între strada Polonceau, strada Droit-Mur, strada Picpus şi fundătura pe care planurile vechi o numesc strada Aumarais. Aceste patru străzi înconjurau trapezul ăsta ca şanţul unei cetăţi. Mănăstirea se compunea din cîteva clădiri şi o grădină. Privită în întregime, clădirea principală era o suprapunere de construcţii hibride, care, văzute de sus, desenau destul de exact o spînzurătoare culcată pe pămînt. Braţul cel mare al furcii ocupa întreaga porţiune a străzii Droit-Mur dintre stradela Picpus şi strada Polonceau ; braţul cel mic era alcătuit dintr-o faţadă zăbrelită, înaltă, cenuşie şi severă, care dădea spre stradela Picpus ; poarta cu numărul 62 era la capătul acestui braţ. Cam la mijlocul acestei faţade, praful şi cenuşa acopereau o poartă veche, joasă şi boltită, unde păianjenii îşi ţeseau pînza şi care nu se deschidea decît un ceas sau două duminica şi în rarele prilejuri cînd sicriul vreunei călugăriţe era scos din mănăstire. Aceasta era uşa de intrare a publicului în biserică.

Cotul furcii îl forma o sală pătrată care slujea drept oficiu şi pe care călugăriţele o numeau „cămara". In braţul cel mare se aflau chiliile maicilor, ale surorilor, precum şi noviciatul. In braţul cel mic — bucătăriile, trapezăria, înconjurată de galeria mănăstirii, şi biserica. Intre poarta numărul 62 şi colţul fundăturii Aumarais se afla internatul, care nu putea fi văzut de afară. Restul trapezului îl forma grădina, care era mult mai joasă decît nivelul străzii Polonceau, ceea ce făcea ca zidurile să fie mult mai înalte în partea dinăuntru ca în cea de afară. Grădina, puţin bombată, avea în mijlocul ei, pe vîrful unui dîmb, un brad frumos, ascuţit şi conic, de la care porneau — ca nişte suliţe aşezate în cerc pe un scut patru alei mari şi, grupate două cîte două, la încrucişarea celor mari, opt alei mici, aşa încît, dacă împrejmuirea ar fi fost circulară, planul geometric al aleilor ar fi semănat cu o cruce aşezată peste o roată. Aleile, sfîr-şindu-se toate în zidurile neregulate ale grădinii, erau

de lungîmî Inegale. Erau mărginite cu tufişuri de coacăze. In fund, o alee de plopi înalţi ducea de la ruinele vechii mănăstiri, care era în colţul străzii Droit-Mur, pînă la clădirea schitului, care se afla în colţul ulicioarei Aumarais. In faţa schitului se afla aşa-zisa grădiniţă. Adăugaţi la toate astea o curte, tot soiul de unghiuri pe care le făceau corpurile de casă interioare, ziduri de închisoare, cu perspectivă, iar în locul oricărei vecinătăţi, linia lungă şi neagră a acoperişurilor, care mărginea cealaltă parte a străzii Polonceau — şi veţi putea avea o imagine completă despre ceea ce era acum patruzeci şi cinci de ani aşezămîntul bernardinelor de la Petit-Picpus. Acest sfînt aşezămînt a fost clădit exact pe locul unui „Jeu de Paume" ', faimos prin secolul al XlV-lea pînă în al XVI-lea şi căruia i se spunea „tripoul celor unsprezece mii de draci".

Toate aceste străzi, de altminteri, erau dintre cele mai vechi ale Parisului. Nume ca Droit-Mur şi Aumarais sînt foarte vechi; străzile care le poartă sînt şi mai vechi. Ulicioara Aumarais a purtat numele de ulicioara Mau-gout; strada Droit-Mur a purtat numele de strada des Eglantiers, pentru că dumnezeu deschidea florile înainte ca omul să cioplească piatra. [2]

IX

UN SECOL SUB VAL DE CĂLUGĂRIŢA

Deoarece am început să dăm amănunte cu privire Ia ceea ce era odinioară mănăstirea Petit-Picpus şi întrucît am îndrăznit să deschidem o fereastră spre acest tăcut aşezămînt, să ne dea voie cititorul să mai facem o mică digresiune, străină de cuprinsul acestei cărţi, dar carac-

---

[1] Loc anume pentru un joc cu mingea şi cu o rachetă scurtă. [1] *Droit-Mur,* în franceză, „zidul drept", construit din piatră ; ***tier*** însemnează **„măcieş".**

teristică şi folositoare, făcindu-ne să ne dăm seama că şi mănăstirea are figurile ei originale.

In schit se afla o centenară, venită de la mănăstirea Fontevrault'. înainte de revoluţie făcuse parte din lumea mare. Vorbea adesea despre domnul de Miromesnil, ministru de justiţie sub Ludovic al XVI-lea, şi despre o preşedintă Duplat, pe care o cunoscuse foarte bine. Era plăcerea şi mîndria ei să aducă vorba la tot pasul de aceste două nume. Povestea minunăţii despre mănăstirea FontevrauR, că era cît un oraş şi că avea străzi.

Vorbea cu un accent picard care înveselea elevele. îşi înnoia în fiecare an jurămîntul solemn de supunere şi neprihănire şi, în clipa cînd trebuia să jure, îi spunea preotului : „Monseniorul Saint-Francois l-a încredinţat monseniorului Saint-Julien, monseniorul Saint-Julien l-a încredinţat monseniorului Saint-Eusebe, monseniorul Saint-Eusebe l-a încredinţat monseniorului Saint-Procope, etc etc, **iar** acum mă încredinţez ţie, părinte". Şi elevele rî-deau pe înfundate sub văluri ; încîntătoare rîsuri scurte şi înnăbuşite, care le făceau pe maicile cîntăreţe să încrunte din sprîncene.

wm/ m

Alteori centenara spunea basme. Susţinea că „în tinereţea ei bernardinii nu erau mai prejos decît muşchetarii". Era un secol care vorbea, dar era secolul al XVIII-lea. Povestea obiceiurile din Champagne şi din Bourgogne cu privire la cele patru vinuri. înainte de revoluţie, atunci cînd vreun mare personaj, un mareşal al Franţei, un prinţ, un duce şi pair[2] trecea printr-un oraş din Bourgogne sau din Champagne, notabilităţile oraşului veneau să-l salute Şi să-i prezinte patru cupe de argint pline cu patru vinuri deosebite. Pe primul pocal se putea citi următoarea inscripţie : *Vin de maimuţă*; pe cel de-al doilea : *Vin de leu;* pe cel de-al treilea : *Vin de berbec;* iar pe cel de-al

'Celebră mănăstire de călugărite, fondată în secolul al Xl-Iea In localitatea Fontevrault, pe valea Loarei.
fii | , f Mfmbru al senatului, titlu nobilar desfiinţat de revoluţie şi reînfiinţat în timpul restauraţiei.

patrulea : *Vin de porc.* Cele patru inscripţii arătau ceJe patru trepte pe care Je coboară beţivul : prima beţie, cea care înveseleşte ; a doua, care întărită ; a treia, care nău-ceşte ; cea din urmă, în sfîrşit, care îndobitoceşte.

Intr-un dulap încuiat avea un lucru misterios, la care ţinea foarte mult. Regulamentul de la Fontevrault n-o oprea de la asta. Nu voia să arate lucrul acela nimănui. Se încuia — ceea ce regulamentul îi da voie — şi se ascundea ori de cîte ori voia să-l privească. Dacă auzea pe cineva umblînd pe coridor, încuia cît putea de repede dulapul la loc, cu mîinile ei bătrîne. Dacă cineva începea să-i vorbească despre asta, cît era ea de vorbăreaţă, tăcea. Chiar şi cele mai curioase se dădură bătute în faţa tăcerii ei, ca şi cele mai stăruitoare în faţa încăpăţînării ei. Era un subiect de comentarii pentru oricine n-avea ce face ori se plictisea în mănăstire. Ce putea fi oare lucrul acela atît de preţios şi de secret, care era comoara centenarei ? Fără îndoială, vreo carte sfîntă ? Nişte mătănii nemaivăzute ? Nişte moaşte sfinte ? Se făceau tot felul de presupuneri. La moartea bietei bătrîne dădură năvală la dulap, mai repede poate decît s-ar fi cuvenit, şi-l des-cuiară. Găsiră obiectul învelit în trei rînduri de cîrpe, parc-ar fi fost sfintele daruri. Era o farfurie de Faenza, înfăţişînd nişte amoraşi care zboară urmăriţi de nişte tineri spiţeri înarmaţi cu seringi uriaşe. Urmărirea era plină de strimbături şi de atitudini comice. Unul dintre încîntătorii amoraşi a şi fost tras în ţeapă. Se zbate, dă din aripioare şi încearcă să-şi ia din nou zborul, dar măscăriciul rîde cu o figură drăcească. Morala : amorul biruit de durerile de pîntec. Farfuria aceasta, de altminteri foarte ciudată şi care a avut poate cinstea să dea vreo idee lui Moliere, mai exista în septembrie 1845; era de vînzare la un negustor de vechituri pe Bulevardul Beaumarchais.

Această bătrînă cumsecade nu voia să primească nici o vizită din afară, „deoarece — spunea ea — vorbitorul e prea trist".

De altminteri, vorbitorul acesta, asemănător unui mor-mînt, asupra căruia am căutat să vă dăm o idee, e ceva cu totul local şi severitatea lui nu se mai întîlneşte la nici o altă mănăstire. La mănăstirea din strada du Temple îndeosebi, care, e drept, aparţinea altui ordin, obloanele negre erau înlocuite cu perdele cafenii, iar vorbitorul era un salon cu parchet pe jos, ale cărui ferestre se încadrau vesele în borangic alb şi pe ai cărui pereţi se aflau tot felul de cadre, un portret al unei benedictine cu faţa descoperită, flori pictate şi chiar un cap de turc.

In grădina mănăstirii din strada du Temple se găsea acel castan sălbatic, care trecea drept cel mai frumos şi cel mai mare din toată Franţa şi care avea printre vrednicii cetăţeni ai veacului al XVIII-lea reputaţia de „părinte al tuturor castanilor din regat".

Am spus că mănăstirea Temple era ocupată de benedictine ale închinării Veşnice, benedictine cu totul deosebite de cele care depindeau de cistercieni. Ordinul acesta, al închinării Veşnice, nu era prea vechi şi nu are o existenţă mai mare de două sute de ani. In 1649 sfintele daruri au fost profanate de două ori, la distanţă de cî-teva zile, în două biserici din Paris, la Saint-Sulpice şi la Saint-Jean en Greve, sacrilegiu groaznic şi rar, care cutremură tot oraşul. Părintele stareţ, mare vicar la Saint-Germain des Preş, ordonă o procesiune solemnă a întregului său cler, la care sluji însuşi nunţiul papal. Dar două vrednice femei, doamna Curtin, marchiză de Boucs, şi contesa de Châteauvieux nu se mulţumiră cu această ispăşire. Jignirea adusă „preasfintelor daruri din altar", deşi trecătoare, nu putea fi uitată de cele două suflete cucernice şi ele socotiră că ea nu poate fi răscumpărată decît printr-o „închinare veşnică" într-o mănăstire de că-lugăriţe. Amîndouă, una în 1652, cealaltă în 1653, dă-ruiră sume însemnate maicii Catherine de Bar, numită maica sfîntului Potir, călugăriţă benedictină, ca să m-

temeieze, în acest scop pios, o mănăstire a ordinului Saint-Benoît; cea dintîi încuviinţare pentru această ctitorie fu dată maicii Catherine de Bar de către domnul de Metz, abate de Saint-Germain, „cu condiţia ca nici o fată să nu poată fi primită dacă nu aduce o contribuţie de trei sute de franci, ceea ce face un capital de şase mii de franci". După abatele de Saint-Germain, regele acordă decretele, şi în 1654 hrisovul abatial şi decretele regale fură ratificate de curtea de conturi şi de parlament.

Aceasta e originea şi consacrarea legală a aşezămîntu-lui benedictinelor închinării Veşnice a sfîntului Potir din Paris. Prima lor mănăstire fu „clădită din nou", pe strada Cassette, din banii doamnelor de Boucs şi de Château-vieux.

Ordinul acesta, cum se vede, nu se confunda de loc cu benedictinele zise din Citeaux. Depindea de abatele de Saint-Germain des Preş, aşa cum călugăritele de la Sa-cre-Coeur depind de căpetenia iezuiţilor, iar surorile de caritate de căpetenia lazariştilor.

Era de asemenea cu totul diferit de bernardinele de la Petit-Picpus, al căror interior vi l-am descris. Prin 1657, papa Alexandru al Vll-lea autorizase printr-o bulă specială pe bernardinele de la Petit-Picpus să practice închinarea veşnică, întocmai ca şi benedictinele sfîntulu/ Potir. Dar cele două ordine au rămas totuşi deosebite.

XI

SFIRŞITUL MĂNĂSTIRII PETIT-PICPUS

încă de pe la începutul restauraţiei, mănăstirea Petit-Picpus începuse să decadă; ceea ce duce la dispariţia totală a ordinului, care, după secolul al XVIII-lea, piere ca toate ordinele religioase.

Aşezămîntul din Petit-Picpus se despopula repede. Prin 1840 schitul dispăruse, internatul dispăruse. Nu mai

existau nici bătrînele, nici elevele ; primele muriseră, celelalte se risipiseră. *Volaverunt.* '

Canonul închinării veşnice e de-o rigiditate care în-spăimîntă ; vocaţiile sînt din ce în ce mai rare, ordinul nu mai face recrutări. In 1845 mai intrau, pe ici pe colo, cîteva maici slujitoare; dar călugăriţe pentru cor, de loc. Acum patruzeci de ani erau aproape o sută de călugăriţe ; acum cincisprezece ani nu mai erau decît douăzeci şi opt. Cîte-or mai fi astăzi ? In 1847 stareţa era tînără, dovadă că cercul alegerii se micşora. Nu împlinise patruzeci de ani. Pe măsură ce numărul scade, oboseala creşte ; slujba fiecăreia devine tot mai anevoioasă ; se vedea de pe atunci că nu vor mai fi decît o duzină de umeri suferinzi şi încovoiaţi pentru a duce mai departe povara canoanelor sfîntului Benoît. Povara e neînduplecată şi rămîne aceeaşi, fie că sînt puţine, fie că sînt multe. Era apăsător altădată ; astăzi striveşte. De aceea şe prăpădesc. Pe vremea cînd autorul cărţii de faţă locuia încă la Paris au murit două. Una avea douăzeci şi cinci de ani, cealaltă douăzeci şi trei. Aceasta din urmă ar putea spune ca Julia Alpinula [2]: *„Hic jaceo, vixi annos viginti et tres"* [3]. Din pricina decăderii în care ajunsese, mănăstirea a renunţat de a mai face educaţia fetelor.

N-am putut trece prin faţa acestei case neobişnuite, necunoscute, întunecate, fără să intrăm, fără să ducem cu noi acolo pe cei ce ne întovărăşesc şi ne ascultă istorisind — poate spre folosul cîtorva — trista poveste a lui Jean Valjean. Am pătruns în această comunitate plină de practici învechite, care astăzi par atît de noi. E grădina cea închisă. *Hortus conctusus.* Am vorbit despre acest loc ciudat în amănunţime, dar cu respect, cel puţin atît cît respectul şi amănuntul se pot împăca. Nu pricepem totul, dar nu insultăm nimic. Ne ţinem la aceeaşi distanţă de

---

[1] Şî-au luat zborul (în original în limba latină).

[2] Julia Alpinula, a cărei piatră de mormînt poartă inscripţia *Hlc laceo, vixi annos viginti et tres,* a fost o tînără din aristocraţia ro-mana.

[3] Sînt îngropată aici. Am trăit douăzeci şi trei de ani (în original în limba latină).

osanalele lui Joseph de Maistre, care ajunge să-î slăvească pe călău, ca şi de rînjetul lui Voltaire, care ajunge să batjocorească crucifixul.

E o lipsă de logică din partea lui Voltaire — în treacăt fie zis ; fiindcă Voltaire l-ar fi apărat pe Isus aşa cum l-a apărat pe Calas ' ; iar pentru cei care tăgăduiesc întrupările supraomeneşti, ce reprezintă oare crucifixul ? înţeleptul ucis.

In veacul al XlX-lea, ideea religioasă trece printr-o criză. Oamenii se dezvaţă de anumite lucruri şi fac binele avînd grijă ca, dezvăţîndu-se de ceva, să înveţe altceva. In inima omului nu trebuie să fie nici un gol. Se fac anumite dărîmări, şi e bine că se fac, dar cu condiţia să fie urmate de reclădiri.

Pînă una alta, să studiem lucrurile care nu mai sînt. E nevoie să le cunoaştem, chiar dacă n-ar fi decît pentru a le evita. Contrafacerile trecutului dobîndesc nume false şi se lasă confundate cu viitorul. Strigoiul acesta, trecutul, înclină să-şi falsifice paşaportul. Să ne dăm seama de cursa care se întinde. Să ne ferim. Trecutul are o faţă : superstiţia ; şi o mască : ipocrizia. Să-i arătăm adevărata faţă şi să-i smulgem masca.

Cît despre mănăstiri, ele alcătuiesc o problemă complexă. O problemă de civilizaţie, care le condamnă ; o problemă de libertate, care le ocroteşte.

' Protestant din Toulouse (secolul al XVIII-lea), învinovăfrt pe nedrept că şi-a ucis fiul trecut la catolicism şi executat In 1762. Voltaire la luat apărarea şi a demascat cu mult curaj fanatismul religios care împinsese la condamnarea bătrînului. Mulţumită campaniei sale perseverente, Calas a fost reabilitat (1765).

CARTEA A ŞAPTEA

PARANTEZA

I

MĂNĂSTIREA, IDEE ABSTRACTA

Cartea de faţă este o dramă al cărei personaj principal e infinitul.

Omul este al doilea.

Aşadar, întîlnind o mănăstire în drumul nostru, am fost nevoiţi să intrăm. De ce ? Pentru că mănăstirea, pe care o găsim în Orient ca şi în Occident, în mahomedanism ca şi în creştinism, e unul din aparatele de optică folosite de om în scrutarea infinitului.

Nu e locul să dezvoltăm aici peste măsură anumite idei ; cu toate astea, păstrîndu-ne absolut toate rezervele, îngrădirile şi indignările, trebuie să mărturisim că, ori de cîte ori întîlnim în om infinitul, bine ori rău înţeles, ne simţim plini de respect. Există în sinagogă, în moschee, în pagodă, în wigwam ', ceva hîd pe care-l urîm şi ceva sublim pe care-l adorăm. Cîtă contemplare pentru spirit şi ce vis fără hotar : umbra lui dumnezeu plutind peste omenire I

II

MĂNĂSTIREA, FAPT ISTORIC

Din punctul de vedere al istoriei, al raţiunii şi al adevărului, monahismul e condamnat.

Acolo unde sînt prea numeroase, mănăstirile sînt pie dici în sînul unei naţiuni, aşezăminte care stînjenesc

[1] Colibă a Pieilor Roşii din America de Nord.

sînt centre de trîndăvîe unde ar trebui să fie centre de muncă. Comunităţile călugăreşti sînt, faţă de marea comunitate socială, ceea ce e vîscul pentru stejar, ceea ce e negul pentru corpul omenesc. Prosperitatea şi înflorirea lor însemnează sărăcirea ţării. Regimul monahal e vătămător pentru bărbăţia popoarelor.

A trecut vremea călugăriei. Mănăstirile stingheresc creşterea civilizaţiei moderne şi sînt vătămătoare pentru dezvoltarea ei. Ca instituţie şi ca mijloc de formare a omului, mănăstirile sînt de nesuferit în secolul al XlX-lea. Lepra monahală a ros aproape pînă la os două admirabile naţiuni, Italia şi Spania — una lumina, cealaltă splendoarea Europei — timp de secole; în vremea noastră, aceste două popoare vestite nu încep să se tămăduiască decît mulţumită sănătoasei şi viguroasei higiene de la 1789.

Mănăstirea, vechea mănăstire de femei, îndeosebi aşa cum apărea ea încă în pragul acestui secol în Italia, în Austria, în Spania, este una din cele mai întunecate realităţi ale evului mediu. Mănăstirea, mănăstirea aceasta, se află la răscrucea tuturor grozăviilor. Mănăstirea catolică propriu-zis e plină de strălucirea întunecată a morţii.

Mănăstirea spaniolă e deosebit de jalnică. Acolo se înalţă în întuneric, sub bolţi înnegurate, sub cupole nedesluşite, din pricina întunericului, altare grele, înalte ca nişte catedrale; acolo atîrnă de lanţuri în beznă imense crucifixe albe ; acolo hristoşi de fildeş, mari şi goi, se întind- pe abanos, mai mult decît însîngeraţi, sîn-gerînzi, respingători şi măreţi, cu coatele colţuroase, cu rotulele lăsînd să se vadă tegumentele, cu rănile carne vie, încununaţi cu spini de argint, ţintuiţi în cuie de aur, avînd pe frunte stropi de sînge de rubine, iar în ochi lacrimi de diamante. Diamantele şi rubinele par ude şi fac să plîngă, jos, în umbră, nişte făpturi în văluri, cu coapsele învineţite de cămăşile de păr de capră şi de bicele cu şfichi de fier, cu sînii zdrobiţi de rogojini, cu genunchii jupuiţi de rugăciune ; femei ce se cred soţii ale lui Hristos ; stafii care-şi închipuie că sînt îngeri. Femeile astea gîn-depc ? Nu. Au voinţă ? Nu. Iubesc ? Nu. Trăiesc ? Nu.

Nervii lor s-au făcut ca oasele ; oasele lor s-au făcut pietre. Vălul lor e ţesut din întuneric. Răsuflarea lor sub văl seamănă cu nu ştiu ce răsuflare tragică a morţii. Stareţa, o larvă, le sfinţeşte şi le umple de groază. Ne-prihănirea înseamnă acolo cruzime. Aşa sînt vechile mănăstiri din Spania. Viziuni ale evlaviei sălbatice ; peşteri ale fecioarelor ; lăcaşuri de groază.

Spania catolică era mai romană decît însăşi Roma. Mănăstirea spaniolă era mai cu deosebire o mănăstire catolică. Se simţea Orientul acolo. Arhiepiscopul Kislar — agă al cerului — zăvora şi spiona acest serai de suflete păstrate pentru dumnezeu. Călugăriţa era odalisca ; preotul era eunucul. Cele mai înflăcărate erau alese în vis şi-l posedau pe Hristos. Peste noapte, tînărul acela frumos şi gol cobora de pe cruce şi devenea obiectul de extaz al chiliei. Ziduri înalte fereau de orice desfătare vie p^. sultana mistică, al cărei sultan era cel răstignit. O privire în afară însemna infidelitate. Inmormîntarea de vii ţinea locul sacului de piele. Ceea ce în Răsărit era aruncat în mare, în Apus era dat pămîntului.

Şi într-o parte şi într-alta erau femei care îşi frîn-geau mîinile ; valurile mării erau soarta unora, groapa era soarta celorlalte ; de-o parte cele înecate, de alta cele înmormîntate. Paralelism monstruos. Astăzi, susţinătorii trecutului, neputînd tăgădui lucrurile astea, se mulţumesc să zîmbească. A ajuns la modă un fel lesnicios şi ciudat de a înlătura destăinuirile istoriei, de a infirma comentariile filozofiei, de-a lăsa deoparte toate faptele care stînjenesc şi toate chestiunile întunecate. „Material pentru declamaţii", spun „deştepţii". „Vorbe goale !" repetă neghiobii. Jean-Jacques, declamator ; Diderot, declamator ; Voltaire, cînd vorbeşte de Calas, Labarre şi Sir-ven ', declamator ; nu mai ştiu cine a constatat de curînd că Tacit era un declamator, că Nero a fost o victimă şi

I"6 ?' S'lVen ~ vict':me ale fanatismului religios din secolul -lea, apărate şi reabilitate de Voltaire.

ci, de bună seamă, se cuvine să ne fie milă „de acest biet Holofern "'.

Faptelor, cu toate astea, li se închide gura anevoie . se îndărătnicesc. Autorul cârtii de faţă a văzut cu ochii Iui, la opt leghe de Bruxelles, urmă de ev mediu la în-demîna orişicui, la mănăstirea din Villers, groapa tem-niţelor subterane în mijlocul livezii unde fusese curtea mănăstirii, şi pe malul rîului Dyle patru celule de piatră, jumătate sub pâmînt, jumătate sub apă. Erau nişte *in-pace*[2]. Fiecare celulă are o rămăşiţă de uşă de fier, o latrină şi o ferestruică zăbrelită, care, pe din afară, e la două picioare deasupra rîului, iar pe dinăuntru, la şase picioare deasupra solului. Pe o lăţime de patru picioare, rîul curge pe din afară, de-a lungul zidului. Pămîntul e totdeauna umed. Cine locuia în aceste *in-pace* avea drept pat pămîntul umed. Tntr-una din celule se afla o bucată de lan(prinsă în perete ; într-alta se vede un fel de cutie pătrată, făcută din patru plăci de granit, prea mică ca să se poată dormi în ea, prea joasă pentru ca cineva să poată sta în picioare. O fiinţă omenească era vîrîtă acolo, iar pe deasupra se punea un capac de piatră. Asta a rămas. Se poate vedea. Se poate pipăi. Aceste *in-pace,* aceste celule, aceste balamale de fier, aceste lanţuri, această ferestruică înaltă, la nivelul căreia curge rîul, această cutie de piatră acoperită cu un capac de granit, ca un mormînt, cu singura deosebire că aici mortul era viu, pămîntul acesta care e noroi, groapa latrinelor, pereţii ăştia plini de igrasie — sînt ele „vorbe goale" ?...

III

IN CE CONDIŢII PUTEM RESPECTA TRECUTUL

Pentru civilizaţie, monahismul, aşa cum exista în Spania şi cum există în Tibet, este un fel de oftică El taie scurt viata împuţinează naşterile. Claustrare, castrare.

' General al Iui Nabucodonosor, care a fes) deosebit de crud cu evreii ; ucis în somn de Judita, spre a şi răzbuna poporul asuprit. [1] Celule subterane pentru QSÎndiţii pe viată,

Â fost un flagel al Europei. Adăugaţi la asta violenţa atît de des practicată faţă de conştiinţă, vocaţiile silite, feudalitatea sprijinindu-se pe mănăstire, dreptul primului născut revărsînd în monahism preaplinul familiei, cruzimile despre care am vorbit, aşa-zisele *in-pace,* gurile astupate, minţile zăvorite, atîtea inteligenţe nefericite azvîrlite în celula jurămintelor eterne, călugărirea, în-/normîntarea de vii a sufletelor. Adăugaţi degradările naţionale, torturile individuale, şi oricine aţi fi, vă veţi cutremura în faţa hainei şi-a vălului călugăresc, aceste două giulgiuri născocite de om.

Cu toate astea, în anumite privinţe şi în anumite locuri, în ciuda filozofiei şi în ciuda progresului, mentalitatea călugărească dăinuieşte în plin secol al XlX-lea şi o ciudată reînviere a ascetismului stîrneşte în clipa de faţă mirarea lumii civilizate. Incăpăţînarea instituţiilor învechite de a se perpetua e totuna cu îndărătnicia de a ne da pe cap un parfum rîncezit, cu pretenţia peştelui stricat de a fi mîncat, cu stăruinţa hainei de copil care ar vrea sa fie îmbrăcată de omul matur şi cu duioşia cadavrelor care s-ar întoarce pe lume ca să-i îmbrăţişeze pe cei în viaţă.

„Nerecunoscătorilor — spune veşmîntul — v-am ocro-fit pe vreme rea ; de ce nu mă vreţi ?" „Vin din largul mării", spune peştele. „Am fost trandafir", spune parfumul. „V-am iubit", spune cadavrul. „V-am civilizat", spune mănăstirea.

La toate astea, un singur răspuns : a fost odată !

A dori prelungirea fără sfîrşit a lucrurilor moarte şi cîrmuirea oamenilor prin îmbălsămare, a da puteri noi dogmelor în putrefacţie, a polei din nou raclele, a re-împrospăta tencuiala mănăstirilor, a sfinţi din nou moaştele, a reînvia superstiţiile, a hrăni iarăşi fanatismele, a pune mînere noi sfeştocurilor şi paloşului, a realcătui monahismul şi militarismul, a crede în mîntuirea lumii prin înmulţirea paraziţilor, a impune prezentului trecutul — ni se pare ciudat Există totuşi teoreticieni şi pentru teoriile astea. Teoreticienii ăştia, oameni de spirit altminteri, au un procedeu foarte simplu : aplică trecu-

tului o pospăială pe care-o numesc orînduire socială, drept divin, morală, familie, respectul strămoşilor, autoritate antică, tradiţie sfîntă, drepturi legitime, religie; şi merg strigînd : „Iată, sînt ale voastre, oameni buni I" Logica asta era cunoscută de cei vechi. O practicau preoţii romani care preziceau viitorul după măruntaiele animalelor jertfite. Frecau cu o cretă o juncă neagră şi spuneau : „E albă". *Bos cretatus.* ■

In ceea ce ne priveşte, respectăm pe alocuri trecutul şi sîntem îngăduitori pretutindeni cu el, cu condiţia să se recunoască mort. Dacă ţine să fie viu, îl atacăm şi ne străduim să-l răpunem.

Superstiţiile, bigotismele, prefăcătoriile preoţeşti, prejudecăţile, larvele acestea, aşa larve cum sînt, se îndărătnicesc să trăiască, au dinţi şi gheare în forma lor de fum şi trebuie să te lupţi cu ele piept la piept, să le declari război şi să-l duci fără o clipă de răgaz, pentru că una din fatalităţile omenirii este de-a fi osîndit la veşnică luptă cu stafiile. Năluca e greu s-o iei de gît şi s-o dobori.

0 mănăstire din Franţa în mijlocul veacului al XlX-lea
e o adunătură de bufniţe înfruntînd lumina. O mănăstire
în flagrant delict de ascetism, în mijlocul metropolei de
la 1830 şi de la 1848, Roma înflorind la Paris, e un ana
cronism. In vremuri obişnuite, ca să desfiinţezi un ana
cronism şi ca să-l faci să piară, e de ajuns să-l pui să
ia cunoştinţă de dată. Dar sîntem în vremuri neobişnuite.

Să luptăm.

Să ne luptăm, dar să ştim să facem o deosebire. Caracteristica adevărului este că nu face niciodată excese. Ce nevoie ar avea să exagereze ? Sînt unele lucruri care trebuie nimicite şi sînt altele care se cer numai luminate şi cercetate. Ce putere înseamnă o cercetare binevoitoare şi serioasă I Să nu venim cu flacăra acolo unde lumina este de ajuns.

Ţinînd seamă, prin urmare, că ne aflăm în secolul al XJX-lea, sîntem în general împotriva călugăriei ascetice,

---

[1] Boul vopsit în alb cu creta, expresie împrumutată de la Juvenal
(satira 10).

la orice popor, atît In Asia cît şi în Europa, în India ca şi în Turcia. Cine spune mănăstire, spune mlaştină. Putregaiul lor e neîndoielnic, lîncezirea lor e nesănătoasă, fermentaţia lor îmbolnăveşte popoarele şi Ie ofileşte ; înmulţirea lor a ajuns ca o plagă a Egiptului. Nu putem să ne gîndim fără spaimă la ţările în care fachirii, bonzii, santonii, călugării, marabuţii, talapoinii şi dervişii mişună într-o îngrămădeală păduchioasă.

Acestea spuse, chestiunea religioasă dăinuieşte. Chestiunea asta are anumite laturi misterioase, aproape înfiorătoare ; să ne fie îngăduit s-o privim deschis.

IV

MĂNĂSTIREA DIN PUNCT DE VEDERE AL PRINCIPIILOR

Un număr de oameni se strîng la un loc şi locuiesc în comun. Pe temeiul cărui drept ? Pe temeiul dreptului de asociaţie.

Se închid la ei acasă. Pe temeiul cărui drept ? Pe temeiul dreptului pe care-l are orice om de a-şi deschide şi închide uşa.

Nu ies din casă. Pe temeiul cărui drept ? Pe temeiul dreptului de a se duce şi de a se întoarce, care cuprinde şi dreptul de a sta acasă.

Acolo, la ei acasă, ce fac ?

Vorbesc în şoaptă ; lasă ochii în jos. Se leapădă de lume, de oraşe, de plăcerile simţurilor şi de alte plăceri, de deşertăciuni, de trufii şi de interese. Se îmbracă în lînă groasă, ori în pînză groasă. Nici unul nu e stăpîn pe vreun lucru oricît de mic. Intrînd acolo, cel ce era bogat ajunge sărac. Ceea ce are dăruieşte tuturor. Cel care fusese ceea ce numim nobil, gentilom şi senior, este deopotrivă cu cel ce fusese ţăran. Chilia e la fel pentru toţi. Toţi se supun tunderii părului în creştet, toţi poartă acelaşi anteriu, mănîncă aceeaşi pîine neagră, se culcă pe aceleaşi paie, mor în aceeaşi cenuşă. Acelaşi sac pe

spinare, aceeaşi funie drept cingătoare. Dacă s-a hotărît să se meargă desculţ, toţi merg desculţi. Poate fi printre ei şi un prin) ; prinţul e tot o umbră ca şi ceilalţi Nu mai există titlu Chiar şi numele de familie au pierit Nu mai au decît pronume. Toţi se înclină sub egalitatea numelui de botez. Şi-au desfăcut familia trupească şi şi-au întemeiat în mijlocul tagmei lor religioase familia spirituală. Nu mai au alte rude decît omenirea întreagă. Ajuta pe săraci, îngrijesc pe bolnavi. îşi spun între ei „frate".

Mă oprifi şi strigaţi : „Dar asta e mănăstirea ideală !"

E de ajuns să fie mănăstirea cu putinţă, ca să fiu nevoit să **fin** socoteală de ea.

De acolo vine faptul că în cartea precedentă am vorbit despre o mănăstire pe un ton respectuos. Lăsînd de-o parte evul mediu, lăsînd deoparte Asia, fără a ne ocupa de chestiunea istorică şi de cea politică, din punct de vedere pur filozofic, mai presus de nevoile polemicii militante, cu condiţia ca mănăstirea să fie cu totul de bunăvoie şi să nu cuprindă decît consimţăminte — voi privi întotdeauna comunitatea mănăstirească cu o oarecare serioasă luare-aminte şi, în unele privinţe, cu respect. Acolo unde există o comunitate există şi comuna ; acolo unde există comuna, există şi dreptul Mănăstirea este fructul lozincii : Egalitate, Fraternitate ! O, ce mare e libertatea I Şi ce transfigurare minunată ' Libertatea este de ajuns ca să transforme mănăstirea în republică.

Să mergem mai departe.

Dar oamenii ăştia sau femeile astea, care se află îndărătul acestor patru pereţi, se îmbracă în dimie, sînt egali, se numesc fraţi ; e frumos ; dar ei mai fac şi altceva ?

Da.

Ce?

Privesc întunericul, cad în genunchi şi-şi împreună mîinile.

Ce înseamnează asta ?

V

RUGĂCIUNE

Ei se roagă.

Cui ?

Lui dumnezeu.

Să te rogi lui dumnezeu, ce însemnează asta ?

Există un infinit în afară de noi ? Acest infinit este el ceva unic, ceva imanent, permanent; neapărat substanţial pentru că e infinit şi pentru că, dacă i-ar lipsi materia, s-ar mărgini ; neapărat inteligent pentru că e infinit şi pentru că, dacă i-ar lipsi inteligenta, s-ar mărgini ? Acest infinit trezeşte în noi ideea de esenţă, în vreme ce noi nu ne putem atribui decît ideea de existentă. Cu alte cuvinte, nu este el cumva absolutul al cărui relativ sîn-tem noi ?

Dacă există un infinit în afară de noi, nu există un infinit şi în noi ? Aceste două infinituri (ce plural în-spăimîntător), oare nu se suprapun ? Cel de-al doilea infinit nu este el oare oglinda, răsfrîngerea lui, ecoul, prăpastia concentrică a unui alt abis ? Acest al doilea infinit are şi el putere de înţelegere ? Cugetă ? Iubeşte ? Are voinţă ? Dacă cele două infinituri au putere de înţelegere, fiecare dintre ele au voinţă proprie ; şi există un eu în infinitul de sus, după cum există un eu în infinitul de jos. Eul de jos e sufletul ; eul de sus e dumnezeu.

A pune, prin gîndire, infinitul de jos în atingere cu infinitul de sus — asta se numeşte a ne ruga.

Să nu scoatem nimic din spiritul omenesc ; a suprima ceva e o greşeală. Trebuie reformat şi transformat. Anumite facultăţi ale omului sînt îndreptate spre Necunoscut: gîndirea, visarea, rugăciunea. Necunoscutul e un ocean Ce este conştiinţa ? Este busola Necunoscutului. Gîndi-rea, visarea, rugăciunea, sînt aici mari radieri misterioase. Să le respectăm. Unde se duc aceste raze măreţe ale sufletului ? In întuneric; ele aduc, prin urmare, lumină.

Măreţia democraţiei este de-a nu nega nimic şi de-a nu renega nimic din omenire. Lîngă dreptul Omului, sau cel puţin pe lîngă el, este dreptul Sufletului.

Zdrobirea fanatismelor şi respectul adînc faţă de înfi-nit, iată ce urmăreşte legea. Să nu ne mărginim a ne închina arborelui creaţiei şi a contempla uriaşele lui ramuri pline de stele. Avem o datorie : să prelucrăm sufletul omului, să apărăm misterul împotriva minunilor, să adorăm neînţelesul şi să respingem absurdul, să nu recunoaştem din ceea ce nu se poate explica decît ceea ce e necesar, să însănătoşim credinţa, să îndepărtăm superstiţiile din calea religiei, să-l curăţăm de omizi pe dumnezeu.

VI

BUNĂTATEA DESAVIRŞITA A RUGĂCIUNII

Cît despre felul cum se face rugăciunea, oricîte chipuri ar fi, toate sînt bune, numai să fie sincere. întoarceţi cartea care sînteţi cu scoarţele în sus şi fiţi în infinit I

Ştim că există o filozofie care tăgăduieşte infinitul. Există, de asemenea, o filozofie, socotită drept patologică, şi care tăgăduieşte existenţa soarelui. Filozofia asta se cheamă orbire.

A face dintr-un simţ pe care nu-l avem izvorul adevărului este o frumoasă îndrăzneală de orb.

Sînt ciudate aerele trufaşe, de superioritate şi de compătimire, pe care şi le ia această filozofie care dibuie, faţă de filozofia care-l admite pe dumnezeu. Ai impresia că auzi o cîrtiţă care strigă : „Mi-e milă de ei cînd îi aud cu soarele lor 1"

Ştim că există necredincioşi străluciţi şi puternici. Aceştia, la drept vorbind, aduşi din nou pe calea adevărului prin propria lor putere, nu sînt nici ei prea siguri că sînt necredincioşi ; cu ei n-ar fi altceva decît o chestiune de definiţie şi, în orice caz, chiar dacă nu cred în dumnezeu, prin faptul însă că sînt minţi luminate dovedesc existenţa lui dumnezeu.

Salutăm pe filozoful din ei, dar osîndim fără milă filozofia lor.

Mai departe.

Tot aşa de admirat este şi uşurinţa cu care cineva se mulţumeşte cu vorbe. O şcoală metafizică din nord ', care pluteşte oarecum în ceaţă, şi-a închipuit că face o revoluţie în înţelegerea omenească punînd în locul cuvîntului Forţă cuvîntul Voinţă.

In loc de „planta creşte" se zice „planta vrea" ; ar fi în adevăr de folos dacă am spune : „Universul vrea !" De ce ? Pentru că de-aici ar reieşi că planta are voinţă, prin urmare are un eu ; universul vrea, prin urmare are un dumnezeu.

Cît despre noi, care, totuşi, împotriva acestei şcoli, nu înlăturăm nimica *priori*[2]*, a* recunoaşte o voinţă în plantă, cum susţine această şcoală, ni se pare mai greu de admis decît a recunoaşte în univers voinţa pe care ea o tăgăduieşte.

A tăgădui voinţa infinitului, adică existenţa lui dumnezeu, nu e posibil decît cu condiţia de a tăgădui infinitul. Lucrul acesta l-am dovedit.

Tăgăduirea infinitului duce direct la nihilism. Totul devine „o creaţie a spiritului".

Cu nihilistul nu e cu putinţă nici o discuţie, deoarece nihilistul logic se îndoieşte de existenţa semenului său, după cum nu-i sigur nici de existenţa sa.

Din punctul lui de vedere, se prea poate ca nici el să nu fie pentru el însuşi decît „o creaţie a spiritului său".

Numai că el nu-şi dă seama că tot ceea ce a tăgăduit e admis de el în întregime, rostind doar acest cuvînt: spirit.

Intr-un cuvînt, nici o cale nu rămîne deschisă cugetării într-o filozofie care sfîrşeşte totul cu monosilaba Nu.

---

[1] Aluzie Ia şcoala filozofului idealist german Arthur Schopenhauer (1788—1860), care în lucrarea sa principală *Lumea ca voinţă şl repre* dentare* consideră că esenţa lumii este voinţa universală, concepută ca o voinţă oarbă, iraţională, absurdă.

' înainte de experienţă, înainte de practică. Afirmaţia apriorică este [0] afirmaţie bazată numai pe speculaţiile abstracte ale raţiunii „pure" Si care nu se sprijină pe experienţă şi practică.

Faţă de Nu, nu-i decît un singur răspuns : fia.

Nihilismul n-are nici un înţeles.

Nu există neant. Nu există zero. Totul este ceva. Nimic nu înseamnă nimic.

Omul trăieşte din afirmaţie mai mult decît din pîine.

A vedea şi a dovedi — nici chiar atîta nu-i de ajuns. Filozofia trebuie să fie o energie ; silinţa şi ştiinţa ei trebuie să fie de a-J face pe om mai bun. Socrate trebuie să pătrundă în Adam şi să dea naştere lui Marc-Aureliu '; cu alte cuvinte, să-l facă să iasă din omul fericirii pe omul înţelepciunii. Să schimbe Paradisul în Liceul[2] lui Aristotel. Ştiinţa trebuie să aibă căldură. Să trăieşti din plin — ce preocupare tristă şi ce rîvnă searbădă ! Bruta trăieşte din plin. Să cugeţi, iată adevărata biruinţă a sufletului. Oamenilor cărora le e sete să le arăţi drumul cugetării, să le dai tuturor ca elixir cunoaşterea lui dumnezeu, să faci să se înfrăţească într-inşii conştiinţa cu ştiinţa, să-i faci buni prin această îmbinare misterioasă, asta e datoria filozofiei adevărate. Morala este o înflorire de adevăruri. Contemplaţia duce la acţiune. Absolutul trebuie să fie practic. Idealul trebuie să fie respirabil, satisfăcător şi hrănitor pentru sufletul omului. Idealul are dreptul să zică : „Luaţi, mîncaţi, acesta e trupul meu ; luaţi şi beţi, acesta e sîngele meu I" înţelepciunea este o împărtăşanie sfîntă. Numai cu această condiţie ea încetează de a mai fi o pasiune stearpă pentru ştiinţă, spre a deveni mijlocul unic şi cel mai înalt al apropierii dintre oameni; din filozofie s-a născut religia.

Filozofia nu trebuie să fie o îngrămădire de etaje clădită pe mister, pentru ca s-o poţi privi în voie, fără alt rezultat decît acela de a satisface curiozitatea.

In ceea ce ne priveşte, amînînd dezvoltarea ideii noastre pentru un alt prilej, ne mulţumim a spune că nu înţelegem nici ca omul să fie punct de plecare şi nici ca progresul să fie scopul final, fără cele două forţe care alcătuiesc cei doi motori : credinţa şi iubirea.

---

[1] împărat roman şi filozof stoic (secolul al Il-lea).
[2] Locul unde filozoful grec Aristotel (secolul al IV-lea î.e.n.) îşi aduna discipolii.

VII

CE MASURI TREBUIE SA LUAM CIND FACEM MUSTRĂRI

Istoria şi filozofia au datorii veşnice, care în aceiaşi timp sînt şi datorii simple : să-l combată pe Caiafa devenit episcop, pe Dracon [1] împărtitor de dreptate, pe Trimal-cion [2] legislator, pe Tiberiu împărat ; e lămurit, drept şi limpede, şi nu dă loc la nici o neînţelegere. Dar dreptul de a trăi deoparte, cu toate neajunsurile şi abuzurile Iui, trebuie să fie constatat şi îngăduit. Schivnicia e o problemă omenească.

Atunci cînd vorbim de mănăstiri — aceste locuri de greşeală, dar şi de nevinovăţie ; de rătăcire, dar şi de bunăvoinţă ; de neştiinţă, dar şi de devotament ; de chin, dar şi de jertfă — trebuie, aproape întotdeauna, să spunem da sau nu.

O mănăstire este o contrazicere. Are drept scop mîn-tuirea sufletului, iar ca mijloc jertfa. Mănăstirea este cel mai mare egoism, al cărui sfîrşit este cea mai mare uitare de sine.

A abdica pentru a domni — aceasta pare să fie lozinca monahismului.

In mănăstire omul suferă pentru a se bucura. Acolo el trage o poliţă asupra morţii. îndură noaptea pămîntească în nădejdea dobîndirii luminii cereşti. In mănăstire iadul este primit ca avans din drepturile de moştenire asupra paradisului.

Cine-şi pune vălul şi rasa comite o sinucidere a cărei Plată e veşnicia.

[1] Legislator atenian din iva antichitate. Legile sale erau de o excesivă severitate

[2] Personaj din romanul *Satyricon* al scriitorului latin Petroniu : bogătaş carg jjş yp banchet fastuos, om cinic şi corupt.

Nu ni se pare că pe o temă ca asta ar fi nimerită batjocura. Aici totul e serios : binele ca şi răul.

Cine e drept încruntă din sprîncene, dar nu zîmbeşte niciodată răutăcios. înţelege mînia, dar reaua credinţă nu.

VIU

CREDINŢA, LEGE

încă ceva.

Veştejim biserica atunci cînd ea colcăie de intrigi; dispreţuim spiritualitatea neîngăduitoare cu ceea ce e vremelnic, dar îl cinstim pretutindeni pe omul care cugetă.

Salutăm pe cel ce îngenunche şi se roagă.

Omul are nevoie de o credinţă. Nenorocire celui ce nu crede în nimic !

Nu stai degeaba cînd gîndeşti. Există o muncă ce se vede şi una care nu se vede.

A contempla înseamnează a adînci; a gîndi înseamnează a munci. Braţele încrucişate muncesc ; mîinile împreunate lucrează. Privirea spre cer e o acţiune.

Thales [1] a rămas patru ani nemişcat. A întemeiat filozofia.

Pentru noi, schivnicii nu sînt nişte trîndavi, sihastrii nu sînt nişte leneşi.

A-ţi îndrepta gîndul spre Umbră e un lucru serios.

Fără să înlăturăm nimic din cele ce-am spus mai sus, credem că o continuă aducere-aminte a mormîntului prinde bine celor în viaţă. Asupra acestei chestiuni, preotul şi filozoful sînt de aceeaşi părere. *Trebuie să murim.* Stareţul trapiştilor[2] e gînd în gînd cu Horaţiu.

Să ţii seamă în viaţă de permanenta prezenţă a mormîntului este legea înţeleptului şi este şi legea pustnicului. In această privinţă, pustnicul şi înţeleptul se întîlnesc.

---

[1] Filozof materialist din Grecia antică (secolele VII—VI î.e.n.).

* Călugări dintr-un ordin monahal **catolic** din Franţa, întemeia! fn secolul al Xll-lea, cu un regulament deosebit de sever, dominat de obsesia morţii

Există o creştere materială, pe care o voim. Există şi o măreţie morală, la care ţinem.

Capetele nechibzuite şi pripite spun :

„La ce folosesc chipurile astea nemişcate, alături de mister ? La ce slujesc ? Ce fac ele ?"

Vai I Faţă de întunericul ce ne înconjoară şi ne aşteaptă, fără să ştim ce va face din noi împrăştierea cea fără de margini, răspundem : poate că nu există operă mai sublimă decît aceea pe care o fac aceste suflete. Şi adăugăm : nu există poate strădanie mai folositoare.

E mare nevoie de cei ce se roagă necontenit, pentru cei ce nu se roagă niciodată.

Pentru noi toată problema e să ştim cîtă gîndire se pune în rugăciune.

Leibniz ' rugîndu-se e ceva măreţ ! Voltaire închinîn-du-se e ceva frumos. *Deo erexit Voltaire.*[a]

Sîntem pentru religie contra religiilor.

Sîntem dintre cei ce cred în inutilitatea molifteIor şi în frumuseţea sublimă a rugăciunii singuratice.

De altfel, în această clipă pe care-o străbatem, clipă care din fericire nu va lăsa secolului al XlX-lea conturul ei, în ceasul acesta cînd atîţia oameni stau cu fruntea plecată şi sufletul prea puţin înălţat, printre atîtea alte fiinţe a căror morală este desfătarea şi a căror preocupare sînt lucrurile mici şi diforme ale materiei, oricine se exilează ni se pare vrednic de respect. Mănăstirea e o renunţare. Sacrificiul fără rost e totuşi un sacrificiu. Să iei drept o datorie o aspră greşeală este o faptă care-şi are măreţia ei.

Privită în sine şi în chip ideal, şi ca să ne învîrtim în jurul adevărului pînă la cercetarea nepărtinitoare a tuturor aspectelor, mănăstirea, mănăstirea de femei mai cu seamă — pentru că în societatea noastră femeia suferă cel mai mult şi acest surghiun al schitului conţine în ideea ei o împotrivire — mănăstirea de femei are fără îndoială oarecare măreţie.

---

[1] Filozof idealist german (1646—1716), care s-a străduit să împace bisericile catolică şi protestantă.

[2] Voltaire a înălţat-o lui dumnezeu (în original în limba latina).

Viaţa asta de mănăstire, atît de severă şi posomorita, pe care am înfăţişat-o în cîteva trăsături, nu e viată, fiindcă e lipsită de libertate ; nu e moarte, fiindcă nu e deplină ; e locui straniu de unde se zăreşte, ca de pe creasta unui munte înalt, de-o parte prăpastia în care sîntem, de cealaltă prăpastia în care vom fi ; e un hotar îngust şi înnegurat care desparte două lumi, luminat şi întunecat de amîndouă deodată, şi unde raza palidă a vieţii se contopeşte cu raza nedesluşită a morţii ; este penumbra mormîntului.

Cît despre noi, care nu credem ceea ce cred aceste femei, dar care trăim ca şi ele prin credinţă, nu ne-am putut gîndi niciodată, fără un fel de teamă religioasă şi plina de duioşie, fără un fel de milă plină de invidie, la aceste făpturi cucernice, îngrozite şi încrezătoare, la aceste suflete umile şi măreţe, care îndrăznesc a trăi chiar pe marginea misterului, aşteptînd — între lumea care le e închisă şi cerul care nu li s-a deschis, cu fa{a spre lumina ce nu se vede, avînd doar mîngîierea de-a crede că ştiu unde se află, năzuind spre prăpastie şi spre necunoscut cu privirea aţintită în bezna neclintită, înge-nucheate, pierdute, încremenite şi înfiorate, pe jumătate înălţate de la pămînt la anumite ceasuri de suflul venit din adîncuri al veşniciei.

CARTEA A OPTA

CIMITIRELE PUN STAPINIRE PE CE LI SE ADUCE

IN CARE SE VORBEŞTE DE FELUL CUM SE INTRA IN MĂNĂSTIRE

Intr-o casă ca asta, Jean Valjean era — cum spusese Fauchelevent — „căzut ca din cer".

Sărise peste zidul grădinii din colţul străzii Polonceau. Corul de îngeri pe care-l auzise în mijlocul nopţii erau călugăriţele care cîntau utrenia ; sala pe care o zărise în întuneric era paraclisul ; fantoma pe care o văzuse întinsă pe jos era o soră care-şi făcea pocăinţa ; clopoţelul al cărui zgomot îl surprinsese atît de straniu era clopoţelul grădinarului, prins la genunchiul moşului Fauchelevent.

După ce-au culcat-o pe Cosette, Jean Valjean şi Fauchelevent, cum am văzut, se ospătară cu o bucată de brînză şi cu o litră de vin, lîngă un foc de vreascuri; pe urmă, întrucît singurul pat care se afla în baracă era ocupat de Cosette, se aruncară fiecare pe cîte un maldăr de paie. înainte de a închide ochii, Jean Valjean zise : „O să trebuiască să rămîn aici !" Vorbele astea i-au umblat toată noaptea prin cap lui Fauchelevent.

La drept vorbind, nici unul dintre ei n-a putut dormi. Simţindu-se descoperit şi cu Javert pe urma lui, Jean Valjean îşi dădea seama că el şi Cosette ar fi pierduţi dacă s-ar mai întoarce în oraş. întrucît vîntul care se abătuse din nou asupra lui îl azvîrlise în acest schit, Jean Valjean nu mai avea decît un singur gînd : să ră-fnînă pe loc. Or, pentru un nenorocit în starea jalnică în care se găsea el, mănăstirea asta era în acelaşi timp locul cel mai primejdios şi cel mai sigur. Cel mai pri-

mejdios, deoarece, nici un bărbat neputînd să pătrundă acolo, dacă ar fi fost descoperit, ar fi însemnat o vină vădită şi Jean Valjean n-ar fi avut de făcut decît un pas de la mănăstire la închisoare ; şi locul cel mai sigur, fiindcă, dacă izbutea să fie primit şi să stea acolo, cine oare ar fi venit să-l caute aici ? Să locuiască într-un loc neîngăduit, asta era scăparea.

Fauchelevent, pe de altă parte, îşi frămînta creierii. Ajunsese să spună că nu mai înţelege nimic. Cum se face că domnul Madeleine se găsea acolo în pofida zidurilor împrejmuitoare ? Zidurile mănăstirilor nu se pot sări. Cum de-a ajuns aici cu un copil ? Nu se poate sări un zid atît de înalt cu un copil în braţe. Ce e cu copilul ăsta ? De unde-or fi venind amîndoi ? De cînd era în mănăstire, Fauchelevent nu mai auzise nimic despre Montreuil-sur-mer şi nu ştia nimic din cele ce se petrecuseră acolo. Moş Madeleine avea acea înfăţişare care nu te îndemna să-i pui întrebări; de altfel, Fauchelevent îşi spunea : „Nu poţi pune întrebări unui sfînt". Domnul Madeleine îşi păstrase în faţa lui toată vaza de care se bucurase înainte. Atît numai că, din cîteva vorbe scăpate de Jean Valjean, grădinarul se crezu îndreptăţit să presupună că domnul Madeleine dăduse pesemne faliment din pricina vremurilor grele şi era urmărit de creditori; sau poate era amestecat în vreo chestiune politică şi se ascundea. Ca mulţi dintre ţăranii noştri din Nord, Fauchelevent rămăsese în sinea lui un vechi bonapartist. Ascunzîndu-se, domnul Madeleine îşi alesese ca adăpost mănăstirea, şi dorinţa să ră-mînă acolo era firească. Dar ceea ce-l lăsa nelămurit, şi lucrul la care Fauchelevent revenea mereu şi-şi bătea capul, era că domnul Madeleine se afla acolo avînd şi fetiţa cu el. Fauchelevent îi vedea, îi pipăia, le vorbea şi nu-şî credea ochilor. In bordeiul lui Fauchelevent pătrunsese misterul. Fauchelevent dibuia, făcînd diferite presupuneri şi nu vedea limpede decît un singur lucru : „Domnul Madeleine mi-a salvat viaţa". Acest singur gînd precis îi era de ajuns şi-l făcu să ia o hotărîre. îşi zise în sinea lui : „E rîndul meu". Şi adăugă în cugetul său : „Domnul Madeleine n-a stat atît de mult pe gînduri cînd a fost

vorba să se vîre sub căruţă ca să mă scoată de-acolo". Se hotărî să-l scape pe domnul Madeleine.

Cu toate astea, îşi puse diferite întrebări şi-şi dădu diferite răspunsuri : „Cu tot ce-a făcut el pentru mine, dacă ar fi un hoţ, l-aş scăpa ? Sigur că da. Dar dacă ar fi un ucigaş, l-aş scăpa ? Sigur că da. Dar pentru că e un sfînt, îl voi scăpa ? Sigur că da."

Dar ca să-l ţină în mănăstire e grea problemă ! In faţa acestei încercări aproape himerice, Fauchelevent nu dădu de loc înapoi ; fiind un biet ţăran din Picardia, neavînd alt îndreptar moral decît devotamentul, bunăvoinţa şi puţin din acea veche viclenie ţărănească pusă de rîndul ăsta în slujba unui gînd generos, se hotărî să treacă peste opreliştile mănăstirii şi peste asprele reguli ale schitului Saint-Benoît. Moş Fauchelevent era un bătrîn care toată viaţa fusese un egoist şi care, la sfîrşitul zilelor sale, şchiop, beteag, nemaiavînd nici un rost pe lume, găsi plăcut să fie recunoscător şi, văzînd că poate săvîrşi o faptă bună, se apucă de ea întocmai ca un om care, în clipa morţii, ar da peste un pahar cu vin bun din care n-a gustat niciodată şi pe care l-ar bea cu sete. S-ar mai putea spune că aerul pe care-l respira de cîţiva ani în mănăstirea asta îi nimicise personalitatea veche şi sfîr-şise prin a-l face să simtă nevoia unei fapte bune, oricare ar fi fost ea.

Luă, prin urmare, hotărîrea de a fi credincios domnului Madeleine.

L-am numit mai sus „un biet ţăran din Picardia". Denumirea e potrivită, dar nu e deplină. La punctul unde am ajuns cu povestirea de faţă, e necesar să ne oprim puţin asupra fizionomiei lui moş Fauchelevent. Era ţăran, dar fusese notar comunal, ceea ce adăuga vicleniei sale îndemînarea de a căuta chichiţe, iar simplicităţii sale, puterea de pătrundere. Nereuşind din pricini diferite în afacerile sale, ajunsese din notar căruţaş şi salahor. Dar, în pofida înjurăturilor şi a loviturilor de bici pe care trebuia să le dea cailor, mai rămăsese în el, după cît se pare, ceva din notarul comunal. Avea oarecare inteligenţă naturală ; nu spunea nici „e mulţi", nici „ei

face" ; ştia să vorbească ~ lucru rar la ţară ; ceilalţi ţărani ziceau despre dînsul : vorbeşte aproape ca un domn cu pălărie Fauchelevent făcea în adevăr parte dintre cei pe care limbajul obraznic şi uşuratic al ultimului veac îi numea „semi-burghezi, semi-bădărani" şi pe care porecla ce cădea din castel în colibă îi eticheta „cam ţărănoi, cam tîrgoveţ, sare şi piper". Fauchelevent, deşi foarte încercat şi foarte istovit de soartă, un fel de suflet îmbătrînit şi prăpădit, era totuşi foarte vioi şi foarte binevoitor, însuşire preţioasă, care-l împiedica să fie vreodată răutăcios. Cusururile şi viciile sale, fiindcă avusese şi din astea, erau de suprafaţă ; într-un cuvînt, fizionomia lui era una dintre cele care plac observatorului. Fata asta bătrînă n-avea nici una din zbîrciturile acelea supărătoare pe frunte, care înseamnă răutate sau prostie.

Cînd se lumină de ziuă, după ce cugetase în fel şi chip, moş Fauchelevent deschise ochii şi-l văzu pe domnul Madeleine şezînd pe grămada lui de paie şi privind-o pe Cosette cum dormea. Fauchelevent se ridică în capul oaselor şi zise :

— Acum, fiindcă va găsiţi aici, spuneti-mi : cum veţi
face ca să intraţi de-a binelea ?

Vorbele astea zugrăveau toată situaţia şi-l treziră pe Jean Valjean din visare.

Cei doi bătrîni începură să se sfătuiască.

— Mai întîi — zise Fauchelevent — nu trebuie sa
puneţi de loc piciorul afară din odaia asta, nici dumnea
voastră, nici fata. Un pas în grădină şi ne-am ars !

— Aşa e !

— Domnule Madeleine — zise din nou Fauchelevent
— aţi picat într-un moment foarte bun, vreau să spun
foarte rău ; una dintre surori e grav bolnavă. Din cauza
asta n-o să ne prea ia nimeni în seamă. S-ar părea că
trage să moară. I se fac rugăciunile de patruzeci de ore.
Toată mănăstirea e-n picioare Toate-şi fac de lucru. Cea
care se stinge e o sfîntă. De fapt, toţi cei de-aici sînt
nişte sfinţi. Singura deosebire dintre ele şi mine este că
ele spun : „chilia noastră", iar eu spun : „bordeiul meu".
O să se facă slujbă pentru cei ce sînt în agonie, pe urmă

slujbă pentru morţi. Astăzi n-o sa ne supere nimeni aici; nu răspund însă pentru ce va fi mîine.
— Totuşi — spuse Jean Vaijean — cocioaba asta e
vîrîtă în intrîndul zidului, e ascunsă între ruine, încon
jurată de copaci, nu poate fi văzută din mănăstire.
— Şi eu mai spun că nici o călugăriţă nu se apropie
vreodată de ea.
— Atunci ?
Tonul întrebător al acestui „atunci" însemna : „Mi se pare că se poate rămîne aici ascuns". La această întrebare Fauchelevent răspunse :
— Sînt şi cele mici.
— Care cele mici ? întrebă Jean Vaijean.
Pe cînd Fauchelevent deschise gura ca să lămurească ce spusese, se auzi un sunet de clopot.
— A murit călugăriţa, spuse el. Iată semnalul I
Şi-i făcu semn lui Jean Vaijean să asculte.
Clopotul sună a doua oară.
— E semnalul care vesteşte moartea, domnule Made-
leine. Clopotul va suna aşa la fiecare minut, timp de
douăzeci şi patru de ceasuri, pînă ce trupul va fi scos
din biserică. Vedeţi ? Se joacă. In timpul recreaţiilor e
de ajuns să le scape o minge, pentru ca să vină pînă aici
şi, cu toate că n-au voie, caută şi răscolesc peste tot.
Sînt nişte draci îngerii ăştia !
— Care anume ? întrebă Jean Vaijean.
— Fetele. V-ar descoperi numaidecît. Ar striga : „Ia
uitaţi-vă ! Un bărbat !..." Dar azi nu-i nici o primejdie.
N-o să li se dea recreaţie. Toată ziua or să se facă numai
rugăciuni. Auziţi clopotul ? Aşa cum v-am spus : o lovi
tură pe minut. Semnalul morţii.
— Am înţeles, moş Fauchelevent. E şi un internat aici.
Şi Jean Vaijean îşi spuse pentru el : „Am găsit educa
ţia potrivită pentru Cosette".
Fauchelevent exclamă :
— La naiba I Şi ce dacă sînt fete ? Cum ar mai ciripi
în jurul nostru ! Cum ar mai lua-o la goană ! Aici a fi
bărbat însemnează a avea ciumă. Vedeţi foarte bine că
mi-a legat un clopot la picior, ca unei fiare.

Jean Valjean era din ce în ce mai copleşit de gîndufi. „Mănăstirea asta ne va salva", şopti el. Apoi cu glas tare :

— Da, greutatea e să putem rămîne.

— Nu — zise Fauchelevent — să **puteţi** ieşi.

Jean Valjean simţi că-i năvăleşte sîngele în inimă.

— Să putem ieşi ?

— Da, domnule Madeleine, ca să puteţi intra din **nou**
aici trebuie mai întîi să ieşiţi.

Şi după ce lăsă să treacă o lovitură de clopot, Fauchelevent adăugă :

— Nu se poate să vă găsească aici. Pe unde-aţi venit ?
Pentru mine aţi căzut din cer, pentru că vă cunosc, **dar**
pentru călugăriţe e neapărat nevoie să intraţi pe poartă.

Deodată se auzi un şir destul de complicat de sunete dintr-un alt clopot.

— A ! — zise Fauchelevent — sînt chemate maicile din
sfat. Se duc la adunare. Se ţine totdeauna sfat cînd moare
cineva. A murit cînd se lumina de ziuă. Aşa se moare
aici de obicei : cînd se luminează de ziuă. N-aţi putea
oare să ieşiţi pe-acolo pe unde-aţi intrat ? Mă rog, ier-
taţi-mă că vă întreb, dar pe unde aţi intrat ?

Jean Valjean se îngălbeni. Numai la gîndul de-a coborî din nou în strada aceea îngrozitoare începea să tremure. Să ieşi dintr-o pădure plină de tigri şi, o dată ajuns afară, să te pomeneşti cu un prieten care te sfătuieşte să te întorci acolo ! Jean Valjean îşi închipuia că poliţia toată răscoleşte încă mahalaua, agenţii stau la pîndă, peste tot sentinele, braţe groaznice întinse ca să-l apuce de guler, poate chiar Javert în colţ la răspîntie.

— Peste putinţă 1 zise el. Moş Fauchelevent, să pre
supunem că am căzut din cer.

— Nu e nevoie să mi-o mai spuneţi. Bunul dumnezeu
v-o fi luat de mînă ca să vă privească de-aproape şi pe
urmă v-a dat drumul. Numai că el voia să vă trimită
într-o mănăstire de călugări şi s-a înşelat! Hait, alt sem
nal ! E pentru portar, ca să se ducă să înştiinţeze pri
măria, pentru ca la rîndul ei să vorbească cu medicul
legist să vină să vadă mortul. Toate astea fac parte din

ceremonialul morţii. Maicilor nu le prea place vizita asta. Un medic n-are nimic sfînt. Ridică vălul. Cîteodată ridică şi altceva. Ce repede l-au anunţat pe medic de data asta ! Ce poate fi ? Micuţa dumneavoastră doarme mereu. Cum o cheamă ?

— Cosette.

— Da. Ei n-o să-i fie greu să iasă de aici. Poarta mea de serviciu dă în curte. Bat în ea, portarul îmi deschide. Am coşul meu pe spate, cu mititica înăuntru. Ies. Moş Fauchelevent pleacă cu coşul ; e foarte firesc. Să-i spu neţi fetei să stea liniştită. O să stea sub ţoala coşului. O s-o las, atît cît trebuie, la o prietenă bătrînă, fructă- reasă, în strada Chemin-Vert, care e surdă şi unde se află şi un pătuţ. Am să-i strig fructăresei în ureche că e o nepoată de-a mea şi s-o ţină pînă mîine. După aceea, mititica o să se-ntoarcă împreună cu dumneavoastră. Pentru că o să vă ajut să veniţi înapoi. Neapărat. Dar dumneavoastră cum o să ieşiţi ?

Jean Valjean dădu din cap.

— Să nu fiu văzut de nimeni, moş Fauchelevent. Asta-i problema. Găseşte un mijloc să mă scoţi ca pe Cosette, într-un coş şi sub o ţoală.

Fauchelevent îşi scărpina sfîrcul urechii cu degetul mijlociu al mîinii stîngi, semn de mare încurcătură. Un al treilea semnal îl întrerupse.

— Pleacă medicul legist, zise Fauchelevent. S-a uitat şi a spus : „A murit! E-n regulă 1" Cînd medicul a iscă lit, paşaportul pentru rai, dricarii trimit un sicriu. Dacă e o maică, maicile îi pun giulgiul ; dacă e o soră, giulgiul i-l pun surorile. După aceea eu bat cuiele. Asta face parte din îndeletnicirile mele de grădinar. Un grădinar e şi puţin gropar. Moarta e aşezată într-o încăpere de jos a bisericii, care dă spre stradă şi în care, în afară de me dicul legist, nu are voie să intre nici un bărbat. Nu-i socotesc bărbaţi pe ciocli şi pe mine. Acolo bat eu cuiele la sicriu. Cioclii vin să-l ia şi... mînă **birjar** !... Aşa **se** duce cineva în cer. Vin cu o ladă în care nu e nimic şi o scot cu cevp înăuntru. Iată ce va să zică înmormîntare.

De profundis. [1]

O rază de soare mîngîia fata Cosettei, care deschisese puţin gura în somn şi părea astfel un înger care bea lumină. Jean Valjean nu-şi mai lua ochii de la ea. Nu mai auzea ce spunea Fauchelevent.

Faptul că nu te ascultă nimeni nu e un motiv să taci. Bătrînul grădinar îşi urmă liniştit sporovăiala :

— Se sapă groapa la cimitirul Vaugirard. Se spune că
au să închidă cimitirul ăsta Vaugirard. E un cimitir
vechi, în afară de regulamente, care n-are uniformă şi
care o să fie scos la pensie. Păcat, că-i la îndemînă ! Am
şi eu un prieten acolo, pe moş Mestienne, groparul. Că
lugăriţelor de-aici li se face un hatîr : sînt duse la ci
mitir pe înnoptate. E o ordonanţă a prefecturii anume
pentru ele Dar ce de întîmplări de ieri pînă azi ! Maica
Crucifixion a murit, iar moş Madeleine...

— E îngropat! zise Jean Valjean, zîmbind cu tristeţe.

Fauchelevent îi întoarse vorba :

— La naiba ! Dacă ai fi aici pentru totdeauna, asta
ar fi o adevărată înmormîntare.

Un al patrulea semnal răsună. Fauchelevent luă repede din cui genuncherul cu clopoţel şi şi-l potrivi din nou pe genunchi.

— De data asta e pentru mine. Mă cheamă maica sta
reţă. Bine, să strîng mai repede catarama Domnule Ma
deleine, să nu vă mişcaţi de-aici şi să aşteptaţi ! S-a
mai întîmplat ceva. Dacă vă e foame, aveţi acolo vin,
pîine şi brînză.

Şi ieşi din bordei zicînd :

— Vin ! Vin îndată !

Jean Valjean îl văzu străbătînd repede grădina, atît cît putea cu piciorul lui beteag, aruncîndu-şi ochii tn treacăt spre pepenii lui.

In mai puţin de zece minute după asta, moş Fauchelevent, al cărui clopoţel punea, în drumul lui, călugăriţele

---

[1] Prescurtare a începutului psalmului 129, zis al Penitenţei : *De profundis clamavi...* („Strigat-am din adîncuri") ; psalmul exprimă căin)a şi se cîntă Ia catolici în cursul înmormîntării.

pe goană, bătea încetişor la o uşă şi o voce blîndă îi răspundea : „Pururea ! Pururea !" adică : „Intră !"

Era uşa vorbitorului rezervat grădinarului pentru nevoile serviciului. Vorbitorul ăsta se afla lîngă sala unde se ţineau şedinţele. Maica stareţă, stînd pe singurul scaun din vorbitor, îl aştepta pe Fauchelevent.

II

FAUCHELEVENT IN FAŢA GREUTĂŢILOR

A lua un aer tulburat şi grav e caracteristic, în împrejurări grele, pentru unii oameni şi pentru unele profesiuni, şi mai cu seamă pentru preoţi şi călugări. In clipa în care Fauchelevent intra, această îndoită preocupare era întipărită pe figura stareţei, care era acea încîntătoare şi învăţată domnişoară de Blemeur, maica Innocente, de obicei atît de voioasă.

Grădinarul salută cu sfială şi rămase în pragul chiliei. Stareţa, care învîrtea între degete mătăniile, ridică ochii şi zise :

— A, dumneata eşti, moş Fauvent!

Această prescurtare fusese adoptată în mănăstire. Fauchelevent salută din nou.

— Moş Fauvent, te-am chemat.

— Iată-mă, cuvioasă maică !

— Am de vorbit cu dumneata.

— Şi eu de asemenea — zise Fauchelevent cu o în drăzneală de care se temea în sufletul lui — am ceva de spus cucernicei maici.

Stareţa se uită la el.

— A, vrei să-mi faci vreo comunicare ?

— O rugăminte.

— Ei bine, vorbeşte !

Unchiaşul Fauchelevent, fostul notar comunal, era dintre ţăranii aceia care au îndrăzneală. O oarecare neştiinţă îndemînatică este o forţă ; nu te îndoieşti de ea şi asta te prinde. De peste doi ani de cînd locuia în mă-

năstire, Fauchelevent reuşise să pătrundă în comunitate. Totdeauna singuratic, văzîndu-şi de grădinăritul lui, n-avea nimic altceva de făcut decît să fie curios. Departe cum era de toate aceste femei cu văl care mergeau încoace şi-ncolo, el nu vedea înaintea lui decît o perindare de umbre. Tot cercetîndu-le şi pătrunzîndu-le, izbutise să pună din nou carne omenească în toate aceste fantome şi, pentru el, moartele astea trăiau. Era ca un surd a cărui vedere se măreşte şi ca un orb al cărui auz se ascute. S-a silit să deosebească înţelesul fiecărui semnal şi a reuşit; astfel încît mănăstirea asta ciudată şi tăcută n-avea nimic ascuns pentru el ; sfinxul ăsta îi îndruga la ureche toate tainele lui. Fauchelevent, ştiind totul, ascundea totul. Asta era dibăcia lui. Toată mănăstirea îl credea tîmpit. Mare merit în religie ! Maicile din sfat făceau caz de Fauchelevent. Era un om mut, dar curios. Le inspira încredere. Afară de asta, era ordonat şi nu ieşea decît pentru nevoile dovedite ale livezii şi ale grădinii de zarzavat. Această cumpătare în felul lui de-a fi era luată în seamă. Şi nu puţin lucru a fost cînd a făcut să flecărească doi oameni ; la mănăstire pe portar, şi a aflat astfel multe amănunte de-ale vorbitorului ; iar la cimitir pe gropar, şi a aflat ciudăţeniile înmormîntării. In felul ăsta avea despre aceste călugăriţe o îndoită cunoştinţă : una a vieţii şi alta a morţii. Dar el nu abuza de nimic. Comunitatea ţinea la el. Bătrîn, şchiop, ne-văzînd nimic, poate şi puţin surd, ce de însuşiri ! Ar fi fost greu de înlocuit.

In faţa cuvioasei stareţe, unchiaşul, cu siguranţa celui ce se ştie preţuit, începu o poliloghie ca la el la ţară, destul de lungă şi de încurcată. Vorbi mult despre vîrsta lui, despre beteşugurile lui, despre povara anilor, numă-rînd îndoit de aci înainte pentru el, despre cerinţele de lucru mereu sporite, despre mărimea grădinii, despre nopţile de veghe, ca ultima, spre exemplu, cînd a trebuit să acopere pepenii cu paie din cauza lunii şi sfîrşi prin a ajunge la aceasta : că avea un frate (stareţa tresări) — un frate care nu mai e tînăr (stareţa tresări din nou, dar tresări liniştitor) — că, dacă lucrul i s-ar îngădui,

acest frate ar putea veni să-i ajute şi să locuiască cu el, că e foarte bun grădinar, că mănăstirea ar trage mari foloase de pe urma lui — mai mari chiar decît ar putea aduce el — că, de altfel, dacă fratele lui n-ar fi primit, el, ca mai în vîrstă, simţindu-se neputincios şi neîndestulător la muncă, cu toată părerea de rău, va fi nevoit să plece ; că fratele lui avea o nepoată pe care ar aduce-o cu dînsul, care ar fi crescută aici în frica lui dumnezeu şi care, poate — cine ştie ? — într-o bună zi s-ar călugări.

Cînd sfîrşi vorba, stareţa se opri din frămîntarea mă-tăniilor între degete şi-i spuse :

— Pînă diseară o să poţi găsi un drug mare de fier ?

— Pentru ce vă trebuie ?

— Ca pîrghie.

— Da, preacuvioasă maică, răspunse Fauchelevent.

Stareţa, fără să mai rostească o vorbă, se ridică, intră îii camera de-alături, care era sala de şedinţe şi unde de bună seamă toate maicile din sfat se aflau adunate. Fauchelevent rămase singur.

III

MAICA INNOCENTE

Trecuse aproape un sfert de ceas. Stareţa se întoarse şi se aşeză din nou pe scaun.

Atît ea cît şi Fauchelevent păreau îngîndurați. Reproducem cît putem mai exact convorbirea dintre ei.

— Moş Fauvent ?

— Preacucernică maică ?

— Cunoşti capela.

— Am acolo un colţişor al meu de unde ascult sfînta liturghie şi rugăciunile.

— Dar în strană n-ai stat niciodată cînd ai avut de lucru ?

— De vreo două-trei ori.

— Trebuie ridicată o piatră.

— Grea ?
— Lespedea pardoselii de lîngă altar.
— Piatra care acoperă cripta ?
— Da.
— Pentru asta ar trebui doi bărbaţi.
— Maica Ascension, care face cît un bărbat, o să-ţi ajute.
— O femeie nu poate face niciodată ce face un bărbat.
— Nu-ţi putem da decît o femeie ca să-ţi ajute. Face fiecare ce poate. Eu nu-l dispreţuiesc pe Merlonus Horstius pentru că nu ne dă decît trei sute şaizeci şi şapte de epistole de-ale sfîntului Bernard, pe cînd părintele Mabillon ne dă patru sute şaptesprezece.
— Nici eu.
— Totul e să lucrăm fiecare după puterile noastre. Mănăstirea nu e un şantier.
— Iar o femeie nu e un bărbat. Fratele meu e într-adevăr foarte voinic.
— O să ai şi o pîrghie.
— E singurul soi de cheie care se potriveşte la astfel de porţi.
— Piatra are un belciug.
— O să trec drugul prin el.
— Şi piatra e aşezată în aşa fel încît poate fi întoarsă pe muche.
— Prea bine, cucernică maică. Am să deschid cripta.
— Iar cele patru maici cîntăreţe vor fi de faţă.
— Şi după ce-am deschis cripta ?
— Va trebui s-o acoperi din nou.
— Asta-i tot ?
— Nu.
— Aştept ordinele dumneavoastră, preacucernică maică.
— Fauvent, noi avem încredere în dumneata.
— Sînt pus aici ca să nu mă dau îndărăt de la nimic.
— Şi pentru ca să nu vorbeşti nimic.
— Da, preacucernică maică.
— După ce vei deschide cripta...
— O închid la loc.

— Dar mai înainte...
— Mai înainte ce, preacucernică maică ?
— Va trebui să cobori ceva înăuntru.
Urmă o scurtă tăcere. După tremurul buzelor, care părea să arate nehotărîre, stareţa rupse tăcerea.
— Moş Fauvent !
— Preacucernică maică ?
— Ştii că azi-dimineaţă a murit o maică.
— Nu.
— Cum ? N-ai auzit clopotul ?
— Nu s-aude nimic în fundul grădinii.
— Adevărat ?
— Abia dacă iau seama cînd mă sunaţi pe mine.
— A murit cînd se lumina de ziuă.
— Şi pe urmă, azi-dimineaţă vîntul nu bătea înspre mine.
— E maica Crucifixion, o preafericită.
Stareţa tăcu, buzele i se mişcară o clipă, ca şi cum s-ar fi rugat în gînd şi urmă :
— Acum trei ani, o jansenistă ', doamna de Bethune, s-a convertit numai pentru că a văzut-o pe maica Crucifixion rugîndu-se.
— A, da, acum aud clopotul, preacucernică maică.
— Maicile au dus-o în camera moartelor, care dă în biserică.
— Ştiu.
— Afară de dumneata, nici un bărbat nu poate şi nu trebuie să intre în odaia aceea. Bagă bine de seamă ! Asta ar mai lipsi : să intre un bărbat în camera moartelor !
— Zău că da.
— Cum ?
— Zău că da.
— Ce tot spui ?
— Zic : zău că da.
— Zău că da — ce ?

' O adeptă a lui Jansenius, episcop olandez (1585—1638), care a formulat o doctrină ce tinde la limitarea liberului arbitru şi a predestinării.

— Preacucernică maică, eu nu zic.: „Zău că da — ce",
eu zic : „zău că da" !

— Nu te-nţeleg. De ce spui „zău că da" ?

'— Ca să zic ca dumneavoastră, preacucernică maică.

— Dar eu n-am spus „zău că da".

— N-aţi spus, dar am spus-o eu, ca să zic ca dumnea
voastră.

In clipa aceea bătu ora nouă.

— In ceasul al nouălea al dimineţii şi în orice alt
ceas, lăudate şi slăvite fie preasfintele daruri ale alta
rului ! zise stareţa.

— Amin ! zise Fauchelevent.

Ceasul bătuse la timp, retezînd-o scurt cu „zău că da I" Altminteri, poate că stareţa şi Fauchelevent n-ar mai fi ieşit niciodată din încurcătură.

Fauchelevent îşi şterse fruntea.

Stareţa îngînă iarăşi ceva foarte încet, de bună seamă o rugăciune, apoi ridică glasul :

— Pe cînd trăia, maica Crucifixion făcea convertiri ;
după moarte o să facă minuni.

— O să facă ! răspunse Fauchelevent, potrivindu-şi
vorba după a stareţei, ca să n-o mai scrîntească de-aici
înainte.

— Moş Fauvent, comunitatea a fost binecuvîntată eu
maica Crucifixion. Desigur, nu-i este dat oricui să moară
cum a murit cardinalul de Beruile slujind sfînta liturghie
şi să-şi dea sufletul rostind aceste cuvinte : *Hanc igitiur
oblationem*'. Dar, fără să aibă parte de atîta fericire,
maica Crucifixion a avut o moarte binecuvîntată. Şi-a
păstrat cunoştinţa pînă în clipa cea din urmă. Vorbea
cînd cu noi, cînd cu îngerii. Ne-a împărtăşit ultimele ei
dorinţi. Dacă dumneata ai avea mai multă credinţă şi
dacă ai fi putut să pătrunzi în chilia ei, ţi-ar fi lecuit
piciorul numai atingîndu-l. Zîmbea. Se vedea că învia
întru domnul. In sfîrşitul ei se simţea raiul.

Fauchelevent crezu că ascultă sfîrşitul unei predici.

— Amin, zise el.

---

[1] Iată darul — cuvinte din messa catolică.

— Moş Fauvent, trebuie să împlinim voia morţilor.

Stareţa înşiră cîteva boabe din mătăniile ei. Fauche-
levent tăcea. Ea continuă :

— Am întrebat în privinţa asta mai multe feţe biseri
ceşti care ostenesc întru domnul, care au deprinderea
celor sfinte şi care culeg roade minunate.

— Preacucernică maică, dangătul clopotului se aude
mult mai bine de-aici decît din grădină.

— De altminteri, e mai mult decît o moartă : e o
sfîntă.

— Ca şi dumneavoastră, preacucernică maică.

— De douăzeci de ani se culca în coşciugul ei, cu în
voirea pe care i-o dăduse anume sfîntul nostru părinte
Pius al VH-lea.

— Care l-a încoronat pe împ... Buonaparte.

Pentru un om şiret ca Fauchelevent, pomenirea acestui nume era nepotrivită. Din fericire, stareţa, cufundată în gindurile ei, nu-l auzi. Ea urmă :

— Moş Fauvent!

— Preacucernică maică ?

— Sfîntul Diodor, arhiepiscopul Capadochiei, a ţinut
să se scrie pe mormîntul său numai acest cuvînt : *acarus,*
care înseamnă *rimă.* Aşa s-a făcut. Este adevărat ?

— Da, preacucernică maică.

— Preafericitul Mezzocane, stareţul de la Aquila, a
vrut să fie îngropat sub spînzurătoare. Aşa s-a făcut.

— E-adevărat.

— Sfîntul Terenţiu, episcop de Port, oraş aşezat Ia
vărsarea Tibrului în mare, a cerut să i se sape pe lespede
semnul care se pune pe groapă paricizilor, nădăjduind
astfel că trecătorii îi vor scuipa pe mormînt. 1 s-a făcut
voia. Trebuie să-i ascultăm pe cei morţi.

— De bună seamă.

— Trupul lui Bernard Guidonis, născut în Franţa,
lîngă Roche-Abeille, **a fost** aşezat, precum poruncise el
şi contra voinţei regelui Castiliei, în biserica dominica
nilor **din** Limoges, cu toate că Bernard Guidonis fusese
episcop de Tuy în Spania. Se poate împotrivi cineva ?

— Nicidecum, preacucernică maică.

— Faptul este adeverit de Plantavit de la Fosse.

Stareţa mai înşiră cîteva boabe de mătănii. Apoi spuse :

— Moş Fauvent, maica Crucifixion va fi îngropată în coşciugul în care se culca de douăzeci de ani.

— Aşa se cuvine.

— E o prelungire a somnului.

— Atunci, va trebui s-o închid în coşciugul acela ?

— Da.

— Şi vom lăsa deoparte sicriul pompelor funebre ?

— Chiar aşa.

— Sînt la ordinele preacucernicei comunităţi.

— Cele patru maici cîntăreţe îţi vor ajuta.

— Să bat în cuie sicriul ? N-am nevoie de ele.

— Nu. Să-l cobori.

— Unde ?

— In criptă.

— Care criptă ?

— De sub altar.

Fauchelevent avu o tresărire.

— Cripta de sub altar ?

— De sub altar.

— Dar...

— Vei avea un drug de fier.

— Da, dar...

— Vei ridica lespedea cu drugul trecut prin belciug.

— Dar...

— Trebuie să împlinim voia morţilor. Cea din urmă dorinţă a maicii Crucifixion a fost s-o îngropăm în cripta de sub altarul capelei, să nu fie depusă în pămînt profan, ci să rămînă şi după moarte acolo unde s-a rugat în timpul vieţii. Ne-a cerut, adică ne-a poruncit acest lucru.

— Dar aşa ceva e oprit.

— Oprit de oameni, dar poruncit de dumnezeu.

— Dar dacă se află ?

— Avem încredere în dumneata.

— O, eu sînt o piatră din zidul dumneavoastră !

— Maicile s-au adunat. Maicile din sfat, cu care toc mai m-am sfătuit, şi care continuă să delibereze, au hotărît ca maica Crucifixion să fie îngropată, aşa cum a

cfon'f, in coşcîugul ei, sub altarul nostru. închipuie-ţi şi dumneata, moş Fauvent, dacă au să se întîmple minuni aici, ce fală întru domnul pentru comunitate ! Minunile ies din morminte.

— Preacucernică maică, dar dacă agentul serviciului de salubritate...

— Sfîntul Benedict al II-lea s-a împotrivit lui Constantin Pogonat' în ceea ce priveşte locul de înmormîntare.

— Totuşi, comisarul de poliţie...

— Chonodmaire, unul din cei şapte regi germani care au pătruns în Galia în timpul imperiului lui Constantin, a recunoscut în chip formal dreptul călugărilor de a fi îngropaţi în biserică, adică sub altar.

— Dar inspectorul prefecturii...

— In faţa crucii lumea nu înseamnează nimic. Martin, cel de-al unsprezecelea şef al călugărilor certosani, a dat ordinului său următoarea deviză : *Stat crux, dam volvitur orbis* [2].

— Amin I zise Fauchelevent, izbutind în felul acesta să iasă din încurcătură ori de cîte ori auzea vorbindu-se latineşte.

Cine a tăcut vreme îndelungată se mulţumeşte cu orice auditoriu. In ziua cînd ieşi din închisoare, copleşit de dilemele şi de silogismele frămîntate acolo, Gymnasto-ras[3] se opri în faţa primului pom pe care-l întîlni în calea lui, îi ţinu o cuvîntare şi-şi dădu toată silinţa să-l convingă. Stareţa, deprinsă cu zăgazurile tăcerii, răzbită de nevoia de-a da drumul gîndurilor care-o năpădeau, se ridică de pe scaun şi lăsă să-i ţîşnească vorbele ca năvala unui stăvilar deschis :

— La dreapta mea îl am pe Benedict, iar la stînga pe Bernard. Cine e Bernard ? E cel dintîi stareţ de la Chairvaux. Fontanes (în Burgundia) e un ţinut blagoslovit, pentru că s-a născut el acolo. Pe tatăl Iui îl chema

---

' Primul a fost papă, celălalt împărat bizantin — ambii în secolul îl Vll-lea.

[2] Crucea rămîne, în timp ce lumea trece (în original în limba latină) [1] Retor grec din perioada alexandrină.

Teceli-n, iar pe maică-sa Alethe. A început la Cîteaux, ca sa ajungă la Clairvaux ; a fost hirotonisit stareţ de către episcopul Guillaume de Champeaux din Châlons-sur-Saone ; a avut şapte sute de ucenici şi a întemeiat o suta şaizeci de mănăstiri : a înfrînt pe Abeilard la sinodul din Sens în 1140 şi pe Pierre de Bruys', pe discipolul acestuia, Henry, şi un alt soi de rătăciţi cărora li se spunea „apostolicii" ; l-a înfruntat pe Arnauld din Brescia[2], l-a doborît pe călugărul Raoul, omorîtor al evreilor; a ţinut în frîu, în 1148, sinodul din Reims; a făcut să fie osîndit Gilbert de la Poree[3], episcop de Poitiers, a făcut să fie osîndit Eon de l'Etoile *, a pus capăt neînţelegerilor dintre prinţi ; l-a îndrumat pe regele Ludovic cel Tînăr [6], l-a sfătuit pe papa Eugen al III-lea, a orînduit Templul[8], a predicat pentru cruciadă, a făcut în viata sa două sute cincizeci de minuni, dintre care treizeci şi nouă într-o singură zi. Cine e Be-nedict ? E patriarhul din Monte-Casino ; este cel de-al doilea ctitor al sfinţeniei claustrale ; este Vasile al Apusului [7]; ordinul din care făcea parte a dat patruzeci de

---

[1] Provansal din secolele XI—XII, precursor al reformei religioase, predica reîntoarcerea Ia creştinismul primitiv, condamnînd clericalismul şi monahismul. A fost ars pe rug în 1126 ca eretic.

[2] Reformator religios şi politic italian din secolul al Xll-lea. A provocat o revolta Ia Roma împotriva papei, dar a fost înfrînt şi ucis.

[3] Teolog scolastic francez din secolul al Xll-lea, condamnat de către Conciliul din Reims, prezidat de papa Eugen al III-lea.

• Reformator religios breton din secolul al Xll-lea. învăţătura sa, pronunţat anticlericalâ, a dus la condamnarea lui de către Canciliul din Reims.

[1] Altă denumire a Iui Ludovic al Vll-lea, rege al Franţei de la 1137 la 1180.

• E vorba de ordinul templierilor, înfiinţat în 1118 în Palestina, alcătuit mai ales din francezi : *era* monahal şi militar totodată. Misiunea sa era să apere Palestina de arabi. După recucerirea Ierusalimului de către arabi (sfîrşitul secelului al Xll-lea) s-a retras în Franţa, unde poseda bogăţii imense.

' Benedict, creatorul ordinului călugăresc catolic al benedictinilor, a îndeplinit în biserica apuseană un rol asemănător cu al lui Vasile, zis cel Mare, episcop de Cesarea (Asia Mică, secolul al IV-Iea), în biserică creştină din răsărit, unde se numără printre fondatorii viefii monahale.

papi, două sute de cardinali, cincizeci de partriarhi, o mie şase sute de arhiepiscopi, patru mii şase sute de episcopi, patru împăraţi, douăsprezece împărătese, patruzeci şi şase de regi, patruzeci şi una de regine, trei mii şase sute de sfinţi canonizaţi, şi dăinuieşte de o mie patru sute de ani. De-o parte sfîntul Bernard, de alta agentul serviciului salubrităţii ! De-o parte sfîntul Be-noît, de alta inspectorul serviciului gunoaielor! Statul, serviciul gunoaielor, pompele funebre, regulamentele, ad-ministraţia, oare nu ştim noi ce înseamnă asta ? Orice trecător s-ar revolta dac-ar vedea cum se poartă cu noi. Nu ni se dă voie nici măcar să dăruim ţărîna noastră lui Isus Hristos ! Salubritatea dumitale e o născocire revoluţionară. Domnul Isus subordonat comisarului de poliţie — iată ce e veacul nostru ! Nici un cuvînt, Fauvent!

Sub duşul ăsta, Fauchelevent nu prea se simţea bine. Stareţa continuă :

— Nimeni nu poate pune la îndoială dreptul mănăstirii de-a hotărî în ceea ce priveşte înmormîntarea. Numai fanaticii şi rătăciţii ar fi în stare să-l tăgăduiască. Trăim vremuri de groaznică întunecare. Nu ştim ceea ce trebuie să cunoaştem şi ştim ceea ce nu trebuie ştiut. Sîntem josnici şi fără credinţă. Sînt oameni în vremea noastră care nu fac nici o deosebire între marele sfînt Bernard şi Bernard zis „al săracilor catolici", un oarecare preot de treabă, care a trăit prin veacul al XHI-lea. Alţii păcătuiesc pînă-ntr-atît, încît pun eşafodul lui Ludovic al XVI-lea alături de crucea lui Isus Hristos. Ludovic al XVI-lea n-a fost decît un rege. Să ne temem, dar de dumnezeu ! Nu mai există nici drept, nici nedrept. Cunoaştem numele lui Voltaire, dar nu-l cunoaştem pe al lui Cesar de Bus '. Totuşi, Cesar de Bus este un preafericit, iar Voltaire un păcătos. Cardinalul de Pe'rigord [2], cel din urmă arhiepiscop, nu ştia nici măcar

' Feudal francez din secolul al XVI-lea, care după o viată agitată s-a călugărit. A înfiinţat, în scopuri de propagandă catolică, srdinul ..fraţilor doctrinei creştine".

* *Cardinalul de Perigord,* numit Alexandre de Talleyrand-Perignrd, rudă a cunoscutului ministru de externe al lui Napoleon. A fost arhie piscop al Parisului pe vremea restauraţiei.

că Charles de Gandren i-a urmat **lui** Berulle, şi Francois Bourgoin lui Gondren, şi Jean Francois Senault lui Bour-goin, şi părintele de Sainte-Marthe lui Jean Francois Senault'. Numele părintelui Coton e cunoscut, nu pentru că a fost printre cei trei care au sprijinit întemeierea oratoriului, ci pentru că i-a dat prilej regelui hughenot Henric al IV-lea să-l înjure[2]. Sfîntul Francois de Sales[3] plăcea oamenilor din lumea bună fiindcă măsluia cărţile la joc. Şi pe urmă este atacată religia. De ce ? Pentru că au existat preoţi păcătoşi, pentru că Sagittaire, episcop de Gap, era fratele lui Salone, episcop de Embrun, şi pentru că amîndoi l-au urmat pe Momol. Ce însemnătate are ? II împiedică asta oare pe Martin de Tours[4] să fie sfînt şi să fi dat jumătate din mantia sa unui sărac ? Sfinţii sînt persecutaţi. închidem ochii în faţa adevărurilor. Ne-am obişnuit cu bezna. Cele mai sălbatice animale sînt cele oarbe. Nimeni nu se gîndeşte serios la pedeapsa veşnică. O, lume păcătoasă ! In numele regelui înseamnează azi în numele revoluţiei. Nu mai ştim ce datorăm nici celor vii, nici celor morţi. E oprit să mori ca un sfînt. Inmormînta-rea e o afacere lumească. E-ngrozitor ! Sfîntul Leon al II-lea [5] a scris anume două scrisori, una lui Pierre Notaire, alta regelui vizigoţilor, pentru a combate şi a înlătura autoritatea exarhului şi atotputernicia împăratului în chestiunile privitoare la morţi. Gautier, episcop de Châ-

[1] Gondren, Bourgoin, Senault etc. — superiori ai ordinului oratorienilor din Franţa (secolul al XVII-lea) după cardinalul de Berulle.

[2] Pierre Coton, iezuit francez (1564—1626), confesorul lui Henric al IV-lea şi al lui Ludovic al XIII-lea. Se spune că, mustrîndu-l într-o zi pe Henric al IV-lea pentru că, ori de cîte ori voia să înjure, exclama : „Jarnidieu !" *(Se renie Dieu),* îi propuse să înlocuiască această exclamaţie cu „Jarnicoton !" *(Se renie Coton).* Adică, în loc de : „Îl tăgăduiesc pe dumnezeu !", „Îl tăgăduiesc pe plăcu regelui şi înjurătura ajunse la modă.

[3] Episcop francez din secolele XVI-XVII.

[4] Soldat gallo-roman din secolul al IV-lea, cunoscut pentru actele sale de caritate.

[5] Papă la sfîrşitul secolului al VII-lea ; exarhul (locţiitorul împăratului) combătut este cel din Ravena, care administra pe atunci posesiunile bizantine din Italia ; vizigoţii, popor germanic, înfiinţaseră un regat în Spania.

lons, îi ţinea piept în privinţa asta lui Othon, duce de Bur-gundia. Vechea magistratură îşi dăduse încuviinţarea. Altădată ne spuneam cuvîntul chiar şi în treburile lumeşti. Stareţul din Cîteaux, căpetenia ordinului, era consilier de drept în parlamentul Burgundiei. Noi facem ce vrem cu morţii noştri. însuşi trupul sfîntului Benoît nu se află oare în Franţa, la mănăstirea din Fleury, căreia i se spune Saint-Benoît-sur-Loire, cu toate că el a murit în Italia, la Monte-Casino, într-o sîmbătă, în ziua de 21 a lunii martie din anul 543 ? Toate astea nu se pot tăgădui. Mi-e *groază* de fanatici, îi urăsc pe stareţi, mi-e scîrbă de eretici, dar aş dispreţui şi mai mult pe oricine ar susţine în faţa mea contrariul. E de-ajuns să-i citim pe Arnoul Wion, Gabriel Bucelin, Tritheme, Maurolicus şi pe părintele Luc d'Achery [1],

Stareţa răsuflă, pe urmă se întoarse spre Fauchelevent:

— Ne-am înţeles, moş Fauvent ?

— Ne-am înţeles, preacucernică maică.

— Putem să ne bizuim pe dumneata ?

— Voi face tot ce-mi cereţi.

—Prea bine.

— Sînt preasupusul servitor al mănăstirii.

— Aşa rămîne. Dumneata o să închizi coşciugul. Surorile au să-l ducă în capelă. Se va face slujba morţilor. Pe urmă ne vom întoarce în mănăstire. Intre orele unsprezece şi miezul nopţii o să vii cu drugul dumitale de fier. Totul se va petrece în cea mai mare taină. In capelă nu vor fi decît cele patru maici cîntăreţe, maica Ascension şi dumneata.

— Şi sora de la stîlp.

— Ea n-o să se întoarcă.

— Dar o să audă.

— N-o să asculte. De altminteri, ce ştie mănăstirea nu ştie lumea.

După o altă clipă de tăcere, stareţa urmă :

— Scoate-ţi clopoţelul ! N-are nici un rost ca sora de lingă stîlp să afle că eşti acolo.

---

[1] Teologi benedictini din ultima perioadă a evului mediu.

— Preacucernică maica !
— Ce mai e, moş Fauvent ?
— Medicul morţilor şi-a făcut vizita ?
— O s-o facă azi la orele patru. S-a sunat clopotul pen
tru chemarea medicului morţilor. Dar dumneata n-auzi
nici un semnal ?
— Iau seama numai la cel care e pentru mine.
— Aşa şi trebuie, moş Fauvent.
— Preacucernică maică, o să fie nevoie de o pîrghie
de cel puţin şase picioare.
— De unde s-o iei ?
— Unde sînt gratii se găsesc şi drugi de fier. Am eu
un morman de fiare vechi în fundul grădinii.
— Nu uita : cam la trei sferturi de ceas înainte de
miezul nopţii-
— Preacucernică maică...
— Ce mai e ?
— Dacă o să mai aveţi vreodată treburi dintr-astea, arn
eu un frate voinic ca un turc !
— Să lucrezi cît mai iute cu putinţă !
— Eu nu prea pot merge iute. Sînt beteag. De aceea
mi-ar fi trebuit un ajutor. Sînt şchiop.
— A fi şchiop nu-i un neajuns ; poate fi chiar o bine-
cuvîntare. împăratul Henric al II-lea, care a luptat împo
triva falsului papă Grigore şi l-a aşezat din nou în scaun
pe Benedict al VUI-lea, are două porecle : cel sfînt şi
cel şchiop.
— E tare bine să ai două surtuce [1], murmură Fauchele-
vent, care, în realitate, era cam tare de urechi.
— Cred, moş Fauvent, că n-o să fie nevoie de-o oră
întreagă. Nu e prea mult. Să fii Ungă sfîntul altar cu
drugul dumitale de fier pe la ceasurile unsprezece. Slujba
începe la miezul nopţii- Trebuie să fie totul gata cu un
sfert de ceas mai înainte.
— Voi face totul ca să dovedesc comunităţii sîrguin(a
mea. S-a făcut. Am să bat cuie în sicriu. La ora unspre-

[1] Joc de cuvinte în franţuzeşte : cuvîntul *surnom* (poreclă) a fost auzit de Fauchelevent *surtout.* (surtuc).

zece fix am să fiu în capelă. Vor fi acolo maicile cîntă-reţe ; va fi şi maica Ascension. Doi bărbaţi ar putea face mai mult. Dar n-are a face ! O să fiu cu pîrghia mea. Vom deschide cripta, vom coborî sicriul şi vom închide cripta la loc. După care n-o să rămînă nici o urmă. Autorităţile nu vor bănui nimic. Preacucernică maică, e bine aşa ?

— Nu.

— Dar ce mai e ?

— Mai e sicriul gol.

Urmară cîteva clipe de tăcere. Fauchelevent se gîndea. Stareţa se gîndea.

— Ce ne facem cu sicriul, moş Fauvent ?

— O să-l îngropăm.

— Gol?

Altă clipă de tăcere. Fauchelevent făcu cu mîna stingă un gest ca pentru a alunga un gînd tulburător.

— Preacucernică maică, am să bat eu însumi în cuie sicriul, în odaia de jos a bisericii ; nimeni, afară de mine, ' nu poate intra acolo ; şi-am să acopăr sicriul cu giulgiul.

— Da, dar cînd îl vor aşeza în dric şi cînd îl vor coborî în groapă, cioclii au să-şi dea seama că e gol.

— Ei, al dr... ! exclamă Fauchelevent.

Stareţa porni să-şi facă semnul crucii şi se uită ţintă Ia grădinar : „...acului I" îi rămase acestuia în gît. Se grăbi să ticluiască repede ceva, ca să i se uite înjurătura.

— Preacucernică maică, o să pun pămînt în sicriu. In felul ăsta o să se creadă că e cineva în el.

— Ai dreptate. Pămînt sau om e-acelaşi lucru. Prin urmare, o să ai grijă şi de sicriul gol.

— Iau totul asupră-mi.

Faţa stareţei, tulburată şi întunecată pînă atunci, se însenină. Ii făcu lui Fauchelevent semnul cu care un superior îi îngăduie unui inferior să plece. Fauchelevent porni spre uşă. In clipa cînd era gata să iasă, stareţa ridică uşor glasul :

— Sînt mulţumită de dumneata, moş Fauvent. Mîine, după înmormîntare, să mi-I aduci pe fratele durnitale şi spune-i să vină şi cu fata.

IV

TN CARE JEAN VALJEAN PARE SA-L FI CITIT PE AUSTIN CASTILLEJO

Salturile şchiopului sînt ca ocheadele chiorului : nu ajung prea iute la ţintă. Afară de asta, Fauchelevent era năucit. I-a trebuit aproape un sfert de ceas ca să se întoarcă la magherniţa lui din grădină. Cosette se trezise. Jean Vaijean o aşezase lîngă foc. In clipa în care intra Fauchelevent, Jean Vaijean tocmai îi arăta coşul de nuiele al grădinarului, care era atîrnat de perete, şi-i spunea :

— Ia seama la ce-ţi spun, micuţa mea Cosette. O să
trebuiască să plecăm din casa asta, dar o să venim îna
poi şi o să ne meargă foarte bine aici. Moşneagul care
stă aici o să te ducă în spate în coşul acela. O să mă
aştepţi la o cucoană. Am să vin să te iau. Şi, mai ales
dacă nu vrei ca Thenardiera să pună iar mîna pe tine,
să fii cuminte şi să nu scoţi o vorbă !
Cosette dădu din cap cu seriozitate. La zgomotul pe care-l făcu Fauchelevent împingînd uşa, Jean Vaijean se întoarse :

— E bine ?

— E-n regulă şi nu prea ! zise Fauchelevent. Am voie
să vă aduc înăuntru ; dar înainte de a vă aduce, trebuie
să vă scot afară. Aici se încurcă treaba. Cu mititica e uşor.

— O iei cu dumneata ?

— Dar o să tacă ?

— De asta răspund eu.

— Dar cu dumneata ce facem, domnule Madeleine ?

Şi, după o tăcere plină de îngrijorare, Fauchelevent
exclamă :

— O să ieşi, la urma urmei, pe unde ai intrat!

Jean Vaijean se mulţumi să răspundă ca şi întîia dată :

— Cu neputinţă !

Fauchelevent, vorbind mai mult pentru el însuşi decît pentru Jean Vaijean, îngăimă :

— Mai e ceva care mă frămîntă. Am spus c-o să pun
pămînt. Dar mă gîndesc că pămînt în locul unui trup n-o
să se prea potrivească, n-o să prea meargă, o să alunece

!

înăuntru, o să se mişte. Oamenii au să bage de seamă, înţelegeţi, domnule Madeleine, autorităţile au să observe.

Jean Valjean îl privi drept în ochi, crezînd că aiurează.

Fauchelevent continuă :

— Cum dra...cu o să ieşiţi de aici ? Trebuie s-o facem pînă mîine, pentru că mîine vă aduc îndărăt. Stareţa vă aşteaptă.

Fauchelevent îl lămuri apoi pe Jean Valjean că era o răsplată pentru un serviciu pe care-l făcea el comunităţii ; că era una din îndatoririle lui să ia parte la înmormîn-tări, că el bătea în cuie sicriele şi-l ajuta pe gropar la cimitir. Călugăriţa care murise de dimineaţă ceruse să fie aşezată în sicriul care-i slujise drept pat şi îngropată în cripta de sub altarul capelei. Că la aşa ceva se împotriveau regulamentele poliţiei, dar că era vorba de o moartă căreia nu i se poate refuza nimic. Că stareţa şi maicile din sfat se socoteau datoare să împlinească dorinţa răposatei. Că nu se sinchiseau de cîrmuire. Că el, Fauchelevent, o să bată în cuie sicriul, în chilie, o să ridice lespedea şi-o s-o coboare pe moartă în criptă. Drept răsplată, stareţa îl primea în mănăstire pe fratele lui ca grădinar şi pe nepoata lui ca elevă. Fratele lui era domnul Madeleine, iar nepoată-sa era Cosette. Stareţa îi spusese să vină cu fratele lui a doua zi, pe-nserate, după înmormîntarea ticluită la cimitir. Dar el nu putea să-l aducă pe domnul Madeleine de-afară, dacă domnul Madeleine nu se găsea afară. Că asta era prima încurcătură. Şi că, pe urmă, mai era şi altă încurcătură : sicriul gol.

— Despre ce sicriu gol e vorba ? întrebă Jean Valjean.

Fauchelevent răspunse :

— Sicriul administraţiei.

— Care sicriu, care administraţie ?

— Moare o călugăriţă. Vine doctorul municipalităţii şi spune : a murit o călugăriţă. Cîrmuirea trimite un sicriu. A doua zi trimite un dric şi cioclii care să ia sicriul şi să-l ducă la cimitir. Vin cioclii, ridică sicriul şi nu găsesc nimic într-însul.

— Pune ceva înăuntru.

— Un mort ? Nu-l am.

— Nu.
— Atunci ce ?
— Un om viu.
— Pe cine ?
— Pe mine ! zise Jean Valjean.

Fauchelevent, care se aşezase, sări în picioare ca şi cum o pocnitoare ar fi făcut explozie sub scaunul lui.

— Pe dumneavoastră ?
— De ce nu ?

Jean Valjean avea unul din rarele lui zîmbete, care se potriveau ca o şuviţă de lumină pe un cer de iarnă.

— Ţi-aducî aminte, Fauchelevent, că mi-ai spus : „A murit maica Crucifixion !", iar eu am adăugat: ,,Şi-o să fie îngropat domnul Madeleine". Aşa o să se întîmple.

— Ei, asta-i bună ! Dumneavoastră glumiţi, nu vorbiţi serios.

— Ba foarte serios. Trebuie să ies de aici ?
— Fără îndoială.
— Ţi-am spus să găseşti şi pentru mine un coş şi o învelitoare.
— Ei bine ?
— Coşul o să fie din brad, iar învelitoarea un postav negru.
— Mai întîi, postavul o să fie alb. Călugăriţele sînt îngropate în alb.
— Fie şi postav alb.
— Domnule Madeleine, dumneavoastră nu sînteţi un om ca toţi oamenii.

Asemenea lucruri năstruşnice, care nu erau decît născocirile sălbatice şi semeţe ale ocnei, desprinzîndu-se din atmosfera paşnică în care trăia şi amestecîndu-se cu ceea ce numea el „mărunta roboteală a mănăstirii", îi căşunau lui Fauchelevent o zăpăceală asemănătoare cu a trecătorului care ar vedea o pasăre de mare pescuind în rigola străzii Saint-Denis.

Jean Valjean continuă :

— Totul e să ies de aici fără sa fiu văzut. Asta ar fi un mijloc. Dar mai întîi, lămureşte-mă : cum au să se petreacă lucrurile ? Unde-i sicriul ?

— Cel gol ?
— Da.
— E jos, în sala care se cheamă a moartelor. E aşezat
pe două capre şi e învelit în giulgiu.
— Ce lungime are sicriul ?
— Şase picioare.
— Ce este sala moartelor ?
— O încăpere de la parter, care are o fereastră cu
zăbrele înspre grădină şi care se închide pe din afară cu
un oblon şi cu două uşi : una care dă spre mănăstire,
cealaltă spre biserică.
— Care biserică ?
— Biserica din stradă, biserica pentru toată lumea.
— Ai cheile celor două uşi ?
— Nu. Am numai cheia uşii dinspre mănăstire ; cheia
uşii care dă spre biserică o ţine portarul.
— Cînd deschide portarul uşa aceea ?
— Numai cînd vin cioclii să ia sicriul. O dată sicriul
scos, uşa e încuiată la loc.
— Cine bate în cuie sicriul ?
— Eu.
— Cine-l înfăşoară în giulgiu ?
— Eu.
— Faci totul singur ?
— Nici un alt bărbat, afară de medicul poliţiei, nu
poate pătrunde în sala moartelor. Stă scris şi pe perete.
— La noapte, cînd totul e adormit în mănăstire, ai
putea să mă ascunzi în camera aceea ?
— Nu. Dar v-aş putea ascunde într-o odăiţă întune
cată care dă în sala moartelor, unde-mi păstrez uneltele
de gropar, care-i în grija mea şi-a cărei cheie o ţin eu.
— La ce oră vine mîine dricul să ia sicriul ?
— Cam pe la trei după-amiază. Inmormîntarea se face
în cimitirul Vaugirard, puţin înainte de căderea nopţii.
Nu prea curînd.
— O să stau ascuns în odăiţa dumitale cu unelte toată
noaptea şi toată dimineaţa următoare. Dar ce fac cu
mîncarea ? O să-mi fie foame.
— O să v-aduc eu ce trebuie.

— Ai putea sa vii pe la ora două sa mă închizi în
sicriu.

Fauchelevent se dete înapoi, trosnindu-şi degetele.

— Dar e cu neputinţă.

— Aida-de ! Să iei un ciocan şi să baţi nişte cuie
într-o scîndură ?

Repetăm că ceea ce i se părea lui Fauchelevent de necrezut, pentru Jean Valjean era ceva foarte simplu. Jean Valjean trecuse prin situaţii şi mai grele. Cine a fost închis cunoaşte arta de a se ghemui după cerinţele evadărilor. Prizonierul e înclinat să fugă, aşa cum bolnavul e supus crizei care-l tămăduieşte sau îl răpune. O evadare înseamnează o vindecare. Ce nu face omul ca să se vindece ? Să se lase închis şi dus într-o ladă, ca un colet, să trăiască mai multă vreme într-o cutie, să respire într-un loc lipsit de aer, făcînd economie de respiraţie ceasuri întregi, să ştie să se înnăbuşe fără să moară — toate astea făceau parte din jalnica îndemînare a lui Jean Valjean.

De altfel, procedeul acesta de ocnaş, un sicriu cu un om viu într-însul, a fost folosit şi de-un împărat. Dacă trebuie să-i dăm crezare călugărului Austin Castillejo, acesta a fost mijlocul de care s-a folosit Carol Cvintul ' ca s-o aducă pe doamna Plombes în mănăstirea Saint-Just şi pe urmă s-o scoată atunci cînd, după renunţarea lui la tron, a vrut s-o mai vadă pentru cea din urmă oară.

Fauchelevent, care-şi mai venise în fire, zise :

— Dar cum ai să faci ca să respiri ?

— Am să respir.

— In cutia aia ? Numai gîndtndu-mă la ea şi mă înnăbuş.

— Cred că ai un burghiu. O să faci din loc în loc cîteva
găurele în dreptul gurii, iar cuiele să le baţi fără să apeşi
scîndură deasupra.

— Bine ! Dar dacă vă vine să tuşiţi sau să strănutaţi ?

— Cine evadează nu tuşeşte şi nici nu strănută.

Şi Jean Valjean adăugă :

— N-am încotro, moş Fauchelevent: ori mă las prins
aici, ori primesc să fiu scos cu dricul.

[1] Rege al Spaniei şi împărat al Germaniei (1500—1558).

Toată lumea cunoaşte obiceiul pisicilor de-a se opri şi de-a pregeta încoace şi-ncolo între canaturile unei uşi întredeschise. Cine oare nu s-a gîndit cîndva văzînd o astfel de pisică : „Hai, intră odată I" Sînt unii oameni care, puşi deodată în fata unei întîmplări neaşteptate, se arată şovăitori şi nehotărîţi, gata să fie striviţi de soarta care pecetluieşte brusc sfîrşitul. Cei ce merg prea departe cu prevederea, chiar dac-ar fi pisici, şi tocmai pentru că sînt pisici, trec uneori prin mai multe primejdii decît cei cutezători. Fauchelevent avea firea asta şovăitoare. Totuşi, sîngele rece al lui Jean Valjean îl cucerea fără voia lui. Ingăimă :

— La urma urmei, nici nu e chip să facem altfel.

Jean Valjean continuă :

— Un singur lucru mă nelinişteşte : ce-o să se petreacă la cimitir ?

— Pe mine tocmai asta nu mă îngrijorează, zise Fauchelevent. Dacă dumneavoastră sînteţi sigur c-o să ieşiţi din sicriu, eu sînt tot atît de sigur c-o să vă scot din groapă. Groparul e un beţiv, prieten cu mine, moş Mestienne. Un bătrîn din alte vremi. Groparul îi vîră pe morţi în groapă, iar eu îl vîr pe gropar în buzunar. Să vă spun eu ce-are să se petreacă. Ajungem acolo pe înserate, cu trei sferturi de ceas înainte de a se deschide poarta cimitirului. Dricul o să meargă pînă la groapă. Eu am să fiu în urma lui ; e datoria mea. O să am în buzunar un ciocan, o daltă şi nişte cleşti. Dricul se opreşte, cioclii înnoadă o funie în jurul sicriului şi vă coboară în groapă. Preotul spune rugăciunile obişnuite, se închină, stropeşte cu agheasmă şi o ia din loc. Am să rămîn singur cu moş Mestienne. V-am spus că mi-e prieten. Una din două : ori o să fie beat, ori n-o să fie beat. Dacă nu e beat, îi spun : „Hai, să-i tragem o duşcă, cît mai e deschis la *Gutuia veselă* [1]". II iau cu mine, îl ameţesc ; lui moş Mestienne nu-i trebuie prea mult să se îmbete ; e totdeauna cu chef; ţi-l culc sub masă, îi şterpelesc legitimaţia ca să pot pătrunde din nou în cimitir şi mă întorc acolo fără

[1] *Au bon coing:* joc de cuvinte între *coin* (col(, col(işor) şi comjj (gutuie).

el. Nu mai aveţi de-a face decît cu mine. Dacă e beat, îi spun : „Cară-te, fac eu treaba în locul tău !" El pleacă şi eu vă scot din groapă.

Jean Valjean îi întinse mîna, pe care Fauchelevent se grăbi s-o strîngă cu o mişcătoare sinceritate ţărănească.

— Ne-am înţeles, moş Fauchelevent ! Totul o să meargă strună !

,,Numai să nu scîrţîie ceva, gîndi Fauchelevent. Ar fi îngrozitor I"

î

NU-I DE AJUNS SA FII BEŢIV CA SA FII NEMURITOR

A doua zi, pe la apusul soarelui, trecătorii răzleţi de pe bulevardul Mâine se descopereau la trecerea unui dric de modă veche, zugrăvit cu capete de mort, cu oase încrucişate şi cu frunze în chip de lacrimi. In dricul acela se afla un sicriu acoperit cu o pînză albă, peste care se afla o cruce neagră, lungă, ce părea o moartă de statură mare, cu braţele atîrnînd. In urma dricului venea o trăsură cernită, în care se vedea un preot în odăjdii şi un copil din cor cu o tichie roşie pe cap. Doi ciocli în uniformă cenuşie, cu găitane negre, mergeau la dreapta şi la stînga dricului. In urmă păşea un bătrîn în haine de lucrător, care şchiopăta. Cortegiul se îndrepta spre cimitirul Vau-girard.

Se vedeau ieşind din buzunarul omului coada unui ciocan, vîrful unei dălţi şi cele două braţe ale unei perechi de cleşti.

Cimitirul Vaugirard nu era ca toate celelalte cimitire ale Parisului. îşi avea rînduielile lui deosebite, tot aşa cum avea o poartă mare şi una mijlocie, cărora bătrînii mahalalei, care ţineau la numirile de altădată, le spuneau poarta călăreţilor şi poarta pedeştrilor. Călugăriţele bernardine-

benedictine dobîndiseră, cum am mai spus, dreptul de a fi îngropate acolo, într-un colţ al lor, seara, întrucît odinioară acest teren fusese al comunităţii. Din

care pricină, groparii, făcînd în cimitir un serviciu de seară în timpul verii şi unul de noapte în timpul iernii, erau supuşi unei rînduieli deosebite. Pe vremea aceea por(ile cimitirelor din Paris se închideau la apusul soarelui şi, măsura asta fiind de ordin administrativ, cimitirul Vaugirard trebuia să i se supună ca şi celelalte. Poarta călăreţilor şi poarta pedeştrilor erau două porţi una lîngă alta, cu zăbrele, şi care se învecinau cu un pavilion construit de arhitectul Perronnet şi locuit de portarul cimitirului. Porţile astea zăbrelite se zăvorau negreşit de îndată ce soarele se lăsa în spatele Domului Invalizilor. Dacă vreun gropar întîrziat se găsea în clipa aceea în cimitir, n-avea alt mijloc de-a ieşi decît legitimaţia de gropar, eliberată de către serviciul pompelor funebre. In oblonul ferestrei portarului se afla un fel de cutie de scrisori. Groparul îşi arunca legitimaţia în cutia aceea, portarul o auzea căzînd, trăgea de funie, şi poarta pedestraşilor se deschidea. Dacă groparul n-avea legitimaţia la el, îşi spunea numele, iar portarul — cîteodată culcat şi adormit — se scula, se ducea să-l recunoască pe gropar şi descuia poarta cu cheia ; groparul ieşea, dar trebuia să plătească o amendă de cincisprezece franci.

Cimitirul ăsta, cu ciudăţeniile lui, care înfrîngeau regulamentele, stînjenea orînduiala administrativă. După 1830 a fost desfiinţat. I-a luat locul cimitirul Montparnasse, zis şi cimitirul de răsărit, moştenind şi faimoasa cîrciumă care era zid în zid cu cimitirul Vaugirard şi deasupra căreia atîrna o gutuie zugrăvită pe-o scîndură cu firma *La gutuia veselă*; zidul făcea un unghi avînd o latură spre mesele chefliilor, iar alta spre morminte.

Cimitirul Vaugirard putea fi numit un cimitir în paragină. Nu mai era la modă. II năpădise mucegaiul, florile i se ofileau. Burghezii nu prea (ineau să fie îngropaţi la Vaugirard : mirosea a sărăcie. Pere-Lachaise, da ! Să fii îngropat la Pere-Lachaise e ca şi cum ai avea mobilă de mahon. Aşa se cunoştea boieria. Cimitirul Vaugirard era un loc îngrădit, vrednic de respect, plantat ca o veche grădină franţuzească. Alei drepte, merişori, arbori funebri, morminte vechi sub tise bătrîne, iarbă foarte

înaltă. Seara acolo era îngrozitor de trist. Se conturau pe alocuri înfăţişări înfiorătoare.

Soarele nu apusese încă în clipa cînd dricul cu pînză albă şi cu cruce neagră intra pe drumul care ducea spre cimitirul Vaugirard. Omul care-l urma şchiopătînd nu era altul decît Fauchelevent.

îngroparea maicii Crucifixion în cripta de sub altar, ieşirea Cosettei, aducerea lui Jean Valjean în sala moartelor, toate astea se făcuseră fără greutăţi şi fără să se fi ivit vreo piedică.

In treacăt fie zis, pentru noi îngroparea maicii Crucifixion sub altarul mănăstirii e un lucru cu prisosinţă vrednic de iertare. E una din acele greşeli ce par o datorie. Călugăriţele o săvîrşiseră nu numai fără nici o tulburare, dar şi cu toată încuviinţarea conştiinţei lor. In mănăstire ceea ce se înţelege prin „cîrmuire" nu este decît un amestec în autoritatea monahală, amestec totdeauna discutabil. Mai presus de toate e canonul bisericesc ; cît despre legile lumeşti, rămîne de văzut. Oameni buni, faceţi oricîte legi poftiţi, dar păstraţi-le pentru voi ! Vama cuvenită stăpi-nirii nu e decît un rest din vama datorată lui dumnezeu. Un principe nu însemnează nimic pe lîngă un principiu.

Fauchelevent şchiopăta foarte mulţumit în urma dricului. Cele două taine ale lui, cele două uneltiri gemene, una cu călugăriţele, cealaltă cu domnul Madeleine, cea dintîi în folosul mănăstirii, cea de-a doua împotriva ei, îi izbutiseră pe de-a întregul. Calmul lui Jean Valjean era dintre acele stăpîniri de sine puternice care îi cuceresc şi pe alţii. Fauchelevent nu se mai îndoia de izbîndă. Ceea ce mai rămînea de făcut era nimica toată. In doi ani îl îmbătase de zece ori pe gropar, pe bravul moş Mestienne. Făcea cu el ce voia. Ii impunea voinţa lui şi bunul său plac. Capul lui moş Mestienne se potrivea după căciula lui Fauchelevent. Siguranţa lui Fauchelevent era deplină.

In clipa cînd convoiul o apucă pe drumul care ducea spre cimitir, Fauchelevent, încîntat, se uită la dric şi-şi frecă mîinile butucănoase, zicîndu-şi în şoaptă :

— Ce mai păcăleală !

Deodată, dricul se opri ; ajunseseră la poarta cu zăbrele. Trebuia arătată autorizaţia de înmormîntare. Omul de la pompele funebre stătu de vorbă cu portarul cimitirului. In timpul acestei convorbiri, cu care se pierde totdeauna un minut-două, cineva, un necunoscut, luă loc în urma dricului, lîngă Fauchelevent. Era un fel de lucrător îmbrăcat cu-o haină cu buzunare late şi cu o cazma Ia subsuoară.

Fauchelevent se uită Ia necunoscut.

— Cine eşti dumneata ?

întrebă el.

Omul răspunse :

— Groparul.

Dacă ar putea supravieţui cineva unei lovituri de ghiulea primită drept în piept, desigur că ar face mutra pe care a făcut-o Fauchelevent.

— Groparul ?

— Da.

— Dumneata ?

— Eu.

— Groparul e moş Mestienne.

— A fost.

— Cum, a fost ?

— A murit.

La orice s-ar fi aşteptat Fauchelevent, numai la asta nu : că un gropar ar putea să moară. Cu toate astea, e-adevărat; şi groparii mor. Tot săpînd groapa altuia, o vezi căscîndu-se şi pe-a ta.

Fauchelevent rămase năuc. Abia dacă putu să bîiguie :

— Dar asta nu-i cu putinţă.

— Ba da.

— Bine — zise el încetişor — dar gropar e moş Mestienne.

— Lui Napoleon i-a urmat Ludovic al XVIII-lea. Lui Mestienne îi urmează Gribier. Ţărane, pe mine mă cheamă Gribier.

Galben ca ceara, Fauchelevent îl măsura pe acest Gribier cu privirea.

Era un om înalt, slab, pămîntiu, cu o înfăţişare jalnică. Părea un medic care şi-a greşit cariera şi s-a făcut gropar.

Pe Fauchelevent îl pufni rîsul.

— A, ce de pozne se mai pot întîmpla ! A murit moş
Mestienne ! Trăiască tătucul Lenoir ! Ştii dumneata cine
e tătucul Lenoir ? E ulcica cu vin rubiniu dată de duşcă.
E ulcica cu vin de Suresne, al naibii vin 1 Suresne din
cel adevărat, de lîngă Paris. Dar şi dumneata eşti un
băiat de viaţă, nu-i aşa, prietene ? Mergem chiar acum
să bem un pahar împreună.

Omul răspunse :

— Eu am învăţat carte. Am patru clase. Nu beau nici
odată.

Dricul pornise din nou şi intrase pe aleea principală a cimitirului.

Fauchelevent îşi încetinise pasul. Şchiopăta mai mult din pricina îngrijorării decît din beteşug.

Groparul păşea înaintea lui.

Fauchelevent mai cercetă o dată pe acest Gribier nepoftit.

Era dintre oamenii aceia care, deşi tineri, par bătrîni şi, cu toate că-s slabi, sînt foarte voinici.

— Prietene I strigă
Fauchelevent.

Omul se întoarse.

— Sînt groparul mănăstirii.

— Ali-eşti coleg ! zise omul.

Fauchelevent, care nu ştia carte, dar era foarte isteţ, pricepu că avea de-a face cu un individ primejdios şi bun de gură. Mormăi:

— Va să zică moş Mestienne a
murit.

Omul răspunse :

— De-a binelea ! Dumnezeu şi-a cercetat catastiful lui
cu soroace. Venise rîndul lui moş Mestienne. Şi moş
Mestienne a murit.

Fauchelevent spuse după el, fără voie :

— Dumnezeu...

— Dumnezeu, da ! zise omul autoritar.
Părintele cel

veşnic pentru filozofi ; iar pentru iacobini, fiinţa supremă.

— Nu vrei să facem cunoştinţă ? bolborosi Fauchele
vent.

— Ne cunoaştem: dumneata eşti ţăran, iar eu sînt pa
rizian.

— Nu ne putem cunoaşte pînă ce n-am băut împreună.
Cine-şi goleşte paharul, îşi uşurează inima. Hai, vino
să bei cu mine ! Aşa ceva nu se refuză.

— Intîi să ne facem datoria.

Fauchelevent îşi spuse : „Sînt pierdut!"

Mai avea cîţiva paşi pînă la poteca ce ducea spre colţul călugăriţelor. Groparul mai spuse :

— Ţărane, am şapte plozi cărora trebuie să le dau de
mîncare. Eu n-am voie să beau, ca să aibă ei ce mînca.
Şi adăugă cu mulţumirea omului serios care ticluieşte
o cugetare : Foamea lor nu se împacă de loc cu setea
mea.

Dricul ocolise un grup de chiparoşi, părăsise aleea principală, o luase pe una mai mică, intrase pe o potecă nepietruită şi se înfundase într-un tufiş. Asta însemna că ajunseseră foarte aproape de groapă. Fauchelevent îşi încetinea pasul, dar nu putea să încetinească şi mersul dri-cuJui. Din fericire, pămîntul moale, udat de ploile de iarnă, împotmolea roţile şi îngreuia mersul.

Fauchelevent se apropie din nou de gropar.

— Are-acolo un vinişor de Argenteuil atît de bun...
murmură el.

— Ţărane — zise omul — eu n-ar fi trebuit s-ajung
gropar. Tata a fost portar la Prytaneu [1]. Mă hărăzise li
teraturii. Dar a avut ghinion. A jucat şi a pierdut la
bursă. Am fost silit să renunţ la meseria de scriitor. To
tuşi, scriu şi-acum jalbe pentru alţii.

---

[1] *Prytanee de la Fleche,* şcoală militară pentru fiii de nobili, instalată într-un vechi castel al lui Henric al IV-lea.

— A, va să zică nu eşti gropar ? se grăbi să spună
Fauchelevent, agăţîndu-se de craca asta atît de şubredă.

— O ocupaţie n-o împiedică pe cealaltă. Sînt cumulard.

Fauchelevent nu pricepu cuvîntul din urmă.

— Hai să bem ! zise el.

E nevoie aici să facem o observaţie. Fauchelevent, ori-cît de îngrijorat era, oferea de băut, dar nu lămurea de loc un amănunt: cine urma să plătească ? De obicei, Fauchelevent oferea, iar moş Mestienne plătea. Din situaţia schimbată, creată de groparul cel nou, rezulta, fără îndoială, o invitaţie la băutură, şi invitaţia asta trebuia s-o facă, dar bătrînul grădinar trecea dinadins sub tăcere — ca altădată Rabelais — chestiunea plăţii. Cît despre el, oricît de neliniştit era, Fauchelevent nici gînd n-avea să plătească.

Groparul urmă, cu un zîmbet încrezut:

— Burta cere .de mîncare. Am primit să iau locul lui moş
Mestienne. Cînd ţi-ai terminat aproape toată învăţătura,
ajungi filozof. Lucrului cu mintea i-am adăugat munca
braţelor. Am dugheana mea de jălbar în piaţa din strada
Sevres. Ştii ? Piaţa Umbrelelor. Toate bucătăresele hanu
lui *La Crucea Roşie* vin la mine. Le ticluiesc bileţele
pentru răcanii lor. Dimineaţa scriu răvaşe de dragoste, iar
seara sap gropi. Asta-i viaţa, măi ţărane !

Dricul înainta. In culmea neliniştii, Fauchelevent se uita în toate părţile. Picături mari de sudoare îi alunecau pe frunte.

— Totuşi — urmă groparul — nu poţi sluji la doi stă-
pîni; va trebui să aleg între cazma şi condei. Cazmaua
îmi strică mîna.

Dricul se opri.

Din trăsura cernită cobori copilul din cor, apoi preotul.

Una din roţile cele mici, din faţa dricului, se urcase puţin pe o movilă de pămînt, în dreptul căreia se vedea o groapă deschisă.

„Ce mai păcăleală !" reţpetă Fauchelevent buimăcit,

VI

INTRE PATRU SCINDURI

Cine era în sicriu ? Se ştie : Jean Valjean.

Jean Valjean îşi luase toate măsurile ca să poată trăi acolo şi, cît de cît, respira. E ciudat ce mult contribuie siguranţa conştiinţei la siguranţa izbînzii. Tot planul pus la cale de Jean Valjean se înfăptuia pas cu pas, încă din ajun. Ca şi Fauchelevent, se bizuia pe moş Mestienne. N-avea nici o îndoială în privinţa sfîrşitului. Nu s-ar putea închipui situaţie mai grea, nu s-ar putea închipui o linişte mai desăvîrşită.

Cele patru scînduri ale sicriului dau un fel de pace înspăimîntătoare. Părea că ceva din odihna morţilor se strecura în liniştea lui Jean Valjean.

Din fundul acestui sicriu putuse urmări, şi urmărea încă, toată desfăşurarea dramei înfricoşătoare pe care o juca cu moartea.

îndată ce Fauchelevent isprăvise de bătut cuiele în scîndura de deasupra, Jean Valjean simţi că e ridicat şi transportat. Cînd zguduiturile au devenit mai rare, înţelese că dricul trece de pe un dnum pietruit pe unul neted, adică de pe străzi pe bulevarde. Auzind un zgomot surd, ghici că trec podul Austerlitz. La cea dintîi oprire îşi dădu seama că intră în cimitir ; la a doua oprire îşi spuse : „Iată groapa".

Deodată, simţi că nişte mîini apucă sicriul, apoi o frecătură aspră pe scînduri ; înţelese că era o funie pe care-o înnoadă în jurul sicriului pentru a-l coborî în groapă.

Pe urmă îi veni ameţeală.

De bună seamă, cioclii şi groparul înclinaseră prea tare sicriul şi-l coborîseră cu capul în jos. îşi veni iar în fire, cînd se simţi orizontal şi nemişcat. Ajunsese în fundul gropii.

Simţi un fel de răceală.

Deasupra lui răsuna un glas rece şi solemn. Auzi nişte cuvinte latineşti, pe care nu le înţelegea, înşirîndu-se atît de încet, încît le putea prinde unul cîte unul :

— *Qui dormiunt in terrae pulvere, evigilabunt; alii in vitam aeternam, et alii in opprobrium, ut videant semper.* '

Un glas de copil rosti :

— *De proţundis.*

Glasul cel grav încqpu iar :

— *Requiem aeternam dona ei, domine.*[2]

Vocea de copil răspunse :

— *Et lux perpetua luceai ei.*[3]

Auzi ceva, ca izbitura uşoară a unor picături de ploaie pe scîndura care-l acoperea. Era de bună seamă agheasmă.

îşi spuse : „Se sfîrşeşte îndată. încă putină răbdare. Preotul o să plece. Fauchelevent o să-l ducă pe Mes-tienne să-i dea de băut. Au să mă lase aici. Pe urmă, Fauchelevent o să se întoarcă singur şi eu o să ies. Toată treaba asta o să dureze o oră."

Glasul grav continuă :

— *Requiescat in pace.*

*

Vocea de copil zise :

— *Amen.*

Jean Valjean, cu auzul aţintit, desluşi ceva ca nişte paşi care se depărtau.

„Iată-i că se duc, îşi spuse el. Am rămas singur."

Deodată, auzi deasu,pra capului un zgomot asemenea unei lovituri de trăsnet.

Era o lopată de pămînt care cădea pe sicriu.

Căzu apoi o a doua lopată de pămînt.

Una dintre găurile prin care respira se astupase.

Căzu a treia lopată de pămînt.

Apoi a patra.

Sînt lucruri mai tari decît omul cel mai tare. Jean Valjean îşi pierdu cunoştinţa.

---

[1] Cei ce dorm în (ama pămîntului se vor deştepta : unii pentru via(a veşnică, iar ceilalţi pentru osînda veşnică ; să se tină minte totdeauna.

[3] Pace veşnică dăruieşfe-i, doamne.

* Şi lumina veşnică să strălucească în ea.

[4] Să se odihnească în pace.

VII

UNDE SE VA AFLA ORIGINEA ZICALEI „SA NU-ŢI PIERZI LEGITIMAŢIA"[1]

Iată ce se petrecuse deasupra sicriului în care se afla Jean Valjean.

După ce dricul se depărtase şi după ce preotul şi copilul din cor, care se urcaseră din nou în trăsură, plecaseră, Fauchelevent, care nu-l scăpa de loc din ochi pe gropar, îl văzu aplecîndu-se şi apucîndu-şi lopata, care era înfiptă drept în movila de pămînt.

Fauchelevent luă atunci o hotărîre curajoasă.

Se aşeză între groapă şi gropar, îşi încrucişa braţele şi zise :

— Plătesc eu !

Groparul îl privi mirat şi răspunse :

— Ce anume, ţărane ?

Fauchelevent zise iar:

— Plătesc eu !

— Ce?

— Vinul.

— Care vin ?

— De Argenteuil.

— Unde găseşti Argenteuil ?

— La *Gutuia veselă.*

— Du-te dracului ! zise grqparul.

Şi azvîrli o lopată de pămînt peste sicriu.

Coşciugul răspunse cu un sunet înfundat. Fauchelevent simţi că-i vine ameţeală şi că e gata să cadă el însuşi în groapă. Cu glasul aproape sugrumat, ca un horcăit, strigă :

— Prietene, să mergem pînă nu se închide la *Gutuia veselă.*

Groparul mai luă o lopată de pămînt. Fauchelevent continuă :

— Plătesc eu ! Şi-l apucă pe gropar de braţ: Ascultă-n-coa, prietene. Sînt groparul mănăstirii şi-am venit să-ţi

---

[1] Jac de cuvinte : *Ne pas perdre sa carte* (Să nu-(i pierzi cumpătul).

II

ajut. Treaba asta poate fi făcută şi noaptea. Hai mai întîi să bem un păhărel.

Şi tot vorbind, tot agăţîndu-se de stăruinţa asta deznădăjduită, se gîndea cu spaimă : „Şi chiar dacă o să bea, o să se-mbete oare ?"

— Tîrgovefule — zise groparul — dacă {ii morţiş, pri
mesc. O să bem. După ce isprăvim de lucru însă ; în nici
un caz înainte.

Şi dădu să azvîrle pămîntul din lopată. Fauchelevent îl opri.

– E un Argenteuil pe cinste.

– Ei, se vede că eşti clopotar ! zise groparul. Bing,
bang, bing, bang ! Atîta ştii. Slăbeşte-mă !

Şi azvîrli a doua lopată.

Fauchelevent ajunsese să nu mai ştie ce spune.

— Dar hai, omule, să bem ! strigă el. Eu plătesc !

— Să culcăm mai întîi cqpilul, zise groparul.

Aruncă a treia lopată.

Apoi înfipse lopata în pămînt şi adăugă :

— Vezi dumneata, la noapte o să fie frig şi moarta o
să înceapă să se vaiete după plecarea noastră, dacă o lă
săm aici neacoperită.

In clipa aceea, umplîndu-şi lopata, groparul se înco-voie, iar buzunarul hainei sale se căscă.

Privirea rătăcită a lui Fauchelevent se opri fără voie asupra buzunarului.

Soarele nu asfinţise încă de tot, mai era destulă lumină ca să se poată vedea ceva alb în fundul acestui buzunar căscat.

Privirea lui Fauchelevent fu străbătută de acea scăpărare pe care-o poate avea lumina ochilor unui ţăran din Picardia. Ii venise dintr-o dată un gînd.

Fără ca groparul, care-şi vedea numai de lopata lui cu pămînt, să simtă ceva, îi vîrî pe la spate mîna în buzunar şi scoase de acolo, din fund, obiectul acela alb.

Groparul zvîrli în groapă a patra lopată de pămînt.

In clipa cînd se întorcea s-o încarce pe-a cincea, Fauchelevent se uită la el cu o linişte desăvîrşită şi-i spuse :

— Ia stai niţel, puîşarule I Ai cărţulia la dumneata ?
Groparul se qpri din lucru.
— Care cărţulie ?
— Se duce soarele la culcare.
— Foarte bine ; să-şi pună scufia de noapte.
— O să se încuie poarta cimitirului.
— Ei şi ce-i cu asta ?
— Ai cărţulia la dumneata ?
— A, cărţulia mea ? zise groparul.
Şi se scotoci în buzunar.
După ce isprăvi de scotocit într-un buzunar, se scotoci, îh celălalt. Trecu apoi la jiletcă, se căută într-un buzunăraş, îl întoarse pe dos pe celălalt.
— Nu, uite că n-am la mine legitimaţia. Să ştii că am uitat să mi-o iau.
-— Cincisprezece franci amendă, zise Fauchelevent. Groparul se făcu vînăt la faţă. Cei cu faţa pămîntie în loc să se îngălbenească învineţesc.
— Doamne, Isuse Hristoase ! Am făcut-o fiartă ! strigă el. Cincisprezece franci amendă !
— Trei piese de cîte cinci franci, zise Fauchelevent.
Groparul scafă lopata din mînă.
Ii venise rîndul lui Fauchelevent.
— Lasă, bobocule, nu-ţi pierde firea ! zise Fauchelevent. Nu-i nevoie să te omori şi să te arunci în groapă, Cincisprezece franci sînt cincisprezece franci, e drept, dar ai putea să nu-i plăteşti. Eu sînt vechi pe-aici ; dumneata eşti nou. Cunosc toate vicleşugurile, toate chichiţele, toate sforăriile şi toate şmecheriile. Am să-ţi dau un sfat prietenesc. E limpede un lucru : soarele apune, a coborît pînă deasupra turlei şi peste cinci minute cimitirul va fi încuiat.
— Aşa e, răspunse groparul.
— In cinci minute n-ai vreme sa astupi groapa, care e adîncă al dracului, şi să ieşi şi din cimitir pînă nu se închide poarta.
— Aşa e.
— Prin urmare, cincisprezece franci amendă.
— Cincisprezece franci.

— Ai mai avea însă vreme... Unde stai ?

— La doi paşi de barieră. La un sfert de ceas de-aici.
Pe strada Vaugirard numărul 87.

— Dacă îţi iei picioarele la spinare, mai ai vreme să
ieşi din cimitir.

— Aşa e.

— Cum ieşi pe poartă, dai fuga acasă, îţi iei legiti
maţia, te întorci, şi poi-tarul cimitirului îţi dă drumul.
Dacă ai legitimaţia la dumneata, nu mai plăteşti nimic.
Şi-ţi îngropi mortul. Pînă atunci, ţi-l păzesc eu să nu
fugă.

—Mi-ai scăpat viaţa, ţărane !

—Sterge-o ! zise Fauchelevent.

Groparul, plin de recunoştinţă, îi strînse mîna şi o zbughi.
După ce gro/parul dispăru în tufiş,
Fauchelevent ascultă pînă ce nu-d mai auzi
pasul, pe urmă se aplecă înspre groapă şi
zise cu jumătate de glas : — Moş Madeleine !
Nici un răspuns.
Pe Fauchelevent îl trecu un fior. Coborî
mai mult rostogolindu-se în groapă, se repezi
spre capătul sicriului şi strigă : — Sînteţi aici ?
Nici un răspuns din sicriu.

Fauchelevent, pierzîndu-şi răsuflarea din pricina emoţiei, puse mîna pe daltă şi ipe ciocan şi desprinse capacul. Chipul lui Jean Valjean, palid, cu ochii închişi, se ivi la lumina slabă a asfinţitului.

Fauchelevent simţi că i se face părul măciucă ; se ridică în picioare, apoi căzu cu spatele pe peretele gropii, gata să se prăbuşească peste sicriu. Se uită la Jean Valjean.

Jean Valjean zăcea acolo, galben şi
nemişcat. Fauchelevent îngăimă cu un
glas stins, ca o adiere :

— E mort!

Apoi, ridicîndu-se şi încrucişîndu-şi braţele atît de tare încît îşi izbi umerii cu pumnii strînşi, strigă :

— Na, uite cum l-am scăpat!

Bietul bătrînel se porni atunci pe un plîns cu hohote, vorbindu-şi singur; fiindcă e o greşeală să ne închipuim că monologul nu-i un lucru firesc. Frămîntările adînci se exprimă adesea cu glas tare.

— Moş Mestienne e de vină. Cine l-a pus pe dobitocul ăla să moară ? De ce a trebuit să crape tocmai cînd ne aşteptam mai puţin ? Numai el e vinovat de moartea domnului Madeleine. Moş Madeleine e în sicriu 1 Ba şi adus la groapă ! S-a sfîrşit. Au vreo noimă toate astea ? Of, doamne, a murit ! Şi cu fetiţa lui ce-o să mă fac ? Ce-are să spună fructăreasa ? Cum dumnezeu e cu putinţă să moară aşa, un om ca ăsta ? Cînd mă gîndesc cum s-a vîrît sub căruţa mea ! Moş Madeleine ! Moş Madeleine ! La naiba ! Am spus eu c-o să se înnăbuşe. N-a vrut să-mi dea crezare. Uite-acum ce scofală am făcut ! A murit un ora atît de cumsecade ; cel mai bun om dintre cei mai buni ai bunului dumnezeu ! Dar micuţa lui ? A, mai întîi de toate eu nu mă mai întorc acolo. Aici rămîn. Am făcut-o de oaie ! Ce folos că am albit amîndoi, dacă am înnebunit la bătrîneţe. Dar, mai întîi, cum o fi făcut el ca să pătrundă în mănăstire ? De-acolo se trag toate. Nu se cade să faci asemenea lucruri, moş Madeleine ! Moş Madeleine ! Madeleine ! Domnule Madeleine ! Domnule primar ! Nu mă aude. Poftim, mai ieşi acum din încurcătură !

Şi începu să-şi smulgă părui.

Un scîrţîit ascuţit se auzi din depărtare, printre copaci. Se închidea poarta cimitirului.

Fauchelevent se aplecă spre Jean Valjean şi, deodată, făcu un fel de săritură şi se dete înapoi, atît cît era cu putinţă într-o groapă. Jean Valjean era cu ochii deschişi şi se uita la el.

Să vezi cum moare cineva e înfricoşător ; să-l vezi cum învie e aproape acelaşi lucru. Tulburat de toate aceste emoţii, Fauchelevent rămase împietrit, galben la faţă, năuc, uitîndu-se la Jean Valjean care-l privea, şi neştiind dacă avea de a face cu un om viu sau cu un mort.

— Cît p-aci să adorm, zise Jean Valjean.

Şi Se ridică în capul oaselor. Fauchelevent căzu în genunchi.

— Doamne, maica domnului ! Mi-aţi tras o spaimă !

Pe urmă se ridică în picioare şi zise :

— Mulţumesc, moş Madeleine.

Jean Valjean leşinase. Aerul de-afară l-a trezit. Cînd spaima se risipeşte, îi ia locul bucuria. Lui Fauchelevent îi trebui tot atît de mult ca să-şi vină în fire ca şi lui Jean Valjean.

— Prin urmare, n-a{i murit! O, ce minte grozavă avefi ! V-am strigat atît pînă v-aţi trezit 1 Cînd v-am văzut cu ochii închişi mi-am spus : „Na ! S-a înnăbuşit.'" Puteam să înnebunesc de-a binelea, s-ajung nebun de legat. Al-ar fi închis la ospiciul din Bicetre. Ce mă făceam dacă mureaţi ? Dar micuţa dumneavoastră ? Fruc-tăreasa n-ar fi înţeles nimic din toate astea. Ii pui copilul în braţe, iar bunicul dă ortul popii ! Ce întîmplare şi asta, dumnezeule sfinte, ce întîmplare ! Bine că sînteţi viu ; asta-i principalul.

— Mi-e frig, zise Jean Valjean.

Cuvintele acestea îl readuseră cu totul pe Fauchelevent la realitate, care nu mai îngăduia zăbavă. Cu toate că-şi reveniseră în fire, cei doi oameni, fără să-şi dea seama, aveau sufletul tulburat şi simţeau ceva straniu sub apăsarea atmosferei sinistre a locului.

— S-o ştergem repede de-aici! zise Fauchelevent.

Băgă rnîna în buzunar şi scoase o ploscă de care se îngrijise la plecare.

— Dar mai întîi să tragem o duşcă ! zise el.

Plosca desăvîrşi ceea ce începuse aerul curat. Jean Valjean trase o înghiţitură de rachiu şi-şi reveni cu totul în simţire.

Ieşi din sicriu şi-i ajută lui Fauchelevent să bată capacul la loc.

La trei minute după aceea, era afară din groapă.

De altminteri, Fauchelevent era liniştit. Nu se mai grăbea. Cimitirul era închis. întoarcerea groparului Gri-bier nu mai era de temut. „Bobocul" era la el acasă, ocupat cu căutarea legitimaţiei, pe care n-o putea găsi acolo UDO

pentru **simplul** motiv că se afla în buzunarui lui Fau-chelevent. Fără legitimaţie nu mai putea intra în cimitir.

Fauchelevent apucă lopata, iar Jean Valjean cazmaua şi porniră amîndoi să îngroape sicriul gol.

După ce astupară groapa, Fauchelevent îi spuse Iui Jean Valjean :

— Hai s-o luăm din Ioc ! Eu ţin lopata, dumnea
voastră luaţi cazmaua.

Se-ntuneca.

Jean Valjean izbuti cu oarecare greutate să se mişte şi să umble. înţepenise în sicriul acela unde fusese cît p-aci să ajungă un cadavru. II cuprinsese răceala morţii între cele patru scînduri. Trebuia oarecum să se lepede de frigul morrnîntului.

— Vi-s picioarele amorţite, zise Fauchelevent. Păcat
că ale mele sînt strîmbe ! Am lua-o la goană.

— Las' pe mine ! zise Jean Valjean. Patru paşi îmi
sînt de ajuns ca să-mi dezmorţesc picioarele.

O luară pe potecile pe care venise dricul. Ajungînd în faţa porţii încuiate şi a căsuţei ,portarului, Fauchelevent, care ţinea în mînă legitimaţia groparului, o aruncă în cutie ; portarul trase de funie, poarta se deschise şi ieşiră.

— Ce minunat merg toate ! zise Fauchelevent. Ce idee
năstruşnică aţi avut, moş Madeleine !

Trecură bariera Vaugirard cu aerul cel mai firesc din lume. In preajma unui cimitir, o lopată şi-o cazma sînt ca două paşapoarte.

Strada Vaugirard era pustie.

— Moş Madeîeine — zise Fauchelevent, care, pe cînd
mergea, se tot uita la numărul caselor — dumneavoastră
aveţi ochi mai buni decît mine. Să-mi spuneţi, vă rog,
unde e numărul 87.

— Uite-] chiar aici, zise Jean Valjean.

— Nu-i nimeni pe stradă, mai spuse Fauchelevent. Da-
ţî-mi cazmaua şi aşteptaţi-mă două minute !

Fauchelevent intră la numărul 87, se urcă pînă sus de tot, călăuzit de instinctul care mînă totdeauna pe sărac la pod, şi bătu pe întuneric la uşa unei mansarde.

— Intră !

Era glasul lui Gribier.

Fauchelevent împinse uşa. Locuinţa groparului era ca toate locuinţele astea prăpădite, o chiţimie fără mobile şi totuşi foarte încărcată. O ladă — poate un sicriu — ţinea loc de scrin ; o cană ţinea loc de cişmea ; o saltea de paie ţinea loc de pat; podeaua ţinea locul scaunelor şi-al mesei. Intr-un colţ, pe-o zdreanţă, care fusese altădată o bucată de covor, stăteau îngrămădiţi o femeie slabă şi o puzderie de copii. Tot interiorul ăsta sărăcăcios purta urmele unei răvăşiri. Parcă ar fi fost un cutremur de pămînt „mărginit numai acolo". Capacele erau date deoparte, zdrenţele erau risipite peste tot, ulciorul era spart, mama plînsese, copiii fuseseră pesemne bătufi ; erau urmele unei percheziţii înverşunate şi mînioase. Se vedea bine că groparul îşi căutase cu disperare legitimaţia şi-şi vărsase focul pentru pierderea ei pe tot ce se găsea în chiţimie, de la ulcior pîriă la nevastă. Părea deznădăjduit.

Dar Fauchelevent era iprea grăbit să vadă deznodă-mîntul întîmplării, să mai ia seama la partea asta tristă a izbînzii sale. Intră şi spuse :

— Ţi-am adus cazmaua şi lopata.

Gribier se uită la el buimăcit.

— Dumneata eşti, ţărane ?

— Şi mîine dimineaţă ai să-ţi găseşti legitimaţia la portarul cimitirului.

Şi puse lopata şi cazmaua pe podea.

— Ce va să zică asta ? întrebă Gribier.

— Asta înseamnă că legitimaţia îţi căzuse din buzunar, că am găsit-o eu pe jos după plecarea dumitale, că am îngropat mortul, că am astupat groapa, că am făcut treaba pe care trebuia s-o faci dumneata, că portarul o să-ţi dea înapoi cărţulia şi că n-ai să plăteşti cei cinci sprezece franci. Aşa, nenişorule !

— Iţi mulţumesc, ţărane ! spuse Gribier ameţit. Rîndul viitor fac eu cinste.

VJÎf

UN INTEROGATORIU TRECUT CU BINE

Peste un ceas, doi bărbaţi şi un copil se opreau, în noaptea întunecată, la casa cu numărul 62 din strada Picpus. Cel mai în vîrstă dintre bărbaţi ridică ciocanul şi bătu în poartă.

Erau Fauchelevent, Jean Valjean şi Cosette.
Cei doi bătrîni se duseseră s-o ia pe Cosette de la fructăreasa din strada Chemin-Vert, unde o lăsase Fauchelevent în ajun. Cosette petrecuse aceste douăzeci şi patru de ore fără să priceapă nimic şi tremurfnd în tăcere. Tremura atît de tare, încît nu mai putuse nici să plîngă. Nu mîncase nimic şi nici nu dormise. Fructăreasa aceea atît de cumsecade îi puse sute de întrebări, fără să primească alt răspuns decît o iprivire mîhnită, mereu aceeaşi. Cosette nu lăsase să-i scape nimic din ceea ce auzise şi văzuse de două zile încoace. îşi dădea seama ca se întîmpla ceva deosebit. Ştia bine că trebuia „să fie cuminte". Cine n-a cunoscut puterea copleşitoare a acestor cuvinte şoptite pe un anumit ton la urechea unui copil speriat : ,,Să nu scoţi o vorbă !" Frica te face să amuţeşti. De altfel, nimeni nu ştie să păstreze mai bine un secret decît copilul.

Dar, după trecerea'acelor jalnice douăzeci şi patru de ore, în clipa cînd dădu iarăşi cu ochii de Jean Valjean, ea scoase un ţipăt atît de puternic de bucurie, încît, dacă l-ar fi auzit un cunoscător de oameni, ar fi ghicit că-i ţipătul cuiva care scapă dintr-o mare primejdie.

Fauchelevent făcea parte din mănăstire şi cunoştea parola. Toate porţile se deschiseră.

Aşa fu dezlegată îndoita şi înspăimîntătoarea problemă a ieşirii şi intrării în mănăstire.

Portarul, căruia i se dăduseră instrucţiuni, deschise portiţa de serviciu care dădea din curte în grădină şi care, acum douăzeci de ani, mai putea fi văzută din stradă în zidul din fundul curţii, în faţa porţii celei mari. Ii lăsă pe toţi trei să intre pe poarta asta, iar de-acolo

pătrunseră în vorbitorai particular în care Fauchelevent primise în ajun ordinele stareţei.

Stareţa, cu mătăniile în mînă, îi aştepta. O maică din sfat, cu vălul pe faţă, stătea în picioare lîngă ea. O lu-mînare discretă lumina sau, mai bine zis, încerca să lumineze vorbitorul.

Stareţa îi cercetă pe Jsan Valjean. Nici o privire nu cercetează mai temeinic decît un ochi plecat.

Pe urmă începu să-l întrebe :

— Dumneata eşti fratele ?

— Da, preacucernica maică, răspunse Fauchelevent.

— Cum te cheamă ?

Fauchelevent răspunse :

— Ultime Fauchelevent.

Avusese într-adevăr un frate pe care-l chemase Ultime şi care murise.

— De unde eşti ?

Fauchelevent răspunse :

— Din Picquigny, aproape de Arniens.

— Cîţi ani ai ?

Fauchelevent răspunse :

■— Cincizeci de ani.

— Ce meserie ai ?

— Grădinar, răspunse Fauchelevent.

— Eşti bun creştin ?

Fauchelevent răspunse :

— In familia noastră toţi sîntem credincioşi,

— Fetiţa e a dumitale ?

Fauchelevent răspunse :

— Da, preacucernica maică.

— Eşti tatăl ei ?

Fauchelevent răspunse :

— Bunic.

Maica din sfat îi şopti stareţei:

— Răspunde bine.

Jean Valjean nu scosese nici un cuvînt.

Stareţa se uită cu băgare de seamă la Cosette şi-i şopti maicii din sfat:

— O să fie urîtă.

Cele două maici statură cîteva minute de vorbă încet, într-un colţ al vorbitorului, pe urmă stareţa se întoarse şi zise :

— Moş Fauvent, ai să mai primeşti un genuncher cu clopoţel. Acum e nevoie de două.

A doua zi, se auzeau într-adevăr în grădină doi clopoţei, iar călugăriţele nu se puteau stăpîni de-a privi pe sub văl. Se vedeau în fund, pe sub copaci, doi oameni săpînd unul alături de altul : Fauvent şi încă cineva. Un adevărat eveniment. Călugăriţele rupseră tăcerea, spunîndu-şi una alteia : „E-un ajutor de grădinar".

Maicile din sfat adăugau : ,,E un frate al lui moş Fauvent".

Jean Valjean îşi luase în adevăr slujba în primire; avea genuncher de piele şi clopoţei ; de-a ici înainte era de-al casei. Se numea Ultime Fauchelevent.

Ceea ce hotărîse, mai presus de toate, primirea lui, fusese observaţia stareţei cu privire la Cosette : „O să fie urîtă".

După ce făcuse prevestirea aceasta, stareţa îi arătă Cosettei o prietenie fără înconjur şi o primi în internat ca elevă lipsită de mijloace.

Lucrul ăsta e cît se poate de firesc. Deşi în mănăstire nu există oglindă, femeile îşi cunosc chipul lor ; nu-i de loc uşor să faci călugăriţe din fete care se ştiu drăguţe ; vocaţia fiind adesea în raport invers cu frumuseţea, se pun speranţe mai mari în cele urîte decît în cele frumoase. De-aci simpatia deosebită arătată celor slute.

Toată întîmplarea aceasta îl înălţase grozav pe bătrî-nul Fauchelevent ; avusese o întreită izbîndă : cu Jean Valjean, pe care-l salvase şi-i găsise un adăpost ; cu groparul Gribier, care-şi s(punea : ,,M-a scăpat de amendă !" ; cu mănăstirea, care, mulţumită lui, păstrînd sicriul maicii Crucifixion sub altar, nesocotea stăpînirea, dar mulţumea pe dumnezeu. Rămăsese un sicriu cu un cadavru în el la Petit-Picpus, iar un sicriu gol la cimitirul Vaugirard ; ordinea publică fusese fără îndoială adînc tulburată, dar nimeni nu băgă de seamă. Cît despre mănăstire, recunoştinţa ei faţă de Fauchelevent a fost fără

margini. Fauchelevent ajunse cel mai bun dintre slujitori şi cel mai preţuit dintre grădinari. La cea dintîi vizită a arhiepiscopului, stareţa îi istorisi înălţimii sale cele întîmplate, întrucîtva spovedindu-se, dar şi lăudîn-du-se. Intorcîndu-se de la mănăstire, arhiepiscopul îi pomeni cu satisfacţie şi în taină despre asta domnului de Latil, duhovnicul fratelui regelui, ajuns mai tîrziu arhi-episcqp de Reims şi cardinal. Admiraţia pentru Fauchelevent spori mereu şi ajunse pînă la Roma. Ne-a căzut în mînă un bilet trimis de Leon al XH-lea, care era papă pe vremea aceea, către o rudă de-a sa, monsenior la nun-ciatura din Paris, care se numea ca şi el : Della Genga. Se puteau citi acolo următoarele rînduri : „Se pare că într-o mănăstire din Paris există un grădinar foarte priceput, pe nume Fauvent, care e un om al lui dumnezeu". Nimic din toată gloria asta nu ajunsese pînă la bordeiul lui Fauchelevent; el altoia, plivea şi-şi acoperea bostănăria ca mai înainte, fără să aibă cunoştinţă de renumele şi de sfinţenia sa. Nu-şi dădea seama de faima lui, aşa cum habar n-are un bou de Durham sau de Surrey' de publicarea chipului său în *Ilustrated London News*[2] cu inscripţia : „Bou .premiat la concursul vitelor cornute".

IX

IN MĂNĂSTIRE

La mănăstire Cosette tăcea ca şi pînă acum.

Cum era şi firesc, Cosette se credea fiica lui Jean Val-jean. De altminteri, neştiind nimic, nu putea spune nimic şi, orice s-ar fi întîmplat, ea tot n-ar fi spus nimic. Am arătat mai înainte că nimic nu-i învaţă mai bine ,pe copii să tacă decît nenorocirea. Cosette suferise atît de mult, încît se temea de orice, chiar şi să vorbească, chiar şi să respire. De cîte ori nu căzuse năpasta asupra ei,

[1] Regiuni din Anglia, renumite pentru vitele lor.

[2] *Ştiri ilustrate din Londra,* revistă engleză de reportaje şi ilustraţii.

şi numai din pricina unui cuvînt! Abia de cînd era cu Jean Valjean începuse să se mai liniştească. Se obişnui destul de uşor cu viaţa de mănăstire. Ii părea rău numai de Catherine, dar n-avea curaj s-o spună. O dată, totuşi, îi spuse lui Jean Valjean : „Tată, dacă aş fi ştiut, aş fi luat-o cu mine !"

Ca elevă a mănăstirii, Cosette trebui să poarte şi ea „uniforma" internatului. I se dădu voie lui Jean Valjean să păstreze lucrurile pe care le lepădase dînsa. Erau veşmintele de doliu pe care i le adusese el ca să se îmbrace cînd a părăsit cîrciuma soţilor Thenardier. Nu erau încă prea purtate. Jean Valjean puse bine straiele astea — laolaltă cu ciorapii de lînă şi cu pantofii — presărînd peste ele mult camfor şi toate mirodeniile care se găsesc din belşug prin mănăstiri — într-un geamantănaş de care izbutise să-şi facă rost. Puse geamantanul pe un scaun, lîngă patul lui, şi ţinea totdeauna cheia la el.

— Tată — îl întrebă într-o zi Cosette — ce este cu cutia asta care miroase atît de frumos ?

Moş Fauchelevent, în afară de faima despre care am vorbit şi de care el habar n-avea, a fost răsplătit pentru fapta lui bună ; mai întîi, se simţea fericit că o săvîr-şise ; în al doilea rînd, avea mult mai puţin de lucru, treaba fiind acum împărţită. In sfîrşit, pentru că-i plăcea foarte mult să tragă tabac pe nas, se folosea de prezenţa domnului Madeleine, trăgînd de trei ori mai mult decît înainte şi cu mult mai multă plăcere, avînd în vedere că tutunul i-l plătea domnul Madeleine.

Călugăriţele nu-şi însuşiră numele de Ultime şi-i spuneau lui Jean Valjean „celălalt Fauvent".

Dacă fetele astea cucernice ar fi avut ceva din privirea lui Javert, ar fi băgat de seamă în cele din urmă că, ori de cîte ori era de făcut vreun drum în oraş pentru întreţinerea grădinii, pleca numai Fauchelevent, cel mai în vîrstă, beteagul cu picioarele strîmbe, şi niciodată celălalt ; dar, fie că ochii îndreptaţi mereu spre dumnezeu nu se pricep să spioneze, fie că erau mai degrabă preocupate să se pîndească între ele, călugăriţele nu dădură nici o atenţie acestui fa(pt.

De altfel, Jean Valjean a făcut foarte bine tăcînd chî-**tic** şi rămînînd pe loc. Javert a supravegheat cartierul mai bine de-o lună încheiată.

Pentru Jean Valjean, mănăstirea asta era ca o insulă înconjurată de prăpăstii. De-aci înainte, aceste patru ziduri însemnau pentru el lumea. Vedea acolo destul cer ca **să-şi** păstreze seninătatea, iar Cosette îi era de ajuns ca să fie fericit.

începu din nou o **viaţă** cît se poate de plăcuta. Locuia împreună cu bătrînul Fauchelevent în bordeiul din fundul grădinii. Cocioaba asta, clădită din moloz, şi care mai exista pe la **1845,** era alcătuită, cum se ştie, din trei încăperi, toate goale, numai ziduri. Pe cea mai mare, moş Fauchelevent i-o dăduse cu de-a sila domnului Madeleine, căci Jean Valjean încercase zadarnic să se împotrivească. Peretele acestei încăperi, în afară de cele două cuie în care se atîrnau genuncherul şi coşul de nuiele, era împodobit cu o hîrtie-monetă regalistă din '93, prinsă ,pe zid deasupra vetrei, şi pe care o reproducem aici întocmai.

ARMATA CATOLICI

In numele Regelui

Seria 3	încheierea păcii ss/ Stofflet *i>* a EGALĂ	Nr. 10390

Acest asignat din Vandeea fusese prins în ţinte pe perete de grădinarul de mai înainte, un fost şuan [1], care murise în mănăstire şi-al cărui loc îi luase Fauchelevent.

[1] Nume dat răzvrătiţilor rpn^rarsvc'utionari din provinciile Van* d«« «l *Breiania* în 1793-I799,

Jean Vaijean lucra zilnic la grădină, dovedindu-Se foarte folositor. Fusese odinioară ajutor de grădinar şi se întorcea bucuros la vechea lui meserie. Vă aduceţi aminte că avea tot felul de reţete şi de secrete în privinţa lucrării pămîntului. Le puse în aplicare. Mai toţi pomii din livadă erau pădureţi; el îi altoi, făcîndu-i să dea roade minunate.

Cosette avea voie să vină în fiecare zi să petreacă o oră lîngă el. Şi cum surorile erau triste, iar el bun, fetiţa vedea deosebirea şi-l adora. La ora hotărîtă, da fuga spre bordei. Cînd intra în dărăpănătura aceea, parcă aducea cu ea raiul. Jean Vaijean se înveselea şi simţea că bucuria lui sporeşte cu bucuria pe care i-o prilejuia Cosettei. Bucuria (pe care o dăruim altora, departe de a se micşora ca orice se răsfrînge, se întoarce spre noi şi mai **vie.** în orele de recreaţie, Jean Vaijean se uita de departe la Cosette cum se joacă şi cum zburdă şi-i deosebea rîsul din rîsul celorlalte.

Fiindcă acum Cosette rîdea.

Chiar şi faţa Cosettei se schimbase în oarecare măsură. Nu mai era posomorită. Rîsul e ca soarele : alungă iarna de pe chipul oamenilor.

De altfel, cu toate că nu se făcuse mai frumoasă, Cosette devenea însă tot mai încîntătoare. Spunea o mulţime de cuvinte bine chibzuite cu glasul ei dulce de copil.

La sfîrşitul recreaţiei, cînd Cosette se întorcea la lecţie, Jean Vaijean se uita spre ferestrele clasei, iar noaptea se scula să se uite la ferestrele dormitorului ei.

De altminteri, dumnezeu îşi are căile sale ; mănăstirea, ca şi Cosette, ajutaseră să menţină şi să desăvîrşească în sufletul lui Jean Vaijean ceea ce sădisg episcopul. Nu încape îndoială că una din urmările virtuţii e trufia. E între ele o punte făurită de diavol. Jean Vaijean se afla, poate fără voia lui, foarte aproape de a se **avînta** pe această (punte, atunci cînd providenţa îl azvîrlise în mănăstirea Petit-Picpus. Atîta vreme cît nu se comparase decît cu episcopul, se socotise nevrednic şi rămăsese **umil**; dar de **cîtva** timp începuse să se compare cu oa-

menii, şi trufia îşi făcea drum. Cine ştie ? Poate ar fi sfîrşit prin a se întoarce cu încetul la ură.

Mănăstirea îl opri pe acest povîrniş.

Era al doilea loc de captivitate în care ajunsese. In tinereţea lui, în ceea ce însemnase pentru el începutul vieţii, şi mai tîrziu, pînă acum de curînd, fusese într-altă parte, într-un loc cumplit, un loc îns,păimîntător, ale cărui asprimi i se păruseră totdeauna că sînt nedreptăţi ale justiţiei şi fărădelegi ale legii. Acum, după ce scăpase de ocnă, se vedea în mănăstire ; şi, gîndindu-se că făcuse parte din ocnă, şi că azi, ca să zicem aşa, era un spectator al mănăstirii, le confrunta în mintea lui cu nelinişte.

Uneori se sprijinea în sapă şi aluneca încet pe cărările şerpuite ale visării.

îşi aducea aminte de foştii lui tovarăşi. Cît erau de nenorociţi ! Se sculau în zorii zilei şi munceau pînă nioaptea tîrziu ; abia dacă erau lăsaţi să doarmă; se culcau pe paturi de cam-panie, pe care nu li se dădea voie să aibă decît saltele de două degete grosime, în încăperi încălzite numai în lunile cele mai friguroase ale anului ; purtau nişte bluze roşii îngrozitoare ; în zilele foarte călduroase li se îngăduia, în mod excepţional, să poarte pantaloni de pînză, iar cînd era ger, să îmbrace o flanea de lînă ; nu li se dădea vin şi nici carne decît atunci cînd se duceau la „munci grele". Trăiau fără să li se mai rostească numele, purtînd nişte simple numere şi transformaţi oarecum în cifre, cu ochii plecaţi, cu glasul stins, cu părul tuns, ciomăgiţi, de ocara lumii.

Gîndul lui se întorcea pe urmă spre făpturile pe care le avea în faţa ochilor.

Făpturile astea erau şi ele cu jpărul tuns, cu ochii plecaţi, cu glasul stins — nu de ocara lumii, dar de rîsul oamenilor; nu cu spatele învineţit de ciomag, dar cu umerii zdrobiţi de autoflagelare. Nici ele nu mai aveau nume cum au oamenii ; nu mai existau decît sub nume monahiceşti. Nu mîncau niciodată carne şi nu beau niciodată vin ; rămîneau adesea nemîncate pînă seara ; nu purtau bluze roşii, ci un fel de giulgiu negru, de lînă,

prea gros pentru vară, prea subţire pentru iarnă, neavînd voie nici să-l scurteze, nici să-l lungească, neavînd nici măcar posibilitatea de-a se îmbrăca după anotimp cu un veşmînt de pînză sau cu un surtuc de lînă şi purtînd şase luni pe an cămăşi de aba, în care se încălzeau pînă ce căpătau friguri. Nu locuiau în încăperi încălzite numai |pe gerurile cele mai aspre, ci în chilii unde nu se făcea focul niciodată ; nu se culcau pe saltele groase de două degete, ci pe paie. In sfîrşit, nu erau lăsate nici să doarmă ; în fiecare noapte, după o zi de trudă, atunci cînd se odihneau mai bine, în clipa cînd adormeau şi începeau să se încălzească, erau nevoite să se trezească, să se dea jos din pat şi să se ducă să se roage într-o capelă îngheţată şi întunecoasă, stînd cu amîndoi genunchii pe piatră.

In anumite zile, fiecare dintre făpturile astea trebuia, cînd îi venea rîndul, să stea, timp de douăsprezece ceasuri în şir, îngenuncheată pe lespede sau prosternată cu faţa la ,pămînt şi cu braţele în cruce.

Cei dintîi erau bărbaţi ; acestea erau femei.

Ce făcuseră bărbaţii aceia ? Furaseră, necinstiseră, jefuiseră, omorîseră, asasinaseră. Erau tîlhari, falsificatori, otrăvitori, incendiatori, ucigaşi, paricizi. Ce făcuseră femeile astea ? Nu făcuseră nimic.

De o parte, tîlhăria, frauda, înşelăciunea, violenţa, des-frîuî, omuciderea, tot felul de pîngăriri, toate formele atentatului ; de alta, un singur lucru : nevinovăţia.

Nevinovăţia desăvîrşită, parcă avîntată într-o tainică înălţare, legată încă de pămînt prin virtute, dar făcînd parte din cer prin sfinţenie.

De o parte, destăinuiri de crime făcute în şoaptă ; de alta, mărturisirea cu glas tare a păcatelor. Şi ce crime f Şi ce păcate 1

De o parte duhoare, de alta parfum ce nu se poate descrie. De o parte o ciumă morală, păzită de aproape, ţinută sub ameninţarea tunului şi mistuindu-şi încet ciumaţii ; pe de alta, o aprindere fără prihană a tuturor sufletelor încinse de aceeaşi văpaie. Acolo, beznă ; aici,

umbră ; dar o umbră plină de lumini şi lumini pline de străluciri.

Două locaşuri de robie, dar în cel dintîi eliberarea e cu putinţă, oricînd putîndu-se întrevedea o limită legală — şi pe urmă mai e şi evadarea. In cel de-al doilea, veşnicia ; drept orice nădejde, la capătul îndepărtat al viitorului se întrezăreşte acea licărire de libertate pe care oamenii o numesc moarte.

In cel dintîi nu te legau decît în lanţuri ; în celălalt te înlănţuia credinţa ta.

Ce se desprindea oare din cel dintîi ? Un blestem uriaş, scrîşnetul dinţilor, ura, răutatea deznădăjduită, un strigăt de mînie împotriva societăţii omeneşti, o batjocură îndreptată către cer.

Ce se desprindea din al doilea ? Binecuvîntarea şi iubirea.

Şi-n aceste două locuri atît ide asemănătoare şi-atît de deosebite două feluri de făpturi atît de diferite se aflau acolo pentru acelaşi lucru : ispăşirea.

Jean Valjean înţelegea ispăşirea celor dintîi : ispăşirea propriilor păcate, ispăşirea pentru sine însuşi. Dar n-o înţelegea pe-a celorlalte, pe-a făpturilor acestora fără vină şi fără pată, şi se întreba cutremurîndu-se : „Ispăşirea pentru ce ? Ce fel de ispăşire ?"

Un glas îi răspundea în conştiinţă : „Ispăşirea pentru altul, cea mai înălţătoare dintre mărinimiile omului".

Aici ne ferim să ne spunem vreo părere personală ; nu sîntem decît un povestitor ; privim lucrurile din punctul) de vedere al lui Jean Valjean şi tălmăcim impresiile lui.

Avea în faţa lui culmea sublimă a uitării de sine, care e cea mai înaltă virtute cu putinţă ; nevinovăţia care iartă oamenilor păcatele, ispăşindu-le în locul lor ; robia şi cazna îndurate de bunăvoie, chinul cerut de suflete fără prihană, pentru a-i scuti de suferinţă pe cei ce-au căzut în făcat; iubirea de oameni topindu-se în iubirea pentru domnul, dar păstrîndu-se totuşi întreagă şi fierbinte ; blînde făpturi plăpînde, îndurînd mizeriile celor

pedepsiţi şi avînd pe buze zîmbetul celor ce se simt răsplătiţi.

Şi-şi aducea aminte că el cutezase să se plîngă.

In toiul nopţii se scula adesea ca să asculte cîntecele de recunoştinţă ale acestor făpturi nevinovate, copleşite de asprimi, şi-i îngheţa sîngele în vine, gîndindu-se că aceia care erau pedepsiţi pe drept nu ridicau glasul spre cer decît ca să blesteme, şi că el, păcătosul, ameninţase cu pumnul pe domnul.

Lucrul uimitor şi care-l îndemna să mediteze adînc era ca un fel de prevestire pe care i-o şoptea însăşi providenţa : se căţărase pe ziduri, sărise împrejmuirile, înfruntase jocul cu moartea, săvîrşise urcuşul anevoios şi aspru, toate sforţările astea pe care le făcuse ca să iasă din celălalt loc de ispăşire, le făcuse din nou, ca să ajungă aici ? Să fie ăsta un simbol al destinului său ?

Casa asta era şi ea tot o închisoare şi semăna în chip tragic cu cea din care fugise — şi cu toate astea aici nu-i trecuse niciodată ,prin minte aşa ceva.

Vedea iarăşi gratii, zăvoare, drugi de fier, ca să păzească — pe cine ? Pe nişte îngeri.

Zidurile înalte pe care le văzuse împrejurul tigrilor le vedea acum în jurul oiţelor.

Era un locaş de ispăşire, iar nu de pedeapsă, şi cu toate astea era şi mai aspru, şi mai întunecat, şi mai neînduplecat decît celălalt. Fecioarele astea erau mai împovărate decît ocnaşii. Un vînt rece şi tăios, vîntul care-i îngheţase tinereţea, străbătea groapa zăbrelită şi ferecată a vulturilor ; un crivăţ mai aspru şi mai dureros sufla în cuşca porumbiţelor. De ce oare ?

Gîndindu-se la lucrurile astea, totul întrînsul se prăbuşea în faţa acestei taine pline de măreţie.

Cînd se adîncea în gînduri, trufia lui se spulbera. Se frămînta în fel şi chijp ; se simţi plăpînd şi îl podidi plîn-sul de cîteva ori. Tot ce pătrunsese în viaţa lui de şase luni încoace — Cosette prin dragoste şi mănăstirea prin umilinţă — îi întorceau gîndurile spre îndemnurile sfinte ale episcopului.

Cîteodată, seara, în amurg, cînd grădina era pustie, putea fi văzut în genunchi în mijlocul aleii din preajma capelei, în faţa ferestrei prin care se uitase *în* noaptea sosirii lui, rărnînînd cu privirea îndreptată spre Jocul unde ştia că se prosternase în rugăciune călugăriţa ca-re-şi săvîrşea ispăşirea. îngenunchind astfel, se ruga în faţa călugăriţei.

Părea că nu cutează să îngenunche de-a dre,ptul în faţa lui dumnezeu.

Tot ce-l înconjura : grădina asta liniştită, mireasma florilor, copiii veseli şi gălăgioşi, femeile grave şi simple, mănăstirea asta tăcută, îl pătrundeau pe nesimţite, şi sufletul lui se alcătuia încet-încet din tăcere ca şi mănăstirea, din parfum ca şi florile, din pace ca şi grădina, din simplicitate ca şi femeile astea, şi din bucurie ca şi copiii. îşi spunea că două lăcaşuri ale domnului îl adă-postiseră pe rînd în cele două clipe mai grele ale vieţii sale : cel dintîi, atunci cînd i se închideau toate uşile şi cînd semenii săi îl alungau — cel de-al doilea, atunci cînd societatea îl urmărea din nou şi cînd ocna îşi căsca iarăşi porţile ; fără cel dintîi s-ar fi reîntors Ia crimă, iar fără cel de-al doilea, la chin.

îşi simţea sufletul copleşit de recunoştinţă şi iubea din ce în ce mai mult. Trecură astfel cîţiva ani. Cosette creştea.

PARTEA A TREIA

8*

M A R I U S

PARISUL CERCETAT IN /MIEZUL SAU

Î

„PARVULU S"

Parisul are un copil şi codrul o pasăre. Pasarea se numeşte vrabie ; copilul se numeşte ştrengar.

Irri|perecheaţi aceste două noţiuni care cuprind, una, tot focul din lume, cealaltă, toată strălucirea zorilor ; atingeţi aceste scîntei, Parisul şi copilăria, şi va ţîşni o mică făptură — Homuncio, ar spune Plaut'.

Această mică făptură e veselă. Nu mănîncă în fiecare zi, însă, dacă i se năzare, se duce la teatru în fiecare seară. N-are cămaşă pe trup, nici ghete în picioare, nici adăpost. E ca păsările cerului, care n-au nimic din toate acestea. Are între şapte şi treisprezece ani, trăieşte în ceată, bate străzile, locuieşte în aer liber, poartă nişte pantaloni vechi (ai lui taică-său), care-i cad peste călcîie, o pălărie veche (a altui tată), care-i cade peste urechi, şi o singură bretea de şiret galben ; aleargă, pîndeşte, caută, pierde vremea, trage din lulea, înjură ca un birjar, bate cîrciumile, cunoaşte **toţi** hoţii, se tutuieşte cu femeile de stradă, vorbeşte graiul apaşilor, cîntă cîntece deşănţate şi n-are nici un dram de răutate în inimă. Pentru că poartă în suflet un mărgăritar — nevinovăţia ; şi mărgăritarele nu se topesc în noroi. Cît timp omul e copil, dumnezeu vrea să fie nevinovat.

Dacă ai întreba uriaşul oraş : „Cine-i acesta ?" el ţi-ar răspunde : „E copilul meu".

---

[1] Autor comic latin din secolul III—II î.e.n. Numeroasele personaje populare din piesele sale vorbesc limba Iatin# *s* maseîer ; *homuncio* **InsetnneaiiS** *omuleţ.*

ti

CITEVA SEMNE PARTICULARE

Ştrengarul Parisului este piticul uriaşului.

Aşadar, acest heruvim al mocirlei are cîteodată o cămaşă, dar numai una ; are cîteodată pantofi, dar fără pingele ; are cîteodată o locuinţă şi ţine la ea fiindcă o găseşte acolo pe maică-sa, dar îi place mai mult strada, fiindcă acolo află libertatea. îşi are jocurile lui, răutăţile lui hrănite de ura împotriva burghezilor ; metaforele lui : a fi mort, pe limba lui să *rozi păpădia de la rădăcină;* meseriile lui : să aducă o birjă cînd trebuie, să aşeze scara trăsurilor, să fună taxe pentru a trece pe cineva dintr-o parte, a străzii într-alta, cînd plouă cu găleata, numind asta *a face poduri,* să strige proclamaţiile autorităţilor în favoarea poporului francez, să scotocească printre pietrele străzii ; are şi moneda lui, alcătuită din toate bucăţile de aramă, rotunjite, care se găsesc pe drum. Cursul acestei ciudate monezi, care se numeşte zdreanţă, e foarte regulat şi statornic în mica boemă a copiilor.

In fine, el îşi are lighioanele lui, pe care le cercetează cu luare-aminte, prin toate ungherele : boul lui dumnezeu, păduchele „cap de mort", păianjenul de cîmp, „dracul", o insectă neagră care te ameninţă răsucindu-şi codiţa înarmată cu două coarne. îşi are dihania lui din poveşti, cu solzi ipe burtă şi care nu e şopîrlă, cu bube pe spinare şi totuşi nu e broască, o lighioană care locuieşte în găurile cuptoarelor de var sau în canalele părăsite, neagră, păroasă, cleioasă, tîrîtoare, cînd iute, cînd domoală şi care nu strigă, dar care te priveşte şi e atît de groaznică, încît nimeni n-a văzut-o încă. Dihania asta el o numeşte „surdul". A căuta surzi printre pietre este plăcerea cutezătorilor. O altă plăcere este să salţi o piatră de caldarîm şi să vezi corcolacul. Fiecare colţişor al Parisului e vestit prin descoperirile interesante pe care le poţi face acolo. Se găsesc urechelniţe pe şantierul ursulinelor[1], dai de

[1] Congregaţie religioasă catolică. Avea un pension şi în Cartierul tatin din Paris, dărîmat pe vremea restauraţiei spre a face loc **unor locuinţe.**

miriapozi la Pantheon [1], se găsesc mormoloci în şanţurile de pe Cîmpul lui Marte [2].

Cît priveşte glumele, acest copil le are şi el pe ale lui, întocmai ca Talleyrand. Nu este mai puţin cinic, dar e mai cinstit. E de o veselie nebănuită. II uluieşte pe negustor cu rîsul lui nebun. Gama lui trece cu voioşie de la comedia înaltă la farsă.

Iată o înmormîntare. Printre cei care-l petrec pe mort e şi un medic.

— Ia te uită — strigă ştrengarul — au început doctorii să-şi ducă isprava la groapă !

Un altul, din mulţime, e surprins de un bărbat grav, împodobit cu ochelari şi ceasornic, care se întoarce spre el supărat:

— Derbedeule, te-am prins ! Mi-ai luat nevasta de mijloc.

— N-am Juat nimic, domnule. Caută-mă !

III

ARE PE VINO-NCOA

Cu cei cîţiva gologani de care îşi face rost întotdeauna, omuleţul acesta se duce seara la teatru. Cum a trecut de pragul fermecat, se schimbă deodată la faţă. Era un puşti, acum e ştrengarul parizian. Teatrele sînt ca nişte nave răsturnate cu fundul în sus. In fundul ăsta se înghesuie băiatul Parisului. Băiatul Parisului e faţă de puşti ceea ce e fluturele pe lîngă larvă ; aceeaşi făptură, dar înaripată şi care pluteşte. E de ajuns ca el să fie acolo, cu strălucitoarea lui fericire, cu puterea lui de avînt şi de bucurie, şi

---

[1] Monument din Paris (Cartierul latin), clădit în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea pe locul vechii biserici Sfînta Genoveva. Revoluţia burgheză l-a transformat în lăcaş al gloriilor naţionale, înmormîntînd acolo pe Voltaire şi Rousseau.

[2] Vast teren din apusul Parisului, rezervat în secolul al XVIII-lea exerciţiilor militare. Ulterior a fost transformat în parc. In tinereţea lui Victor Hugo era încă separat prin şanţuri de restul oralului.

să bată din palme cum ar bate din nişte aripi, pentru ca acea încăpere strimtă, pestilenţială, întunecoasă, murdară, hîdă, nesănătoasă, nesuferită să se preschimbe în rai.

Daţi-i unei făpturi tot ce e de prisos şi luaţi-i tot ce e de folos şi-l veţi avea pe ştrengar.

Ştrengarul nu e lipsit de oarecare simt literar. Ii lipseşte, o spunem cu toată părerea de rău cuvenită, gustul clasic. E din fire ,prea puţin academic. Astfel, ca să dăm o pildă, popularitatea domnişoarei Marş [1], în publicul ăsta mic şi furtunos de copii, era înveselită cu o ironie. Ştrengarul o numea domnişoara *Sfioasă.*

Făptura asta răcneşte, batjocoreşte, glumeşte, se războieşte, e peticită ca un ţînc şi zdrenţuroasă ca un filozof, pescuieşte prin canaluri şi haznale, face haz pînă şi de scîrnăvii, răscoleşte cu vorba lui pieţele, batjocoreşte şi muşcă, fluieră şi cîntă, aclamă şi înjură, împleteşte pe *Aleluia* cu *Matanturlureite,* îngînă toate cîntecele, de la *De Profundis* pînă la *Face-n pat,* găseşte fără să caute, ştie ce n-a învăţat, e spartan pînă la pungăşie, e nebun pînă la înţelepciune, e liric pînă la murdărie ; ar spurca şi Olimpul, se tăvăleşte în gunoaie şi iese de-acolo acoperit de stele. Ştrengarul Parisului este un mic Rabelais [2].

Nu-i plac pantalonii lui scurji decît dacă au buzunâraş pentru ceas.

Nimic nu-l miră şi nimic nu-l sperie. îşi bate joc de superstiţii, dezumflă exagerările, zeflemiseşte misterele, scoate limba la strigoi, despodobeşte ifosele, caricaturizează atitudinile epice. Nu pentru că ar fi prozaic ; nicidecum ; dar el înlocuieşte viziunea solemnă ,prin farsa fantasmagorică. Dacă i s-ar arăta Adamastor[3], ştrengarul i-ar zice : „Poftim şi căpcăunul 1"

---

[1] Actriţă franceză din prima jumătate a secolului al XlX-lea.

[2] Scriitor clasic francez din timpul Renaşterii. Romanul său *Gar'gantua şi Pantagruel* ascunde, sub glume şi episoade bufone de factură populară, o critică socială ascuţită, îndreptată mai ales împotriva nobilimii feudale şi a bisericii catolice.

[3] Personaj fabulos din poemul epic *Los Lusiades (Portughezii)* a! poetului portughez tuis de CamoSns (1525—1580).

IV

POATE FI FOLOSITOR

Parisul începe de la „gură-cască" şi sfîrşeşte la ştrengar, două făpturi pe care nu le găseşti în nici un alt oraş ; să primeşti totul fără împotrivire, mul{umindu-te numai să priveşti, şi să ai în tine o putere de acţiune nemărginită ; Prudhomme ' şi Fouilloux [2]. Numai la Paris afli aşa ceva. Monarhia întreagă se întemeiază pe „gură-cască". Şi toată anarhia e stîrnită de ştrengar.

Acest copil firav al mahalalelor Parisului trăieşte şi se dezvoltă, se face şi se preface în suferinţă, între realităţile sociale şi lucrurile omeneşti, ca un martor care gîndeşte. El însuşi se crede nepăsător, dar nu e. Priveşte în jurul său, gata să facă haz ; dar e deopotrivă gata şi la altceva. Oricine ai fi dumneata, de te-ai numi Prejudecată, Abuz, Mîrşăvie, împilare, Părtinire, Despotism, Nedreptate, Fanatism, Tiranie, păzeşte-te de ştrengarul ăsta !

Acest cqpil se va face mare.

Din ce lut e plămădit ? Din cea dintîi mîzgă ivită. Un pumn de tină, o suflare, şi iată-l pe Adam. E de ajuns ca dumnezeu să treacă pe aproape. Dumnezeu a trecut totdeauna pe lîngă ştrengar. Soarta luptă pentru făptura asta. Prin cuvîntul „soartă" înţelegem puţină aventură. Frămîntat din pămîntul acesta mare, al tuturor, piticul ăsta neînvăţat, analfabet, zăpăcit, mojic, mitocan fi-va oare un ionian sau un beoţian ? Aveţi răbdare, *currit rota* [3], şi spiritul Parisului, acest duh care zămisleşte |pe copiii întîmplării şi pe oamenii destinului, va face, spre deosebire de olarul latin, din urcior o amforă.

---

[1] Personaj creat de H. Monnier *(Memoriile lui 1. Prudhomme,* 1857) şi devenit repede pepular. întruchipează prostia şi îngîmfarea mi' cuiui-burghez parizian care se acomodează cu orice regim, ba II şl Justifică în chip ridicol prin fraze goale, debitate solemn,

[2] Feudal din secolul al XVI-lea, celebru prin aventurile sale galante şl vlnătoreşti. A scris şi un tratat de vînătoare, *La Venerie...* (1560), retipărit adesea pînă pe vremea lui Victor Hugo, care vede în autor un tip de om cu iniţiative îndrăzneţe.

[J] Se-nvîrte roata (în original în limba latină).

HOTARELE LUI

Ştrengarului îi place deopotrivă şi oraşul, şi singurătatea, fiindcă e un înţelept. *Urbis amator,* ca Fuscus; *ruris amator,* ca Filaccus. '

A rătăci visînd, adică a hoinări, este pentru filozofi o bună folosire a timpului ; îndeosebi pe o cîmpie ca asta, cam pestriţă, destul de urîtă, dar ciudată şi alcătuită din două naturi, care înconjură anumite oraşe mari şi mai cu seamă Parisul. A cerceta împrejurimile unui oraş înseamnă a cerceta amfibia. Hotarele acelea unde sfîrşesc arborii şi încep casele, unde iarba încetează şi se arată caldarîmul, unde brazdele se opresc şi răsar prăvăliile, unde făgaşurile pier şi mijesc ipatimile, unde murmurul dumnezeiesc se stinge şi se înfiripă larma omenească, stîrnesc un interes neobişnuit.

De aici plimbările, ce păreau fără nici o ţintă, ale visătorului prin aceste locuri nu prea atrăgătoare şi pe veci pecetluite de trecător cu cuvîntul *triste.*

Cel ce scrie aceste rînduri a hoinărit multă vreme pe la barierele Parisului, adevărat izvor de amintiri adînci. Iarba cosită, potecile pietroase, locurile acestea de var şi argilă, monotonia aspră a cîmpiilor înţelenite şi pline de mărăcini, răsadurile celor dintîi zarzavaturi ce se ivesc dintr-o dată din fundul zării, acest amestec de sălbăticie şi aşezări orăşeneşti, loturile întinse şi pustii unde se aude uruitul asurzitor al tobelor la exerciţii, îngînînd. parcă o bătălie adevărată, deşertul din timpul zilei, bîn-tuit noaptea de ucigaşi, moara deşirată ce-şi învîrte braţele în vînt, roţile ce scot nisip din cariere, cîrciumile de la colţurile cimitirelor, farmecul misterios al zidurilor înalte şi mohorîte, tăind dintr-o dată maidanele fără sfîr-

---

[1] Aluzie Ia o epistolă a poetului latin Horaţiu **(1,10).** Flaccus **este** poetul însuşi (Quintus Horatius Flaccus), care elogiază plăcerile vieţii de la ţară *(ruris amator) ;* spre deosebire de el, celălalt personaj, Fuscus. preamăreşte avantajele vieţii orăşeneşti.

şit năpădite de soare, pline de flutur! — toate acestea îl atrăgeau.

Aproape nimeni pe pămînt nu cunoaşte locurile acestea ciudate, la Glaciare, la Cunette, groaznicul zid al Gre-nelle-ei ciuruit de urmele ghiulelelor, Montparaasse-ul, la Fosse-aux-Loups, Aubiers-ii pe malul Marnet, Mont-souris, Tombe-Issoire, Pierre-Plate de Châtillon', unde se află o carieră veche şi secată în care nu mai cresc decît ciuperci, carieră astupată cu un chepeng de scîn-duri putrezite. Cîmpia Romei exprimă o idee ; împrejurimile Parisului, altă idee. A nu vedea în tot ce ne înfăţişează orizontul nimic altceva decît cîmpuri, case sau copaci însemnează a nu adînci lucrurile. Toate cîte se văd sînt gînduri ale lui dumnezeu. Locul unde o cîmpie se îmbină cu un oraş este întotdeauna pecetluit de nu ştiu ce melancolie pătrunzătoare. Natura şi omenirea îţi vorbesc aici împreună. Tot ce e caracteristic acestor locuri iese la iveală. Cel ce a rătăcit, ca noi, prin aceste paragini din preajma mahalalelor noastre, pe care le-am putea numi zările Parisului, a văzut ici şi colo, în locul cel mai părăsit, în clipa cea mai neaşteptată, în dosul unei uluci şubrede sau la colţul unui zid spăimîntător, cete de copii zgomotoşi, palizi, plini de praf şi de noroi, zdrenţăroşi, zbîrliţi, jucînd rişca, cu cîte o coroniţă de albăstrele pe cap. Toţi sînt copii de familii sărace. Bulevardul de la marginea oraşului este mediul în care respiră ei în voie ; ale lor sînt împrejurimile. Acolo trag ei veşnic la fit de la şcoală. Acolo cîntă ei cu nevinovăţie cîntece deşucheate. Se bucură de viaţă. Acolo, departe de orice privire, în lumina blîndă de mai sau de iunie, îngenuncheaţi împrejurul unei gropi făcute în pămînt, aruncînd bilele cu degetul cel mare, sfădindu-se pentru o para, ei trăiesc fără să dea socoteală nimănui, plecaţi de acasă, lăsaţi în plata domnului, fericiţi ; de-abia te-au zărit şi îşi aduc aminte că au o meserie şi că trebuie să-şi cîştige pîinea. Iţi arată, ca să-l cumperi, un ciorap vechi de lînă, plin cu cărăbuşi, sau un mănunchi de liliac. In-

[1] Cartiere populare din sudul Parisului, cuprinse în zona oraşului abia între 1830—1850.

tîlnirea cu aceşti copii ciudaţi este una dintre plăcerile fermecătoare şi în acelaşi timp sfîşietoare ale împrejurimilor Parisului.

Uneori găseşti în ceata băieţilor şi fetite — or fi surorile lor ? — fete măricele, slăbuţe, neastimpărate, cu mîinile pîrlite de soare, de parcă ar purta mănuşi, cu feţele pistruiate, cu cununi de spice de secară şi maci, vesele, sperioase, desculţe. Le vezi cum mănîncă cireşe prin lanul de grîu. Cetele astea, luminate puternic de soarele cald al amiezii sau abia zărite în umbra înserării, dau mult de gîndit visătorului, şi vedeniile acestea se amestecă cu gîndurile lui.

Parisul — un centru, împrejurimile lui, o circumferinţă ; iată întreg pămîntul pentru aceşti copii. Niciodată n-ar lua-o razna mai departe. Nu pot ieşi din atmosfera Parisului cum nu pot peştii să iasă din apă. Pentru ei, ia cîteva poşte de bariere nu mai e nimic. Ivry, .Gentilly, Arcueil, Belleville, Aubervilliers, Menilmontant, Ghoisy-le-Roi, Billancourt, Meudon, Issy, Vanvre, Sevres, Pu-teaux, Neuilly, Gennevilliers, Colombes, Romainville, Chatou, Asnieres, Bougival, Nanterre, Enghion, Noisy-Ie-Sec, Nogent, Gournay. Drancy, Gonesse ' — aici e capătul lumii.

V!

PUTINA ISTORIE

La epoca, de altfel **foarte aoronUf** *A* petrec cele povestite aci **nTS** " a noastr«-st la fiecare colţ **de stradă** *îh* *f* M 3S{ăzi' un «omentul să o **d i t ă** *L*^

construcţie şi de sub arcadele podurilor. Unul din aceste cuiburi, rămas de pomină, a dat aşa-numitele „rîndunele de la podul Arcole '". De altfel, acesta e cel mai nenorocit simptom social. Toate crimele omului de mai tîrziu încep cu vagabondajul copilului.

Să facem totuşi pentru Paris o excepţie, care, într-o oarecare măsură, este întemeiată, chiar dacă ne amintim cele pomenite mai sus.

Pe cînd în orice alt oraş mare un copil vagabond este un om pierdut, pe cînd aproape pretutindeni copilul rămas de capul lui este oarecum osîndit şi este lăsat pradă unei scufundări morale de neînlăturat, care nimiceşte în el cinstea şi conştiinţa, copilul Parisului, însă, trebuie s-o spunem, **oricît** de necioplit şi stricat ar părea, îşi păstrează sufletul aproape neîntinat. Un lucru minunat, de care trebuie să ţinem seama şi care se arată în chip strălucit în admirabila bună-credinţă a revoluţiilor noastre populare, e faptul că o anumită neprihănire răsare chiar din ideile care plutesc în atmosfera Parisului, aşa cum sarea se găseşte în apa oceanului. Aerul Parisului ţine sufletul proaspăt.

Cele spuse aici nu înlătură cu nimic strîngerea de inimă pe care o simţi de cîte ori întîlneşti pe vreunul din aceşti copii ce-ţi amintesc legăturile de familie sfărîrnate. In civilizaţia actuală, atît de nedesăvîrşită încă, nu este un lucru prea neobişnuit să vezi familii risipindu-se în întuneric, nemaiştiind ce li s-au făcut copiii şi lepădîndu-şi măruntaiele în mijlocul drumului. De aici atîtea ursite întunecate. Asta se cheamă, după o zicală anume scoasă, „să fii lepădat pe străzile Parisului".

In treacăt fie spus, lepădarea copiilor nu era de loc împiedicată de vechea monarhie.

Oarecare obiceiuri egiptene, boeme, în păturile de jos conveneau cercurilor înalte şi intrau în socoteala celor puternici. Ura împotriva învăţămîntului pentru copiii din

[1] Pod din Paris peste Sena. Poartă numele uneia din victoriile lut Napoleon asupra austriecilor în timpul primei campanii din Italia (1796).

popor era o doctrină. La ce bun „semidocţii" ? Acesta era cuvîntul de ordine. Iar copilul vagabond nu e decît consecinţa copilului neştiutor de carte.

De altminteri, monarhia avea uneori nevoie de copii, şi atunci îi lua de pe stradă, cum se ia spuma de pe oală. Ludovic al XlV-Iea, pentru a nu merge mai departe, a vrut cu drept cuvînt să creeze o flotă. Ideea era bună. Dar să vedem cum. Nu poţi avea o flotă dacă, pe lîngă vasul cu pînze, jucărie a vîntului, nu ai, pentru a-l remorca la nevoie, vasul care merge oriîncotro vrei, cu vîsle sau cu aburi. Pe atunci galerele erau pentru marină ceea ce este astăzi vaporul. Trebuiau deci galere; dar galera nu se mişca decît prin galerian '. De aici, aşadar, nevoia de galerieni. Colbert[2] punea să i se furnizeze de către autorităţile de provincie şi tribunale cît mai mulţi ocnaşi pentru galere. Magistratura se arăta foarte înţelegătoare. Dacă cineva nu-şi scotea pălăria în faţa unei procesiuni — atitudine de hughenot — era trimis la galere. întîlneai pe stradă un copil ; era destul să aibă cincisprezece ani şi să fie fără adăpost pentru a fi trimis la galere.

Mare rege î Mare secol !

Sub Ludovic al XV-lea copiii dispăreau din Paris. Ii răpea poliţia, nu se ştie în ce scopuri tainice. Se vorbea în şoaptă, cu groază, despre băile de purpură ale regelui. Bărbier [3] pomeneşte cu ■ nevinovăţie de aceste lucruri. Se întîmpîa uneori ca, în lipsa copiilor fără căpătîi, ofiţerii de poliţie să ia dintre cei ce aveau părinţi. Părinţii, deznădăjduiţi, îi atacau pe poliţişti. Atunci tribunalul intervenea şi osîndea la spînzurătoare. Pe cine ? Pe ofiţerii de poliţie ? Nu, pe părinţi.

[1] Răufăcător osîndit să vîslească la galere.

[2] Ministru de finanţe — cîtva timp şi al marinei — al lui Ludovic al XIV-lea.

[3] Avocat parizian din secolul al XVIIHea. A notat zi cu zi, tnfr-un *Jurnal istoric şi anecdotic,* evenimentele şi comentariile publice din timpul domniei lui Ludovic al XV-lea.

VII
ŞTRENGARUL PARIZIAN ŞI-AR AVEA LOCUL IN CASTELELE INDIEI

Ştrengarii parizieni alcătuiesc un fel de castă. S-ar putea S|pune : nu oricine poate face parte din ea.

Guvîntul acesta, *ştrengar* \ a fost tipărit întîia oară şi a trecut din graiul popular în limba literară în 1834. El şi-a făcut apari{ia într-o cărticică intitulată *Claude Gueux*[2]. Scandalul a fost mare. Cu vuitul a rămas.

Elementele care alcătuiesc reputaţia de care se bucură ştrengarii între ei sînt foarte felurite. Noi am cunoscut şi ne-am împrietenit cu unul care era foarte respectat şi admirat, pentru că văzuse pe cineva căzînd de pe turnurile catedralei Notre-Dame ; un altul, pentru că izbutise să pătrundă în curticica dosnică unde erau depozitate vremelnic statuile Domului Invalizilor şi să „şterpelească" ceva plumb din ele ; un al treilea, pentru că văzuse răs-turnîndu-se o diligentă ; iar altul, pentru că a „cunoscut" pe un soldat, care era cît pe-aci să-i scoată ochii unui civil.

Aşa se explică exclamaţia unui ştrengar parizian, exclamare plină de înfeles, de care cei proşti rid fără s-o priceapă : „Doamne, dumnezeule ! De ce n-am şi eu baftă ? Cînd te gîndeşti că n-am ajuns încă să văd pe cineva căzînd de la al cincilea !"

Desigur că e plină de duh vorba ţăranului, care, la întrebarea : „Moş Cutare, ţi-a murit femeia de-atîta timp bolnavă ; de ce n-ai trimis după doctor ?" a răspuns : „Ce vrei, domnule, noi oamenii săraci murim singuri". Dar dacă toată resemnarea ironică a ţăranului e cuprinsă în această vorbă, apoi de bună seamă că toată anarhia liber-cugetătoare a ştrengarului de mahala e cuprinsă în ceastălaltă : un osîndit la moarte îşi ascultă duhovnicul

[1] *Gavroche.*

[2]. Povestire de Victor Hugo, o primă schijă a *Mizerabililor,* în care scriitorul denunţă asprimea pedepselor dictate de legile societăţii burgheze atunci cînd se aduce vreo „atingere" proprietăţii private ; se ridică împotriva regimului neornenos din închisorile timpului.

în căruţa ce-l duce spre ghilotină ; micul parizian exclamă : „Uite fricosul ! Stă de vorbă cu popa !"

O anumită îndrăzneală în ce priveşte religia îl înalţă pe ştrengar. A fi necredincios e lucru de seamă.

Să asiste la execuţii e o datorie. îşi arată unul altuia ghilotina şi rîd. Ii dau tot felul de porecle gingaşe : Ciorba din urmă, Bursucul, Faţa de sineală, Ultimul dumicat etc, etc. Pentru a nu pierde nimic din spectacol, sar peste ziduri, se caţără pe balcoane, se urcă în copaci, se atîrnă de garduri, se agaţă de coşuri. Ştrengarul se naşte tinichigiu şi marinar. Un acoperiş nu-l sperie mai mult decît un catarg. Nici o sărbătoare nu face cît cea din Place de la Greve'. Pentru ei, Samson şi abatele Montes [2] sînt adevăratele nume populare. II huiduiesc pe condamnat ca să-i dea curaj. Uneori îl admiră. Lace-naire[3], copil, văzîndu-l pe groaznicul Dautun[i] murind cu fruntea sus, a spus vorbele astea care cuprind în ele un întreg viitor : „L-am invidiat". Ştrengarul n-a auzit de Voltaire, dar îl cunoaşte pe Papavoine. „Condamnaţii politici" sînt amestecaţi de el în aceeaşi legendă cu ucigaşii. Amintirea celui din urmă veşmînt al fiecăruia stăruie mereu în mintea lui. Ştie că Tolleron avea o şapcă de fochist, Avril o căciuliţă de lutru, Louvel o pălărie rotundă, că bătrînul Delaporte era chel şi cu capul gol. Castaing era rumen şi foarte drăguţ. Bories avea o bărbuţă romantică şi Jean Martin îşi păstrase bretelele, iar Lecouffe se certa cu maică-sa. „Nu vă mai certaţi pentru coş[5]!" le strigă un ştrengar. Un altul, ca să-l vadă tre-

---

[1] Nume purtat pînă în 1830 de Piaţa Primăriei din Paris, rezervată pentru execuţii.

*Călăul şi duhovnicul condamnaţilor Ia moarte în timpul restau
raţiei.

[3] Falsificator şi criminal din vremea tinereţii Iui Victor Hugo, exe< cutat în 1836. Aparţinea unei familii burgheze din Lyon. Debutase în literatură prin versuri şi vodeviluri ; a scris de asemenea articole de presa, iată de ce procesul Iui a stîrnit mare vllvă Ia Paris.

*Criminal executat la Lyon în primii ani ai restauraţiei.

[5] Coşul în care cădea capul celui ghilotinat.

cînd pe Debacker', fiind prea mic în înălţime, zăreşte felinarul de pe chei şi se caţără pe el. Jandarmul din post se încruntă. ,,Lasă-mă să mă sui, domnule jandarm, spune ştrengarul. Şi, pentru a îmblînzi autoritatea, adaugă : N-am să cad." „Puţin îmi pasă dacă ai să cazi", răspunde jandarmul.

Intre ştrengari, un accident dintre cele care se ţin minte trage mult la cîntar. Te bucuri de o mare cinste dacă te-ai tăiat foarte adînc, „pînă la os".

Pumnul nu e dispreţuit pentru a te face respectat. Unul dintre lucrurile pe care ştrengarul le spune cu mai multă plăcere este : „Hei, să vezi ce putere am eu !" A fi stîn-gaci e ceva foarte pizmuit. Şi a te uita cruciş, un lucru ipreţuit.

VIII

IN CARE VOM CITI UN CUVTNT FERMECATOR AL ULTIMULUI REGE

Vara el se preface în broască ; şi seara, cînd se lasă întunericul, în dreptul podurilor Austerlitz şi lena [2] se aruncă de pe şlepurile de cărbuni şi de pe bărcile spălătoreselor, cu capul în jos în Sena, săvîrşind toate infrac-ţiunile cu putinţă la legile pudoarei şi ale poliţiei. Dar gardiştii veghează, şi de aici rezultă o situaţie de mare dramatism, care a dat loc odată unui strigăt frăţesc de alarmă, ce nu poate fi uitat. Strigătul acesta, care a fost vestit pe la 1830, e un semnal strategic de la ştrengar la ştrengar ; el se scandează ca un vers din Homer, cu o transcriere aproape tot atît de greu de rostit ca şi me-lopeea eleuziacă[3] a Panateneelor * şi în el regăsim

' Papavoine, ToIIeron, Avril, Louvel, Delaporte, Bories, Castaing, Jean Martiri, Lecouffe, Debacker — criminali sau escroci celebri în prima jumătate a secolului trecut.

[2] Poduri din partea de răsărit a Parisului. Apa Senei fiind socotită **acolo** mai curată, numeroase spălătorese se îngrămădeau odinioară **tntre** cele două poduri pentru a-şi limpezi rufele.

[3] La Eleusis (nord-vestul Atenei) se aflâ un templu al lui Ceres. unde se oficiau misterele vestite în toată Grecia.

[1] Serbări ateniene în cinstea zeiţei Minerva,

Evohe-ul antic. Iatâ-l : „Păzea, băieţi, păzea ! Vine sti-cletele. E rost de mardeală. Luaţi-vă boarfele şi-o ştergeţi ! De-a dreptul prin canal I"

Uneori musculiţa asta — el singur îşi spunea aşa — ştie să citească ; ştie citeodată să şi scrie. Totdeauna ştie să mîzgălească. E gata să-şi însuşească, prin nu ştiu ce tainică învăţătură mutuală, toate talentele care pot folosi cauzei publice : de la 1815 la 1830 el imita cloncănitul curcanului, de Ia 1830 la 1848 mîzgălea pe ziduri o pară. Intr-o seară de vară, Ludovic-Filip, întorcîndu-se pe jos la palat, a văzut pe unul, un pici cît o şchioapă, care năduşea tot întinzîndu-se să deseneze cu o bucată de cărbune o pară uriaşă pe un stîlp al grilajului de la Neuilly'. Regele, cu acea simplitate moştenită de la Henric al IV-lea, veni în ajutorul ştrengarului, sfîrşi desenul şi dădu copilului un ludovic S|punîndu-i : ,,Şi aici e desenată o pară". Ştrengarului îi place scandalul, o anumită stare de violenţă. Nu-i poate suferi pe „popi". Intr-o zi, pe strada Universităţii, unul din aceşti mici poznaşi dădu cu tifla spre poarta de la numărul 69. ,,De ce faci asta ?" îl întrebă un trecător. Copilul răspunse : „Aici stă un popă". In adevăr, nunţiul papal locuieşte acolo. Totuşi, oricît ar fi el de necredincios, dacă i se dă prilejul să cînte în strană, s-ar putea să primească, şi atunci îşi face slujba cuviincios. Sînt două lucruri care-l chinuiesc ca pe Tantal şi pe care le doreşte mereu, fără a ajunge vreodată la ele : să răstoarne guvernul şi să-şi vadâ pantalonii cîrpiţi.

Dacă e ştrengar în toată regula, îi cunoaşte pe toţi gardiştii din Paris şi ştie totdeauna, cînd întîlneşte vreunul, cu cine are de-a face. Ii numără pe degete. Le cercetează obiceiurile şi are însemnări potrivite pentru fiecare. Citeşte în sufletul poliţiei ca intr-o carte deschisă. Iţi spune fără să stea pe gînduri şi fără să se înşele : ,,Cutare e hain ; cutare e foarte rău ; cutare e huidumă ; cutare e caraghios". (Toate cuvintele astea : hain, foarte

---

[1] Oraş în nord-vestul Parisului, unde se afla un castel din secolul al XVIII-lea. Para desenată de un copil pe unul din stîlpii porţii castelului reprezenta caricatura figurii obeze a regelui.

rău, huidumă, caraghios, au în gura lui un înţeles deosebit.) Asta îşi închipuie că e stăpîn pe Pont-Neuf' şi nu lasă lumea să se plimbe pe marginea de după parapet; ăla are damblaua să tragă persoanele de urechi etc, etc.

IX

SUFLETUL DE ALTĂDATĂ AL GALIEI

Era cîte ceva din copilul acesta în Poquelin[2], fiu al Halelor ; era şi în Beaumarchais [3]. Ştrengăria e o nuanţă a spiritului galic. Amestecată cu bunul-simţ, ea îl întăreşte cîteodată, aşa cum alcoolul întăreşte vinul. Cîte-odată e un cusur. Homer e pisălog, fie ; dar atunci s-ar putea spune că Voltaire e ştrengar. Camille Desmoulins [4] plecase de la mahala. Championnet[5], care înjura minunile, se ridicase de pe străzile Parisului ; de cînd era de-o şchioapă, udase pridvoarele bisericilor Saint-Jean de Beauvais şi Saint-Etienne du Mont ; rostise destule necuviinţe în faţa raclei sfintei Genoveva ca să aibă dreptul să se răstească la potirul sfîntului Ianuarie.

Ştrengarul Parisului e cuviincios, zeflemist şi obraznic. Are dinţii stricaţi, fiindcă e prost hrănit şi pentru că stomacul lui suferă, şi are ochi frumoşi, pentru că e deştept.

---

[1] Primul pod de piatră din Paris, construit pe la 1600. Multă vreme pe acest pod spaţios se îngrămădeau saltimbanci şi negustori ambulanţi, atraşi de marea afluenţă de acolo.

[2] Numele de familie al lui Moliere, născut în 1622 în cartierul Halelor din centrul Parisului.

[3] Autor dramatic francez (1732—1799), Figaro, eroul principalelor sale comedii *(Bărbierul din Sevilla* şi *Nunta lui Figaro),* are îndrăzneala şi spiritul critic caracteristice maselor populare din Paris.

[4] Orator şi ziarist din timpul revoluţiei burgheze din Franţa. Pe vremea dictaturii iacobine a fost amestecat în complotul contrarevoluţionar al lui Danton.

[5] General francez în timpul revoluţiei franceze. însărcinat de directoriu, în 1799, să transforme regatul Neapolului în „republică partenopeană", a luat unele măsuri împotriva clerului catolic şi a demascat propaganda obscurantistă, ca cea privitoare la potirul cu sîngele sfîntului Ianuarie, patronul oraşului Neapole.

Ar urca, sărind într-un picior, treptele raiului, de faţă cu Iehova. E iute de picior. Nimic nu e prea sus pentru el ; se joacă în rigolele uliţelor şi se înalţă prin lupta de stradă ; obrăznicia lui nu se dă în lături nici în faţa gloanţelor ; era o haimana, acum e un erou ; ca şi micul teban, zgîlţîie pielea leului ; toboşarul Bara ' era un ştrengar al Parisului ; strigase „înainte I" aşa cum calul din scriptură spune „Vah", şi într-o clipă plodul se schimbă în uriaş.

Acest copil al mocirlei e şi un copil al idealului. Măsuraţi distanţa asta dintre Moliere şi Bara.

Pe scurt, ştrengarul petrece fiindcă e nenorocit.

„ECCE PARIS, ECCE HOMO"*

Tot pe scurt, ştrengarul de azi al Parisului, precum „grecuşorul" Romei de altădată, întruchipează poporul-copil cu fruntea brăzdată a lumii vechi.

Ştrengarul e o binecuvîntare pentru naţiune şi în acelaşi timp o boală. O boală care trebuie vindecată. Cum ? Prin lumină.

Lumina tămăduieşte.

Lumina aprinde.

Toate curentele sociale generoase pornesc de la ştiinţă, literatură, artă, învăţătură. Faceţi oameni, faceţi oameni !

Luminaţi-i ca să vă încălzească ! Mai curînd sau mai tîrziu, măreaţa problemă a învăţămîntului universal se va pune cu autoritatea nestăvilită a adevărului absolut. Şi-atunci, cei ce vor cîrmui în numele ideii franceze vor

---

[1] Copil de trupă în timpul revoluţiei din Franţa. In 1793 a însoţit una din armatele care operau împotriva rebelilor contrarevoluţionari din Vandeea. Căzut în mîinile acestora şi somat să strige „Trăiască regele I", a preferat să moară eroic strigînd „Trăiască republica 1",

[2] „Iată Parisul, iată omul" — după cunoscuta locuţiune latină *„Ecce homo",* folosită pentru a se anunţa pe sine sau a anunţa pe cineva.

trebui să aleagă : sau copiii Franţei, sau ştrengarii Parisului ; flăcări jucăuşe în lumină, sau licurici în întuneric.

Ştrengarul înfăţişează Parisul, şi Parisul reprezintă lumea.

Căci Parisul e un tot. Parisul este culmea neamului omenesc. Oraşul acesta nemaipomenit este o reproducere în mic a moravurilor moarte şi a moravurilor vii. Cine vede Parisul îşi închipuie că vede dedesubturile întregii istorii, cu cer şi cu stele ici şi colo. Parisul are un Ca-pitoliu : Primăria ; un Partenon : Notre-Dame ; un munte Aventin : cartierul Saint-Antoine ; un Assinarium : Sor-bona ; un Pantheon * : Pantheonul ; o Cale Sfîntă : Bulevardul Italienilor ; o roză a vînturilor : opinia publică ; şi el înlocuieşte înjosirea prin ridicol. *Majo* [2]-ul său se numeşte „fantele", transteverinul[3] său se cheamă mahalagiul, hamalul său, namila de la Hale, *lazzaronele** său e pungaşul, *cockney* [5]-ul său poartă numele de filfizon. Tot ce există în altă parte se găseşte şi la Paris. Precupeaţa Iui Dumarsais[6] se poate lua la întrecere cu zarzava-gioaica lui Euripid ; discobolul Vejanus [7] trăieşte din nou în dănţuitorul pe sîrmă Forioso ; Therapontigonus Miles [s] ar merge de braţ cu grenadirul Vadeboncoeur ; Dama-sippe[9], telalul, s-ar simţi fericit printre negustorii de

---

[1] Capitoliu, Pantheon, Avenfin etc. — monumente sau cartiere din Roma antică. Pe colina Capitoliului se afla templul lui Jupiter, unde erau încoronaţi comandanţii de oaste triumfători. Pantheonul era un templu consacrat tuturor zeilor. Pe colina Aventinului s-a retras ple bea romană în timpul luptelor duse împotriva patricienilor.

[2] Cuvînt spaniol care desemnează pe omul din popor cu pretenţii de elegantă

[3] Locuitorul de dincolo de Tibru.

[4] Denumirea lumpenproletarului napolitan,

[5] Termen englezesc care însemnează argou vorbit în împrejurimile Londrei şi. prin extensiune, tînăr care afectează din snobism să vor bească argou.

[6] Autor purist de studii şi tratate de gramatică (secolul al XVIII-Iea).

[7] Personaj dintr-o comedie a scriitorului latin Plaut.

' Soldat vesel în comediile scriitorului latin Plaut.

[1] Personaj dintr-o satiră a lui Horaţiu, tipul amatorului de vechituri cumpărate fără discernSmînt,

lucruri vechi ; Vincennes ' I-ar înşfăca pe Socrate, tot aşa cum Agora ar fi trimis la închisoare pe Diderot[2]; Gri-mond de la Reyniere[3] a descoperit friptura în seu, aşa cum Curtillus [4] născocise ariciul fript. Sub balonul a,rcu-**lui** de l'Etoile reapare trapezul din Plaut ; mîncătorul de spade din Poecila [5], întîlnit de Apuleu[6], înghite săbii pe Pont-Neuf; nepotul lui Rameau[7] şi Curculion parazitul sînt o bună pereche ; Ergasile ar ruga pe Aigrefeuille să-l prezinte lui Cambaceres [8]; cei patru fanţi ai Romei, Alcesimarchus, Phoedromus, Diabolus şi Argyrip, coboară din Cortilia în diligenta din Labatut ; Aulus-Gelius [9] nu se oprea în faţa lui Congrio mai mult decît Charles Nodier [10] în faţa lui Polichinelle ; Marton [u] nu-i o ti-groaică, dar nici Pardalisca nu era un balaur ; Panto-labus [n] mucalitul face glume la *Cafe Anglais* [13] pe soco-

' Este vorba de castelul din această localitate situată în sudestul Parisului. Reşedinţă regală în evul mediu, devenise în secolele XVII-XVIII închisoare pentru deţinuţi politici.

[2] Cunoscut filozof materialist francez din secolul al XVIII-lea, direc
tor al Enciclopediei ; a fost închis în donjonul din Vincennes în 1749
în urma publicării clandestine a lucrării *Scrisoare asupra orbilor.*

[3] Gastronom francez din secolul al XVUI-Iea ; a trăit pînă-n vremea
tinereţii lui Hugo.

[1] Mîncău rafinat care se străduieşte să creeze feluri noi de mîncare (vezi Horaţiu, *Satire,* II, 8).

[5] Portic în Atena veche sub care se întruneau adepţii filozofiei
stoice; Ioc de întrunire, de asemenea, al scamatorilor şi saltim
bancilor.

[6] Poligraf latin din secolul al II-lea.

[7] Nepotul compozitorului Jean-Philippe Rameau (secolul al XVIII-
lea). Diderot i-a asigurat nemurirea, notînd conversaţiile avute cu el
tn scrierea *Nepotul lui Rameau,* în care personajul apare ca un parazit
cinic şi amoral.

[8] Jurist francez în timpul revoluţiei franceze şi al dictaturii napo
leoniene. A fost deputat tn C'onvenţiunea Naţională, apoi principal re
dactor al codului civil şi, în sfîrşit, ,,arhieancelar" al imperiului.

[8] Erudit latin din secolul al II-lea.

[10] Literat şi erudit francez din prima jumătate a secolului trecut.

[11] Derivat de Ia numele Martine : individualizare a femeilor de mo
ravuri uşoare.

[12] Tipul palavragiului glumeţ (vezi Horaţiu, *Satire,* I, 8).

[13] Cunoscută cafenea din Paris.

teala lui Nomentanus ' chefliul ; Hermogen [2] e tenor pe Champs-Elysees [3] şi în jurul lui Thrasius, haimanaua, deghizat în Bobeche [4], se face chetă; pisălogul care te opreşte la Tuileries[5], apucîndu-te de nasturele de la haină, te face să repeţi după două mii de ani apostrofa lui Thesprion : *Quis properantem me prehendit pallio ?*[e] Vinul de Suresnes[7] parodiază vinul de Alba, paharul plin al lui Desaugiers [s] se întrece cu marea cupă a lui Balatron[9]; Pere-Lachaise [10] licăreşte noaptea pe ploaie cu aceleaşi luminiţe ca şi Esquiliile ", şi groapa săracului, cumpărată pe cinci ani, face cît coşciugul, luat cu chirie, al sclavului.

Căutaţi vreun lucru pe care să nu-l aibă Parisul. Ză-cătoarea lui Trophonius conţine tot ce se găseşte în hîr-dăul lui Mesmer [12]; Ergaphilas reînvie în Cagliostro [13] ; brahmanul Vasaphanta se încarnează în contele de Saint-

---

[1] Tipul omului care-şi risipeşte averea în chefuri (vezi Horaţiu, *Satire,* I, 1).

[2] Cîntăreţ vestit din Roma antică (vezi Horatiu, *Satire,* I, 3).

[3] Numele unui cunoscut cartier din Paris. Cîntăreţi şi instrumentişti ambulanţi organizau acolo, încă din secolul al XVIII-lea, scurte concerte pentru distracţia publicului.

* Pseudonimul de circ al unui clovn celebru din Paris pe vremea restauraţiei, care organiza spectacole In parcuri sau bîlciuri.

[6] Grădină publică în Paris.

' Cine mă tine de togă cînd mă grăbesc ? (In original în limba latină.)

' Localitate din vestul Parisului. Pînă pe la mijlocul secolului trecut, dealurile sale erau acoperite cu vii, care produceau un vin de calitate mediocră.

" Cupletist şi autor de farse din timpul primului imperiu şi al restauraţiei, care trecea drept mare chefliu.

[8] Unul din participanţii Ia banchetele lui Maecena, renumit prin capacitatea lui de ingurgitare (vezi Horaţiu, *Satire,* II, 8).

[10] Cimitir din răsăritul Parisului, amenajat pe o colină.

[11] Cartier din Roma antică locuit de plebei.

[12] Medic german din secolul al XVIII-lea, autorul teoriei magnetismului animal. încerca să vindece bolile nervoase prin hipnoză. Un hîrdău cu apă în fundul căruia se afla sticlă pisată şi pilitură de fier era aparatul principal al terapeuticii sale.

[13] Aventurier italian din secolul al XVIII-lea. A trăit multă vreme la Paris şi era foarte preţuit în aristocraţia franceză a vremii pentru leacurile sale miraculoase. Sub pretext de ocultism, s-a dedat la multe intrigi şi escrocherii.

Germain ' ; cimitirul de la Saint-Medard[2] face minuni la fel ca şi moscheea omiazilor din Damasc.

Parisul are un Esop care se numeşte Mayeux[3] şi o Canidio [4] în domnişoara Lenormand [5]. El se cutremură ca Delfi în faţa realităţilor orbitoare ale viziunii ; mişcă mesele cum mişcă Dodona[6] trepiedele. înalţă pe tron femeia uşoară, aşa cum Roma a înălţat-o pe curtezană ; şi, la urma urmei, dacă Ludovic al XV-lea e mai rău decît Claudiu[7], Madame du Barry[8] este mai bună decît Messalina. Parisul îmbină într-un tip de necrezut, care a trăit aievea şi pe care l-am atins în treacăt, goliciunea greacă, suferinţa ebraică şi gluma gasconă. Amestecă pe Diogene cu Iov şi cu Paiaţa ; îmbracă un spectru în numere vechi din *Constituţionalul* şi face din el pe Chodruc-Duclos[9]

Cu toate că Plutarc [10] spune : „Tiranul nu îmbătrîneşte niciodată", Roma sub Sulla, ca şi sub Domiţian ", se re-

---

[1] Aventurier care şi-a făcut, în mijlocul secolului al XVIII-lea, apa riţia pe la toate curţile suveranilor timpului, lăudîndu-se că posedă un elixir de prelungire a vieţii.

[2] Cimitir din sudul Parisului, care în secolul al XVIII-lea a devenit un loc de pelerina] pentru bigoţi, de cînd fusese înmormîntat acolo diaconul Paris. Se pretindea că mormîntul acestuia vindecă în mod miraculos.

[3] Tipul burghezului mărginit şi şovin în publicistica liberală a monarhiei din iulie (1830—1848). Caricaturile îl reprezentau ghebos, întocmai ca pe Esop, fabulistul grec.

* Vrăjitoare menţionată de Horaţiu în *Epode,* III, 8.

* Ghicitoare vizitată de doamnele din „înalta societate" pe vremea restauraţiei.

[6] Delfi, Dodona — localităţi cu temple celebre din Grecia antică, unde se dădeau oracole.

[7] împărat roman (41—54). Valeria Messalina a fost prima lui soţie, repudiată din pricina vieţii scandaloase pe care o ducea.

* Burgheză de origine, a căpătat titlul de contesă de la Ludovic al XV-lea, a cărei ultimă favorită a fost.

' Aventurier francez din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Pe timpul tinereţii lui Victor Hugo era văzut zilnic pe bulevardele ţi în grădinile publice din centrul Parisului în haine excentrice, de unde porecla de „Diogene modern".

[10] Istoric şi moralist grec din secolul I.

[11] Tirani din Roma antică. Lucius Cornelius Sulla, şef al partidului aristocratic, a fost dictator cîţiva ani în prima jumătate a secolului

semna şi se cuminţea de bunăvoie. Tibrul era ca o apă a uitării, dacă trebuie să credem lauda prea puţin doctrinară pe care i-o aducea Varus Vibiscus : *Contra Grachos Tiberim habemus. Bibere Tiberim, id est seditionem oblivisci.* ' Parisul bea un milion de litri de apă pe zi, dar aceasta nu-l împiedică să dea semnalul de alarmă şi să tragă clopotele la nevoie.

încolo, Parisul e băiat bun. Primeşte totul cu mărinimie. Cît despre Venus, el nu face nazuri; Venera sa, Callypige, e hotentotă ; e destul să rîdă ca să şi ierte ; urîţenia îl înveseleşte, sluţenia îl face să moară de rîs, păcatul îl desfată ; fii mucalit şi poţi să fii o secătură ; nici făţărnicia, cinismul ăsta suprem, nu-l revoltă ; e atît de literar, încît nu se ţine de nas în faţa lui Don Basilio [2], şi rugăciunea lui Tartuffe[3] nu-l supără mai mult decît îl speria pe Horaţiu „sughiţul" lui Priap. Nici o trăsătură a feţei lumii nu lipseşte de pe chipul Parisului. Balul Mabille [4] nu e dansul polymnian de pe Janicul, dar tele-leica nu slăbeşte din ochi acolo fata uşurică, întocmai cum proxeneta Staphylo o pîndea pe fecioara Plane-sium [5]. La Barriere du Combat[6] nu e un Coliseu, dar cei din arenă sînt tot aşa de cruzi ca şi cînd ar sta sub privirile lui Cezar. Gazda siriană are mai multă graţie decît bătrîna Saguet, dar dacă Virgil zăbovea prin cîrciumile

---

I î.e.n. Domi'tian, împărat roman (81—96), a instituit o cruntă tiranic în ultimii ani ai domniei şi a murit asasinat.

[1] împotriva Grafiilor avem Tibrul. Să bei din Tibru înseamnă să uiţi de răscoală (în original în limba latină).

[2] Personaj din comediile lui Beaumarchais *Bărbierul din Seuilla* şi *Nunta lui Figaro,* intrigant şi mai ales venal.

[s] Eroul comediei de Moliere purtînd acelaşi titlu (1664) ; încarnează ipocrizia religioasă.

[4] Local de dans şi teatru de varieteuri din Paris pe vremea monarhiei din iulie şi a imperiului al doilea.

' Staphylo şi Planesium — personaje din Plaut; prima este o ademenitoare de minore, cealaltă victima ei.

' Bariera dinspre oraşul Clichy, în nordul Parisului, azi cartier al oraşului ; în 1814, garda lui Napoleon a dat acolo ultima bătălie înainte de cedarea capitalei în mîinile trupelor aliate, venite să-l detroneze pe Napoleon,

Romei, David d'Angers, Balzac şi Charlet[1] se ospătau în cele ale Parisului. Parisul domneşte. Aici geniile strălucesc, paiaţele prosperă. Adonai trece în carul lui cu douăsprezece roţi de tunete şi fulgere ; Silen îşi face intrarea pe măgarul său. Silen înseamnă Ramponneau [2].

Parisul şi cosmosul sînt sinonime, Parisul e Atena, Roma, Sybaris[3], Ierusalim, Pantin *. Toată civilizaţia şi toate barbariile sînt rezumate în el. Parisul n-ar fi de loc mulţumit fără ghilotină.

Place de la Greve, cît de cît, e un lucru bun. Ce gust ar avea toată sărbătoarea asta veşnică fără dramul de sare al ghilotinei ? Legile noastre au fost înţelepte, au avut grijă de acest lucru şi, datorită lor, cuţitul ghilotinei îşi picură sîngele peste bucuria carnavalului.

XI

A GLUMI, A DOMNI

Parisul nu are margini. Nici un oraş n-a mai împărăţit în chipul acesta, bătîndu-şi joc uneori de cei pe care-i subjugă. *Să vă fiu pe plac! O! Atenieni!* exclama Alexandru. Parisul face mai mult decît legea ; face moda. Parisul face mai mult decît moda ; face rutina. Parisul poate fi prost dacă aşa-i place ; cîteodată îşi îngăduie acest lux, şi atunci întreg universul e prost ca el ; pe urmă se deşteaptă, se freacă la ochi, spune : „Neghiob mai sînt!" şi izbucneşte în rîs în nasul omenirii. Ce mi-

---

[1] Marele scriitor francez Balzac era bun prieten cu sculptorul David d'Angers şi cu desenatorul Nicolas Charlet, autor de tablouri cu subiecte militare din vremea imperiului.

[2] Patronul unui cunoscut cabaret din Paris cu firma ,,La Halba mare" (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea) ; tip de chefliu ; a condus şi un teatru de păpuşi.

[3] Colonie greacă din Italia de sud, distrusă la sfîrşitul secolului al Vl-Iea î.e.n. Locuitorii acestei cetăţi erau renumiţi pentru moliciunea şi lipsa lor de moralitate.

* Orăşel din nord-estul Parisului. In argoul răufăcătorilor din secolul al XlX-lea Pantin însemna însă Parisul însuşi.

nune e un astfel de oraş ! Un lucru ciudat e că aici grandiosul şi caraghioslîcul pot fi aşa de buni vecini, că măreţia asta a lui nu e stingherită de parodia ei şi că aceeaşi gură poate sufla astăzi în trîmbiţa judecăţii din urmă şi mîine din trişcă. Parisul are o voioşie atot-stăpînitoare. Veselia lui e trăsnet, iar farsa lui ţine în mînă un sceptru. Furtunile lui se iscă uneori dintr-o strîmbătură. Izbucnirile lui, zilele lui revoluţionare, capodoperele lui, minunile lui, epopeile lui străbat pînă la capătul lumii, ca şi năzbîtiile de care e în stare. Rîsul lui e o gură de vulcan care împroaşcă întreg pămîntul. Glumele Parisului sînt scîntei. El îşi impune deopotrivă popoarelor caricaturile, ca şi idealurile sale ; cele mai înalte înfăptuiri ale civilizaţiei îi primesc ironiile şi lasă ca veşnicia lor să fie ţinta ştrengăriilor lui. E măreţ ; are un minunat 14 Iulie care liberează lumea ; impune tuturor naţiunilor jurămîntul revoluţionar din sala *Jeu de Paume*; noaptea de 4 august' spulberă în trei ore o mie de ani de feudalitate ; logica Iui făureşte muşchii voinţei tuturor ; se înmulţeşte sub toate formele sublimului ; lumina sa umple sufletele lui Washington, Kos-ciusko[2], Bolivar[3], Botzaris [4], Riego [5], Bem[6], Manin [7], Lopez [8], John Brown [9], Garibaldi. Peste tot unde se aprinde viitorul, el e de faţă : la Boston [10] în 1779, în insula

---

[1] Constituanta a votat atunci desfiinţarea regimului feudal (1789).

[2] Erou al rezistenţei naţionale poloneze împotriva celei de a doua împărţiri a ţării (1794).

[3] Eliberatorul celei mai mari părţi a Americii de Sud de sub jugul colonialist al Spaniei (secolul al XlX-lea).

[4] Unul din eroii războiului de independenţă al Greciei (1821—1829).

[5] Conducătorul insurecţiei democratice spaniole din 1823 împotriva tiraniei Iui Ferdinand al Vll-lea.

[6] General maghiar, comandant al armatelor revoluţionare în 1848.

[7] Conducătorul rezistenţei veneţienilor împotriva dominaţiei austriece.

[8] Dintre numeroasele personalităţi politice spaniole cu acest nume, Victor Hugo s-a gîndit desigur la Ioachim Lopez, unul din capii mişcării liberale din 1820—1823.

[9] Luptător pentru desfiinţarea sclavagismului în S.U.A.

[10] Oraş din S.U.A. In secolul al XVIII-Iea, de aici s-a dat semnalul revoltei împotriva Angliei (1773, nu 1779 cum notează Victor. Hugo)..

Leon ' în 1820, la Pesta[2] în 1848, la Palermo[3] în 1860; el şopteşte puternicul cuvînt de ordine *Libertate* h urechea aboliţioniştilor americani strînşi pe bacul din Har-per's Ferry[4] şi la urechea patrioţilor din Ancona[6], adunaţi pe ascuns la Archi, înaintea hanului Gozii, la marginea mării ; creează pe Canaris [6], pe Quiroga [7], pe Pisacane[8]; împrăştie tot ce e măreţ pe pămînt ; mergînd acolo unde îi mîna elanul, Byron moare la Missolonghi[9] şi Mazet moare la Barcelona ; e tribună sub picioarele lui Mirabeau şi vulcan sub ale lui Robespierre [10], cărţile sale, teatrul său, arta sa, ştiinţa sa, literatura sa, filozofia sa sînt manualele neamului omenesc ; are pe Pascal, nier", Corneille, Descartes, Jean-Jacques, Voitaire

---

' Insulă din Oceanul Atlantic, aproape de coasta de sud-vest a Spaniei ; acolo se află portul Cadix, centru al revoluţionarilor burghezi spaniol!.

[1] Aluzie la reformele democratice decretate de dieta maghiară din Pesta în martie 1848 : desfiinţarea iobăgiei şi a regimului feudal şi proclamarea egalităţii cetăţeneşti.

* Aluzie la unul din principalele episoade eroice ale unificării Italiei : cucerirea oraşului Palermo, la 6 iunie 1860, de către cei o mie de patrioţi ai lui Garibaldi.

[4] Episod al tulburărilor care au precedat războiul de secesiune din S.U.A. : în 1859, un 'grup puternic de partizani ai desfiinţării sclavagismului au atacat statul Virginia, condus de mari proprietari de sclavi negri.

[B] Patrioţii din Ancona (oraş italian pe coasta Adriaticii) s-au organizat în 1849 spre a rezista atacurilor, apoi asediului unei armate austriece de represiune.

' Unul din conducătorii militari în războiul de independenţă al Gre cieî (1821—1829).

[7] General spaniol, partizan al regimului constituţional (prima Jumătate a secolului al XlX-lea).

" Patriot şi luptător italian pentru unificarea ţării sale (prima Jumătate a secolului al XlX-lea).

[0] Oraş din Grecia, principală cetate a luptătorilor greci în războiul de independenţă (1821—1829).

[10] Aluzie la acţiunile celor doi revoluţionari francezi. In primii ani ai revoluţiei burgheze, cuvîntul lui Mirabeau în Adunarea Constituantă a avut adeseori răsunet în masele populare. Robespierre a transformat Parisul în vulcan la 10 august 1792, cînd poporul a răsturnat monaihia, şl Ia 1 iunie 1793, pentru izgonirea fracţiunii girondine din Convenţiu-nea Naţională.

[11] Poet satiric **Irancej** d« !a începutul secolului ai **XVII-lea.**

pentru fiecare clipă şi pe Moliere pentru toate veacurile ; prin gura universului îşi vorbeşte limba lui, iar această limbă e Cuvîntul ; zămisleşte în toate spiritele ideea de progres ; doctrinele liberatoare pe care le căleşte el sînt săbiile generaţiilor viitoare, şi din sufletul cugetătorilor şi poeţilor săi s-au făurit de la 1789 încoace toţi eroii tuturor popoarelor ; asta nu-l împiedică să ştrengărească şi, în timp ce schimbă lumea la faţă prin lumina sa, geniul acesta uriaş, pe care îl numim Paris, desenează cu cărbune nasul lui Bouginier pe zidurile templului lui Teseu şi scrie pe piramide : *Credeville hoţul.*

Parisul îşi arată totdeauna dinţii ; cînd nu mîrîie, rîde.

Aşa e Parisul. Fumul hornurilor sale sînt ideile universului. Grămadă de noroi şi de pietre, dacă vrei, dar, mai presus de toate, fiinţă morală. E mai mult decît mare, e imens. De ce ? Pentru că îndrăzneşte.

Să îndrăzneşti, acesta e preţul progresului.

Toate cuceririle sublime sînt, mai mult sau mai puţin, premii de îndrăzneală. Ca să existe revoluţia nu e destul ca Montesquieu s-o presimtă, Diderot s-o propovăduiască, Beaumarchais s-o vestească, Condorcet' s-o calculeze, Arouet[2] s-o pregătească, Rousseau s-o premediteze ; trebuie ca revoluţionarii să îndrăznească.

Strigătul : *îndrăzneală!* e un *Fiat Lux.* Pentru mersul înainte al omenirii e nevoie mereu de mîndre lecţii de curaj date de pe culmi. Faptele îndrăzneţe străfulgera istoria şi se numără printre marile lumini ce călăuzesc omenirea. Aurora îndrăzneşte, cînd se iveşte. Să încerci, să sfidezi, să stărui, să fii statornic, să-ţi fii credincios ţie însuţi, să te iei la trîntă cu destinul, să uimeşti catastrofa prin sînge rece, aci să înfrunţi puterea nedreaptă, aci să insulţi victoria beată, să nu-ţi pierzi cumpătul şi să ţii piept — iată pilda de care au nevoie popoarele şi lumina care le electrizează. Acelaşi fulger năprasnic începe cu facla lui Prometeu şi sfîrşeşte cu vorba lui Cambronne.

[1] Matematician şi filozof francez din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, discipol al enciclopediştilor. ' Adevăratul nume al lui Voltaire.

XII

VIITORUL MOCNIND IN POPOR

Cît despre poporul parizian, cu toate că e om în toată firea, el e tot ştrengar ; dacă zugrăveşti copilul, zugrăveşti oraşul ; de aceea am căutat să aflăm vulturul în vrabia asta liberă.

Rasa pariziană, o spunem din nou, se arată mai cu seamă la periferie ; acolo e sîngele curat, acolo este chipul cel adevărat ; acolo poporul acesta munceşte şi suferă, iar suferinţa şi munca sînt cele două chipuri ale omului. E un vălmăşag nemaipomenit de fiinţe necunoscute, unde mişună cele mai ciudate tipuri, de la hamalul ce se trudeşte la Râpee pînă la hingherul de la Montfaucon[1]. *Fex urbis,* exclamă Cicero; *mob,* adaugă Burke[2] revoltat; pleavă, mulţime, prostime. Uşor de spus. Dar fie ! Ce e cu asta ? Ce-i dacă sînt desculţi ? Nu ştiu să citească ? Cu atît mai rău. Dar să-i laşi în părăsire din pricina asta ? Din restriştea lor cumplită vei face un blestem ? Oare lumina nu poate străbate în gloatele acestea ? Să ne întoarcem la strigătul ; *Lumină!* Să-l repetăm cu înverşunare. *Lumină! Lumină!* Cine ştie dacă întunericul cel nepătruns nu va deveni străveziu ? Revoluţiile nu sînt oare schimbări la faţă ? Haideţi, înţelepţilor, răspîndiţi învăţătura, luminaţi, aprindeţi, gîn-diţi cu glas tare, grăiţi să se audă pînă departe, alergaţi voioşi în soare, înfrăţiţi-vă cu pieţele publice, răspîndiţi veştile bune, fiţi darnici cu alfabetul, proclamaţi drepturile, cîntaţi *Marseiezele,* semănaţi entuziasmul ! Smulgeţi stejarilor ramurile verzi ! Faceţi din idee un vîrtej ! Mulţimea aceasta poate fi primenită. Să învăţăm a ne sluji de această uriaşă înflăcărare de principii şi virtuţi care scînteiază, izbucneşte şi *ne* înfioară în anumite clipe ! Picioarele desculţe, braţele goale, zdrenţele, ignoranţa,

---

[1] In tinereţea Iui Hugo, Montfaucon era un imens maidan cu mur
dării şi **bălti** pestilenţiale.

[2] Om politic şi publicist reacţionar englez din a doua jumătate a
secolului al XVIII-Iea.

ticăloşia, bezna pot sluji la cucerirea idealului. Cercetaţi poporul şi veţi zări adevărul. Aruncaţi în cuptor nisipul netrebnic pe care-l călcaţi în picioare, să se topească şi să clocotească pînă se va preschimba în cristal strălucitor şi, mulţumită lui, Galileu şi Newton vor putea descoperi stele noi!

XIII

MICUL GAVROCHE

La vreo opt sau nouă ani după întîmplările cuprinse în partea a doua a acestei povestiri, puteai vedea pe bulevardul Temple şi în jurul Castelului de apă ' un băieţel de unsprezece-doisprezece ani, care ar fi putut întruchipa tJestul de bine idealul de ştrengar schiţat mai sus, dacă, în ciuda rîsului copilăresc care-i flutura pe buze, inima nu i-ar fi fost întunecată şi pustie. Copilul ăsta era îmbrăcat alandala, cu nişte pantaloni bărbăteşti pe care nu-i avea de la taică-său şi cu o bluză de femeie ce nu era a maică-si. Nişte străini îl îmbrăcaseră în zdrenţe, de milă. Cu toate astea, avea şi tată, şi mamă. Dar tată-său nu se gîndea la el şi maică-sa nu-l iubea. Era unul dintre acei copii vrednici de plîns care au şi tată, şi mamă, şi cu toate astea sînt orfani.

Copilul acesta nu se simţea nicăieri mai bine decit pe uliţă. Pentru el caldarîmul era mai puţin tare decît inima maică-si.

Părinţii îl aruncaseră în viaţă cu o lovitură de picior.

Şi el îşi luase zborul.

Era un băiat gălăgios, foarte palid, sprinten, dezgheţat, glumeţ, niţel răutăcios, cu o înfăţişare vioaie şi bolnăvicioasă. Umbla de colo pînă colo, cînta, juca turca, răscolea mocirlele, fura cîte ceva, dar numai din joacă, întocmai ca ipisicile şi păsărelele ; rîdea cînd îi ziceai ştrengar, se supăra cînd îl făceai golan. N-avea culcuş,

---

Locuri din Paris, populare mai ales în secolul trecut.

nici pîine, nici foc, nici dragoste, dar era vesel pentru că era liber.

Cînd aceste biete făpturi ajung oameni în toată firea, dă peste ei piatra de moară a ordinii sociale şi îi zdrobeşte ; dar, cîtă vreme sînt copii, scapă, pentru că sînt mici. Se ascund ca în gaură de şarpe.

Totuşi, aşa părăsit cum era acest copil, se întîmpla cîteodată ca la două-trei luni să spună : „Azi mă duc s-o văd pe mama I" Atunci lăsa bulevardul, Circul, Poarta Saint-Martin, cobora pe chei, trecea podul, ajungea în mahalale, la Salipetriere', şi pe urmă, unde ? Tocmai la acel număr dublu 50—52, pe care cititorul îl cunoaşte, la Casa Gorbeau.

Pe vremea aceea, cocioaba de la numărul 50—52, de obicei *goală* şi veşnic împodobită cu anunţul „Cameră de închiriat", lucru rar : era locuită de mai mulţi inşi, care, de altfel, cum se întîmpla totdeauna la Paris, nu aveau nici o legătură unul cu altul şi nici nu se cunoşteau între ei. Toţi făceau parte din clasa aceea nevoiaşă care începe cu ultimul mic-burghez strîmtorat şi se întinde din mizerie în mizerie pîna la cele din urmă trepte ale societăţii, pînă la acele două fiinţe la care ajung toate rămăşiţele civilizaţiei : canalagiul care curăţă mîlul şi peticarul care culege zdrenţele. „Chiriaşa principală" din timpul lui Jean Vaijean murise şi fusese înlocuită de una aidoma. Nu ştiu ce filozof a spus : „Nu ducem lipsă niciodată de femei batrîne".

Această bătrînă se numea doamna Burgon şi nu avea nimic mai de preţ în viaţă decît o dinastie de trei papagali, care domniseră ;pe rînd asupra sufletului ei.

Cei mai calici dintre locatarii acestei cocioabe erau o familie de patru persoane, tatăl, mama şi două fete măricele, toţi patru cuibăriţi în aceeaşi mansardă păcătoasă, una din ehichineţele despre care am vorbit.

Această familie nu arăta la prima vedere nimic deosebit afara de groaznica ei sărăcie ; cînd luase cu chirie

---

' Spital de boli mintale din Paris. Pe timpul Iui Victor Hugo era încă izolat într-un cartier puţin locuit şi înconjurat de maidane.

camera, tată! spusese că se numeşte Jondrette. Cîtăva vreme după mutarea lui, care semănase foarte bine, după expresia vrednică de ţinut minte a chiriaşei principale, cu „intrarea lui coate-goale", acest Jondrette spusese femeii, care, ca şi cea dinaintea ei, mai era şi portăreasă şi mătura şi scările : „Cumătră Cutare, dacă din întîm-plare vine cineva să întrebe de un polonez, de un italian sau poate de un spaniol, să. ştii că acela sînt eu".

Această familie era familia băieţelului zglobiu şi desculţ. Trecea pragul şi găsea aci sărăcia, lipsa cumplită şi, ceea ce e mai trist, nici un zîmbet ; frig în vatră şi răceală în inimi. Cînd intra îl întrebau : „De unde vii ?" El răspundea : „De pe uliţă". Cînd pleca îl întrebau : „Unde te duci ?" El răspundea : „Pe uliţă". Maică-sa îl întreba : „De ce-ai venit ?"

Copilul trăia lipsit de dragoste, ca ierburile serbede care cresc în pivniţe. Nu suferea din pricina asta şi nu purta pică nimănui. Nu prea ştia cum ar trebui să fie un tată şi o mamă. De altfel, maică-sa îşi iubea mai mult fetele.

Am uitat să spunem că pe bulevardul Terapie copilul acesta era numit micul Gavroche. De ce se numea Gavroche ? Poate pentru că pe tatăl său îl chema Jondrette.

Ruperea legăturilor de rudenie pare a fi un instinct la unele familii sărace.

Camera pe care familia Jondrette o ocupa în cocioaba Gorbeau era ultima, la capătul coridorului.

Mansarda de alături era locuită de un tînăr foarte sărac, căruia i se spunea domnul Marius.

Să spunem ce era cu acest domn Marius.

CARTEA A DOUA

MARELE BURGHEZ

NOUĂZECI DE ANI ŞI TREIZECI ŞI DOI DE DINŢI

Pe strada Boucherat, pe strada Normandie şi pe strada Saintonge mai trăiesc şi astăzi cîţiva bătrîni locuitori care n-au uitat pe un om cumsecade, numit Gillenormand, şi cărora le place din cînd în cînd să aducă vorba despre el. Acest om de ispravă era bătrîn ,pe vremea cînd erau ei tineri. Pentru cei ce privesc cu o uşoară tristeţe furnicarul nelămurit de umbre pe care-l numim trecut el se mai strecoară încă prin străduţele înguste şi întortocheate de pe lingă Temple, care sub Ludovic al XlV-lea purtau numele provinciilor Franţei, aşa cum străzile noului cartier Tivoli poartă în zilele noastre numele tuturor capitalelor Europei, semn, în treacăt fie zis, de vădit progres.

Gillenormand, care în 1831 era om plin de viaţă, era pe atunci una din acele fiinţe la care ne uităm cu uimire numai pentru că au trăit prea mult şi ni se par ciudate pentru că altădată erau ca toată lumea, iar acum nu mai seamănă cu nimeni. Era un bătrîn mai deosebit şi cu adevărat un om de altădată, un adevărat, un desăvîrşit burghez din secolul al XVIII-lea, puţin cam plin de ifose, purtîndu-şi ţinuta lui de veche burghezie aşa cum marchizii îşi purtau titlul lor de marchizi.

Trecuse de nouăzeci de ani, se ţinea drept, vorbea tare, vedea bine, bea zdravăn, mînca, dormea şi sforăia. Nu-i lipsea nici un dinte. Nu purta ochelari decît la citit. Era de felul lui iuibăreţ, dar de vreo zece ani, zicea el, se lă-

sase hotărît şi de-a binelea de femei. N-ar mai fi putut să placă, spunea el ; dar nu adăuga : sînt prea **bătrîn,** ci : sînt prea sărac. Zicea : „Dacă n-aş fi ruinat... ehei !" In adevăr, nu-i rămăsese decît un venit de vreo cincisprezece mii de franci. Visul lui era să moştenească pe cineva şi să aibă o sută de mii de franci venit, ca să poată avea ţiitoare. După cum se vede, nu era dintre acei octogenari hodorogiţi, care, ca domnul Voltaire, au fost totdeauna pe moarte ; nu avea viaţa lungă a hîrbului crăpat ; unchiaşul acesta vesel fusese totdeauna sănătos tun. Vedea lucrurile cam pe deasupra, era iute şi se înfuria uşor. Se lua la ceartă din orice, de cele mai multe ori pe nedrept. Dacă i te împotriveai, ridica bastonul ; bătea ca pe vremea lui Ludovic al XlV-lea. Avea o fată, ne-măritată, trecută de cincizeci de ani, pe care o snopea în bătăi cînd îl apucau furiile şi pe care ar fi fost în stare s-o croiască şi cu biciul. I se părea că e tot un copil de opt ani. îşi pălmuia zdravăn slugile, strigîndu-le: „Tîrfe !" Una din înjurăturile lui era : „Papucii papucilor I" Alteori era ciudat de liniştit. Se bărbierea în fiecare zi ; îl rădea un bărbier care fusese în balamuc şi care nu-l putea suferi, fiind gelos pe domnul Gillenor-mand din pricina soţiei sale, o frizeriţă frumoasă şi uşuratică. Gillenormand se minuna singur de priceperea sa în toate şi spunea că e foarte pătrunzător. Iată una din vorbele lui de duh : „Adevărat că am oarecare pătrundere ; cînd mă pişcă un purice, pot spune de la care femeie l-am luat". Cuvintele pe care le spunea mai des erau : *omul simţitor* şi *natura.* El nu da acestui din urmă cuvînt înţelesul cuprinzător pe care-l are astăzi pentru noi. Dar îl întrebuinţa într-un fel al său, în micile lui satire debitate la gura sobei, prin saloane : „Pentru ca civilizaţia să nu fie lipsită de inimic, zicea el, natura îi dă şi unele forme de barbarie distractivă. Europa are şi ea mostre din Asia şi din Africa, dar în mic. Pisica e un tigru de salon, şopîrla — un crocodil de buzunar. Dansatoarele de la Operă sînt nişte sălbatice trandafirii. Ele nu mănîncă oameni, dar îi ronţăie cu dinţii, ca vrăji-

toarele ! Ii schimbă în stridii şi-i înghit. Caraibii ' nu lasă decît oasele ; ele, numai scoica. Acestea sînt moravurile noastre. Nu ne mîncăm, ci numai ne roadem, nu ne nimicim de tot, ne zgîriem numai."

Ii

LA AŞA. STAPIN, AŞA CASA

Locuia în cartierul Marais[2], strada Filles-du-Calvaire nr. 6. Casa era a lui. Intre timp, casa a fost dărîmată şi clădită din nou, numărul a fost şi el schimbat, probabil, în aceste revoluţii de numerotare prin care trec străzile Parisului. Ocupa un apartament vechi şi încăpător la etajul întîi, aşezat între stradă şi grădini, acoperit pînă la tavan cu tapiserii de Gobelin şi de Beauvais, înfăţişînd păstori şi păstoriţe. Motivele de *,pe* tavan şi de pe pereţi se repetau, în mic, pe fotolii. îşi înconjura patul cu un paravan mare, în nouă foi, lucrat în lac de Coroman-del[3]. Perdele lungi şi largi atîrnau la ferestre în cute mari, minunat drapate. Ferestrele, înalte cît nişte uşi, dădeau spre grădină, iar cea din colţ se deschidea pe o scară de vreo douasprezece-cincisprezece trepte, pe care moşul le cobora şi le urca sprinten. Afară de biblioteca de lîngă odaia lui de culcare, mai avea un salonaş la care ţinea foarte mult, cuib drăguţ, îmbrăcat cu un minunat tapet de pai împletit, împodobit cu floricele mici şi cu flori de crin, lucrat pe galerele lui Ludovic al XlV-lea şi comandat de către domnul de Vivonrse [4] ocnaşilor săi pentru iubita lui. Domnul Gillenormand îl moştenise de

---

' Triburi primitive, antropofage, astăzi dispărute, care au locuit In Insulele Antile şi în nordul Venezuelei.

[3] In secolul al XVII-Iea — cartierul nobilimii ; în secolul al XVIIMea a devenit burghez.

[3] Regiune din India renumită în secolul al XVIII-lea pentru obiectele
de artă orientală ce se aduceau de acolo.

[4] Comandant al flotei din Mediterană sub Ludovic al XlV-lea. Era
şi comandantul galerelor pe care-şi ispăşeau pedepsele condamnaţii la
munca silnică.

la o străbună a mamei lui, străbună ce fusese o femeie cumplită şi trăise o sută de ani. Fusese însurat de două ori. Purtarea lui era pe jumătate a unui nobil de la curte, ceea ce nu fusese niciodată, pe jumătate a unui magistrat, ceea ce ar fi putut să fie. Era vesel şi mîngîios cînd voia. In tinereţe făcuse parte dintre oamenii aceia mereu înşelaţi de neveste şi niciodată de amante, pentru că sînt, în acelaşi timp, cei mai morocănoşi bărbaţi şi cei mai fermecători amanţi. Se pricepea la pictură. Avea în odaia lui un minunat portret al unui necunoscut, zugrăvit de Jordaens ' în trăsături mari de penel, cu mii şi mii de amănunte, şi care părea lucrat cu nepăsare, ca la întîmplare. îmbrăcămintea domnului Gillenormand nu era nici costumul de pe vremea lui Ludovic al XV-lea, nici măcar cel de pe vremea lui Ludovic al XVI-lea ; era cel al tinerilor filfizoni din timpul directoratului[2]. Pînă atunci se crezuse foarte tînăr şi se ţinuse de modă. Haina lui era de postav subţire, cu revere largi, cu o coadă lungă de morun şi cu nasturi mari de oţel. La ea, nişte pantaloni strînşi pe picior şi pantofi cu cataramă. îşi ţinea mereu mîinile în buzunare. Spunea cu hotărîre : „Revoluţia franceză e o gloată de puşlamale".

III

LUC-ESPRIT

La vîrsta de şaisprezece ani avusese cinstea într-o seară, la Operă, să fie măsurat cu privirea, în acelaşi timp, de două femei cîntate de Voltaire, vestite şi frumoase, dar pe atunci cam trecute, anume Camargo şi Salle. Prins între două focuri, bătuse eroic în retragere către o mică dansatoare numită Nahenry, care avea şaisprezece ani ca şi el, anonimă ca o pisicuţă şi de care

' Celebru pictor olandez din secolul a! XVII-lea.

[2] Perioadă din istoria Franţei ((1795—1799). Puterea executivă era exercitată de un comitet format din cinci directori. A luat sîîrşit la |% brumar prin lovitura de stat a lui Napoleon B.onaparte.

era îndrăgostit. îşi aducea mereu aminte de ea, spu-nînd : „Cît era de frumoasă această Guimard-Guimardini-Guimardinette ultima oară cînd am văzut-o la Long-champs ', cu părul ondulat după ultima modă, cu nişte garnituri de peruzele bătătoare la ochi, cu rochia de culoarea «pricopsiţiior» şi cu manşonul ei pe care-l în-vîrtea într-una I" Purtase în tinereţea lui o haină de postav englezesc de care vorbea mereu şi cu plăcere. „Eram îmbrăcat ca un turc din Levantul levantin", zicea el. Văzîndu-l întîmplător cînd avea douăzeci de ani, doamna de Boufflers [2] spusese : ,,E un nebun fermecător" Toate numele pe care le vedea ridicîndu-se în politică şi în guvern erau pentru el nedemne şi burgheze. Citea ziarele, fiţuicile cu noutăţi, gazetele, cum le numea el, pufnind în rîs. „Of ! Cine-or mai fi şi ăştia ! zicea el. Corbiere ! Humann ! Casimir Perier[3]! Ăştia, miniştri ! Ce-ar fi să a^ară într-un ziar : Domnul Gillenormand, ministru ! Ar avea haz. Şi iată, sînt atît de proşti, încît s-ar prinde !" Spunea lucrurilor pe şleau, fără ocol şi nu se sfia în faţa femeilor. Spunea grosolănii, măscări şi murdării cu un aer atît de liniştit şi de firesc, încît părea elegant. Aşa erau purtările cam libere ale acelui veac. Trebuie să ţinem seamă că pe vremea cînd în versuri se vorbea pe ocolite, în proză se vorbea pe şleau. Naşul său îi prorocise că va fi un om de geniu şi îi dăduse aceste două nume pline de înţeles : Luc-Esprit.

IV

SPRE O SUTA DE ANI

In copilărie fusese premiat de mai multe ori Ia colegiul din Moulins, unde se născuse, şi îi pusese coroana pe frunte însuşi ducele de Nivernais [4], pe care el îl numea

[1] Hipodrom din Paris.
[2] Una din elegantele aristocraţiei franceze din ajunul revoluţiei de la 1789.
[3] Miniştri din primii ani ai domniei lui Ludovic-Filip.
* Diplomat şi bibliofil francez din secolul al XVIII-lea.

ducele de Nevers. Nici Convenţiunea ', nici moartea lui Ludovic al XVI-lea, nici Napoleon, nici reîntoarcerea Burbonilor, nimic nu putuse şterge amintirea acestei încoronări. Pentru el ducele de Nevers era marele om al timpului. Ce aristocrat fermecător, spunea el, şi ce bine-i şedea cordonul albastru[2]! In ochii domnului Gillenor-mand, Ecaterina a Ii-a îşi răscumpărase crima împărţirii Poloniei, cumpărînd cu trei mii de ruble de la Bestujev[3] taina picăturilor de aur. „Picăturile de aur, striga el, tinctura galbenă a lui Bestujev, picăturile generalului Lamotte, erau în veacul al XVIII-lea la preţul de un galben sticluţa de o jumătate de uncie[4], ma.rele leac pentru nefericirile dragostei, cel mai bun leac împotriva Venerei. Ludovic al XV-lea îi trimitea papei cîte două sute de sticluţe. L-ai fi înfuriat şi l-ai fi scos din minţi dacă i-ai fi spus că picăturile de aur nu sînt altceva decît perclorură de fier." Domnul Gillenormand era mort du,pă Burboni şi se îngrozea gîndindu-se la 1789. De cîte ori avea ocazia, povestea cum se strecurase în timpul teroarei şi cum, cu multă veselie şi multă isteţime, a reuşit să scape cu capul netăiat. Dacă vreunui tînăr i se năzărea să laude, în faţa lui, republica, se învineţea de mînie pînă-i venea rău. Uneori aducea vorba despre cei nouăzeci de ani ai săi, zicînd : „Trag nădejdea că n-am să-l trăiesc pe '93 de două ori". Altă dată le punea tuturor în vedere că are de gînd să trăiască o sută de ani.

---

[1] A treia adunare legislativă a revoluţiei burgheze din Franţa ; a proclamat şi consolidat regimul republican şi a organizat apărarea tării împotriva intervenţiei militare străine.

[2] Panglică lată servind de insignă unei decoraţii înalte.

[3] Contele Alexei Petrovici Bestujev-Riumin, cancelar al imperiului ţarist în secolul al XVIII-lea, celebru pe atunci prin mai multe diz graţii şi exiluri, urmate de spectaculoase reintrări în favoare.

* Măsură egală cu 30,59 grame.

Avea teoriile lui. Iată una dintre ele : „Cînd un bărbat iubeşte cu patirnă femeile şi cînd e căsătorit cu una care-l lasă rece, **urîtă,** ursuză, legitimă, tare pe drepturile ei de soaţă, călare pe lege, ba uneori şi geloasă, nu e decît un mijloc să iasă Ia liman şi să fie lăsat în pace : acela de a-i da banii pe mînă. Această abdicare îi aduce libertatea. In felul acesta femeia e ocupată, mînuieşte banii cu patimă, îşi mînjeşte degetele numărîndu-i, muştruluieşte pe clăcaşi, struneşte arendaşii, pune la cale pe apărători, sîcîie notarii, dăscăleşte pe grămătici, se înfiinţează pe la judecătorii, se ţine de procese, dă cu chirie, îşi impune voinţa în orice învoială, se simte stăpînă, vinde, cumpără, hotărăşte, porunceşte şi făgăduieşte, strică afacerile, face şi desface, dă, ia şi dă din nou, rînduieşte şi răscoleşte, strînge şi risipeşte ; face prostii, fericire supremă, numai a ei, şi asta o mîngîie de toate. In timp ce bărbatul o lasă în părăsire, ea are mulţumirea de a-l sărăci." îşi pusese teoria în practică, şi asta era chiar povestea vieţii lui. Soţia lui, cea de-a doua, îi gospodărise aşa de bine averea, încît atunci cînd într-o bună zi domnul Gillenormand s-a pomenit văduv, abia îi mai rămăsese cu ce să trăiască, făcîndu-şi o rentă viageră de cincisprezece mii de franci, din care trei sferturi aveau să dispară o dată cu dînsul. Nu şovăise în faţa acestui lucru, fiindcă puţin îi păsa dacă lasă ceva după el. Văzuse de altfel că averile sînt şi ele nesigure, că deveneau „bunuri naţionale", de pildă. Văzuse cu ochii lui prin ce trecuse „treimea" aşa-zisă „consolidată" şi nu prea avea încredere în condica de datorii a statului. „Toate astea sună a zărăfie", zicea el. Casa din strada Filles-du-Cal-**vaire,** cum am mai spus, era a lui. Avea două slugi : un bărbat şi o femeie, Cînd tocmea o slugă nouă, îi schimba numele. Pe bărbat îl boteza după numele provinciei din care venea : Nimois, Comtois, Poitevin, Picard. Ultimul lui servitor era un om mare şi gras, de vreo cincizeci şi cinci de ani, care nu era în stare să alerge

nici douăzeci de paşi ; pentru că era născut la Bayonne, domnul Gillenormand îi spunea Bascul. Cît despre femei, toate purtau la el numele de Nicoletta, chiar şi Magnon, despre care se va vorbi mai jos. Intr-o zi se înfăţişă la el o bucătăreasă {antoşă, foarte pricepută şi de neam mare de portari. „Cît ceri pe lună ?" o întrebă domnul Gillenormand. „Treizeci de franci." „Cum te cheamă ?" „Olimpia." „O să primeşti cincizeci, şi o să te cheme Nicoletta."

VI

IN CARE SE VA POMENI DE MAGNON Şl DE CEI DOI COPII AI EI

La domnul Gillenormand durerea se prefăcea în mînie ; era furios cînd avea necazuri. Era plin de prejudecăţi învechite şi îşi îngăduia orice. Unul din lucrurile cu care se mîndrea în faţa lumii şi care alcătuia mulţumirea sa lăuntrică era, cum am spus, acela de-a fi rămas încă verde şi crai şi de-a trece neapărat drept aşa ceva. Numea acest lucru „faimă împărătească". Această faimă îi aducea cîteodată chilipiruri ciudate. Intr-o zi i-a adus acasă, într-o coşarcă lunguiaţă ca acelea în care se vînd stridiile, un băieţel grăsun, nou născut, ţipînd de mama focului şi bine înfofolit în scutece, pe care o servitoare dată afară cu şase luni mai înainte i-l punea pe seamă. Domnul Gillenormand avea atunci optzeci şi patru de ani bătuţi pe muche. Mare larmă şi supărare la cei din jurul lui. Pe cine îşi închipuia că păcăleşte ticăloasa asta ? Ce îndrăzneală ! Ce ocară ticăloasă ! Domnul Gillenormand însă nu se supără de loc. Măsură din ochi pruncul, cu surîsul unui om măgulit de-o bîrfeală nedreaptă, şi răcni: „Ei, şi ce-i ? Ce-i cu asta ? S-a întîmplat ceva ? Staţi cu gura căscată şi vă minunaţi ca proştii, nu zău ! Domnul duce d'AngouIeme ', copilul din flori al maies-

[1] (1573—1650). Sa căsătorit a doua oară, în 1644, cu Francoise de Nargonne, deci la vîrsta de 71 de ani, nu 85 ; sofia sa avea atunci 23 de ani, nu 15.

tăţii-sale Carol al IX-lea, s-a însurat la optzeci şi cinci de ani cu o fetişcană de cincisprezece ani ; domnul Virginal, marchiz de Alluye, fratele cardinalului de Sourdis, arhiepiscopul de Bordeaux, a făcut la optzeci şi trei de ani cu jupîneasa doamnei Jacquin, soţia preşedintelui, un băiat, un adevărat rod al dragostei, care a ajuns cavaler de Malta şi consilier de stat ; unul dintre oamenii mari ai veacului nostru, părintele Tabaraud, este fiul unui bărbat de optzeci şi şapte de ani. Lucrurile astea se întîmplă în fiecare zi. Dar în biblie ? Şi-acum declar că domnişorul ăsta e al meu. S-aveţi grijă de el ! Nu-i vina lui." Acest fel de-a se purta era cam moale. Făptura aceea pe care o chema Magnon îi mai trimise un plocon şi în anul următor. Era tot băiat. De astă dată domnul Gillenormand se dete bătut. Trimise mamei înapoi amîn-doi plozii, luîndu-şi însărcinarea să plătească pentru creşterea lor cîte optzeci de fran»:i pe lună, dacă ea făgăduieşte să se astîmpere. Adăugă : „Ţin ca mama lor să-i îngrijească bine. Am să mă duc să-i văd din cînd în cînd." Ceea ce şi făcuse. Avusese un frate preot, care fusese timp de treizeci şi trei de ani ʳector al Academiei din Poitiers şi murise la şaptezeci şi nouă de ani. „L-am pierdut încă tînăr", zicea el. Fratele acesta, despre care se ştie prea puţin, era un om zgîrcit şi liniştit, care, preot fiind, se credea dator să dea de pomană tuturor săracilor care-i ieşeau în cale, dar nu dădea niciodată decît bănuţi mărunţi sau gologani ce nu mergeau, găsind astfel mijlocul de a ajunge în iad pe calea raiului. Cît despre domnul Gillenormand, primul născut, el nu se tîrguia la pomană, dădea bucuros şi cu mînă largă. Era binevoitor, sever, milostiv şi, dac-ar fi fost bogat, i-ar fi plăcut, în toate, măreţia. Ţinea ca tot ceea ce-l priveşte pe el să fie făcut în stil mare, chiar şi şmecheriile. Intr-o zi, cu prilejul unei moşteniri, fiind jefuit de un om de afaceri în chip vădit şi grosolan, aruncă vorba asta plină de demnitate şi de mîndrie : „Ptiu, ce murdărie ! Mi-e ruşine de coţcăriile astea. In veacul nostru toate au degenerat. Chiar şi pungăşia. Ce dracu, nu se fură aşa un om ca mine ! Sînt jefuit ca în codru, dar jefuit prosteşte.

Sylvae sint consule dignae![1]" Fusese, cum am spus, însurat de două ori. Din prima căsătorie avusese o fată care rămăsese nemăritată, din cea de a doua încă una, moartă pe la treizeci de ani; aceasta luase din dragoste, din întîmplare sau din altă pricină, pe un soldat, care se ridicase prin meritele sale, servind în armatele republicii şi ale imperiului, fiind decorat la Austerlitz şi făcut colonel la Waterloo. „E ruşinea familiei mele", spunea despre el bătrînul burghez. Trăgea cu înverşunare tabac şi îşi potrivea cu multă gingăşie, dintr-o lovitură uşoară cu dosul mîinii, cravata de dantelă. Credea prea puţin în dumnezeu.

f VII

REGULA : SE PRIMEŞTE NUMAI SEARA

Acesta era domnul Luc-EspHt Gillenormand, care nu chelise încă şi care-şi pieptăna părul, mai mult cărunt decît alb, aducîndu-l totdeauna peste urechi. In sfîrşit, aşa cum era el, era vrednic de respect.

Era aidoma veacului al XVIII-lea : uşuratic şi mare.

In primii ani ai restauraţiei, domnul Gillenormand, pe atunci încă tînăr — în 1814 nu avea decît şaptezeci şi patru de ani — locuise în cartierul Saint-Germain, strada Servandoni, Iîngă biserica Saint-Sulpice. Nu se mutase în cartierul Marais decît o dată cu retragerea lui din lume, mult după ce împlinise optzeci de ani.

Părăsind societatea, se închisese în obiceiurile lui. Cel mai de seamă, cel din care nu-l scotea nimeni, era acela de a-şi ţine uşa zăvorită în timpul zilei şi de a nu primi niciodată decît seara, oricine ar fi fost musafirul şi pentru orice pricină ar fi venit. Cina la ora cinci, pe urmă uşa îi era deschisă. Era un obicei al vremii lui, şi ţinea la el morţiş : „Ziua e vulgară, spunea el, şi nu merită

[1] Pădurile să fie demne de un. consul (tu original în limba latină).

decît să tragi oblonul. Oamenii subţiri îşi aprind spiritul de abia cînd cerul îşi aprinde stelele." Şi se zăvora în casă pentru toată lumea, chiar şi pentru rege, de-ar fi fost. Eleganţă de altădată.

VIII

DOUA SURORI CARE NU" SEAMĂNĂ UNA CU ALTA

Cît despre cele două fiice ale domnului Gillenormand, am pomenit de ele puţin mai înainte. Erau născute la zece ani una de alta. In tinereţe semănasera foarte puţin între ele şi atît la chip cît şi la fire erau cum nu se poate mai puţin surori. Cea mică era un suflet fermecător, înclinat spre tot ce e lumină ; îi plăceau florile, poeziile şi muzica, zburdînd parcă într-un văzduh însorit, plină de avînt, de gingăşie şi logodită încă din copilărie, în închipuire, cu o nelămurită plăsmuire de făt-frumos din basrne. Cea mare îşi avea şi ea visul ei. Vedea în albastrul cerului un furnizor, un mare furnizor de muniţii, foarte bogat, un soţ excepţional de nătărău, un milion cu chip ae om, sau, dacă nu, un prefect ; primirile la prefectură, aprodul la uşă cu lanţul la gît, balurile oficiale, cuvîntările de la primărie, dorinţa de a fi „doamna prefect" — toate acestea se roteau în mintea ei ca un vîrtej. Aşa rătăceau cele două surori, fete tinere, fiecare în visul ei. Amîndouă aveau aripi, una de înger, alta de gîscă.

Nici o năzuinţă nu se îndeplineşte pe de-antregul ; pe pămînt cel puţin. Nici un rai nu coboară pe pămînt în zilele noastre. Cea mică se măritase cu omul visurilor ei, dar murise. Cea mare nu s-a măritat niciodată.

In clipa cînd o întîlnim în povestirea noastră e o fată bătrînă, plină de virtute, mironosiţă, rece, unul din nasurile cele mai ascuţite şi una din minţile cele mai tocite ce se pot găsi. Un amănunt ce spune mult : afară de cercul strîmt al **familiei» - uimeai** n.a ştiut vreodată cum

o cheamă pe numele ei mic. I se spunea *domnişoara Gil-lenormand cea mare.*

Cît priveşte manierele, întrecea şi-o englezoaică. Era pudoarea dusă la limită. Avea şi o amintire groaznică în viaţă : un bărbat îi văzuse într-o zi jartiera. Era, pe zi ce trece, mai ruşinoasă cînd venea vorba de vîrsta ei. Plătea de dantelă era totdeauna prea străvezie şi niciodată nu se urca destul de sus. îngrămădea ace şi copci acolo unde nimeni nu se gîndea să se uite. Mironosiţa pune întotdeauna cu atît mai mujte santinele cu cît cetatea e mai puţin ameninţată.

Totuşi, lămurească cine poate aceste taine vechi ale nevinovăţiei, se lăsa bucuros îmbrăţişată de un ofiţer de lăncieri, nepotul ei, care se numea Theodule.

Cu tot hatîrul făcut acestui lăncier, numele de *Mironosiţă,* pe care i l-am dat, i se potrivea de minune. Domnişoara Gillenormand era un fel de suflet în amurg. Pudoarea e jumătate virtute, jumătate viciu. La sfiiciunea ei se adăuga şi bigotismul, care merg mînă-n mînă. Făcea parte din Asociaţia Fecioarei, purta un văl alb la anumite sărbători, îngîna rugăciuni speciale, proslăvea „sîngele sfînt", se închina la *Inima Precistei* şi şedea ceasuri întregi cu ochii pierduţi în faţa unui altar rococo-iezuit, într-o capelă unde nu puteau intra ceilalţi credincioşi, şi-şi lăsa sufletul să plutească printre norişori fantastici de marmură şi lungi raze de lemn poleit.

Avea o prietenă de biserică ; o fată bătrînă ca şi dînsa, domnişoara Vaubois, cu desăvîrşire năucă, şi faţă de care domnişoara Gillenormand avea plăcerea de a fi vullur. In afară de *Agnus Dei* şi *Ave Măria,* domnişoara Vaubois nu mai ştia decît cîteva reţete de făcut dulceţuri, Domnişoara Vaubois, desăvîrşită în felul ei, întruchipa puritatea stupidităţii, fără nici o pată de inteligenţă pe ea.

Trebuie să spunem că, îmbătrînind, domnişoara Gillenormand mai mult cîştigase decît pierduse. Aşa se în-tîmplă cu firile slabe. Nu fusese niciodată rea, cu alte cuvinte avea o bunătate relativă ; şi apoi, vremea netezeşte muchiile, şi ea se şlefuise ca orice lucru vechi. Era tristă, de-o tristeţe nelămurită, pe care nici ea singură

n-o înţelegea. In toată fiinţa ei găseai nedumerirea unei vieţi sfîrşite înainte de-a fi început.

Vedea de gospodăria tatălui ei. Domnul Gillenormand o ţinea lîngă el, întocmai ca monseniorul Bienvenu pe sora lui.

■ Astfel de gospodării cu cîte un babalîc şi-o fată bă-trînă nu sînt rare şi au totdeauna o duioşie : două slăbiciuni ce se sprijină una pe alta.

Intre această fată bătrînă şi moşneag se mai afla în casă şi un copil, un băieţel ce tremura şi nu putea scoate un cuvînt în faţa domnului Gillenormand. Domnul Gillenormand nu vorbea niciodată cu acest copil decît cu o voce aspră şi uneori cu bastonul ridicat : „Aici, domnule !" „Ştrengarule !"■ „Şmechere ! Vino încoace !" „Răspunde, caraghiosule !" „Acum să te văd, netrebnicule !" etc, etc. II iubea ca pe ochii din cap. Era nepotul lui. Vom avea ocazia să ne mai întîlnim cu copilul ăsta.

CARTEA A TREIA

BUNICUL SI NEPOTUL

UN SALON DE ALTĂDATĂ

Pe vremea cînd locuia în strada Servandonî, domnul Gillenormand era nelipsit din cîteva saloane, foarte aristocrate şi foarte onorabile. Deşi burghez, era totuşi primit în aceste saloane. Socotit de două ori om de duh, întîi prin spiritul pe care-l avea în adevăr şi apoi prin cel ce i se punea în seamă, era chiar căutat şi sărbătorit. Nu se ducea decît acolo unde se simţea deasupra celorlalţi. Sînt oameni care vor cu orice preţ să aibă trecere şi, oriunde s-ar afla, să se ţină seama de ei. Acolo unde nu **pot** face pe profeţii, fac pe mucaliţii. Domnul Gillenormand nu era dintre aceştia. Marea sa trecere în saloanele regaliste în care se ducea nu-i ştirbea nimic din demnitate. Peste tot vorba lui era sfîntă. I se întîmfla să ţină piept domnului de Bonald ' sau chiar domnului Bengy-Puy-Vallee.

Cam prin **1817, îşi** petrecea regulat două după-amieze pe săptămînă într-o casă din vecinătate, în strada Ferou, la doamna baroană de T., persoană serioasă şi vrednică de respect, al cărei soţ fusese ambasador al Franţei la Berlin sub Ludovic al XVI-lea, baronul de T., care pe cînd era în viaţă se ţinea cu patimă de transe şi de magnetism, murise în emigraţie, în cea mai mare sărăcie, lăsînd drept orice moştenire nişte foarte ciudate memorii

---

[1] Publicist francez reacţionar, apărător al regimului feudal în timpul revoluţiei burgheze şi al dictaturii napoleoniene. Lucrarea sa *Teoria puterii politice ţi religioase in societatea civila* (1796) era, pe vremea restauraţiei, baza ideologică a ultraregaliştilor.

asupra lui Mesmer şi a hîrdăului său, în zece volume scrise de mînă, legate în marochin roşu şi aurite pe margini. Doamna de T. nu le publicase din mîndrie şi trăia dintr-o mică rentă care scăpase ca prin minune. Trăia departe de curte — lume foarte pestriţă, zicea ea — într-o izolare nobilă, mîndră şi săracă. Cîţiva prieteni se adunau de două ori pe săptămînă în jurul căminului ei de văduvă şi acest lucru făcuse din casa ei un salon regalist desăvîrşit. Se servea ceaiul. Şi, după cum bătea vîntul, jalnic sau furtunos, se scoteau suspine sau strigăte de groază şi indignare împotriva „secolului", a Char-tei, a buonapartiştilor, a bucătăriei alese care se înjosea pe mesele burgheziei, a iacobinismului lui Ludovic al XVIII-lea şi se vorbea în şoaptă de speranţele ce se puneau în prinţul moştenitor, Carol al X-lea de mai tîrziu. Făcînd un haz nespus, ascultau cîntecele grosolane în care Napoleon era numit Nicolae. Unele ducese, cele mai gingaşe şi mai încîntătoare femei din lumea bună, rîdeau din toată inima auzind cuplete ca acestea, adresate „federaţilor" :

Să-ţi vîri cămaşa în
nădragi Să nu rămînă
nici un fald : Ar zke toţi
că patrioţii Au arborat
drapelul alb.

Făceau haz de vorbe cu două înţelesuri, care li se păreau grozave ; de nevinovate jocuri de cuvinte, bănuite ca pline de venin ; de catrene sau chiar numai de distihuri ; precum cel despre ministerul Dessolles, guvern foarte moderat din care făceau parte domnii Decazes şi Deserre :

Ca să-ntăreşti azi tronul lovit în temelie,
De sol, de seră, de casă nicicînd să nu se
ştie...

Sau se întocmea lista pentru Camera nobililor, „cameră groaznic de iacobină" ; se încercau pe această listă potriviri de nume care să dea, de pildă, eufori ca acestea :

Damas, Sabran, Gouvion, Saint-Cyr[1]. Erau pururea veseli.

Această lume maimuţărea revoluţia. Ar fi vrut parcă să deştepte şi ei ura în suflete, dar în sens invers. Şi ei cîntau micul lor *„ţa ira" :*

O să meargă, dang,
dang,
Buonapartiştii la
ştreang.

Cîntecele sînt ca şi ghilotina. Nepăsătoare, ele taie azi un cap, mîine altul. Se schimbă numai numele.

In procesul Fualdes[2], iscat chiar în vremea aceea, în 1816, lumea lua partea lui Bastide şi Jausion, pentru că Fualdes era „buonapartist". Liberalilor le spunea *fraţi şi prieteni.* Era cea mai apăsătoare vorbă de ocară.

Salonul doamnei de T. avea, întocmai ca unele clopotniţe de biserică, doi cocoşi. Unul era domnul Gillenormand, celălalt, contele de Lamothe-Valois, despre care se şoptea cu un fel de stimă : „Ştii ? E Lamothe, cel cu afacerea colierului." [3] Partidele politice acordă asemenea amnistii foarte ciudate.

Mai e ceva : în burghezie, situaţiile înalte se pot pierde prin legături prea uşuratice ; trebuie să iei seama pe cine primeşti în casă. Tot aşa cum trupul îşi pierde din căldură atunci cînd stă pe lîngă altele cărora le e frig, îţi poţi pierde şi stima oamenilor dacă te înconjuri de fiinţe dispreţuite. Vechea lume bună se socotea deasupra acestei legi, ca şi deasupra tuturor celorlalte. Marigny, fratele

[1] Oameni politici din timpul restauraţiei.

[2] Magistrat francez, asasinat de ultraregalişti în timpul teroarei albe din primii ani ai restauraţiei (1817). Bastide şi Jausion sînt asasinii lui Fualdes.

[3] Unul din scandalurile publice din „lumea mare" care au compromis curtea lui Ludovic al XVI-lea şi nobilimea în ajunul revoluţiei. O escroacă, zisă contesa de La Mothe, l-a convins pe cardinalul de Rohan să cumpere pentru Măria Antoaneta un colier pe un preţ fabulos, asigurîndu-şi în ielul acesta favorurile reginei. Cardinalul a predat colierul noaptea, unei femei voalate, pe care escroaca a dat-o drept Măria Antoaneta. Cum bijuteria nu fusese achitată în întregime, bijutierii au reclamat cazul autorităţilor, şi scandalul a izbucnit, »pinia publică bănuind că primitoarea fusese într-adevăr regina.

doamnei de Pom,padour, era primit la alteţa-sa prinţul de Soubise '. Cu toate că ? Nu. Tocmai de aceea ! Du Barry, naşul Vaubernier-ei, este binevenit la mareşalul de Richelieu [2]. Lumea aceea este Olimpul. Mercur ca şi prinţul de Guemenee [3] **şînt** acolo ca la ei acasă. Şi un pungaş e primit, numai să fie zeu.

Contele de Lamothe, care în 1815 era un moşneag de şaptezeci şi cinci de ani, n-avea altă însuşire decît înfăţişarea sa tăcută şi gravă, chipul său colţuros şi rece, purtarea sa foarte politicoasă, haina închisă pînă la nodul cravatei şi picioarele lui lungi, totdeauna puse unul peste altul, în nişte pantaloni mari şi largi de culoarea cărămizii arse, culoare ce-i acoperea de altfel şi faţa.

Domnul Lamothe era „cineva" în acest salon, datorită „faimei" sale şi, lucru ciudat, dar exact, tocmai din pricina numelui de Valois.

Cît despre domnul Gillenormand, trecerea sa era pe deplin îndreptăţită. Era ascultat fiindcă ştia să se impună. Aşa uşuratic cum era, şi fără ca asta să-i strice cîtuşi de puţin voia bună, avea un fel de-a fi impunător, demn, cinstit şi de-o mîndrie burgheză, la care se adăuga şi vîrsta lui foarte înaintată. Nu degeaba împlineşti un veac. Anii sfîrşesc prin a-ţi face în jurul capului o cunună vrednică de respect.

Mai avea şi vorbe ca nişte scăpărări din cremene veche. Bunăoară, cînd regele Prusiei, după ce-l ajutase pe Ludovic al XVIII-lea să-şi recapete tronul, veni să-l viziteze sub numele de conte de Ruppin, fu primit de urmaşul lui Ludovic al XlV-lea cum ai primi pe un marchiz de Brandenburg şi totodată cu cea mai gingaşă obrăznicie. Domnul Gillenormand aproba această atitudine : „Orice rege care nu e regele Franţei, S|puse el, e un rege de provincie". Intr-o zi, auzi următoarea întrebare şi următorul

---

' Prinţ celebru, în ultimul secol al monarhiei absolute, prin fastul desfăşurat în palatul său din Paris. Oaspetele său, Marigny, fratele favoritei lui Ludovic al XV-lea, marchiza de Pompadour, era foarte căutat în saloanele vremii ; proteja teatrul şi actorii.

[2] Nepot al cardinalului : personaj important la curtea lui Ludovic al XV-lea.

[3] Mare feudal francez din secolul al XVIII-lea.

răspuns : „La ce a fost condamnat redactorul *Curierului francez?"* „Să fi e suspendat." *,,Sus* e de prisos[1]", spuse domnul Gillenormand. Vorbe de felul ăsta fac cuiva o situaţie.

Sau, la un tedeum pentru comemorarea întoarcerii Burbonilor, pe cînd trecea domnul de Talleyrand, exclamase : ,,Iată-l pe excelenţa-sa Necuratul 1"

Domnul Gillenormand venea de obicei întovărăşit de fiica sa, domnişoara aceea deşirată care tocmai împlinise patruzeci de ani şi care părea de cincizeci, şi de-un băieţel drăgălaş de şapte ani, bălai, rumen şi fraged, cu ochii plini de fericire şi încredere, şi care nu intra o dată în acest salon fără să audă toate glasurile bîzîind în jurul lui : „Ce drăguţ e ! Ce păcat ! Bietul copil 1" Copilul acesta era cel despre care v-atn mai spus ceva adineauri. Ii ziceau „bietul copil" pentru că avea ca tată „un tîlhar de pe Loire".

Tîlharul de pe Loire era ginerele domnului Gillenormand, despre care am vorbit în treacăt şi pe care domnul Gillenormand îl socotea ruşinea familiei.

II

UNUL DINTRE STRIGOII ROŞII AI TIMPULUI

Cel care ar fi trecut atunci prin orăşelul Vernori şi s-ar fi plimbat pe podul monumental care, nădăjduim, va fi înlocuit în curînd cu vreun groaznic pod de fier ar fi putut vedea, dacă şi-ar fi aruncat privirea din înaltul parapetului, un bărbat de vreo cincizeci de ani, cu o şapcă de piele pe cap, îmbrăcat cu un pantalon şi o haină de aba cenuşie, pe care era cusut ceva gălbui ce fusese cîndva o panglică roşie a Legiunii de onoare, încălţat cu saboţi, ars de soare, cu faţa aproape neagră şi cu părul alb, pe frunte cu urma unei răni adînci ce se întindea pînă pe obraz, încovoiat, gîrbov, îmbătrînit înainte de

[1] Joc de cuvinte : *suspenda* — dat afară ; *pendu* spînzurai

vreme, ptimbîndu-se mai toată ziua, cu o cazma şi un cosor în mînă, pe unul din acele peticele de pămînt împrejmuite cu ziduri din vecinătatea podului şi care, ca un lanţ de terase, tivesc malul stîng al Senei ; fermecătoare locuri îngrădite, .pline de flori, şi pe care le-am numi, dacă ar fi ceva mai mari, grădini, iar dac-ar fi mai mici, grădiniţe. Toate acestea aveau de o parte rîul, de cealaltă o casă. Omul în surtuc şi saboţi de care am vorbit mai sus locuia pe la 1817 pe fîşia cea mai îngustă de pămînt şi în casa cea mai sărăcăcioasă dintre toate. Trăia acolo retras şi singur, în tăcere şi lipsuri, cu o femeie nici tînără, nici bătrînă, nici frumoasă, nici urîtă, nici ţărancă, nici tîrgoveaţă, care-l slujea. Peticul de pămînt pe care-l numea grădina lui era vestit în tot oraşul pentru frumuseţea florilor lui. Florile erau singura lui îndeletnicire.

Prin muncă, stăruinţă, băgare de seamă şi cu multe găleţi cu apă, izbutise să creeze după creator, născocind anumite dalii şi lalele pe care natura le uitase. Era iscusit ; îl întrecuse pe Soulange Badin în întocmirea unor movilite de pămînt negru pentru cultivarea arbuştilor rari şi de preţ, din America şi din China. Verile, dis-de-dimineaţă, îl puteai zări prin aleile grădiniţei lui, sădind, tun-zînd, (plivind, udînd, păşind printre flori cu o înfăţişare blajină şi tristă, uneori dus pe gînduri şi nemişcat ore întregi, ascultînd cîntecul unei păsărele într-un copac, gunguritul unui copil într-o casă sau cu ochii aţintiţi pe vreun firicel de iarbă, pe vreun strop de rouă pe care soarele îl preschimba în rubin. La masa lui foarte săracă se bea mai mult lapte decît vin. Şi un ţînc putea face din el tot ce voia ; iar slujnica adesea îl certa. Era atît de sfios, încît părea sălbatic : ieşea rareori în oraş şi nu vedea pe nimeni în afară de săracii care-i băteau la uşă şi de preotul lui, părintele Mabeuî, un bătrîn cumsecade. Dar dacă orăşenii sau străinii, oricine ar fi fost ei, erau doritori să-i vadă lalelele(şi trandafirii, el le deschidea surîzînd. Acesta era tîlharut de pe Loire.

Dacă cineva ar fi citit pe atunci memoriile militare, biografiile, *Monitorul*' şi buletinele marii armate, ar fi fost izbit de un nume ce se rqpeta destul de des în acele pagini, numele de Georges Pontmercy. Tînăr de tot, acest Georges Pontmercy fusese soldat în regimentul din Saintonge. Izbucni revoluţia. Regimentul din Saintonge făcu parte din armata de la Rin. Vechile regimente ale monarhiei îşi păstraseră numele provinciei lor chiar după căderea acesteia şi abia în 1794 fură vărsate la brigăzi. Pontmercy luptă la Spire, la Worms, la Neustadt, la Turk-heim, la Alzey, la Mayence, unde făcu parte din cei două sute care alcătuiau ariergarda lui-Houchard. Ţinu piept întregului corp de armată al prinţului de Hessa, făcînd parte dintre cei doisprezece care au rezistat în dosul vechiului meterez de la Andernach şi nu se retrase spre grosul armatei decît după ce tunul duşman făcu o spărtură ce începea de la creasta parapetului şi se întindea pînă la taluzul superior. Sub comanda lui Kleber a fost la Marchiennes şi a luat parte la bătălia de la Mont-Palissel, unde un glonţ de puşcă i-a fărîmat braţul. Trecu pe urmă la graniţa Italiei şi fu unul din cei treizeci de grenadiri care apărară cu Joubert pasul de la Tende. Joubert fu făcut general-adjutant, iar Pontmercy sublocotenent. A fost alături de Berthier [2], în bătaia gloanţelor, în ziua aceea de la Lodi, care l-a făcut pe Bonaparte să spună : „Berthier a fost tunar, cavalerist şi grenadir". L-a văzut căzînd la Novi pe fostul lui general Joubert, în clipa cînd acesta, cu sabia scoasă, striga : „înainte I" îmbarcat cu compania lui, pentru nevoile războiului, pe o corabie uşoară ce se ducea de la Genova la nu ştiu care alt port mic de ,pe coastă, căzu într-un viespar de şapte sau opt vase engleze. Comandantul genovez voia să arunce tunurile în mare, să ascundă soldaţii între cele două punţi şi să se strecoare prin întuneric, trecînd drept

[1] Ziarul oficial al imperiului ; publica buletine şi **amănunţite** reportaje **militare.**

- Houchard, Kleber, Joubert, **Berthier** — generali francezi care s-au distins în timpul râboaielor revoluţiei burgheze şi mai ales în războaiele napoleoniene.

navă de comerţ. Pontmercy puse să se ridice tricolorul la catarg drept pavilion şi trecu mîndru în bătaia tunurilor de pe fregatele britanice. Douăzeci de leghe mai departe, din ce în ce mai îndrăzneţ, atacă şi captură cu vasul său o corabie mare de transport engleză, care ducea trupe în Sicilia, ticsită de oameni şi de cai. In 1805 făcu parte din acea divizie a lui Malher care smulse arhiducelui Ferdinand oraşul Giinzburg. In braţele sale căzu la Wettingen, sub o ploaie de gloanţe, colonelul Maupe-tit, rănit de moarte, în fruntea celui de-al nouălea regiment de dragoni. Se distinsese la Austerlitz în timpul acelui marş nemaipomenit executat sub focul duşmanului. Cînd cavaleria gărzii imperiale ruse zdrobi un batalion al Regimentului 4 de infanterie, Pontmercy fu dintre cei care-l răzbunară, nimicind-o. împăratul îi dădu crucea '. Pontmercy îi văzu prinşi, rînd pe rînd, pe Wurmser în Mantua, pe Melas în Alexandria, pe Mack [2] în Ulm. Făcu parte din al optulea corp al marii armate, comandat de Mortier[3], care cuceri Hamburgul. Apoi trecu în Regimentul 55 de infanterie, care era fostul regiment de Flan-dra. La Eylau se afla în cimitirul în care viteazul căpitan Louis Hugo, unchiul autorului acestei cărţi, se împotrivise singur, cu compania sa de optzeci şi trei de oameni, tirri|p de două ore, atacului întregii armate duşmane. Pontmercy a fost unul din cei trei luptători care au scăpat cu viaţă din acest cimitir. A luat parte la lupta de la Friedland. Apoi văzu Moscova, Berezina, Lutzen, Baut-zen, Dresda, Wachau, Leipzig şi trecătorile de la Geln-hausen *; pe urmă Montmirail, Château-Thierry, Craon, malurile Marnei, ale Aisnei şi temuta întăritură de la

---

[1] Crucea Legiunii de onoare.

[2] Wurmser, Melas, **Mack** — generali austrieci învinşi de Napoleon.

' Mareşal al imperiului care s-a distins în campania din 1805 împotriva Prusiei. Mai tîrziu, Napoleon l-a însărcinat cu ocuparea oraşelor hanseatice din Germania de Nord, spre a împiedica comerţul englez cu Europa centrală.

[4] Lutzen, Bautzen, Dresda, Wachau, Leipzig, Gelnbausen — bătălii din campania anului **1813,** cînd, după dezastrul din Rusia, aliaţii au urmărit pas cu pas trupele franceze în retragere.

Laon[1]. La Arnay-le-Duc, pe cînd era căpitan, tăie zece cazaci, ca să-şi scape nu generalul, ci caporalul. A îost ciuruit de gloanţe cu acest prilej şi i s-au scos douăzeci şi şapte de schije numai din braţul stîng. Cu opt zile înainte de capitularea Parisului, tocmai făcuse schimb cu un camarad şi intrase în cavalerie. Avea ceea ce se numea sub vechiul regim mînă dublă, adică îndemînarea de-a mînui ca soldat deopotrivă sabia sau fuşca, iar ca ofiţer un escadron sau un batalion. Din acest fel de în-demînare, desăvîrşită prin educaţia militară, au ieşit unele arme speciale ca, de pildă, dragonii, care sînt călăreţi şi infanterişti totodată. II însoţi pe Napoleon în insula Elba. La Waterloo era şef de escadron de cuirasieri în brigada Dubois. El a luat drapelul batalionului din Lunebourg şi l-a aruncat la picioarele împăratului. Era plin de sînge. Primise, pe cînd smulgea drapelul, o lovitură de sabie în obraz. Plin de mulţumire, împăratul îi strigă : „Te fac colonel, te fac baron, te fac ofiţer al Legiunii de onoare !" Pontmercy răspunse : „Sire, vă mulţumesc din partea văduvei mele". Un ceas mai tîrziu, cădea în rîpa de la Ohain. Şi-acum, cine era acest Georges Pontmercy ? Era chiar tîlharul de (pe Loire.

Cîte ceva din viaţa lui s-a povestit şi mai-nainte. După Waterloo, Pontmercy, scos, după cum ne amintim, din rîpa de la Ohain, izbutise să ajungă din urmă armata şi, din ambulanţă în ambulanţă, se tîrîse pînă la cantonamentul de pe Loire.

Restauraţia l-a scos la pensie cu solda pe jumătate, pe urmă i-a hotărît domiciliul la Vernon, adică l-a pus sub supraveghere. Regele Ludovic al XVlII-lea, neţinînd seama de tot ce se petrecuse în timpul celor o sută de zile, nu-i recunoscuse nici calitatea de ofiţer al Legiunii de onoare, nici gradul de colonel, nici titlul de baron. El însă nu scăpa nici un prilej de a iscăli *colonelul baron Pontmercy.* N-avea decît o singură haină albastră, veche, şi nu ieşea niciodată fără să-şi prindă ,pe ea rozeta de ofiţer al Legiunii de onoare. Procurorul regelui îi pusese

[1] **Victorii iară consecinţe ale lui** **1814,** cînd
Napoleon pătrunseseră în Franţa şi **aliaţii**
înaintau spre Paris.

în vedere că parchetul ar avea de gînd sâ-l urmărească pentru „port ilegal al acestei decoraţii". Cînd înştiinţarea aceasta îi fu adusă la cunoştinţă prin cineva în chip aproape oficial, Pontmercy răspunse cu un zîmbet amar : „Nu ştiu dacă nu mai înţeleg eu sau dacă dumneata nu mai vorbeşti franţuzeşte ; ceea ce e sigur e că nu pricep de loc". Pe urmă, opt zile în şir, a ieşit cu decoraţia pe piept. N-au îndrăznit să-i facă nimic. De două-trei ori ministrul de război şi generalul comandant al garnizoanei judeţului îi scrisese pe adresă : *Domnului maior Pontmercy.* El înaipoiase scrisorile nedeschise. Tot pe-atunci, Napoleon, la Sfînta Elena, făcea la fel cu scrisorile lui Sir Hudson Lowe, adresate *generalului Bona-parte.* Pontmercy ajunsese, îngăduiţi-ne expresia, să aibă în gură acelaşi scuipat ca şi împăratul său.

La fel se întîmpla la Roma cu prizonierii cartaginezi care refuzau să-l salute pe Fiaminius ' şi care aveau în ei ceva din sufletul lui Hannibal.

Intr-o dimineaţă îl întîlni pe procurorul regal pe o uliţă din Vernon, se duse la el şi-i spuse : „Domnule procuror regal, mi-e îngăduit să-mi port cicatricea de pe obraz ?"

Afară de amărîta lui de jumătate de soldă pentru gradul de şef de escadron nu avea nici un venit. Luase cu chirie la Vernon cea mai mică locuinţă pe care o ,putuse găsi. Trăia acolo singur, aşa cum am văzut. In timpul imperiului, avu răgazul, între două războaie, să se însoare cu domnişoara Gillenormand. Bătrînul burghez, jignit în sufletul lui, îşi dădu consimţămîntul oftînd şi spuse : „Aşa au ajuns pînă şi cele mai bune familii". In 1815, doamna de Pontmercy, fiinţă aleasă şi vrednică de soţul ei în toate privinţele, murise, lăsînd un copil. Acest copil ar fi fost bucuria colonelului în singurătatea lui ; dar bunicul îşi ceruse hotărît nepotul, spunînd că-l va dezmoşteni dacă nu i-l dă. Spre binele copilului, tatăl se învoise şi, lipsit de el, începuse să iubească florile. De

---

[1] Consu! roman din timpul celui de-al doilea război punic (secolul al 11l-lea î.e.n.).

altfel, nu mai voia să ştie de nimic. Nici nu se împotrivea, nici nu uneltea. îşi împărţea gîndurile între lucrurile nevinovate cu care se îndeletnicea acum şi faptele mari ,pe care le săvîrşise odinioară. îşi petrecea timpul aşteptînd să înflorească o garoafă sau depănîndu-şi amintirile de la Austerlitz.

Domnul Gillenormand rupsese orice legătură cu ginerele lui. Pentru el, colonelul era „un tîlhar", iar pentru colonel el era „un zaharisit". Domnul Gillenormand nu vorbea niciodată de colonel decît ca să-şi bată joc de „baronia" lui. Se înţelesese cu Pontmercy ca acesta să nu încerce niciodată să-şi vadă **fiul,** nici să nu încerce să-i vorbească, sub ameninţarea de a i-l trimite înapoi, gonit şi dezmoştenit, dacă nu s-ar ţine de cuvînt. Pentru familia Gillenormand, Pontmercy era un ciumat. Ei înţelegeau să-i crească copilul în felul lor. Colonelul greşise poate primind aceste condiţiuni, dar se supuse în totul, crezînd că face bine, de vreme ce se jertfeşte astfel numai pe el. Moştenirea bătrînului Gillenormand nu era mare lucru, dar a domnişoarei Gillenormand era însemnată. Această mătuşă, rămasă fată bătrînă, era foarte bogată de pe urma maică-si, iar fiul surorii ei urma s-o moştenească.

Copilul, care se numea Marius, ştia că are un tată, dar atîta tot. Nimeni nu-i pomenea de el. Totuşi, în lumea în care îl ducea bunicu-său, şoaptele, privirile şi vorbele cu înţeles îi ajunseseră cu timpul la ureche ; începuse să înţeleagă cîte ceva. Şi cum, încet, pe nesimţite, ideile şi părerile în mijlocul cărora trăia i se strecurau şi lui în suflet, ajunsese să nu se mai gîndească la tatăl său decît cu ruşine şi cu inima strînsă.

In timp ce el creştea aşa, colonelul pleca pe ascuns la Paris, la două-trei luni o dată, ca un osîndit scăpat din temniţă, şi se ducea să pîndească la Saint-Sulpice clipa în care mătuşa Gillenormand îl ducea pe Marius la liturghie. Acolo, tremurînd de teamă să nu-l zărească mătuşa, ascuns după un stîlp, nemişcat, îşi privea copilul ţinîndu-şi răsuflarea. Acestui viteaz îi era frică de o fată bătrînă.

De aici pornise prietenia lui preotul din Vernon. părintele Mabeuf,

Preotul ăsta de ispravă era fratele unui epitrop de la Saint-Sulpice, care-l văzuse în mai multe rînduri cum îl sorbea din ochi pe copil ; îi văzuse cicatricea de pe obraz şi lacrimile din ochi. Omul acesta cu înfăţişarea atît de bărbătească şi care plîngea ca o femeie îl tulburase. Chipul lui îi rămăsese în minte. Intr-o zi, ducîndu-se la Vernon să-şi vadă fratele, întîlni pe colonelul Pontmercy pe pod şi-l recunoscu. Epitropul vorbi preotului despre el şi, împreună, căutară un prilej şi făcură colonelului o vizită. Această vizită deschise calea şi altora. Colonelul, la început foarte tăcut, pînă la urmă li se destăinui şi aşa ajunseră preotul şi epitropul să afle toată povestea şi pricina pentru care Pontmercy îşi jertfea fericirea pentru viitorul odraslei sale. De atunci, preotul îl respecta şi-l iubea, iar colonelul, la rîndul său, prinse dragoste de el. De altfel, nici o prietenie nu se încheagă mai strîns şi mai uşor decît aceea dintre un preot bătrîn şi un bătrîn ostaş, atunci cînd, din întîmplare, amîndoi sînt buni şi sinceri. La drept vorbind, sînt unul şi acelaşi fel de oameni. Unul îşi închină viaţa patriei de pe pămînt, celălalt patriei din cer; altă deosebire nu e.

De două ori pe an, la 1 ianuarie şi de Sfîntul Gheorghe, Marius scria tatălui său scrisori, din datorie, dictate de mătuşă şi copiate parcă după un formular ; asta era tot ce îngăduia domnul Gillenormand ; iar tatăl răspundea cu scrisori pline de duioşie, pe care bunicul le vîra în buzunar fără să le citească.

III

„REQUIESCANT"

Salonul doamnei de T. era tot ce ştia Marius Pontmercy despre lume. Era singura fereastră prin care putea privi viaţa. Dar, întunecată ca un ochi de pivniţă, ea lăsa să treacă mai mult frig decît căldură, mai mult întuneric

decît lumină. Copilul acesta, care fusese numai bucurie şi lumină atunci cînd intrase în lumea aceea ciudată, ajunsese în scurtă vreme să fie trist şi — ceea ce e şi mai nepotrivit cu vîrsta lui — serios. înconjurat de toţi oamenii aceia impunători şi ciudaţi, privea în juru-i cu o uimire gravă. Tot mai numeroase erau lucrurile ce-i sporeau uimirea. In salonul doamnei de T., bătrîne doamne nobile, foarte respectabile, care se numeau Mathan, Noe, Levis (se pronunţă Levi), Cambis (se pronunţă Cam-byse). Chipurile acestea străvechi şi aceste nume biblice se amestecau în mintea copilului cu Vechiul Testament, pe care-l învăţa pe de rost, iar cînd le vedea pe toate cum şedeau în jurul focului ce se stingea, abia luminate de o lampă acoperită cu un văl verde, cu chipurile lor aspre, cu părul cărunt sau alb, cu rochiile lungi din alte vremuri, din care nu se mai deosebeau decît culorile mo-horîte, cînd le auzea cum lăsau să cadă, din cînd în cînd, cuvinte deopotrivă de aprige şi de măreţe, micul Marius se uita la ele cu ochi speriaţi, crezînd că vede nu femei, ci patriarhi şi magi, nu fiinţe adevărate, ci stafii.

Printre stafiile acestea se aflau şi cîţiva preoţi, oaspeţi obişnuiţi ai acestui vechi salon, şi cîţiva gentilomi ; marchizul de Sassenay, secretarul doamnei du Be/ry, vicontele de Valory, care sub pseudonimul Charles-Antoine publica ode monorime, prinţul de Beauffremont, care, deşi destul de tînăr încă, avea părul cărunt şi o soţie drăguţă şi plină de duh, ale cărei rochii de catifea roşie, foarte decoltate, cu găitane de aur, speriau întunecimile acestor locuri, marchizul de Coriolis d'Espinouse, omul care cunoştea cel mai bine din toată Franţa „politeţea cu mă-sură", contele d'Amendre, un om de treabă, plin de bunăvoinţă, şi cavalerul de Port-de-Guy, stîlp al bibliotecii Luvrului, zisă şi cabinetul regelui. Domnul de Port-de-Guy, chel şi mai mult îmbătrînit decît bătrîn, povestea că în 1793, la vîrsta de şaisprezece ani, fusese închis ca răzvrătit şi pus în lanţuri împreună cu un moşneag de optzeci de ani, episcopul de Mirepoix, şi el un răzvrătit, ca preot însă, pe cînd dînsul era ca soldat. Se aflau la Toulon. Slujba lor era să meargă noaptea şi să strîngă

de pe eşafod capetele şi trupurile celor ghilotinaţi peste zi ; luau în spate trunchiurile acelea însîngerate, iar mantalele lor roşii de puşcăriaşi aveau în dreptul cefei o scoarţă de sînge închegat dimineaţa şi jilav seara. Se debitau o mulţime de asemenea poveşti tragice în salonul doamnei de T. ; şi tot blestemîndu-l pe Marat', ajungeau să-l aplaude pe Trestaillon[2]. Cîţiva deputaţi, cum nu se poate mai conformişti, veneau să joace cărţi : Thibord du Chalard, Lemarchand de Gomicourt şi vestitul zeflemist de dreapta Cornet-Dincourt. Judecătorul de Ferrette, cu pantalonii lui strînşi pe picior şi picioarele lui subţiri, venea cîteodată, în trecere, mergînd la Talleyrand. Omul acesta fusese tovarăş de chefuri al domnului conte d'Artois şi, spre deosebire de Aristot cel călărit de Campaspa[3], pusese pe faimoasa Guimard să meargă-n patru labe, arătînd astfel veacurilor pe un filozof răzbunat de un magistrat. Cît despre preoţi, ei erau abalele Halma, acelaşi căruia domnul Larose, colaboratorul său de la *Trăsnetul* îi spunea : „Ei, cine n-are azi cincizeci de ani ? Poate doar 'cîţiva ţîngăi !", abatele Latourneur, predicatorul regelui, abatele Frayssinous, care nu era încă nici conte, nici episcop, nici ministru, nici pair şi care purta un anteriu vechi fără nasturi, şi abatele Kerave-nant, preot la Saint-Germain-des-Pres ; apoi nunţiul papal, pe atunci monseniorul Macchi, arhiepiscop de Nisibis, mai tîrziu cardinal, cu nasul lui lung şi gînditor, şi un alt monsenior ce se intitula abatele Palmieri, confesor particular, unul din cei şapte protonotari ai sfîntu-

---

[1] Unul dintre cei mai neînfricaţi iacobini. în ziarul său *Prietenul poporului* şi în discursurile sale din Convenţiunea Naţională a denunţat curajos şi consecvent foate tertipurile reac(iunii. A [ost asasinit în iulie 1793 de o regalistă : Charlotte Corday,

[2] Şeful unei bande regaliste ; în perioada ieroarei albe, de la începutul restauraţiei, a prădat şi ucis numeroşi foşti iacobini şi bonapartişti,

[3] Aluzie la o legendă din antichitate repovestită în versuri de Henri d'Andeli (secolul al XIIT-lea), după care filozoful grec **Aristotel,** edu catorul lui Alexandru cel Mare, regele **Macedoniei,** încercase să-I înde părteze pe suveran de farmecele unei indiene, Campaspa. La instigaţia Iui Alexandru, aceasta îl seduse însă şi pe filozof, şil înrobi pînă **tntr-atîta,** incit consimţi să-i servească drept cal, mergînd în patru labe, cu frîul în gură.

iui scaun, canonic al bisericii liberiene, avocat al sfinţilor, *postulatore di santi,* care se îndeletnicea cu canonizarea, ceea ce înseamnă un fel de registrator al petiţiilor în sectorul raiului ; în sfîrşit, doi cardinali, domnul de la Luzerne şi domnul de Clermont-Tonnerre. Cardinalul de la Luzerne era scriitor, şi cîţiva ani mai tîrziu avea cinstea să iscălească articole în *Conservatorul,* cot la cot cu Chateaubriand; domnul de Clermont-Tonnerre era arhiepiscop de Toulouse şi venea adesea în plimbare la Paris, la nepotul său, marchizul de Tonnerre, fost ministru de război şi al marinei. Cardinalul de Clermont-Tonnerre era un moşuleţ vesel, cu ciorapi roşii sub rasa sumeasă ; spe^litatea lui era să urască Enciclopedia şi să joace biliard pînă nu mai putea, iar lumea care trecea pe vremea aceea în serile de vară pe strada Madame, unde era pe atunci casa Clermont-Tonnerre, se oprea să asculte ciocnitul bilelor şi vocea ascuţită a cardinalului strigînd colegului său din conclav, monseniorul Cottret, episcop *in partibus* al Carysteei : „Scrie, părinte, am un carambol". Cardinalul de Clermont-Tonnerre fusese adus la doamna de T. de prietenul său cel mai apropiat, domnul de Roquelaure, fostul episcop de Senlis, şi unul din cei patruzeci. De Roquelaure era bine cunoscut pentru statura sa înaltă şi pentru prezenţa sa regulată la Academie ; prin uşa cu geamuri a sălii vecine cu biblioteca unde Academia Franceză îşi ţinea pe atunci şedinţele, curioşii puteau admira în fiecare joi pe fostul episcop de Senlis, stînd de obicei în picioare, proaspăt pudrat, cu ciorapi violeţi şi cu spatele la uşă, parcă ar fi vrut să-şi arate mai bine gulerașul. Toată preoţimea aceasta, cu toate că cei mai mulţi erau deopotrivă oameni ai palatului şi ai bisericii, făcea ca salonul doamnei de T. să fie mai impunător, iar cinci pairi ai Franţei, marchizul de Vibraye, marchizul de Talani, marchizul d'Herbouville, vicontele Dambray şi ducele de Valentinois, îi dădeau o înfăţişare şi mai aristocratică. Acest duce de Valentinois, cu toate că era prinţ de Monaco, adică un suveran străin, avea o părere aşa de înaltă despre Franţa şi despre instituţia pairilor, încît vedea totul numai prin ele. El este

cel care spunea : „Cardinalii sînt pairi ai Franţei şi ai Romei, lorzii sînt pairi ai Franţei şi ai Angliei". De altfel, pentru că în veacul acela revoluţia trebuia să fie peste tot, acest salon feudal era, după cum am spus, dominat de un burghez. Cel care domnea acolo era domnul Gillenormand.

Acesta era sîmburele şi miezul societăţii pariziene „albe". Cei cu renume erau ţinuţi întîi în carantină, chiar şi regaliştii. Totdeauna renumele era ceva anarhic. Cha-**teaubriand,** dacă ar fi intrat acolo, ar fi fost primit întocmai ca „moş Duchesne" '. Cîţiva adepţi noi pătrundeau totuşi ca toleraţi în această lume ortodoxă. Era primit şi contele Beugnot, dar pentru a fi adus pe calea cea bună. Saloanele nobile de astăzi nu mai seamănă cu cele de atunci. Cartierul Saint-Germain de azi e plin de făţărnicie. Regaliştii de acum sînt, fie zis spre cinstea lor, demagogi.

In casa doamnei de T. lumea fiind aleasă, gustul era rafinat şi trufaş, sub o înfăţişare de desăvîrşită politeţe. Fără voie, deprinderile dobîndiseră tot felul de rafinamente, care întruchipau regimul cel vechi, îngropat, dar totuşi viu. Cîteva din aceste deprinderi, mai ales în vorbire, păreau ciudate. Cunoscătorii superficiali ar fi luat toate astea drept provincialisme, deşi ele nu erau decît arhaisme. Unei femei i se spunea „doamna general". Chiar şi „doamna colonel" nu era ceva neobişnuit. Fermecătoarea doamnă de Leon, desigur în amintirea duceselor de Longueville şi de Chevreuse[2], prefera această denumire decît titlul ei de prinţesă. Marchiza de Crequy îşi spunea şi ea „doamna colonel".

Această măruntă lume mare născocise la Tuileries rafinata deprindere de a se adresa totdeauna regelui, cînd i se vorbea neoficial, cu vorba „regele" spusă la persoana a treia şi niciodată „maiestatea-voastră", titlu „întinat de uzurpator".

---

[1] *Le pire Duchesne* — titlul unui ziar din timpul revoluţiei, scris şi editat de Hebert.

[1] Femei din aristaeraţia feudală a secolului al XVII-Iea, celebre pentru spiritul lor de aventură.

Acolo se judecau faptele şi oamenii. Luau vremea nouă în zeflemea şi asta îi scutea de a o înţelege. In nedumerire, se ajutau unii pe alţii, luminînd şi pe ceilalţi cu ce ştiau ei. Mathusalem îl învăţa pe Epimenid '. Surdul îl lămurea pe orb. Timpul scurs de la Coblentz [2] încoace nu era ţinut în seamă. Aşa cum Ludovic al XVIII-lea împlinise, din harul domnului, douăzeci şi cinci de ani de domnie, tot aşa şi emigraţii erau în drept să se socotească în al douăzeci şi cincilea an al adolescenţei lor.

Totul era armonios ; nimic prea vioi; vorba — abia o şoaptă ; jurnalul, la fel cu salonul, părea un papirus. Vedeai şi oameni tineri, dar şi ei păreau ieşiţi din groapă. Slugile de la uşă erau şi ele bătrîne. Lumea aceasta dărăpănată era servită de slugi la fel cu ea. Toate acestea trăiseră parcă de mult, dar se împotriveau mormîntului. A conserva, conservare, conservator, acestea le erau aproape toate cuvintele. Totul era să miroşi a tămîie. Erau pline de miresme, în adevăr, părerile acestei lumi venerabile, dar ideile ei duhneau a naftalină. Erau ca nişte moaşte — stăpînii îmbălsămaţi, iar slugile împăiate.

O bătrînă marchiză respectabilă, emigrată şi ruinată, care nu mai ţinea decît o singură servitoare, zicea mereu : „slugile mele".

Ce se făcea în salonul doamnei de T. ? Toţi căutau „să ultra".

A fi ultra : cuvîntul acesta, deşi e cu putinţă ca ceea ce reprezintă el să nu fi dispărut cu totul, nu mai are azi nici un sens. Să-l lămurim. A fi ultra înseamnă a depăşi ; a ataca sceptrul în numele tronului şi mitra în

---

[1] Mathusalem, personaj biblic, unul din patriarhii izraeliţi renumiţi prin lungimea vieţii lor ; aici este luat drept simbol al bătrîneţii, rămăşiţă a unei generaţii de mult trecute. Epimenid, filozo! legendar din Grecia antică, despre care se spunea că ar fi dormit peste o jumătate de veac într-o peşteră. Aici, simbol al emigraţilor nobili din timpul revoluţiei burgheze, care se înapoiau în Franţa după 22—25 de ani petrecuţi în străinătate.

[2] Localitate din Germania ; în timpul revoluţiei din Franţa a fost centrul politic al emigraţilor feudali, care puneau la cale de acolo intervenţii armate împotriva republicii.

numele altarului ; a lovi în trăsura pe care o tragi ; a da cu copita în ham ; a căuta pricină rugului pentru dogoarea în care sînt arşi ereticii ; a învinui pe idol că nu are idolatrie ; a batjocori din prea mult respect; a fi mai catolic decît papa, mai regalist decît regele şi a găsi că noaptea are prea multă lumină ; înseamnă a fi nemulţumit de alabastru, de zăpadă, de lebădă şi de crin, în numele albului ; a ţine la ceva pînă la duşmănie, a ţine atît de mult la un lucru, încît să fii împotriva lui.

Spiritul acesta „ultra" domnea mai cu seamă la începutul restauraţiei.

Niciodată în istorie nu s-a mai pomenit ceva care să semene cu sfertul ăsta de oră ce începe în 1814 şi sfîr-şeşte pe la 1820 cu venirea domnului de Villele ', omul realist al reacţiunii. Aceşti şase ani au fost un moment cum n-a mai fost altul, zgomotos şi posomorît totodată, vesel şi posac, luminat ca de strălucirea zorilor şi învăluit în acelaşi timp de negurile marilor nenorociri, care se cufundă încetul cu încetul în trecut, dar care mai cuprind încă zarea. Printre aceste umbre şi lumini, un grup de oameni noi şi vechi, mîhniţi şi şugubăţi, plini de tinereţe şi răpuşi de bătrîneţe, se frecau la ochi ; nimic nu seamănă mai mult cu trezirea din somn ca întoarcerea acasă; grup care privea îmbufnat Franţa şi pe care Franţa îl privea ironic ; străzile erau pline de nişte bufniţe bătrîne de marchizi, de cei întorşi, care păreau nişte strigoi, de „foşti" uimiţi de tot ce vedeau, gentilomi nobili şi de treabă, zîmbind şi plîngînd de bucurie că sînt în Franţa, încîntaţi că-şi revăd ţara, nenorociţi că nu-şi mai regăsesc monarhia ; vechii nobili ai cruciadelor hui-duindu-i pe cei noi ai imperiului, adică pe cei din nobleţea „de sabie" ; cei cu numele înscrise în istorie nu mai înţelegeau istoria ; strănepoţii ostaşilor lui Carol cel Mare îi dispreţuiau pe ostaşii lui Napoleon. Spadele, după cum am spus, se înfruntau una pe alta ; cea de la Fontenoy era o rugină vrednică de luat în rîs, spada de

Şelul ultraregaliştilor francezi sub restauraţie.

la Marengo[1], nesuferită, nu era decît o sabie oarecare. Ce-a fost Odată nu vrea să ştie de ce-a fost Ieri. Nu se mai simţea nici ce-i măreţ, nici ce-i caraghios. S-a găsit unul care să-i zică lui Napoleon Scapin[2]. Lumea asta s-a dus. Nimic, o spunem din nou, n-a mai rămas dintr-însa acum. Cînd, din întîmplare, scoatem din ea vreun chip şi încercăm să-i dăm viaţă cu gîndul, el ne pare ciudat, ca şi cînd ar fi dinainte de potop. E adevărat că un potop a înghiţit-o şi pe ea. A pierit în două revoluţii. Ideile sînt şi ele ca nişte valuri. Ce repede acoperă tot ce trebuie să sfarme şi să îngroape, ce repede sapă prăpăstii înspăimîntătoare !

Asta era înfăţişarea saloanelor în acele timpuri îndepărtate şi nevinovate cînd domnul Martainville[3] era mai isteţ decît Voltaire.

Saloanele acestea îşi aveau literatura şi politica lor. Credeau în Fievee. Spusele domnului Agier erau lege. Domnul Colnet[4], scriitorul anticar de pe cheiul Malaquais, era comentat. Napoleon era nici mai mult, nici mai puţin decît un căpcăun de corsican. Mai tîrziu a trebuit să se facă un hatîr părerilor epocii, astfel că domnul marchiz de Buona,parte, locotenent-general al armatelor regelui, a fost primit în istorie.

Aceste saloane n-au rămas multă vreme neîntinate, încă de prin 1818 începuseră să scoată capul cîţiva doctrinari, semn îngrijorător. Erau regalişti, dar parcă îşi cereau iertare că sînt. Tocmai ceea ce făcea mîndria celor

---

[1] La Fontenoy, sat din Belgia, mareşalul Mauriciu de Saxa a învins, în 1745, trupele anglo-olandeze. A fost ultima mare bătălie cîştigată de armatele franceze sub regimul monarho-feudal. Marengo este localitatea unde Napoleon i-a învins pe austrieci în timpul celei de a doua campanii din Italia (1800).

[2] Personaj din comedia italiană, tip de valet inteligent şi descurcăreţ, devenit popular în Franţa mai ales prin comedia lui Moliere *Vicleniile tui Scapin.*

[3] Ziarist din timpul restauraţiei, directorul ziarului regalist *Le Drapeau blanc (Drapelul alb).* Se alăturase Burbonilor după căderea lui Napoleon, pe care-l slujise mai înainte.

[4] Ziarişti şi scriitori reacţionari din vremea restauraţiei.

„ultra" îi cam ruşina pe doctrinari. Erau deştepţi ; ştiau să tacă ; credinţa lor politică era însă destul de scrobită de îngîmîare ; trebuiau să izbutească. întreceau măsura, de altfel cu folos, în ceea ce priveşte cravata albă şi hainele încheiate pînă sus. Greşeala, sau poate nenorocul partidului doctrinar, a fost că a născocit tinereţea bă-trînă. Făceau pe înţelepţii. Visau să altoiască pe principiul absolut şi excesiv o stăpînire moderată. Uneori, cu o rară isteţime, ridicau în faţa liberalismului, care voia să dărîme totul, un liberalism care voia să mai păstreze ce e bun. Ii auzeai spunînd : „Iertaţi regalismul ; a adus destule foloase. Ne-a readus tradiţia, veneraţia, religia, respectul. E credincios, viteaz, cavaleresc, iubitor şi devotat, îmbină, chiar dacă o face cu părere de rău, măreţia nouă a naţiunii cu măreţia de veacuri a monarhiei. Greşeşte cînd nu înţelege revoluţia, imperiul, gloria, libertatea, ideile cele noi, generaţiile tinere, veacul cel nou. Dar aşa cum greşeşte el faţă de noi, nu greşim oare şi noi cîteodată faţă de el ? Revoluţia, ai cărei moştenitori sîntem, trebuie să aibă înţelegere pentru toate. Atacînd regalismul, faci tocmai dovadă de lipsă de liberalism. Ce greşeală şi ce orbire ! Franţa revoluţionară nu respectă Franţa istorică, adică nu-şi respectă mama, nu se respectă nici pe sine. După 5 septembrie, nobleţea monarhiei este tratată aşa cum era după 8 iulie nobleţea imperiu^». Ei au fost nedrepţi cu vulturul, noi sîntem nedrepţi ru floarea de crin. Mereu vrem să fie ceva de proscris ! E de vreun folos să ştergem aurul de pe coroana lui Ludovic al XlV-lea, să răzuim blazonul lui Henric al IV-lea ? Rîdem de domnul de Vaublanc ' care ştergea N-urile de pe podul lena ! Dar ce făcea el atunci ? Ceea ce facem şi

---

[1] Ultraregalist fanatic din timpul restauraţiei, după ce-l servise pe Napoleon. A fost ministru de interne îndată după a doua restauraţie (1815), în care calitate a ordonat ştergerea iniţialei N (Napoleon) de pe monumentele Parisului.

noi azi. Bouvines [1] este al nostru, întocmai ca şi Marengo. Florile de crin sînt ale noastre ca şi N-urile. Ele sînt averea noastră. De ce s-o micşorăm ? Nu trebuie să ne lepădăm de patrie, nici în trecut, nici în prezent. De ce să ne ciuntim istoria ? De ce să nu iubim Franţa în întregul ei ?"

Astfel criticau şi apărau doctrinarii regalismul, dar acesta era deopotrivă de nemulţumit cînd era criticat şi de furios cînd era apărat.

Aşa-numiţii „ultra" înseamnă întîia epocă a regalismului. In a doua epocă au venit congregaţiile religioase. După avînt a venit îndemînarea. Să încheiem schiţa noastră.

In cursul acestei povestiri, autorul cărţii de faţă a în-tîlnit în drumul lui clipa asta ciudată din istoria contemporană ; a trebuit să arunce în treacăt o privire asupra ei şi să însemneze cîte ceva din ciudatele trăsături ale unei lumi astăzi necunoscute. Dar a făcut-o în grabă şi fără nici un gînd amar sau batjocoritor. Amintiri dragi şi pline de evlavie îl leagă de acest trecut, în care a trăit şi mama sa. De altfel, trebuie să spunem, chiar această lume mică îşi avea măreţia ei. Putem zîmbi gîndindu-ne la ea, dar n-o putem nici urî, nici dispreţui. Era Franţa de altădată.

Marius Pontmercy făcu şi el, ca toţi copiii, oarecare studii. Cînd ieşi din mîinile mătuşii Gillenormand, bunicul său îl încredinţa unui vrednic profesor, de cea mai curată nevinovăţie clasică. Acest suflet tînăr, care de-abia se deschidea, trecu din mîinile unei mironosiţe în ale unui pedant Marius îşi făcu liceul şi pe urmă intră la Facultatea de drept. Era regalist, aprins şi cumpătat. îşi iubea prea puţin bunicul, a cărui veselie şi lipsă de respect îl jigneau, şi-şi păstra sufletul închis faţă de tatăl său.

Era, de altfel, un băiat înfocat şi rece, nobil, generos, mîndru, evlavios, plin de avînt, serios pînă la asprime şi neprihănit pînă la sălbăticie.

IV

SFIRŞITUL TILHARULUI

Marius şi-a terminat studiile clasice o dată cu retragerea din lume a domnului Gillenormand. Moşneagul îşi luă rămas bun de la cartierul Saint-Germain şi de la salonul doamnei de T. şi se mută în cartierul Marais, în casa lui din strada Filles-du-Calvaire. Avea drept slugi acolo, afară de portar, pe jupîneasa Nicoletta, care o înlocuise pe Magnon, şi pe Bascul, acela care se îneca şi gîfîia, despre care am mai vorbit.

In 1827 Marius împlinise şaptesprezece ani. Intr-o seară, întorcîndu-se acasă, îl văzu pe bunicul său cu o scrisoare în mînă.

— Marius — îi spuse domnul Gillenormand — mîine pleci la Vernon.

— De ce ? întrebă Marius.

— Ca să-l vezi pe tatăl tău.

Marius începu să tremure. La orice se aşteptase, numai la asta nu : că ar putea veni o zi în care să-l vadă pe tatăl său. Nimic nu putea fi pentru el mai neaşteptat, mai surprinzător şi, la" drept vorbind, mai neplăcut. Era depărtarea însăşi silită la o apropiere. Nu era mîhnire, nu, era o corvoadă.

In afară de antipatia politică ce i-o purta, Marius era încredinţat că tatăl său, acel „Moş Teacă", cum îi zicea domnul Gillenormand în zilele lui bune, nu-l iubea ; de asta nu se putea îndoi, pentru că-l părăsise, lăsîndu-l pe mîinile altora. Nesimţindu-se iubit, nu iubea nici el. Nimic mai uşor de înţeles, îşi spunea el.

Fu atît de uimit, încît nu întrebă nimic pe domnul Gillenormand. Bunicul reluă :

— Se pare că e bolnav. Te cheamă. Iar după o clipă de tăcere, adăugă : Du-te mîine dimineaţă. Cred că pleacă la şase, de la Cour des Fontaines, o diligentă care ajunge seara. Ia-o. Zice că e grabă.

Apoi mototoli scrisoarea şi o vîrî în buzunar. Marius ar fi putut pleca chiar în seara aceea şi a doua zi dimineaţa ar fi fost lîngă tatăl său. O diligentă din strada

Bouloi făcea pe atunci drumul la Rouen în timpul nopţii şi trecea prin Vernon. Nici domnul Gillenormand, nici Marius nu s-au gîndit să-ntrebe.

A doua zi, pe înserat, Marius sosea la Vernon. Tocmai se aprindeau luminile. întrebă pe primul trecător care-i ieşi în cale de „casa domnului Pontmercy".

Căci în mintea lui era şi el de partea restauraţiei ; nu recunoştea nici el că tatăl său ar fi baron şi colonel.

I se arătă o casă. Sună. O femeie veni să-i deschidă cu o lampă mică în mînă.

— Domnul Pontmercy, spuse Marius.

Femeia rămase nemişcată.

— Aici stă ? întrebă Marius.

Femeia făcu semn că da.

— Aş putea să-i vorbesc ?

Femeia făcu semn că nu.

— Dar sînt fiul lui, reluă Marius. Mă aşteaptă.

— Nu vă mai aşteaptă, zise femeia.

Atunci băgă de seamă că plîngea.

Ii arătă cu degetul uşa unei încăperi scunde. Marius intră.

In odaia aceasta, luminată de o luminare de seu, aşezată pe cămin, se aflau trei bărbaţi. Unul în picioare, altul în genunchi, iar altul, în cămaşă, întins pe podea. Cel de jos era colonelul. Cu trei zile mai înainte colonelul fusese lovit de o congestie cerebrală. La începutul bolii, avînd o presimţire rea, scrisese domnului Gillenormand ca să-şi cheme **fiul.** Boala se înrăutăţise. Chiar în seara sosirii lui Marius la Vernon începuse să aiureze şi, cu toată împotrivirea servitoarei, se ridicase din pat strigînd : „Nu vine băiatul ! Mă duc să-l întîmpin !"

Apoi ieşise din odaie şi căzuse pe podeaua din vestibul. îşi dăduse sufletul.

Au fost chemaţi doctorul şi preotul. Doctorul sosise prea tîrziu, preotul sosise prea tîrziu. Fiul sosise şi el prea tîrziu.

In lumina slabă a lumînării se zărea pe obrazul colonelului, lungit la pămînt, galben, o lacrimă ce se prelinsese din ochiul lui mort.

Ochiul se stinsese, dar lacrima nu se uscase. Lacrima aceasta era întîrzierea fiului său.

Marius privi lung la omul acela pe care-l vedea pentru prima şi ultima oară, la chipul lui bărbătesc, vrednic de respect, la ochii deschişi care nu mai priveau, la părul alb, la trupul puternic pe care se zăreau ici şi colo dungi negre, tăieturi de sabie şi un fel de stele roşii care erau găuri de gloanţe. Se uită lung la tăietura grozavă care punea pe acest chip pecetea vitejiei, acolo unde dumnezeu pusese pecetea bunătăţii. Se gîndi că acest om a îost tatăl lui şi că murise. Totuşi rămase rece.

Mîhnirea pe care o simţea era mîhnirea pe care ar fi simţit-o în faţa oricărui alt om pe care l-ar fi văzut întins, mort la pămînt.

Jalea, o jale sfîşietoare, domnea în odaia aceasta. Slujnica bocea într-un colţ, preotul se ruga, plîngînd în hohote, doctorul se ştergea la ochi, pînă şi mortul plîngea.

Doctorul, preotul şi femeia, în mîhnirea lor, se uitau la Marius fără o vorbă ; el era străinul. Marius, prea puţin mişcat, se simţi ruşinat şi stîngaci în purtarea sa ; îşi ţinea pălăria în mînă ; îi dădu drumul jos, ca să se creadă că durerea îi lua puterea s-o mai ţină.

In acelaşi timp simţea ca o remuşcare şi se dispreţuia pentru purtarea sa. Dar ce era el de vină? Nu-şi iubea părintele şi pace !

Colonelul nu lăsase nici o avere. Din vînzarea lucrurilor din casă abia s-au plătit cheltuielile de înmormîntare. Servitoarea găsi un petic de hîrtie pe care i-l dădu lui Marius.

Pe el era scris, de mîria colonelului:

„Pentru fiul meu. Pe **cîmpul** de luptă de la Waterloo împăratul m-a făcut baron. Deoarece restauraţia îmi tăgăduieşte acest titlu pe care l-am plătit cu sîngele meu, fiul meu îl va lua şi-l va purta. Sînt sigur că va fi demn de el."

Pe dos, colonelul adăugase :

„Tot în lupta de la Waterloo, un sergent mi-a scăpat viaţa. Omul acesta se numeşte Thenardier. In vremea din urmă mi se pare că ţinea un han într-un sat din împreju-

rimile Parisului, la Chelles sau la Montfertneil. Dacă fiul meu îl va întîlni vreodată, să facă tot ce va putea pentru el."

Nu din evlavie pentru tatăl său, ci din acel nelămurit respect în faţa morţii, care stăpîneşte inima omului, Marius luă hîrtia şi o puse bine.

Din colonel nu mai rămase nimic. Domnul Gillenor-mand puse să i se vîndă la haine vechi sabia şi uniforma Vecinii îi pustiiră grădina şi îi jefuiră florile rare. Celelalte fură năpădite de spini şi mărăcini sau pieriră.

Marius nu stătuse decît patruzeci şi opt de ore la Vernon. După înmormîntare se întorsese la Paris, apu-cîndu-se iar de studiile lui de drept, fără să se mai gîn-dească la tatăl său, ca şi cum acesta n-ar fi trăit niciodată. Colonelul fusese îngropat în două zile şi uitat în trei.

Marius purta doliu la pălărie. Atîta tot.

CA SĂ AJUNGI REVOLUŢIONAR E BINE SA MERGI LA BISERICA

Marius îşi păstrase din copilărie deprinderea de a merge la biserică. Intr-o duminică, ducîndu-se la liturghia de la Saint-Sulpice, în aceeaşi capelă a sfintei fecioare, unde îl ducea mătuşa lui cînd era copil, fiind în ziua aceea mai visător şi mai distrat decît de obicei, se oprise în dosul unui stîlp şi îngenunchease, fără să bage de seamă, pe un scaun îmbrăcat în catifea de Utrecht pe al cărui spătar sta scris numele acesta : „Domnul Mabeuf, epitrop". Abia începuse slujba, cînd iată că un bătrîn se apropie şi-i spuse lui Marius :

— Domnule, acesta e locul meu.

Marius se ridică îndată şi bătrînul îşi luă scaunul.

După sfîrşitul slujbei, Marius rămase îngîndurat în biserică, la cîţiva paşi de el ; bătrînul se apropie din nou şi-i spuse :

— Domnule, vă cer iertare ca v-am supărat adineauri şi că vă supăr şi acum ; dar trebuie să vă lămuresc, deoarece cu siguranţă că m-aţi luat drept un om cîrcotaş...

— Nu e nevoie, domnule, zise Marius.

— Ba da, răspunse bătrînul, nu vreau să aveţi o părere rea despre mine. Vedeţi dumneavoastră, eu ţin la locul acesta. Mi se pare că slujba e mai frumoasă cînd e ascul tată de aici. De ce ? Am să vă spun. In locul acesta am văzut venind, ani de-a rîndul, nelipsit, la două-trei luni o dată, pe un biet părinte tare cumsecade, care nu avea nici un alt prilej şi nici un alt mijloc să-şi vadă copilul, deoarece unele hotărîri luate de familie îl împie dicau să-l vadă. Venea şi el la ora cînd ştia că este adus copilul la liturghie. Micuţul nici nu bănuia că tatăl lui era acolo. îşi privea copilul şi plîngea. Bietul om ! II iubea mult pe micuţul acela. Am văzut-o cu ochii mei. Locul acesta e pentru mine ca şi sfinţit; şi m-am obiş nuit să ascult liturghia de aici. îmi place mai mult decît strana juruită în care aş avea dreptul să stau ca epitrop. Am şi cunoscut întrucîtva pe acest nefericit. Avea un socru, o mătuşă bogată, rude, nu prea ştiu bine, care ameninţau că vor dezmoşteni copilul, dacă el, tatăl lui, l-ar vedea. Se jertfise pentru ca odată şi odată copilul lui să fie bogat şi fericit. II despărţiseră de el din pricina părerilor politice. Eu înţeleg politica, dar sînt unii oameni care nu ştiu unde să se oprească. Doamne ! Pentru că un om a luptat la Waterloo nu înseamnă că e o fiară ; nu desparţi pentru asta pe un copil de tatăl său. Era un colonel de-al lui Bonaparte. Cred că a murit. Locuia la Vernon unde am un frate şi se numea Pontmarie sau Montpercy, aşa ceva... Şi avea şi o straşnică tăietură de sabie.

— Pontmercy ? spuse Marius pălind.

— Tocmai. Pontmercy. L-aţi cunoscut cumva ?

— Domnule — zise Marius — a fost tatăl meu.

Bătrînul epîtrop strigă, împreunîndu-şi mîinile :

— Ah ! Dumneata eşti copilul ? Da, aşa e. Acum tre
buie să fie om în toată firea. Ei bine, bietul meu copil,
poţi spune că ai avut un tată care te-a iubit nespus.

Marius îl luă de braţ pe bătrîn şi-l petrecu pînă acasă. A doua zi spuse domnului GiUenormand :

— Am pus la cale cu nişte prieteni o partidă de **vînă**toare. îmi daţi voie să lipsesc vreo trei zile ?

— Patru! îi răspunse bunicul. Petrecere bună! Şi făcînd cu ochiul, zise încet către fiică-sa : Vreo mică dragoste !

VI

CE SE INTIMPLA CIND TE TNTILNEŞTI CU UN EP1TROP

Se va vedea ceva mai departe unde s-a dus Marius.

Marius lipsi trei zile ; apoi se înapoie la Paris, merse de-a dreptul la biblioteca Facultăţii de drept şi ceru colecţia *Monitorului.*

Citi *Monitorul,* citi toată istoria republicii şi a imperiului, *Memorialul de la Sfînta Elena*\ toate memoriile, gazetele, buletinele, proclamaţiile, pe nerăsuflate. O săptă-mînă întreagă l-au ţinut frigurile după ce dăduse pentru întîia oară peste numele tatălui său în buletinele marii armate. Se duse să vadă generalii sub ordinele cărora servise Georges Pontmercy, între alţii pe contele H.[2]

Epitropul Mabeuf, pe care-l revăzuse, îi povesti de traiul de la Vernon, locul unde se retrăsese colonelul, de florile lui, de singurătatea lui.

Marius ajunsese să cunoască pe deplin pe omul acesta minunat care fusese tatăl său; leu şi miel totodată, măreţ şi blînd.

In tot timpul acesta, prins de cercetările sale care-i luau fiecare clipă şi fiecare gînd, aproape că nu se mai

---

[1] Document important asupra lui Napoleon şi a timpului său. Cuprinde comentariile şi confidentele lui Napoleon asupra vieţii şi faptelor sale, înregistrate de istoricul Emmanuel de Las Cazas, care l-a însoţit pe împărat în insula Sfînta Elena.

[2] Contele H. este chiar tatăl autorului : Leopold-Sigisbert Htigo, fost ofiţer în armata lui Napoleon. A participat la multe campanii, mai ales la cele împotriva Spaniei revoltate.

întîlnea cu familia Giilenormand. Venea la ora mesei, pe urmă îl căutau, dar nu-l mai găseau. Mătuşa bombănea. Moş Giilenormand zîmbea : „Eh! Se ţine după fete I" Cîteodată moşneagul adăuga : „Drace ! Credeam că e vorba de ceva uşor, dar văd că e o pasiune adevărată I"

In adevăr, era o pasiune.

Marius începea să-şi iubească pătimaş părintele.

O schimbare neaşteptată se făcuse în acelaşi tirri|p în ideile lui. Fazele acestei schimbări fură numeroase şi succesive. Credem că este folositor să urmărim pas cu pas aceste faze, arătîndu-le pe toate, pentru că ele se regăsesc la mulţi oameni din vremea noastră.

Istoria pe care îşi aruncase ochii îl speria.

Mai întîi fu orbit.

Pentru el republica, imperiul nu fuseseră pînă atunci decît nişte cuvinte hidoase. Republica, o ghilotină în amurg ; imperiul, un paloş în noapte. Privise acum mai de aproape, şi acolo unde se aştepta să găsească numai o beznă înfiorătoare văzu, cu un fel de mirare nemai-simţită, în care se amesteca şi teamă, şi bucurie, strălucind aştri ca Mirabeau, Vergniaud, Saint-Just, Robes-pierre, Camil Desmoulins, Danton', şi răsărind un soare, Napoleon. Nu mai ştia pe ce lume trăieşte. Se da înapoi, orbit de lumină. Puţin cîte puţin, după ce-i trecuse prima uimire, se obişnui cu razele ei. Privi faptele fără ameţeală şi cercetă oamenii fără groază ; revoluţia, imperiul răsăreau luminoase în faţa ochilor săi de vizionar ; văzu aceste două mănunchiuri de oameni şi de întîmplări uriaşe: republica în suveranitatea drepturilor cetăţeneşti restituite maselor ; imperiul, în suveranitatea ideii franceze impuse Europei; văzu înălţîndu-se din revoluţie

---

[1] Oratori şi oameni politici din timpul revoluţiei. Vergniaud a fost în primele nouă luni ale Conventiunii Naţionale liderul partidului girondinilor, care susţinea interesele marii burghezii. Louis de Saint-Just, unul din partizanii cei mai credincioşi ai lui Robespierre ; membru al Comitetului salvării publice in timpul dictaturii iacobine (1793-94). A organizat apărarea frontierei Rinului împotriva armatelor austro-prusace şi a inspirat decretele din martie 1794, care prevedeau extinderea micii proprietăţi la toţi cetăţenii francezi, prin împărţirea tuturor averilor mari. A pierit sub ghilotina o dată cu Robespierre (1794).

măreţul chip al poporului şi din imperiu măreaţa figură a Franţei. Şi-şi spuse în fundul cugetului său că toate au fost cum trebuiau să fie.

Ceea ce ochii lui orbiţi de lumină treceau cu vederea deocamdată în judecata lui mult prea sintetică nu credem că este locul să arătăm aici. Constatăm numai evoluţia în starea lui ele spirit. Progresele nu se înfăptuiesc toate dintr-o dată. Spunînd acestea, o dată pentru totdeauna, şi privind cele de mai sus şi cele ce urmează, pornim mai departe.

îşi dădu seama că pînă atunci nu înţelesese nici patria, nici părintele. Nu-şi cunoscuse nici tatăl, nici ţara, şi-şi lăsase de bunăvoie un fel de zăbranic pe ochi. Acum vedea bine ; începea pe de o parte să admire, pe de alta să iubească.

Inima îi era chinuită de remuşcări şi de păreri de rău şi se gîndea cu deznădejde că tot ce purta în suflet nu mai putea acum împărtăşi decît unui mormînt. O, dacă tatăl său ar fi trăit, dacă l-ar mai fi avut, dacă dumnezeu în îndurarea şi bunătatea lui ar fi îngăduit ca tatăl său să mai trăiască, cum ar fi alergat la el, cu ce avînt s-ar fi năpustit spre el şi i-ar fi strigat: „Tată, iată-mă ! Eu sînt! Am aceeaşi inimă ca şi tine 1 Sînt fiul tău !" Cum i-ar fi sărutat părul alb şi l-ar fi scăldat în lacrimi, cum s-ar fi uitat la rana lui, cum i-ar fi strîns mîinile, cum i-ar fi iubit hainele, cum i-ar fi sărutat picioarele ! Ah ! De ce i-a fost dat părintelui acestuia să moară atît de curînd, înainte de vreme, înainte de a i se face dreptate, înainte de a fi fost iubit de copilul său ! Inima lui Marius era plină mereu de un suspin care spunea „Vai !" la fiece bătaie. In acelaşi timp, devenea mai serios, mai grav, mai sigur de credinţele şi de gîndurile lui. In fiecare clipă luminile noi ale adevărului îi întregeau judecata. Parcă ar fi crescut ceva într-însul. In toată fiinţa lui se simţea acum sporit prin aceste două lucruri noi pentru el : părintele şi patria.

Totul se deschidea acum, ca şi cum ar fi avut o cheie ; îşi da seama de ceea ce urîse, pătrundea ceea ce privise cu groază ; desluşea acum limpede înţelesul providenţial,

dumnezeiesc şi omenesc al lucrurilor măreţe, pe care învăţase să le urască pînă atunci, şi al oamenilor mari, pe care fusese pus să-i blesteme. Cînd se gîndea la părerile lui dinainte, care nu erau decît cele din ajun şi care totuşi îi păreau acum atît de vechi, se înfuria şi zîmbea.

Pe nesimţite, de la reabilitarea tatălui său trecuse la reabilitarea lui Napoleon.

Asta, trebuie s-o spunem, nu fără o oarecare greutate.

încă din copilărie, mintea lui fusese îmbuibată cu ideile partidului lui 1814 asupra lui Bonaparte. Toate prejudecăţile, toate interesele şi instinctele restauraţiei tindeau să-l desfigureze pe Napoleon. Restauraţia îl ura mai grozav chiar decît pe Robespierre. Se foloseau cu multă îndemînare de istovirea naţiunii şi de ura maselor. Bonaparte ajunsese un fel de dihanie din basme şi, ca să-l zugrăvească în închipuirea poporului, partidul lui 1814 îl înfăţişa într-o mie de chipuri cumplite, începînd cu ce era groaznic şi totuşi măreţ şi sfîrşind cu ce era groaznic pînă la grotesc, de la Tiberiu ' pînă la Căpcăun. Astfel, dacă vorbeai de Bonaparte, erai liber să plîngi cu hohote sau să pufneşti în rîs, cu condiţia ca ura să dea isonul. Marius nu avusese niciodată alte păreri despre „omul acela" — cum i se spunea. Ele se împletiseră cu dîrzenia firii lui. Zăcea în el un omuleţ încăpăţînat care-l ura pe Napoleon.

Citind istoria, învăţînd-o mai cu seamă din acte şi documente, încetul cu încetul, vălul care-l acoperea pe Napoleon se sfîşiase şi ochii lui Marius putură să-l privească în voie. El întrezări ceva nemăsurat de mare şi bănui că pînă atunci se înşelase asupra lui Napoleon, ca şi asupra tuturor celorlalte chestiuni ; în fiecare zi se lămurea mai bine şi începu să urce încet, pas cu pas, la început aproape cu părere de rău, apoi îmbătat şi parcă purtat de o

vrajă neînfrîntă, mai întîi treptele întunecate, apoi cele abia luminate, în sfîrşit, pe cele luminoase şi strălucitoare ale entuziasmului.

[1] Tiberiu, al doilea împărat roman (prima jumătate a secolului I), **tip** de tiran **sîugeros,**

într-o noapte se afla singur în odăiţa sa de sub acoperiş. Luminarea era aprinsă; citea cu coatele pe masă, lîngă fereastra deschisă. Tot felul de visuri, venite parcă din văzduh, se împleteau cu gîndurile lui. Ce spectacol îţi oferă noaptea ! Auzi zgomote înfundate care nu ştii de unde vin, îl vezi pe Jupiter, planetă de o mie două sute de ori mai mare decît Pămîntul, scînteind ca focul ; azurul e negru ; stelele strălucesc ; e minunat.

Citea buletinele marii armate ca nişte strofe din Homer scrise pe cîmpul de luptă. Din cînd în cînd, găsea numele tatălui său ; pe al împăratului mereu. Tot imperiul cel mare îi răsărea înaintea ochilor ; simţea un val ce creştea şi i se înălţa în suflet; îi părea cîte.odată că tatăl lui trecea pe lîngă el ca o adiere şi-i vorbea la ureche ; încetul cu încetul, se petrecea în el ceva ciudat ; i se ,părea că aude răpăitul tobelor, bubuitul tunului, chemarea trîmbi-ţelor, pasul cadenţat al batalioanelor, galopul surd şi îndepărtat al călăreţilor ; din cînd în cînd, îşi ridica ochii la cer şi vedea strălucind în adîncuri fără fund constelaţiile uriaşe ; apoi îi pleca din nou pe carte şi acolo vedea mişcîndu-se nedesluşit alte lucruri nemăsurat de mari. I se strîngea inima. Se simţea luat şi purtat departe, fremătător şi scuturat de friguri, fără să-şi dea seama ce se petrece în el şi de care poruncă ascultă ; se ridică în picioare, întinse amîndouă braţele afară pe fereastră, privi ţintă întunericul, tăcerea, veşnica nemărginire şi strigă : „Trăiască împăratul I"

Din această clipă, totul se sfîrşi. Căpcăunul corsican, uzurpatorul, tiranul, monstrul care fusese amantul surorilor sale, paiaţa care lua lecţii de la Talma ', otrăvitorul de la Jaffa, tigrul, Buonaparte — toate pieriră şi făcură loc în cugetul său unei străluciri nedesluşite ce lumina dintr-o înălţime ameţitoare palida fantomă a statuii lui Cezar. Pentru Pontmercy împăratul fusese căpitanul preaiubit, pe care-l admiri şi pe care-l urmezi cu credinţă ; pentru Marius el era acum ceva mai mult. Era

---

[1] Actor foarte admirat pe vremea Iul Napoleon. Excela în tragediile clasice. Aşa-zisele lecţii de ţinută şi dicţiune pe care Ie da împăratului sînt o legendă.

ziditorul predestinat al naţiunii franceze, sortită să stă-pînească lumea, după cea romană. Era arhitectul năprasnic al unei prăbuşiri, ,păşind pe urma lui Carol cel Mare, a lui Ludovic al Xl-lea, a lui Henric al IV-lea, a lui Richelieu, a lui Ludovic al XlV-lea, a Comitetului salvării publice '. A avut desigur păcatele lui, greşelile lui şi chiar crima lui, căci a fost om ; dar a fost măreţ în greşeală, strălucitor în petele sale, puternic în crimă. A fost mai mult decît atît. A fost întruchiparea Franţei, cucerind Europa prin spada pe care-o ţinea şi lumea prin lumina pe care-o răspîndea. Marius văzu în Bonaparte fantasma orbitoare care se va ridica întotdeauna la hotare şi ne va străjui viitorul. Despot, dar dictator ; despot ieşit dintr-o republică şi cuprinzînd în el o revoluţie. Napoleon deveni pentru el omul-popor.

Ca orice nou adept al unei religii, era beat de propria lui convertire. Se avînta prea mult şi mergea prea departe. Aşa era firea lui; o dată ajuns pe povîrniş, îi era aproape cu neputinţă să se înfrîneze. Fanatismul pentru sabie îl cucerea, îngemănîndu-se în cugetul lui cu ideea de care era înflăcărat. Nu-şi da seama că, pe lîngă geniu, el admira forţa. în multe frivinţe începea să se înşele şi altfel. Pricepea orice. E un chip de-a greşi cău-tînd adevărul. Avea un fel de bună-credinţă năvalnică ce punea totul de-a valma. Pe calea cea nouă pe care apucase, judecind greşelile vechiului regim şi măsurînd gloria lui Napoleon, trecea cu vederea împrejurările uşu-rătoare.

Oricum ar fi fost, făcuse un pas nemăsurat de mare. Acolo unde odinioară văzuse prăbuşirea monarhiei, acum vedea înălţarea Franţei. îşi schimbase punctul de vedere. Ce fusese pentru el apusul era acum răsăritul. Luase alt drum.

---

[1] Organ suprem al puterii executive în timpul Convenţiunii Naţionale, a 3-a adunare revoluţionară (1793—1795). însufleţit de Robespierre şi Saint-Just, comitetul a salvat atunci Franţa prin măsurile energice iuate împotriva reacţiunii din interior, precum şi împotriva duşmanilor care ameninţau frontierele, din exterior.

Toate prefacerile acestea adînci se împlineau în sufletul lui fără ca familia să-şi dea seama.

După ce prin această tainică luptă îşi lefădase vechea sa piele de burbonian şi de „ultra", după ce se lepădase de aristocraţie, de clericalism şi de regalism, cînd fu de-a binelea revoluţionar, adînc democrat şi aproape republican, se duse la un gravor de pe cheiul Orfevres şi-şi comandă o sută de cărţi de vizită cu numele: *Baronul Marius Pontmercy.*

Aceasta era o urmare foarte logică a schimbării ce se petrecuse în el, schimbare în care totul se învîrtea în jurul tatălui său. Numai că, necunoscînd pe nimeni şi ner avînd la ce poartă să-şi lase cărţile de vizită, le vîrî pe toate în buzunar.

Printr-o altă urmare firească, pe măsură ce se apropia de tatăl său, de amintirea lui şi de lucrurile ,pentru care colonelul luptase vreme de douăzeci şi cinci de ani, Marius se îndepărta de bunicul său. După cum am mai spus, încă de mult toanele domnului Gillenormand nu-i plăceau de loc. Ii despărţeau toate nepotrivirile dintre un tînăr grav şi un bătrîn uşuratic. Veselia lui Geronte jigneşte şi scoate din fire tristeţea lui Werther[1]. Atîta timp cît împărtăşeau ateleaşi păreri politice şi aceleaşi idei, acestea durau o punte între Marius şi domnul Gillenormand. Cînd puntea se prăbuşi, se căscă prăpastia. Şi, înainte de toate, Marius simţea o revoltă nespusă împotriva domnului Gillenormand la gîndul că el fusese acela care, dintr-o pricină aşa de neroadă, îl smulsese fără milă de lîngă colonel, lăsînd astfel pe tată fără copil şi pe copil fără tată.

Din dragoste pentru tatăl său începu aproape să-l urască pe bunic. Nimic din toate astea, am spus-o, nu i se arătau pe faţă. Atîta doar că era din ce în ce mai rece ; la masă vorbea puţin, iar în casă se arăta rar. Cînd mătuşa lui îl dojenea, era foarte blînd şi spunea că era ocupat cu studiile, cursurile, examenele, conferin-

---

[1] Primul, personaj din comedia clasică franceză, tipul bătrînului zănatic ; celălalt, eroul romanului *Suferinţele ttnărului Werther* de Goethe (1774), tipul tînărului sentimental.

ţele ş.a.m.d. Bunicul rămînea neclintit la părerea lui fără greş : „îndrăgostit ! Mă pricep eu !" Marius lipsea din cînd în cînd de acasă. — Unde se tot duce ? întreba mătuşa. Intr-una din aceste călătorii, totdeauna foarte scurte, se duse la Montfermeil pentru a împlini dorinţa tatălui său şi-l căutase pe fostul sergent de la Waterloo, pe hangiul Thenardier. The"nardier dăduse faliment, hanul se închisese şi nimeni nu mai ştia nimic despre el. Pentru aceste cercetări, Marius lipsise patru zile de acasă. — Hotărît, nu mai e în minţile lui ! conchise bunicul. Li se păruse că purta pe piept, sub cămaşă, ceva legat de gît cu o panglică neagră.

VII

VREO FUSTA

Am pomenit de un lăncier.

Era un strănepot al domnului Gillenormand din partea tatălui şi ducea viaţa de garnizoană departe de familie şi de orice cămin. Locotenentul Theodule Gillenormand îndeplinea toate condiţiile cerute pentru a fi ceea ce se cheamă un ofiţer chipeş. Avea un mijloc de domnişoară, un fel ţanţoş de a-şi tîrî sabia şi de a purta mustaţa răsucită. Venea foarte rar la Paris ; atît de rar, încît Marius nu-l văzuse niciodată. Cei doi veri nu se cunoşteau decît din nume. Theodule, credem că am mai spus-o, era slăbiciunea domnişoarei Gillenormand, care-l prefera, fiindcă nu-l vedea. Cînd nu vezi pe cineva, poţi să crezi că e desăvîrşit.

Intr-o dimineaţă, domnişoara Gillenormand cea mare se întorsese acasă tulburată, atît cît firea ei de lasă-mă să te las putea să i-o îngăduie. Marius ceruse iar voie bunicului său să facă o scurtă călătorie, adăugind : „Cred că voi pleca chiar în seara asta". „Du-te, răspunsese bunicul şi adăugase ca pentru sine, ridicînd a uimire sprîncenele: Iar doarme într-altă parte !" Domnişoara

m

Gillenormand urcase în camera ei foarte intrigată şi aruncase de pe scară acest semn de mirare : „E prea mult 1" şi acest semn de întrebare : „Dar unde s-o fi ducînd ?" Ea întrevedea o aventură amoroasă mai mult sau mai puţin îngăduită ; o femeie în umbră, o întîlnire de dragoste, o taină — şi nu-i displăcea să-şi vîre nasul în toate astea. A gusta un mister, asta aduce cu noutatea unui scandal, şi fiinţele prea curate nu dispreţuiesc de loc lucrul ăsta. Sufletele bisericoase nutresc în ascunzişurile lor o anumită curiozitate pentru lucrurile neîngăduite.

Era deci pradă unei pofte nedesluşite de a cunoaşte o aventură.

Pentru a lupta cu această curiozitate, care o răpea de la îndeletnicirile ei, recursese la un talent de al său şi începuse să lucreze fir cu fir una din acele broderii de pe vremea împăratului şi a restauraţiei, unde sînt multe roţi de cabrioletă ; lucru posomorit, lucrătoare ursuză. Stătea de cîteva ore nemişcată pe scaun cînd se deschise uşa. Domnişoara Gillenormand ridică ochii ; locotenentul Theodule se afla în faţa ei şi o saluta milităreşte. Scoase un strigăt de fericire. Poţi fi bătrînă, ruşinoasă, biseri-coasă, mătuşă, dar îţi place să vezi intrînd un ofiţer la tine în odaie.

— Tu aici, Theodule ? întrebă ea.

— In treacăt, mătuşica.

— Atunci sărută-mă !

— Poftim, făcu Theodule.

Şi o sărută. Mătuşa Gillenormand se duse spre scrin şi-l deschise.

— Stai la noi cel puţin săptămîna asta ?

— Mătuşă, plec diseară.

— Nu se poate.

— Negreşit.

— Te rog stai, Theodule dragă !

— Inima ar spune da, dar datoria nu. Povestea e simplă. Schimbăm garnizoana. Eram la Melun şi ne trimit la Gaillon. Ca să te duci de la vechea garnizoană la

cea nouă trebuie să treci prin Paris. Mi-am spus : mă duc s-o văd pe mătuşă-mea.

— Iată ceva pentru osteneala ta.

Domnişoara Gillenormand îi puse zece ludovici de aur în mînă.

— Vrei să spui pentru plăcerea mea, dragă mătuşica.

Theodule o sărută a doua oară şi ea avu plăcerea să-şi simtă gîtul zgîriat de fireturile uniformei.

— Te duci călare cu regimentul ? întrebă ea.

— Nu, mătuşica. Am (inut să te văd. Am o permisiune specială. Ordonan(a se duce cu calul. Eu mă

Marius Pontmercy, pleacă şi

el în asta ? spuse mătuşa

nemaiputînd de

duc cu dili genta. Şi, fiindcă veni vorba de asta, trebuie să te în treb ceva.

— Ce anume ?

— Vărul meu, călătorie ?

— De unde ştii curiozitate.

— Cînd am ajuns aici, m-ara dus să-mi reţin un

— Şi?

— Un călător venise înaintea mea şi reţinuse un loc pe imperială. Am văzut pe foaie numele lui.

— Ce nume ?

— Marius Pontmercy.

— Stricatul ! strigă mătuşa. A, vărul tău nu e un băiat aşezat ca tine. O noapte întreagă în diligentă !

•— Ca şi mine.

— Dar tu din datorie, el din destrăbălare.

■— Ei, drace !

Aci se întîmplă un eveniment : domnişoara Gillenormand cea mare avu o idee. Dac-ar fi fost bărbat, şi-ar fi dat cu palma peste frunte. II întrebă pe Theodule :

— Ştii că vărul tău nu te cunoaşte ?

— Nu, eu l-am văzut, dar el n-a catadicsit să mă bage în seamă.

— A, aşadar, o să călătoriţi împreună ?

— El pe imperială, eu înăuntru.

— Unde merge diligenta ?

— La Andelys.

— Va să zică acolo se duce Marius ?
— Dacă n-o să se oprească cumva în drum, ca mine.
Eu mă dau jos la Vernon, ca să iau legătura cu Gaillon.
Nu cunosc drumul lui Marius.
— Marius 1 Ce nume urît! Cine-o fi avut ideea să-i
pună numele Marius ? Pe tine cel puţin te cheamă
Theodule.
— Mi-ar plăcea mai mult să mă cheme Alfred, spuse
ofiţerul.
— Ascultă, Theodule !
— Ascult, mătuşă.
— Ia bine seama !
~ Iau.
— Bine de tot.
— De tot.
— Ei bine, de la o vreme Marius lipseşte cam des.
— Ei, drăcie !
— Călătoreşte într-una.
— Vai ! Vai 1
— Nu doarme acasă.
— O ! O !
— Am vrea să ştim care e pricina.
Theodule răspunse cu liniştea unei statui :
— Vreo fustă ! Şi cu acel rîs în doi peri care arată si
guranţa celui care vorbeşte, adăugă : O fetiţă.
— Desigur ! exclamă mătuşa, care crezu că-l aude vor
bind pe domnul Gillenormand şi simţi cum o convingere
nestrămutată ţîşneş.te din cuvîntul acesta *fetiţă,* accen
tuat aproape în acelaşi fel de unchiul cel bătrîn, ca şi de
nepotul cel tînăr. Fă-mi o plăcere, reluă ea. Urmăreşte-l
puţin pe Marius. Nu te cunoaşte şi o să-ţi fie uşor. Fiindcă
e o fetiţă la mijloc, încearcă să vezi fetiţa. O să ne scrii
despre ce e vorba. Asta o să-l distreze pe bunic.

Lui Theodule nu-i plăceau asemenea urmăriri ; dar era foarte mişcat de cei zece ludovici de aur şi credea că vor fi urmaţi şi de alţii. Primi însărcinarea şi spuse :

— Cum vrei dumneata, mătuşă. Şi adăugă în sinea
lui: ,,Iată-mă acum şi guvernantă".

Domnişoara Gillenorrnand îl îmbrăţişa.

— Theodule, tu n-ai face asemenea prostii. Tu te supui disciplinei, eşti robul regulamentului, eşti omul punctualităţii şi al datoriei ; tu nu **ţi-ai** părăsi familia ca să te duci să vezi o creatură oarecare.

Lăncierul făcu mutra satisfăcută pe care ar fi făcut-o probabil şi Cartouche dacă ar fi fost lăudat pentru cinstea lui.

In seara care urmă după această convorbire, Marius se urcă în diligentă fără a bănui că e supravegheat. Cît despre supraveghetor, primul lucru pe care-l făcu e că adormi. Somnul îi fu adînc şi conştiincios. Argus sforăi toată noaptea.

Cînd se făcu ziuă, conducătorul diligentei strigă :

— Vernon, popasul Vernon ! Călătorii pentru Vernon !

Şi locotenentul Theodule se deşteptă.

— Bun — mormăi el pe jumătate adormit — aici mă dau jos.

Pe urmă, memoria limpezindu-i-se încetul cu încetul, se trezi de-a binelea şi se gîndi la mătuşa lui, la cei zece ludovici şi la raportul pe care se însărcinase să-l facă despre faptele şi gesturile lui Marius. Asta îl făcu să rîdă.

„Poate că nici nu mai e în diligentă, îşi zise, în timp ce-şi încheia nasturii de la tunica uniformei de mică ti* nută. S-o fi oprit la Poissy, ori la Triel, dacă nu s-o fi dat jos la Meulan ; s-o fi coborît la Mantes, sau poate la Rolleboise, sau s-o fi dus pînă la Pacy, putînd s-o ia la stînga spre Evreux sau la dreapta spre Laroche-Guyon. Ţine-te după el, mătuşă ! Ce dracu o să-i scriu bătrînei ?"

In clipa aceea un pantalon negru care cobora de pe imperială se arătă la geamul cupelei.

„O fi Marius ?" îşi spuse locotenentul.

Era chiar el.

Jos, lîngă trăsură, o ţărăncuţa, vîrîtă printre cai şi vizitii, întindea flori călătorilor.

— Flori pentru cucoanele dumneavoastră.

Marius se apropie de ea şi-i cumpără cele mai frumoase flori pe care le avea în coş.

„Deocamdată — îşi spuse Theodule sărind din trăsură — iată ceva ce-mi aţîţă curiozitatea. Cui naiba îi duce florile ? Trebuie să fie o femeie foarte frumoasă pentru un buchet atît de frumos. Aş vrea s-o văd şi eu."

Şi nu numai din pricina însărcinării primite, ci şi din curiozitate personală, începu să-l urmărească pe Marius, întocmai ca acei copoi care vînează pe socoteala lor. Marius nu luă seama la Theodule. Femei elegante coborau din diligentă ; nu se uita la ele. Parcă nu vedea nimic împrejurul lui.

„Cît e de îndrăgostit 1" se gîndi Theodule.

Marius se îndreptă spre biserică.

„De minune ! îşi zise Theodule. Biserică ! Asta e I în-tîlnirile de dragoste gătite cu niţică liturghie sînt cele mai bune. Nimic nu e mai delicios decît o ocheadă care trece pe deasupra lui dumnezeu."

Ajuns la biserică, Marius nu intră înăuntru, ci o luă pe la spatele ei, pierzîndu-se într-unui din ungherele zidurilor din dosul altarului.

„Intîlnirea e afară, îşi spuse Theodule. Să vedem fetita !"

Şi înainta în vîrful picioarelor spre ungherul unde dispăruse Marius.

Ajuns acolo, se opri buimăcit.

Marius, cu fruntea în mîini, îngenunchease în iarbă pe un mormînt, peste care împrăştie toate florile. La căpă-tîiul mormîntului, în dreptul unei ridicături, se afla o cruce de lemn negru, pe care scria cu litere albe numele : COLONELUL BARON PONTMERCY. II auzea pe Marius cum plînge în hohote.

Fetiţa era un mormînt.

VIII

MARMURA ÎMPOTRIVA GRANITULUI

Acolo venise Marius cînd lipsise întîia oară din Paris. De acolo venea de fiecare dată cînd domnul Gillenormand spunea : „Nu doarme acasă".

Locotenentul Theodule îşi pierdu cu totul cumpătul cînd văzu că e vorba de un mormînt. Simţi adică ceva neplăcut şi ciudat, de care nu putea să-şi dea seama şi care se compunea din respectul pentru un mormînt, amestecat cu respectul pentru un colonel. Se retrase, lăsîndu-l singur pe Marius în cimitir, şi făcu această retragere ca un soldat disciplinat. Moartea i se arăta cu epoleţi şi-i dădu aproape salutul militar. Neştiind ce să-i scrie mătuşâ-si, se hotărî să nu-i mai scrie de loc ; şi, de bună seamă, n-ar fi ieşit nimic din descoperirea făcută de Theodule asupra dragostelor lui Marius, dacă printr-o orînduire tainică, ce se întîlneşte foarte des în viaţă, întîmplarea de la Vernon n-ar fi avut aproape îndată o urmare la Paris. Marius se întoarse de la Vernon a treia zi ; dis-de-dimineaţă ajunse acasă la bunicu-său, obosit de cele două nopţi petrecute în diligentă şi, simţind nevoia să repare oboseala nesomnului printr-un exerciţiu de înot, se urcă repede în odaia lui, stătu numai cît îi trebuie ca să-şi le-pede haina de drum şi panglica neagră de la gît şi se duse la baie.

Domnul Gillenormand, sculat de dimineaţă ca toţi bă-trînii sănătoşi, îl auzi întorcîndu-se. Se grăbi să urce, cît putut de repede, cu picioarele lui bătrîne, scara mansardei în care locuia Marius. Voia să-l îmbrăţişeze şi, în vreme ce-l îmbrăţişa, să-l descoase cam de unde venea.

Dar tînărului îi trebuise mai puţină vreme ca să coboare decît i-a trebuit bătrînului ca să urce, şi cînd moş Gillenormand intră în mansardă, Marius nu mai era acolo.

Patul nu era desfăcut şi pe el se vedeau aruncate fără grijă haina şi panglica neagră.

— Asta îmi place ! spuse domnul Gillenormand.

Şi după o clipă intră în salon, unde se afla domnişoara Gillenormand lucrînd la roţile ei de cabrioletă.

Intrarea fu triumfală.

Domnul Gillenormand ţinea într-o mînă redingota, în cealaltă panglica de la gît, strigînd ;

— Victorie ! Vom descoperi taina. Vom cunoaşte ade
vărul adevărat. Vom afla de isprăvile acestui prefăcut.
Iată-ne în plin roman ! Am portretul.

In adevăr, de panglică atîrna o cutiuţă de piele neagră care aducea cu un medalion.

Bătrînul luă cutia şi-o privi cîtva timp, fără s-o deschidă, cu acea plăcere încîntată şi mînioasă totodată pe **care** ar avea-o un biet flămînd pe sub nasul căruia ar trece nişte minunate bucate care n-ar fi pentru el.

— Fiindcă e cu siguranţă un portret aici. Mă pricep
eu ! Astea se poartă lîngă inimă. Ce dobitoci ! Cine ştie
ce slută ! Tinerii de azi au gusturi atît de îndoielnice...

— Ei, şi dumneata, tată ! zise fata bătrînă.

Cutia se deschidea apăsînd pe un resort. Nu găsiră înăuntru nimic altceva decît o hîrtie împăturită cu grijă.

— De la aceeaşi aceluiaşi, spuse domnul Gillenormand
pufnind în rîs. Ştiu eu ce ştiu. Un bilet de dragoste.

— Hai să-l citim odată ! spuse mătuşa.

Şi-şi puse ochelarii. Deschiseră şi citiră următoarele :

„Pentru fiul meu. Pe cîmpul de luptă de la Waterloo împăratul m-a făcut baron. Deoarece restauraţia îmi tăgăduieşte acest titlu pe care l-am plătit cu sîngele meu, fiul meu îl va lua şi-l va purta. Sînt sigur că va fi demn de el."

Sentimentul pe care-l avură tatăl şi fiica nu se poate descrie.

Se simţiră îngheţaţi ca de respiraţia unui cadavru. Nu schimbară o vorbă. Numai domnul Gillenormand spuse în şoaptă, ca şi cum ar fi vorbit cu sine :

■— E scrisul militarului ăluia.

Mătuşa se uită la hîrtie, o întoarse pe toate feţele, pe urmă o puse din nou în cutie.

Tocmai atunci căzu dintr-un buzunar al redingotei un pachet dreptunghiular, înfăşurat în hîrtie albastră. Domnişoara Gillenormand îl ridică şi desfăcu hîrtia albastră. Erau cele o sută de cărţi de vizită ale Iui Marius. Ii dădu una domnului Gillenormand, care citi : *Baronul Marius Ponttnercy.* Bătrînul sună. Nicoletta veni. Domnul Gil-

lenormand luă panglica, cutia şi redingota, le aruncă pe toate în mijlocul salonului şi spuse :

— Ia zdrenţele astea !

Trecu un ceas lung în cea mai mare linişte.

Bătrînul şi fata bătrînă se aşezară cu spatele unul la altul. Fiecare se gîndea de bună seamă la acelaşi lucru. După ce trecu acest ceas, mătuşa Gillenormand zise :

— Frumos !

Nu mult după aceea se întoarse şi Marius. înainte de-a păşi pragul salonului, îl zări pe bunicu-său, care ţinea în mînă o carte de vizita de-a lui şi care, cînd îl văzu, strigă la el, strivindu-l cu îngîrnfarea lui burgheză şi batjocoritoare :

— Ia te uită, ia te uită, ia te uită ! Eşti baron acum.
Felicitările mele ! Ce-nseamnă asta ?

Marius se roşi puţin şi răspunse :

— Asta înseamnă că sînt fiul tatălui meu.

Domnul Gillenormand se opri din rîs şi spuse aspru :

— Tatăl tău sînt eu.

— Tatăl rneu — răspunse Marius cu ochii în jos şi cu
o înfăţişare severă — a fost un om modest şi viteaz, care
a slujit în chip glorios republica şi Franţa, un om mare
în cea mai măreaţă istorie pe care au făcut-o cîndva oa
menii. A fost un om care a trăit un sfert de veac pe
cîmpul de bătaie, ziua sub gloanţe şi ghiulele, noaptea în
zăpadă, în noroi, în ploaie, un om care a smuls două
steaguri, care a fost rănit de douăzeci de ori, care a mu
rit uitat şi părăsit şi care n-a avut decît un singur cusur,
acela de-a fi iubit doi ingraţi : ţara şi pe mine.

Era mai mult decît putea s-audă domnul Gillenormand. La cuvîntul „republică", el se ridică, sau, mai bine zis, sări în picioare. Fiecare cuvînt pe care-l rostea Marius îmbujora obrazul bătrânului regalist asemenea unor foaie care suflă în cărbuni aprinşi. Din întunecat cum era se făcu roşu, din roşu purpuriu, şi din purpuriu ca flacăra.

— Marius ! strigă el. Copil blestemat! Nu ştiu ce era tatăl tău. Nu vreau să ştiu. Habar n-am de toate astea. Dar ceea ce ştiu e că totdeauna printre aceşti oameni n-au fost decît nişte mizerabili, nişte golani, nişte uci-

ggşi, nişte revoluţionari, nişte hoţi. Âm spus toţi, dar absolut toţi. Nu cunosc pe nimeni : am spus toţi. Auzi tu, Marius ? Ia seama bine, eşti tot atît de baron cit e şi papucul meu I Toţi sînt nişte bandiţi care l-au slujit pe Robespierre, nişte tîlhari care l-au slujit pe Bu-o-na-parte I Toţi nişte trădători care-au trădat, l-au trădat pe regele lor legitim, toţi nişte laşi care-au fugit din faţa prusacilor şi a englezilor la Waterloo. Iată ce ştiu. Dacă domnul tatăl tău e printre ei, n-am cunoştinţă, îmi pare rău, cu-atît mai rău ! Sluga dumitale !

De data asta parcă Marius ar fi fost jeraticul, şi domnul Gillenorrnand foalele. Marius tremura tot, nu ştia ce să facă, îşi simţea capul în flăcări. Era ca un preot **care** vede sfînta împărtăşanie risipită în vînt, ca un fachir ce-şi vede idolul scuipat de-un trecător. Nu se putea ca astfel de vorbe să fie rostite în faţa lui şi să rămînă nepedepsite. Dar ce să facă ? Tatăl său fusese trîntit la pămînt şi călcat în picioare în faţa sa, dar de cine ? De bunicul său. Cum era să-l răzbune pe unul fără să-l jignească pe celălalt ? Nu era chip să-şi insulte bunicul, dar nici să nu-şi răzbune tatăl nu se putea. De o parte un rnormînt sfînt, de alta părul alb. Cîteva clipe se simţi ca un om beat ce se clatină şi-n capul căruia joacă un vîrtej. Ridică ochii, îşi privi ţintă bunicul şi strigă cu voce tunătoare :

— Jos Burbonii şi porcul de Ludovic al XVIII-lea !

Ludovic al XVIII-lea murise de patru ani, dar de asta puţin îi păsa.

Din stacojiu cum era, bătrînul se făcu deodată mai alb decît îi era părul din cap. Se întoarse spre un bust al ducelui de Berry \ care se afla pe cămin, şi se înclină adînc, cu un fel de măreţie ciudată. Apoi trecu de două **ori** încet şi în tăcere de-a lungul odăii, de la cămin Ia fereastră şi de la fereastră la cămin, făcînd să scîrţîie parchetul sub picioarele lui, ca un om de piatră care se mişcă. A doua oară se plecă spre fiica sa, care fusese de

---

[1] Al doilea fiu al contelui d'Artois (regele Carol al X-Iea în 1824) ; a fost asasinat în 1820 de un meseriaş, Louvel, fapt pentru care era considerat martir în cercurile ultraregaliste.

faţă la această ciocnire şi stătea încremenită în loc ca o oaie bătrînă, şi-i spuse surîzînd, cu un zîmbet aproape liniştit:

— Un baron ca domnul şi un burghez ca mine nu pot
sta sub acelaşi acoperiş.

Apoi deodată, ridicîndu-se, palid, tremurînd, teribil, cu fruntea mărită parcă de răsfrîngerea înspăimîntătoare a mîniei, întinse braţul spre Marius şi-i strigă :

— Ieşi afară !

Marius părăsi
casa.

A doua zi, domnul Gillenormand spuse
fiicei sale :

— Ai să trimiţi acestui ucigaş cîte şase sute de franci
la fiecare şase luni şi să nu mai aud niciodată de el.

Şi ca să-şi verse focul ce-l mistuia de trei luni şi mai bine îi spuse fiicei sale *dumneavoastră.*

Marius, pe de altă parte, ieşise şi el furios. O împrejurare despre care trebuie să vorbim îi mărise şi mai mult îndîrjirea. Totdeauna se ivesc asemenea mici în-tîmplări menite să încurce şi mai tare dramele de familie. Necazul creşte, cu toate că vina a iămas aceeaşi. Luînd la repezeală „zdrenţele" lui Marius ca să i le ducă în odaie, aşa cum poruncise bunicul, Nicoletta scăpase, fără să bage de seamă, pe scara întunecoasă de la mansardă, medalionul de piele neagră în care era peticul de hîrtie scris de colonel. Nici hîrtia, nici medalionul nu s-au mai găsit.

Marius era încredinţat că „domnul Gillenormand" — din ziua aceea nu-i mai spuse altfel — aruncase în foc „testamentul tatălui său". Ştia pe din afară cele cîteva rînduri scrise de colonel şi prin urmare nu se pierduse nimic. Dar scrisul, hîrtia, aceste moaşte sfinte, toate astea erau însăşi inima lui. Ce făcuseră cu ele ?

Marius plecase fără să spună unde se duce şi fără să ştie unde merge, cu 30 de franci în buzunar, cu ceasul şi cîteva rufe într-un sac de călătorie. Se urcase într-o trăsură de piaţă luată cu ora şi se îndreptase, la întîmplare, spre Cartierul latin.

Ce se va întîmpla cu Marius ?

CARTEA A PATRA

PRIETENII A.B.C.-ULUI

l UN GRUP CARE ERA PE CALE SA INTRE IN ISTORIE

Epoca aceea, calmă în aparenţă, era totuşi străbătută de un fior revoluţionar abia simţit. Văzduhul era plin de adieri stîrnite din adîncurile lui '89 şi '92. Tineretul se afla tocmai în epoca aceea cînd, să ni se îngăduie cu-vîntul, îşi schimbă glasul. Prefacerea se face aproape pe nesimţite, prin însuşi faptul trecerii timpului. Acul se mişcă pe cadran, se mişcă şi în suflete. Fiecare făcea pasul ce-l avea de făcut, mergînd înainte. Regaliştii deveneau liberali, liberalii deveneau democraţi.

Era ca un flux încărcat de mii de refluxuri. Fluxul se caracterizează şi prin faptul că dă naştere la diferite amestecuri; de aici ieşeau foarte ciudate îmbinări de idei ; lumea iubea în acelaşi timp şi pe Napoleon, şi libertatea. Noi facem aici istorie. Acestea erau amăgirile timpului de atunci. Părerile trec prin felurite faze. Regalismul voltairian, o varietate ciudată, a avut o pereche nu mai puţin ciudată : liberalismul bonapartist.

Erau şi alte tabere mai serioase. Intr-un loc se adîn-ceau principiile, într-altul se cultiva dreptul. Se pasionau pentru absolut, întrezărind înfăptuiri nesfîrşite ; absolutul, prin însăşi rigiditatea lui, împinge cugetele spre azur şi le face să plutească în nemărginire. Nimic nu poate zămisli visul mai bine decît doctrina. Şi nimic nu poate zămisli viitorul mai bine decît visul. Utopia de azi va fi mîine în carne şi oase.

Părerile înaintate aveau îndoite temeiuri. Un început de mister ameninţa „ordinea stabilită", care era vicleană

şi suspectă. Semn cît se poate de revoluţionar. Gîndul ascuns al guvernului şi cel al poporului se întîlnesc în încercarea de a se săpa unii pe alţii. Pregătirea răzvrătirilor dă un răspuns premeditării loviturilor de stat.

Pe atunci nu existau încă în Franţa acele organizaţii vaste şi subversive ca tugendbundul ' german sau car-bonarismul[2] italian. Dar ici şi colo existau nucleuri ascunse care se întindeau prin ramiîicaţiuni. Cougourde a început a se schiţa la Aix. La Paris, între alte asociaţii de acest fel, se născuse societatea Prietenii A.B.C.-ului.

Ce erau Prietenii A.B.C.-ului ? In aparenţă, o societate pentru educaţia copiilor ; în realitate, pentru ridicarea oamenilor maturi.

îşi ziceau Prietenii A.B.C.-ului. „Abeceul"[3] era poporul Voiau să-l ridice. Un joc de cuvinte care nu e de luat în rîs. Jocurile de cuvinte sînt uneori grave în politică ; dovadă : *Castratus ad castra,* care a făcut din Nar-ses * un general de armată; dovadă : *Barbari et Barbe-rini[s];* dovadă: *Fueros y Fuegos[6];* dovadă: *Tu es Pe-trus et super hanc petram* [7] etc, etc.

---

[1] ..Liga virtuţii", organizaţie secretă prusacă, alcătuită din repre
zentanţi ai nobilimii liberale şi ai intelectualităţii burgheze. A fost
constituită în 1808 pentru a lupta împotriva lui Napoleon.

[2] Carbonarii, membrii unei organizaţii secrete revoluţionare, care a
existat în Italia în prima treime a secolului al XlX-Iea. Ţelul ei principal
era eliberarea naţională a Italiei, mai întîi de sub jugul francez şi
ulterior de sub cel austriac, precum şi lichidarea instituţiilor feudale
absolutiste din micile state italiene şi unificarea Italiei.

[3] A.B.C. în franţuzeşte e pronunţat ca şi *abaissi:* înjosit, aplecat.

' Unul din comandanţii de oşti ai împăratului Justinian (prima jumătate a secolului al Vl-lea) ; a recucerit o parte din Italia ocupată de ostrogoţi. Era eunuc. *Castratus ad castra,* joc de cuvinte care se făcea la Roma pe seama generalului bizantin, înseamnă „un castrat în fruntea unei tabere".

[6] Familie italiană (florentină) din secolele XVI—XVII ; unii din membrii ei au devenit cardinali, iar Maîfeo Barberini, papă.

[6] Primul termen înseamnă în limba spaniolă culegeri de jurispru-denţe cutumiare şi de hrisoave regale care acordau privilegii oraşelor şi provinciilor ; *fuegos* înseamnă *focuri.* Victor Hugo apropie cele două cuvinte, sugerînd că asemenea arhive monarho-feudale sînt destinate fecului.:

' Verset din Evanghelia lui Matei : „Tu eşti Petre şl pe aceastS piatră voi zidi biserica mea" tfo original tn limba latină).

Prietenii A.B.C.-ului erau puţini. Era o societate secretă încă în faşă, am spune un fel de gaşcă, dacă gaşca ar sfîrşi prin a da eroi. Se adunau la Paris în două locuri, lîngă Hale, într-o circiumă numită *Corint,* despre care vom vorbi mai tîrziu, şi lîngă Pantheon, într-o cafenea mică din piaţa Saint-Michel, numită cafeneaua *Musain,* azi dărîmată. Cel dintîi din aceste locuri de întîlnire era foarte aproape de lucrători, cel de al doilea — de studenţi.

întrunirile obişnuite ale Prietenilor A.B.C.-ului se ţineau într-o sală, în dosul cafenelei *Musain.* Sala asta, destul de departe de cafenea şi legată de ea printr-un coridor foarte lung, avea două ferestre şi o ieşire, cu o scară tainică, în stradela Greş. Acolo se fuma, se bea, se juca şi se rîdea. Se vorbea cu voce tare despre toate, iar despre anumite lucruri, în şoaptă. Pe perete era atîrnată o hartă veche a Franţei din timpul republicii, semn îndestulător pentru a trezi bănuielile unui agent de poliţie. Cei mai mulţi dintre Prietenii A.B.C.-ului erau studenţi care se înţelegeau minunat cu cîţiva lucrători. Iată numele celor mai însemnaţi şi care intră într-o anumită măsură în istorie : Enjolras, Combeferre, Jean Prouvaire, Feuilly, Courfeyrac, Bahorel, Lesgle sau Laigle, Joly, Grantaire.

Tinerii aceştia erau atît de prieteni între ei, încît alcătuiau un fel de familie. Toţi, afară de Laigle, erau din sud.

Grupul acesta era vrednic de luat în seamă. Astăzi a pierit în adîncurile nepătrunse ale trecutului. Ajunşi la acest moment al dramei, poate că nu e de prisos să îndreptăm o rază de lumină asupra acestor tinere frunţi, mai înainte ca cititorul să le vadă cum se scufundă în bezna unor întîmplări tragice.

Enjolras, pe care l-am pomenit cel dintîi, se va vedea mai tîrziu de ce, era bogat şi singur la părinţi.

Enjolras era un tînăr fermecător, în stare uneori să fi e fioros. Era frumos ca un înger. Un Antinous [1] sâlba-

[1] Tip de frumuseţe bărbătească la romanii din ultimele secole ale imperiului, după numele unui sclav grec al împăratului Adrian, devenii favorit al acestuia.

tic. Ai fi spus văzîndu-i privirea gînditoare că străbătuse odată, în altă viaţă, apocalipsul revoluţiei. Doar el îi mai păstra tradiţia, ca şi cum ar fi fost de faţă. Cunoştea în amănunt cauza cea mare. Fire războinică şi pontificală, foarte ciudată la un tînăr. Oficia şi lupta totodată ; în clipa de faţă era soldat al democraţiei ; pe deasupra mişcării timpului său, mare preot al idealului. Avea privirea adîncă, pleoapele puţin roşii, buza de jos groasă şi lesne dispreţuitoare, fruntea înaltă. O frunte mare într-o figură e ca un cer vast într-o privelişte. Ca şi alţii de la sfirşi-tul acelui veac şi începutul acestuia din urmă, care s-au făcut vestiţi de timpuriu, era parcă prea tînăr, de o tinereţe proaspătă de fată, cu toată paloarea ce-i acoperea uneori faţa. Era bărbat, dar părea încă un copil. Cei douăzeci şi doi de ani ai săi păreau abia şaptesprezece. Era grav, şi părea că nu ştie că pe pămînt se află şi o fiinţă numită femeie. Nu avea decît o patimă : dreptul ; numai un gînd : să răstoarne orice obstacol din cale. Pe muntele Aventin ar fi fost Gracchus, pe vremea Con-venţiunii — Saint-Just. Trandafirii de-abia îi vedea ; primăvara n-o băga în seamă ; nu auzea păsările cîntînd ; sînul gol al Evadneei nu l-ar fi mişcat mai mult decît pe Aristogiton ; pentru el, ca şi pentru Hermodius [1], florile nu erau bune decît să ascundă spada. Era aspru în bucurii. Tot ce nu era republică îl făcea să plece feciorelnic ochii. Era îndrăgostitul de marmură al Libertăţii. Vorba lui aprigă şi inspirată avea freamătul unui imn. Deschidea aripile pe neaşteptate. Vai de fata care ar fi cutezat să se apropie de el ! Dacă vreo lucrătoare veselă din piaţa Cambrai sau din strada Saint-Jean-de-Beauvais, văzîndu-i chipul de licean, gîtul de paj, genele blonde şi lungi, ochii albaştri, pletele cu cîrliontii în vînt, obrajii rumeni, buzele proaspete, dinţii minunaţi, ar fi poftit la acest răsărit de soare şi ar fi venit să-şi

---

[1] Aluzii la un episod din istoria vechii Atene : Hermodius şi Aristogiton au urzit o conspiraţie împotriva lui Hippare şi Hippias, tirani ai cetăţii. Au izbutit să-I ucidă numai pe primul şi au fost executaţi. Ambii conjuraţi erau tineri austeri, preocupaţi numai de recîştigarea libertăţii patriei lor (a doua jumătate a secolului al Vl-lea î.e.n.).

încerce puterea frumuseţii asupra lui Enjolras, o privire neaşteptată şi aspră i-ar fi arătat deodată prăpastia dintre ei şi ar fi învăţat-o să nu confunde îngerul curtenitor al lui Beaumarchais cu năprasnicul heruvim al lui Ezechiel '.

Alături de Enjolras, care era logicianul revoluţiei, Combeferre era filozoful ei. Deosebirea între logica revoluţiei şi filozofia ei este că logica ei poate duce la război, pe cînd filozofia ei nu poate ajunge decît la pace. Combeferre îl întregea pe Enjolras şi-i îndrepta greşelile. Nu vedea de atît de sus, dar privirea lui era mai cuprinzătoare. Voia să toarne în sufletele oamenilor principiile mari ale ideilor generale; zicea : revoluţie, dar civilizaţie. Şi în jurul muntelui prăpăstios el desfăşura larg cerul albastru. De aceea, în toate părerile lui Combeferre se găsea ceva mai uşor de înţeles şi de îndeplinit. Cu Combeferre aerul revoluţiei era mai uşor de respirat decît cu Enjolras. După Enjolras, ea purcedea din dreptul divin, iar după Combeferre din dreptul natural. Cel dintîi se apropia de Robespierre, cel de-al doilea se alătura lui Condorcet. Combeferre trăia, mai mult decît Enjolras, viaţa omului de toate zilele. Dacă le-ar fi fost dat acestor doi tineri să intre în istorie, unul ar fi fost cel drept, celălalt cel înţelept. Enjolras avea mai multă bărbăţie, Combeferre mai multă omenie. *Vir* (bărbat) şi *homo* (om), aceasta era mica deosebire dintre ei. Combeferre era blînd după cum Enjolras era aspru, amîndoi dm neprihănire sufletească. Ii plăcea cuvîntul *cetăţean,* dar mai mult cuvîntul *om.* Bucuros ar fi spus *hombre* [2], ca spaniolii. Citea de toate ; mergea la teatru ; urma cursurile publice; învăţa de la Arago[3] despre po-

' Unul din profeţii israeliţi (secolul al Vl-Iea î.e.n.). După legenda biblică, ar fi prorocit sfîrşitul robiei babiloniene. „îngerul curtenitor al lui Beaumarchais" este pajul Cherubin din *Nunta lui Figaro,* care, în afară de nume, nu avea nimic comun cu heruvimii răzbunători de păcate din viziunile Iui Ezechiel.

[2] Omule.

[3] Astronom şi fizician francez din prima jumătate a secolului trecut.
A făcut parte din guvernul revoluţionar burghez de la 1848 ca ministru
de război şi marină.

larizarea luminii, îl încîntase o lecţie a lui Geoffroy Saint-Hilaire [1], care explicase îndoita funcţiune a arterei carotide externe şi a celei interne, una din ele hrănind faţa, cealaltă creierul ; se ţinea la curent ; urmărea ştiinţa pas cu p a s ; punea faţă-n faţă pe Saint-Simon cu Fourier[2]; dezlega hieroglife ; spărgea pietrele pe care le găsea şi făcea geologie ; desena din memorie un fluture bombyx ; semnala greşelile de limbă din *Dicţionarul Academiei;* studia pe Puysegur şi Deleuze[3]; nu recunoştea nimic, nici măcar minunile ; nu tăgăduia nimic, nici măcar strigoii ; frunzărea colecţia *Monitorului;* cugeta. Declara că viitorul e în mîna învăţătorilor, şi tot ce privea educaţia îi da de gîndit. Voia ca societatea să lucreze neîncetat la ridicarea nivelului intelectual şi moral, la răs-pîndirea ştiinţei, la punerea în circulaţie a ideilor şi la dezvoltarea spiritului celor tineri şi se temea ca nu cumva lipsa de metodă şi sărăcia patrimoniului literar, mărginit la cele două-trei veacuri aşa-zise clasice, împreună cu dogmatismul tiranic al pedanţilor oficiali, cu prejudecăţile scolastice şi rutina, să nu facă din liceele noastre un fel de crescătorii artificiale de stridii. Era savant, purist, precis, avea cunoştinţe tehnice în toate domeniile, muncea cu sîrguinţă şi era în acelaşi timp un visător „pînă la himeră", cum spuneau prietenii săi.

Credea în toate visurile : drumul de fier, înlăturarea suferinţei în operaţiile chirurgicale, fixarea imaginii în camera obscură, telegraful electric, cîrma balonului. încolo, nu era de loc speriat de cetăţile pe care superstiţiile, prejudecăţile şi despotismul le ridicau împotriva omenirii. Era dintre cei ce cred că ştiinţa va învinge pînă la urmă. Enjolras era un şef; Combeferre, o călăuză. Ai fi vrut

[1] Naturalist francez din prima jumătate a secolului al XIX-lea. In cursurile şi cărţile sale a susţinut ideea unităţii organice a vertebratelor. A creat embriologia.

[2] Reprezentanţi de frunte ai socialismului utopic francez (prima jumătate a secolului al XlX-lea).

[3] Armând de Puysegur, fost ofiţer, s-a ocupat de magnetism şl som-nambulism ; a scris mai multe volume în apărarea ideilor lui Mesmer. Joseph Deleuze, naturalist din timpul restauraţiei- A publicat, între altele, un catalog al colecţiilor Muzeului de istorie naturală din Paris.

să lupţi alături de cel dintîi şi să porneşti la drum cu celălalt. Nu că n-ar fi fost şi Combeferre în stare să lupte ; era gata oricînd să se ia de piept cu orice piedică şi s-o atace cu toată puterea lui vijelioasă. I-ar fi plăcut însă mai mult să ajute omenirii la împlinirea destinelor ei, puţin cîte puţin, prin învăţarea adevărurilor eterne, prin promulgarea legilor pozitive ; şi, între două feluri de lumini, ar fi ales mai curînd pe cea care străluceşte decît pe cea care arde. Un foc poate lumina ca aurora, e adevărat, dar de ce să n-aştepţi să se facă ziuă ? Vulcanul luminează, dar şi mai bine luminează zorile. Combeferre ar fi ales mai degrabă neprihănirea frumosului decît vîlvătaia sublimului. O lumină învăluită de fum, un progres înfăptuit prin violenţă nu mulţumea decît pe jumătate sufletul lui blînd şi cumpătat. Goana oarbă a unui popor spre adevăr, un nou '93 îl înspăimîn-tau ; totuşi, lîncezeala îl mîhnea şi mai mult, simţind în ea putreziciunea şi moartea ; la drept vorbind, îi plăcea mai degrabă spuma apei curate decît miasmele bălţilor, şuvoiul limpede al rîului decît apa stătută a smîrcurilor şi cascada Niagara mai mult decît lacul Montfaucon. Pe scurt, nu voia nici graba, dar nici bătaia pe loc. Tn timp ce furtunoşii lui prieteni, îndrăgostiţi donchişoteşti ai absolutului, doreau din suflet şi aşteptau minunatele întâmplări ale revoluţiei, Combeferre înclina să lase în voie progresul, progresul cel bun, rece poate, dar curat; metodic, dar fără pată ; răbdător şi liniştit, dar neclintit. Combeferre s-ar fi rugat în genunchi pentru ca viitorul ce se apropia să fie curat şi să nu tulbure cu nimic marea revoluţie virtuoasă a popoarelor. „Binele trebuie să fie nevinovat", spunea el neîncetat. într-adevăr, dacă măreţia revoluţiei este de a privi ţintă spre idealul orbitor şi de a se avînta către el printre fulgere, cu gheare de foc şi de sînge, frumuseţea progresului este aceea de a fi nepătat.

Jean Prouvaire era, putem spune, şi mai blînd decît Combeferre. El se numea Jehan, după un gust nevinovat al vremii aceleia, gust ce se îmbina cu mişcarea puternică şi adîncă din care izvorîse şi studiul atît de necesar

al evului mediu. Jean Prouvaire era îndrăgostit, avea o floare într-o glastră, de care îngrijea, cînta din flaut, făcea versuri, iubea poporul, o căina pe femeie, îl jelea pe copil, avea aceeaşi încredere în viitor ca şi în dumnezeu şi mustra revoluţia că tăiase un cap regesc, capul lui Andre Chenier. Avea un glas de obicei gingaş şi dintr-o dată bărbătesc. Era un cărturar, un erudit, aproape un orientalist. Mai presus de toate era bun şi, lucru uşor de înţeles pentru cine ştie cît de aproape e bunătatea de măreţie, în poezie îi plăcea mai mult avîntul spre nemărginire. Ştia italiana, latina, greaca şi ebraica ; şi se folosea de toate astea ca să citească numai patru poeţi : pe Dante, pe Juvenal', pe Eschyl şi pe Isaia. In franţuzeşte citea mai bucuros pe Corneille decît pe Racine şi pe Agrippa d'Aubigne[2] decît pe Corneille. Hoinărea pe cîmpul plin de ovăz sălbatic şi de albăstrele şi urmărea norii de pe cer aproape tot aşa cum urmărea întîmplările politice. Sufletul lui avea doua atitudini : una faţă de om, ajlta faţa de dumnezeu. învăţa sau cugeta. Toată ziua era preocupat de problemele sociale : salariul, capitalul, creditul, căsătoria, religia, libertatea de a gîndi, libertatea de a iubi, educaţia, pedeapsa, mizeria, asociaţia, proprietatea, producţia şi repartiţia ; enigma de jos, care acoperă cu întuneric furnicarul omenesc ; iar seara se uita la stele, la stelele vii şi imense. Ca şi Enjolras, era bogat şi' singur la părinţi. Vorbea cu blîndeţe, punea capul în pămînt, pleca ochii, zîmbea încurcat, se îmbrăca prost, arăta tare stîngaci, se roşea din nimic, era foarte sfios ; altminteri, plin de curaj.

Feuilly era lucrător de evantaiuri, orfan de tata şi de mamă, cîştigînd anevoie trei franci pe zi şi neavînd decît un gînd : să dezrobească lumea. Mai avea încă o grijă : să înveţe ; el numea asta tot a se dezrobi. învăţase sin-

[1] Poet satiric latin din a doua jumătate a secolului I. A biciuit, cu o deosebită virulentă, viciile aristocraţiei romane din timpul său.

" Poet francez din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, unul din conducătorii protestanţilor în timpul războaielor religioase. Principala sa operă, poemul *Tragicele,* este un aspru rechizitoriu făcut bisericii catolice.

gur să scrie şi să citească ; tot ce ştia învăţase singur. Feuilly era mărinimos. Ar fi îmbră(işat nemărginirea. Orfanul acesta Juase de suflet omenirea. Lipsit de mamă, îşi dedicase gîndurile patriei. Nu voia să existe pe pă-mîn,t unv om fără ţară. Cu marea putere de pătrundere caracteristică omului din popor, descoperise ceea ce numim noi astăzi *principiul naţionalităţilor.* învăţase istoria anume ca să aibă temeiuri de răzvrătire. In acest cerc de tineri utopişti, îngrijoraţi mai ales de soarta Franţei, el înfăţişa ceea ce era dincolo de hotare. Specialitatea lui era Grecia, Polonia, Ungaria, Romînia, Italia. Pomenea mereu acest nume şi unde se potrivea şi unde nu, cu stăruinţa cuvenită cauzelor drepte. Turcia stăpînă pe Tesalia şi pe Creta, Rusia stăpînă pe Varşovia şi Austria stăpînă pe Veneţia — aceste încălcări îl scoteau din sărite. Dintre toate, lovitura cea mare de la 1772 îl făcea să sară în sus. Nu există oratori mai mari decît aceia ai adevărului rostit cu indignare. El era un orator de felul acestora. Nu mai isprăvea cu data asta mîrşavă, 1772, cu acest popor nobil şi viteaz ucis prin trădare, cu această crimă în trei, cu această cursă nemaipomenită, care a slujit de atunci ca model pentru sfîşierea şi desfiinţarea atîtor state, atîtor naţiuni, nobile, şterse, ca să zicem aşa, din condica de stare civilă. Toate atentatele sociale din epoca noastră se trag de la împărţirea Poloniei. Sfîşierea Poloniei, iată teorema ale cărei corolare sînt toate crimele politice de-acum. Se împlineşte aproape un veac de cînd n-a fost tiran, nici trădător care să nu fi vizat, omologat, contrasemnat şi parafat *ne varietur*' împărţirea Poloniei.

Cînd răsfoieşti dosarul trădărilor moderne, dai întîi şi-ntîi peste asta. Congresul de la Viena a cercetat această crimă înainte de-a o înfăptui pe a sa. 1772 dă semnalul că vînatul e încolţit ; 1815 aduce cu sine împărţirea prăzii.

Aşa sunau de obicei cuvîntările lui Feuilly. Lucrătorul ăsta sărac Juase sub ocrotirea sa dreptatea, şi ea îl răs-

' Ca sii nu fie nimic **schimbat** (în origina! în limba **lafină).**

plătea înălţîndu-l. In adevăr, în dreptate se găseşte veşnicia. Varşovia nu poate fi a ţarilor, aşa cum Veneţia nu poate fi a nemţilor. Degeaba îşi pun în joc regii iscusinţa şi onoarea lor. Mai curînd sau mai tîrziu patria înecată se ridică şi iese deasupra. Grecia e iarăşi Grecia, Italia e tot Italia. Contestaţia ridicată de drept contra faptului nu se prescrie niciodată. Furtul în dauna unui popor nu se prescrie nici el. Aceste escrocherii sfruntate n-au nici un viitor. Nu se şterge pecetea unei naţiuni aşa cum ştergi preţul de pe o batistă.

Courfeyrac avea un tată care se numea domnul de Courfeyrac. Una din ideile greşite ale burgheziei din timpul restauraţiei, în ceea ce priveşte aristocraţia şi nobleţea, era să creadă în particulă. Particula, se ştie, nu are nici o însemnătate. Dar burghezii din vremea *Miner-vei*' preţuiau aşa de mult pe bietul *de,* îneît te simţeai obligat să-l laşi deoparte. Domnul de Chauvelin îşi zicea domnul Chauvelin, domnul de Caumartin, domnul Caumartin, domnul de Constant de Rebecque, Benjamin Constant, domnul de Lafayette, domnul Lafayette.[2] Courfeyrac nu voise să rămînă nici el mai prejos şi se numea scurt : Courfeyrac.

Am putea, în ceea ce priveşte pe Courfeyrac, să ne oprim aici şi să ne mărginim a adăuga Courfeyrac, vezi Tholomyes.

Courfeyrac avea într-adevăr această vervă a tinerilor care s-ar putea numi prospeţimea minţii. Mai tîrziu ea se duce, ca drăgălăşenia unei pisicuţe, şi toată această graţie se sfîrşeşte pe două picioare la burghez şi pe patru labe la motan.

Generaţiile care trec prin şcoli, tinerii recruţi care se perindă unii după alţii îşi trec din mînă în mînă, *quasi cursores*[3]*,* acest fel de spirit aproape acelaşi totdeauna, aşa că, precum spuneam, primul venit care l-ar fi ascul-

---

' Este vorba de revista *La Minerve franţaise* din vremea restauraţiei, hebdomader politic al burgheziei liberale, publicat de Benjamin Constant.

[2] Conducători ai partidului liberal în timpul restauraţiei.

[3] Ca nişte alergători (în original în limba latină).

tat în 1828 pe Courfeyrac ar fi crezut că-l aude pe Tholomyes în 1817. Numai că acest Courfeyrac era un băiat de treabă. In ciuda asemănărilor minţii, deosebirea între Tholomyes şi el era mare. Omul ascuns în fiecare din ei era cu totul altul la cel dintîi decît la cel din urmă. In Tholomyes era un procuror, în Courfeyrac, un cavaler medieval.

Enjolras era şeful, Combeferre călăuza, Courfeyrac era centrul, focarul. Ceilalţi răspîndeau mai multă lumină, el da mai multă căldură ; fapt este că avea toate însuşirile unui focar : rotunjimea şi radiaţia.

Bahorel luase parte la mişcarea sîngeroasă din iunie 1822, cu prilejul înmormîntării tînărului Lallemand.

Bahorel era un tînăr plin de voie bună, dar cam destrăbălat, cumsecade, mînă spartă, risipitor pînă la generozitate, vorbăreţ pînă la elocinţă, îndrăzneţ pînă la obrăznicie ; un om cum nu se poate mai bun ; cu jiletca bătătoare la ochi şi cu păreri roşii ca focul; mare scandalagiu, nimic nu-i plăcea mai mult decît cearta, afară doar de răscoală ; şi nimic nu-i plăcea mai mult ca o răscoală, afară numai de o revoluţie ; totdeauna gata să spargă un geam, să scoată pietrele din caldarîmul străzii, să dărîme un guvern, ca să vadă ce urmare ar avea. Era student de unsprezece ani. Frunzărea dreptul, dar nu-l învăţa. îşi luase drept deviză : *niciodată avocat,* şi drept blazon o măsuţă de noapte pe care se zărea toca în patru colţuri De cîte ori trecea prin faţa Facultăţii de drept, ceea ce i se întîmpla rar, îşi încheia redingota, căci paltonul nu apăruse încă, şi lua unele precauţiuni igienice. Spunea despre poarta facultăţii : „Ce moşneag frumos !" Iar despre decanul ei, domnul Delvincourt: „Ce monument 1" Cursurile erau pentru el subiect de cîntece, iar profesorii prilej de caricaturi. Cheltuia, ca să nu stea degeaba, o sumă destul de frumuşică : vreo trei mii de franci. Părinţii lui erau ţărani pe care-i învăţase să-şi respecte feciorul.

Spunea despre ei : „Sînt ţărani, nu burghezi ; de aceea sînt deştepţi".

Bahorei, fiind plin de toane, era clientul mai multor cafenele. Ceilalţi îşi aveau localul lor ; el nu. Hoinărea. A rătăci e omenesc ; a hoinări e parizian. De altfel, minte pătrunzătoare, era un gînditor mai adînc decît părea.

Făcea legătura între Prietenii A.B.C.-ului şi alte grupuri, ce abia începuseră să se lege, dar care aveau să se închege mai tîrziu.

In soborul acesta de capete tinere era şi unul chel.

Marchizul d'Avaray, pe care Ludovic al XVIII-lea îl făcuse duce, pentru că-i ajutase să se urce într-o trăsură de piaţă în ziua cînd a emigrat, povestea că în 1814, la întoarcerea sa în Franţa, pe cînd regele cobora la Calais, un om i-a întins o jalbă: „Ce ceri?" îl întrebă regele. „Sire, o staţie de diligentă." „Cum te cheamă ?" „L'Ai-gle. " ' Regele se încruntă, se uită la iscălitura de pe jalbă şi văzu numele scris astfel : *Lesgle.* Această ortografie prea puţin bonapartistă mişcă pe rege, care începu să zîmbească. „Sire, spuse din nou omul cu jalba, un străbunic al meu a fost argat la cîini şi i s-a spus Les-gueules[2]. Din această poreclă mi-a ieşit numele. Eu mă numesc Lesgueules, prescurtat Lesgle şi din greşeală L'Aigle." Regele încetă să zîmbească. Mai tîrziu dădu omului staţia de diligentă de la Meaux, dinadins sau din greşeală.

Membrul cel chel al grupului A.B.C. era fiul acestui Lesgle sau Legle şi iscălea Legle (de Meaux) [3]. Ca să scurteze, camarazii săi îi ziceau Bossuet.

Bossuet era un băiat vesel şi fără noroc. Specialitatea lui era să nu izbutească în nimic. In schimb, făcea haz de toate. La douăzeci şi cinci de ani era chel. Tatăl său reuşise să se pricopsească cu o casă şi un petic de pămînt; dar fiul nu avusese altceva mai bun de făcut decît să piardă într-o afacere proastă şi casa, şi pămîntul. Nu-i rămăsese nimic. Era şi citit, şi deştept, dar nu izbutea în nimic. Toate îi ieşeau anapoda, în toate se înşela, tot ce

[1] Vulturul.

[2] Boturile.

[3] *L'aigle de* ***Meaux*** — vulturul din Meaux ; asa se spunea lui Bossuet.

clădea se dărîma peste el. Dacă spărgea lemne, îşi tăia un deget. Dacă avea o iubită, afla repede că fata mai are un prieten. In fiece clipă i se întîmpla un necaz ; de aci veselia lui. Spunea : „Locuiesc sub un acoperiş de olane care cad". Prea puţin mirat, căci la nenorociri se aştepta oricînd, rămînea senin în faţa ghinionului şi zîm-bea cînd soarta îl necăjea, ca unul ce ştie de glumă. Era sărac, dar sacul său cu glume era totdeauna plin. Ajungea la iuţeală la ultimul gologan, dar niciodată la ultimul hohot de rîs. Cînd necazul îi păşea pragul, îl saluta ca pe o veche cunoştinţă ; vedea nenorocirea şi o bătea pe burtă ; cu soarta rea era aşa de bun prieten, încît îi spunea pe nume : „Bună ziua, Piază-rea I"

Această prigoană a destinului îl făcuse isteţ. Scotea bani şi din piatră seacă. N-avea leţcaie, dar îi da de rost cînd i se năzărea să facă şi „cheltuieli nesăbuite". Intr-o noapte merse pînă acolo încît mîncă „o sută de franci" la o masă cu o pupăză limbută. Ceea ce-l făcu să spună în toiul chefului : „Fată de cinci galbeni, ia trage-mi cizmele !"

Bossuet se îndrepta încet spre meseria de avocat. învăţa dreptul în felul lui Bahorel. Bossuet nu prea avea o locuinţă, uneori n-avea de loc. Se oploşea cînd la unul, cînd la altul, de cele mai multe ori la Joly. Joly urma medicina. Era cu doi ani mai tînăr decît Bossuet.

Joly era bolnavul închipuit tînăr. Tot ce cîştigase din studiul medicinii era că ajunsese mai mult bolnav decît medic. La douăzeci şi trei de ani se credea bolnăvicios şi-şi petrecea viaţa cercetîndu-şi limba în oglindă. Spunea că omul se magnetizează ca un ac şi în camera unde dormea îşi punea patul cu capul la miazăzi şi cu picioarele la miazănoapte, pentru ca circulaţia să nu-i fie stîn-jenită în timpul nopţii de marele curent magnetic al globului.

Cînd era furtună, îşi pipăia pulsul. Altminteri, era cel mai vesel dintre toţi. Toate aceste nepotriviri — tînăr, maniac, pirpiriu şi vesel — se împăcau bine între ele şi dădeau o făptură plăcută şi originală, căreia camarazii săi risipitori de consoane îi ziceau : Jollly.

*

„îţi poţi iua zborul pe patru aripi" ',
îi spunea Prouvaire.

Joly avea obiceiul să-şi atingă nasul cu minerul bastonului — semnul unei minţi pătrunzătoare.

Aceşti tineri, atît de deosebiţi şi despre care la urma urmei n-ar trebui să vorbim decît serios, aveau toţi aceeaşi credinţă : progresul.

Toţi coborau direct din revoluţia franceză. Cei mai uşuratici rosteau cu evlavie data de '89. Părinţii lor fireşte erau sau fuseseră constituţionalişti, regalişti, doctrinari ; dar ce le păsa lor de asta ? Acest talrneş-balmeş dina-" intea lor nu-i privea de loc pe ei, care erau tineri ; în vinele lor curgea sîngele curat al principiilor revoluţiei. Ei se alăturau fără nici o nuanţă la dreptul incoruptibil şi la datoria absolută.

Ucenici sau iniţiaţi, ei schiţau în taină un ideal al lor.

Printre toate aceste inimi pătimaşe şi toate aceste spirite convinse se afla şi un sceptic. Cum de se pripăşise acolo ? Prin juxtapunere. Scepticul ăsta se numea Grantaire şi iscălea de obicei prin acest rebus : R.[2] Grantaire era un om care se ferea să creadă în ceva. Era, de altfel, unul dintre studenţii care învăţase cel mai mult în timpul cursurilor la Paris. Ştia că la cafeneaua *Lemblin* se găsea cea mai

bună cafea şi că la cafeneaua *Voltaire* se află cel mai bun biliard ; că la *Ermitage,* pe bulevardul Mâine, găseai plăcinte gustoase şi fete bune, pui la grătar la mătuşa Saguet; că cea mai bună plachie e la bariera Cunette şi un vinişor alb la bariera Combat. Cunoştea locul nimerit al fiecărui lucru. Pe lîngă asta, ştia să se lupte cu picioarele, cunoştea cîteva dansuri şi era un desăvîrşit duelist cu bastonul. Pe deasupra, mare beţivan. Era peste măsură de urît. Irma Boissy, cea mai drăguţă pantofărească din vremea aceea, înfuriată pe urîţenia lui, dăduse această sentinţă : „Grantaire ăsta e nesuferit". Dar el era atît de îngîmfat, încît nimic nu-l atingea. Se uita ţintă şi galeş la toate femeile, cu aerul

[1] Litera L se pronunţă ca şl cuvlntul *aile* — aripă. [1] Grantaire *(Orand R)* — R mare.

că spune : *dac-aş vrea,* şi căuta să-i facă pe tovarăşii lui să creadă că avea căutare.

Toate cuvintele astea : dreptul poporului, drepturile omului, contractul social, revoluţia franceză, republica, democraţia, umanitatea, civilizaţia, religia, progresul nu însemnau aproape nimic pentru Grantaire. Zîmbea cînd le auzea. Scepticismul, această pacoste a cugetării, nu-i lăsase nici o idee teafără în minte. Trăia zeflemisind. Axioma lui era : „Nu există decît un singur lucru : paharul meu cînd e plin". Rîdea de toate credinţele partidelor ; rîdea de frate-său ca şi de taică-său ; de tînărul Robespierre ca şi de Loizerolles[1]. „Ce-au cîştigat dacă au murit ?" zicea el. Spunea despre crucea pe care a fost răstignit Isus : „Iată o spînzurătoare care şi-a făcut bine datoria". Muieratic, jucător, chefliu, adeseori beat, cînta mereu, în ciuda tinerilor visători, pe aria *Trăiască Hen-ric al IV-lea : îmi plac fetele şi vinul bun.*

De altfel, acest sceptic avea şi el un dumnezeu. Dumnezeul lui nu era nici o idee, nici o credinţă, nici o artă, nici o ştiinţă ; era un om : Enjolras. Grantaire îl iubea ; se uita la el ca la soare. Acest om care se îndoia de toate, acest om anarhic — de cine oare se legase din toată această falangă de spirite absolute ? De cel mai absolut dintre ei. Prin ce anume îl subjugase Enjolras ? Prin ideile lui ? Nu ; prin caracterul lui. Acest fenomen se observă foarte des. Un sceptic care se alipeşte unui credincios e un lucru firesc, la fel cu culorile complementare. Ne atrage tocmai ceea ce ne lipseşte. Nimeni nu iubeşte mai mult lumina decît orbul. O pitică se prăpădeşte după falnicul tambur-major. Broscoiul e mereu cu ochii la cer. De ce ? Ca să vadă pasărea zburînd. Lui Grantaire, în care se cuibărise îndoiala, îi plăcea să vadă cum clocoteşte credinţa în Enjolras. Avea nevoie de Enjolras. Fără să-şi dea bine seama şi fără să încerce să-şi lămurească

---

[1] Fost administrator la Arsenalul din Paris în ultimii ani ai monarhiei, întemniţat, împreună cu fiul său, în timpul dictaturii iaco-bine, auzi că fiul său este chemat spre a fi ghilotinat; cum acesta dormea, se prezintă în locu-i şi-i salvă viaţa, întrucît faptul s-a petrecut cu două zile înaintea căderii lui Robespierre.

de ce, firea asta curată, sănătoasă, tare, dreaptă, aspră, nevinovată îl fermeca. Admira din instinct tot ce era opus firii lui. Ideile lui lipsite de vlagă, şovăielnice, destrămate, bolnave, pocite se agăţau de Enjolras ca de o şiră a spinării. Slăbiciunea lui morală se sprijinea pe tăria asta. Grantaire lîngă Enjolras se simţea iarăşi cineva. In el însuşi erau, de altfel, două firi ce s-ar părea că nu pot sta împreună. Era batjocoritor şi totodată cordial. Nepăsător şi totodată iubitor. Spiritul său nu avea nevoie de credinţă, dar inima lui nu putea trăi fără prietenie. Adîncă nepotrivire, căci dragostea este o credinţă. Aşa era firea lui. Sînt oameni născuţi parcă anume pentru a fi cealaltă parte a medaliei. Aceştia sînt Poilux, Patrocle, Nisus, Eudamidas, Ephestion, Pechmeja.' Ei nu trăiesc decît sprijinindu-se pe altul. Numele lor e partea a doua şi nu se scrie decît cu conjuncţia „şi" dinainte ; viaţa lor nu e a lor. E cealaltă faţă a unui destin care e al altuia. Grantaire era unul dintre aceşti oameni. Era cealaltă faţă a lui Enjolras. S-ar putea spune că astfel de înrudiri încep cu alfabetul. In şiragul literelor, O şi P sînt nedespărţite. Poţi spune cum vrei, O şi P sau Oreste şi Pylade[2].

Grantaire, adevărată umbră a lui Enjolras, se aciuase în cercul acestor tineri. Acolo trăia, numai acolo se simţea bine, se ţinea de ei ca scaiul. Cea mai mare bucurie a lui era să-i vadă cu ochii lui împăienjeniţi de vin, în jurul lui, să-i simtă trăind. II îngăduiau între ei din pricina veseliei lui.

Enjolras, credinciosul, îl dispreţuia pe acest sceptic, iar Enjolras, cumpătatul, îl dispreţuia pe beţivan. II privea cu o milă dispreţuitoare. Grantaire era un Pylade neacceptat. Mereu bruftuit de Enjolras, repezit cu asprime, mereu izgonit şi întors mereu, spunea despre Enjolras : Ce frumoasă marmură !

---

[1] Prieteni credincioşi ai unor personaje ilustre, sau iluştri ei înşişi prin prietenia lor credincioasă.

"• Pylade, prieten al lui Oreste, [iul lui Agamemnon, în mitologia greacă.

ii

DISCURSUL FUNEBRU PENTRU BLONDEAU, DE BOSSUET

Intr-o după-amiază care avea, după cum se va vedea, o oarecare legătură cu întîmplările povestite mai sus, Laigle de Meaux stătea rezemat leneş de uşa cafenelei *Musain.* Părea o cariatidă în vacanţă, care nu sprijinea decît propria ei visare. Se uita la Piaţa Saint-Michel. Visătorii stau rezemaţi ca şi cum ar sta culcaţi de-a-mpicioarelea. Laigle de Meaux se gîndea, fără tristeţe, la un mic bucluc care i se întîmplase cu două zile înainte la Facultatea de drept şi care îi cam schimba planurile personale de viitor, planuri şi aşa destul de nelămurite.

Visarea lui nu împiedică trecerea unei cabriolete şi nici pe visător s-o vadă trecînd. Laigle de Meaux, ai cărui ochi rătăceau în neştire, văzu prin negurile acestei visări un vehicul cu două roate ce străbătea piaţa la pas, nehotărît parcă. Ce urmărea cabrioleta asta ? De ce mergea la pas ? Laigle se uită la ea. Lîngă vizitiu stătea un bărbat tînăr, şi în faţa tînărului un sac de călătorie, foarte mare. Pe stofa sacului era cusut un bilet, pe care scria cu litere mari, negre : Marius Pontmercy.

Citind acest nume, Laigle tresări.

— Domnul Pontmercy !

La strigătul acesta, cabrioleta se opri.
Tînărul, care părea şi el cufundat în gînduri, ridică ochii :

— Poftim ?

— Dumneata eşti domnul Marius Pontmercy ?

— Da, eu.

— Te căutam, rosti Laigle de Meaux.

— Cum aşa ? întrebă Marius, căci el era. Venea de la bunicul său şi se afla în faţa unui chip pe care nu-l văzuse niciodată. Eu nu te cunosc.

— Nici eu nu te cunosc, răspunse Laigle.

Marius crezu că avea de-a face cu un mucalit, cu o păcăleală in plină stradă. Şi tocmai atunci nu-i ardea

de glumă. încruntă sprîncenele. Laigle de Meaux, netulburat, urmă :

— Ai fost alaltăieri la facultate ?

— Poate.

— Ba e sigur.

— Eşti student ? îl întrebă Marius.

— Da, domnule. Ca şi dumneata. Am intrat alaltăieri, din întîmplare, la curs. Ştii, cîteodată ne trece prin cap şi una ca asta. Profesorul tocmai făcea apelul. Ştii şi dumneata ce caraghioşi sînt de la un timp. La a treia ab senţă te şterg din catalog. înseamnă că se duc pe gîrlă cei şaizeci de franci.

Marius începuse să-l asculte. Laigle urmă :

— Blondeau făcea apelul. II cunoşti pe Blondeau... Are nasul foarte subţire şi ascuţit; adulmecă bucuros orice absenţă. A început ca un şmecher cu litera P. Nici nu-l ascultam, fiindcă litera nu mă privea pe mine. Mergea bine. Nici unul nu era şters. îmi spuneam în sinea mea : „Blondeau, iubitule, azi n-ai să execuţi pe nimeni". De odată, Blondeau a strigat : „Marius Pontmercy". N-a răspuns nimeni. Blondeau, plin de nădejde, a repetat şi mai tare : „Marius Pontmercy" şi a apucat condeiul. Domnule, am şi eu niţică inimă. Mi-am spus repede : „Uite un băiat de treabă care are să fie şters din cata log. Atenţie ! E un om de viaţă care nu e punctual. Nu e un elev bun. Nu e un tocilar, nu e un student care stu diază, nu e un pui cu caş la gură, sîrguincios, tare în ştiinţe, litere, teologie şi filozofie, nu e prostănac dichisit. E un preacinstit trîndav care hoinăreşte, care se ţine de călătorii, de fetiţe, de porumbiţe şi care poate în clipa asta e chiar la ibovnica mea. Să-l salvăm ! Moarte lui Blondeau !" In clipa aceea, Blondeau îşi muie în cer neală pana neagră de atîta zmîngălit. îşi plimbă ochii sălbatici pe deasupra auditoriului şi strigă pentru a treia oară : „Marius Pontmercy!" Am răspuns : „Pre> t^ent !" Aşa se face că dumneata n-ai fost şters din catalog.

— Domnule !... rosti Marius.

— $i că eu am fost, adăugă Laigîe de Meaux.
— Nu pricep, zise Marius.
Laigle urrnă :
— E foarte simplu. Eram destul de aproape de catedră, ca să răspund, şi de uşă, ca s-o şterg. Profesorul se uită ţintă la mine. Şi deodată Blondeau, care trebuie să fie nasul ager despre care vorbeşte Boileau, a sărit la litera L. Asta e litera mea. Sînt din Meaux şi mă cheamă Lesgle.
— L'aigle, îl întrerupse Marius. Ce nume frumos !
— Domnule, cînd Blondeau a ajuns la numele ăsta frumos şi a strigat : „Lesgle !" eu am .răspuns : „Prezent 1" Atunci Blondeau m-a privit cu blîndeţea tigrului, a zîmbit şi mi-a spus : „Dacă eşti Pontmercy, nu eşti Laigle". Fraza era lipsită de drăgălăşie faţă de dumneata, dar e lugubră numai pentru mine. A zis şi m-a şters.
— Domnule, îmi pare foarte rău... strigă Marius.
— înainte de orice — îl întrerupse Laigle — vreau să-l îmbălsămez pe Blondeau cu cîteva fraze bine simţite. II socotesc mort. Moartea n-ar strica prea mult slăbiciunea, gălbeneala, înţepeneala şi duhoarea lui. Ii spun : *Erudimini qui judicatis terram*'. Aci zace Blondeau, Blondeau Nas-ager, Blondeau Nasica, boul disciplinei, *bos disciplinae,* dulăul regulilor, îngerul catalogului, care a fost drept, corect, precis, ţeapăn, cinstit şi pocit. Dumnezeu l-a şters pre el, precum m-a şters şi el pre mine.
Marius reluă :
— Sînt foarte mîhnit...
— Tinere — spuse Laigle de Meaux — asta să te înveţe minte. Pe viitor să fii punctual.
— Iţi cer iertare de o mie de ori.
— Să nu te mai pui în situaţia de a fi dat afară aproapele durnitale.
— Sînt disperat.
Laigle izbucni în rîs.

[1] învăţaţi voi care hotărîti soarta pămîntului (în original în limba latină).

— Şi eu sînt încîntat. Era cît pe-aci să ajung avocat.
Acum am scăpat. Renunţ la gloria baroului. N-am să mai
apăr văduvele şi n-arn să mai atac pe orfani. Gata cu
toga şi cu stagiul ! Am obţinut să fiu şters, şi asta dato
rită dumitale, domnule Pontmercy. Am de gînd să-ţi fac
în chip solemn o vizită de mulţumire. Unde locuieşti ?
— In cabrioleta asta, spuse Marius.
— Semn de bogăţie, urmă Laigle liniştit. Te felicit.
Ai o locuinţă de nouă mii de franci pe an.
In clipa aceea, Courfeyrac ieşi din cafenea. Marius zîmbi cu tristeţe.
— Mă aflu de două ceasuri în locuinţa asta şi aş vrea
să ies din ea. Dar aşa e povestea, nu ştiu încotro să
mă duc.
— Domnule — zise Courfeyrac — hai la mine !
— Dacă aş avea casa mea, aş avea eu întîietatea, zise
Laigle.
— Taci, Bossuet! urmă Courfeyrac.
— Bossuet, zise Marius. Dar mi se pare că te chema
Laigle.
— De Meaux, răspunse Laigle. Bossuet prin metaforă.
Courfeyrac se urcă în cabrioletă.
— Birjar ! rosti el. La hotelul Porte Saint-Jacques !
In aceeaşi seară, Marius era instalat într-o odaie a
hotelului Porte Saint-Jacques, alături de Courfeyrac.

III

UIMIREA LUI MARIUS

In cîteva zile, Marius se împrieteni cu Courfeyrac. Tinereţea e epoca sudurilor repezi şi a cicatrizărilor fulgerătoare. Marius răsufla în voie lîngă Courfeyrac, ceea ce era un lucru nou pentru el. Courfeyrac nu-i puse întrebări. Nici nu-i trecu prin gînd aşa ceva. La vîrsta asta chipurile omeneşti spun totul, de la început. Nu e nevoie de cuvinte. Se poate spune despre cîte un om tînăr

că are un chip vorbăreţ. Tinerii se privesc numai şi se cunosc.

Cu toate acestea, într-o dimineaţă, Courfeyrac îi puse pe neaşteptate următoarea întrebare :

– Ia spune, ai vreo opinie politică ?

– Ei, asta-i ! zise Marius aproape jignit.

– Ce eşti ?

– Democrat-bonapartist.

– Culoarea cenuşie a şoarecelui liniştit, spuse Cour
feyrac.

A doua zi, Courfeyrac îl duse pe Marius la cafeneaua *Musain.* Apoi îi şopti la ureche zîmbind : „Trebuie să te introduc în revoluţie". Şi-l duse în sala Prietenilor A.B.C.-ului. II prezentă tovarăşilor, rostind cu jumătate de glas doar un cuvînt, pe care Marius nu-l pricepu : un elev.

Marius căzuse într-un viespar de spirite. De altfel, deşi era tăcut şi grav, nu era nici mai puţin înaripat, nici mai puţin înarmat decît ceilalţi.

Marius fusese pînă atunci un singuratic, înclinat spre monolog sau spre convorbiri cu sine însuşi, şi din obişnuinţă, şi din gust, aşa că la început fu speriat de roiul acela de tineret din jurul lui. Toate aceste iniţiative felurite îl atrăgeau spre ele şi-l hărţuiau. Frumoasa frămîn-tare a acelor spirite dezlănţuite, neliniştite îi încurca ideile. Cîteodată era atît de tulburat, se depărta atît de mult de propriile lui idei, încît îi era greu să le mai găsească. Auzea vorbindu-se într-un chip neaşteptat despre filozofie, artă, istorie şi religie. întrevedea aspecte ciudate şi, cum nu ştia să le privească în perspectivă, nu era sigur că nu are haosul în faţă. Cînd se lăsase de părerile bunicului său pentru a îmbrăţişa părerile lui taică-său se socotise ajuns la un liman. Acum începea să bănuiască, plin de nelinişte şi fără curajul de a şi-o mărturisi pe faţă, că nu era. Unghiul sub care privea toate lucrurile începea iar să-şi schimbe locul. O anumită şovăială îi tulbura toate orizonturile minţii. Ciudată zvîrcolire interioară ! Aproape că suferea din pricina asta.

a

Părea că pentru tinerii aceştia nu existau „lucruri consacrate". Asupra tuturor chestiunilor Marius auzea un limbaj ciudat, care îi stînjenea spiritul încă sfios. Dacă un afiş de teatru înfăţişa titlul unei tragedii din vechiul repertoriu, numit clasic, Bahorel striga : „Jos cu tragedia scumpă burghezilor !" şi Marius îl auzea pe Combeferre râspunzîndu-i :

— Greşeşti, Bahorel. Burgheziei îi place tragedia, şi
în privinţa asta trebuie să-i dăm pace. Tragedia cu
perucă are raţiunea ei de-a fi , şi eu nu fac parte dintre
aceia care-i tăgăduiesc dreptul la viaţă, din pricina lui
Eschyl. In natură se află schiţele ei, în creaţie parodii
gata făcute. Ce este raţa decît un cioc care nu e cioc,
nişte aripi care nu sînt aripi, nişte aripioare de peşte
care nu sînt aripioare de peşte, nişte labe care nu sînt
labe şi un măcăit dureros care te face să rîzi ? Şi, de
vreme ce pasărea de curte există alături de pasărea zbu
rătoare, nu văd de ce n-ar exista şi tragedia clasică

alături de cea antică.

Altă dată întîmplarea îl făcu pe Marius să treacă pe strada Jean-Jacques Rousseau, între Enjolras şi Cour-feyrac, care îl ţinea de braţ.

— Ia aminte ■— îi spuse Courfeyrac — asta e strada Plâtriere, numită azi strada Jean-Jacques Rousseau din pricina unei perechi ciudate care locuia pe aci acum şaizeci de ani. Erau Jean-Jacques şi Therese. Din cînd în cînd, în casa lor se năştea cîte un copil. Therese îl năştea, Jean-Jacques îl lepăda pe vreun prag.

Enjolras îl certă pe Courfeyrac.

— In faţa lui Jean-Jacques tăcere ! Eu îl admir. Şi-a renegat copiii, fie, dar a adoptat poporul.

Nici unul dintre aceşti tineri nu rostea cuvîntul : împăratul. Numai Jean Prouvaire spunea cîteodată : Napoleon. Enjolras zicea : Buonaparte.

Marius se cam mira. *Initium sapientiae.*[1]

[1] începutul înţelepciunii (în original în limba latină).

IV

SALA DIN FUND A CAFENELEI MUSAIN

Una dintre convorbirile acestea, convorbiri la care Marius lua totdeauna parte şi în care se şi amesteca uneori, a fost o adevărată lovitură pentru spiritul lui.

Lucrurile se petreceau în sala din fund a cafenelei *Musain.* In seara aceea erau acolo aproape toţi Prietenii A.B.C.-ului. Lampa cea mare era sărbătoreşte aprinsă. Se vorbea de una şi de alta, zgomotos, dar fără patimă. Toţi ţineau cuvîntări la întîmplare, afară de Enjolras şi de Marius, care tăceau. Convorbirile între prieteni sînt cîteodată clocotitoare, dar paşnice. Era mai degrabă un joc, un vălmăşag, decît o conversaţie. Unii aruncau vorbele, alţii le prindeau. Se vorbea din toate părţile.

In sala aceasta din fund nu era primită nici o femeie, afară de Luison, fata care spăla vasele la cafenea şi care o străbătea din cînd în cînd, ca să se ducă de la spălător la „laborator".

Grantaire, beat de-a binelea, îi asurzea pe toţi cei din colţul pe care se făcuse stăpîn. Spunea lucruri cuminţi şi smintite, le urla mai bine zis :

— Mi-e sete ! Muritorilor, am un vis : un butoi din Heidelberg să fie lovit de apoplexie şi eu să fac parte din duzina de lipitori care i se va pune. Aş vrea să beau. Vreau să uit viaţa. Viaţa e născocirea urîtă a nu ştiu cui. Nici nu ţine mult, nici nu face multe parale. Te istoveşti numai ca să trăieşti. Viaţa e un decor cu prea puţine accesorii. Fericirea e o cercevea veche zugrăvită pe o singură parte. Ecleziastul a spus : „Totul e deşertăciune". Eu gîndesc la fel cu omul ăsta de treabă, care poate nici n-a existat. Nimicul n-a vrut să umble în pielea goală şi s-a îmbrăcat cu deşertăciunea. O deşertăciune, înveş-mîntare a orice în cuvinte mari ! Bucătăria e un laborator, dansatorul un profesor, saltimbancul un gimnast, meşterul zidar un arhitect, boxerul un pugilist, farmacistul un chimist, peruchierul un artist, jocheul un sportman, gîndacul de bucătărie e un *pterigibranchius.* Deşertăciunea

are două fete : pe o parte e nerozia, negrul cu mărgelele, iar pe alta prostia, filozoful cu zdrenţele lui. Compătimesc pe unul, rîd de celălalt. Ceea ce numim onoruri şi demnităţi, sau chiar onoare şi demnitate, sînt un aliaj ieftin. Regii se joacă cu orgoliul omenesc. Caligula ' şi-a făcut calul consul. Carol al doilea a făcut o pulpă de bou cavaler. Şi acum mai împăunaţi-vă între consulul Incitatus şi baronul Roastbeef. Nici valoarea în sine a oamenilor nu e mai vrednică de cinste. Ascultaţi pomenirea pe care i-o face vecinul vecinului! Albul faţă de alb e fioros. Dacă ar vorbi crinul, ce-ar mai încondeia-o pe porumbiţă ! O bigotă care bîrfeşte o cucernică e mai veninoasă decît o năpîrcă sau un scorpion. Păcat că sînt un om fără cultură, pentru că altfel v-aş cita o mulţime de lucruri. Dar eu nu ştiu nimic. Am avut însă totdeauna duh. Cînd eram elevul lui Gros [2], în loc să zmîngălesc tablouaşe îmi petreceam timpul furînd mere. Cuvîntul *a zugrăvi* vine de la *a şterpeli*[3]. Asta se petrece cu mine, voi ăştilalţi nu sînteţi mai breji. îmi bat joc de perfecţiile, de însuşirile şi grozăvia voastră. Orice merit se schimbă în cusur. Omul strîngător e aproape un zgîrcit; cel darnic, un risipitor; curajosul, un sfidător; cine spune cucernic spune habotnic. Virtutea are tot atîtea vicii cîte găuri avea haina lui Diogene. Pe cine admiraţi : pe ucigaş sau pe cel ucis ? Pe Brutus sau pe Cezar ? In general, oamenii sînt de partea ucigaşului. Trăiască Brutus ! A ucis ! Asta să fie virtutea ? Virtute ? Fie, dar e şi nebunie. Oamenii ăştia mari au pete ciudate. Brutus, care l-a omorît pe Cezar, era îndrăgostit de statuia unui băieţel. Statuia fusese făcută de sculptorul grec Stron-gylion, care sculptase şi acel chip de amazoană numită Picior-Frumos, Eucnemos, pe care Neron o lua cu el în călătorie. Acest Strongylion n-a lăsat decît două statui, care l-au legat pe Brutus de Neron. Brutus a fost îndrăgostit de una, Neron de cealaltă. întreaga istorie e numai o înşirare de vorbe de clacă. Un veac îl maimuţă-

---

Bf"? ' împărat roman (37—41), cunoscut prin extravagantele sale.
! Pictor militar francez din vremea imperiului şi a restauraţiei [8] Joc de cuvinte : *rapln, rapine.*

reşte pe celălalt. Lupta de la Marengo imită bătălia de la Pydna'. Tolbiacul lui Clovis[2] şi Austerlitzul lui Napoleon seamănă între ele ca două picături de sînge. Eu nu pun mare preţ pe victorii. A învinge e un lucru fără noimă ; toată gloria este să convingi. încercaţi şi voi să-mi dovediţi ceva ! Vă mulţumiţi însă să izbîndiţi — ce mediocritate ! — să cuceriţi — ce mizerie ! Vai, ce deşertăciune şi laşitate pretutindeni ! Totul se pleacă în faţa succesului, pînă şi gramatica. *Si volet usus [3],* spune Horaţiu. Aşa că dispreţuiesc neamul omenesc. Vreţi să ne coborîm de la general la particular ? Vreţi să încep să admir popoarele — şi care popor anume, vă rog ? Grecii ? Atenienii, acei parizieni de odinioară, îl ucideau pe Phocion[4], un fel de CoMgny, şi-i măguleau pe tirani atît de mult, încît Anacephor spunea despre Pisistrate [5]: „Urina lui atrage albinele". Omul cel mai însemnat al Greciei timp de cincizeci de ani a fost gramaticianul Philetas, care era atît de scund şi de firav, încît trebuia să-şi pună plumb în sandale ca să nu-l ia vîntul. Pe cea mai mare piaţă din Corint se afla o statuie sculptată de Silanion despre care aminteşte Pliniu[6], şi care-l reprezenta pe Epistat. Ce-a făcut Epistat ? A născocit piedica pusă cu piciorul. Asta spune tot despre Grecia şi despre glorie. Să trecem la alţii : să admir Anglia ? să admir

---

[1] A avut loc la 168 î.e.n. Consulul roman Paulus Aemilius a zdiobit
acolo armatele ultimului rege al Macedoniei, Perseus.

[2] Bătălie cîştigată la sfirşitul secolului al V-lea de Clovis, căpe
tenie a francilor solieni, stabiliţi în Galia de Nord, împotriva alama-
nilor, popor germanic din regiunea Rinului.

[3] Dacă aşa vrea obiceiul (în original în limba latină).

[4] General şi om politic atenian din secolul al IV-Iea î.e.n. N-a crezut
că Grecia va putea rezista regelui Filip al Macedoniei. Displăcînd **ate-**
nienilor din cauza atitudinii sale dispreţuitoare faţă de popor, a fost
condamnat la moarte sub un pretext puţin întemeiat. Coligny, cu **care-l**
compară Victor Hugo, este amiralul Gaspard de Coligny, unul din con
ducătorii protestanţilor francezi din secolul al XVI-lea, asasinat în
noaptea Sfîntului Bartolomeu (1572).

[5] Tiran al Atenei în secolul al Vl-lea î.e.n. Detestat de masele
populare, era linguşit de nobilii din clica lui.

[6] Pliniu, zis „cel Tînăr", a trăit la Roma în secolele **I—II.** A **lăsat**
o serie de *Scrisori,* documente asupra vieţii şi moravurilor din antichi
tatea sclavagistă.

Franţa ? Franţa ? De ce ? Din pricina Parisului ? V-am spus ce părere am despre Atena. Anglia ? De ce ? Din pricina Londrei ? Urăsc Cartagina. Şi pe urmă Londra, metropola luxului, e reşedinţa mizeriei. Numai în parohia Charing-Cross mor de foame în fiecare an o sută de oameni. Acesta e Albionul. Şi, culmea, am văzut o englezoaică dansînd cu o cunună de trandafiri pe cap şi cu ochelari albaştri. Ruşine Angliei ! Şi de ce, dacă nu-l admir pe John Bull, să-l admir pe cumătrul Jonathan ' ? Nu-mi prea place mie cumătrul ăsta cu sclavi. Dacă dai la o parte *time is money*[2] ce mai rămîne din Marea Bri-tanie ? Dă la o parte *cotton is King*[3]; ce mai rămîne din America ? Germania e limfa, Italia e fierea. Să mă prăpădesc în faţa Rusiei ? Voltaire o admira. Dar el mai admira şi China. Recunosc că Rusia are frumuseţile ei, între altele un despotism puternic, dar mi-e milă de despoţi. Au o sănătate delicată. Un Alexis decapitat, un Petre înjunghiat, un Pavel sugrumat, alt Pavel strivit cu cizma [4], mai mulţi Ivani strînşi de gît, cîţiva Nicolae şi Vasile otrăviţi, toate acestea sînt dovezi că palatul ţarilor Rusiei e grozav de nesănătos. Toate popoarele civilizate sînt admirate de gînditori pentru un amănunt : războiul. Războiul însă, războiul civilizat, adună la un loc toate felurile de tîlhărie, de la jaful „trabucarilor" din strîmtorile munţilor Jaxa, pînă la găinăriile indienilor comanşi din Trecătoarea Primejdioasă. Ei, o să-mi spuneţi voi, dar Europa face mai multe parale decît Asia. Sînt şi eu de părere că Asia e comică, dar nu prea văd de ce rîdeţi de marele Lama[5], voi, popoare occidentale, care

---

[1] Personificare a latifundiarilor şi a afaceriştilor americani. Scla
vajul negrilor fusese desfiinţat (formal cel puţin) pe timpul războiului
de secesiune, tocmai cînd Victor Hugo termina *Mizerabilii.*

[2] Timpul e bani (în original în limba engleză).

[3] Bumbacul e rege (în original în limba engleză).

' *Alexis decapitat* — fiul lui Petru cel Mare, care a murit în închisoare, dar nu decapitat. *Petre înjunghiat* — Petru al III-lea, asasinat din ordinul Ecaterinei a Ii-a, soţia sa (1672). *Pavel strivit cu cizma* — ţarul Pavel I, ucis pe cînd dormea (1801) de un grup de conjuraţi, cu ştirea fiului său, Alexandru I.

' Marele Lama sau Dalai-Lama, şeful bisericii budiste din Tibet.

aţi amestecat în moda şi în eleganţa voastră toate spurcăciunile măreţe, de la cămaşa murdară a reginei Isabella [1] pînă la scaunul cu oală al prinţului moştenitor francez. Domnilor de pe acest pămînt, scot limba la voi! La Bruxelles se bea mai multă bere ca oriunde, la Stockholm mai mult rachiu, la Madrid ciocolată, la Amsterdam rachiu de ienupăr, la Londra vin, la Constantinopol cafea, la Paris absint. Asta e tot ce trebuie să ştii. Tot Parisul e mai tare. La Paris pînă şi peticarii trăiesc la largul lor. Lui Diogene i-ar fi plăcut tot atît de mult să fie peticar în Piaţa Maubert cît filozof la Pireu. Mai aflaţi ceva : cîrciumile peticarilor se numesc *bibine* [2] de gunoieri. Cele mai cunoscute sînt *Cratiţa* şi *Abatorul.* O, cîrciumioare, cîrciumiţe, bombe, spelunci, cafenele, beciuri şi complete, taverne şi bibine, caravanseraiuri de califi, vă iau de mărturie, sînt un voluptuos, mănînc la *Richard* cu doi franci masa, am nevoie de covoare persane ca s-o rostogolesc pe ele pe Cleopatra, goală ! Unde e Cleopatra ? Ah, tu eşti Louison. Bună ziua !

Aşa se revărsa în cuvinte Grantaire, beat mort, în colţul lui din sala din fund a cafenelei *Musain,* înşfăcînd-o în trecere pe fata care spăla vasele. Bossuet întindea mîna spre el şi încerca să-l facă să tacă, dar Grantaire îşi luă vînt şi porni şi mai vijelios.

— Aigle de Meaux, jos laba ! Nu-mi faci nici o impresie cu aerul ăsta de Hippocrat care refuză nimicurile lui Artaxerxes [3]. Te cruţ, nu te mai osteni să mă linişteşti! De altfel, sînt trist. Ce vreţi să vă spun ? Omul e rău, omul e slut. Fluturele este o creaţie izbutită, omul nu.

---

[1] Aluzie la o legendă din timpul războiului de independentă al Ţărilor de Jos (secolul al XVI-lea) pentru scuturarea jugului spaniol : arhiducesa Isabella, fiica lui Filip al II-lea, regele Spaniei, a jurat să nu-şi schimbe cămaşa cîtă vreme oraşul Ostanda, asediat de trupe comandate de soţul* ei, nu va fi cucerit. Fusese asigurată că cetatea va capitula peste citeva zile. Asediaţii au rezistat însă trei ani.

[2] Speluncă, tavernă (în limba franceză).

[3] Legendă din antichitate care onorează patriotismul şi dezinteresarea medicului Hippocrat ; regele Persiei, Artaxerxes, trimisese săi cheme spre a lecui o epidemie din armata sa, oferindu-i avuţii fabuloase ; Hippocrat refuză, răspunzlnd că nu poate servi pe duşmanii patriei sale şi că „nimicurile" care i se ofereau nul interesează.

Dumnezeu l-a greşit pe animalul ăsta. Mulţimea e o colecţie de urîţenii. Primul venit e un ticălos. Cuvîntul *muiere* rimează cu *fiere.* Da, am *spleen,* amestecat cu melancolie, cu nostalgie, cu ipohondrie şi mi-e necaz, turbez, casc, mă plictisesc, mi-e urît şi am stenahorii. Să se ducă naibii şi dumnezeu !

— Tăcere, R mare, rosti Bossuet, care vorbea despre o chestiune de drept cu cei de lîngă el şi se împotmolise într-o frază juridică ce se sfîrşea aşa : ...cît despre mine, deşi sînt numai niţel legist şi cel mult procuror amator, susţin totuşi că, după obiceiul pămîntului în Normandia, în ziua de Sfinţii Arhangheli, în fiecare an, trebuia să se plătească seniorului un echivalent, afară de cazul cînd intervenea dreptul altuia, de către oricine, de cap de om şi de către proprietari, şi de către moştenitori, şi asta pentru toate emfiteozele proprietăţii ereditare, contractele de închiriere, contractele de arendări, de ipotecă...

— Ecouri, nimfe tînguitoare ! fredona Grantaire.

O foaie de hîrtie, o călimară şi o pană între două păhărele pe o masă la care nu se face gălăgie, aproape de Grantaire, spuneau că se schiţa un vodevil. Treaba asta însemnată se petrecea aproape în şoaptă, şi cele două capete care se îndeletniceau cu ea stăteau aproape lipite unul de altul.

— Să căutăm mai întîi numele. După ce-ai găsit numele, găseşti subiectul.

— Adevărat. Tu dictează. Eu scriu.

— Domnul Dorimon.

— Rentier ?

— Sigur.

— Fata lui, Celestine.

— ...tine ! Pe urmă ?

— Colonelul Sainval.

— Sainval e învechit. Eu aş zice Valsin.

Alături de candidaţii la vodevil, alt grup care vorbea şi el în şoaptă, ocrotit de larma din odaie, discuta despre un duel. Un bătrîn de treizeci de ani sfătuia pe un tînăr de optsprezece ani şi-i lămurea cu ce fel de potrivnic

/'ea de-a face.

— Ia aminte bine. E o „sabie" bună. Felul lui de a lupta e curat. Atacă bine, nu face mişcări de prisos, are mîna sigură, e ager, fulgerător, se apără prompt şi ripostează precis şi, dracu să-l ia, mai e şi stîngaci !

In coltul opus lui Grantaire, Joly şi Bahorel jucau domino şi vorbeau despre dragoste.

— Eşti fericit, spunea Joly. Ai o iubită care rîde tot timpul.

— E o greşeală din partea ei, răspundea Bahorel. O iubită nu trebuie să rîdă ; asta tt dă. Veselia ei îţi taie orice remuşcare. Dacă o vezi tristă, nu te înduri s-o faci.

— Ingratule, ce lucru bun e o femeie care rîde ! Să nu vă certaţi niciodată.

— Am făcut de la început o înţelegere. Cînd am închiat mica noastră sfîntă alianţă, am prevăzut pentru fiecare dintre noi nişte hotare pe care nu trebuie să le trecem niciodată. Tot ce e de partea crivăţului e în stăpînirea cantonului Vaud, ce e de partea vîntului de miazăzi, al cantonului Gex '. De-aici vine pacea.

— Pacea e fericirea care se poate mistui.

— Şi tu, Joly, unde ai ajuns cu cearta cu donşoara... ştii de cine vorbesc, nu ?

— Face nazuri cu o răbdare cruntă.

— Ar trebui să fie înduioşată de slăbiciunea ta trupească.

— Vai !

— In locul tău i-aş întoarce spatele.

— Uşor de spus.

— Şi de făcut. N-o cheamă Musichetta ?

— Da. Ah, dragă Bahorel, e o frumuseţe de fată, ca din literatură, cu picioare mici, cu mîini mici, bine îmbrăcată, albă, durdulie, cu ochi de cărturărească. Sînt nebun după ea!

— Atunci, dragul meu, trebuie să încerci să-i placi, să fii elegant-şi să mişti frumos picioarele. Cumpără-ţi de la *Staub* nişte pantaloni de postav. Cad bine.

' Cantonul Vaud se află în Elveţia de apus, cu capitala Lausanne ; cantonul Gex este în Franţa, de partea cealaltă a munţilor Jura.

— Cît costă ? strigă Grantaire.

In al treilea colţ se discuta despre poezie. Mitologia păgînă se certa cu mitologia creştină. Era vorba despre Olimp, pe care Jean Prouvaire îl apăra, din romantism. Jean Prouvaire era sfios numai cît stătea degeaba. Dar, cum îşi lua vînt, izbucnea ; un fel de veselie îi mărea entuziasmul ; era în acelaşi timp zîmbitor şi liric.

— Să nu-i jignim pe zei ! spunea el. Poate că zeii n-au
plecat încă. Poate că Jupiter n-a murit încă. Voi spuneţi
că zeii sînt nişte vise. Ei bine, chiar în natură, aşa cum
e ea azi, după fuga acestor vise, poţi să întîlneşti toate
vechile mituri păgîne. Un munte care seamănă cu o ce
tate, ca, de pildă, Vignemale [1], e şi azi pentru mine po
doaba de pe capul Cybelei. Nimeni încă nu mi-a dovedit
că Pan nu vine noaptea să sufle în tulpina goală a săl
ciilor, astupîndu-le pe rind găurile cu degetele. Şi am fost
totdeauna convins că Io[2] nu era străină de cascada
Pissevache.

In ultimul colţ se vorbea despre politică. Ponegreau Charta [3]. Combeferre o apăra molatic. Courfeyrac o ataca energic. Pe masă se afla un exemplar nefericit al faimoasei *Charte-Touquet.* Courfeyrac o apucase şi o scutura, amestecînd argumentele cu foşnetele hîrtiei.

— Mai întîi, nu vreau regi. Nu vreau, chiar dacă ar fi
numai din punct de vedere economic : un rege e un para
zit. Costă prea mult. Ascultaţi-mă pe mine : regii sînt o
risipă. La moartea lui Franţois I datoria publică a Franţei
reprezenta capitalul unei rente de treizeci de mii de franci.
La moartea lui Ludovic al XlV-lea era de două miliarde
şase sute de milioane de mărci (a douăzeci şi opt de
livre marca), ceea ce ar fi însemnat în 1760, după Des-
martes[4], patru miliarde cinci sute de milioane, iar azi

---

[1] Gheţar din Pirineii centrali.

[2] Personaj mitoloţic, fată iubită de Zeus şi preschimbată de el în
juncă ; de aici jocul de cuvinte cu ,,cascada Pissevache" *(vache,* Ir.
— vacă).

[8] Este vorba de constituţia reacţionară din 1814, dată de Ludovic al XVIII-lea.

’ Controlor general al finanţelor (ministru) în ultimii ani ai domniei lui Ludovic **al XlV-lea.**

»

douăsprezece miliarde. Al doilea, mă ierte Combeferre, o Chartă e un prost expedient de civilizaţie. Ce greşit e să vrei să uşurezi tranziţia, să îndulceşti trecerea, să domoleşti zguduirea, să vrei să faci ca o naţiune să treacă pe nesimţite de la monarhie la democraţie prin punerea în practică a ficţiunilor constituţionale. Cîte pretexte vrednice de dispreţ ! Nu ! Nu ! Să nu luminăm niciodată poporul cu lămpi în loc de soare. In pivniţa constituţională principiile slăbesc şi pălesc. Nu vreau falsificări. Nu vreau compromisuri. Nu vreau concesiuni pornite de la rege pentru popor. In toate „concesiunile" astea există un articol 14. Lîngă mîna care dă se află gheara care ia înapoi. Refuz cu hotărîre Charta voastră. O Chartă e o mască, ascunde o minciună. Un popor care acceptă o Chartă abdică. Dreptul nu e drept decît atunci cînd e întreg. Nu ! Nici o Chartă !

Era iarnă. In sobă ardeau două buturugi. Era atît de ispititor, încît Courfeyrac nu se putu stăpî.ni, mo-**totoli** biata *Charte-Touquet* şi o aruncă în foc. Hîrtia arse cu flacără. Combeferre privi înţelepţeşte cum ardea capodopera lui Ludovic al XVIII-lea şi se mulţumi să spună :

— Charta metamorfozată în flacără !

Sarcasmele, glumele, jocurile de cuvinte, acel lucru caracteristic francez care se numeşte vioiciune, acel lucru caracteristic englez care se numeşte *humour,* bunul şi prostul gust, dreapta şi strîmba judecată, replicile nebuneşti şi iuţi ca fulgerul se ridicau şi se încrucişau de la un capăt la celălalt al sălii, ca un bombardament vesel pe deasupra capetelor.

ORIZONTUL SE LĂRGEŞTE

Ciocnirile între spiritele celor tineri au o trăsătură minunată : niciodată nu le poţi prevedea scînteia, nici ghici fulgerarea. Ce-o să ţîşnească peste cîteva clipe ?

Nu poţi să ştii. Hohotul de rîs porneşte din duioşie. Seriozitatea se iveşte deodată în mijlocul nebuniilor. Pornirile depind de primul cuvînt rostit. Verva fiecăruia nu e îngrădită de nimeni. O glumă e de ajuns ca să facă loc neprevăzutului. Convorbirile au cotituri neaşteptate, care schimbă dintr-o dată perspectiva. Călăuza acestor convorbiri e întîmplarea. Un gînd grav, ţîşnit în chip ciudat din ciocnirea unor cuvinte, străbătu deodată vălmăşagul vorbelor care se ciocneau zăngănind între Gran-taire, Bahorel, Prouvaire, Bossuet, Combeferre şi Cour-feyrac.

Cum a răsărit fraza aceasta în mijlocul dialogului ? Cum de-a răsunat singură în atenţia tuturor ? Nimeni nu ştie. In plină zarvă, Bossuet sfîrşi o frază, pe care io aruncă lui Combeferre aşa :

—■ 18 iunie 1815, Waterloo.

La numele Waterloo, Marius, aşezat la masă în faţa unui pahar cu apă, îşi ridică faţa sprijinită în palme şi privi ţintă la cei ce-l înconjurau.

— Doamne — strigă Courfeyrac (pe vremea aceea nu
se mai vorbea cu „pe dracu") — cifra asta, 18, c ciudată
şi mă izbeşte. E numărul fatal al lui Bonaparte. Puneţi
la socoteală pe Ludovic şi Brumarul, şi aveţi în faţă
toată soarta omului, cu această particularitate expresivă
că începutul ei e grăbit de sfîrşit.

Enjolras, care nu spusese o vorbă, rupse tăcerea şi-i spuse lui Courfeyrac :

— Vrei să spui crimă prin ispăşire.

Cuvîntul *crimă* era mai mult decît putea îndura Marius, tulburat peste măsură de evocarea neaşteptată a Water-
loo-ului.

Se ridică, păşi încet spre harta Franţei, întinsă pe un perete şi sub care se vedea o insulă într-un chenar ; puse degetul pe acest chenar şi zise :

— Corsica. O mică insulă, care a făcut ca Franţa să
fie mare.

Sala fu parcă străbătută de un şuvoi de aer îngheţat. Toţi ridicară capul. Simţeau că va începe ceva.

Bahorel, care vorbea cu Bossuet şi era gata să-şi umfle pieptul, într-o atitudine care îi plăcea, se răzgîndi, ca să asculte.

Enjolras, care privea cu ochii lui albaştri în gol, fără să ţintească pe nimeni anume, răspunse, fără să se uite la Marius :

— Franţa n-are nevoie de nici o Corsică pentru a fi mare. Franţa e mare pentru că e Franţa. *Quia norninor leo.*[1]

Marius n-avea de gînd să dea înapoi. Se întoarse către Enjolras şi vocea lui izbucni cu o vibraţie care îi venea parcă din adîncurile fiinţei.

— Să mă ferească dumnezeu să vreau micşorarea Franţei ! Dar a o face una cu Napoleon nu înseamnă a o micşora. Da, aşa e 1 Sînt nou venit printre voi, dar mărturisesc că mă uimiţi. Unde ne aflăm? Cine sîntem noi? Cine sînteţi voi ? Cine sînt eu ? Să ne lămurim în privinţa împăratului. Vă aud spunîndu-i Buonaparte, subliniindu-l pe *u* ca regaliştii. Să ştiţi că bunicul îi zice şi mai rău : Buonaparte[2]! Vă credeam tineri. Unde e entuziasmul vostru ? Ce-aţi făcut cu el ? Pe cine admiraţi dacă nu pe împărat ? Ce vă trebuie mai mult ? Dacă nu vreţi un om atît de mare, ce fel de oameni mai vreţi ? Avea totul. Era desăvîrşit. In creierul lui erau toate însuşirile omeneşti la cub. Făcea coduri ca Justinian [3], poruncea ca Cezar, în cuvintele lui se uneau strălucirea lui Pascal cu fulgerele lui Tacit, crea istoria şi o scria, buletinele lui sînt *Iliade,* împletea matematica lui Newton cu metafora lui Mahomet, lăsa în Orient în urma lui cuvinte mari ca piramidele ; la Tilsit[4] i-a învăţat pe împăraţi ce este maiestatea, la Academia de Ştiinţe ştia să-i

---

[1] Pentru că mă numesc leu (în original în limba latină).

[2] Accentuînd pe *e* final, pentru italienizarea numelui.

[3] împărat al Imperiului roman de răsărit (527—565). Sub domnia lui, juristul Tribonian a adunat şl ordonat în coduri vechile legiuiri romane. Victor Hugo îl compară cu Napoleon I, fiindcă sub domnia acestuia s-a redactat şl promulgat legislaţia Franţei burgheze.

[4] Localitate din U.R.S.S., pe atunci în Prusia Orientală, aşezată pe fluviul Niemen ; aici, în 1807, s-au întîlnit Napoleon şi Alexandru I, tarul Rusiei, spre a semna pacea care punea capăt coaliţiei a IV-a.

răspundă lui Laplace \ în Consiliul de stat îi ţinea piept lui Merlin[2], însufleţea geometria unora şi procedura altora, era om al legii cu procurorii şi astronom cu astronomii. Stingînd, ca Cromwell, o luminare din două, se ducea în Piaţa Temple să se tocmească pentru un canaf de perdea. Vedea tot, ştia tot, dar asta nu-l împiedica să rîdă din toată inima lîngă leagănul fiului său ; şi, deodată, Europa înspăimîntată îşi aţintea auzul, armate porneau în marş, unităţi de artilerie duduiau, poduri de vase se aşterneau peste fluvii, nori de cavalerie galopau în furtună, pretutindeni strigăte, trîmbiţe, tronuri care se cutremurau, hotarele împărăţiilor se mişcau pe hartă, se auzea zgomotul unui paloş uriaş scos din teacă, şi atunci îl vedeai pe el în picioare, la orizont, cu un fulger în mînă şi cu ochii învăpăiaţi, desfăcîndu-şi aripile în mijlocul tunetelor: marea armată şi vechea gardă. Era arhanghelul războiului.

Toţi tăceau şi Enjolras plecă fruntea. Tăcerea pare totdeauna o consimţire sau o renunţare la împotrivire. Marius, aproape pe nerăsuflate, urmă şi mai înflăcărat :

— Prieteni, să fim drepţi ! Ce destin minunat pentru un popor să fie imperiul unui asemenea împărat, mai ales cînd poporul acesta e Franţa şi cînd la geniul ei se adaugă geniul acestui om ! Să te arăţi şi să domneşti, să înaintezi şi să învingi, toate capitalele să-ţi fie popasuri, să faci din grenadirii tăi regi, să decretezi soarta dinastiilor, să schimbi faţa Europei în ritm de atac, să se simtă, atunci cînd ameninţi, că ai pus mîna pe paloşul lui dumnezeu, să urmezi într-un singur om pe Hannibal, pe Cezar şi pe Carol cel Mare, să fii poporul aceluia care ţi-aduce în fiece zori de zi vestea strălucită a unei bătălii cîştigate, să-ţi fie ceas deşteptător tunul Invalizilor, să arunci către abisuri de lumină cuvinte minunate care vor

---

[1] Matematician şi astronom francez. Celebru mai ales prin teoria cosmogonică (asupra modului cum a luat naştere sistemul solar), care poartă numele său.

[2] Jurisconsult ; a colaborat Ia codurile noii legislaţii burgheze de atunci. Consiliul de stat înfiinţat prin Constituţia anului VIII (1799), după luarea puterii de către Napoleon, era compus din Jurişti însărcinaţi cu redactarea proiectelor de legi, la iniţiativa primului consul.

*

2

3

6

pîlpîi în veci : Marengo, Arcole, Austerlitz, Jena, Wagram ! Să faci în fiecare clipă să înflorească pe culmea veacurilor constelaţiile victoriilor, să faci imperiul francez deopotrivă cu imperiul roman, să fii marea naţiune şi să dai naştere marii armate, să-ţi trimiţi legiunile să zboare peste întreg pămîntul, aşa cum un munte îşi trimite pretutindeni vulturii, să învingi, să stăpîneşti, să trăsneşti, să fii în Europa un popor încununat de glorie, să faci să răsune o fanfară de titani de-a lungul istoriei, să cucereşti lumea de două ori, prin înfrîngere şi prin uluire, da, e sublim ! Există ceva mai mare ?

— A fi liber ! rosti Combeferre.

De data asta, Marius plecă fruntea. Cuvîntul acesta simplu şi rece străbătuse ca o lamă de oţel avîntul lui epic şi-l simţea cum se stinge în el. Cînd ridică ochii, Combeferre nu mai era acolo. Plecase, mulţumit pesemne de răspunsul pe care-l dase apoteozei, şi toţi îl urmaseră, afară de Enjolras. Sala se golise. Enjolras, rămas singur cu Marius, îl privea grav. Totuşi, Marius, care îşi mai adunase ideile, nu se socotea bătut. Mai rămăsese în el un clocot care s-ar fi cheltuit, fără îndoială, în silogisme dezlănţuite împotriva lui Enjolras, cînd auziră pe cineva care cînta coborînd scara ; era Combeferre şi iată ce cînta :

Dacă Cezar mi-ar fi dat
Slava lui de seamă,
Pentru ca să mă
/despart De bătrîna-mi
mamă, Marelui Cezar i-
aş spune: Toate cîte-mi
dai mi-s bune. Darul tău
împărătesc Eu nu-l iau
în seamă. Vreau mai
bine s-o iubesc Pe
bătrîna-mi mamă.

Accentul duios şi sălbatic cu care Combeferre cînta versurile astea le dădea un fel de măreţie ciudată. Marius,

pe gînduri, cu ochii pierduţi, repetă aproape în neştire :
„Mama ?"

In clipa aceea simţi mîna lui Enjolras pe umăr :

— Cetăţene — îi spuse Enjolras — mama mea e republica.

VI

„RES ANGUSTA"

Seara aceea îl zgudui adînc pe Marius şi îi lăsă sufletul înnegurat şi trist. Simţea ceea ce simte poate pămîn-tul cînd îl despică fierul ca să primească grîul. In clipa aceea el nu simte decît rana ; fiorul vieţii şi bucuria rodului vin mult mai tîrziu.

Marius era întunecat. Abia îşi clădise o credinţă ; trebuia s-o şi lepede ? îşi spunea lui însuşi că nu. îşi declara că nu trebuie să se îndoiască şi începu să aibă îndoieli fără să vrea. E greu de îndurat să fii prins între două religii, una pe care n-ai părăsit-o încă şi alta pe care încă n-ai îmbrăţişat-o. Amurgurile astea nu le plac decît acelora care au suflete de lilieci. Marius era curat şi avea nevoie de lumină adevărată. Umbra îndoielii îi făcea rău. Oricît de mult ar fi dorit să rămînă pe loc şi să se mulţumească numai cu atît, era constrîns să înainteze, să cerceteze, să gîndească, să meargă mai departe. Unde avea să-l ducă asta ? Se temea, după ce făcuse atîţia paşi care-l apropiaseră de taică-său, să nu facă acum alţi paşi care să-l depărteze de el. Pe măsură ce gîndea mai mult, se simţea mai rău. în jurul lui se căsca o prăpastie. Nu era de aceeaşi părere nici cu bunicu-său, nici cu prietenii. Era prea curajos pentru unul şi prea înapoiat pentru ceilalţi. Se văzu izolat de două ori, îndepărtat şi de bă-trîni, şi de tineret. Nu se mai duse la cafeneaua *Musain.*

Conştiinţa îi era atît de tulburată, încît nu se mai gîndea la anumite laturi serioase ale existenţei. Realităţile vieţii nu îngăduie să fie uitate. Veniră pe neaşteptate peste el şi-l îmbrînciră. '

w | 238

Intr-o dimineaţă, **stăpînul** hotelului intră în odaia lui Marius **şi-i** spuse :

— Domnul Courîeyrac a spus că răspunde pentru dumneata.

— Da.

— Dar aş avea nevoie de bani.

— Roagă-l pe Courfeyrac să vină să vorbească cu mine, spuse Marius.

Courfeyrac intră, şi hotelierul ieşi. Marius îi povesti ceea ce nu se gîndise încă să-i spună, că era aproape singur pe lume, fiindcă n-avea părinţi.

— Ce-ai să te faci ? întrebă Courfeyrac.

— Nu ştiu, răspunse Marius.

— Cum ai s-o scoţi la capăt ?

— Habar n-am.

— Ai bani ?

— Cincisprezece franci.

— Vrei să-ţi împrumut eu ?

— Nici nu mă gîndesc.

— Ai haine ?

— Iată-le !

— Ai bijuterii ?

— Un ceas.

— De argint ?

— De aur. Uite-l!

— Cunosc eu un negustor de haine vechi care ţi-ar cumpăra redingota şi o pereche de pantaloni.

— Bine.

— N-ai să mai ai decît o singură pereche de panta loni, o vestă, o pălărie şi o haină.

— Şi ghetele.

— Cum ? Nu vrei să mergi **în** picioarele goale ? Ce lux !

— O să-mi ajungă.

— Cunosc un ceasornicar care are să-ţi cumpere ceasul.

— Bine.

— Nu, nu e bine. Pe urmă ce-ai să mai faci ?

— Tot ce se va putea. Orice treabă cinstită.

— Ştii englezeşte ?

— Nu.

— Ştii nemţeşte ?

— Nu.

— Rău !

— De ce ?

— Pentru că un prieten al meu, librar, face un fel de enciclopedie pentru care ai fi putut traduce articole englezeşti sau nemţeşti. Te plăteşte prost, dar trăieşti.

— Am să învăţ englezeşte şi nemţeşte.

— Şi pînă atunci ?

— Pînă atunci am să-mi mănînc hainele şi ceasul.

II chemară pe negustorul de haine vechi. Cumpără boarfele pe douăzeci de franci. Se duseră la ceasornicar. Ii cumpără ceasul pe patruzeci şi cinci de franci.

— Nu-i prea rău, îi spunea Marius Iui Courfeyrac pe cînd se întorceau la hotel. Asta face, dacă adăugăm şi cincisprezece franci ai mei, optzeci de franci.

— Şi datoria la hotel ? întrebă Courfeyrac.

— Na, o uitasem ! zise Marius.

— Ei, la naiba ! spuse Courfeyrac. Ai să mănînci cinci franci cît timp ai să înveţi englezeşte şi alţi cinci cît ai să înveţi nemţeşte. Adică ai să înghiţi repede o vorbire străină sau foarte încet o piesă de cinci franci.

In vremea asta, mătuşa Gillenormand, care la nevoie era destul de cumsecade, dăduse de urma lui Marius. Intr-o dimineaţă, cînd Marius se întorcea de la şcoală, găsi o scrisoare de la mătuşa lui şi şase sute de franci în aur, într-o cutie pecetluită.

Marius îi trimise înapoi cei treizeci de galbeni, o dată cu o scrisoare respectuoasă, în care îi spunea că are mijloace de trai şi că se poate întreţine singur. In clipa aceea mai avea trei franci.

Mătuşa nu-i spuse nimic bunicului de acest refuz, de teamă să nu-l supere şi mai tare. De altfel, nu spusese el că nu mai vrea să audă niciodată de fiara asta ?

Marius plecă din hotelul de la Porte Saint-Jaccjues, fiindcă nu voia să intre în datorii.

CARTEA A CINCEA

BINEFACERILE NENOROCIRII

MAR1US NEVOIAŞ

Viaţa începu să fie grea pentru Marius. N-ar fi fost nimic că-şi mîncase hainele şi ceasul. Ajunse să mănînce acel lucru de nedescris care se numeşte răbdări prăjite. E ceva groaznic, care înseamnă zile fără pîine, nopţi fără somn, seri fără luminare, vatră fără foc, săptămîni întregi fără lucru, viitor fără nădejde, haine rupte în coate, o pălărie veche de care fetele rîd, uşa pe care o găseşti seara încuiată, pentru că n-ai plătit chiria, obrăznicia portalului şi a birtaşului, rînjetul vecinilor, tot felul de umilinţe, demnitatea înnăbuşită, acceptarea oricărui fel de muncă, dezgust, amărăciune, descurajare. Marius învăţă să le înghită pe toate şi află că ele sînt adesea singurele lucruri cu care te hrăneşti. In clipa aceea, cînd omul are nevoie de mîndrie, pentru că are nevoie de dragoste, el se simţea batjocorit, fiindcă era prost îmbrăcat, şi caraghios, fiindcă era sărac. La vîrsta la care tinereţea îşi umple inima cu o mîndrie împărătească, el îşi pleca adesea privirile spre ghetele lui găurite şi cunoştea nedreptele ruşini şi roşeata umilitoare a mizeriei. Minunată şi grozavă încercare, din care cei slabi ies ticăloşi, şi cei tari, sublimi. Creuzet în care soarta aruncă pe om de cîte ori vrea să aibă o puşlama sau un semizeu !

Pentru că în luptele mărunte se săvîrşesc o mulţime de fapte mari. Sînt puteri încăpăţînate şi necunoscute care se luptă în umbră, pas cu pas, cu năvala de neînlăturat a nevoilor şi a mîrşăviilor. Victorie nobilă şi tainică, pe care n-o vede nici o privire, pe care n-o plăteşte

16

nici un renume şi n-o salută nici o fanfară. Viaţa, nenorocirea, singurătatea, părăsirea, sărăcia sînt cîmpuri de bătaie care-şi au eroii lor, eroi necunoscuţi, mai mari uneori decît eroii celebri.

In felul acesta se zămislesc firi puternice şi rare. Mizeria, totdeauna vitregă, e cîteodată mamă bună ; sără-cia dă naştere puterii sufletului şi a duhului ; deznădejdea e doica mîndriei ; nenorocirea e un lapte bun pentru cei mărinimoşi.

Marius trăi o vreme în care mătura dinaintea uşii, cumpăra brînză de o para de la zarzavagioaică şi aştepta să se întunece ca să se strecoare la brutar şi să cumpere pîinea pe care-o.ducea pe ascuns, ca şi cum ar fi furat-o, în mansarda lui. Cîteodată puteai vedea furişîndu-se în măcelăria din colţ, printre bucătăresele batjocoritoare care-l îmbrînceau, un tînăr stîngaci, cu nişte cărţi sub braţ, sfios şi plin de mînie totodată, care intra scoţîndu-şi pălăria, cu fruntea brobonată de sudoare, o saluta plecat pe măcelăreasa uimită, îl saluta şi pe băiatul care o ajuta, cerea o costiţă de berbec, o plătea şase sau şapte gologani, o învelea în hîrtie, o punea sub braţ între două cărţi şi pleca. Era Marius. Avea să trăiască trei zile din costiţa aceea, pe care şi-o frigea singur.

Mînca în prima zi carnea, a doua zi mînca grăsimea, a treia zi rodea osul.

Mătuşa Gillenormand mai încercase de cîteva ori să-i trimită cei treizeci de galbeni. De fiecare dată, Marius îi înapoie, spunînd că n-avea nevoie de nimic.

f, .

Purta încă doliu după taică-său, cînd se petrecuse în el revoluţia de care am pomenit. De atunci el nu-şi mai lepădase hainele cernite. Dar hainele se lepădară de el. Veni ziua în care nu mai avu haine. Pantalonii se mai ţineau încă. Ce era de făcut ? Courfeyrac, căruia îi făcuse şi el cîteva servicii, îi dădu o haină veche. Marius plăti treizeci de gologani unui portar oarecare ca să i-o întoarcă pe dos şi avu o haină nouă. Dar haina era verde. Din pricina asta Marius nu mai ieşi decît după ce se însera. Atunci haina părea neagră. Vrînd să fie tot-deauna cernit, se înveşmînta cu întuneric.

In vremea asta ajunse avocat. Lumea socotea că locuieşte în odaia lui Courfeyrac, odaie curăţică, în care cîteva cărţi de drept, amestecate şi completate cu nişte romane desperecheate, alcătuiau biblioteca cerută de regulamente, îşi primea scrisorile la Courfeyrac.

Cînd Marius ajunse avocat, îl înştiinţa pe bunicu-său printr-o scrisoare rece, dar plină de supunere şi respect. Domnul Gillenormand apucă scrisoarea tremurînd, o citi şi o aruncă ruptă în patru la coş. Peste două sau trei zile, domnişoara Gillenormand îl auzi pe taică-său vorbind singur în odaia lui. Asta i se întîmplă de cîte ori era foarte tulburat. Trase cu urechea ; bătrînul zicea : „Dacă n-ai fi un dobitoc, ai şti că cineva nu poate fi şi baron şi avocat în acelaşi timp".

II

MARIUS IN SĂRĂCIE

Se întîmplă cu sărăcia cum se întîmplă cu toate. Ajungi pînă la urmă s-o înduri. Cu vremea ea se aşază şi se încheagă. Un om vegetează, adică se dezvoltă într-o măsură nedesăvîrşită, dar îndestulătoare ca să poată trăi. Iată cum se înjghebase existenţa lui Marius Pontmercy :

Ieşise din strîmtoarea cea mai mare ; vadul se lăţea puţin în faţa lui. Prin curaj, muncă, stăruinţă şi voinţă ajunsese să cîştige cu munca lui vreo şapte sute de franci pe an. învăţase nemţeşte şi englezeşte. Datorită lui Courfeyrac, care îl pusese în legătură cu prietenul său, librarul, Marius îndeplinea în librăria literară rolul modest de om bun la toate. Făcea prospecte, traducea ziare, adnota ediţii, strîngea biografii etc. Cîştigul net, fie că anul era bun sau rău, era de şapte sute de franci. Trăia din ei. Nu prost. Cum ? O vom spune.

Marius avea în Casa Gorbeau, pentru treizeci de franci pe an, o chiţimie fără sobă, care trecea drept odaie de lucru şi unde nu avea decît mobilierul strict necesar. Mobilierul era al lui. Dădea trei franci pe lună chiriaşei

principale, o bătrînă, ca să-i mături odăiţa şi să-i aducă în fiecare dimineaţă puţină apă caldă, un ou proaspăt şi niţică pîine de un gologan. Pîinea şi oul îi erau masa. Prînzul costa între doi şi patru gologani, după cum ouăle erau mai scumpe sau mai ieftine. La ora şase după amiază se ducea să cineze la *Rousseau,* pe strada Saint-Jacques, peste drum de Basset, negustorul de stampe din colţul străzii Mathurinelor. Supă nu mînca. Lua o porţie de mîncare cu carne de şase gologani, o jumătate de porţie de legume de trei gologani şi un desert de trei gologani. Pentru alţi trei avea pîine cît poftea. In loc de vin bea apă. Cînd plătea la casă, unde stătea, măreaţă, doamna Rousseau, pe vremea aceea tot grasă, dar încă fragedă, dădea un gologan băiatului, şi doamna Rousseau îi zîmbea. Apoi pleca. In schimbul a şaisprezece gologani se alesese cu un zîmbet şi cu o cină.

Restaurantul *Rousseau,* unde se goleau atît de puţine sticle de vin şi atît de multe sticle de apă, era mai mult un calmant decît un restaurant. Azi nu mai există. Stă-pînul avea o poreclă frumoasă : i se spunea Rousseau acvaticul. Aşadar, un prînz de patru gologani, o cină de şaisprezece : hrana îl costa un franc pe zi ; adică trei sute şaizeci şi cinci pe an. Mai puneţi treizeci de franci chiria, treizeci şi şase bătrînei şi încă vreo cîteva mici cheltuieli pe deasupra ; cu patru sute cincizeci de franci Marius era hrănit, slujit şi avea şi *o* locuinţă. îmbrăcămintea îl costa o sută de franci, albiturile cincizeci, spălatul alţi cincizeci. Totul nu trecea de şase sute cincizeci de franci. Ii mai rămîneau cincizeci. Era bogat. La nevoie împrumuta zece franci unui prieten ; Courfeyrac putuse să se împrumute de la el cu şaizeci de franci. Cît despre încălzit, fiindcă n-avea sobă, Marius „simplificase" lucrurile.

Oricum, Marius avea două perechi de haine : unele vechi, „de purtare", altele noi, „de sărbătoare". Şi unele şi altele erau negre. N-avea decît trei cămăşi, una pe el, alta în dulap, a treia la spălătorească. Şi le înnoia pe măsură ce se învecheau. De obicei le avea rupte, ceea ce îl făcea să-şi încheie nasturii hainei pînă la gît.

t

24
4

Ca Marius să ajungă la starea asta înfloritoare trebui-seră să treacă ani. Ani grei : unii anevoie de străbătut, alţii de urcat. Marius nu se dăduse înapoi niciodată. Indurase toate lipsurile ; făcuse orice, afară de datorii. Se fălea că nu datorase niciodată vreo para nimănui. Pentru el o datorie era începutul unei robii. îşi spunea chiar că un creditor e chiar mai rău decît un stăpîn ; pentru că un stăpîn e stăpîn numai pe fiinţa ta, pe cînd un creditor îţi stăpîneşte demnitatea şi poate să ţi-o pălmuiască. Decît să se împrumute, mai bine ajuna, şi ajunase adesea. Ştiind că extremităţile se atrag şi, dacă nu iei seama, sărăcia poate duce la josnicie, veghea cu grijă asupra mîndriei lui. O procedare sau un demers care i-ar fi părut în alte împrejurări o dovadă de respect i se păreau o umilinţă şi le înlătura. Nu se arunca orbeşte în nimic, ca să nu fie silit să dea înapoi. Chipul lui era îmbujorat şi sever. Era sfios pînă la asprime.

In orice încercare se simţea îndemnat, şi cîteodată chiar împins, de o putere tainică ce era în el. Sufletul ajută trupul şi, uneori, chiar îl ridică de la pămînt. E singura pasăre care îşi poartă colivia.

In inima lui Marius, alături de numele tatălui lui, mai era întipărit un nume : Thenardier. Marius, care avea o fire entuziastă şi gravă, îl înconjura cu un fel de nimb pe omul căruia, după cum credea el, îi datora viaţa tatălui său, pe sergentul viteaz care îl salvase pe colonel în mijlocul ghiulelelor şi gloanţelor de la Waterloo. Nu despărţea niciodată amintirea acestui om de amintirea tatălui său, ci le înfrăţea în cuvioşia lui. Era un fel de cult în care altarul cel mare era închinat colonelului, şi altarul cel mic lui Thenardier. Cînd se gîndea cît de căzut şi cît de zdrobit de nenorocire e Thenardier, recunoştinţa lui plină de duioşie sporea şi mai mult. Marius aflase la Montfermeil de ruina şi falimentul nefericitului hangiu. De atunci făcuse sforţări nemaipomenite ca să-i dea de urmă şi să-l găsească în prăpastia întunecoasă a mizeriei în care pierise. Marius străbătuse tot ţinutul, fusese la Chelles, la Bondy, la Gournay, la Nogent, la Lagny. Se încăpăţînase timp de trei ani, cheltuind cu călătoriile

astea puţinii bani pe care-i economisise. Nimeni nu-i putuse da veşti despre Thenardier. II socoteau plecat în străinătate. Creditorii lui îl căutaseră şi ei, cu mai puţină dragoste decît Marius, dar cu tot atîta înverşunare, şi nu putuseră pune mîna pe el. Marius se învinovăţea, aproape îi era ciudă pe el însuşi, pentru că nu izbutise în cercetările lui. Era singura datorie pe care i-o lăsase colonelul, şi Marius socotea că e o cinste s-o plătească. „Cum ! se gîndea el, cînd tata zăcea între viaţă şi moarte pe cîmpul de bătaie, Thenardier a ştiut să-l găsească prin fum şi prin gloanţe şi să-l care pe umerii lui, el, care nu-i datora tatii nimic, şi eu, care îi datorez atîta lui Thenardier, nu-l pot găsi în întunericul în care trage să moară, ca, la rindul meu, să-l aduc la viaţă ! O, am să-l găsesc eu !" Şi, în adevăr, Marius şi-ar fi dat un braţ ca să-l găsească pe Thenardier, şi-ar fi dat viaţa ca să-l scoată din mizerie. Cel mai dulce, cel mai minunat vis al lui Marius era să-l vadă pe Thenardier, să-i facă un bine oarecare şi să-i spună : „Dumneata nu mă cunoşti, dar eu te cunosc. Iată-mă, fă ce vrei cu mine !"

III

MARIUS CREŞTE

In vremea aceea Marius avea douăzeci de ani. Trecuseră trei ani de cînd îşi părăsise bunicul. Rămăseseră şi unul şi altul la acelaşi punct la care se despărţiseră, fără să încerce să se apropie sau să se mai vadă. La ce bun să se mai vadă ? Ca să se ia la harţă ? Care dintre ei l-ar fi convins de dreptatea lui pe celălalt? Marius era un vas de aramă, moş Gillenormand era unul de fier.

Trebuie să spunem că Marius se înşelase în privinţa inimii bunicului său. îşi închipuise că domnul Gillenormand nu l-a iubit niciodată, că acest om scurt la vorbă, zîmbitor şi tăios, care înjura, striga, făcea scandal şi ridica bastonul, nu avea pentru el decît cel mult afecţiunea uşoară şi severă în acelaşi timp a unui Geronte de come-

die. Marlus Se înşela. Sînt unii taţi care nil-şi iubesc copiii, dar nu e pe lume bunic care să nu se prăpădească după nepoţii lui. De fapt, am mai spus-o, domnul Gille-normand îl adora pe Marius. II adora în felul lui, bodo-gănindu-l şi cîrpindu-l chiar. Dar cînd copilul acesta plecă, simţi un gol negru în inimă. Ceru să nu i se mai vorbească de el, dar îi păru rău în sinea lui cînd fu ascultat. La început nădăjdui că bonapartistul, iacobinul, teroristul, septembristul ăsta are să se întoarcă. Trecură însă săptămîni, trecură luni, trecură ani şi ucigaşul nu se mai întoarse, spre deznădejdea domnului Gillenormand. „Nu puteam să nu-l alung, îşi spunea bunicul şi se întreba : Oare aş mai face acelaşi lucru şi a doua oară, dacă aş avea prilejul ?" Orgoliul lui răspundea pe loc : „Da". Dar capul lui bătrîn, care se clătina tăcut, răspundea cu tristeţe : „Nu !" Cîteodată era foarte abătut. Marius îi lipsea. Bătrînii au nevoie de dragoste ca de soare. E un fel de căldură. Oricît era el de tare, plecarea lui Marius schimbase ceva în el. Pentru nimic în lume n-ar fi făcut un pas spre „caraghiosul ăla", dar suferea. Nu întreba niciodată nimic, dar se gîndea mereu la el. Trăia în Marais din ce în ce mai singuratic. Era tot voios şi aprig ca odinioară, dar veselia lui avea o asprime convulsivă, ca şi cum ar fi închis în ea durere şi furie, şi ieşirile lui se încheiau totdeauna cu un fel de toropeală blîndă şi tristă. Spunea cîteodată : „Ah, dacă s-ar întoarce, ce palmă grozavă i-aş trage !"

Mătuşa gîndea prea puţin ca să iubească mult. Marius nu mai era pentru ea decît un fel de umbră neagră şi tulbure. începuse să-i pese mai puţin de el decît de pisica şi de papagalul pe care probabil că-i avea.

Durerea tăinuită a bătrînului Gillenormand era cu atît mai mare cu cît o păstra pentru el şi nu lăsa să i-o ghicească nimeni. Amărăciunea lui semăna cu cuptoarele care s-au inventat de curînd şi care îşi ard şi fumul. Se mtîmpla cîteodată ca vreun binevoitor neîndemînatic să-.; vorbească despre Marius şi să-l întrebe : „Ce face sau ce se mai întîmplă cu nepotul dumneavoastră ?" Bătrînul burghez răspundea suspinînd, dacă era trist, sau scutu-

rîndu-şi manşetele cu un bobîrnac, dacă voia să pară vesel : „Domnul baron de Pontmercy face pe avocatul pe undeva prin ţară".

Pe cînd bătrînul se caia, lui Marius îi părea bine de tot ce făcuse. Nenorocirea îl înseninase, pentru că avea inimă bună. Se gîndea la domnul Gillenormand cu duioşie, dar nu mai voia să primească nimic de la omul care *fusese rău cu tatăl lui.* Era tălmăcirea mai blîndă a revoltei lui dintîi. De altfel, era fericit că suferise şi- că suferă încă. O făcea pentru taică-său. Asprimea vieţii pe care o trăia îl mulţumea şi îi plăcea. Îşi spunea aproape cu bucurie că nu era mare lucru, că era un fel de ispăşire, că, dacă n-ar fi fost aşa, ar fi fost pedepsit într-altfel, mai tîrziu, pentru nepăsarea lui păcătoasă faţă de tatăl său, faţă de un asemenea tată 1 Că n-ar fi fost drept ca taică-său să aibă parte de toată suferinţa şi el de nimic. De altfel, ce însemnau munca şi lipsurile lui pe lîngă viaţa eroică a colonelului ? Că, în sfîrşit, singurul fel de a se apropia de tatăl lui şi de a-i semăna era de a lupta cu sărăcia, aşa cum el luptase voiniceşte cu duşmanul. Asta, fără îndoială, voia să spună şi colonelul prin cuvintele „va fi vrednic", pe care Marius nu le mai purta la piept, pentru că hîrtia scrisă de mîna colonelului pierise, dar le purta în inima lui.

Şi apoi, în ziua în care bunicul lui îl alungase fusese un copil ; acum era bărbat în toată firea. O simţea. Sărăcia — o spunem iar — îi priise. Sărăcia, în tinereţe, atunci cînd izbuteşte, are meritul de a mîna voinţa către luptă şi sufletul spre năzuinţe. Sărăcia despoaie viaţa materială şi o face hîdă. Din pricina asta omul are avîn-turi nemărginite către viaţa ideală. Un tînăr bogat are zeci de distracţii strălucitoare şi grosolane : cursele de cai, vînătoarea, dinii, tutunul, jocurile de noroc, ospeţele şi celelalte ; toate îndeletniciri în paguba avînturilor înalte şi gingaşe ale sufletului. Tînărul sărac se trudeşte pentru pîine şi mănîncă ; după ce a mîncat nu-i mai rămîne decît să viseze. Se duce la spectacolele gratuite lăsate de dumnezeu, se uită la cer, priveşte spaţiul, stelele, florile, copiii, omenirea în mijlocul căreia suferă, creaţiunea în

f

care străluceşte şi el. Priveşte atît de mult omenirea, încît vede sufletul, priveşte atît de mult creaţiunea, încît îl vede pe dumnezeu. Visează şi se simte mare. Mai visează iar şi se simte bun. Trece de la egoismul omului care suferă la mila pentru alţii a omului care gîndeşte. Un sentiment minunat înfloreşte în el : uitarea de sine şi mila pentru toţi ceilalţi. Gîndindu-se la bucuriile nenumărate pe care natura le dă, le împarte, le risipeşte sufletelor deschise şi le refuză sufletelor închise, începe să-l plîngă el, bogatul în idei, pe bogatul de bani. Pe măsură ce lumina îi pătrunde în spirit, ura îi părăseşte inima. De altfel, e oare nefericit ? Nu. Sărăcia unui om tînăr nu e niciodată nenorocită. Orice băiat tînăr, oricît ar fi el de sărac, are să fie totdeauna pizmuit de un împărat bă-trîn, pentru sănătatea, puterea, mersul lui vioi, ochii lui strălucitori, sîngele lui care circulă fierbinte, părul lui negru, obrajii lui fragezi, buzele lui trandafirii, dinţii lui albi şi răsuflarea lui proaspătă. Şi, pe urmă, în fiecare dimineaţă purcede să-şi agonisească pîinea şi, pe cînd îşi cîştigă pîinea cu mîinile, ţinuta lui cîştigă în mîndrie, creierul lui dobîndeşte idei. După ce şi-a sfîrşit lucrul, se întoarce la extazul minunat, la contemplări, la bucurii. Trăieşte cu picioarele înglodate în necazuri, în piedici, pe drumuri, prin mărăcini, cîteodată chiar în noroaie, şi cu capul în lumină. E hotărît, e senin, blînd, liniştit, atent, serios, mulţumit cu puţin, binevoitor. Ii mulţumeşte lui dumnezeu că i-a dat aceste două bogăţii pe care mulţi bogaţi nu le au : munca, prin care e liber, şi gîndirea, prin care e demn.

Asta se petrecea în Marius. Ca să spunem adevărul, devenise poate cam prea visător. Din ziua în care ajunsese să-şi cîştige oarecum viaţa se oprise pe loc, găsind că e bine să fie sărac, şi scurta timpul sorocit lucrului ca să gîndească. Petrecea cîteodată zile întregi visînd, cufundat şi absorbit ca un vizionar în plăcerile mute ale extazului şi ale mulţumirii lăuntrice. Asta era problema vieţii pentru el : să lucreze la o muncă materială cît se putea mai puţin, ca să lucreze la o muncă abstractă cît mai mult cu putinţă. Cu alte cuvinte, să dea vieţii reale

numai cîteva ceasuri şi să arunce restul în infinit. Nu-şi dădea seama, părîndu-i-se că nu-i lipseşte nimic, că gîn-direa astfel înţeleasă e una din înfăţişările lenii, că se mulţumise să potolească primele cerinţe ale vieţii şi că se odihnea prea devreme.

Fără îndoială că asta nu era decît o stare trecătoare pentru o fire energică şi generoasă ca a lui şi că Marius avea să se trezească la prima ciocnire cu greutăţile de neînlăturat ale sorţii.

Pînă atunci, deşi era avocat, nici măcar nu pleda, aşa cum credea domnul Gillenormand. Visarea îl îndepărtase de pledoarie. Ce plictiseală să ai de-a face cu avocaţii, să baţi sălile tribunalului, să cauţi pricini ! De ce ? Nu vedea de ce şi-ar schimba mijlocul de trai. Librăria aceea necunoscută, zgîrcită, îi punea la îndemînă o muncă sigură, o muncă uşoară, care, după cum am mai spus, îi ajungea.

Unul dintre librarii peniru care lucra, domnul Magimel, cred, îi propusese să vină la el, să-i dea o locuinţă bună, să-i dea de lucru regulat şi să-l plătească o mie cinci sute de franci pe an. O locuinţă bună ! O mie cinci sute de franci ! Foarte bine ! Dar să renunţe la libertate ! Să fie un funcţionar ! Un fel de .literat cu simbrie ! In gîn-dul lui, Marius socotea că situaţia asta e mai bună şi mai rea în acelaşi timp decît cea actuală, pentru că ar fi trăit mai bine, dar şi-ar fi pierdut demnitatea. Schimba o nenorocire desăvîrşită şi frumoasă cu o strâmtoare urîtă şi caraghioasă. Era ca un orb care ar fi devenit chior. Refuză.

Marius trăia singuratic. Pînă la urmă nu intrase în grupul prezidat de Enjolras, pentru că-i plăcea să rămînă în afară de toate şi pentru că fusese prea îngrozit de la început. Rămăseseră buni camarazi. Erau gata să se ajute unul pe altul în orice chip, dacă ar fi fost nevoie. Nimic mai mult. Marius aveo doi prieteni : unul tînăr, pe Courfeyrac, şi altul bătrân, pe domnul Mabeuf. Cel bătrân îl atrăgea mai mult. Mai întîi pentru că îi datora revoluţia care se făcuse în el, pentru că prin el îşi cu-

noscuse şi îşi iubise tatăl. ,,M-a operat de albeaţă", spunea el.

Fără îndoială că apariţia acestui epitrop de biserică fusese hotărîtoare pentru el.

Domnul Mabeuf nu fusese în împrejurarea asta decît agentul liniştit şi nepăsător al providenţei. II luminase pe Marius din întîmplare, fără să-şi dea seama, ca o făclie pe care ar purta-o cineva. El fusese făclia, nu acel cineva.

Cit despre revoluţia politică din conştiinţa lui Marius, domnul Mabeuf nu era în stare nici s-o priceapă, nici s-o dorească, nici s-o îndrumeze.

Să spunem cîteva cuvinte despre domnul Mabeuf, pentru că îl vom mai întîlni şi mai tîrziu.

IV

DOMNUL MABEUF

In ziua în care domnul Mabeuf îi spunea lui Marius-. „Fără îndoială că aprob opiniile politice", lăsa să se vadă adevărata lui stare de spirit. Privea toate părerile politice cu aceeaşi nepăsare şi le împărtăşea pe toate, fără deosebire, ca să fie lăsat în pace, aşa cum grecii numeau furiile' „frumoasele, bunele, fermecătoarele", eumeni-dele [2]. Părerea politică a domnului Mabeuf era să iubească pătimaş plantele şi mai ales cărţile. Avea ca toată lumea pe atunci o terminaţie în *ist,* fără de care nimeni u-ar fi putut trăi în vremea aceea ; nu era nici regalist, nici bonapartist, nici chartist, nici orleanist, nici anarhist: era colecţionar de cărţi. Nu pricepea cum pot oamenii să-şi piardă vremea şi să se urască din pricina unor nerozii, ca, de pildă, Charta, democraţia, legitimitatea, republica, monarhia etc, cînd se aflau pe lume atîtea feluri de muşchi, de ierburi şi de arbuşti care puteau fi priviţi în voie, atîtea cărţi mari şi mici care puteau fi răsfoite.

' Divinităţi ale infernului în mitologia greco-romană. [2] Iertătoarele (în limba greacă).

rîndu-şi manşetele cu un bobîrnac, dacă voia să pară vesel : „Domnul baron de Pontmercy face pe avocatul pe undeva prin ţară".

Pe cînd bătrînul se caia, lui Marius îi părea bine de tot ce făcuse. Nenorocirea îl înseninase, pentru că avea inimă bună. Se gîndea la domnul Gillenormand cu duioşie, dar nu mai voia să primească nimic de la omul care *fusese rău cu tatăl lui.* Era tălmăcirea mai blîndă a revoltei lui dintîi. De altfel, era fericit că suferise şi- că suferă încă. O făcea pentru taică-său. Asprimea vieţii pe care o trăia îl mulţumea şi îi plăcea. Îşi spunea aproape cu bucurie că nu era mare lucru, că era un fel de ispăşire, că, dacă n-ar fi fost aşa, ar fi fost pedepsit într-altfel, mai tîrziu, pentru nepăsarea lui păcătoasă faţă de tatăl său, faţă de un asemenea tată 1 Că n-ar fi fost drept ca taică-său să aibă parte de toată suferinţa şi el de nimic. De altfel, ce însemnau munca şi lipsurile lui pe lîngă viaţa eroică a colonelului ? Că, în sfîrşit, singurul fel de a se apropia de tatăl lui şi de a-i semăna era de a lupta cu sărăcia, aşa cum el luptase voiniceşte cu duşmanul. Asta, fără îndoială, voia să spună şi colonelul prin cuvintele „va fi vrednic", pe care Marius nu le mai purta la piept, pentru că hîrtia scrisă de mîna colonelului pierise, dar le purta în inima lui.

Şi apoi, în ziua în care bunicul lui îl alungase fusese un copil ; acum era bărbat în toată firea. O simţea. Sărăcia — o spunem iar — îi priise. Sărăcia, în tinereţe, atunci cînd izbuteşte, are meritul de a mîna voinţa către luptă şi sufletul spre năzuinţe. Sărăcia despoaie viaţa materială şi o face hîdă. Din pricina asta omul are avîn-turi nemărginite către viaţa ideală. Un tînăr bogat are zeci de distracţii strălucitoare şi grosolane : cursele de cai, vînătoarea, clinii, tutunul, jocurile de noroc, ospeţele şi celelalte ; toate îndeletniciri în paguba avînturilor înalte şi gingaşe ale sufletului. Tînărul sărac se trudeşte pentru pîine şi mănîncă ; după ce a mîncat nu-i mai rămîne decît să viseze. Se duce la spectacolele gratuite lăsate de dumnezeu, se uită la cer, priveşte spaţiul, stelele, florile, copiii, omenirea în mijlocul căreia suferă, creaţiunea în

care străluceşte şi el. Priveşte **atît** de mult omenirea, încît vede sufletul, priveşte atît de mult creaţiunea, încît îl vede pe dumnezeu. Visează şi se simte mare. Mai visează iar şi se simte bun. Trece de la egoismul omului care suferă la mila pentru alţii a omului care gîndeşte. Un sentiment minunat înfloreşte în el : uitarea de sine şi mila pentru toţi ceilalţi. Gîndindu-se la bucuriile nenumărate pe care natura le dă, le împarte, le risipeşte sufletelor deschise şi le refuză sufletelor închise, începe să-l plîngă el, bogatul în idei, pe bogatul de bani. Pe măsură ce lumina îi pătrunde în spirit, ura îi părăseşte inima. De altfel, e oare nefericit ? Nu. Sărăcia unui om tînăr nu e niciodată nenorocită. Orice băiat tînăr, oricît ar fi el de sărac, are să fie totdeauna pizmuit de un împărat bă-trîn, pentru sănătatea, puterea, mersul lui vioi, ochii lui strălucitori, sîngele lui care circulă fierbinte, părul lui negru, obrajii lui fragezi, buzele lui trandafirii, dinţii lui albi şi răsuflarea lui proaspătă. Şi, pe urmă, în fiecare dimineaţă purcede să-şi agonisească pîinea şi, pe cînd îşi cîştigă pîinea cu mîinile, ţinuta lui cîştigă în mîndrie, creierul lui dobîndeşte idei. După ce şi-a sfîrşit lucrul, se întoarce la extazul minunat, la contemplări, la bucurii. Trăieşte cu picioarele înglodate în necazuri, în piedici, pe drumuri, prin mărăcini, cîteodată chiar în noroaie, şi cu capul în lumină. E hotărît, e senin, blînd, liniştit, atent, serios, mulţumit cu puţin, binevoitor. Ii mulţumeşte lui dumnezeu că i-a dat aceste două bogăţii pe care mulţi bogaţi nu le au : munca, prin care e liber, şi gîndirea, prin care e demn.

Asta se petrecea în Marius. Ca să spunem adevărul, devenise poate cam prea visător. Din ziua în care ajunsese să-şi cîştige oarecum viaţa se oprise pe loc, găsind că e bine să fie sărac, şi scurta timpul sorocit lucrului ca să gîndească. Petrecea cîteodată zile întregi visînd, cufundat şi absorbit ca un vizionar în plăcerile mute ale extazului şi ale mulţumirii lăuntrice. Asta era problema vieţii pentru el : să lucreze la o muncă materială cît se putea mai puţin, ca să lucreze la o muncă abstractă cît mai mult cu putinţă. Cu alte cuvinte, să dea vieţii reale

iniinai citeva ceasuri şi sâ arunce restul în infinit. Nu-şi dădea seama, părîndu-i-se că nu-i lipseşte nimic, că gîn-direa astfel înţeleasă e una din înfăţişările lenii, că se mulţumise să potolească primele cerinţe ale vieţii şi că se odihnea prea devreme.

Fără îndoială că asta nu era decît o stare trecătoare pentru o fire energică şi generoasă ca a lui şi că Marius avea să se trezească la prima ciocnire cu greutăţile de neînlăturat ale sorţii.

Pînă atunci, deşi era avocat, nici măcar nu pleda, aşa cum credea domnul Gillenormand. Visarea îl îndepărtase de pledoarie. Ce plictiseală sa ai de-a face cu avocaţii, să baţi sălile tribunalului, să cauţi pricini ! De ce ? Nu vedea de ce şi-ar schimba mijlocul de trai. Librăria aceea necunoscută, zgîrcită, îi punea la îndemînă o muncă sigură, o muncă uşoară, care, după cum am mai spus, îi ajungea.

Unul dintre librarii pentru care lucra, domnul Magimel, cred, îi propusese sa vină la el, să-i dea o locuinţă bună, să-i dea de lucru regulat şi să-l plătească o mie cinci sute de franci pe an. O locuinţă bună ! O mie cinci sute de franci ! Foarte bine ! Dar să renunţe la libertate ! Să fie un funcţionar ! Un fel de literat cu simbrie ! In gîn-dul lui, Marius socotea că situaţia asta e mai bună şi mai rea în acelaşi timp decît cea actuală, pentru că ar fi trăit mai bine, dar şi-ar fi pierdut demnitatea. Schimba o nenorocire desăvîrşită şi frumoasă cu o strîmtoare urîtă şi caraghioasă. Era ca un orb care ar fi devenit chior. Refuză.

Marius .trăia singuratic. Pînă la urmă nu intrase în grupul prezidat de Enjolras, pentru că-i plăcea să rămînă în afară de toate şi pentru că fusese prea îngrozit de la început. Rămăseseră buni camarazi. Erau gata să se ajute unul pe altul în orice chip, dacă ar fi fost nevoie. Nimic mai mult. Marius aveo doi prieteni : unul tînăr, pe Courfeyrac, şi altul bătrîn, pe domnul Mabeuf. Cel bă-trîn îl atrăgea mai mult. Mai întîi pentru că îi datora revoluţia care se făcuse în el, pentru că prin el îşi cu-

noscuse şi îşi iubise tatăl. ,,M-a operat de albeaţă", spunea el.

Fără îndoială că apariţia acestui epitrop de biserică fusese hotărîtoare pentru el.

Domnul Mabeuf nu fusese în împrejurarea asta decît agentul liniştit şi nepăsător al providenţei. II luminase pe Marius din întîmplare, fără să-şi dea seama, ca o făclie pe care ar purta-o cineva. El fusese făclia, nu acel cineva.

Cît despre revoluţia politică din conştiinţa lui Marius, domnul Mabeuf nu era în stare nici s-o priceapă, nici s-o dorească, nici s-o îndrumeze.

Să spunem cîteva cuvinte despre domnul Mabeuf, pentru că îl vom mai întîlni şi mai tîrziu.

IV

DOMNUL MABEUF

In ziua în care domnul Mabeuf îi spunea lui Marius •. „Fără îndoială că aprob opiniile politice", lăsa să se vadă adevărata lui stare de spirit. Privea toate părerile politice cu aceeaşi nepăsare şi le împărtăşea pe toate, fără deosebire, ca să fie lăsat în pace, aşa cum grecii numeau furiile' „frumoasele, bunele, fermecătoarele", eumeni-dele [2]. Părerea politică a domnului Mabeuf era să iubească pătimaş plantele şi mai ales cărţile. Avea ca toată lumea pe atunci o terminaţie în *ist,* fără de care nimeni n-ar fi putut trăi în vremea aceea ; nu era nici regalist, nici bonapartist, nici chartist, nici orleanist, nici anarhist : era colecţionar de cărţi. Nu pricepea cum pot oamenii să-şi piardă vremea şi să se urască din pricina unor nerozii, ca, de pildă, Charta, democraţia, legitimitatea, republica, monarhia etc, cînd se aflau pe lume atîtea feluri de muşchi, de ierburi şi de arbuşti care puteau fi priviţi în voie, atîtea cărţi mari şi mici care puteau fi răsfoite.

[1] Divinităţi ale infernului tn mitologia grero-romană.
[2] Iertătoarele (in limba greacă).

Se ferea să fie un om nefolositor ; cu toate că avea cărţi, îi plăcea să citească, şi faptul că era botanist nu-l împiedica să fie şi grădinar. Cînd îl cunoscuse pe Pont-mercy, se născuse între ei o simpatie reciprocă, pentru că el făcea cu fructele ceea ce colonelul făcea cu florile. Domnul Mabeuf izbutise să producă pere obişnuite, tot atît de gustoase ca perele Saint-Germain. Se pare că dintr-una din încercările lui a ieşit corcoduşa de octombrie, astăzi renumită, tot atît de parfumată ca şi corcoduşa de vară. Se ducea la liturghie mai mult -din cuminţenie decît din cucernicie. Se mai ducea şi pentru că-i plăceau chipurile oamenilor, dar nu putea suferi zgomotul, aşa că numai la biserică îi găsea tăcuţi, adunaţi laolaltă. Alesese cariera de epitrop pentru că trebuia să aibă şi el o slujbă în stat. De altfel, nu izbutise niciodată să iubească o femeie ca pe o ceapă de lalea şi pe nici un bărbat cît o tipăritură elzeviriană. Trecuse de mult de şaizeci de ani, cînd cineva îl întrebă o dată : „Nu te-ai însurat niciodată ?" „Am uitat", răspunsese el. Cînd se întîmpla cîteodată — cui nu i se întîmplă? — să spună : „Ei, dacă aş fi bogat !", n-o făcea, ca moş Gillenormand, uitîndu-se la o fată frumoasă, ci la o carte veche. Trăia singur, cu o îngrijitoare bătrînă, avea puţină podagră şi cînd dormea degetele lui bătrine, înţepenite de reumatism, se încîrligau printre creţurile cearşafului. Publicase o carte : *Fibra în împrejurimile Cauteretzului,* cu planşe colorate, operă destul de preţuită, ale cărei gravuri pe aramă erau în stăpînirea lui şi de pe care vindea singur copiile. De două sau de trei ori pe zi suna cineva la uşa casei lui din strada Meziere pentru asta. Cîştiga, astfel, vreo două mii de franci pe an. Era aproape toată averea lui. Cu toate că era sărac, avusese darul să strîngă, cu multă răbdare şi cu sacrificii, o colecţie preţioasă de exemplare rare de toate genurile. Nu ieşea niciodată fără o carte sub braţ şi se întorcea adesea cu două. Locuinţa lui era alcătuită din patru odăi la parter şi o grădiniţă. Singurele podoabe ale acestor odăi erau nişte ierbare înrămate şi cîteva gravuri de maeştri vechi. Vederea unei săbii sau a unei puşti îl îngheţa. Nu se apropiase în viaţa

lui de un tun, nici chiar la Palatul Invalizilor. Avea uri
stomac bunicel, un frate preot, părul alb, nici un dinte
în gură sau împotriva cuiva, un tremur în tot trupul,
accent picard, un rîs copilăresc, se speria uşor şi se
măna cu un berbec bătrîn. N-avea decît un prieten printre
fiinţele vii, un librar bătrîn de la Porte Saint-Jacques,
pe care-l chema Royol. Visa să prăsească indigoul în
Franfa. •

Slujnica lui era şi ea un specimen de nevinovăţie. Bătrînica aceea cumsecade mai era şi fecioară. Sultan, motanul ei, care ar fi putut miorlăi *Miserere* de Allegri la Capela Sixtină, îi umpluse inima şi-i ajungea pentru cantitatea de pasiune care zăcea în ea. Visurile ei nu ajunseseră niciodată pînă la bărbat. Nu depăşiseră pisica. Avea, ca motanul ei, mustăţi. Era mîndră de un singur lucru : de bonetele ei totdeauna albe. Duminica, după liturghie, îşi petrecea timpul numărîndu-şi albiturile din ladă şi întinzînd pe pat materiale de rochii, pe care şi le cumpăra şi pe care nu le dădea niciodată la cusut. Ştia să citească. Domnul Mabetif o poreclise *maica Plutarc.*

Domnul Mabeuf prinsese drag de Marius, pentru că era tînăr şi biînd, pentru că îi încălzea bătrînetele, fără să-i înspăimînte sfiala. Tinereţea, cînd se întîlneşte cu blîndetea, le pare bătrînilor un soare fără vînt. Cînd Marius se sătura de glorie militară, de praf de puşcă, de marşuri şi contramarşuri, de toate bătăliile acelea grozave în care tatăl său dăduse şi primise lovituri de sabie nemaipomenite, se ducea la domnul Mabeuf, şi domnul Mabeuf îi vorbea despre eroul lui, privindu-l ca un cultivator de flori.

Către 1830, fratele său, preotul, murise şi, curînd după aceea, toată zarea se întunecase pentru domnul Mabeuf ca la venirea nopţii. Falimentul unui notar îl păgubi cu suma de zece mii de franci, tot avutul fratelui său şi al lui propriu. Revoluţia din iulie pricinui o criză în librării. Cînd timpurile sînt grele, primul lucru care nu se mai vinde e o *Floră. Flora împrejurimilor Cauteretzului* nu mai avea căutare. Treceau săptămîni întregi fără să

vină vreun cumpărător. Cîteodata, domnul Mabeuf tresărea cînd se auzea soneria. „Domnule, îi spunea maica Plutarc cu tristeţe, a venit sacagiul."

In sfîrşit, într-o zi, domnul Mabeuf se mută din strada Meziere, părăsi funcţia de epitrop, renunţă la biserica Saint-Sulpice, vîndu o parte, nu din cărţi, ci din stampe, la care ţinea mai puţin, şi se duse să locuiască într-o căsuţă din Bulevardul Montparnasse. Dar nici acolo nu stătu mai mult de trei luni, din două pricini : mai întîi, chiria parterului şi a grădinii era de trei sute de franci, şi el nu îndrăznea să cheltuiască mai mult de două sute de franci pentru locuinţă ; al doilea, era vecin cu poligonul de tir Fatou, auzea toată ziua împuşcături şi nu le mai putea îndura. îşi luă *Flora,* plăcile de aramă, ierbarele, albumele şi cărţile şi se statornici lîngă Salpetriere, într-un fel de colibă din satul Austerlitz, unde avea trei odăi şi o grădină cu fîntînă, împrejmuită cu gard, şi plătea o chirie de cincizeci de franci pe an. O dată cu mutarea asta, îşi vîndu aproape toate mobilele. In ziua în care intră în noua lui locuinţă fu foarte vesel, bătu el singur cuiele ca să atîrne gravurile şi ierbarele, restul zilei sapă în grădină şi seara, cînd văzu că maica Plutarc părea mîhnită şi îngîndurată, o bătu pe umăr şi-i spuse zîmbind : „Ce ne pasă ? Avem indigo 1"

Numai doi musafiri, librarul de la Porte Saint-Jacques şi Marius, erau primiţi în coliba de la Austerlitz ; nume zgomotos şi care, la drept vorbind, nu-i plăcea de fel.

De altfel, după cum am mai spus-o, minţile absorbite de înţelepciune sau de nebunie, sau de amîndouă deodată, după cum se întîmplă destul de des, sînt foarte greu pătrunse de întîmplările vieţii. Propria lor soartă le e străină. Din asemenea concentrare iese un fel de pasivitate, care, dacă e chibzuită, seamănă cu filozofia. Te ofileşti, cobori, te dărîmi, te surpi chiar, fără să-ţi dai seama. E adevărat că totdeauna la sfîrşit te trezeşti, dar e prea tîrziu. Pînă atunci pari a fi un neutru în jocul dintre fericirea şi nenorocirea ta. Tu eşti miza în acest joc, dar priveşti partida cu nepăsare.

Domnul Mabeuf rămăsese senin ; senin ca un copil, dar şi ca un înţelept, în mijlocul pîclei care se t^sea în jurul lui, pe cînd nădejdile i se stingeau una după alta. Felul lui de a vedea lucrurile avea mersul unei pendule. Cînd îl înflăcăra o iluzie, mergea mereu în iinte, chiar după ce iluzia pierise. Un ceasornic nu se opreşte chiar în clipa în care i-ai pierdut cheia.

Domnul Mabeuf avea plăceri nevinovate, puţin costisitoare şi neaşteptate. I le punea la îndemînă pînă şi cea mai neînsemnată întîmplare. Intr-o zi, maica Plutarc citea un roman într-un ungher. Citea tare, pentru că i se părea că înţelege mai bine. Cînd citeşti tare îţi afirmi ţie însuţi faptul că citeşti. Sînt unii oameni care citesc în gura mare şi care parcă îşi dau lor înşile cuvîntul de onoare că citesc.

Maica Plutarc citea cu energie un roman. Domnul Mabeuf o auzea fără s-o asculte.

Citind, maica Plutarc ajunse la această frază (era vorba de un ofiţer de dragoni şi de o femeie frumoasă) :

„...Frumoasa se îmbufna şi dragonul"...

Aci se întrerupse ca să-şi şteargă ochelarii.

— Budha şi balaurul ', repetă încet domnul Mabeuf. Da, e adevărat, era un balaur care arunca flăcări pe gură din fundul peşterii lui şi pîrjolea cerul. Dihania asta, care avea şi gheare de tigru, mai aprinsese şi cîteva stele. Budha s-a dus în vizuina lui şi a izbutit să-l domesticească. Maica Plutarc citeşte o carte bună. E cea mai frumoasă legendă.

Domnul Mabeuf căzu într-o visare încîntătoare.

SĂRĂCIA, SORA BUNA A MIZERIEI

Lui Marius îi plăcea bătrînul ăsta nevinovat care se vedea înghiţit încetul cu încetul de sărăcie şi care ajungea, puţin cîte puţin, să se mire, dar nu încă să se în-

[1] In franţuzeşte ,,se îmbufna" se spune *bouda, iar dragon* înseamnă „ofiţer de dragoni" şi „balaur".

tristeze. Marius îl întîlnea pe Courfeyarc, dar îl căuta pe domnul Mabeuf. Destul de rar, totuşi, cel mult o dată sau de două ori pe lună.

Lui Marius îi plăcea să facă lungi plimbări, singur, pe bulevardele mărginaşe, pe Champs de Marş sau pe potecile mai puţin umblate ale grădinii Luxembourg. îşi petrecea uneori o jumătate de zi privind grădina unui zarzavagiu, răzoarele cu salată, găinile ce scurmau în bălegar şi calul care învîrtea roata puţului. Trecătorii îl priveau cu mirare ; unii găseau că are o înfăţişare care dă de bănuit şi totodată sinistră. Dar nu era decît un tînăr sărac, care visa fără nici o ţintă.

Intr-una din aceste plimbări descoperise Casa Gorbeau şi, ispitit de faptul că era singuratică şi ieftină, se mută acolo. Nu era cunoscut decît sub numele de domnul Marius. Cîţiva foşti generali, sau foşti camarazi ai tatălui său, cunoscîndu-l, îl poftiră pe la ei. Marius nu-i refuză. I se dădea prilejul să vorbească de taică-său. Se ducea astfel, din cînd în cînd, la contele Pajol, la generalii Bellavesne şi Fririon, la Invalizi. Acolo se făcea muzică şi se dansa. In asemenea seri, Marius îşi punea hainele noi. Nu se ducea însă la seratele şi la balurile astea decît în zilele cînd era ger de crăpau pietrele, fiindcă nu putea să-şi plătească o trăsură şi nu voia să ajungă altfel decit cu ghetele lustruite lună.

îşi spunea uneori, dar fără amărăciune: „Aşa sînt oamenii : într-un salon poţi să fii oricît de mînjit, dar nu pe pantofi. Acolo nu ţi se cere, ca să fii bine primit, decît un singur lucru fără cusur : conştiinţa ? Nu, ghetele."

Toate patimile, afară de acelea ale inimii, se risipesc în visare. Aşa se potolise şi neastîmpărul politic al lui Marius. Ajutase la asta şi revoluţia din 1830, care, mul-ţumindu-l, îi adusese alinare. Rămăsese acelaşi, dar nu se mai mînia. îşi păstra aceleaşi păreri, dar mai molcome. La drept vorbind, nu mai avea păreri, ci simpatii. Din ce partid făcea parte? Din acela al umanităţii. Din umanitate îşi alegea Franţa ; dintr-o naţiune alegea poporul ; dintr-un popor alegea femeia. într-acolo se în-

drepta mai ales mila lui. La el ideea precumpănea asupra faptului, poetul asupra eroului şi admira mai degrabă o carte, ca a lui Joy bunăoară, decît un eveniment, cum ar fi Marengo. Şi apoi, cînd după o zi de meditaţie se întorcea seara de-a lungul bulevardelor, cînd zărea printre ramurile copacilor spaţiul cel nesfîrşit, sclipirile fără nume, nemărginirea, umbra, taina, tot ce e n-u-mai omenesc i se părea mult prea neînsemnat.

Credea că a ajuns, şi poate că şi ajunsese, la adevărul vieţii şi filozofiei omeneşti, şi acum nu mai privea decît cerul, singurul pe care adevărul îl poate vedea din fundul fîntînii lui [1].

Asta nu-l împiedica să-şi înmulţească planurile, socotelile, idealurile şi proiectele de viitor. Un ochi care ar fi privit înăuntrul lui Marius, în starea asta de visare, ar fi fost uluit de atîta curăţenie sufletească. într-adevăr, dacă le-ar fi dat ochilor noştri adevăraţi să vadă în conştiinţa altuia, am judeca mai sigur pe cineva după ceea ce visează decît după ceea ce gîndeşte. In gîndire există voinţă, dar nu şi în visare. Visul, care e spontan, ia şi păstrează, chiar în ceea ce e uriaş şi ideal, chipul nostru spiritual: nimic nu iese mai de-a dreptul şi mai sincer din adîncul sufletului nostru decît năzuinţele necugetate şi nemăsurate spre frumuseţile destinului. In aceste năzuinţe, mai mult decît în ideile ticluite, raţionale şi rînduite, poţi găsi caracterul adevărat al fiecărui om. Himerele ni se aseamănă mai mult ca orice. Fiecare visează necunoscutul şi imposibilul în felul său.

Pe la mijlocul anului 1831, bătrîna care-i făcea curăţenie lui Marius îi povesti că vecinii lui, nenorocita familie Jondrette, aveau să fie daţi afară. Marius, care stătea foarte puţin pe acasă, nici nu prea ştia dacă are sau nu vecini.

— De ce îi dă afară ? întrebă el.

— Pentru că nu-şi plătesc chiria. Sînt datori două rate.

— Şi cît au de dat ?

— Douăzeci de franci, spuse bătrîna.

---

[1] Un **mit** grecesc închipuia adevărul ca pe o zeitate **ascunşi In** adîncul unui puţ.

Marius avea treizeci de franci puşi deoparte, într-un sertar.

— Poftim, îi spuse el bătrînei. Uite douăzeci şi cinci de franci. Plăteşte pentru bieţii oameni, dă-le şi lor cinci franci, dar nu le spune că sînt de la mine.

VI

ÎNLOCUITORUL

Intîmplarea a vrut ca regimentul din care făcea parte locotenentul Theodule să vină în garnizoană la Paris. Faptul acesta îi prilejui mătuşii Gillenormand o a doua idee. Prima oară îşi pusese în gînd să-l supravegheze pe Marius cu ajutorul lui Theodule ; acum urzea ceva ca să-l înlocuiască pe Marius prin Theodule.

Era bine să găsească un alt Marius, dacă bunicul ar fi avut cît de puţin nevoie să vadă în casă un chip tînăr, pentru că ruinelor le plac uneori razele astea ale dimineţii. „Fie, îşi spuse ea, e o simplă erată, aşa cum văd prin cărţi : Marius, citiţi Theodule."

Copilul unui nepot de frate tot un fel de nepot îţi e : în lipsa unui avocat e bun şi un lăncier.

Intr-o dimineaţă, pe cînd domnul Gillenormand citea un ziar de felul *Cotidianului*[1], fiică-sa intră şi-i spuse cu glasul ei cel mai blînd, fiindcă era vorba de slăbiciunea ei :

— Tată, Theodule va veni în dimineaţa asta să te salute.

— Cine-i ăsta, Theodule ?

— Nepotul dumitale.

— Aha ! făcu bunicul.

Apoi se puse iar pe citit, nu se mai gîndi la nepotul său, care era un Theodule oarecare, şi peste puţin timp începu să-şi iasă din sărite, ceea ce i se întîmpla aproape ori de cîte ori citea. „Foaia" pe care o ţinea în mînă, regalistă de altfel, se înţelege de la sine, vestea pentru a

[1] Ziar ultraregalist din timpul restauraţiei.

doua zi, fără nici un ocol, una dintre acele mici **întîmplări** zilnice ale Parisului de atunci : elevii facultăţilor de drept şi de medicină trebuiau să se întrunească la ora **prînzului** în faţa Pantheonului, ca să se sfătuiască. Era vorba de una din problemele zilei : de artileria gărzii naţionale şi de o neînţelegere dintre Ministerul de Război şi „miliţia cetăţenească" cu privire la tunurile adăpostite în curtea Luvrului. Studenţii trebuiau să se „sfătuiască" în această privinţă. Nu-i trebuia mult domnului Gillenormand ca să-i sară ţandăra.

Se gîndi la Marius, care era student şi avea să meargă poate, ca şi ceilalţi, să se „sfătuiască" la prînz în faţa Pantheonului.

Tocmai cînd îşi închipuia aceste lucruri supărătoare, intră, adus de domnişoara Gillenormand, locotenentul Theodule, îmbrăcat civil, lucru dibaci din partea lui. Lăncierul îşi făcuse următoarea socoteală : şmecherul ăsta bătrîn nu şi-o fi depus tot capitalul în schimbul unei rente viagere ; merită să te îmbraci nemţeşte din cînd în cînd pentru el.

Domnişoara Gillenormand îi spuse cu voce tare tatălui ei :

— Theodule, nepotul dumitale. Şi încet, locotenentului :
Vezi să aprobi tot ce spune.

După asta plecă.

Locotenentul, care nu prea era obişnuit cu astfel de întîlniri venerabile, bolborosi cu oarecare sfială : „Bună ziua, unchiule !" şi făcu un salut mixt, alcătuit din schiţarea involuntară şi mecanică a salutului militar şi finalul unui salut civil.

— Ah, dumneata eşti ; bine, ia loc, spuse bătrînul.

După ce rosti vorbele astea, uită cu totul de lăncier.

Theodule se aşeză şi domnul Gillenormand se ridică.

Domnul Gillenormand începu să umble în lung şi-n lat,
cu mîinile în buzunar, vorbind tare şi frecîndu-şi cu degetele lui bătrîne şi neastîmpărate cele două ceasornice din buzunarele vestei.

— O adunătură de mucoşi ! Dumnealor se poftesc în
piaţa Pantheonului ! Vai de capul meu ! Nişte puşti care

pîna mai ien sugeau la doică ! Dacă i-ai strînge de naşi, ar ieşi laptele ! Şi ăştia se sfătuiesc rnîine, la prînz ! încotro mergem ! încotro mergem ! E limpede că mergem spre prăpastie. Aici ne-au adus *descamisadosii*' / Artileria cetăţenească ! Să se sfătuiască asupra artileriei cetăţeneşti. Se duc să trăncănească sub cerul liber despre petardele gărzii naţionale ! Şi acolo cu cine au să se mai întîlnească ? Ia te uită unde duce iacobinismul ! Pun rămăşag pe orice, pe un milion, că nu vor fi acolo decît pungaşi ocnaşi liberali. Republicanii şi ocnaşii se au ca fraţii. Carnot întreba : „Unde vrei să mă duc, trădăto-rule ?" Fouche răspundea : „Oriunde vrei, dobitocule !" [2] Uite ce sînt republicanii.

— Aşa e, spuse Theodule.

Domnul Gillenormand îşi întoarse niţeluş capul, îl văzu pe Theodule şi urmă :

— Şi cînd te gîndeşti, caraghiosul ăsta a avut neobră
zarea să se facă, mă rog, *carbonaro 1* De ce-ai plecat din
casa mea ? Ca să te duci să te faci republican. Stai !
înainte de toate poporul nu-ţi vrea republica, n-o vrea,
are bun-simţ, ştie bine că regi au fost întotdeauna şi că
vor fi întotdeauna, ştie bine că, la urma urmei, poporul
nu e decît popor, puţin îi pasă de republica ta, idiotule !
Capriciul ăsta e destul de groaznic ! Să te îndrăgosteşti
de *Moş Duchene,* să faci ochi dulci ghilotinei, să cînţi ro
manţe din chitară sub balconul anului 1793 — îţi vine să
scuipi pe toţi tinerii ăştia, atît sînt de dobitoci! Toţi sînt
aşa ! N-a scăpat unul! Le ajunge să respire acrul străzii,

---

[1] Golanii (în limba spaniolă în original),

[!] Schimbul de cuvinte tari între Carnst şl Fouch£ se explică astfel : In 1815, după Waterloa, Fouche, fost ministru al politiei sub Napoleon, după ce fusese membru al Convenţiunii, îşi renegase trecutul şi-i servea pe Burboni ; dimpotrivă, Lazare Carnot, fost membru al Comitetului salvării publice, în care calitate organizase armatele republicii şi asigurase victoriile împotriva austro-prusacilor din 1793—1794, refuzase în 1804, ca membru al tribunalului, să aprobe proclamarea imperiului. Napoleon îl ţinuse deci la distanţă. Numai în zilele grele din 1814 făcuse din nou apel la dînsul, iar pe timpul celor „o sută de zile" îl numise ministru de interne. După Waterloo, Burbsnii l-au exilat ca „regicid" ; cu acest prilej s-a petrecut scena evocată de personajul Gillenormand.

ca să-şi piardă **uzul** raţiunii. Veacul al XlX-lea e o otravă. Prima puşlama venită lasă să-i crească o barbă de ţap, se crede cineva, şi pe bătrînii lui părinţi îi pune în **cui.** Asta înseamnă să fii republican, să fii romantic. Ce e aia romantic ? Te rog să faci bine să-mi spui ce înseamnă asta. Toate nebuniile cu putinţă. Acum un an, asta însemna *Hematii*'. Auzi dumneata, *Hematii t* Antiteze, grozăvii, care nici măcar nu sînt scrise pe franţuzeşte ! Şi pe urmă mai au şi tunuri în curtea Luvrului. Astea sînt tîlhăriile vremii noastre.

— Ai dreptate, unchiule ! spuse Theodule.

Domnul Gillenormand începu iar :

— Tunuri în curtea muzeului ! La ce bun ? Ce ai cu mine, tunule ? Vrei sa tragi în Apollo din Belvedere ? Ce are a face încărcătura tunului cu Venus de Medicis ? Ah ! tinerii ăştia din ziua de azi sînt toţi nişte potlogari. Ce mare lucru e Benjamin Constant al lor ? ! Şi cei ce nu sînt netrebnici sînt nătărăi. Fac tot ce pot ca să se urîţească, sînt prost îmbrăcaţi, le e frică de femei, pe lîngă fuste parcă cerşesc de se prăpădesc femeile de rîs ; pe cinstea mea, ai spune că le e ruşine şi de dragoste. Sînt pociţi, pe deasupra, mai sînt şi proşti, repetă jocurile de cuvinte ale lui Tiercelin şi Potier [2], au haine ca nişte saci, veste de grăjdari, cămăşi de pînză groasă, pantaloni de pănură, cizme de toval şi cum sînt pe din afară aşa sînt şi pe dinăuntru. Te-ai putea folosi de vorba lor ca să le pingeleşti ghetele rupte. Şi toată droaia asta de copii mai are şi păreri politice. Ar trebui să fie opriţi cu asprime de a avea păreri politice. Fabrică sisteme, refac societatea, surpă monarhia, doboară toate legile, pun podul în locul pivniţei şi pe portarul meu în locul regelui, zdruncină Europa din temelii, zidesc din nou lumea Şi, cît despre dragoste, se uită cu coada ochiului la picioarele spălătoreselor cînd se suie în căruţă ! Ah! Marius! Ah! Golanule! Auzi, să meargă el să urle într-o piaţă publică ! Să discute, să dezbată, să ia mă-

---

' Tragedie romantică de Victor Hugo, a cărei premieră a **avut loc** la *Comedia Franceză in februarie 1830.* [2] Autori de vodeviluri.

suri ! Ei numesc astea măsuri, vezi doamne ! Dezordinea se micşorează şi ajunge un fleac. Am văzut haosul, văd acum harababura. Nişte şcolari să se sfătuiască cu privire la garda naţională, asta n-ai s-o vezi nici la sălbaticii din America ! Sălbaticii umblă în pielea goală, cu căpăţîna împopoţonată ca un pămătuf de rachetă ', cu o ghioagă în labă, dar nu sînt atît de dobitoci ca bacalaureaţii ăştia. Pocitanii de doi bani ! Ăştia fac pe priceputii şi pe stăpînii ! Se sfătuiesc şi-şi pun mintea la bătaie ! Asta-i sfîrşitul lumii. Fără doar şi poate că e sfîrşitul acestui nenorocit glob pămîntesc. Ii mai trebuie un ultim sughiţ. II scoate Franţa. Sfătuiţi-vă, caraghioşilor! Şi o să se întîmple lucrurile astea atîta vreme cît au să-şi tot citească ziarele pe sub arcadele *Odeonului;* costă numai o para şi bunul lor simţ, şi inteligenţa, şi inima, şi sufletul, şi mintea lor pe deasupra. Ies de acolo şi-o dau naibii de familie. Toate ziarele sînt ciumate ; toate, chiar şi *Drapelul alb I* In definitiv, Martainville[2] era iacobin. Ah ! doamne sfinte ! poţi să te lauzi că l-ai scos din sărite pe bunicu-tău !

— Fără îndoială, spuse Theodule.

Şi, profitînd de faptul că domnul Gillenormand se oprise ca să răsufle, lăneierul adăugă solemn :

— N-ar trebui să existe alt jurnal decît *Monitorul* şi
altă carte decît *Anuarul militar.*

Domnul Gillenormand urmă :

— Ca şi Sieyes [3] al lor ! Un regicid care sfîrşeşte pnin
a fi senator ! întotdeauna sfîrşesc aşa ! îşi scot ochii
tutuindu-se cetăţeneşte, ca să ajungă să-şi spună „dom
nule conte". Domnul conte de-o şchioapă al ucigaşilor
din septembrie ! Filozoful Sieyes ! E drept că n-am făcut

' *Volant de raquette:* joc prin care » bucată de plută împodobită cu pene e azvîrlită cu racheta.

[2] Ziarist din timpul restauraţiei, directorul ziarului regalist *Drapelul*
alb. Se alăturase Burbonilor după căderea lui Napoleon, pe care-l slu[j]
5ise mai înainte.

[3] Abate francez, care în 1789 a jucat un rol însemnat în revoluţie.
A participat, în 17!W, **la lovitura de** slat a Iui Napoleon şi a deţinut
în noul regim demnitatea de ,,al doilea **consul".** Mai (îrzin, **Napcle«n**
l-a făcut senatur ?.| imperiului.

niciodată mai mult haz de filozofiile unor astfel de filo-, zofi ca de ochelarii măscăriciului de la *Tivoll!* l-am «văzut într-o zi pe senatori trecînd pe cheiul Malaquais kn mantii de catifea violetă, presărată cu albine de aur Şi cu pălării ca pe timpul lui Henric al IV-lea. Erau sluţi. Parcă erau maimuţele de la curtea tigrului. Cetăţeni, vă declar că progresul vostru e o nebunie, că umanitatea voastră e un vis, că revoluţia voastră e o crimă, că republica voastră e un monstru, că tînăra voastră fecioară Franţa iese din bordel, şi vă spun asta cu convingere tuturora, oricine aţi fi voi, publicişti, economişti, legişti, chiar de-aţi fi mai pricepuţi în ale libertăţii, egalităţii şi fraternităţii decît satirul ghilotinei ! S-o ştiţi de la mine, domnilor !

— Aşa e ! strigă locotenentul. E foarte adevărat.

Domnul Gillenormand se opri în mijlocul unui gest, se întoarse, îl privi pe lăncierul Theodule drept în ochi şi-i spuse :

— Eşti un nătărău !

pălărie cu marginile late, care păreau întotdeauna noi, o cravată neagră şi o cămaşă de quaker, adică albă ca zăpada, dar de pînză groasă. O femeie de stradă, care trecea într-o zi pe lîngă el, spuse : „Uite un văduv tare curăţel I" Avea părul foarte alb.

Cînd fata care-l întovărăşea veni întîia oară să se aşeze lîngă el, pe banca pe care parcă o adoptaseră, era o fetiţă de vreo treisprezece sau paisprezece ani, atît de slabă, încît părea urîtă, stîngace, neînsemnată şi care făgăduia poate să aibă cîndva ochi destul de frumoşi. Numai că-i ţinea totdeauna ridicaţi, cu o siguranţă neplăcută. Era îmbrăcată bătrîneşte şi copilăreşte totodată, ca fetele în pension la călugăriţe ; purta o rochie prost croită de lînă merinos, neagră şi groasă. Părea un tată cu fiica lui.

Marius îl privi cu luare-aminte, vreo două sau trei zile, pe omul acela bătrîn, care nu era încă un moşneag, şi pe fetiţa aceea, care nu era încă formată, iar după asta nu le mai dădu nici o atenţie. In ceea ce îl privea pe el, păreau că nici nu-l văzuseră. Vorbeau amîndoi, liniştiţi şi nepăsători. Fata sporovăia într-una, veselă. Bătrînul vorbea puţin şi, din cînd în cînd, îşi pleca asupra ei ochii plini de o dragoste părintească nespus de gingaşă.

Marius îşi luase obiceiul mecanic de a se plimba pe aleea aceea. Ii întîlnea întotdeauna.

Iată cum se întîmpla :

Marius sosea de cele mai multe ori pe la capătul dimpotrivă al aleii. O străbătea în toată lungimea, trecea prin faţa băncii lor, se întorcea pînă la capătul de unde venise şi apoi începea din nou. In plimbarea lui, făcea acest du-te-vino de cinci sau şase ori, şi plimbarea şi-o făcea de cinci sau şase ori pe săptămînă, dar fără să ajungă să se salute cu oamenii de pe bancă. Personajul acela şi fata, oricum ar fi fost şi poate tocmai fiindcă păreau a ocoli orice privire, atrăseseră fireşte atenţia cîtorva studenţi, care se plimbau din cînd în cînd în lungul şi în latul Pepinierei, cei silitori după cursuri, iar

ceilalţi după partidele lor de biliard. Courfeyrac, care era printre cei din urmă, se uitase la ei cîtăva vreme, dar, găsind că fata e urîtă, se dăduse repede şi grijuliu la o parte. Fugise ca un part', aruncîndu-le o poreclă. Impresionat numai de rochia copilei şi de părul bătrînului o numise pe fată *domnişoara Lanoire* şi pe tată, *domnul Leblanc*[2], atît de bine încît, fiindcă nimeni de altfel nu-i cunoştea şi nu le ştia numele, porecla se făcuse nume. Studenţii spuneau : „Ah .' Domnul Leblanc stă pe bancă !" şi Marius, la fel cu ceilalţi, găsise eă e mai simplu să-l numească pe domnul acela necunoscut domnul Leblanc.

Pentru uşurinţa povestirii, vom face şi noi ca şi ei şi-i vom spune domnul Leblanc.

Marius îi văzu astfel în primul an aproape zilnic, la aceeaşi oră. Bărbatul îi era pe plac, dar fata îi părea destul de posacă.

II

„LUX FACTA EST"[3]

In cel de-al doilea an, adică tocmai în acel punct al povestirii la care a ajuns cititorul, se întîmplă aşa fel încît Marius îşi întrerupsese, fără să ştie el însuşi prea bine de ce, obiceiul de a se plimba prin grădina Luxem-bourgului şi trecură aproape şase luni fără ca el să mai pună piciorul pe aleea aceea. In sfîrşit, într-o bună zi, se întoarse acolo ; era într-o dimineaţă senină de vară. Marius era vesel, aşa cum e oricine cînd e vreme frumoasă. I se părea că poartă în inimă tot viersul păsărilor pe care le auzea şi toate frînturile de cer albastru pe care le zărea printre frunzele copacilor.

---

[1] Părţii, popor străvechi scit, nu oraii niciodată aşa de primejdioşi ca atunci cînd, prefăcîndu-se c& fug, aruncau peste umăr săgefi în duşmanii **care-i** urmăreau.

[3] *Lanoire* (fr.) - cea **neagra ;** ***Leblanc*** (It.) — *<;!* **alb.**

' Şi se fŞcu **lumini (citat** din scripturi).

Se duse de-a dreptul la „aleea lui" şî, cînd ajunse Ia capăt, zări pe aceeaşi bancă perechea bine cunoscută. Numai că, atunci cînd se apropie, bărbatul era acelaşi, dar i se păru că fata e alta. Făptura pe care o vedea acum era înaltă şi frumoasă şi avea formele cele mai încîntătoare pe care le are femeia în clipa cînd încă se mai îmbină cu cele mai naive gingăşii ale copilului ; clipă trecătoare şi nevinovată, pe care nu pot s-o tălmăcească decît vorbele astea : cincisprezece ani. Avea un minunat păr castaniu, cu ape aurii, o frunte care părea de marmură, obraji făcuţi parcă din petale de floare, de un trandafiriu palid, tulburător de albi, o gură minunată din care vorba ieşea ca un cîntec şi zîmbetul ca o lumină, un cap pe care Rafael i l-ar fi dat Măriei, pus pe un gît pe care Jean Goujon i l-ar fi dat Venerei. Şi, ca nimic să nu-i lipsească acestui chip încîntător, nasul ei nu era frumos, era drăguţ; n'c' drept, nici adus, nici italian, nici grec ; nasul ei era parizian, adică spiritual, fin, neregulat şi pur, nasul acela care-i scoate din sărite pe pictori şi-i farmecă pe poeţi.

Cînd Marius trecu pe lîngă ea, nu putu să-i vadă ochii, mereu cu pleoapele lăsate. Nu-i văzu decît genele lungi, castanii, pline de umbră şi de sfială.

Asta n-o împiedica pe frumoasa copilă să zîmbească, ascultînd pe bărbatul cu păr alb care îi vorbea, şi nimic nu era mai răpitor ca zîmbetul acela fraged, cu ochii plecaţi.

In prima clipă, Marius crezu că era o altă fată a aceluiaşi părinte, desigur soră cu cea dintîi, dar cînd plimbarea lui, totdeauna aceeaşi, îl aduse a doua oară prin faţa băncii şi cînd se uită la ea cu luare-aminte, îşi dădu seama că tot ea era. In şase luni fetiţa se făcuse fată ; iată tot. Nimic mai obişnuit ca fenomenul acesta. Vine o clipă în care fetele înfloresc cît ai clipi din ochi şi dintr-o dată se prefac în trandafiri. Ieri le-ai lăsat copii, azi te neliniştesc.

I-ata asta nu **numai** că crescuse, dar se idealizase. Aşa cum în aprilie ajung trei zile pentru ca unii arbori să se umple de flori, ei îi ajunseseră şase luni ca să se în-veşmînte în **frumuseţe.** Aprilie al ei sosise.

Se întîmplă uneori să vezi oameni care, din săraci şi meschini, parcă se deşteaptă şi trec deodată de la strîm-toare la fast, cheltuiesc în dreapta şi-n stînga şi ajung dintr-o dată strălucitori, risipitori şi măre{i. Asta depinde de un venit pe care l-au încasat: au avut ieri o scadenţă. Aşa şi fata : îşi încasase cîştigul pe şase luni.

Şi apoi nu mai era eleva de pension cu pălărie de pluş, cu rochie de lînă merinos, cu încălţăminte şcolărească şi cu mîini roşii ; o dată cu frumuseţea i se născuse şi gustul ; era o făptură bine îmbrăcată, de **o** eleganţă simplă şi bogată, fără a fi căutată. Purta o rochie de damasc negru, o pelerină din aceeaşi stofă şi o pălărie de mătase albă. Mănuşile albe îi subliniau gingăşia mîi-iiiior, care se jucau cu minerul de fildeş chinezesc al unei umbrele, şi încălţămintea de mătase îi desena piciorul mic. Cînd treceai pe lîngă ea, îmbrăcămintea ei revărsa **o** mireasmă fragedă şi pătrunzătoare.

Bărbatul însă era mereu acelaşi.

Cînd Marius se apropie de ea pentru a doua oară, fata îşi ridică ochii. Erau de un albastru ceresc şi adînc, dar în acest azur voalat nu vedeai încă decît privirea unui copil. Se uită la Marius cu nepăsare, ca şi cum s-ar fi uitat la un ţînc care ar fi alergat pe sub sicomori, sau la vasul de marmură ce umbrea banca, iar Marius îşi urmă şi el plimbarea, gîndindu-se la altceva.

Mai trecu de vreo patru sau cinci **ori** pe lîngă banca pe care stătea fata, fără ca măcar să-şi întoarcă ochii spre ea.

In zilele următoare veni iar, ca de obicei, la Luxem-bourg; îi găsi, ca de obicei, tot aici pe „tatăl cu fata", dar nu le mai dădu atenţie. Nu se mai gîndi la fata asta nici acum, cînd se făcuse frumoasă, aşa cum nu se gîndea la ea cînd era urîtă. Trecea întotdeauna foarte aproape de banca pe care stătea ea, pentru că aşa se obişnuise.

III

JOC DE LUMINA AL PRIMĂVERII

Intr-o zi, aerul era călduţ, Luxembourgul plin de umbră şi de soare, cerul limpede, ca şi cum îngerii l-ar fi spălat de dimineaţă, şi păsărelele ciripeau prin desişul castanilor. Marius îşi deschisese naturii tot sufletul, nu se gîndea la nimic, trăia, respira ; trecu pe lîngă banca aceea, fata ridică ochii la el, privirile li se întîlniră.

Ce era de data asta în privirea fetei ? Marius n-ar fi putut spune. Nu era nimic şi era totul. Fu o fulgerare ciudată.

Ea îşi plecă ochii şi el îşi văzu de drum.

Ceea ce văzuse adineauri nu erau ochii nevinovaţi şi limpezi ai unui copil, ci o prăpastie tainică care se deschisese pe jumătate şi se închisese repede la loc.

Vine o zi în care orice fată se uită în felul acesta. Vai de cel ce se află acolo !

Această întîie privire a unui suflet care nu se cunoaşte încă e ca zorile pe cer. E deşteptarea a ceva strălucitor şi necunoscut. Nimic n-ar putea să redea farmecul primejdios al acestei licăriri neaşteptate, care luminează nedesluşit şi fără de veste negurile minunate şi care e făcută din toată nevinovăţia prezentului şi din toată patima viitorului. E un fel de tandreţe nehotărîtă, care se descoperă la întîmplare şi aşteaptă. E o cursă pe care nevinovăţia o întinde fără să vrea şi în care prinde inima tot fără vrere şi fără să ştie. E o fecioară care priveşte ca o femeie.

Acolo unde cade privirea asta, se naşte aproape totdeauna o visare adîncă. Toate nevinovăţiile şi toate patimile se strîng în raza asta cerească şi fatală, care, mai mult decît cea mai iscusită ocheadă a unei cochete, are puterea magică de a face să înflorească, deodată, în fundul unui suflet, floarea aceea întunecată, plină de miresme şi veninuri, care se cheamă iubire.

Seara, intrînd în vizuina lui, Marius îşi aruncă privirea asupra veşmintelor de pe el şi pentru întîia oară îşi dădu seama de murdăria, necuviinţa şi prostia nemaiauzită pe

care le făcea ducîndu-se să se plimbe la Luxembourg cu hainele lui „de toate zilele" şi anume cu o pălărie cu panglica ruptă, cu nişte bocanci de căruţaş, cu pantaloni negri, albiţi la genunchi, şi cu un surtuc negru, decolorat în coate.

IV

ÎNCEPUTUL UNEI BOLI GRELE

A doua zi, la ora obişnuită, Marius îşi scoase din dulap haina cea nouă, pantalonii noi, pălăria nouă şi ghetele noi; îmbrăcă toate veşmintele acestea, îşi puse mănuşile, lux costisitor, şi plecă la Luxembourg.

Pe drum îl întîlni pe Courfeyrac şi se făcu că nu-l vede. Ajungînd acasă, Courfeyrac le spuse prietenilor lui : „Am întîlnit pălăria nouă şi hainele cele noi ale lui Marius, cu Marius în ele. Se ducea, fără îndoială, la vreun examen. Părea atît de dobitoc !"

Cînd ajunse la Luxembourg, Marius dădu ocol bazinului şi privi lebedele, apoi rămase multă vreme în contemplaţie în faţa unei statui cu capul negru, mucegăit şi căreia îi lipsea un şold. Lîngă bazin stătea un burghez burtos de vreo patruzeci de ani, care ţinea de mînă un copilaş de cinci ani şi-i spunea : „Fereşte-te de tot ce e prea mult! Băiete, ţine-te tot atît, de departe de despotism ca şi de anarhie." Marius îl ascultă pe burghez, apoi mai făcu o dată ocolul bazinului. Se îndreptă în sfîrşit pe „aleea lui", încet, ca şi cum i-ar fi părut rău de ce făcea. S-ar fi spus că era deopotrivă de îndemnat Şi de împiedicat să meargă într-acolo. Nu-şi dădea de loc seama de asta şi credea că face Ia fel ca în fiecare zi. Ieşind pe alee, zări la capătul celălalt, pe „banca lor", pe domnul Leblanc cu fata lui. îşi încheie haina pînă sus, o trase bine ca să nu facă vreo cută, aruncă o privire mulţumită asupra apelor lucioase ale pantalonilor şi se îndreptă spre bancă. Mergea ca la atac, **plin** de o dorinţă

de cucerire. Aşadar, spun că se ducea spre banca aceea, cum aş spune că Hanibal înainta asupra Romei.

De altfel, toate aceste mişcări erau mecanice şi el nu-şi întrerupsese de fel şirul gîndirii. Se gîndea în clipa aceea că *Manualul de bacalaureat* era o carte proastă şi că fusese redactată cu siguranţă de nişte mari nătărăi, deoarece erau analizate acolo drept capodopere ale minţii omeneşti trei tragedii de Racine şi o singură comedie de Moliere. O ureche îi tiuia ascuţit. Pe cînd se apropia de bancă, îşi netezea cutele hainei şi privirile i se aţinteau asupra fetei. I se părea că fata asta umple tot capătul aleii cu o licărire palidă şi albastră.

Pe măsură ce se apropia, pasul i se încetinea. Ajuns la o oarecare depărtare de bancă, cu mult înainte de capătul aleii, se opri, şi, fără să ştie de ce, se întoarse din drum. Nici măcar nu-şi spuse că nu merge pînă la capăt. Abia dacă fata putuse să-l zărească de departe şi să vadă cît era de chipeş cu hainele lui cele noi. Cu toate astea, se ţinea foarte drept, ca să fie arătos, în cazul cînd l-ar privi cineva din spate.

Ajunse la capătul celălalt, apoi se întoarse, şi de data asta se apropie ceva mai mult de bancă. Cînd se află la cîţiva paşi de ea, nu se simţi în stare să meargă mai departe şi şovăi. I se păruse că fata îşi întorsese faţa spre el. Cu toate astea, făcu o sforţare bărbătească şi violentă, îşi stăpîni şovăiala şi merse înainte. Peste cîteva clipe, trecea prin faţa băncii, ţeapăn şi sigur de el, roşu pînă în creştet, fără să îndrăznească să arunce vreo privire nici în dreapta, nici în stînga, cu mîna la piept, ca un bărbat de stat. In clipa cînd trecu pe sub gura de foc ce pîndea din locul acela, simţi o bătaie de inimă înfricoşătoare. Ea purta, ca şi în ajun, rochia de damasc şi pălăria de mătase. El auzi o voce nespus de gingaşă, care era desigur „vocea ei". Vorbea liniştit. Era foarte frumoasă. Marius simţea acest lucru, cu toate că nu căuta s-o privească. „Cu toate astea, se gîndea el, ea nu s-ar putea opri să aibă stimă şi consideraţie pentru mine, dacă ar şti că eu sînt adevăratul autor al disertaţiei despre Marcos Obregon de la Ronda, pe care domnul Franţois

de Neufchâteau a pus-o, ca fiind a lui, în fruntea lui *Gil Blas* editat de el." '

Trecu de bancă, merse pînă la marginea aleii, care era foarte aproape, se întoarse înapoi şi mai trecu o dată prin fa{a fetei celei frumoase. De data asta era tare palid. De altfel, nu simţea decît ceva cît se poate de neplăcut. Se depărta de bancă şi de fată şi, cu spatele la ea, îşi închipui că-l priveşte şi începu să se poticnească.

Nu mai încercă să se apropie de bancă, se opri pe la mijlocul aleii şi acolo făcu ce nu făcea niciodată, se aşeză, aruncînd priviri în dreapta şi-n stînga şi gîndin-du-se, în străfundurile cele mai nebănuite ale minţii, că la urma urmei ar fi greu ca făpturile cărora el le admira pălăria albă şi rochia neagră să fie cu totul nepăsătoare faţă de pantalonii lui bine călcaţi şi surtucul lui cel nou.

După un sfert de ceas se ridică, parcă ar fi vrut din nou să se îndrepte spre banca aceea pe care o înconjura un nimb. Cu toate astea, rămase în picioare nemişcat. Pentru prima oară, de cincisprezece luni încoace, îşi spuse că domnul care se aşeza în fiecare zi acolo împreună cu fiică-sa îl băgase de seamă fără îndoială şi găsea poate că stăruinţa lui e ciudată.

Tot pentru prima oară simţi că nu e cuviincios să-i dea necunoscutului acestuia, fie chiar şi în tainiţa gîn-durilor lui, porecla de domnul Leblanc.

Stătu astfel vreo cîteva minute, cu capul plecat şi făcînd desene pe nisip cu băţul pe care îl avea în mînă.

Apoi se întoarse deodată cu spatele spre banca domnului Leblanc şi a fiicei acestuia şi o luă spre casă.

In ziua aceea uită să mănînce. Nu-şi dădu seama decît seara, la ceasurile opt, şi, fiindcă era prea tîrziu ca să

---

[1] *Uarcos de Obregon* este un roman picaresc spaniol (1618) de Vicente Martinez Espinel, lucrare cu caracter autobiografic, povestind viata de aventuri a autorului. Nicolas-Louis Francois, zis de Neufchâteau, fusese ministru de interne în timpul directoriului (1798). Se ocupase mai înainte şi s-a ocupat şi după aceea de literatură şf de lucrări de erudi(ie. Sub restauraţie apărea romanticilor ca un tntîr-ziat. *Gil Blas,* roman **de aventuri** şi *de* moravuri de Alain-Rene Lesage, publicat între 1715 şi 1735.

se mai ducă în strada Saint-Jacques, îşi spuse : fie ! şi

mîncă o bucată de pîine. Nu se culcă decît după perie hainele şi le împături cu grijă.

V

TOT FELUL DE TRĂSNETE CAD PE CAPUL COANEI BOUGON

A doua zi, coana Bougon ' — aşa o numea Courfeyrac
pe bătrîna portăreasă, locatară principală, femeie de viciu a cocioabei Gorbeau, pe care o chema în doamna Burgon, după cum am văzut, dar acest de Courfeyrac nu respecta nimic —■ coana Bougon de seamă cu uimire că domnul Marius ieşea tot cu nele lui cele noi.

Marius se întoarse la Luxembourg, dar nu trecu departe de banca lui de la mijlocul aleii. Se aşeză, ajun, privind de departe şi zărind desluşit pălăria rochia neagră şi mai ales licărirea albastră. Nu se şi nu se întoarse acasă decît la închiderea Luxembourgului. Nu-i văzuse pe domnul Leblanc şi fiica sa plecînd. îşi spuse că ieşiseră din poarta dinspre strada Vestului. Mai tîrziu, după cîteva săptămîni, cînd se gîndi la cele putu să-şi amintească cu nici un chip unde luase în seara aceea.

A doua zi, coana Bougon rămase ca trăsnită a treia oară. Marius ieşea tot cu hainele noi.

— Trei zile la rînd ! rosti ea.

încercă să-l urmărească, dar Marius mergea şi cu paşi foarte mari ; era un hipopotam care cale urmărirea unei căprioare. In două minute îl din ochi şi se întoarse acasă gîfîind, aproape de astmă si furioasă. „Poftim, ce rost are, mormăi să-ţi pui hainele bune în fiecare zi şi să faci lumea alerge după tine !"

' îmbufnat (fr.).

Marius se dusese la Luxembourg.

Fata era acolo cu domnul Leblanc. Marius se apropie cît putu mai mult, prefăcîndu-se că citeşte o carte, dar rămase totuşi foarte departe. Se întoarse apoi la banca lui, unde rămase vreo patru ceasuri privind la vrăbiile care ţopăiau pe alee şi care i se păreau că-şi bat joc de el.

Se scurseră astfel vreo cincisprezece zile. Marius se ducea la Luxembourg nu ca să se plimbe, ci ca să se aşeze în acelaşi loc, fără să ştie de ce. O dată ajuns acolo, nu se mai clintea. îşi punea în fiecare dimineaţă hainele noi, stătea ascuns, şi a doua zi o lua de la capăt.

Fata era fără îndoială minunat de frumoasă. Singura critică pe care puteai să i-o aduci era nepotrivirea dintre privirea ei tristă şi zîmbetul ei vesel, ceea ce-i dădea un aer oarecum rătăcit şi făcea ca în anumite clipe chipul acela blînd să devină ciudat, fără a înceta totuşi de a fi încîntător.

VI

PRIZONIER

Intr-una din ultimele zile ale celei de a doua săptămîni, Marius şedea, ca de obicei, pe banca sa şi ţinea în mînă o carte deschisă ; de două ore nu mai întorsese nici o filă. Deodată tresări. La capătul aleii se petrecea un eveniment. Domnul Leblanc şi cu fiica sa se sculaseră de pe bancă, fata luase braţul tatălui şi amîndoi se îndreptau încet spre mijlocul aleii, unde se afla Marius. Marius îşi închise cartea, apoi o deschise din nou şi se sili să citească. Tremura. Aureola venea drept spre el. „Ah ! doamne ! n-o să mai am timp să iau o atitudine cum trebuie." In vremea asta, omul cu părul alb şi tînăra fată se apropiau. I se păru că ţine un veac şi nu trecuse decît o clipă. „Ce-or fi căutînd pe aici ? se întrebă el. Cum ? Ea are să treacă prin locul acesta ! Picioarele ei vor atinge nisipul aleii, la doi paşi de mine !" Era tulburat, ar fi vrut să fie foarte frumos, ar fi vrut să aibă pe piept

crucea Legiunii de onoare. Auzea cum se apropie zgomotul domol şi măsurat al paşilor lor. îşi închipuia că domnul Leblanc îi aruncă o privire mînioasă. „Oare domnul acesta are să-mi vorbească ?" se întreba el. îşi lăsă capul în jos ; cînd îl ridică din nou, erau chiar lîngă el. Fata trecu şi-l privi în treacăt ; îl privi ţintă, cu un aer duios şi visător, care-l făcu pe Marius să se înfioare din cap pînă-n picioare. I se păru că-l mustră că a zăbovit atît să se apropie de ea şi-i spune : „Iată, vin eu !"

Marius rămase înmărmurit în faţa ochilor ei plini de raze şi de nemărginire.

îşi simţea creierul de jeratic. Ea venise către el, ce bucurie ! Şi apoi, cum l-a privit ! I se păru mai frumoasă încă decît o văzuse vreodată. Frumoasă, de o frumuseţe totodată feminină şi îngerească, o frumuseţe desăvîrşită, care ar fi inspirat pe Petrarca şi în faţa căreia Dante ar fi îngenuncheat. 1 se părea că pluteşte în albastrul cerului. In acelaşi timp se simţea foarte ruşinat pentru că avea încălţămintea prăfuită.

Era sigur că şi ea îi privise încălţămintea.

O urmări cu ochii pînă ce pieri. Apoi începu să se plimbe ca un nebun prin Luxembourg. Din cînd în cînd, rîdea singur şi vorbea cu glas tare. Privea atît de visător spre dădacele copiilor, îneît fiecare din ele credea că s-a îndrăgostit de ea.

Ieşi din Luxembourg nădăjduind s-o regăsească pe stradă.

Sub arcadele *Odeonului* se întîlni cu Courfeyrac şi-i spuse : „Vino să cinezi cu mine". Merseră împreună la *Rousseau* şi cheltuiră şase franci. Marius mîncă cu poftă, ca un căpcăun. Dete şase gologani chelnerului. La desert îi spuse lui Courfeyrac : „Ai citit gazeta ? Ce discurs frumos a ţinut Audry de Puyraveau [1] !"

Era îndrăgostit nebuneşte.

După cină, îi spuse lui Courfeyrac : „Te invit la teatru". Merseră împreună la *Porte Saint-Martin* ca să-l vadă pe

---

[1] Industriaş şi om politic francez din timpul monarhiei cenzitare. Deputat sub restauraţie, a făcut o opoziţie crîncenă regimului reacţionar de atunci şi a îndemnat Ia revoluţie în iulie 1830.

Frederik ' în *L'auberge des Andrets.* Marius se distra de minune.

In acelaşi timp, se sălbătici parcă şi mai tare. La ieşirea din teatru nici nu se uită la jartiera unei modiste care sărea peste băltoace şi i se făcu scîrbă cînd Cour-feyrac spuse : „Mi-ar face plăcere s-o trec şi pe femeia asta în colecfia mea !"

Pentru a doua zi, Courfeyrac îl poftise la prînz la cafeneaua *Voltaife.* Marius se duse şi mîncă şi mai mult decît în ajun. Era gînditor şi foarte vesel.

S-ar fi' spus că prindea orice prilej ca să rîdă cu hohote, îmbrăţişa cu dragoste un provincial oarecare, care-i fusese prezentat. In jurul mesei se făcuse un cerc de studen{i şi se vorbi despre neroziile ce se spun la Sor-bona de la catedră şi pe care statul le plăteşte scump ; apoi veni vorba despre greşelile şi lipsurile dicţionarelor şi prozodiilor Quicherat[2]. Marius întrerupse discuţia ca să strige :

— Cu toate astea, e foarte plăcut să ai o decorafie !

— Ba e caraghios, îi spuse încet Courfeyrac lui Jcan Prouvaire.

— Dimpotrivă — răspunse Jean Prouvaire — e foarte serios.

Era serios într-adevăr. Marius era în primul ceas plin de violenţa şi de încîntarea cu care încep pasiunile mari.

0 singură privire făcuse toate acestea. Cînd fitilul e pus, cînd incendiul e gata să izbucnească, nimic nu-i mai simplu : o privire este o scînteie.

Era hotărît: Marius iubea o femeie. Soarta lui intra în necunoscut.

Privirea femeilor se aseamănă cu unele maşinării, liniştite în aparenţă, dar înspăimîntătoare. Treci pe lîngă ele în fiecare zi liniştit şi nevătămat, fără nici o bănuială. Vine o clipă cînd uiţi chiar că sînt acolo. Te duci şi vii, vorbeşti, visezi, rîzi. Deodată te simţi prins. S-a

---

[1] Frederik **Lemaître,** acfor celebru care a creat în *L'auberg des Andrets* tipul atît de popular al Iui **Robert** Macaire, un ocnaş eva dat, un răzvrătit împotriva societăţii burgheze.

• Erudit filolog francez din secolul trecut.

sfîrşit. Maşinăria te-a înhăţat, privirea te stăpîneşte. Te-a prins, nu ştii de unde, nici cum, de vreunul din gîndurile tale răzleţe, într-o clipă de nebăgare de seamă. Eşti pierdut. Te va cuprinde cu totul. O înlănţuire de forţe tainice pune stăpînire pe tine. Te zbaţi în zadar. Nici un ajutor omenesc nu mai e cu putinţă. Ai să cazi din roţi în roţi, din spaimă în spaimă, din chin în chin, tu, mintea ta, averea ta, viitorul tiu, sufletul tău ; şi, după cum vei fi în puterea unei fiinţe răutăcioase sau a unei inimi nobile, nu vei scăpa din această maşină în-spăimîntătoare decît desfigurat de ruşine sau transfigurat de pasiune.

VII

AVENTURILE LITEREI „U" LASATA IN VOIA PRESUPUNERILOR

Singurătatea, desprinderea de orice, independenţa, mîndria, dragostea de natură, lipsa unei activităţi zilnice şi productive, viaţa în sine, frămîntârile tainice ale castităţii, admiraţia în faţa creaţiunii îl pregătiseră pe Marius pentru această stăpînire care se numeşte patima dragostei. Cultul pe care-l purta tatălui său ajunsese încetul cu încetul o religie şi, ca orice religie, i se cuibărise în fundul sufletului. Ii trebuia ceva pe primul plan. Şi veni dragostea.

Trecu o lună întreagă în timpul căreia Marius se duse zilnic la Luxembourg. Cînd sosea ora, nimic nu-l mai putea ţine pe loc. „E de serviciu", spunea Courfeyrac. Marius trăia într-o îneîntare. Era sigur că fata îl privea.

Ajunsese îndrăzneţ şi se apropia de bancă. Totuşi, nu mai trecea pe dinaintea ei, supunîndu-se în acelaşi timp ■instinctului de sfială şi instinctului de prevedere al îndrăgostiţilor. Socotea că e bine să nu atragă „atenţia tatălui". îşi potrivea opririle îndărătul arborilor şi al statuilor, cu un machiavelism adînc, în aşa fel ca să se lase văzut cît mai mult de tînăra fată şi cît mai puţin cu putinţă ele domnul cel bătrîn. Uneori rămfnea nemişcat timp de **o** jumătate de oră **în umbra** unui **Leonida sau**

>

a unui Spartacus oarecare, ţinînd în mină o carte pe deasupra căreia ochii lui, ridicîndu-se **încet,** căutau pe frumoasa fată, şi ea, din parte-i, îşi întorcea spre el profilul încîntător, cu un surîs nedesluşit. In timp ce vorbea în chipul cel mai firesc şi mai liniştit din lume cu omul cu părul alb, ea îşi îndrepta asupra lui Marius toată visarea din ochii ei feciorelnici şi pătimaşi. Şiretenia străveche, pe care Eva a ştiut-o încă din prima zi a lumii şi pe care orice femeie o ştie încă din prima zi a **vieţii** sale. Gura ei răspundea unuia, iar privirea răspundea celuilalt.

Trebuie să credem, totuşi, că domnul Leblanc începuse să bănuiască ceva, căci adesea, cînd sosea Marius, se ridica de pe bancă şi se plimba încoace şi încolo. Părăsise locul lor obişnuit şi alesese, la celălalt capăt al aleii, banca vecină cu Gladiatorul, ca şi cum ar fi vrut să vadă dacă Marius îi va urmări şi acolo. Marius nu pricepu şi făcu această greşeală. „Tatăl" începu să nu mai fie punctual şi n-o mai lua zilnic pe „fiica lui". Uneori venea singur şi atunci Marius pleca. Altă greşeală.

Marius nu se mai ferea de aceste semne. Din faza sfielii trecuse — progres firesc şi de neînlăturat — în faza imprudenţei. Dragostea lui creştea. O visa în toate nopţile. Apoi îi mai venise o fericire neaşteptată, ca uleiul peste foc, care îl lega şi mai tare la ochi. Intr-o seară, pe înnoptate, găsise o batistă pe banca de pe care „Leblanc şi fiica sa" se ridicaseră. O batistă simplă de tot şi fără broderie, dar albă, fină şi care i se păru că raspîndeşte un parfum nemaisimţit. O luă cu înfrigurare. Batista era brodată cu iniţialele U.F. Marius nu ştia nimic despre frumoasa copilă : nici familia, nici numele, nici unde locuieşte ; aceste două litere erau primul lucru pe care-l aflase despre ea, iniţialele slăvite pe care el începu de îndată să-şi clădească închipuirile. U era desigur pronumele. Ursula 1 se gîndi el, ce nume fermecător. Sărută batista, o mirosi, şi-o puse pe inimă, pe trup în timpul zilei, iar noaptea, ca să adoarmă, îşi acoperi buzele cu ea.

*~ II simt tot sufletul ! strigă el.

Batista era a domnului bătrîn, care, pur şi simplu, o pierduse.

In zilele care urmară acestui noroc, el nu se mai arătă în Luxembourg decît sărutînd batista şi apăsîndu-şi-o pe inimă. Frumoasa copilă nu pricepea nimic şi-i arăta asta prin semne discrete.

— O, nevinovăţie ! spunea Marius.

VIU

CHIAR ŞI INVALIZII POT FI FERICIŢI

Fiindcă am rostit cuvîntul nevinovăţie şi fiindcă nu ascundem nimic, trebuie să spunem că totuşi o dată, ori-cît de încîntătoare era „Ursula lui", tot i-a dat un motiv de amărăciune foarte serios. Era într-una din zilele acelea în care ea îl hotăra pe domnul Leblanc să lase banca şi să se plimbe pe alee. Un vînticel vioi de iunie legăna vîrfurile platanilor. Tatăl şi fiica trecuseră la braţ prin faţa băncii lui Marius. în urma lor, Marius se ridicase şi-i urmărea cu privirea, aşa cum se cuvine cînd ţi-e sufletul tulburat de dragoste.

Deodată, o adiere de vînt, mai poznaşă decît celelalte şi pesemne aleasă ca să-i împlinească primăverii rosturile, suflă dinspre Pepinieră, se abătu peste alee, învălui fata într-un fior, încîntător, vrednic de nimfele lui Vir-giliu şi de faunii lui Teocrit', şi-i ridică rochia — acea rochie mai sacră decît mantia lui Isis [2] — aproape pînă la înălţimea jartierei. Un picior minunat ieşi la iveală. Marius îl văzu. Fu mîniat şi furios.

Fata îşi trase repede rochia în jos cu o mişcare speriată, dar el rămase totuşi revoltat. ,,E adevărat că se afla singur pe alee. S-ar fi putut totuşi să mai fi fost cineva ! Şi dacă a fost cineva ? Se poate oare înţelege un asemenea lucru ? Ceea ce a făcut ea este îngrozitor."

[1] Poet al grec aut *d* idil cîmpeneşti trăi î Sicili î secolut
IIMea « , *e* e ? a t n a n
Zeijă î.e.n or

m
m
ă

Vai .' biata copilă **ntl** făcuse nimic ; nu era decît un singur vinovat, vintul ; dar Marius, in care se înfiora nedesluşit acel Bartholo ce zace în orice Che'rubin ', era hotărît să fie nemulţumit şi era gelos pînă şi de umbra lui.

într-adevăr, aşa se trezeşte şi-şi face loc în inima omenească, fără nici un drept, gelozia cărnii, aţîţătoare şi ciudată. De altminteri, în afară de această gelozie, nu-i făcuse nici o plăcere faptul că văzuse piciorul ei minunat ; ciorapul alb al primei femei venite i-ar fi plăcut mai mult.

Cînd „Ursula sa", după ce ajunsese la capătul aleii, se înapoie cu domnul Leblanc şi trecu prin faţa băncii pe care Marius se aşezase din nou, Marius îi aruncă o privire ursuză şi fioroasă. Fata avu o mică tresărire întovărăşită de o ridicare a sprîncenelor, care însemna : „Ce fi s-a întîmplat ?"

Aceasta a fost prima lor „neînţelegere".

Abia isprăvise Marius să-i facă această mustrare din ochi, cînd cineva străbătu aleea. Era un invalid foarte încovoiat, foarte zbîrcit şi cu părul foarte alb, într-o uniformă din timpul lui Ludovic al XV-lea, purtînd pe piept mica decoraţie ovală de postav roşu cu spadele încrucişate, crucea Sfîntul Ludovic pentru soldaţi şi, pe lîngă asta, împodobit cu o mînecă fără braţ înăuntru, cu
0 bărbie de argint şi cu un picior de lemn. Lui Marius
1 se păru că omul acesta avea o înfăţişare foarte mulţu
mită. I se păru chiar că bătrînul cinic, pe cînd şchiopăta
alături de el, îi făcuse cu ochiul frăţeşte şi vesel, ca şi
cum o întîmplare oarecare i-ar fi făcut să se înţeleagă
şi să guste laolaltă vreun noroc neaşteptat. Ce anume
îl putea face să fie atît de mulţumit pe acest ciob al lui
Marte ? Ce se petrecuse, oare, între piciorul acesta de
lemn şi celălalt ? Marius era în culmea geloziei. „Poate
că a fost de faţă ! îşi spuse el. Poate că a văzutI" Şi avu
poftă să-l nimicească pe invalid.

---

[1] Personaje din comediile lui Beaumarcfoais (secolul al XVIII-Iea) 7 primul în *Bărbierul din Sevilla,* este tipul băfrînului gelos ; celălalt, în *Nunta lui Figaro,* încarnează adolescenţa naivă, plină de spontanei' tate sinceră în exprimarea sentimentelor.

Timpul însă netezeşte tot. Această mînie a lui Marius împotriva „Ursulei", oricît de îndreptăţită ar fi fost, trecu. Pînă la urmă o iertă, dar cu greu ; trei zile i-a purtat pică. In vremea asta, şi tocmai din pricina asta, patima lui creştea şi ajungea pînă la nebunie.

IX

ECLIPSA

Am văzut cum Marius descoperise, sau crezuse că descoperă, că Ea se numeşte Ursula. Pofta vine iubind. Era ceva să ştii că o cheamă Ursula ; dar era puţin. Vreme de trei sau patru săptămîni Marius trăise din această fericire. Vru să ştie unde locuieşte fata.

Făcuse o primă greşeală ; căzuse în capcana cu banca Gladiatorului. Mai făcuse şi a doua : nu rămăsese în Luxembourg cînd domnul Leblanc venea acolo singur. O făcu şi pe a treia, nemăsurată : o urmări pe „Ursula"

Ea locuia pe strada Ouest, în partea cea mai puţin umblată a străzii, într-o casă nouă, cu trei caturi, cu o înfăţişare modestă.

Incepînd din acea clipă, Marius, pe lîngă fericirea de a o vedea în Luxembourg, avu o fericire nouă : aceea de a o urmări pînă acasă.

Foamea lui sporea. Ştia cum o cheamă, îi ştia cel puţin numele încîntător, adevăratul ei nume de femeie. Ştia unde locuieşte ; vru să ştie şi cine era.

Intr-o seară, după ce-i urmărise pînă acasă şi-i văzuse intrînd pe poartă, intră şi el în urma lor şi spuse cu îndrăzneală portarului :

— S-a întors acasă domnul de la etajul întîi ?

— Nu — răspunse portarul — domnul de la al treilea.

Făcuse încă un pas. Acest succes îl încuraja pe Marius.

— La stradă ? întrebă el.

— Auzi vorbă ! răspunse portarul. Toate odăile sînt la stradă.

— Şi cu ce se ocupă acest domn ? reluă Marius.

— E rentier, domnule. Un om foarte bun, care, deşi
nu-i bogat, îi ajută pe cei nenorociţi.

— Cum îl cheamă ? întrebă iarăşi Marius.

Portarul ridică fruntea şi spuse :

— Nu cumva domnul e de la politie ?

Marius plecă destul de ruşinat, dar foarte încîntat. înainta.

„Bine, gîndi el. Ştiu că se numeşte Ursula, că este fiica unui rentier şi că locuieşte acolo, în strada Ouest, la etajul al treilea."

A doua zi, domnul Leblanc şi fiica sa nu rămaseră decît scurtă vreme în Luxembourg; plecară cînd era încă lumină. Marius îi urmări pînă în strada Ouest, cum îi era obiceiul. Ajungfînd la poartă, domnul Leblanc o lăsă pe fiica sa să treacă întii, apoi, înainte de a păşi pragul, se opri, se întoarse şi-l privi ţintă pe Marius.

A treia zi nu mai veniră la Luxembourg. Marius îi aşteptă zadarnic toată ziua.

La căderea nopţii, se duse în strada Ouest şi văzu lumină la ferestrele de la etajul al treilea. Se plimbă pe sub ferestre pînă cînd se stinse lumina.

In ziua următoare, nimeni la Luxembourg. Marius aşteptă toată ziua, apoi se duse să facă de strajă sub ferestre. Stătea aşa pînă la zece seara. Cina o lua pe apucate. Frigurile dau tărie bolnavului şi dragoste în-drăgostitului.

In felul acesta trecură opt zile. Domnul Leblanc şi fiica sa nu se mai arătau la Luxembourg. Marius făcea presupuneri triste; în timpul zilei nu îndrăznea să pîn-dească la poartă, se mulţumea să meargă pe înnoptate, să privească îndelung lumina roşietică a geamurilor. Din cînd în cînd, zărea prin ele umbre şi inima-i bătea ne-buneşte.

In a opta zi, cînd ajunse sub ferestre, nu mai era lumină. „Uite .' spuse el, n-au aprins încă. Totuşi, e întuneric. Oare să fi ieşit ?" Aşteptă pînă la zece. Pînă la miezul nopţii. Pînă la unu noaptea. Nici o lumină nu se aprinse la ferestrele etajului al treilea şi nimeni nu se înapoie acasă. Pîec;j foarte amărît,

A doua zi — căci el nu trăia decît de la o zi la alta — a doua zi nu mai găsi pe nimeni la Luxembourg; se aştepta la asta ; pe înnoptate se duse la locuinţă. Nici o lumină la ferestre ; obloanele erau închise ; tot etajul al treilea era în întuneric. Marius bătu la poartă, intră şi-i spuse portarului :

— Domnul de la al treilea...

— S-a mutat, răspunse portarul.

Marius se clătină şi spuse încet :

— Dar de cînd ?

— De ieri.

— Unde locuieşte acum ?

— Nu ştiu.

— Nu şi-a lăsat noua adresă ?

— Nu.

Şi portarul, ridicînd capul, îl recunoscu pe Marius.

— Aha, dumneata eşti ! spuse el. Aşadar, tot poliţist erai !

CARTEA A ŞAPTEA

PATRON-MINETTE

I

MINELE ŞI MINERII

Toate societăţile omeneşti au ceea ce se numeşte în teatru un al treilea subsol. Solul social este răscolit pretutindeni, cînd pentru bine, cînd pentru rău. Lucrări ca acestea se suprapun. Există galerii superioare şi galerii inferioare. Acest subsol întunecat, care uneori se prăbuşeşte sub civilizaţie şi pe care nepăsarea noastră îl calcă în picioare, are o culme şi un străfund. In secolul trecut Enciclopedia era o mină ' aflată aproape sub cerul liber, întunericul, acest zămislitor mohorît al creştinismului primitiv, nu aştepta decît un prilej ca să izbucnească sub Cezari şi să înece în lumină neamul omenesc. Căci în întunericul sfînt se află ascunsă lumina latentă. Vulcanii sînt plini de o umbră în stare să azvîrle flăcări. Orice lavă este întuneric la început. Catacombele în care s-a slujit prima liturghie nu erau numai pivniţele Romei, ci subteranele lumii întregi.

Dedesubtul alcătuirii sociale, această minune urîţită ca o cocioabă, afli săpături de toate soiurile. Este mina religioasă, mina filozofică, mina politică, mina economică, mina revoluţionară. Unul sapă cu ideile, altul cu cifrele şi un altul cu mînia. Oamenii se cheamă şi-şi răspund dintr-o catacombă într-alta.

---

[1] Enciclopedia, dicţionarul ştiinţelor şi artelor, publicat de Diderot Şi D'Alembert, era o „mină" fiindcă submina baza regimului feudal, combătînd catolicismul, intoleranţa, absolutismul şi exploatarea feudală.

Utopiile îşi fac drum pe sub pămînt în aceste jgheaburi. Acolo ele se despart în toate direcjiilc. Uneori tot acolo se întîlnesc şi se înfrăţesc. Jean-Jacques împrumută tîrnăcopul său lui Diogene, care-i dă în schimb lanterna. Uneori ele se războiesc. Calvin îl ia la rost pe Socin. ' Dar nimic nu poate opri şi nici întrerupe avîntul către {el al tuturor acestor energii şi marea activitate simultană care se zbate, urcă şi coboară şi se ridică din nou în aceste întunecimi şi care înlocuieşte cu încetul ce e sus cu ce e jos şi ce este în afară cu ce este înăuntru ; nemărginit furnicar necunoscut. Societatea abia îşi dă seama de această răscolire care-i lasă liniştită suprafaţa, dar îi schimbă măruntaiele. Cîte galerii subterane, tot atîtea munci felurite, tot atîtea soiuri de zăcăminte date la iveală. Ce iese din toate aceste răscoliri adînci ? Viitorul.

Cu cît te cufunzi mai mult, cu atît muncitorii sînt mai tainici. Munca este bună pînă la un grad, pe care filozoful social ştie să-l recunoască ; dincolo de gradul acela, e îndoielnică şi amestecată ; mai jos devine înfricoşătoare. La o anumită adîncime săpăturile nu mai pot fi pătrunse de spiritul civilizaţiei ; limita pînă la care omul poate respira este depăşită, iar dincolo de ea s-ar putea să se ivească monştri.

Scara care coboară e ciudată ; şi fiecare treaptă corespunde unui etaj unde filozofia se poate statornici şi unde întîlneşti cîte unul din acei lucrători, uneori minunaţi, alteori hidoşi. Sub Ioan Huss[2] este Luther, sub Luther — Descartes, sub Descartes — Voltaire, sub Voltaire — Condorcet, sub Condorcet — Robespierre, sub Robespierre — Marat, sub Marat — Babeuf[3]. Şi asta

---

[1] Calvin, reformator religios francez ; biserica protestantă înfiinţată de el (Franţa, Elveţia, Scoţia, Olanda, Ungaria) simplifica cultul şi ierarhia preoţească. Socin, reformator religios italian, respingea treimea din teologia creştină-

[2] Reformator religios ceh din secolele XIV-XV.

[1] Iacobin. Unul dintre reprezentanţii de frunte ai comunismului utopic. A încercat să organizeze un complot împotriva directoriului, pentru a relua şi continua revoluţia socială, dar a fost arestat şi executat (1797).

merge mereu mai departe ; mai jos, împîclit, la hotarul care desparte nedesluşitul de nevăzut, se zăresc alţi oameni, întunecaţi, care poate că nici nu există încă. Cei de ieri sînt stafii, cei de mîine sînt larve. Ochiul minţii îi zăreşte nelămurit. Plămădeala embrionară a viitorului este una din viziunile filozofului. O lume haotică în stare de făt. Ce plăsmuire nemaiauzită 1 Saint-Simon, Owen, Fourier se află şi ei acolo, în galerii lăturalnice.

Desigur, cu toate că un lanţ dumnezeiesc, nevăzut, îi leagă laolaltă, fără ştirea lor, pe toţi aceşti pionieri subterani, care aproape totdeauna se cred izolaţi şi totuşi nu sînt, muncile lor sînt foarte felurite şi lumina unora nu se potriveşte cu flacăra altora. Unii sînt asemenea îngerilor, alţii tragici. Cu toate acestea, oricare ar fi contrastul, toţi aceşti muncitori, de la cel mai de sus pînă la cel mai de jos, de la cel mai înţelept pînă la cel mai nebun, au o asemănare, şi anume : dezinteresarea. Marat se uită pe sine, la fel cu Isus. Ei se dau la o parte, uită de ei înşişi, nu se gîndesc de loc la ei. Văd altceva decît fiinţa lor. Au o privire, şi privirea aceasta caută absolutul. Cel dintîi poartă în ochi tot cerul ; celălalt, oricît ar fi de nepătruns, are sub pleoape lumina palidă a infinitului. Cel care are acest semn : privirea strălucitoare, trebuie venerat, orice ar face. Privirea întunecată este celălalt semn. Cu ea începe răul. Staţi pe gînduri şi tremuraţi în faţa celui lipsit de privire. Ordinea socială îşi are şi săpătorii săi întunecaţi.

Este un punct unde coborîrea în adînc înseamnă în-mormîntare şi unde lumina se stinge.

Dedesubtul tuturor acestor mine, dedesubtul tuturor galeriilor, dedesubtul întregului sistem nemărginit de ramificaţie subterană a progresului, mai jos decît Marat, decît Babeuf, mai jos, mult mai jos şi fără nici o legătură cu etajele superioare, se află ultima galerie. Loc de groază. Pe acesta l-am numit al treilea subsol. E groapa întunericului, temniţa orbilor. ***„Interi."***

E calea spre abisuri.

II

LA FUND

Acolo, uitarea de sine piere. Diavolul se înfiripează nelămurit ; fiecare pentru el. Eul fără ochi urlă, caută, dibuie şi roade. în acest hău este Ugolino social.

Puţin Ie pasă acestor umbre spăimîntătoare, ce se învîrtesc în groapă, jumătate animale, jumătate năluci, de progresul universal, a cărui idee şi nume nici nu le cunosc ; fiecare nu are decît grija de a se îndestula pe sine. Ele sînt aproape inconştiente şi înăuntrul lor este un fel de negură care te Mioară. Au două mame, amîndouă vitrege : neştiinţa şi mizeria. Au o călăuză : nevoia ; şi pentru toate formele de îndestulare, pofta. Sînt lacome cu brutalitate, adică fioroase, nu în felul tiranului, ci în al tigrului. Aceste larve trec de la suferinţe la crimă ; urmare firească, zămislire ameţitoare, logică a umbrei. Ceea ce se tîrăşte în al treilea subsol social nu mai este dorinţa înnăbuşită de absolut, ci protestul materiei. Omul ajunge balaur. Porneşte de la foame şi sete şi ajunge Satana. Din această hrubă iese Lacenaire.

S-a putut vedea adineauri, în cartea a patra, unul din despârţămintele de sus ale minei, din marea galerie politică, revoluţionară şi filozofică. Acolo, spuneam noi, totul este nobil, curat, serios, cinstit. Acolo, desigur, unii se pot înşela şi chiar se înşală, dar greşeala implică atîta curaj, încît ajunge vrednică de respect. întreaga muncă ce se face acolo are un nume : Progresul.

Iar acum să ne aruncăm ochii în alte adîncuri ale groazei.

Dedesubtul societăţii o spunem iar, se află prăpastia fără fund a râului, şi va rămîne acolo pînă în ziua cînd neştiinţa va fi împrăştiată. Această hrubă este aşezată sub celelalte şi este duşmanul lor. Este ura care nu cruţă nimic. Hruba asta nu-şi are filozofii ei ; pumnalul ei n-a ascuţit niciodată o pană. Bezna sa nu are nici o legătură cu funinginea măreaţă a călimării. Niciodată degetele nopţii care se încleştează sub această boltă înnăbuşitoare 288

n-au răsfoit o carte şi nici n-au desfăcut un jurnal. Pentru Cartouche [1], Babeuf nu-i decît un exploatator ; Marat este un aristocrat pentru Schienderhannes [2]. Acest subsol are ca ţintă prăbuşirea totală.

Totală. împreună cu galeriile superioare, pe care le urăşte. In furnicarea sa hidoasă, el nu sfredeleşte numai ordinea socială actuală, ci sapă filozofia, ştiinţa, dreptul, gîndirea omenească ; el sapă civilizaţia, revoluţia, progresul. Pe scurt, el se numeşte furt, prostituţie, tîlhărie şi omor. El este bezna şi vrea haosul. Bolta lui e făcută din neştiinţă.

Toate galeriile celelalte, cele de sus, n-au decît un scop : s-o facă să dispară. Către asta tind filozofia şi progresul, prin toate mijloacele lor, prin îmbunătăţirea realului, ca şi prin contemplarea absolutului. Distrugeţi galeria : Neştiinţă, şi veţi distruge subsolul: Crimă.

Să adunăm în cîteva cuvinte o parte din ceea ce am scris mai sus. Singura primejdie socială este întunericul.

Umanitatea însemnează identitate. Toţi oamenii sînt făcuţi din acelaşi lut. Nici o deosebire, cel puţin aici pe pămînt, în ursita lor. Aceeaşi umbră înainte de a se naşte, aceeaşi carne în timpul vieţii, aceeaşi ţărînă după. Dar neştiinţa amestecată cu aluatul omenesc îl înnegreşte. Această întunecime de netămăduit pătrunde în adîncul omului şi acolo devine Răul.

III

BABET, GUEULEMER, CLAQUESOUS ŞI MONTPARNASSE

Un cuartet de tîlhari, Claquesous, Gueulemer, Babet şi Montparnasse, cîrrnuia între 1830 şi 1835 al treilea subsol al Parisului.

---

[1] Celebru bandit parizian.

[2] Celebru bandit german, care opera prin regiunea romană în anii directoriului şi consulatului : prins şi executat în ll»3

Gueulemer era un Hercule decăzut. Hruba lui era canalul de la Arche-Marion. Avea 1 metru 90, piept de marmură, bicepşi de bronz, răsuflarea ca dintr-o peşteră, trunchiul de uriaş şi ţeasta de pasăre. Credeai că vezi pe Hercule Farnese ' îmbrăcat cu pantaloni de dril şi jiletcă de catifea de bumbac. Gueulemer, clădit atît de sculptural, ar fi putut supune monştrii ; i se păruse mai simplu să fie el însuşi unul. Fruntea îngustă, tîmplele largi, sub patruzeci de ani şi totuşi cu laba gîştei pe lîngă ochi, părul aspru şi scurt, obrazul păros, barba de mistreţ, iată omul I Muşchii lui cereau muncă, dar tîmpenia lui o respingea. Era o putere mare şi leneşă. Era ucigaş din nepăsare. Lumea îl socotea creol. Se pare că avusese de-a face cu mareşalul Brune[2], pe cînd era hamal la Avignon în 1815. După stagiul acesta, se făcuse bandit.

Pirpirenia lui Babet contrasta cu masa de carne care era Gueulemer. Babet era slab şi învăţat. Era străveziu, dar de nepătruns. Puteai să vezi prin el, dar nu-i citeai nimic în ochi. Se da drept chimist. Fusese măscărici la Bobeche şi paiaţă la Bobino. Jucase în vodeviluri la Saint-Michel[3]. Era un om chibzuit, vorbea frumos, zîm-bea cu înţeles şi-şi sublinia gesturile. Meseria lui era să vîndă sub cerul liber busturi de gips şi portretele „şefului statului". Afară de asta, mai scotea şi măsele. Arătase monştri pe la bîlciuri şi avusese chiar şi o baracă cu trîmbiţă şi afişul următor : „Babet, artist dentist, membru al academiilor, face experienţe fizice asupra metalelor şi metaloizilor, scoate măsele, extrage colţurile pe care le-au lăsat confraţii. Tariful : o măsea, un franc şi cincizeci ; două măsele, doi franci ; trei măsele, doi franci cincizeci. Profitaţi de ocazie." (Acest „Profitaţi de ocazie" însemna : scoateţi-vă cît mai multe.) Fusese însurat şi

---

[1] Celebră statuie de marmură din antichitatea greacă, operă a sculp
torului atenian Glycon, azi într-un muzeu din Neapole. înfăţişează
pe eroul legendar grec Heracle (latineşte : Hercules), personificare a
forjei. A aparjinut familiei aristocrate Farnese din Roma.

[2] Mareşal francez, care s-a distins în timpul războaielor revoluţiei.

* Orăşel de provincie tn Lorena. Ca în toaie garnizoanele din nord
şi est, se perindau pe acolo adesea trupe ambulante, care reprezentau piese uşoare pentru distracţia militarilor.

avusese copii, dar nu mai ştia ce se întîmpiase nici cu nevasta şi nici cu copiii lui. Ii pierduse cum ai pierde o batistă. Ca o deosebită excepţie în lumea întunericului din care făcea parte, Babet citea jurnale. Intr-o zi, pe vremea cînd îşi avea încă familia cu el în baraca lui pe roate, citise în *Le Messager* că o femeie a născut un copil sănătos cu cap de viţel : „Asta noroc ! strigă el. Nevesti-mi nu i-ar trece prin minte să-mi facă un asemenea copil."

De atunci a părăsit totul ca să-i „vie de hac Parisului". Expresia lui.

Ce era Ciaquesous ? Era noaptea. Ca să se arate, aştepta mai întîi să se întunece cerul. Seara ieşea dintr-o văgăună în care se înapoia înaintea zorilor. Unde se afla această văgăună ? Nimeni nu ştia. Chiar în bezna cea mai adîncă, nu vorbea tovarăşilor săi decît întorcîndu-se cu spatele la ei. Il chema, oare, Ciaquesous ? Nu. El spunea : „Mă numesc Deloc". Dacă se ivea o luminare, el îşi punea masca. Era ventrilog. Babet spunea : „Ciaquesous e un curăţitor de latrine cu două voci". Ciaquesous era nedesluşit, rătăcitor, fioros. Nici nu erai sigur că are un nume, deoarece Ciaquesous era o poreclă ; nu erai sigur că are o voce, pentru că vorbea din burtă mai mult decît din gură ; nu erai sigur că are un chip, pentru că nimeni nu-i văzuse altceva decît masca. Dispărea ca o arătare şi apărea ca şi cum ar fi ieşit din pămînt.

Montparnasse era o fiinţă lugubră. Montparnasse era un copil ; nici douăzeci de ani, un chip drăguţ, buzele ca cireaşă, părul negru, frumos ; avea lumina primăverii în priviri; avea toate viciile şi rîvnea la toate crimele. O fărădelege săvîrşită îi deschidea pofta pentru o alta şi mai mare. Era ştrengarul ajuns puşlama şi puşlamaua ajunsă tîlhar. Era drăgălaş ca o femeie, gingaş, voinic,. molatic, crud. Purta pălăria cu marginea ridicată în stînga, pe unde scotea un smoc de păr, după moda din 1829.

Trăia din tîlhării. Redingota îi era foarte bine croită, dar jerpelită. Montparnasse era un chip din jurnalele de modă, lovit de mizerie şi săvîrşind crime. Pricina tuturor

nelegiuirilor pe care le săvîrşea acest tînar era dorinţa de a fi bine îmbrăcat. Prima lucrătoare drăguţă care îi spusese : „Eşti frumos" îi aruncase o pată de umbra în inimă şi făcuse din acel Abel un Cain.

Simţindu-se frumos, voise să fie şi elegant ; or, cea dintîi eleganţă e trîndăvia ; trîndăvia omului sărac înseamnă crimă. Puţine haimanale erau atît de temute ca Montparnasse. La optsprezece ani avea cîteva cadavre pe conştiinţă. In umbra acestui ticălos zăceau mai mulţi trecători cu braţele întinse, cu faţa într-o băltoacă de sînge.

Cu părul pomădat şi creţ, strîns în talie, cu şolduri de femeie, cu bustul de ofiţer prusac, însoţit de şoaptele de admiraţie ale fetelor de pe bulevard, cu cravata iscusit înnodată, cu arma în buzunar şi cu o floare la butonieră — astfel arăta acest filfizon al monnîntului.

IV

ALCĂTUIREA BANDEI

Toţi aceşti patru bandiţi laolaltă formau un fel de Profeu [1], şerpuind printre poliţişti şi silindu-se să scape de privirile iscoditoare ale lui Vidocq „sub felurite chipuri : arbore, flacără, fîntînă", împrumutîndu-şi între ei numele şi iscusinţele, ascunzîndu-se în propria lor umbră, fiind tainiţă şi adăpost unii pentru alţii, lepădîndu-şi personalităţile cum ai scoate un nas pus la bal mascat, uneori contopindu-se într-atîta că nu mai era decît unul singur, alteori înmulţindu-se astfel că însuşi Coco-Lacour [2] îi socotea o sumedenie.

Aceşti patru oameni nu erau patru oameni ; ei însemnau un fel de lotru tainic cu patru capete, care lucra

---

[1] Zeitate marină cu mai multe chipuri.

[2] Vidocq şi Coco-Lacour — poliţişti din timpul monarhiei censitare (1815—1848). Primul, fost bandit, împăcat cu poliţia, a lăsat memorii interesante şi o carte despre *Hoţii, moravurile şi limba lor* (1837)

în mare asupra Parisului; erau un polip monstruos al răului, aşezat în străfundul societăţii.

Datorită răspîndirii lor şi refe/ei ascunse de legături, Babet, Gueulemer, Claquesous şi Montparnasse aveau întreprinderea generală a capcanelor din departamentul Senei. Ei dădeau trecătorilor lovituri de stat de derbedei. Cei care scorneau idei de soiul acesta, oamenii cu imaginaţie întunecată, li se adresau lor pentru a le înfăptui ; li se dădea planul celor patru ticăloşi şi ei se însărcinau să joace piesa. Lucrau după scenariu. Erau întotdeauna în măsură să pună la îndemînă personalul potrivit pentru toate atentatele la care era nevoie să mai pună umărul cineva şi care puteau aduce destui bani.

Dacă se căutau braţe pentru o crimă, ei închiriau făptaşii. Aveau Ja dispoziţie o trupă de actori ai întunericului pentru toate tragediile din caverne.

De obicei, se întruneau la căderea nopţii, oră cînd se trezeau din somn, pe maidanele din vecinătatea Salpe-frierei, şi acolo tăinuiau. Aveau înaintea lor douăsprezece ore negre şi le hotărau întrebuinţarea.

Patron-Minette se numea în circulaţia subpămînteană tovărăşia acestor patru oameni. în ciudata limbă populară veche, care se pierde cu fiecare zi, *Patron-Minette* înseamnă ,,dis-de-dimineaţă", astfel cum *Entre chien et loup* înseamnă „seara". Această denumire, *Patron-Minette,* venea pesemne de la ora cînd se isprăveau treburile lor, zorile fiind clipa cînd fantomele se risipesc şi bandiţii se despart. Cei patru inşi erau cunoscuţi sub această poreclă.

Cînd preşedintele curţii cu juri s-a dus să-l vadă pe Lacenaire în temniţă, l-a întrebat despre o fărădelege pe care Lacenaire o tăgăduia : „Cine a săvîrşit-o ?" întrebă preşedintele. Lacenaire a dat acest răspuns, de neînţeles pentru magistrat, dar limpede pentru poliţie : „Poate că *Patron-Minette".*

Poţi ghici uneori o piesă după lista personajelor; tot astfel, aproape că poţi cînfări o bandă după lista bandiţilor. Cum aceste nume mai trăiesc încă în anumite me-

morii, lista tovarăşilor de căpetenie ai lui iată *Patron-Minette*:

Panchaud, zis Primăvăraticul, zis Alică,
Brujon (era o dinastie a Brujonilor ; nu ne lăsăm pînă nu spunem un cuvînt şi despre ea),
Boulatruelle, cantonierul pe care l-am mai zărit cîndva,
Laveuve,
Finistere,
Homere Hogu, negru,
Mardisoir,
Depeche,
Fauntleroy, zis Florăreasa,
Glorieux, ocnaş liberat,
Barrecarosse, zis domnul Dupont,
Lesplanade-du-Sud,
Poussagrive,
Carmagnolet,
Kruideniers, zis Bizarro,
Mangedentelle,
Les-pieds-en-l'air,
Demi-Liard, zis Deux-Miliards
etc, etc.

Am mai lăsat cîţiva la o parte şi nu dintre cei mai răi. Aceste nume au chipurile lor. Ele se potriveau nu numai unor fiinţe, ci unor specii întregi. Fiecare din aceste nume corespunde unui soi din acele ciuperci monstruoase care cresc dedesubtul civilizaţiei.

Fiinţele acestea, care-şi arătau arareori chipul, nu erau dintre cele pe care le vezi trecînd pe stradă. In timpul zilei, obosiţi de cruzimile de peste noapte, se culcau cînd în varniţe, cînd în cartierele părăsite din Montmartre sau din Montrouge [1], uneori în canale. Se îngropau.

Ce-au devenit aceşti oameni ? Ei există încă. Au existat întotdeauna. Horaţiu îi pomeneşte : *Ambubaiarum collegia,*

---

[1] Primul, cartier din nordul Parisului, pe pantele colinei cu acelaşi nume. Celălalt, orăşel aşez3t imediat la sud de Paris. Altădată se exploatau cariere de piatra în jurul Ier.

pharmacopolae, mendici, mimae ' ; şi a ti (a timp **cit** societatea va rămîne ceea ce este astăzi, vor fi şi ei ceea ce sînt.

Sub bolţile întunecate ale hrubei lor, renasc mereu din scursorile sociale. Se întorc strigoi, mereu aceiaşi ; atît că nu mai poartă aceleaşi nume şi nu mai sînt în aceeaşi piele. Chiar cînd indivizii au fost stîrpifi, tribul trăieşte încă.

Au întotdeauna aceleaşi însuşiri. De la trîntor pînă Ia vagabond, rasa se păstrează curată. Adulmecă pungile şi ceasornicele de buzunare. Aurul şi argintul au pentru ei un miros. Sînt pe lume burghezi lesne crezători, despre care s-ar putea spune că au o înfăţişare de victime. Oamenii aceştia urmăresc cu răbdare asemenea burghezi. Cînd trece un străin sau un provincial, tresar ca păianjenul.

Cînd îi întîlneşti sau îi zăreşti, către miezul nopţii, pe o stradă pustie, sînt îngrozitori. Nu seamănă a oameni, ci a năluci plăsmuite din neguri vii ; s-ar spune că în mod obişnuit fac una cu întunericul, că nu se deosebesc de el, că umbra este sufletul lor şi că s-au desprins atunci din noapte, ca să trăiască doar cîteva clipe de viaţă monstruoasă.

Ce trebuie făcut pentru a stîrpi aceste larve ? Lumină. Lumină în valuri. Nici un liliac nu se poate împotrivi zorilor. Luminaţi adîncurile societăţii .'

---

[1] Colegii de flautişti, şarlatani, cerşetori, comedianţi (în original în limba latină).

CARTEA A OPTA

SĂRACUL CEL PĂCĂTOS

I

MARIUS, CAUTIND 0 FETIŢA CU PĂLĂRIE, GĂSEŞTE UN OM CU ŞAPCA

A trecut vara, şi apoi şi toamna ; a venit iarna. Nici domnul Leblanc şi nici tînăra fată nu s-au mai întors Ia Luxembourg. Marius nu mai avea decît un gînd : să vadă iar chipul acela duios şi plin de farmec. Ii căuta mereu şi pretutindeni, dar nu-i afla nicăieri. Nu mai era Marius, visătorul entuziast, omul hotărît, înflăcărat şi puternic, îndrăzneţul care înfrunta soarta, mintea care făurea planuri de viitor unul după altul, firea tînără, plină de planuri, de mîndrie, de idei şi de voinţă ; era doar un cîine rătăcit. Se cufundă într-o tristeţe adîncă. Totul se sfîrşise. Munca îl dezgusta, plimbarea îl obosea, singurătatea îl plictisea. Natura nemărginită, atît de bogată altădată de forme, de lumini, de glasuri, de sfaturi, de făgăduinţe, orizonturi şi învăţăminte, era acum un deşert înaintea lui. I se părea că totul pierise.

Se gîndea mereu, căci nu putea altfel, dar gîndurile nu-l mai mulţumeau. La toate îndemnurile pe care i le şopteau ele, Marius răspundea în sinea lui : „La ce bun ?"

îşi făcea sute de mustrări : „De ce am urmărit-o ? Eram atît de fericit numai s-o pot vedea ! Ea mă privea ; ce puteam dori mai mult ? Părea că mă iubeşte. Oare asta nu e tot ? Ce mai voiam ? Mai mult decît atît nu se poate. Am fost un nesocotit. A mea e vina" etc, etc. La început, Courfeyrac, căruia Marius nu i se spovedea niciodată, pentru că aşa era firea lui, dar care ghicea aproape tot, pentru că aşa era el croit, îl felicitase că e îndrăgostit, ceea ce, de altfel, îl umplea de uimire ; mai

pe **urmă, văzîndu-l pe** Marius copleşit de **tristeţe,** îi spuse în sfîrşit : „Văd că n-ai fost decît un dobitoc. Haide, vino la Chaumiere I"

Odată, încrezător în soarele frumos de septembrie, Marius s-a lăsat dus de Courfeyrac, Bossuet şi Grantaire]a balul de la Sceaux ', nădăjduind — ce vis ! — că poate o va regăsi acolo. Bineînţeles că n-a văzut-o tocmai pe aceea pe care o căuta. „Aici totuşi pot fi regăsite toate femeile pierdute", mormăia Grantaire pentru sine. Marius îşi lăsă prietenii la bal şi se întoarse acasă pe jos, singur **prin** noapte, ostenit, înfrigurat, cu ochii tulburi şi trişti, chinuit de zgomotul şi praful stîrnit de trăsurile pline cu lumea ce se înapoia cîntînd de la serbare şi trecea pe lîngă el, care, descurajat cum era, căuta să se învioreze respirînd miresmele tari ale nucilor din marginea drumului.

Trăia din ce în ce mai singur, năuc, copleşit, pradă cu totul chinului său lăuntric, zbătîndu-se în durerea sa ca lupul în capcană şi căutînd pretutindeni **fiinţa** pe care n-o mai găsea nicăieri, mistuit de dragoste.

Altă dată i se întîmplă ceva cu totul ciudat. Se întîl-nise pe una din străduţele din vecinătatea Bulevardului Invalizilor cu un om îmbrăcat ca un lucrător, ce purta o şapcă cu cozoroc lung, de sub care ieşeau afară cîteva şuvife de păr foarte albe. Marius fu izbit de frumuseţea acestui păr alb şi se uită cu luare-aminte la omul care mergea încet şi parcă adîncit în gînduri dureroase. Lucru ciudat, i se păru că recunoaşte pe domnul Leblanc. Era acelaşi păr, acelaşi profil, atît cît se putea vedea de sub şapcă, aceeaşi înfăţişare, doar ceva mai tristă. Dar de ee hainele acestea de lucrător ? Ce însemna asta ? Care-o fi rostul acestei deghizări ? Marius fu foarte mirat. Cînd se dezmetici, primul său gînd fu să urmărească pe omul ăsta ; cine ştie dacă nu era, în sfîrşit, pe urma pe care o căuta ! In orice caz, trebuia să-l revadă de aproape şi să lămurească misterul. Dar gîndul acesta îi venise prea

[1] La Sceaux, orăşel din sudul Parisului, exista, în prima jumâfate ª secolului al XlX-lea, un parc cu distracţii variate în Jurul unui vast '•cal de dans.

tîrziti şi omul dispăruse. Intrase pe una din **străduţele** lăturalnice şi Marius îi pierdu urma. Această întîlnire îl nelinişti cîteva zile, apoi i se şterse din minte. „La urma urmei, îşi spuse el, poate că n-a fost decît o asemănare."

11

DESCOPERIRE

Marius locuia tot în Casa Gorbeau, unde nu lua seama la nimeni.

într-adevăr, în vremea aceea nu mai erau în casă alţi locatari decît el şi familia Jondrette, pentru care plătise o dată chiria, fără ca măcar să fi stat de vorbă nici cu tatăl, nici cu mama şi nici cu fetele. Ceilalţi chiriaşi se mutaseră sau muriseră, sau fuseseră daţi afară pentru neplată.

Intr-una din zilele iernii aceleia soarele se arătase pu(in după-amiază, dar era în 2 februarie, ziua Intîmpi-nării Domnului, al cărei soare înşelător, premergător unui frig de şase săptămîni, i-a inspirat lui Mathieu Laen-sberg' aceste două versuri rămase cu drept cuvînt celebre :

„De bine ce străluceşte
Ursu-n bîrlog se
ghemuieşte".

Marius. tocmai ieşise din bîrlogul său. Se lăsa noaptea. Era ora cinei, fiindcă începuse din nou să cineze ; o, slăbiciuni ale pasiunilor ideale !

Tocmai trecea pragul uşii pe care coana Bougon îl mătura chiar în clipa aceea, rostind acest monolog vrednic de t'ⁿut minte : „Mai e ceva ieftin în ziua de azi ? Toate sînt scumpe. Numai necazu-i ieftin ; necazul îl ai pe-o nimica toată !"

' Autorul unui *Almanah,* zis *din Liige,* după oraşul unde a apărut mai întîi (secolul al XVII-lea). Numeroase retipăriri l-au popularizat pînă în secolul al XlX-lea.

Man'us se îndreptă cu paşi înceţi pe bulevard către barieră, ca să ajungă în strada Saint-Jacques. înainta dus pe gînduri, cu capul plecat.

Deodată se simţi lovit cu cotul prin ceafă ; se întoarse şi văzu două fete în zdrenţe, una înaltă şi subţire, cealaltă ceva mai măruntă, care treceau repede, gîfîind, înspăi-mîntate, părînd că vor să fugă ; veneau spre el, nu-î văzuseră şi-l atinseră în treacăt. Pe întuneric Marius zări chipurile lor pămînfii, părul despletit şi zbîrlit, bonetele groaznice, rochiile zdrenţuite şi picioarele goale. In timp ce alergau, vorbeau între ele. Cea mai înaltă spunea tocmai foarte încet: „Au venit sticleţii. Erau să mă înhaţe." Cealaltă îi răspunsese : „I-am văzut şi eu. D-aia am fulit-o 1"

Marius înţelese din acest argou înfiorător că jandarmii sau sergenţii de stradă erau să le prindă pe aceste două copile şi că ele izbutiseră să fugă.

Se pierduseră printre arborii de pe bulevard, ca o pată albă care se mistuie în întuneric. . Marius se opri o clipă.

Cînd să-şi urmeze drumul, zări pe jos, la picioarele lui, un pachet cenuşiu. Se aplecă şi-l ridică. Era un soi de plic care părea plin cu hîrtii.

— Aşa — murmură el — nenorocitele au pierdut asta.

Se întoarse din drum şi strigă după ele, dar degeaba ; se gîndi că fetele se vor fi depărtat, aşa că puse pachetul în buzunar şi se duse să cineze.

Ceva mai departe, văzu pe o alee a străzii Mouffetard un sicriu de copil, învelit cu o pînză neagră, aşezat pe trei scaune şi luminat de o luminare. Cele două fete de adineauri îi veniră iarăşi în minte.

„Sărmanele mame ! gîndi el. Este totuşi un lucru mai trist decît să-ţi vezi copiii murind : acela de a-i vedea călcînd pe un drum greşit."

Apoi, aceste umbre care dăduseră forme felurite tris
teţii lui îi fugiră din minte şi se cufundă din nou în
gîndurile lui de totdeauna. începu să se gîndească iarăşi
J şase luni de dragoste şi de fericire sub cerul liber

şi în plină lumină, printre arborii frumoşi ai Luxem-bourgului.

„Cît de întunecată a ajuns viaţa mea ! îşi spunea el. Văd şi acum fete tinere. Atîta doar că altădată îmi păreau îngeri şi astăzi îmi par nişte strigoi."

III

„QUADRIFRONS" '

Seara, pe cînd se dezbrăca de culcare, găsi în buzunarul hainei pachetul pe care îl ridicase pe bulevard. Il şi uitase. Se gîndi că ar fi bine să-l deschidă şi că, dacă într-adevăr era al lor, poate că găsea în el adresa acelor fete, sau în orice caz lămuririle necesare ca să-l poată înapoia persoanei care-l pierduse.

Desfăcu plicul, care nu era sigilat şi cuprindea patru scrisori, nesigilate şi ele. Adresele erau scrise. Toate patru răspîndeau o duhoare de tutun ordinar. Prima scrisoare era adresată *Domniei-Sale Doamnei Marchize de Grucheray, în piaţa de peste drum de Camera Deputaţilor, nr...*

Marius îşi spuse că poate va găsi în ea lămuririle pe care le căuta şi, de altminteri, de vreme ce scrisoarea nu era închisă, părea că poate fi citită de oricine. Iată-i cuprinsul :

Doamnă Marchiză,

Darul îndurării şi cucernicia este ceea ce uneşte mai strîns societatea. Lăsaţi să se vadă sentimentele Dumneavoastră creştineşti şi aruncaţi o privire îndurătoare asupra acestui nenorocit espanol, victimă a sincerităţii şi a dragostei pentru cauza sfîntă a legitimităţii, pe care a plătit-o cu sîngele său, căreia i-a sacrificat averea toată, ca să apere această cauză, care astăzi se găseşte în cea mai mare mizerie. El nu se îndoieşte că onorabila

---

Cu patru frunţi (în original în limba latină).

Dumneavoastră persoană va acorda un ajutor ca să salveze o viaţă foarte grea pentru un ostaş bine educat şi onorabil, acoperit de răni. Mă bizui dinainte pe omenia care vă însufleţeşte şi pe interesul ce Doamna Marchiză îl poartă unei naţiuni atît de nenorocite. Rugămintea lor nu va fi zadarnică, şi recunoştinţa lor va păstra amintirea voastră încîntătoare. Cu sentimentele mele de respect cu care am cinstea să fiu,

Doamnă,

Don Aivarez, căpitan espanoi de cavalerie, regalist refugiat în Franţa, care se află în drum către patria sa şi nu are mijloc ca să-şi continue călătoria.

Semnătura nu era urmată de nici o adresă. Marius nădăjdui să găsească adresa în a doua scrisoare care avea ca titlu : *Domniei-Sale, Doamnei Contese de Mont-vernet, str. Cassette nr. 9.*

Iată ce citi Marius în ea :

Doamnă contesă,

Sînt o mamă nenorocită cu o familie de şase copii, din care cel mic n-are decît opt luni. Bolnavă de la ultima lăuzie, ma lăsat bărbaţii de cinci luni, nam nici un sprijin pelume, în cea mai mare mizerie. Cu nă-dejdia in doamna contesă, am onoare doamnă, cu adine respect

doamna *Balizard.*

Marius trecu la a treia scrisoare care, ca şi celelalte, era o cerere de ajutor, şi citi : *Domnul Pabourgeot, alegător, negustor de galanterie cu ridicata, str. Saint-Denis, la colţul străzii aux Fers.*

îmi îngădui să vă adresez această scrisoare pentru a vă ruga să-mi acordaţi cinstea preţioasă a simpatiei dv., Şi să vă interesaţi de un literat care a prezentat o dramă Comediei Franceze. *Subiectul acesteia este istoric şi ac-*

ţiunea se petrece în Auvergne pe timpul imperiului. Cred că stilul este natural, concis şi demn de laudă. In patru locuri sînt de cintat cuplete. Comicul, seriosul, neprevăzutul se amestecă cu caracterele variate şi cu un. pic de romantism răspîndit uşor peste toată intriga, ce se desfăşoară misterios şi înaintează prin peripeţii surprinzătoare către un deznodărnînt cu cîteva lovituri de teatru de mare răsunet.

Scopul meu principal este să satisfac dorinţa care însufleţeşte tot mai mult pe omul din veacul nostru, cu alte cuvinte MODA^ *această morişcă capricioasă şi ciudată ce se schimbă mai cu fiecare vînt.*

Cu toate aceste calităţi, mă tem ca gelozia, egoismul autorilor favorizaţi, să nu reuşească a mă ţine departe de teatru, căci ştiu care sînt amărăciunile pe care le înghit noii-veniţi.

Domnule Pabourgeot, reputaţia dv. justificată, de protector luminat al literaţilor, îmi dă curajul să vă trimit pe fiica mea, care vă va expune situaţia noastră nenorocită, lipsit de pîine şi de foc în acest toi de iarnă. Rugămintea de a primi ca un omagiu dorinţa mea de a vă închina această dramă, ca şi toate celelalte pe care le voi mai scrie, este dovada că năzuiesc la cinstea de a mă adăposti sub scutul dv. şi a împodobi scrierile mele cu numele dv. Dacă binevoiţi a mă onora cu un dar cit de umil, voi începe de îndată să fac o poemă pentru a vă plăti prinosul meu de recunoştinţă. Această poemă, pe care voi încerca s-o alcătuiesc cit mai desăvîrşit cu putinţă, vă va fi trimisă dv. înainte de a fi adăugată la începutul dramei şi recitată pe scenă.

Omagiile mele cele mai respectuoase.

Domnului şi Doamnei Pabourgeot

Genftof, literat

P.S. Mă mulţumesc şi cu doi franci.

Scuzaţi-mă că trimit pe fiica mea şi nu mă prezint eu însumi, dar starea jalnică a îmbrăcăminţii mele nu-mi îngăduie, vai, să pot ieşi din casă.

Marius deschise în sfîrşit a patra scrisoare. Avea adresa : *Preamilostivului Domn de la Biserica Saint-Jacques-du-Haut-Pas.*

Ea cuprindea următoarele cîteva rînduri:

Prearnilostive Domn,

Dacă binevoiţi să întovărăşiţi pe fiica mea, veţi vedea o nenorocire îngrozitoare şi vă voi prezenta certificatele mele.

La vederea acestor scripte, sufletul dv. mărinimos va fi mişcat de un sentiment de mare îndurare, căci adevăraţii filozofi încearcă întotdeauna emoţii puternice.

Recunoaşte, binefăcătorule, că trebuie să resimţi cea mai grea lipsă şi este foarte dureros ca, pentru a primi o oarecare uşurare, să fii nevoit a obţine o certificare a autorităţilor asupra sărăciei tale, ca şi cum n-ai fi liber nici măcar să suferi şi să mori de foame aşteptînd ca mizeria ta să fie uşurată. Destinul este prea fatal pentru unii şi prea darnic sau prea ocrotitor pentru alţii.

Aştept venirea sau milostenia dv., dacă veţi binevoi a o face, şi vă rog să primiţi sentimentele respectuoase cu care mă simt cinstit să fiu,

Omule cu adevărat mărinimos,

sluga voastră preaumilă şi

plecată.

P. Fabantou, artist dramatic.

După ce citi aceste patru scrisori, Marius rămase tot atît de nelămurit ca şi înainte.

In primul rînd, nici unul din cei care semnau nu-şi da adresa. Apoi, ele păreau să vină de la patru inşi deosebiţi : don Alvarez, doamna Balizard, poetul Genflot şi artistul dramatic Fabantou ; dar ciudăţenia acestor scrisori era că toate patru fuseseră scrise de aceeaşi mină. Cum să nu crezi că veneau de la aceeaşi persoană ?

In afară de asta, ceea ce făcea ca presupunerea să fie Şi **mai** temeinică, **hîrtia** — grosolană şi îngălbenită — era aceeaşi la toate patru, acelaşi şi mirosul de tutun şi, cu

toate că în chip vădit se încercase să se schimbe stilul, aceleaşi greşeli de ortografie se repetau cu multă linişte, şi literatul Genflot greşea la fel ca şi căpitanul espanol.

Era o osteneală zadarnică să te străduieşti a pătrunde acest mic mister. Dacă n-ar fi găsit întîmplător scrisorile, totul ar fi semănat a păcăleală. Marius era prea abătut ca să poată gusta o glumă a întîmplării şi să se prindă în jocul la care uliţa părea că-l pofteşte. I se părea că se joacă de-a baba-oarba cu aceste patru scrisori, care făceau haz pe seama lui.

De altfel, nimic nu dovedea că scrisorile aparţin fetelor pe care Marius le întîlnise pe bulevard. La urma urmelor, nu erau decît nişte hîrtii fără nici o valoare.

Marius le puse din nou în plic, le aruncă într-un colţ şi se culcă.

Pe la orele şapte dimineaţa — tocmai se sculase, luase o gustare şi se pregătea să se apuce de lucru — auzi nişte bătăi uşoare în uşă.

Cum era un tînăr sărac, nu încuia uşa decît arar, cînd avea de isprăvit ceva grabnic. Altfel, chiar cînd lipsea de acasă, îşi lăsa cheia în broască. „Au să intre hoţii", îl făcea atent coana Bougon. „Ce să-mi ia ?" îi răspundea nepăsător Marius. Fapt este că totuşi într-o zi i se furase o pereche de ghete vechi, spre marea bucurie a coanei Bougon.

Bătăile în uşă se repetară, foarte încet, ca şi prima dată.

— Intră, spuse Marius.

Uşa se deschise.

— Ce doreşti, doamnă Bougon ? urmă Marius fără să-şi ridice ochii de pe cărţile şi manuscrisele pe care le avea pe masă.

O voce, care nu era a doamnei Bougon, răspunse :

— Iertaţi-mă, domnule...

Era o voce înnăbuşită, frîntă, sugrumată, destrămată, o voce de moşneag, răguşită de rachiu şi basamac. Marius se întoarse repede şi văzu o fată tînără.

IV

O FLOARE IN MOCIRLA

O fată tînără şedea în dreptul uşii întredeschise. Ferestruica prin care lumina pătrundea în odaie se afla tocmai în dreptul uşii şi-i răspîndea pe chip o lumină palidă. Era o făptură slabă, plăpîndă, uscăţivă ; peste goliciunea-i înfiorată şi îngheţată nu avea decît cămaşa şi o fustă. Drept cingătoare, o sfoară, părul de asemenea strîns cu o sfoară, umerii ascuţiţi ieşind afară din cămaşă, o paloare blondă şi limfatică, claviculele pămîntii, mftnile roşii, gura puţin căscată cu colţurile căzute în jos, cîţiva dinţi lipsă, ochii tulburi, îndrăzneţi, cu căutătură grosolană, formele unei fetiţe rău făcute şi privirea unei femei bătrîne şi stricate ; cincizeci de ani amestecaţi cu cincisprezece. Una din făpturile care sînt în acelaşi timp plăpînde şi îngrozitoare şi care-i fac să se cutremure pe cei pe care nu-i înduioşează.

Marius se ridicase şi privea încremenit la fiinţa aceasta asemănătoare vedeniilor ce ne apar în vis.

Ceea ce era sfîşietor, mai cu seamă, era că fata aceea nu venise pe lume ca să fie urîtă. In frageda copilărie trebuie să fi fost chiar frumoasă. Farmecul vîrstei mai lupta încă împotriva bătrîneţii groaznice, adusă timpuriu de sărăcie şi desfrîu. Pe obrazul acela de şaisprezece ani murea o rămăşiţă de frumuseţe, ca soarele palid ce se stinge sub norii ameninţători ai unei dimineţi de iarnă.

Chipul acesta nu-i era cu desăvîrşire necunoscut lui Marius ; îşi amintea să-l mai fi văzut undeva.

— Ce doriţi, domnişoară ? întrebă el.

Fata răspunse cu glasul ei de puşcăriaş beat:

— Am o scrisoare pentru dumneata, domnule Marius.

Ii spusese lui Marius pe nume ; nu încăpea îndoială că avea treabă cu el ; dar cine era fata aceasta ? Cum de-i ştia numele ?

Fără să mai aştepte să fie poftită, ea intră. Intră cu hotărîre, uitîndu-se prin odaie şi la patul desfăcut cu o îndrăzneală care-ţi strîngea inima. Era în picioarele goale.

Prin găurile mari ale fustei i se vedeau pulpele lungi şi genunchii slabi. Tremura. Într-adevăr, ţinea în mînă o scrisoare pe care i-o întinse lui Marius.

Pe cînd deschidea scrisoarea, Marius băgă de seamă că bulinul nemăsurat de mare cu care fusese închisă era încă umed. Vestea nu-i venea pesemne de departe. Citi : *Vecine binevoitor, tinere!*

Am aflat bunăvoinţa pe care mi-ai arătat-o plătindu-mi chiria acum şase luni. Te binecuvîntez, tinere. Fiica mea mai mare îţi va spune că, de două zile, am rămas patru oameni fără o bucăţică de pline şi soţia mea este bolnavă. Dacă nu mă înşel în socotelile mele, cred că pot spera că inima dv. miloasă se va înduioşa de această nenorocire şi are să vă subjuge dorinţa de a-mi veni într-ajutor cu o mică milostenie.

Rămîn cu consideraţia distinsă datorată binefăcătorilor umanităţii,

Jondrett.

P.S. Fiica mea aşteaptă poruncile dumneavoastră, scumpe domnule Marius.

Această scrisoare, căzută în mijlocul întîmplării de neînţeles care îl preocupa de cu seară pe Marius, venea ca o luminiţă într-o pivniţă. Totul fu lămurit dintr-o dată.

Scrisoarea pornea din acelaşi loc de unde plecaseră şi celelalte patru. Era acelaşi scris, acelaşi stil, aceeaşi ortografie, aceeaşi hîrtie, acelaşi miros de tutun.

Erau cinci răvaşe, cinci poveşti, cinci nume, cinci semnături şi un singur semnatar. Căpitanul spaniol don Alvarez, Balizard, mama nenorocită, poetul dramatic Genflot, bătrînul actor Fabantou se numeau toţi patru Jondrette, dacă totuşi Jondrefte el însuşi se numea Jondrette. Cu toate că Marius locuia de foarte multă vreme în mansardă, el nu avusese, după cum am mai spus, decît rare prilejuri să-i zărească pe neînsemnaţii **lui** vecini. Gîndurile lui călătoreau pe alte meleaguri, şi unde ţi-e 306

gîndul ţi-e şi privirea. Desigur că se întîinise de mai multe ori cu membrii familiei Jondrette pe sală sau pe scară, dar nu-i văzuse altfel decît ca pe nişte umbre ; luase atît de puţin aminte la ele, încît, cu o seară înainte, fără să le recunoască, se izbise pe bulevard de fetele Jondrette, căci desigur ele fuseseră, şi cu mare greutate cea care intrase acum în cameră trezise în el, în afară de dezgust şi de milă, o slabă amintire că ar rnai fi în-tîlnit-o undeva.

Acum vedea lămurit totul. înţelegea că meseria vecinului său Jondrette, în strîmtoarea sa, era să exploateze mila celor inimoşi, ale căror adrese le afla, şi că scria, sub nume de împrumut, celor pe care-i socotea bogaţi şi miloşi, scrisori pe care i le duceau fetele pe riscul lor, căci acest părinte ajunse pînă la a-şi primejdui fetele ; juca o partidă împotriva soartei şi le punea pe ele drept miză. Marius înţelesese, judecînd după fuga lor şi după mahalagismele pe care le auzise, că aceste nenorocite mai aveau şi alte meserii necurate. înţelegea că din toată mizeria asta se plămădiseră în mijlocul societăţii omeneşti, aşa cum este ea făcută, două fiinţe nenorocite, care nu erau nici copii, nici fete, nici femei, ci un soi de monştri necuraţi, dar în fond nevinovaţi, creaţi de sărăcie.

Făpturi nefericite, fără nume, fără vîrstă, fără sex, pentru care binele şi răul nu mai sînt cu putinţă şi care, cînd li s-a dus copilăria, nu mai au nimic pe lume, nici libertate, nici virtute, nici răspundere. Suflete înflorite ieri şi vestejite astăzi, asemeni florilor căzute în stradă, pe care le mînjesc toate noroaiele, aşteptînd să le zdrobească o roată.

Pe cînd Marius o urmărea cu o privire mirată şi dureroasă, fata se plimba prin mansardă încoace şi încolo, cu o îndrăzneală nemaipomenită. Se învîrtea fără să se gîndească la goliciunea ei. Din cînd în cînd cămaşa desfăcută şi ruptă îi aluneca pînă aproape de brîu. Muta scaunele, mişca din loc obiectele de toaletă puse pe scrin, punea mina pe veşmintele lui Marius, scotocea prin colţuri.

~~ Ia uite — exclamă ea — ai ogiindă !

Şi îngîna, ca şi cînd ar fi fost singură, crimpeie de cîntece, refrene zglobii, pe care vocea ei gîtuită şi răguşită le făcea jalnice. Sub această îndrăzneală se ghicea, totuşi, o nelinişte şi o umilinţă. îndrăzneala neruşinată este o formă a ruşinării.

Era nespus de trist s-o vezi zbenguindu-se şi, ca să spun aşa, zburînd prin cameră cu mişcările unei pasări speriate de prea multa lumină, sau care şi-a frînt aripa. Se simţea că, dacă ar fi primit altă educaţie şi ar fi avut altă soartă, zburdălnicia acestei fete zglobii ar fi fost gingaşă şi plină de farmec. Niciodată între animale fiinţa născută să fie porumbiţă nu se preface în bufniţă. Aceasta nu se întîmplă decît cu oamenii. Marius, cufundat în gînduri, o lăsa în voie. Ea se apropie de masă.

— Ah ! grăi ea surprinsă. Uite cărţi !

Un fulger trecu prin ochii ei sticloşi. Urmă cu un accent care exprima fericirea de a se lăuda cu ceva, fericire pe care o simte orice fiinţă omenească :

— Şi eu ştiu să citesc.

Apucă iute cartea deschisă pe masă şi citi destul de curgător :

— „...Generalul Bauduin primi ordinul să cucerească,
cu cinci batalioane din brigada sa, castelul Hougomont,
situat în mijlocul cîmpiei Waterloo..."

Se opri.

— Ah ! Waterloo ! Ştiu de asta. A fost o bătălie odinioară. A fost şi tata acolo. Tata a fost militar. Noi sîntem foarte bonapartişti, la noi acasă. Waterloo a fost contra englezilor.

Lăsă cartea, luă o pană şi strigă :

— Ştiu să şi scriu !

Muie pana în cerneală şi se întoarse spre Marius :

— Vrei să vezi ? Uite, am să scriu cîteva cuvinte ca să vezi.

Înainte ca Marius s-apuce să-i răspundă, scrise pe o foaie de hîrtie albă care se afla în mijlocul mesei : „Vin sticleţii".

Apoi, aruncînd pana :
— Nu sînt greşeli de ortografie. Poţi să te uiţi. Sora
mea şi cu mine am primit o creştere bună. N-am fost
întotdeauna ca azi. Nu eram făcute...
Deodată se opri, îşi pironi ochii stinşi asupra lui Ma-rius şi izbucni în **rîs,** exclamînd cu o intonaţie care cuprindea şi spaimă şi cinism :
— Eh!
Şi începu să îngîne pe o arie veselă cuvintele acestea :

Mi-este *toarne,* tată, N-am nici o bucată. **Mi-este** frig, măicuţă, N-am nici o hăinuţă.
Tremură, Lolo !
Suspină, Jacquot I

Cum isprăvi cupletul, strigă :
— Mergi cîteodată la teatru, domnule Marius ? Eu mă
duc. Am un frate mai mic care e prieten cu artiştii şi
cîteodată îmi dă bilete. Ca să-ţi spun drept, nu-mi place
la galerie. Stai rău, te simţi prost. Uneori e lume proastă ;
mai e şi lume care miroase urît.
Apoi se uită Ia Marius, luă un aer ciudat şi-i spuse :
— Ştii, domnule Marius, că eşti un băiat foarte
frumos ?
Şi în acelaşi timp le veni amîndurora acelaşi gînd, care pe ea o făcu să surîdă şi pe el să se înroşească. Se apropie de el şi-i puse mîna pe umăr :
— Dumneata nici nu te uiţi la mine, dar eu te cunosc,
domnule Marius. Te întîlnesc aici, pe scară, şi cînd mă
plimb te mai văd uneori intrînd la unul care-i spune moş
Mabeuf, care locuieşte spre Austeriitz. Iţi stă foarte bine
cu părul zbîrlit.
Vocea ei se străduia să fie gingaşă, dar nu izbutea decît să fie foarte înceată. O parte din cuvinte se pierdeau în drumul dintre gîtlej şi buze, ca pe un pian căruia îi lipsesc clapele.
Marius se dădu încet înapoi.

§ *V*

— Domnişoară — grăi ei cu seriozitatea sa rece —
am aci un pachet care cred că e al dumneavoastră.
Daţi-mi voie să vi-l înapoiez.

Şi-i întinse plicul care cuprindea cele patru scrisori. Fata bătu din palme surprinsă şi strigă :

— Vai, cît l-am căutat ! Peste tot...

Apoi luă iute pachetul şi desfăcu plicul, murmurînd :

— O ! doamne, ce l-am mai căutat soră-mea şi cu
mine ! Şi dumneavoastră l-aţi găsit ! Pe bulevard, nu-i
aşa ? Pe bulevard trebuie să fi fost! Ştii, ne-a căzut cînd
am fugit. Prostia a făcut-o puştanca de soră-mea. Cînd
ne-am întors acasă, nu l-am mai găsit. Ca să nu mîncăm
bătaie — pentru că n-aduce nici un folos, dar nici un
folos, de loc — i-am spus tatii că am dus scrisorii; unde
trebuia şi că persoanele ne-au răspuns : nix. Uite, bietele
scrisori ! Şi cum de-ai ştiut că erau ale mele ? A, da,
după scris ! Aşadar, de dumneata ne-am lovit în trecere
ieri seara. Nu se vedea ! Am întrebat-o pe soră-mea :
„Crezi că era un domn ?" şi ea mi-a răspuns : „Da, era
un domn".

Intre timp, ea desfăcuse cererea adresată „Domnului binefăcător de la biserica Saint-Jacques-du-Haut-Pas".

— Uite — reluă ea — asta-i pentru moşul care merge

la liturghie. De fapt, e tocmai timpul. Am să i-o duc. Are să ne dea poate cu ce să prînzim.

Apoi începu din nou să rîdă şi adăugă :

— Ştiţi ce-o să însemne dac-o să prînzim astăzi ? Asta înseamnă că mîncăm prînzul nostru de alaltăieri, cina de alaltăieri seara, prînzul şi cina de ieri, toate deodată astăzi. Aşa, zău ! Dacă nu vă place, n-aveţi decît să crăpaţi, cîinilor !

Cuvintele astea îi amintiră lui Marius pricina pentru care nenorocita venise la el. Scormoni în haină, dar nu găsi nimic.

Fata vorbea mai departe, ca şi cum nu şi-ar fi dat seama că Marius e acolo.

— Uneori plec seara. Cîteodată nici nu mă mai întorc, înainte de-a veni aici, iarna trecută locuiam sub poduri. Ne înghesuiam unul într-altul ca să nu îngheţăm. Su-

rioara mea plîngea. Cît de tristă e apa ! Cînd inii da prin gînd să mă înec, spuneam : „Nu, e prea rece!" Plec singură de cîte ori vreau, dorm uneori prin şanţuri. Ştii, noaptea, cînd merg pe bulevard, văd pomii ca pe nişte furci, văd casele negre şi mari, ca turlele de la Notre-Dame, îmi închipui că pereţii albi sînt fluviul şi-mi spun : „Uite, acolo e apă !" Stelele sînt ca nişte lampioane mărunte, ai zice că fumegă şi că vîntul le stinge ; sînt zăpăcită, parcă mi-ar tropoti cai în urechi ; cu toate că e noapte, aud flaşnete, şi războaie de ţesut, şi mai ştiu eu ce încă ? Mi se pare că cineva zvîrle cu pietre în mine, o iau la goană, fără să-mi dau seama încotro, ameţesc, ameţesc... E foarte caraghios cînd n-ai mîncat.

Şi-l privi cu un aer rătăcit.

După ce-şi scormoni pînă în fund buzunarele, Marius izbuti să adune cinci franci şi optzeci. Era tot ce avea pe lume în clipa aceea.

„Iată cina mea de astăzi, se gîndi el. Mîine vom vedea.[1]' îşi opri optzeci de centime şi-i dădu fetei restul de cinci franci.

Ea luă moneda.

— Bravo! se lumină ea. A răsărit soarele.

Şi, ca şi cum acest soare ar fi avut puterea de a topi în creierul ei torente de argou, urmă :

— Cinci franci ! Ce mai bumaşcă ! Cu mutra regelui !
Taman în chichineaţa asta! E mişto! Eşti un tip minunat !
Ai o labă de la mine ! Bafta pîrliţilor ! Două zile de pi-
leală, şi haleală, şi ciorbă faină ! O să înghiţim pe rupte !

Apoi îşi trase cămaşa pe umeri, îi făcu o plecăciune adîncă lui Marius, un semn familiar cu mîna şi se îndreptă către uşă spunînd :

— Bună ziua, domnule. E în regulă. Mă duc să-l gă
sesc pe moşul meu.

In trecere, zări pe scrin o coajă de pîine uscată care mucezea acolo, în praf; se repezi şi muşcă din ea, mor-măind :

— E bună ! e tare ! îmi rupe
dinţii !

Şi ieşi.

Marius trăia de cinci ani în sărăcie, în lipsuri şi nevoi ; îşi dădu seama însă că nu cunoscuse încă adevărata mizerie. O vedea abia acum. Era larva asta care trecuse pe dinaintea lui. Fiindcă, într-adevăr, cine n-a văzut decît mizeria bărbatului n-a văzut nimic ; trebuie să vadă mizeria femeii ; cine n-a văzut decît mizeria femeii n-a văzut nimic ; trebuie să vadă mizeria copilului.

Bărbatul ajuns la disperare ajunge în acelaşi timp şi la cele din urmă mijloace. Vai de făpturile fără apărare din jurul lui ! Munca, salariul, pîinea, căldura, curajul, bunăvoinţa, pe toate le pierde deodată. Afară, lumina zilei pare că se stinge ; înăuntru, se stinge lumina morală ; în întunericul ăsta bărbatul rămîne singur cu slăbiciunea femeii şi a copilului şi-i afundă cu îndîrjire în ticăloşii.

Atunci, toate grozăviile sînt cu putinţă. Deznădejdea e înconjurată de garduri şubrede, care dau toate spre viciu ori spre crimă. Sănătatea, tinereţea, cinstea, sfintele şi neîmblînzitele sfieli ale trupului proaspăt încă, inima, virginitatea, pudoarea, această epidermă a sufletului, sînt mînuite cu mîrşăvie în goana după bani, care se întîlneşte cu ruşinea şi se-mpacă lesne cu ea. Tată, mamă, copii, fraţi, surori, bărbaţi, femei, fete se strîng laolaltă, ca-ntr-o rocă, şi împărtăşesc promiscuitatea asta întunecată a sexelor, a înrudirilor, a vîrstelor, a ticăloşiilor, a nevinovăţiilor. Rezemaţi unii de alţii se înghesuie în lăcaşul hîd al ursitei lor, uitîndu-se jalnic unii la alţii. O, nefericiţii ! cît sînt de palizi ! ce frig trebuie să le fie ! Parc-ar fi pe o planetă mult mai depărtată de soare decît noi.

Fata aceea a fost pentru Marius un fel de sol al întunericului.

I-a dezvăluit partea cea mai urîtă a nopţii.

Marius îşi făcu oarecum o vină din pornirea lui către visare şi dragoste, care-l împiedicase pînă atunci să

arunce o privire asupra vecinilor săi. Plătindu-le chiria, făcuse un gest instinctiv, pe care l-ar fi făcut oricine ; ei, Măritiş, însă, ar fi trebuit să facă ceva mai mult. Uite! nu-l despărţea decît un perete de fiinţele astea oropsite de soartă, care trăiau bîjbîind în întuneric, scoase din rîndul oamenilor, în vecinătatea lui; el era oarecum ultima verigă prin care se mai ţineau de neamul omenesc ; îi auzea respirînd sau mai degrabă horcăind lîngă el, şi nu băgase de seamă ! In fiece zi, în fiece clipă îi auzea prin perete, umblînd, plecînd, venind, vorbind, şi el nici măcar nu trăgea cu urechea ! In cuvintele astea răsunau gemete, dar el nu le lua în seamă ; era cu gîndul aiurea, la închipuiri, Ia visuri ce nu se puteau împlini, la iubiri imaginare, la nebunii ; şi-n vremea asta, nişte făpturi omeneşti, fraţi de-ai săi întru Hristos, fraţi de-ai săi din popor, se stingeau la doi paşi de el, se stingeau fără rost ! El însuşi contribuia la nefericirea lor şi le-o sporea. Pentru că, dacă ei ar fi avut un altfel de vecin, un vecin nu cu capul în nori, ci cu picioarele pe pămînt, un om obişnuit şi milostiv, fireşte că sărăcia lor ar fi fost băgată în seamă, semnalele lor de pierzanie ar fi fost zărite şi poate de multă vreme ar fi fost ajutaţi şi salvaţi ! Păreau, fără îndoială, foarte stricaţi, foarte destrăbălaţi, foarte păcătoşi, şi chiar vrednici de tot dispreţul, dar puţini sînt cei ce cad fără să se întineze ; de altminteri, de la un punct anumit oropsiţii şi nemernicii se amestecă şi se contopesc într-un singur cuvînt, în cuvîntul fatal : mizerabilii. A cui e vina ? Şi, pe urmă, mila nu trebuie să fie oare cu atît mai mare cu cît prăbuşirea e mai cumplită ?

In vreme ce-şi făcea aceste mustrări — căci Marius, ca orice suflet cu adevărat cinstit, era el însuşi propriul său dascăl şi se dojenea mai mult decît se cuvenea — se uita la peretele care-l despărţea de familia Jondrette, ca şi cum privirea lui plină de compătimire ar fi putut să străbată dincolo şi să-i mîngîie pe aceşti nefericiţi. Peretele era făcut dintr-un strat subţire de tencuială, susţinut de şipci şi grinzi, şi prin care, cum am arătat, se putea auzi foarte desluşit larma de glasuri şi cuvinte. Trebuia să fie

cineva un visător ca Marius ca să nu fi băgat de seamă aşa ceva. Nici un fel de tapet nu era lipit de perete, nici în partea familiei Jondrette, nici în partea lui Marius, astfel că toată grosolănia construcţiei ieşea la iveală. Aproape fără să-şi dea seama, Marius cercetă cu de-amă-nuntul peretele (cîteodata visul cercetează, observă şi pătrunde ca gîndirea). Deodată se ridică : în partea de sus, lîngă tavan, zărise o gaură triunghiulară, făcută de trei şipci care lăsau un gol între ele. Tencuiala care o astupa căzuse şi, urcîndu-te pe scrin, puteai să priveşti prin deschizătura aceea în odăiţa familiei Jondrette. Mila are dreptul şi trebuie să fie curioasă. Gaura semăna a ferestruică. Ai voie să priveşti nenorocirea pe furiş ca să-i poţi veni în ajutor. „Ia să ne uităm un pic ce-i cu oamenii ăştia şi cum stau", gîndi Marius. Se sui pe scrin, îşi lipi ochiul de crăpătură şi privi.

VI

FIARA IN VIZUINA EI

Oraşele, ca şi pădurile, au văgăunile lor, unde se ascunde tot ce au mai ticălos şi mai de temut. Dar pe cînd ceea ce se ascunde în oraşe este fioros, dezgustător şi mărunt, adică urît, ceea ce se ascunde în păduri e fioros, sălbatic şi măreţ, adică frumos. Sînt vizuini şi vizuini : cele ale fiarelor sînt de preferat celor ale oamenilor. Cavernele preţuiesc mai mult decît cocioabele.

Ceea ce vedea Marius era o cocioabă.

Marius era sărac şi odaia lui sărăcăcioasă ; dar, aşa cum sărăcia-i era nobilă, mansarda lui era curată. Maghernita în care-şi adîncea privirea în clipa aceea era ticăloasă, murdară, plină de miasme, infectă, întunecoasă, respingătoare. Drept orice mobilă, un scaun de paie, o masă şchioapă, nişte blide vechi, iar în două colţuri, două paturi păcătoase ce nu pot fi descrise ; drept orice lumină, o fereastră tăiată în acoperiş, cu patru ochiuri, plină de

pînze de păianjen. Prin ferestruica asta intra tocmai atîta lumină cîtă îi trebuia unui chip de om ca să pară un chip de stafie. Pereţii aveau o înfăţişare leproasă, erau plini de zgîrieturi şi de cicatrice, ca un chip desfigurat de-o boală cumplită ; de-a lungul lor mustea o umezeală dezgustătoare. Se zăreau pe ei desene neruşinate mîz-gălite cu cărbune.

Odaia în care locuia Marius era pardosită cu cărămizi crăpate ; cealaltă n-avea nici lespezi, nici duşumele; căleai de-a dreptul pe molozul străvechi al maghernitei, care ajunsese negru sub picioare. Pe această podea zgrunţuroasă, în care praful pătrunsese adînc şi pe care mătura n-o atinsese niciodată, se alcătuiau la voia întim-plării constelaţii ciudate de pantofi vechi, de ghete scîl-ciate şi de zdrenţe groaznice ; încolo camera avea şi o vatră ; de aceea era închiriată cu patruzeci de franci pe lună. In vatra asta se aflau de toate : o maşină mică de gătit, o tingire, nişte seînduri rupte, nişte zdrenţe atîr-nate în cui, o colivie, cenuşă şi chiar niţel foc. Doi tăciuni fumegau trist.

Ceea ce făcea şi mai groaznică mansarda asta era mărimea ei. Avea ieşituri, unghiuri, scobituri întunecate, goluri sub acoperiş, golfuri şi capuri. In chipul ăsta se năşteau coifuri de nepătruns, unde ţi se părea că trebuie să se îngrămădească păianjeni mari cît pumnul, gîndaci **laţi** cît talpa piciorului şi poate chiar cine ştie ce făpturi omeneşti monstruoase.

Unul dintre paturi se afla lîngă uşă ; celălalt, lîngă fereastră. Amîndouă se atingeau cu un capăt de vatră şi stăteau cu faţa spre Marius. Intr-un ungher de lîngă deschizătura prin care se uita Marius era atîrnată pe perete, într-o ramă neagră de lemn, o gravură colorată, dedesubtul căreia sta scris cu litere mari : VISUL. Gravura înfăţişa o femeie adormită cu un copil pe genunchi, adormit şi el ; într-un nor, un vultur cu o coroană în cioc ; femeia, fără să se trezească, îndepărtează coroana de pe capul copilului ; în fund, Napoleon, în slavă, se

reazimă de-o coloană albastră-închis, cu capitelul galben, împodobită cu această inscripţie :

MARINGO.
AUSTERLIT
S.
IENA.
WAGRAMM
E.
ELOT.

Sub acest tablou, pe jos, sprijinindu-se cu o muche de perete, se afla un fel de paravan de lemn, mai mult lung decît lat. Părea un tablou întors, un saşiu mîzgălit pe partea cealaltă, vreo tăblie desprinsă de pe un zid şi uitată acolo, aşteptînd să fie pusă la loc.

Lîngă masa pe care Marius zărea un condei, cerneală şi hîrtie, şedea un bărbat de vreo şaizeci de ani, mic de statură, slab, pămîntiu, speriat, cu un chip şiret, crud şi neliniştit, un ticălos respingător.

Dacă Lavater[1] ar fi văzut chipul ăsta, ar fi recunoscut într-însul un vultur contopit cu un procuror ; pasărea de pradă şi omul chichiţelor judiciare urîţindu-se şi întregin-du-se unul pe altul, omul chichiţelor făcînd de ruşine pasărea de pradă, pasărea de pradă făcîndu-l respingător pe omul chichiţelor.

Omul avea o barbă mare, căruntă. Purta o cămaşă de femeie, prin care i se vedeau pieptul păros şi braţele goale, acoperite cu păr cărunt. Sub cămaşă se vedeau nişte pantaloni murdari de noroi şi nişte cizme din care-i ieşeau degetele picioarelor.

Ţinea o pipă în gură şi fuma. Pîine nu mai era în cocioabă, dar tutun se găsea.

Scria pesemne nişte scrisori ca acelea pe care le citise Marius.

Pe un colţ al mesei se zărea un volum vechi, roşietic, desperecheat, de formatul cunoscut al cabinetelor de lectură de altădată, în 12, arătînd că e vorba de un roman.

---

[1] Filozof e/ve(ian din secolul al XVIII-lea, creatorul ,,fiziognomiei", teorie după care trăsăturile fe(ei sînt indicii sigure sie caracterului.

Pe copertă se afia titlul următor, tipărit cu litere mari şi groase :

DUMNEZEU, RKGELE, ONOAREA ŞI FEMEILE, DE DUCRAY-DUMINIL. 1814

Pe cînd scria, omul vorbea cu glas tare şi Alarius auzea ce spunea :

— Şi cînd te gîndeşti că nu există egalitate nici măcar
după moarte ! **Uitafi-vă** la Pere-Lachaise ! Cei mari, bo
gaţii, sînt în partea de sus, pe aleea cu salcîmi, care e
pietruită. Pot să vină acolo cu trăsura. Cei mici, nevoiaşii,
nenorocifii, de ! sînt îngropaţi în vale, unde noroiul îţi
ajunge pînă la genunchi, în gropi, în umezeală. Sînt bă
gaţi acolo ca să putrezească mai repede. Nu te poţi duce
să-i vezi fără să te afunzi în glod.

Aici se opri, bătu cu pumnul în masă şi adăugă, scrîş-nind din dinţi :

— Ah ! I-aş mînca fripţi pe oameni !

O femeie grasă, care putea să aibă tot atît de bine patruzeci ca şi o sută de ani, stătea ghemuită, în picioarele goale, lîngă vatră.

Nu purta nici ea decît o cămaşă şi o fustă de flanelă, peticită cu rămăşiţe de stofă veche. Un şorţ de pînză groasă ascundea jumătate din fustă. Deşi încovoiată şi zgribulită, femeia se vedea că e foarte înaltă. Era un fel de namilă pe lîngă bărbatul ei. Avea un păr groaznic, de-un blond-roşcat, încărunţit, pe care-I scutura din cînd în cînd cu uriaşele ei mîini lucioase, cu unghiile turtite.

Pe jos, lîngă ea, se afla deschis un volum de aceiaşi format ca şi celălalt, pesemne din acelaşi roman.

Pe un pat, Marius desluşi o fetiţă deşirată, foarte palidă, stînd aproape goală, cu picioarele spînzurînd în gol, cu aerul că nici n-ascultă, nici nu vede, nici nu trăieşte.

Era, fără-ndoială, sora cea mică a celei care venise la el.

Părea de unsprezece sau doisprezece ani, dar, cerce-tînd-o mai atent, îţi dădeai seama că trebuie să aibă cincisprezece. Era fetiţa care strigase în seara trecută pe bulevard : „Am tulit-o I tulit-o ! tulit-o .'"

Făcea parte din făpturile acelea plăpînde care rămin multă vreme în urmă, ca dintr-o dată să crească uimitor. Aceste triste răsaduri omeneşti sînt rodul sărăciei. Fiinţe fără copilărie şi fără adolescentă. La cincisprezece ani par de doisprezece ; la şaisprezece, par de douăzeci. Astăzi sînt fetiţe, mîine femei. S-ar spune că au luat-o la goană prin viată ca să sfîrşească mai repede.

In clipa aceea, făptura asta părea un copil.

încolo, nu se vedea în toată încăperea nici un obiect care să facă dovada vreunei îndeletniciri oarecare ; nici un gherghef, nici o vîrtelniţă, nici o sculă. Intr-un colt, nişte fiare vechi cu o înfăţişare îndoielnică. Totul arăta trîndăvia întunecată care vine după deznădejde şi prevesteşte agonia.

Marius privi cîtăva vreme această încăpere jalnică, mai înfricoşătoare decît adîncul unui mormînt, fiindcă aici se simţea totuşi prezenţa sufletului omenesc şi zvîcnirea vieţii.

Mansarda, beciul, văgăuna prin care se tîrăsc unii săraci pe sub temeliile edificiului social nu sînt chiar un mormînt, sînt anticamera lui ; dar, întocmai ca bogaţii care îşi arată tot ce au mai de preţ în palatul lor la intrare, s-ar părea că moartea, care e pe-aproape, îşi desfăşoară mizeria cea mai mare în acest vestibul.

Omul tăcuse ; femeia nu scotea o vorbă ; fata părea că nu mai răsuflă. Se auzea scîrţîitul penei pe hîrtie.

Omul bombănea, fără a se opri din scris:

— Ticăloşie ! ticăloşie ! totu-i ticăloşie !

Această variantă a exclamaţiei lui Solomon îi smulse femeii un suspin.

— Linişteşte-te, puişorule ! zise ea. Nu-ţi face inimă rea, iubitule ! Eşti prea drăguţ că le scrii tuturor indivizilor ăstora, bărbăţele !

In mizerie, trupurile se-nghemuiesc unele într-altele, ca şi cum le-ar fi frig, inimile însă se înstrăinează. Pe cît se pare, femeia asta îşi iubise odată bărbatul cu toată dragostea de care era în stare ; pesemne însă că mustrările zilnice ce şi le făceau unul altuia din pricina groaznicei mizerii în care se zbăteau cu toţii stinseseră şi în

ea orice sentiment. Nu mai păstrase pentru bărbatul ei decît cenuşa afecţiunii de odinioară. Totuşi vorbele de dezmierdare, cum se întîrnplă adesea, supravieţuisera. Ii spunea : „Iubitule, puişorule, bărbăţeie etc." numai din gură ; inima tăcea. Omul începuse să scrie iar.

VH

STRATEGIE Şl TACTICA

Tulburat peste măsură, Marius era gata să coboare din observatorul său improvizat, cînd un zgomot îi atrase îuarea-aminte şi-l făcu să rămînă pe loc.

Uşa mansardei se deschise brusc, şi-n pragul ei se ivi fata cea mare. Era încălţată cu nişte pantofi mari bărbăteşti şi stropită de norof pînă pe gleznele roşii ; purta o pelerină veche peticită, cu care Marius n-o văzuse cu un ceas înainte, dar pe care ea o lăsase, pesemne, la uşă, ca să trezească mai multă milă, iar la plecare şi-o luase din nou. Intră, trase uşa după ea, stătu o clipă să răsufle, căci gîfîia de oboseală, apoi strigă cu toată bucuria iz-bînzii în glas :

— Vine !

Tatăl ridică ochii, femeia întoarse capul ; sora cea mică nici nu se urni.

— Cine ? întrebă tatăl.

— Domnul acela !

— Filantropul ?

— Da.

— De la biserica Saint-Jacques ?

— Da.

— Bătrînul ?

— Da.

— Şi o să vină ?

— E-n urma mea.

— Eşti sigură ?

— Sînt sigură

— Nu zău ! vine ?

— Vine cu birja.

— Cu birja. E Rotschild !

Tatăl se ridică.

— Cum se face ca eşti atît de sigură ? Dacă vine cu birja, cum de-ai ajuns înaintea lui ? I-ai dat măcar adresa ? I-ai spus limpede : ultima uşă din fundul sălii, pe dreapta ? Nu cumva să greşească adresa ! L-ai găsit prin urmare la biserică ? A citit scrisoarea mea ? Ce-a spus ?

— Stai, stai ! zise fata. Grozav îţi mai merge gura, moşulică ! Ascultă : am intrat în biserică ; era la locul lui obişnuit; i-am făcut o plecăciune şi i-am dat scrisoarea. A citit-o şi mi-a spus : „Unde staţi, copila mea ?" I-am răspuns : „Vă conduc eu, domnule". Mi-a zis : „Nu ; dă-mi adresa voastră ; fiica mea are de făcut nişte cumpărături ; am să iau o trăsură şi am să ajung la voi o dată cu dumneata". I-am dat adresa. Cînd i-am spus casa, a părut mirat şi-a stat o clipă pe gînduri ; apoi a spus : „Bine, am să vin". După slujbă, l-am văzut ieşind din biserică împreună cu fiică-sa şi urcîndu-se într-o birjă. I-am spus limpede : „Ultima uşă din fundul sălii, pe dreapta".

— Şi ce te face să crezi c-o să vină ?

— Am văzut birja apucînd-o pe strada Petit-Banquier. Asta m-a făcut să vin într-un suflet.

— De unde ştii că-i aceeaşi birjă ?

— Ei, asta-i ! Doar m-arn uitat Ia număr.

— Ce număr era ?

— 440.

— Bravo ! Eşti o fată deşteaptă !

Fata se uită fără sfială la taică-său şi, arătîndu-şi pantofii, îi spuse :

— Oi fi eu fată deşteaptă, dar să ştii că nu mă mai încalţ cu pantofii ăştia ; nu mai vreau să-i port, mai întîi fiindcă n-am chef să mă îmbolnăvesc ; apoi e vorba şi de curăţenie. Nu ştiu ceva mai sîcîitor decît tălpile astea care mustesc şi fac gîl, gîl, gîl, într-una. Mai bine merg desculţă.

— Ai dreptate, răspunse tatăl cu o blîndeţe care nu
se potrivea cu asprimea fetei. Dar n-au să te lase să
intri în biserici; săracii trebuie să aibă încălţăminte.
La dumnezeu nu te poţi duce cu picioarele goale, adăugă
el cu amărăciune.

Reveni apoi la ceea ce-l interesa :

— Şi eşti sigură, ai ? Eşti sigură că vine ?

— Era la cîţiva paşi în urma mea,
zise ea.

Omul se ridică. Fa(a parcă i se
luminase.

— Nevastă ! strigă el. N-auzi ? Vine filantropul.
Stinge focul!
încremenită, femeia nu se clinti din loc. Cu sprinteneala unui saltimbanc, tatăl apucă o oală spartă de pe vatră şi aruncă apă peste tăciuni. Pe urmă îi spuse fetei celei mari :

— Tu desfundă
scaunul.

Fata nu pricepu.
înşfacă el scaunul şi cu o lovitură de picior îl desfundă. Piciorul îi trecuse printr-însul. Scoţînd piciorul, o întrebă pe fiică-sa :

— E frig afară ?

— E foarte frig. Ninge.

Tatăl se întoarse spre copila cea mică de pe patul de lîngă fereastră şi-i strigă cu glas tunător :

— Hai, iute ! Jos din pat, puturoaso ! Stai de pomană
toată ziua ! Sparge un geam !

Fata se dete jos din pat, tremurînd.

— Sparge un geam ! porunci el
din nou.

Copila stătea uluită.

— N-auzi ? repetă tatăl. Ţi-am spus să spargi un
geam !

Cu un fel de supunere plină de groază, fata se înălţă pe vîrful picioarelor şi dădu cu pumnul într-un geam. Sticla se sfărîmă şi căzu cu un zgomot asurzitor.

— Bun ! spuse tatăl.

Era încruntat şi aspru. Cerceta repede cu privirea toate colfişoarele mansardei.

Părea un general care-şi făcea ultimele pregătiri **în** clipa cînd bătălia e gata să înceapă.

Mama, care nu scosese încă nici un cuvînt, se sculă şi întrebă cu un glas domol şi tainic, părînd că se căzneşte să vorbească :

— Ce-ai de gînd să faci, iubitule ?

— Tu treci în pat ! răspunse omul.

Tonul nu îngăduia discuţie. Mama se supuse şi se trînti greoaie pe unul dintre paturi.

In clipa aceea se auzi un scîncet venind dintr-un colţ al odăii.

— Ce s-a **fntîmplat** ? strigă tatăl.

Fără să iasă din ungherul în care se ghemuise, fata cea mică îşi arătă pumnul însîngerat. Se rănise spărgînd geamul ; se dusese lîngă patul maică-si şi plîngea pe înfundate.

De rîndul ăsta, mama se ridică şi-ncepu să ţipe :

— Poftim ce tîmpenii faci ! S-a tăiat spărgîndu-ţi ţie geamul !

— Cu atît mai bine ! zise omul. Prevăzusem şi asta.

— Cum, cu atît mai bine ? se miră femeia.

— Linişte ! răspunse tatăl. Suprim libertatea presei !

Sfîşiind apoi cămaşa femeiască cu care era îmbrăcat, făcu o **fişie** de pînză cu care înfăşură repede mîna **în-**sîngerată a micuţei.

După aceea, se uită cu mulţumire la cămaşa sfîşiată.

— Şi cămaşa e-n regulă. Toate astea fac impresie.

Un vînt rece sufla prin fereastră şi pătrundea în odaie. Negura de afară pătrundea şi ea, întinzîndu-se ca o scamă alburie, destrămată parcă de-o mînă nevăzută. Prin fereastra spartă se vedea cum ninge. Frigul, prevestit **în** ajun de soarele Intîmpinării Domnului, venise într-adevăr.

Tatăl aruncă o privire de jur împrejur pentru a se încredinţa că nu uitase nimic. Luă o lopată veche şi presără cenuşă peste tăciunii uzi, ca să-i ascundă cu totul.

Pe urmă, sculîndu-se şi rezemîndu-se de vatră, spuse."

— Acum putem să-l primim pe filantrop.

^ ------------------ VIII

0 RAZA LUMIN DE A

Fata cea s apropie şi mîna pe mîna tatălui ei.

— Ia uite ce frig mi-e ! se plînse ea.

— Nu-i nimic ! Mie mi-e şi mai frig ! o puse la punct bătrînul.

Mama strigă furioasă :

— De cînd te ştiu ai fost mai grozav decît alţii ! Chiar şi la rele 1

— Tacă-ti gura !

Şi se uită în aşa chip la ea, încît mama amuţi In mansarda murdară domni o clipă de tăcere. Fiica cea mare îşi curăţa nepăsătoare marginea pelerinei ; sora cea mică scîncea într-una ; mama îi luă capul în mîini, o sărută şi-i spuse în şoaptă :

— Odorul meu, te rog, n-o să ai nimic, nu mai plînge, îl superi pe taică-tău.

— Nu, nu ! strigă tatăl. Dimpotrivă ! plîngi ! plîfigi .' E mai bine-aşa ! Intorcîndu-se apoi spre cea mare : Ei, văd că nu s-arată nimeni ! Da dacă nu mai vine ? Am stins focul, am stricat scaunul, mi-am rupt cămaşa şi-am spart geamul degeaba.

— Şi-ai rănit fata ! mormăi mama.

— Ei, drăcie ! Ştii că-i frig al dracului în mansarda asta afurisită ! exclamă tatăl. Dacă nu vine individul ? Păi da ! se lasă aşteptat. îşi spune : „Foarte bine ! să m-aştepte ! n-au altceva de făcut !" O ! cît îi urăsc şi ce chef aş avea să-i strîng de gît, cu bucurie, cu entuziasm, cu mulţumire, pe bogaţii ăştia ! Pe toţi bogaţii, pe aşa-zişii oameni milostivi, care fac pe credincioşii, care se duc la biserică, se iau după popi, după predici, după su tane şi care se cred mai presus decît noi, care vin să ne umilească şi să ne aducă haine, cum spun ei, nişte ţoale care nu fac două parale, şi pîine 1 Nu, eu nu vreau aşa ceva, ticăloşilor I Bani 1 A, bani ! niciodată ! spun ei, pentru că ne ducem să-i bem, pentru că sîntem beţivi şi

trîntor! I Da eî ? Ei ce sînt, mă rog, şî ce-au fost pe vremea lor ? Nişte hoţi I Altminteri nu s-ar îi putut îmbogăţi. O ! societatea ar trebui luată de guler şi aruncată cît colo ! S-ar sfărîma tot, poate, dar cel puţin n-ar mai avea nimeni nimic şi tot ar fi un câştig !... Da ce-o fi făcînd nătărăul tău de binefăcător ? Mai vine ? Pesemne c-o fi uitat adresa, dobitocul. Pun rămăşag că vita asta bătrînă...

In clipa aceea se auzi o uşoară bătaie în uşă ; omul se repezi şi-o deschise, strigînd, în vreme ce făcea o plecăciune adîncă, cu un zîmbet mieros pe buze :

— Intraţi, domnule ! Binevoiţi şi intraţi, preamilostive binefăcător, împreună cu încîntătoarea dumneavoastră domnişoară.

Un bărbat în vîrstă şi-o fată tînără se iviră în pragul mansardei.

Marius nu se clintise de la locul lui. Ceea ce simţi în clipa aceea nu se poate descrie.

Era Ea !

Cel ce-a iubit vreodată cunoaşte toate strălucitoarele înţelesuri pe care le cuprind cele două litere ale cuvîn-tului : Ea.

într-adevăr, ea era. Marius abia o putea zări prin ceata luminoasă ce i se lăsase deodată pe ochi. Era gingaşa făptură care dispăruse, steaua care lucise pentru el şase luni, erau ochii ei, fruntea, gura, chipul acela frumos care se depărtase deodată şi îl lăsase în întuneric. Arătarea pierise şi-acum se ivea din nou.

Reapărea în umbra asta, în mansarda asta, în cocioaba asta păcătoasă, în grozăvia asta !

Marius tremura pierdut. Ei, da ! Ea era. Zvîcnirile inimii îi împăienjeneau vederea. Era gata să-l podidească plînsul. Cum ? o revedea în sfîrşit după ce-o căutase atît de mult ? I se părea că-şi pierduse sufletul şi că l-a regăsit.

Era neschimbată — poate puţin cam palidă ; fata ei delicată se încadra într-o pălărie de catifea liliachie, trupul ei se ascundea într-o haină îmblănită de atlaz

negru. De sub rochia-i lungă se vedeau piciorușele strînse în pantofi de mătase.

Era însoțită tot de domnul Leblanc.

Făcuse cîțiva pași în odaie și pusese pe masă un pachet destul de mare.

Fata cea mare a soților Jondrette se trăsese în dosul ușii și se uita posomorită la pălăria de catifea, la haina de mătase, la acest chip încîntător și fericit.

IX

JONDRETTE E GATA SA PLINGA

Hruba era atît de întunecoasă, încît cei ce veneau de afară puteau crede că pătrund într-un gîrlici de pivniță. Noii-veniți înaintară deci cu oarecare șovăială, desluşind anevoie niște forme nelămurite în jurul lor, în vreme ce ei erau văzuți și cercetați cu de-amănuntul de privirile deprinse cu întunericul ale celor din încăpere.

Domnul Leblanc se apropie cu privirea Iui blîndă și tristă și-i spuse bătrînului Jondrette :

— Domnule, în pachetul ăsta veți găsi lucruri noî,
ciorapi și pături de lînă.

— Cerescul nostru binefăcător ne copleșește ! spuse
Jondrette, ploconindu-se p î n ă l a pămînt.

Pe urmă, aplecîndu-se la urechea fiicei celei mari, pe cînd musafirii cercetau încăperea aceea jalnică, adăugă numaidecît în șoaptă :

— Ei ? ce spuneam eu ? Cîrpe ! Bani, ioc ! Toți sînt
la fel! A ! da cum era iscălită scrisoarea către nătărăul
ăsta bătrîn ?

— Fabantou, îi șopti fata.

— Artistul dramatic. Bun !

Asta-i prinse bine lui Jondrette, deoarece chiar în clipa aceea domnul Leblanc se întoarse spre el și-i spuse cu aerul unuia care nu-și aduce aminte numele :

— Văd că sînteți vrednic de plîns,
domnule...

**- Fabantou, adăugă repede
Jondrette.

— Domnule Fabantou ; aşa e, da, mi-aduc aminte.

Jondrette crezu acum c-a sosit clipa să-l înduioşeze pe „filantrop". Exclamă cu un glas care amintea totodată îngîrnfarea scamatorului de bîlci şi umilinţa cerşetorului la drumul mare :

— Elevul lui Talma, domnule ! Sînt elevul lui Talma ! Pe vremuri mi-a zîmbit norocul. Acum e rîndul mizeriei. Iată, binefăcătorule, n-avem nici pîine, nici foc ; copilaşii mei, sărmanii, stau în frig ! Singurul scaun pe care-l am e desfundat ! Un geam spart! Pe vremea asta ! Nevastă-mea, în pat, bolnavă !

— Biata femeie ! spuse domnul Leblanc.

— Micuţa, rănită ! adăugă Jondrette.

Copila, distrată de sosirea străinilor, începuse să se uite la „domnişoara" şi încetase să mai plîngă.

— Plîngi, n-auzi ? adăugă Jondrette.

In acelaşi timp, o strînse de mîna rănită. Toate astea cu o îndemînare de scamator.

Mititica începu să urle.

Tînăra încîntătoare, pe care Marius o numea în inima lui „Ursula", se apropie îndată :

— Biata micuţă ! zise ea.

— Uitaţi-vă, frumoasă domnişoară — urmă Jondrette •— Ia mîna ei însîngerată ! A avut un accident pe cînd lucra la o maşină, ca să cîştige şase gologani pe zi. O să fie poate nevoie să i se taie braţul.

— Adevărat ? zise bătrînul domn îngrijorat.

Fetita, luînd în serios aceste cuvinte, începu să plîngă cu hohote.

— Vai, da, binefăcătorule ! răspunse tatăl.

De cîteva clipe, Jondrette se uita la „filantrop" într-un chip foarte ciudat. Pe cînd vorbea, părea că-l cercetează cu băgare de seamă, ca şi cum ar fi căutat să-şi aducă aminte ceva. Deodată, folosindu-se de clipa cînd noii-veniti o întrebau pe fetită ce e cu mîna ei rănită, se apropie de nevastă-sa, care stătea în pat cu o mutră copleşită şi năucă, şi-i spuse repede, în şoaptă :

— Uită-te bine la omul ăsta ! Pe urmă, întorcîndu-se spre domnul Leblanc, se vaită mai departe : Iată, dom-

nule ! n-am altceva ce să îmbrac decît o cămaşă de-a nevesti-mi ! Şi e ruptă toată ! In toiul iernii !... Nu pot ieşi din casă, fiindcă n-am haină. Dac-aş avea măcar o haină, m-aş duce s-o caut pe domnişoara Marş, care mă cunoaşte şi care ţine foarte mult la mine. Oare tot în strada Tour-des-Dames stă ? Nu ştiţi cumva, domnule ? Am jucat împreună în provincie. Am împărţit laurii cu dînsa. Celimene mi-ar veni în ajutor, domnule ! Elmira i-ar da de pomană lui Belizaire. Dar aşa, nimic ! Să n-am nici un ban în casă ! Mi-e nevasta bolnavă şi n-am o leţcaie ! Mi-e fata greu rănită şi n-am un gologan ! Nevastă-mea suferă de năduf! Din pricina vîrstei, dar şi din pricina stării nervoase ; i-ar trebui îngrijiri ; şi fiicei mele la fel ! Dar medicul ? Dar farmacistul ? De unde să-i plătesc ? N-am o leţcaie ! Aş cădea în genunchi în faţa unui gologan, domnule ! Iată în ce hal au ajuns artele ! înţelegeţi, fermecătoare domnişoară, şi dumneavoastră, darnicul meu ocrotitor, înţelegeţi asta dumneavoastră, care trăiţi numai în virtute şi-n bunătate şi care umpleţi de miresme biserica în care biata mea copilă vă zăreşte în fiecare zi cînd vine să se roage ?... Fiindcă eu îmi cresc, fetele în frica lui dumnezeu, domnule. N-am vrut să le las să facă teatru. Ah ! Impieliţatele ! Să le prind numai că se apucă de aşa ceva ! Eu nu glumesc ! Le trîntesc tot felul de predici despre onoare, despre morală şi despre virtute ! Intrebaţi-le ! Trebuie să meargă pe drumul drept. Au un părinte. Nu sînt ca nenorocitele alea care la început n-au pe nimeni şi la urmă sînt ale tuturora. Din domnişoara Nimeni ajung doamna Toată-lumea. Fir-ar să fie ! Asta nu se poate întîmpla în familia Fabantou ! înţeleg să le dau o creştere aleasă, să fie cinstite şi drăguţe şi să creadă-n dumnezeu ! Ce dracu 1 Ei bine, domnule, preastimatul meu domn, ştiţi ce-are să se întîmple mîine ? Mîine e 4 februarie, ziua fatală, ultimul termen pe care mi l-a dat proprietarul ; dacă nu-l plătesc pînă diseară, atunci fiica mea cea mare, eu, nevastă-mea cu boala ei, fetiţa mea rănită, vom fi toţi patru fără adăpost, pe ploaie, în zăpadă. Asta e, dom-

nule. Datorez patru rate, chiria pe un an l aulica şaizec: de franci.

şaizeci

Jondrette mintea. Patru rate n-ar fi făcut decît patruzeci de franci, şi el nu putea să fie dator pe patru trimestre, deoarece nu trecuseră nici şase luni de cind îi plătise Alarius două.

Domnul Leblanc scoase cinci franci din buzunar şi-i puse pe masă.

Jondrette avu vreme să mormăie la urechea fetei celei mari:

— Nemernicul I Ce vrea să fac cu cei cinci franci ai lui ? Nu-mi plăteşte nici măcar scaunul şi geamul ! Şi să mai faci şi cheltuieli.'.,.

Intre timp, domnul Leblanc îşi scoase redingota lui mare, cafenie, pe care o purta peste redingota albastră şi o azvîrlise pe spătarul scaunului.

— Domnule Fabantou, zise el, n-am decît cinci franci la mine, dar o duc pe fiicâ-mea acasă şi mă înapoiez diseară. Astă-seară trebuie să plătiţi, nu-i aşa ?

Fa{a lui Jondrette luă o expresie ciudată. Răspunse repede :

— Da, preastimate domn. La ceasurile opt trebuie să fiu la proprietar.

— Am să fiu aici la ceasurile şase şi-am să vă aduc cei şaizeci de franci.

— Binefăcătorul meu ! exclamă Jondrette copleşit. Şi adăugă în şoapt? ' Nevastă, uită-te bine la el !

Domnul Leblanc o luă din nou de bra{ pe frumoasa fată şi porni spre uşă.

— Pe diseară, prieteni I zise el.

— La ora şase ? întrebă Jondrette.

— La şase fix.

In clipa aceea, fata cea mare zări pardesiul rămas pe scaun.

— Domnule — grăi ea — v-aţi uitat redingota.

Jondrette îi aruncă fetei o privire fulgerătoare, înso ţită de-o straşnică ridicare din umeri.

Domnul Leblanc se întoarse şi răspunse zîmbind : — N-am uitat-o; am lăsat-o.

— O I protectorul meu I continuă Jondrette. Augustul
meu binefăcător, mă podidesc lacrimile 1 Ingăduiţi-mi să vă conduc pînă la trăsura dumneavoastră.

— Dacă **ieşiţi,** puneţi-vă pardesiul, spuse domnul Leblanc. E foarte frig afară.

Jondrette nu se lăsă rugat de două ori şi îmbrăcă repede redingota cafenie.

Ieşiră toţi trei. Jondrette mergea înaintea celor doi străini.

TARIFUL CABRIOLETELOR DE PIAŢA E DOI FRANCI ORA

Lui Marius nu-i scăpase nici un amănunt din toată scena asta şi totuşi, la drept vorbind, nu văzuse nimic. Privirea îi rămăsese aţintită asupra fetei; inima lui, ca să zicem aşa, o cuprinsese, o învăluise toată, chiar de la primii ei paşi în mansardă. Cît a stat ea acolo, Marius a trăit acele clipe de extaz care fac să dispară percepţiile materiale şi fixează sufletul asupra unui singur punct. Nu la fală se uita el, ci la lumina aceea cu haină de mătase şi cu pălărie de catifea. Dacă steaua Sirius ar fi intrat în odaie, el n-ar fi rămas uluit.

Pe cînd fata dezlega pachetul, desfăcea lucrurile şi păturile, vorbind cu blîndeţe mamei bolnave şi cu duioşie fetiţei rănite, el îi pîndea toate mişcările, încerca să-i asculte cuvintele. Ii cunoştea ochii, fruntea, frumuseţea, statura, mersul, dar nu-i cunoştea sunetul glasului. I se păruse odată, la Luxembourg, că prinsese cîteva cuvinte, dar nu era sigur. Ar fi dat zece ani din viaţă s-o audă, să poată duce cu dînsul ceva din muzica aceea. Dar totul se pierdea în văicărelile **şi-rj** izbucnirile gălăgioase ale lui Jondrette. Asta făcea ca încîntarea lui Marius să fie amestecată cu mînie. O sorbea din ochi. Nu-i venea să creadă că zărea într-adevăr făptura cerească a fetei în mijlocul acestor fiinţe respingătoare, în mansarda asta

groaznică. I se părea că vede un colibri printre broaşte rîioase.

Cînd o văzu că pleacă, nu mai avu decît un singur gînd : s-o urmărească, să se ţină după dînsa, să n-o părăsească pînă nu va afla unde locuieşte, ca să n-o mai piardă după ce-a regăsit-o ca prin minune. Sări jos de pe scrin şi-şi luă pălăria. în clipa cînd punea mîna pe zăvorul uşii şi era gata să iasă, un gînd îl făcu să stea pe loc. Coridorul era lung, scara dreaptă ; Jondrette, vorbă lungă ; fără îndoială, domnul Leblanc nu se urcase încă în trăsură ; dac-ar întoarce capul pe coridor, pe scară sau în prag şi l-ar vedea pe el, pe Marius, în casa asta, desigur că s-ar nelinişti şi că ar căuta cu orice pre(să-i scape din nou ; şi înc-o dată s-ar sfîrşi totul. Ce să facă ? Să aştepte puţin ? Dar dacă mai zăboveşte, trăsura ar putea să plece. Marius era nehotărît. In sfîrşit, se încumetă şi ieşi din odaie.

Nu mai era nimeni pe coridor. Dădu fuga la scară. Nici pe scară nimeni. Coborî repede şi ajunse în bulevard tocmai la vreme ca să mai poată vedea o birjă cotind după coltul străzii Petit-Banquier şi îndreptîndu-se spre centru.

Marius se repezi într-acolo. Ajuns la coltul bulevardului, zări din nou birja coborînd repede pe strada Mouf-fetard ; birja ajunsese destul de departe, nu era chip s-o mai ajungă ; ce să facă ? să fugă-după ea ? Era cu neputinţă ; de altfel, cineva care ar fi alergat cît îl ţineau picioarele pe urmele birjei ar fi fost de bună seamă zărit din trăsură şi tatăl l-ar fi recunoscut. In clipa aceea — întîmplare neaşteptată şi minunată — Marius zări trecînd pe bulevard o cabrioletă de piaţă, goală ; nu avea altceva de făcut decît să se urce în această cabrioletă şi să urmărească birja. Era un mijloc sigur, folositor şi neprimejdios.

Marius îi făcu semn birjarului să oprească şi-i spuse :

— Cu ora !

Marius era fără cravată ; purta haina lui veche de lucru, fără nasturi, iar cămaşa îi era ruptă la piept.

Birjarul opri, clipi din ochi şi întinse spre Marius mîna stîngă, frecîndu-şi uşor arătătorul de degetul cel mare.

— Ce este ? zise Marius.

— Plata înainte ! mormăi birjarul.

Marius îşi aminti că n-avea la el decît optzeci de centime.

— Cît ? întrebă el.

— Doi franci.

— Plătesc la întoarcere.

Drept răspuns, birjarul începu să fluiere o arie cunoscută şi dădu bice cailor.

Marius se uită buimac cum se îndepărtează cabrioleta. Fiindcă îi lipsea un franc şi douăzeci de centime, îşi pierdea bucuria, fericirea, dragostea ! Se prăbuşea din nou în întuneric. începuse să vadă, iar acum îşi pierdea din nou vederea. Se gîndi cu amărăciune şi, trebuie s-o spunem, cu mare părere de rău, la cei cinci franci pe care-i dăduse chiar de dimineaţă păcătoasei aceleia. Dac-ar fi avut cei cinci franci, ar fi fost salvat, ar fi renăscut, ar fi ieşit din ceaţă şi din întuneric, ar fi scăpat de singurătate, de plictiseală, de văduvie ; ar fi înnodat iarăşi firul negru al ursitei sale cu acel frumos fir de aur care plutise prin faţa ochilor săi şi se rupsese încă o dată. Se întoarse deznădăjduit în maghernița lui.

Şi-ar fi putut spune că domnul Leblanc făgăduise să se întoarcă în aceeaşi seară şi că de rîndul acesta n-avea decît să ia toate măsurile ca să-l poată urmări ; dar, fiind adîncit în contemplare, nu prea dăduse ascultare celor ce s-au vorbit.

In clipa cînd era gata să urce scara, zări pe partea cealaltă a bulevardului, în dreptul zidului pustiu care da în strada Barriere des Gobelins, pe Jondrette, înfăşurat în pardesiul „filantropului", stînd de vorbă cu unul din indivizii aceia cu înfăţişare suspectă, cunoscuţi sub numele de „haimanale de barieră" ; oameni cu mutre îndoielnice şi ale căror vorbe dau de bănuit, ascunzînd gînduri mîrşave, şi care de obicei dorm ziua, ceea ce lasă a se presupune că lucrează noaptea.

Cei doi inşi, stînd de vorbă nemişcaţi sub ninsoarea ce cădea în vîrtejuri, alcătuiau un grup pe care un sergent de stradă l-ar fi băgat de seamă, dar pe care Marius abia îl observă.

Cu toate acestea, oricît de cufundat era în gîndurile lui chinuitoare, nu se putu împiedica să vadă că vagabondul cu care vorbea Jondrette semăna cu un oarecare Panchaud, zis Printanier, zis Bigrenaille, pe care i-l arătase odată Courfeyrac şi care trecea în mahala drept o haimana de noapte foarte primejdioasă. Aţi mai întîlnit în cartea precedentă numele acestui individ.

Acest Panchaud, zis Printanier, zis Bigrenaille, a apărut mai tîrziu în cîteva procese criminale şi a ajuns de atunci un ticălos vestit. Pe atunci însă nu era decît un ticălos oarecare. Astăzi e legendar printre tîlhari şi ucigaşi. Pe la sfîrşitul regimului trecut făcea şcoală. Iar seara, la căderea nopţii, la ceasul cînd deţinuţii se adunau şi şopoteau între ei, se vorbea despre el în groapa cu lei[1] a închisorii *La Force.* Se putea chiar citi în închisoare asta, sub camera gărzii, tocmai în locul pe unde trecea canalul latrinelor, care a servit nemaipomenitei evadări ziua-n amiaza mare a treizeci de deţinuţi în 1843, se putea citi deasupra lespezii acestor latrine numele lui Panchaud, săpat de el cu îndrăzneală chiar pe zidul camerei, cu prilejul uneia din încercările lui de evadare. In 1832 poliţia îl urmărea de aproape, dar el încă nu debutase de-a binelea.

XI

MIZERIA IŞI OFERĂ SERVICIILE SUFERINŢEI

Marius urcă cu paşi rari scara cocioabei ; în clipa cînd era gata să intre în chilia lui, zări pe sală, în urmă-i, pe fata cea mare a lui Jondrette, care venea după el. N-o mai putea suferi pe fata asta ; la dînsa erau cei cinci

---

[1] Locul din temniţe Jn care se adunau deţinuţii cei mai fiorgşî ţi mai decăzuţi.

franci ai lui; era prea tîrziu ca să-i maî ceară îndărăt; cabrioleta plecase ; iar birja era departe. De altminteri, nici nu i-ar fi dat banii înapoi. Iar ca s-o întrebe unde locuiesc persoanele care veniseră adineauri era de prisos ; se vedea bine că nu ştia, de vreme ce scrisoarea semnată Fabantou era adresată „Preamilostivului domn din biserica Saint-Jacques-du-Haut-Pas".

Marius intră în odaie şi împinse uşa după el.

Uşa nu se închise : se întoarse şi văzu o mînă care o ţinea întredeschisă.

— Ce este ? întrebă el. Cine-i acolo ?

Era fata lui Jondrette.

— Dumneata eşti ? zise Marius aproape cu asprime.
Tot dumneata ? Ce mai vrei ?

Fata nu răspunse; părea îngîndurată. Nu mai avea îndrăzneala din dimineaţa aceea. Nu intrase, ci rămăsese în umbra coridorului; Marius o zărea prin uşa întredeschisă.

— Nu vrei să răspunzi ? Ce mai vrei cu mine ?

îşi îndreptă spre el ochii ei stinşi în care părea că licăreşte o lumină nedesluşită şi-i spuse :

— Pari trist, domnule Marius. Ce ai ?

— Eu ? întrebă Marius.

— Da, dumneata.

— N-am nimic !

— Ba da!

— Ba nu!

— Eu îţi spun că da !

— Lasă-mă-n pace !

Marius împinse uşa din nou; ea o ţinu ca şi mai înainte.

— Ascultă — zise ea — eşti nedrept. Cu toate că nu
eşti bogat, ai fost bun cu mine azi-dimineaţă. Fii şi-acum
la fel. Mi-ai dat să-mi cumpăr de mîncare; spune-mi
acum, ce ai ? Eşti necăjit; se vede. N-aş vrea să fii
amărît. Ce-aş putea să fac ? Aş putea să-ţi vin în ajutor ?
Foloseşte-mă ! Nu vreau să-ţi cunosc tainele. Nu-i nevoie
să mi le spui. Dar aş putea, la urma urmei, să-ţi fiu de
folos. Aş putea să te ajut şi pe dumneata cum îl ajut şi

pe tata. Eu îi duc scrisorile, mă duc prin case, cercetez din uşă în uşă, îi găsesc o adresă sau urmăresc pe cîte cineva. Sînt bună la asta. Ei bine, poţi să-mi spui ce ai pe inimă ; mă duc să vorbesc eu cu respectivii ; cîteodată e de ajuns să se vorbească cu cine trebuie ca să se lămurească lucrurile şi totul e-n regulă. Foloseşte-te de mine !

Lui Marius îi trecu prin minte o idee. Cînd eşti gata să cazi, nu dispreţuieşti nici o creangă.

Se apropie de fată.

— Ascultă — îi spuse el — tu l-ai adus...

Ea-l întrerupse c-o sclipire de bucurie în ochi.

— O ! da ! tutuieşte-mă ! îmi place mai mult aşa.

— Ascultă — zise el — tu l-ai adus aici pe domnul acela bătrîn împreună cu fiica lui ?

— Da.

— Le cunoşti adresa ?

— Nu.

— Află-mi-o I

Din posomorîtă cum era, din senină, se întunecă. privirea fetei se însenină ;

— Asta vrei ? întrebă ea.

— Da.

— Ii cunoşti ?

— Nu.

— Va să zică — urmă ea numaidecît — n-o cunoşti, dar vrei s-o cunoşti.

Cuvîntul *ti* devenit *o* avea ceva plin de înţeles şi amar.

— In sfîrşit, eşti în stare ? zise Marius.

— Să-ţi aflu adresa frumoasei domnişoare ?

In cuvintele „frumoasei domnişoare" era iarăşi o nuanţă care-l supăra pe Marius. Spuse :

— In sfîrşit, totuna-i ; adresa tatălui şi-a fetei. Adresa lor !

Ea-l privi drept în ochi.

— Şi ce-o să-mi dai ?

— Tot ce vrei.

— Tot ce vreau ?

— Da.

— O să ai adresa.

Fata lăsă capul în jos. Pe urmă, cu o mişcare repezită, trase uşa care se închise.

Marius rămase singur.

Se trînti pe un scaun cu capul şi cu coatele pe pat, copleşit de gînduri pe care nu şi le putea ţine în frîu, ca şi cum ar fi fost cuprins de ameţeală. Tot ce se petrecuse de azi-dimineaţă, apariţia îngerului, dispariţia lui, tot ceea ce-i spusese fiinţa asta, o licărire de nădejde plutind într-o deznădejde fără margini îi răvăşiseră mintea cu totul.

Deodată, se simţi smuls cu putere din visarea lui.

Auzi glasul tare şi aspru al lui Jondrette rostind nişte cuvinte care aveau pentru el un interes ciudat.

— Iţi spun că sînt sigur că I-am recunoscut.

Despre cine vorbea Jondrette ? Pe cine-l recunoscuse ? Pe domnul Leblanc ? Pe tatăl „Ursulei" lui ? Cum ? Jondrette îl cunoştea ? Era oare Marius pe cale să primească astfel, pe neaşteptate, toate desluşirile fără de care viaţa i se părea Iui însuşi întunecată ? Va afla în sfîrşit de cine e îndrăgostit, cine era fata asta ? Cine era tatăl ei ? Negura atît de deasă care-l învăluia era gata să se risipească ? Se va sfîşia vălul ? O ! cerule !

Se urcă, mai bine zis se repezi pe scrin şi-şi luă din nou locul lîngă ferestruica din perete.

Vedea iar înăuntru! mansardei familiei Jondrette.

XII

CUM A FOST ÎNTREBUINŢATĂ MONEDA DE CINCI FRANCI A DOMNULUI LEBLANC

Nimic nu se schimbase în înfăţişarea familiei, în afară de faptul că femeia şi fetele scoseseră lucrurile din pachet Şi se îmbrăcaseră cu ciorapi şi cu hăinuţe de Iînă. Două pături noi erau azvîrlite pe cele două paturi. Jondrette se întorsese de cîteva minute. Gîfîia încă de oboseală. Fetele lui stăteau pe jos, lîngă vatră ; cea mai mare pansa mîna celei mici. Nevastă-sa se prăbuşise parcă pe patul

de lîngă foc, cu o mutră buimacă. Jondrette umbla de colo pînă colo prin mansardă, cu paşi mari. Avea o privire cu totul neobişnuită.

Femeia, care părea sfioasă şi prostită în faţa bărbatului ei, îndrăzni să spună :

— Cum ? într-adevăr ? eşti sigur ?

— Sigur ! Au trecut opt ani, dar îl recunosc ! O ! II
recunosc 1 L-am recunoscut îndată ! Cum ? Ţie nu ţi-a
sărit în ochi ?

— Nu.

— Dar ţi-am spus totuşi : „Uită-te bine la omul ăsta !"
Statura, chipul lui puţin mai îmbătrînit ; sînt unii oameni
care nu ştiu cum fac că nu îmbătrînesc ; glasul lui... E
mai bine îmbrăcat; atîta tot. A ! vrăjitor bătrîn, mi-ai
căzut în labă 1 Se opri şi spuse fetelor : Voi căraţi-vă !
E ciudat că asta nu ţi-a sărit în ochi.

Fetele se ridicară supuse. Mama îngăimă :

— Cu mîna ei beteagă ?

— O să-i facă bine aerul ! zise Jondrette. Ştergeţi-o !

Se vedea bine că omul ăsta "făcea parte dintre cei cărora
nu le poţi spune : nu. Cele două fete ieşiră.

Cînd să treacă pragul, tatăl o apucă pe cea mare de braţ şi-i spuse pe-un anumit ton :

— Să fiţi aici la ora cinci fix. Amîndouă. O să avem
nevoie de voi.

Marius îşi ascuţi auzul.

Rămas singur cu nevastă-sa, Jondrette începu din nou să se plimbe prin odaie şi îi făcu de cîteva ori ocolul în tăcere. Apoi stătu cîteva clipe să-şi bage în pantaloni poalele cămăşii femeieşti pe care-o purta.

Deodată, se întoarse spre nevastă-sa, îşi încrucişa braţele şi strigă :

— Şi vrei să-ţi mai spun ceva ? Domnişoara...

— Ei, ce e cu domnişoara ? întrebă femeia.

Marius nu se putea îndoi : despre ea era vorba. Asculta
cu mare încordare. Era numai urechi.

Dar Jondrette se aplecase şi-i vorbise femeii în şoaptă. Pe urmă se ridică şi încheie cu glas tare :

- E a e l

— Asta ? spuse femeia.

— Asta ! răspunse bărbatul.

E cu neputinţă de spus ce cuprindea cuvîntul „asta ?" al mamei. Mirare, furie, ură, amestecate şi contopite într-o intonaţie monstruoasă. Au fost de ajuns cîteva cuvinte, fără îndoială, numele, pe care bărbatul ei i l-a şoptit la ureche, pentru ca namila aceea de femeie adormită să se trezească şi din respingătoare să ajungă fioroasă.

— Nu se poate ! strigă ea. Cînd mă gîndesc că fetele mele merg cu picioarele goale şi n-au o rochie pe ele 1 Cum ? haină de atlaz îmblănită, pălărie de catifea, pantofi, de toate ! Astea fac peste două sute de franci ! S-ar spune că-i o cucoană ! Nu ! te înşeli ! Mai întîi că ceealaltă era groaznică, pe cînd asta n-arată de loc rău ; nu poate fi dînsa !

— Iţi spun că ea e. O să vezi !

La afirmaţia asta atît de hotărîtă, femeia îşi ridică fa(a ei fălcoasă de blondă-roşcovană şi se uită spre tavan cu o expresie sălbatică. In clipa aceea lui Marius i se păru mai primejdioasă chiar decît bărbatul ei. O scroafă cu privire de tigroaică.

— Cum — grăi ea — scîrba asta de domnişorică, care se uita la fetele mele cu milă, să fie chiar golanca aia ? I-aş da un picior în burtă să mă pomenească !

Sări jos din pat şi rămase o clipă în picioare, cu părul vîlvoi, cu nările umflate, cu gura căscată, cu pumnii încleştaţi şi aruncaţi înapoi. După aceea se prăbuşi din nou pe pat. Bărbatul umbla încoace şi încolo, fără s-o bage-n seamă pe muiere.

După cîteva clipe de tăcere, se apropie de dînsa şi se propti în faţa ei cu braţele încrucişate, cum făcuse cu o clipă mainainte.

— Şi vrei să-ţi mai spun ceva ?

— Ce ? întrebă ea.

Răspunse scurt şi în şoaptă :

— Că am dat lovitura !

Femeia se uită la el cu o privire care spunea : „Nu cumva ăsta şi-a pierdut minţile ?" El continuă :

— Mii de draci ! M-am săturat de cînd tot fac pe eno
riaşul în parohia lui mori-de-foame-cînd-ai-foc şi mori-de-
frig-cînd-ai-ce-mînca. Sînt sătul pînă-n gît de mizerie. Eu
duc greul pentru toţi ! Nu-mi mai arde de glumă, nu mai
are nici un haz să-i dau aşa-nainte ! Gata cu păcălelile,
doamne sfinte ! Gata cu giumbuşlucurile, dumnezeule
veşnic ! Vreau să mănînc pe săturate, vreau să beau
pînă-mi potolesc setea ! Să mă îndop, să dorm, să trîndă-
vesc ! Vreau să-mi vină şi mie ceasul ! Ei, da ! înainte
de-a mă curăţa, vreau să fiu şi eu niţel milionar ! Făcu
înconjurul mansardei şi adăugă : Ca alţii.

— Ce vrei să spui ?

El dădu din cap, clipi din ochi şi ridică glasul ca un scamator de bîlci gata să facă o demonstraţie în plină stradă :

— Ce vreau să spun ? Ascultă !

— Sst! mormăi femeia lui Jondrette. Nu aşa tare dacă
sînt lucruri care nu trebuie auzite !

— Aidade ! La cine te gîndeşti ? La vecin ? L-am văzut
ieşind adineauri. De altminteri, aude vreodată ceva nătă
răul ăsta ? Şi pe urmă îţi spun că l-am văzut pleeînd.

Ca din instinct, Jondrette coborî totuşi glasul, dar nu de ajuns pentru ca Aiarius să nu poată auzi ce spune. Din întîmplare, spre norocul lui, zăpada căzută înnăbuşea vuietul trăsurilor de pe bulevard, aşa că putea prinde fiecare cuvînt din această convorbire.

Iată ce auzi :

— Ascultă, am pus mîna pe nabab ! E ca şi prins. S-a
făcut! Totu-i pus la cale. Am stat de vorbă cu oamenii
mei. Bătrînul o să vină diseară la şase, să-mi aducă
cei şaizeci de franci, canalia ! Ai auzit cum îi trînteam
la gogoşi ? Şaizeci de franci, proprietarul, 4 februarie,
care nici rhăcar nu e sorocul de plată. Ce gogoşi ! O să
vină prin urmare la ora şase. E ora cînd vecinul e dus

la masă. Mătuşa Bougon spală vasele prin oraş. Nu-i nimeni acasă. Vecinul nu se întoarce niciodată înainte

de 11. Fetele au să stea de pază. Tu o să ne ajuţi. El o să se execute.
— Şi dacă nu se execută ? întrebă femeia.
Jondrette făcu un gest înfiorător şi zise :
— II executăm noi !
Şi-l pufni rîsul.
Era întîia oară cînd Marius îl vedea rîzînd. Un rîs rece, dulceag, care te înfiora.
Jondrette deschise un dulap din peretele de lîngă vatră şi scoase de acolo o şapcă veche, pe care şi-o puse pe cap, după ce-o şterse cu mîneca.
— Acum o iau din loc, continuă el. Trebuie să mai stau de vorbă cu cîţiva inşi. Băieţi buni. O să vezi cum o să meargă treaba. Lipsesc foarte puţin ; dăm o lovitură straşnică ; rămîi acasă. Cu mîinile în buzunarele pantalonilor, stătu o clipă pe gînduri, apoi exclamă : Ştii că e totuşi un mare noroc că nu m-a recunoscut ? Dacă mă recunoştea şi el pe mine, nu mai venea. îl scăpăm din mînă ! Barba m-a salvat ! Bărbuţa mea romantică, ciocu-leţul meu drăguţ şi poetic 1
Şi-l pufni din nou rîsul.
Se duse la fereastră. Zăpada cădea mereu, brăzdînd cenuşiul cerului.
— Ce vreme păcătoasă ! mormăi el. Apoi, înfăşurîn-du-se în redingotă : E cam largă zdreanţă asta. Dar nu-i nimic ! Straşnică idee a avut ticălosul ăla de bătrîn că mi-a lăsat-o ! N-aş fi avut cu ce ieşi şi-am fi dat chix şi de rîndul ăsta ! Cînd te gîndeşti de ce atîrnă uneori totul !...
Şi trăgîndu-şi şapca pe ochi, ieşi. Abia făcuse cîţiva paşi şi uşa se deschise din nou ; profilul său spălăcit şi isteţ se ivi din nou în prag.
— Uitasem, adăugă el. Să umpli soba cu cărbuni.
Şi azvîrli în şorţul femeii moneda de cinci franci pe care i-o dăduse „filantropul".
— Să umplu soba cu cărbuni ? întrebă femeia.
— Da.
— Cîte coşuri să iau ?
— Două pline.

■— Asta face un franc şi jumătate. Cu ce rămîne cumpăr de mîncare.

— Ba nicidecum !

— De ce ?

— Nu da gata toţi banii.

— De ce ?

— Fiindcă mai trebuie să cumpăr şi eu ceva.

— Ce anume ?

— Ceva.

— Cît îţi trebuie ?

— E vreun negustor de fierărie pe-aici ?

— Pe strada Mouffetard.

— A ! da, la colţul străzii ; cunosc dugheana.

— Spune-mi, cît îţi trebuie pentru ce ai de cumpărat ?

— Vreo trei franci.

— Nu mai rămîne mare lucru pentru mîncare.

— Astăzi nu ne arde de mîncare. Avem ceva mai bun de făcut.

— Prea bine, odorul meu.

Pe cînd nevastă-sa rostea aceste cuvinte, Jondrette închise din nou uşa şi de rîndul ăsta Marius îi auzi paşii depărtîndu-se pe coridorul maghernitei şi coborînd în grabă scara.

In clipa aceea bătu ceasul unu la Saint-Medard.

XIII

„SOLUS CUM SOLO, IN LOCO REMOTO, NON COGITABUNTUR ORARE PATER NOSTER"[1]

Cu toate că Marius era un visător, el avea, cum am arătat, o fire hotărîtă şi energică. Obiceiul lui de a se reculege în singurătate sporise într-însul înţelegerea şi compătimirea, dar îi slăbise poate însuşirea de a se mînia. îi lăsase totuşi neatinsă putinţa de a se indigna ;

[1] Cînd doi oameni stau de vorbă pe furiş, nimeni nu-şl va închipui că spun *Tatăl nostru* (în 1. latină în erigina!).

avea bunătatea unui brahman şi severitatea unui judecător ; îi era milă de-o broască, dar era în stare să strivească o viperă. Şi privirile lui tocmai în gaura unor vipere se afundaseră ; avea sub ochi un cuib de monştri.

— Mizerabilii ăştia trebuie striviţi I zise el.

Nici una din tainele pe care nădăjduia să le dezlege nu fusese limpezită ; dimpotrivă, parcă toate se încîlci-seră şi mai mult ; nu aflase nimic limpede despre frumoasa copilă din Luxembourg şi despre omul pe care el îl numea domnul Leblanc, afară doar de faptul că Jon-drette îi cunoştea. Din cuvintele greu de pătruns care fuseseră rostite nu întrezărea desluşit decît un singur lucru : că se punea la cale o cursă, o cursă nelămurită, dar îngrozitoare ; că-i pîndea pe amîndoi o mare primejdie : pe ea — poate ; pe tatăl ei — sigur ; că trebuia să-i scape ; că trebuia să zădărnicească uneltirile josnice ale familiei Jondrette şi să sfîşie pînza urzită de aceşti păianjeni.

Se uită o clipă la **Jondretta.** Scosese dintr-un colţ o sobă veche de tuci şi cotrobăia prin mormanul de fiare vechi.

Se dădu jos de pe scrin **cît** putu mai încet, atent sa nu facă nici un zgomot.

In spaima lui faţă de ceea ce se uneltea şi-n groaza pe care i-o însuflaseră vecinii lui încerca un fel de bucurie la gîndul că va avea poate prilejul să-i facă un serviciu atît de mare fiinţei iubite.

Dar ce să facă ? Să le dea de ştire celor în primejdie ? Unde să-i găsească ? Nu le cunoştea adresa. Se mai arătaseră numai o clipă în faţa ochiîor lui, ca să se cufunde iarăşi în labirintul de nepătruns al Parisului. Să-l aştepte pe domnul Leblanc Ia uşă, la ceasurile şase seara, în clipa cînd va sosi, şi să-i spună că i s-a întins o cursă ? Dar Jondrette şi oamenii lui l-ar vedea stînd la pîndă : strada fiind pustie, ar fi mai tari decît el, ar izbuti să-l înhaţe sau să-l gonească, iar cel pe care Marius voia să-l scape ar fi pierdut. Era ora unu ; cursa fusese pusă la cale pentru ceasurile şase. Marius mai avea cinci ceasuri înaintea lui.

Nu era decît un singur lucru de făcut.

îşi puse o haină mai bună, îşi înnodă un fular la gît, îşi luă pălăria şi ieşi, fără să facă mai mult zgomot decît dac-ar fi călcat pe un strat de muşchi verde cu picioarele goale.

De altfel, Jondretta mai cotrobăia încă prin mormanul de fier vechi.

O dată ieşit din casă, Marius o luă pe strada Petit-Banquier.

Se afla pe la mijlocul străzii, pe lîngă un zid foarte scund, care putea fi sărit prin unele locuri şi care dădea spre un maidan ; mergea încet, muncit de gînduri ; zăpada îi înnăbuşea paşii ; deodată auzi nişte glasuri foarte aproape de el. întoarse capul. Strada era pustie, nu era nimeni ; era ziua-n amiaza mare ; şi cu toate astea, auzea desluşit nişte voci.

Se uită pe deasupra zidului pe lîngă care trecea.

într-adevăr, acolo se aflau doi oameni şezînd în zăpadă, cu spatele la zid şi vorbindu-şi în şoaptă.

Mutrele lor îi erau străine. Unul dintre ei, îmbrăcat cu bluză, purta barbă, iar celălalt era pletos şi zdrenţuit. Cel cu barbă purta un fes grecesc ; celălalt era în capul gol şi avea părul nins de zăpadă.

Uitîndu-se peste zid, Marius putu să asculte ce vorbeau.

Cel cu plete îi dădea cu cotul celuilalt şi-i spunea :

— Cu *Patron-Minette* mergem la sigur.

— Crezi ? zise bărbosul.

Cel cu plete adăugă :

.— Punem mîna fiecare pe cîte-un cearşaf de cinci sutare ; şi, în cel mai rău caz, ne învîrtim de cinci-şase ani ; zece cel mult!

Celălalt răspunse cu oarecare nehotărîre, scărpinîn-du-se sub fes :

— Asta aşa e. N-am ce zice !

— Ascultă-mă pe mine : mergem la sigur, zise pletosul... Trăsurica babacului o să fie la scară.

Pe urmă începură să vorbească despre o melodramă pe care o văzuseră în ajun la *Gaîte* ',

---

Numele unui teatru din Paris.

Marius porni mai departe.

I se părea că discuţia neînţeleasă a celor doi indivizi, pitiţi atît de ciudat după zidul acela şi ghemuiţi în zăpadă, nu era poate fără oarecare legătură cu planurile mîrşave ale lui Jondrette. Asta trebuia să fie „lovitura".

Se îndreptă spre mahalaua Saint-Marceau şi la cea dintîi prăvălie pe care-o întîlni în drum întrebă unde se află un comisariat de poliţie.

I se spuse : „Strada Pontoise, la nr. 14".

Marius porni într-acolo.

Trecînd pe lîngă o brutărie, cumpără o franzeluţă de zece bani şi o mîncă, gîndindu-se că n-o să ia masa în seara aceea.

Pe drum îi mulţumea lui dumnezeu în gînd. îşi spuse că, dacă nu i-ar fi dat de dimineaţă cei cinci franci fetei lui Jondrette, ar fi urmărit birja domnului Leblanc şi, astfel, n-ar mai fi aflat nimic şi deci n-ar mai fi putut împiedica cele puse la cale de către familia Jondrette ; domnul Leblanc ar fi fost pierdut şi de bună seamă şi fiica lui o dată cu el.

XÎV

IN CARE UN POLIŢIST DA DOUA PISTOALE UNUI AVOCAT

Ajungînd la nr. 14 de pe strada Pontoise, se urcă la etajul întîi şi întrebă de comisarul circumscripţiei.

— Domnul comisar lipseşte, îi răspunse unul dintre oamenii de serviciu. Dar îi ţine locul un inspector. Doriţi să-i vorbiţi ? E ceva urgent ?

— Da, răspunse Marius.

Omul de serviciu îl pofti în biroul comisarului. Rezemat de-o sobă, un bărbat înalt stătea în picioare în dosul unui grilaj. Cu mîinile amîndouă îşi ridica pulpanele unei mantale largi, cu trei rînduri de gulere. O faţă pătrată, [0] gură subţire şi energică, favoriţi deşi, încărunţiţi, foarte zbîrliţi, o privire sfredelitoare. S-ar fi putut spune despre

privirea asta nu numai că e pătrunzătoare, ci că te răscoleşte.

Omul ăsta nu părea mai puţin fioros şi mai puţin de temut decît Jondrette ; uneori ţi-e tot aşa de frică de un dulău care-ţi iese în cale ca de un lup.

— Ce doriţi ? îi spuse el lui Marius, fără să adauge
„domnule".

— Dumneavoastră sînteţi domnul comisar ?
— Lipseşte. Ii ţin locul.
— E vorba de ceva foarte secret.
— Atunci vorbiţi.
— Ceva foarte urgent.
— Atunci daţi-i drumul repede.

Omul ăsta nepăsător şi răstit avea darul să te înspăi-mînte şi să te liniştească totodată. Inspira şi teamă, şi încredere. Marius îi povesti totul. Că o persoană pe care el n-o cunoştea decît din vedere urma să fie atrasă chiar în aceeaşi seară într-o cursă ; că el, Marius Pontrnercy, avocat, locuind într-o încăpere de alături de cuibul banditţilor, auzise prin perete tot ce se uneltise ; că ticălosul care plănuise lovitura era un oarecare Jondrette ; că are, pesemne, drept complici nişte vagabonzi, printre alţii şi pe un anume Panchaud, zis Printanier, zis Bigrenaille ; că fetele lui Jondrette au să stea la pîndă ; că n-avea cum să-i dea de veste celui ameninţat, dat fiind că nu ştia cum îl cheamă ; şi, în sfîrşit, că totul urmează să se petreacă pe la ceasurile şase seara, în punctul cel mai puţin umblat al Bulevardului de l'Hâpital, în casa cu nr. 50-52.

Auzind de acest număr, inspectorul ridică ochii şi zise cu răceală :

— Prin urmare în odaia din fundul coridorului ?

— întocmai ! zise Marius şi adăugă : Cunoaşteţi cumva
casa ?

Inspectorul tăcu o clipă, apoi, încălzindu-şi picioarele la gura sobei, răspunse :

— Poate că da. Continuă printre dinţi, vorbind mai
mult cu propria lui cravată decît cu Marius : Aici trebuie
să-şi fi vîrît coada *Patron-Minette.*

Numele ăsta îi atrase atenţia Iui Marius.
— *Patron-Minette!* zise el. Am auzit într-adevăr ros
tindu-se numele ăsta.
Şi-i repetă inspectorului convorbirea dintre omul cu plete şi omul cu barbă, ghemuiţi în zăpadă după zidul din strada Petit-Banquier.
Inspectorul mormăi:
— Al cu plete trebuie să fie Brujon, iar bărbosul tre
buie să fie Demi-Liard, zis şi Deux-Milliards. îşi plecase
din nou ochii şi se gîndea. Cît despre Babacul, bănuiesc
cine e. Na I mi-am ars mantaua. Totdeauna fac ăştia prea
mult foc în sobele astea blestemate. La nr. 50-52. Fosta
Casă Gorbeau. Apoi se uită la Marius : Nu i-aţi văzut
decît pe bărbos şi pe ăl cu plete ?
— Şi pe Panchaud.
— N-aţi văzut vreun domnişor sclivisit şi dat dracului
dînd tîrcoale pe-acolo ?
— Nu.
— Nici pe unul înalt şi gros, mătăhălos şi greoi, care
semăna cu elefantul din Grădina Botanică ?
— Nu.
— Nici pe-un şmecher cu mutră de fost saltimbanc ?
— Nu.
— Cît despre cel de-al patrulea, nu-l vede nimeni, nici
chiar aghiotanţii, ucenicii şi complicii lui. Aşa că nu-i
de mirare că nu l-aţi zărit.
— Nu ! zise Marius. Dar cine-s toţi
ăştia ?
Inspectorul răspunse :
— De altminteri, ăsta nu-i ceasul lor. Tăcu din nou,
apoi spuse: 50-52! Cunosc dărăpănătura aia. Nu-i cu
putinţă să ne ascundem înăuntru fără ca actorii să bage
de seamă ; ar fi în stare să amîne spectacolul. Sînt atît
de modeşti ! Publicul îi stinghereşte. Nu se poate .' Vreau
să-i aud cîntînd şi să-i fac să joace. Sfîrşindu-şi mono
logul, se întoarse spre Marius şi-l întrebă, uitîndu-se
t'ntă la dînsul : V-ar fi frică ?
~ De cine ?
•~ De indivizii ăştia ?

— Nu mai mult decît de dumneavoastră ! răspunse cu
asprime Marius, care începuse să bage de seamă că poli
ţistul nu-i spusese încă „domnule".

Inspectorul se uită şi mai atent la Marius şi adăugă cu un fel de gravitate prefăcută :

— Vorbiţi ca un om de curaj şi ca un om cinstit. Cura
jul nu se sperie de crimă ; cinstea nu se sperie de auto
ritate.

Marius îl întrerupse :

— Bine ! Dar ce-aveţi de gînd să faceţi ?

Inspectorul se mărgini să-i răspundă :

— Locatarii acestei case au chei ca să deschidă cînd
se întorc noaptea acasă. Trebuie să aveţi şi dumneavoas
tră una.

— Da, zise Marius.

— O aveţi la dumneavoastră ?

— Da.

— Da ? Daţi-mi-o mie, zise inspectorul.

Marius scoase cheia din vestă, i-o dădu inspectorului şi spuse :

— Dacă vreţi să m-ascultaţi, veniţi cu forţe suficiente.

Inspectorul îi aruncă lui Marius privirea pe care i-ar
fi aruncat-o Voltaire unui academician de provincie care i-ar fi propus o rimă ; îşi vîrî dintr-o mişcare mîinile uriaşe în buzunarele foarte mari ale mantalei şi scoase două pistoale mici de oţel, din acelea care se numesc pistoale de buzunar. I le întinse lui Marius, spunînd repede şi hotărît :

— Luaţi pistoalele astea. Intoarceţi-vă acasă. Ascun-
deţi-vă în odaia dumneavoastră, aşa încît să vă creadă
plecat. Sînt încărcate. Fiecare cu cîte două gloanţe. Stat'
la pîndă ; e o gaură în perete ; aşa mi-aţi spus. Au să
vină indivizii. Lăsaţi-i puţin în pace. Cînd veţi vedea că
lucrurile se îngroaşe şi c-a sosit clipa să-i oprim, trageţi
un foc de pistol. Nu prea devreme. Restul mă priveşte.
Un foc de pistol în vînt, în tavan, oriunde. Dar mai ales
nu prea devreme. Aşteptaţi un început de înfăptuire:
sînteţi avocat; ştiţi ce înseamnă asta.

Marius luă pistoalele şi le vîrî în buzunarul hainei
— Prea se vede umflătura acolo; bate la ochi, zise inspectorul. Puneţi-le mai degrabă în buzunarele de la piept.
Marius ascunse pistoalele în buzunarele de la piept.
— Şi-acum — adăugă inspectorul — nu mai avem nici o clipă de pierdut. Cît e ceasul ? Două şi jumătate. La ora şapte aţi spus ?
— La şase, zise Marius.
— Am vreme, spuse inspectorul. Dar numai cît îmi trebuie. Nu uitaţi nimic din ce v-am spus. Poc ! Un foc de pistol.
— N-aveţi nici o grijă ! îl asigură Marius.
Şi pe cînd Marius punea rnîna pe clanţă ca să iasă, inspectorul îi strigă :
— Şi dacă între timp aveţi nevoie de mine, veniţi aici sau trimiteţi-mi vorbă. întrebaţi de inspectorul Javert.

XV

JONDRETTE IŞI FACE TIRGUIELILE

Peste cîteva clipe, pe la ceasurile trei, Courfeyrac trecea întîmplător pe strada Mouffetard împreună cu Bos-suet. Ninsoarea se înteţea şi acoperea totul. Bossuet tocmai îi spunea lui Courfeyrac :

— Cînd vezi cum cad fulgii ăştia de zăpadă, ai zice
că cerul e bîntuit de o molimă de fluturi albi.

Deodată, Bossuet îl zări pe Marius pe stradă îndrep-tîndu-se spre barieră. Avea un aer ciudat.

— Ia te uită ! exclamă Bossuet. Uite-I pe Marius !

— L-am văzut, zise Courfeyrac. Să-l lăsăm în pace.

— De ce ?

— Are treabă.

— Ce fel de treabă ?

— Nu vezi ce mutră are ?

— Ce mutră ?

— Pare că urmăreşte pe cineva.

— Aşa e, recunoscu Bossuet.
— Ia uite ce ochi face ! adăugă Courfeyrac.
— Dar pe cine naiba urmăreşte ?
— Vreo damicelă ! E amorezat.
— Bine ! făcu Bossuet. Da nu văd pe stradă nici o
pisicuţă, nici o slujnicuţă şi nici o dămuţă. Nu-i vorba
de-o femeie.
Courfeyrac se uită bine şi exclamă :
— Urmăreşte un bărbat!
Un bărbat cu şapcă, căruia i se zărea barba căruntă, deşi nu era văzut decît din spate, mergea într-adevăr la vreo douăzeci de paşi înaintea lui Marius.
Omul purta o redingotă nouă de tot, care-i era cam mare, şi nişte pantaloni într-un hal fără hal, peticiţi şi plini de noro-i.
Pe Bossuet îl pufni rîsul.
— Cine-o fi omul ăsta ?
— Ăsta ? se miră Courfeyrac. E un poet. Numai pe
poeţi poţi să-i vezi umblînd cu pantaloni de negustor de
piei de iepure şi cu redingote de pairi ai Franţei.
— Ia să vedem unde se duce Marius — propuse Bos
suet — şi-ncotro o apucă individul... Să-i urmărim. Vrei ?
— Bossuet ! strigă Courfeyrac. înţeleptule ! Ce dobi
toc eşti ! Să urmăreşti pe cineva care urmăreşte pe
altcineva !...
Se-ntoarseră din drum,
Marius îl zărise în adevăr pe Jondrette trecînd pe strada Mouffetard şi se luase după el.
Jondrette mergea înainte, fără să-i treacă prin cap că cineva îl urmăreşte de aproape.
Cînd ieşi din strada Mouffetard, Marius îl văzu intrînd într-una din cele mai groaznice cocioabe de pe strada Gracieuse; stătu acolo cam un sfert de oră, apoi se întoarse pe strada Mouffetard. Se opri la un negustor de fierărie care se afla pe vremea aceea la colţul străzii Pierre-Lombard, iar peste cîteva minute Marius îl zări ieşind din dugheană şi ţinînd în mînă o daltă cu mîner de lemn nevopsit, pe care o ascunse sub redingotă. In dreptul străzii Petit-Gentilly, o luă la stînga şi porni

repede pe strada Petit-Banquîer. Amurgea. Ninsoarea, care contenise o clipă, se porni iar. Marius se piti chiar după colţul străzii Petit-Banquier, care era pustie ca de obicei, şi nu-l mai urmări pe Jondrette. Făcu foarte bine, deoarece Jondrette, ajungînd în dreptul zidului unde Marius îi auzise stînd de vorbă pe bărbos şi pe cel cu plete, se întoarse, se încredinţa că nu-l urmărea şi nu-l vedea nimeni, apoi sări zidul şi dispăru.

Locul viran pe care-l îngrădea acest zid comunica cu o curte dosnică a unui ins deocheat, care închiria pe vremuri trăsuri. Dăduse faliment, dar mai avea în şopron cîteva hodoroage.

Marius îşi spuse că cel mai cuminte lucru era să se folosească de lipsa lui Jondrette ca să se întoarcă acasă ; de altfel, era tîrziu ; coana Burgon avea obiceiul ca în fiecare seară, cînd pleca să spele vase prin oraş, să încuie uşa casei, care rămînea totdeauna încuiată noaptea ; Marius dăduse cheia lui inspectorului de poliţie ; trebuia prin urmare să se grăbească.

Se întunecase, era aproape de căderea nopţii ; în zare şi pe bolta cerului nu se mai vedea decît un singur punct luminat de soare : luna.

Se înălţa roşie în spatele cupolei celei mici de la Salpetriere.

Marius ajunse repede la nr. 50-52. Uşa era încă deschisă. Urcă scara în vîrful picioarelor şi se strecură de-a lungul coridorului pînă-n odaia lui. V-aduceţi aminte că acest condor era mărginit de o parte şi de alta de mansarde, care în clipa de faţă erau toate goale şi de închiriat. Doamna Burgon lăsa de obicei uşile deschise. Trecînd pe dinaintea uneia dintre ele, lui Marius i se păru că zăreşte într-una din chiliile, nelocuite capetele a patru bărbaţi, care stăteau nemişcaţi şi pe care abia-i luminau ultimele raze de soare ce pătrundeau printr-o ferestruică. Marius nu căută să-i vadă, deoarece nu voia să fie văzut. Izbuti să ajungă în odaia lui fără să fie zărit de nimeni Şi fără să facă zgomot. Tocmai la timp. In clipa următoare, o auzi pe madam Burgon plecînd şi încuind uşa **casei.**

XV!

IN CARE VOM REGĂSI UN CINTEC PE O ARIE ENGLEZEASCA, LA MODA IN 1832

Marius se aşeză pe pat. Era cam pe la cinci şi jumătate. Nu-l mai despărţea decît o jumătate de oră de ceea ce urma să se întîmple. Auzea cum îi bate inima, ca tic-tacul unui ceasornic pe întuneric. Se gîndea la îndoitul marş care se desfăşura în clipa aceea în beznă ; pe de o parte înainta crima, pe de alta se apropia justiţia. Nu-i era frică, dar nu se putea gîndi fără o oarecare tulburare la cele ce se vor întîmpla. Ca tuturor acelora ce trec pe neaşteptate printr-o aventură uluitoare, toată ziua aceea i se părea un vis şi, ca să nu se creadă chinuit de vreun vis urît, simţea nevoia să pipăie în buzunare oţelul rece al celor două pistoale.

Nu mai ningea ; luna, din ce în ce mai luminoasă, se desprindea din pîclă, iar lumina ei, îngemănată' cu luciul alb al zăpezii de curînd aşternute, dădea încăperii o înfăţişare de amurg.

In mansarda familiei Jondrette era lumină. Marius vedea prin gaura din perete sclipind o lumină roşietică, ce i se părea însîngerată.

Era limpede că lumina asta nu putea veni de la o luminare. De altfel, în odaia familiei Jondrette nu se auzea nici un zgomot, nu se mişca nimeni, nu vorbea nimeni, nici o suflare, tăcere adîncă, de gheaţă ; dacă n-ar fi fost lumina aceea, te-ai fi crezut lîngă un mor-mînt.

Marius îşi scoase uşor ghetele şi le împinse sub pat.

Trecură cîteva clipe. Marius auzi deschizîndu-se uşa de jos ; un pas grăbit şi greoi urcă scara şi străbătu coridorul; clanţa mansardei fu apăsată cu zgomot. Jondrette se întorcea acasă.

Numaidecît se auziră mai multe glasuri. Toată familia era în mansardă. Tăcuseră doar cît lipsise stăpînul, ca puii de lup în lipsa lupului.

— Eu sînt 1 zise el.

— Bună seara, tăicuţule ! chelălăiră fetele.
— Ce \este ? întrebă mama.
— Totul merge strună ! răspunse Jondrette, dar mi-au îngheţat al dracului picioarele. Aşa, foarte bine că te-ai îmbrăcat. O să fie nevoie să inspiri încredere.
— Sînt gata de plecare.
— N-ai să uiţi nimic din ce ţi-am spus ? Ai să faci totul întocmai ?
— Fii fără grijă !
— Vezi că... zise Jondrette, dar nu-şi sfîrşi fraza.
Marius îl auzi punînd ceva greu pe masă ; pesemne dalta pe care-o cumpărase.
— Aha ! zise Jondrette. Aţi mîncat.
— Da, am avut trei cartofi mari şi sare. Am profitat c-am avut foc şi i-am copt.
— Bine, dădu din cap Jondrette. Mîine vă iau cu mine la masă. O să mîncăm o raţă şi alte bunătăţi. O să vă ospătaţi regeşte dac-or ieşi toate cum trebuie. Apoi, coborîiid glasul, adăugă : Capcana e pregătită. Cotoii stau la pîndă. Coborî şi mai mult glasul şi spuse : Pune asta în foc.
Marius auzi zgomotul cărbunilor loviţi cu un cleşte sau cu vreun vătrai. Jondrette continuă :
— Ai uns balamalele uşii ca să nu scîrţîie ?
— Da, răspunse femeia.
— Cît e ceasul ?
— Aproape şase. A bătut cinci şi jumătate la Saint-Medard.
— Drace ! exclamă Jondrette. Fetele trebuie să se ducă să stea la pîndă. Ia veniţi încoa şi ascultaţi 1
Urmară nişte şoapte.
Glasul lui Jondrette se auzi din nou :
— Doamna Burgon a plecat ?
— Da, zise mama.
— Eşti sigură că nu-i nimeni la vecin ?
— Nu s-a mai întors de azi-dimineaţă şi ştii prea bine că asta-i ora cînd se duce la masă.
— Eşti sigură ?
— Sigură.

— La urma urmei — găsi Jondrette — nu strică să se
ducă cineva să vadă dacă s-a întors. Fetiţo, ia Iumînarea
şi du-te pîn-acolo !

Marius se lăsă pe brînci şi se strecură fără zgomot sub pat.

Abia se pitulase acolo şi zări o lumină prin crăpăturile uşii.

— Tăticule ! strigă o voce. A plecat.

Recunoscu glasul fetei celei mari.

— Ai intrat în odaie ? întrebă tatăl.

— Nu ! răspunse fata. Dar de vreme ce cheia e-n uşă
înseamnă c-a plecat.

Tatăl strigă :

— Intră totuşi !

Uşa se deschise şi Marius o văzu intrînd pe fata cea mare a lui Jondrette, cu o luminare în mînă. Arăta tot ca şi dimineaţa, ba încă şi mai îngrozitoare din pricina luminii aceleia.

Se duse de-a dreptul la pat. Marius trecu printr-o clipă de mare spaimă ; lîngă pat se afla însă o oglindă prinsă pe perete, spre care se îndreptase fata. Se ridică în vîrful picioarelor şi se uită în oglindă. Alături se auzi zdrăn-gănitul unor obiecte de metal răscolite.

îşi netezi părul cu palma şi-ncepu să-şi surîdă-n oglindă, fredonînd cu vocea ei spartă, ca ieşită din mor-mînt:

Ţinu iubirea noastră o săptămînă-ntreagă,
Dar clipele de aur atît de scurte sînt 1
Opt zile-atîta numai, oînd mi-eşti atît de dragă !
Ar trebui iubirea să ţină pe 'pămînt
Mereu, întotdeauna, să ţină totdeauna I

In vremea asta, Marius tremura. I se părea cu neputinţă ca ea să nu-i audă răsuflarea.

Fata se duse la fereastră şi se uită afară, vorbind tare de parcă nu era în toate minţile.

— Cit e de urît Parisul cînd îşi pune cămaşa asta
albă ! zise ea.

Se întoarse în faţa oglinzii şi-ncepu din nou să se schimonosească, privindu-se pe rînd din faţă şi din profil.

— Ei, ce tot faci acolo ? strigă tatăl.

— Mă uit pe sub pat şi pe sub mobile, răspunse ea,
continuînd să-şi potrivească părul. Nu-i nimeni.

— Dobitoaco ! răcni tatăl. Fă-te-ncoa ! Să nu pierdem
vremea !

— Vin ! Vin numaidecît ! îi strigă ea. N-ai vreme nici
să-ţi tragi sufletul în şandramaua asta !

Şi începu să cînte din nou :

> Mergîrtd acum spre slavă mă
> părăseşti aşa, Dar inima mea
> tristă va fi pe urma ta.

Mai aruncă o privire în oglindă şi ieşi, închizînd uşa. Peste-o clipă, Marius auzi pe coridor lipăitul celor două fete desculţe şi glasul lui Jondrette care le striga :

— Fiţi cu multă băgare de seamă ! Una la barieră,
cealaltă în colţul străzii Petit-Banquier. Nu pierdeţi o
clipă din ochi uşa casei şi, îndată ce zăriţi ceva, daţi fuga
aici într-un suflet ! Aveţi cheia de la intrare.

Fata cea mare bombăni:

— Să stăm la pîndă desculţe, în zăpadă !...

— Mîine o să aveţi încălţăminte de mătase neagră ca
gîndacul, spuse tatăl.

Coborîră scara şi peste cîteva secunde se auzi izbitura uşii de jos, care se închidea, arătînd că ieşiseră.

In casă nu se mai aflau decît Marius, soţii Jondrette şi poate doar făpturile acelea misterioase pe care Marius le zărise în amurg după uşa mansardei nelocuite.

XVII

CUM A FOST ÎNTREBUINŢATĂ MONEDA DE CINCI FRANCI A LUI MARIUS

Marius socoti că sosise clipa să treacă din nou la postul său de observaţie. Cît ai clipi, şi cu vioiciunea vîrstei lui, fu lîngă gaura din perete.

Privi.

încăperea familiei Jondrette avea o înfăţişare ciudată, şi Marius înţelese de unde venea lumina neobişnuită pe care-o văzuse. Intr-un sfeşnic coclit ardea o luminare, dar de fapt nu ea lumina încăperea.

Toată mansarda era parcă luminată de flăcările unei sobe destul de mari, de tablă, băgată în vatră şi plină de cărbuni aprinşi ; era soba pe care-o pregătise de dimineaţă Jondretta. Cărbunii dogoreau, soba era încinsă şi, în pîlpîirea flăcărilor albastre, se putea desluşi, în mijlocul jeraticului, forma roşie a dălţii cumpărate de Jondrette pe strada Pierre-Lombard. Intr-un colţ, lîngă uşă, se vedeau două mormane, dintre care unul părea o grămadă de fiare vechi şi celălalt o grămadă de frînghii, aşezate acolo parcă într-un anumit scop. Toate astea i s-ar fi părut cuiva care n-ar fi bănuit nimic din ce se punea la cale sau foarte ciudate, sau foarte fireşti. Mansarda astfel luminată semăna mai degrabă cu o fierărie decît cu o gură de iad, dar Jondrette, în lumina aceea, părea mai mult un diavol decît un fierar.

Dogoarea jeraticului era atît de puternică, încît luminarea de pe masă se topea în partea dinspre sobă şi se mistuia pieziş. Pe vatră se afla o veche lanternă oarbă de aramă, vrednică de Diogene ajuns şef de bandă.

Soba, aşezată chiar în vatră, printre tăciunii aproape stinşi, îşi trimitea fumul pe coş şi nu răspîndea miros.

Razele lunii, pătrunzînd prin cele patru ochiuri ale ferestrei, îşi aşterneau lumina lor albă în mansarda ro-şietică şi învăpăiată ; pentru sufletul poetic al lui Marius, visător chiar în clipa acţiunii, erau ca un semn al cerului trimis printre visele hîde ale pămîntului.

Aerul rece care pătrundea prin geamul spart făcea să se împrăştie mirosul de cărbune şi să nu se bage de seamă soba.

Vizuina familiei Jondrette era, dacă vă aduceţi aminte ce-am spus despre hardughia Gorbeau, minunat aleasă spre a sluji ca loc pentru o faptă mîrşavă şi întunecată şi ca adăpost pentru o crimă. Era încăperea cea mai

dosnică a casei celei niaî singuratice de pe bulevardul cel mai pustiu al Parisului. Dacă n-ar fi existat capcana, ea ar fi fost născocită aici.

O casă întreagă şi o mulţime de încăperi nelocuite despărţeau mansarda asta de bulevard, iar singura fereastră pe care o avea dădea spre nişte locuri virane, împrejmuite cu ziduri şi cu garduri.

Jondrette îşi aprinsese luleaua, se aşezase pe scaunul desfundat şi fuma. Nevastă-sa îi vorbea în şoaptă.

Dacă Marius ar fi fost Courfeyrac, adică un om care rîde în orice împrejurare a vieţii, l-ar fi pufnit, rîsul vă-zînd-o pe Jondretta. Purta o pălărie neagră cu pene, asemănătoare cu pălăriile crainicilor din cortegiul încoronării lui Carol al X-lea, un şal foarte mare cu pătrăţele pestriţe peste fusta de flanelă şi pantofii bărbăteşti pe care-i azvîrlise cu dispreţ fiică-sa în aceeaşi dimineaţă. Asta era găteala care-l făcuse pe Jondrette să exclame : „Aşa ! foarte bine că te-ai îmbrăcat. Trebuie să inspiri încredere !"

Cît despre Jondrette, el nu lepădase redingota nouă şi cam mare pentru dînsul, pe care i-o dăduse domnul Le-blanc, iar în îmbrăcămintea lui era mereu aceeaşi nepo-trivire între redingotă şi pantaloni care întruchipa pentru Courfeyrac idealul poetului.

Deodată, Jondrette ridică glasul :

¯ Stai ! Uite la ce mă gîndesc. Din pricina vremii, o
să vină cu birja. Aprinde lanterna, ia-o şi coboară. Să
stai în dosul uşii de jos. Cînd auzi că s-a oprit trăsura,
deschizi numaidecît ; el o să se urce, îi luminezi scara şi
coridorul şi în clipa cînd o intra aici tu cobori repede,
plăteşti birjarului şi dai drumul trăsurii.

¯ Şi bani de unde ? întrebă femeia.

Jondrette se scotoci în buzunarul pantalonului şî-i dădu cinci franci.

— Ce-i asta ? strigă ea.

Jondrette răspunse cu
demnitate.

— E moneda pe care ne-a dat-o vecinul azi-dimineaţă
Şi adăugă : Ştii ? Ne-ar trebui două scaune.

— De ce ?
— Ca să se aşeze.

Pe Marius îl trecu un fior prin şira spinării, auzind-o pe Jondretta dînd acest răspuns liniştit :

— Drace ! Mă duc să le iau pe-ale vecinului.

Şi, c-o mişcare grăbită, deschise uşa mansardei şi ieşi pe coridor.

Marius nu mai avea timpul să coboare de pe scrin, sa ajungă la pat şi să se ascundă dedesubt.

— Ia luminarea ! spuse Jondrette.
— Nu, răspunse ea. M-ar încurca ; trebuie să aduc scaunele. E lună.

Marius auzi cum mîna greoaie a femeii căuta, pipăind, cheia pe întuneric. Uşa se deschise. Rămase locului, uluit şi încremenit de spaimă.

Jondretta intră.

Fereastra mansardei lăsa să treacă o rază de lună printre două fîşii mari de umbră. Una din aceste fîşii de întuneric acoperea în întregime peretele unde se afla Marius, astfel că nu putea fi văzut.

Jondretta ridică ochii, nu-l zări pe Marius, luă cele două scaune, singurele pe care le avea Marius, şi ieşi, lăsînd uşa să se trîntească cu zgomot în urma ei.

Se întoarse în mansardă.

— Iată cele două scaune I

— Ţine lanterna ! zise soţul. Coboară repede !

Ea se supuse îndată şi Jondrette rămase singur.

Aşeză cele două scaune de o parte şi de alta a mesei, răsuci dalta în jeratic, puse în faţa vetrei un paravan vechi care ascundea soba, pe urmă se duse în colţul unde se afla grămada de frînghii şi se ghemui lîngă ele, pri-vindu-le cu luare-aminte. Marius îşi dădu atunci seama că ceea ce crezuse el că e un morman de frînghii era o scară de frînghie, foarte bine făcută, cu trepte de lemn şi cu două cîrlige pentru agăţat.

Scara asta şi cîteva unelte mari, adevărate măciuci de fier, care erau vîrîte în maldărul de fiare vechi îngrăma-

dite după uşă, nu se aflau de dimineaţă în mansarda familiei Jondrette, ci fuseseră aduse desigur în cursul după-amiezii, pe cînd Marius lipsea de acasă.

„Scule de fierar !" gîndi Marius.

Dacă Marius ar fi fost mai priceput în materia asta, ar fi recunoscut printre cele ce luase drept scule de fierar anumite unelte cu care se putea forţa o broască sau descuia o uşă, iar altele cu care se putea tăia sau despica : cele două soiuri de unelte sinistre pe care tîlharii le numesc *mititele* şi *cosoraşe.*

Vatra, masa şi cele două scaune se aflau chiar în fata lui Marius. Soba fiind ascunsă, încăperea nu mai era luminată decît de luminare. Cel mai mărunt ciob de pe masă sau de pe vatră făcea o umbră mare. O cană de apă cu gîtul spart umbrea jumătate de perete. In odaie domnea o linişte sinistră şi ameninţătoare. Simţeai că dintr-o clipă într-alta se va întîmpla ceva înspăimîntător.

Jondrette uitase de pipă, care se stinsese — dovadă serioasă că era muncit de gînduri — şi se aşezase din nou. Lumina slabă a luminării scotea în relief trăsăturile ascuţite şi fioroase ale chipului său. îşi încrunta sprîncenele şi gesticula brusc cu mîna dreaptă, ca şi cum ar fi răspuns celor din urmă sfaturi ale unui întunecat monolog lăuntric. Pe cînd îşi dădea unul din acele răspunsuri tainice, trase repede sertarul mesei, scoase un cuţit mare de bucătărie care era ascuns acolo şi-i încercă tăişul pe unghie. După aceea, puse la loc cuţitul şi închise sertarul.

Marius, la rîndul său, scoase pistolul din buzunarul din dreapta şi trase cocoşul.

Pistolul, încărcîndu-se, făcu un zgomot scurt şi ascuţit.

Jondrette tresări şi se ridică pe jumătate de pe scaun :

— Cine-i acolo ? strigă el.

Marius îşi opri răsuflarea ; Jondrette ascultă o clipă, apoi începu să rîdă :

— Sînt un dobitoc ! Trosneşte lemnăria.

Marius rămase cu pistolul în mînă.

XVIII

CELE DOUA SCAUNE ALE LUI MARIUS STAU FAŢA-N FAŢA

Deodată, sunetn! îndepărtat şi melancolic al unui cîo-pot făcu să zbîrnîie geamurile. Bătea ora şase la Saint-Medard.

Jondrette însoţi fiecare bătaie cu o clătinare din cap. La a şasea lovitură, luă mucul luminării cu degetele.

Apoi începu să se plimbe prin odaie, ascultă pe coridor, se plimbă iar şi ascultă din nou.

— Numai de-ar veni ! mormăi el şi se aşeză iar pe scaun.

Abia se aşezase cînd se deschise u^a.

O deschise Jondretta, care rămăsese pe coridor, cu faţa schimonosită de un groaznic zîmbet prietenos, pe care lanterna oarbă îl lumina de jos în sus.

¯ Intraţi, vă rog, domnule ! zise ea.

¯ Poftiţi, binefăcătorule! repetă Jondrette, ridicîndu-se numaidecît.

Domnul Leblanc intră.

Era atît de senin, **încît** inspira un deosebit respect.

Puse pe masă patru ludovici.

¯ Domnule Fabantou — zise el — iată pentru chiria şi pentru nevoile dumneavoastră urgente. Vom vedea după aceea.

¯ Dumnezeu să vă răsplătească, preamilostivul meu binefăcător ! zise Jondrette. Şi apropiindu-se repede de nevastă-sa : Dă drumul trăsurii !

Femeia ieşi pe furiş, în timp ce soţul ei se ploconea într-una, poftindu-l pe domnul Leblanc să ia loc. Peste cîteva clipe, ea se întoarse şi-i şopti lui Jondrette la ureche :

— S-a făcut !

Zăpada, care căzuse fără întrerupere de dimineaţă, era **atît** de groasă, încît nu se auzise birja nici la sosire şi nici la plecare.

între timp, **domnul** Leblanc se aşezase.

Jondrette luă loc pe scaunul celalalt, în faţa domnului Leblanc.

Şi-acum, pentru ca cititorul să înţeleagă scena ce va urma, e rugat să-şi închipuie o noapte friguroasă, locurile pustii de la Salpetriere acoperite de zăpadă şi albe sub razele lunii ca nişte giulgiuri uriaşe, lumina tainică a felinarelor care împurpura ici şi colo bulevardele acestea sinistre şi şirurile nesfîrşite de ulmi întunecaţi ; la un sfert de leghe de jur împrejur, nici urmă de trecător, Casa Gorbeau plutind în cea mai adîncă tăcere, în groază şi în beznă ; iar în hardughia asta, în mijlocul singurătăţii şi al nopţii, mansarda vastă a familiei Jondrette, luminată numai de-o lumînare ; înăuntrul ei doi oameni şezînd la o masă, domnul Leblanc liniştit, Jondrette rînjind fioros, Jondretta ca o lupoaică, într-un colţ, iar dincolo de perete, în picioare, nevăzut, fără să-i scape un cuvînt, fără să piardă o mişcare, Marius, cu ochii la pîndă şi cu pistolul în mînă.

De altfel, Marius nu încerca decît un simţămînt de scîrbă şi nicidecum de teamă. Strîngea mînerul pistolului şi era liniştit. „O să-l opresc pe ticălos cînd o să vreau", îşi spunea el.

Ştia că poliţia se află undeva pe-aproape, la pîndă, aşteptînd semnalul hotărît, gata să-i sară-n ajutor.

Nădăjduia, de altminteri, că întîlnirea asta năprasnică dintre Jondrette şi domnul Leblanc va arunca o rază de lumină în tot ceea ce-l interesa.

XIX

GIND RĂSCOLEŞTI MOCIRLA

Domnul Leblanc abia se aşezase şi-şi îndreptă privirea spre paturile goale.

— Cum îi merge fetiţei rănite ? întrebă el.

— Rău ! răspunse Jondrette, cu un zîmbet de mîhnire
şi recunoştinţă. Foarte rău, preastimate domn. Soră-sa

cea mare a dus-o la spital ca s-o panseze. O să le vedeţi; se-ntorc îndată.

— Doamna Fabantou mi se pare că se simte mai bine, spuse domnul Leblanc, aruncînd o privire spre îmbrăcămintea caraghioasă a Jondrettei, care, stînd între el şi uşă, ca şi cum ar fi păzit ieşirea, se uita la el amenințătoare şi aproape gata de luptă.

— E pe moarte ! zise Jondrette. Dar ce să vă spun, domnule ? Femeia asta are-atîta curaj !... Nu-i femeie, e o vită de povară !

Jondretta, măgulită de compliment, protestă cu mofturi de monstru alintat:

— Eşti totdeauna prea bun cu mine, domnule Jondrette !

— Jondrette ! spuse domnul Leblanc. Credeam că vă numiţi Fabantou !

— Fabantou zis Jondrette! răspunse repede soţul. Poreclă de artist I Şi făcîndu-i femeii un gest din umeri, pe care domnul Leblanc nu-l văzu, urmă pe un ton umflat şi drăgăstos : Ah ! ne-am înţeles totdeauna de minune, biata mea soţioară şi cu mine! Ce ne făceam altfel ? Sîntem atît de nenorociţi, preastimate domn I Putem munci şi n-avem de lucru ! Avem tragere de inimă şi stăm degeaba I Nu ştiu ce face stăpînirea, dar, ps cinstea mea, domnule, nu sînt un iacobin fanatic, nu-s un răzvrătit, nu-i vreau răul, dar dac-aş fi eu ministru, pe ce am mai sfînt, lucrurile ar merge altfel. Iată, de pildă, am vrut ca fetele mele să înveţe legătoria. Veţi spune : „Cum ? o meserie ?" Da, o meserie ! o simplă meserie ! un mijloc de trai 1 Ce decădere, milostive domn ! Ce degradare, cînd ai fost cineva ! Vai ! Nu ne-a mai rămas nimic din vremurile noastre fericite ! Nimic decît un singur lucru, un tablou la care ţin, dar de care m-aş despărţi totuşi, pentru că trebuie să trăim ! Da, da, trebuie să trăim !

Pe cînd Jondrette vorbea cu o lipsă de şir înşelătoare care nu schimba însă nimic din expresia calculată şi pătrunzătoare a înfăţişării lui, Marius ridică ochii şi zări în fundul odăii pe cimeva pe care nu-l văzuse pînă atunci.

Era un individ care intrase atît de încet încît nici nu se auzise uşa scîrţîind. Avea o vestă de flanelă viorie, veche, uzată, pătată, ruptă, tăiată şi plină de găuri, nişte pantaloni largi de catifea, saboţi în picioare, n-avea cămaşă, era cu gîtul gol, cu braţele goale, tatuate, cu faţa mînjitâ cu chinoros. Se aşezase tăcut, cu braţele încrucişate, pe patul cel mai apropiat, şi, avînd-o pe Jondretta în faţă, abia dacă putea fi văzut.

Prin acel instinct magnetic care te face să simţi cînd eşti privit, domnul Leblanc se întoarse aproape o dată cu Marius. Nu-şi putu stăpîni o mişcare de uimire, care nu-i scăpă lui Jondrette.

— A ! da 1 — exclamă Jondrette, încheindu-şi haina cu
un aer mulţumit — vă uitaţi la redingota dumneavoastră !
îmi vine foarte bine ! pe cinstea rnea ! îmi stă de minune !

— Cine-i omul acesta ? întrebă domnul Leblanc.

— Asta ? spuse Jondrette. E un vecin. Nu vă sinchi
siţi de el.

Vecinul avea o înfăţişare ciudată. Totuşi, în cartierul Saint-Marceau sînt o mulţime de fabrici de produse chimice. Mulţi dintre muncitorii din uzine pot avea chipul înnegrit. De altfel, din toată purtarea domnului Leblanc se vedea că are o încredere sinceră şi nezdruncinată. El continuă :

— Ce spuneaţi, vă rog, domnule Fabantou ?

— Ziceam, domnule şi scump protector — urmă Jon
drette, sprijinindu-se cu coatele pe masă şi uitîndu-se la
domnul Leblanc cu nişte ochi sfredelitori şi duioşi, foarte
asemeni ochilor unui şarpe boa — ziceam că am un ta
blou de vînzare.

Un zgomot uşor se auzi la uşă. Intrase încă un bărbat şi se aşezase pe pat, în spatele Jondrettei. Ca şi celălalt, avea braţele goale şi o mască de cerneală sau de funingine.

Cu toate că individul se furişase în odaie, domnul Leblanc îl zări.

— Nu luaţi seama ! zise Jondrette. Sînt de-ai casei.
Spuneam, aşadar, că mi-a mai rămas un tablou, un ta
blou de preţ... Lată-l, domnule, priviţi !

Se ridică, se duse la peretele de care era rezemat panoui despre care am mai vorbit şî-I întoarse cu faţa, lăsîndu-l însă tot la perete. Era în adevăr ceva care semăna cu un tablou şi pe care luminarea îl lumina prea puţin. Marius nu putu să desluşească nimic, întrucît Jondrette se aşezase între el şi tablou ; întrezărea doar o mîzgă-leală grosolană şi un fel de personaj principal, colorat în tonalităţile crude şi ţipătoare ale pînzelor de bîlci şi ale picturilor de paravan.

— Ce e asta ? întrebă domnul
Leblanc.

Jondrette exclamă :

— O pictură de maestru, un tablou de mare valoare,
binefăcătorule ! Ţin la el ca la fetele mele ; îmi trezeşte
amintiri !... V-am spus însă şi nu-mi iau vorba înapoi:
sînt atît de nenorocit, încît sînt nevoit să mă despart
de el.

Fie din întîmplare, fie din pricină că începuse să fie neliniştit, domnul Leblanc, pe cînd cerceta cu de-amănun-tul tabloul, îşi îndreptă din nou privirea spre fundul odăii. Se aflau acum acolo patru bărbaţi, trei pe pat şi unul în picioare în dreptul uşii, toţi patru cu braţele goale, nemişcaţi, cu feţele mînjite cu chinoros. Unul dintre cei ce şedeau pe pat se rezema de perete, cu ochii închişi, părînd că doarme. Era bătrîn ; pârul lui alb, răvăşit peste chipu-i mînjit cu negreală, te îngrozea. Ceilalţi doi păreau tineri ; unul era bărbos, celălalt purta plete. Nici unul nu era încălţat cu pantofi ; cei ce n-aveau saboţi erau în picioarele goale.

Jondrette băgă de seamă că privirea domnului Leblanc nu se mai dezlipea de indivizii ăştia.

— Sînt nişte prieteni, nişte vecini, îl lamuri el. Sînt
mînjiţi pe faţă fiindcă lucrează cu cărbuni. Sînt sobarî.
Nu luaţi seama la ei, binefăcătorule ! Cumpăraţi-mi ta
bloul ! Fie-vă milă de mizeria mea ! N-am să vă cer mult
pe el. Cît credeţi că face ?

— Dar bine — zise domnul Leblanc, privindu-l pe Jon
drette drept în ochi, ca unul care nu se lasă înşelat —
asta-i o firmă de circiumă ; face cel mult trei franci.

Jondrette răspune cu blîndete :

— Aveţi portofelul la dumneavoastră ? M-aş mulţumi cu o mie de taleri.

Domnul Leblanc se ridică în picioare, se rezemă de perete şi-şi roti repede privirea prin odaie. Jondrette era ia stînga lui, spre fereastră, iar nevastă-sa şi cei patru indivizi se aflau la dreapta lui, spre uşă. Cei patru bărbaţi stăteau neclintiţi, parcă nici nu l-ar fi văzut ; Jondrette începu din nou să vorbească pe un ton plîngăreţ, cu privirea atît de ştearsă şi cu o intonaţie atît de jalnică, încît domnul Leblanc ar fi putut crede că are în faţă pur şi simplu un om înnebunit de mizerie.

— Dacă nu-mi cumpăraţi tabloul, preamilostive domn — se tînguia Jondrette — nu mai am nici o scăpare, nu-mi rămîne decît să mă înec. Cînd mă gîndesc c-arn vrut ca fetele mele să înveţe legătoria de lux, legatul cutiilor pentru cadouri ! Trebuie o masă cu spetează, ca să nu cadă paharele ; trebuie o sobă făcută anume, un vas cu trei despărţituri pentru toate felurile de clei de care avem nevoie ; pentru lemn, pentru hîrtie sau pentru stofe, un cuţit pentru tăiat cartonul, un tipar pentru po trivitul lui, un ciocan pentru bătutul ţintelor, nişte pensule şi mai ştiu eu ce dracu ? Şi toate astea pentru ca să cîştige douăzeci de centime pe zi î şi să muncească paisprezece ore ! şi fiecare cutie trece de treisprezece ori prin mîinile lucrătoarei ! şi muiatul hîrtiei ! şi să nu se păteze nimic ! şi cleiul să stea cald ! la naiba ! vă spun : douăzeci de centime pe zi ! cum vreţi să poată trăi cineva ?

în timp ce vorbea, Jondrette nu se uita la domnul Leblanc, care nu-l slăbea din ochi. Privirea domnului Leblanc era aţintită asupra lui Jondrette, iar privirea lui Jondrette asupra uşii. Atenţia încordată a lui Marius trecea de la unul la altul. Domnul Leblanc părea că se întreabă : „Şi-o fi pierdut minţile ?" Jondrette repetă de cîteva ori, cu tot felul de mlădieri în glas, tărăgănate Şi rugătoare : „Nu-mi rămîne altceva de făcut decît să mă înec ! Acum cîteva zile am coborît cu gîndul ăsta trei trepte la podul Austerlitz !"

Deodată, privirea lui ştearsă fu străbătută de-o fulgerare groaznică ; omuleţul acela se ridică şi deveni înfricoşător ; făcu un pas spre domnul Leblanc şi-i strigă cu glas tunător :

-— Nu-i vorba de asta ! Mă recunoşti ?

XX

CAPCANA

Uşa mansardei se deschisese brusc, lâsînd să se vadă trei indivizi cu bluze de pînză albastră, cu măşti negre de hîrtie pe faţă. Cel din frunte era slab şi avea în mînă o bîtă lungă, ghintuită. Cel de-al doilea, un fel de uriaş, ţinea de mijlocul cozii, cu fierul în jos, o toporişca pentru ucis boii. Cel de-al treilea, un bărbat îndesat, mai puţin slab decît primul şi mai puţin voinic decît al doilea, ţinea în pumn o cheie cît toate zilele, şterpelită de la vreo poartă de închisoare.

Pesemne că Jondrette aşteptase sosirea acestor inşi. Un dialog grăbit începu între el şi omul cel slab, cu bîta.

— E totu-n regulă ? întrebă Jondrette.

— Da, răspunse slăbănogul.

— Dar unde-i Montparnasse ?

— Junele-prim s-a oprit să stea de vorbă cu fiică-ta.

— Care ?

— Cea mare.

— E o birjă jos ?

- Da.

— S-au pus caii la trăsurică ?

— S-au pus.

— Doi cai buni ?

— Foarte buni.

— Aşteaptă la locul unde-am spus eu ?

— Da.

— Bine, zise Jondrette.

Domnul Leblanc pălise. Se uita Ia tot ce se petrecea în jurul său în cocioabă ca un orn care-şi dă seama unde-a

picat ; privirea lui cerceta rînd pe rînd pe toţi cei ce-l înconjurau, îşi întorcea capul în toate părţile, cu o încetineală în care era atenţie şi uimire, dar nimic din înfăţişarea lui nu arăta că-i e frică. îşi înjghebase din masă o poziţie de apărare ; şi omul ăsta, care cu o clipă mai înainte părea numai un bătrînel cumsecade, se schimbă deodată într-un fel de atlet şi puse pumnu-i puternic pe spătarul scaunului cu un gest neaşteptat şi ameninţător.

Bătrînul acesta, atît de hotărît şi de viteaz în faţa unei astfel de primejdii, părea a fi dintre oamenii care sînt curajoşi, aşa cum sînt şi buni : firesc şi fără sforţare. Tatăl femeii pe care o iubim nu-i de loc un străin pentru noi. Marius se simţi mîndru de necunoscutul acesta.

Trei dintre indivizii cu braţele goale despre care Jon-drette spusese : „Sînt sobari !" luaseră din mormanul de fiare vechi unul — nişte foarfeci mari pentru tăiatul metalelor, altul — un drug de fier care slujea drept pîrghie, cel de-al treilea — un ciocan şi se aşezaseră în dreptul uşii fără să scoată o vorbă. Bătrînul rămăsese pe pat şi deschisese doar ochii. Jondretta se aşezase lîngă el.

Marius socoti că peste cîteva secunde va trebui să intervină şi ridică mîna dreaptă spre tavan, în direcţia coridorului, gata să tragă un foc de pistol.

Jondrette, după ce isprăvi de vorbit cu individul cu bîta, se întoarse iarăşi spre domnul Leblanc şi repetă întrebarea, întovărăşind-o cu rîsul lui răguşit, stăpînit şi groaznic :

— Aşadar, nu mă recunoşti ?

Domnul Leblanc îl privi drept în ochi şi-i răspunse :

— Nu.

Atunci Jondrette se îndreptă spre masă, se aplecă pe deasupra luminării şi încrucişîndu-şi braţele îşi apropie capul lui fălcos şi sălbatic de chipul liniştit al domnului Leblanc, fără ca acesta să se dea înapoi şi, în atitudinea asta de fiară gata să sfîşie, răcni :

— Nu mă cheamă Fabantou, nu mă cheamă Jondrette ;
mă numesc Thenardier ! Sînt hangiul din Montfermeil !
Auzi ? Thenardier ! Acum mă recunoşti ?

O roşeaţă abia văzută se ivi pe obrajii domnului Le-
blanc. Răspunse fără să ridice sau să-i tremure glasul, cu liniştea sa firească :

— Nu, nici acum.

Marius nu auzi răspunsul. Cine l-ar fi privit în clipa aceea, în întuneric, ar fi băgat de seamă că e năuc, buimac şi ca trăsnit. In clipa cînd Jondrette spusese : „Mă numesc Thenardier", Marius fusese străbătut de un fior prin tot trupul şi se rezernase de perete, ca şi cum ar fi simţit în inimă tăişul rece al unei spade. Apoi braţul lui drept, care era gata să dea semnalul, alunecase încet în jos, iar cînd Jondrette repetase : „Auzi ? Thenardier I" rnîna lipsită de vlagă a lui Marius era cît pe-aci să dea drumul pistolului.

Mărturisind cine era, Jondrette nu-l tulburase cîtuşi de puţin pe domnul Leblanc, dar îl răscolise adînc pe Marius. Numele de Thenardier, pe care domnul Leblanc părea că nu-l cunoaşte, Marius îl cunoştea. Aduceţi-vă aminte ce însemna numele ăsta pentru dînsul! Numele ăsta, pomenit în testamentul tatălui său, el îl purta săpat în inimă ; îl păstra în gîndurile lui cele mai ascunse, în adîncul memoriei sale, cu această porunca sfîntă : „Un oarecare Thenardier mi-a scăpat viaţa. Dacă fiul meu îl va întîlni, să-i facă tot binele care-i va sta în putinţă." Numele ăsta, vă amintiţi, era păstrat cu sfinţenie în sufletul lui şi-l alătura, în evlavia sa, de numele tatălui sau. Cum ? Ăsta era Thenardier, hangiul din Montfermeii pe care-l căutase zadarnic atîta amar de vreme ? II găsise, în sfîrşit ; dar cum ? Salvatorul tatălui său era un tîlhar ? Omul căruia Marius ardea de dorinţa de a i se jertfi era un monstru 1 Cel care-l scăpase de la moarte pe colonelul Pontmercy era pe cale să săvîrşească un atentat a cărui formă Marius n-o desluşea încă limpede, dar care semăna cu un asasinat ! Şi împotriva cui, dumnezeule sfinte ? Ce fatalitate ! Ce amară ironie a soartei! Tatăl lui îi poruncea din fundul mormîntului să-i facă lui Thenardier tot binele care-i va sta în putinţă şi de patru ani Marius n-avea alt gînd decît să plătească datoria părintelui său, iar în clipa cînd era gata să dea pe mîns

Justiţiei un ucigaş în toiul unei crime, destinul ii striga : E Thenardier ! Viaţa tatălui său salvată prin ploaia de gloanţe, pe cîmpia eroică de la Waterloo, era gata să i-o plătească omului ăstuia cu ghilotina ! îşi făgăduise că, dacă-l va întîlni vreodată pe Thenardier, nu-l va întîm-pina decît azvîrlindu-i-se la picioare ; îl întîinise în adevăr, dar ca să-l dea pe mîna călăului ! Tatăl lui îi spunea : „Ajută-l pe Thenardier!" şi el răspundea glasului acestuia scump şi sfînt nimicindu-l pe Thenardier. Să-i dea tatălui său, în mormînt, acest spectacol : omui care, prirnejduindu-şi viaţa, îl smulsese din ghearele morţii, executat în Piaţa Saint-Jacques mulţumită fiului său, acestui Marius căruia tocmai i-l încredinţase ? Şi ce bătaie de joc să fi purtat la piept atîta vreme ultimele dorinţe ale tatălui, scrise de mîna lui, pentru a face, în chip îngrozitor, cu totul dimpotrivă ! Pe de altă parte, însă, să fie martor la o ticăloşie ca asta şi să n-o împiedice ? Cum ? Să osîndească victima şi să-l cruţe pe asasin ? Poţi fi socotit dator să porţi recunoştinţă unui astfel de nemernic ? Toate gîndurile pe care şi le făurise Marius de patru ani încoace erau străbătute de la un capăt la altul de lovitura asta neaşteptată. Se cutremură. Totul atîrna de el. Ţinea în mînă, fără ştirea lor, făpturile care se frămîntau acolo, sub ochii săi. Dacă trăgea focuî de pistol, domnul Leblanc scăpa, şi Thenardier era pierdut ; dacă nu trăgea, cădea jertfă domnul Leblanc şi — cine ştie ? — Thenardier scăpa. Să-l arunce pe unul în prăpastie, ori să-l lase pe celălalt să se prăbuş3ască ? Ar avea remuşcări şi într-un caz şi într-altul. Ce să facă ? Ce hotărîre să ia ? Să nesocotească amintirile cărora trebuia neapărat să li se supună, să treacă peste atîtea legăminte luate faţă de el însuşi, peste datoria cea mai sfîntă, peste scrisul cel mai respectat ? Să treacă peste testamentul tatălui său, ori să lase să se săvîrşeascâ o crimă ? I se părea c-o aude cînd pe „Ursula lui" rugîn-du-l fierbinte pentru tatăl ei, cînd pe colonel dîndu-i în grijă pe Thenardier. Simţea că-şi pierde minţile. I se muiau picioarele. Şi n-avea nici măcar vreme să se gîn-dească, atît de repede şi de sălbatic se desfăşura scena

din faţa ochilor săi. Un vîrtej pe care se crezuse stăpîn îl lua cu el. Cît pe-aci să leşine.

In vremea asta, Thenardier, căruia nu-i vom mai spune altfel de aci înainte, se plimba încoace şi încolo prin faţa mesei, ca ieşit din minţi şi cuprins de o bucurie ne-stăpînită.

Apucă luminarea cu violenţă şi-o puse pe vatră, trîn-tind-o atît de tare, încît mucul era cît pe-aci să se stingă, iar seul topit împroşca peretele.

Se întoarse apoi cu o mutră îngrozitoare spre domnul Leblanc şi răcni :

— Te-ai curăţat ! Eşti pierdut ! Te tai bucăţele ! Te mănînc fript ! Şi începu din nou să umble prin odaie, în culmea furiei. A ! strigă el. Te-am regăsit, în sfîrşit, domnule filantrop, domnule milionar jerpelit ! domnule care dăruieşti păpuşi ! nătărău bătrîn ! Aşa ? nu mă recunoşti, ai ? N-ai venit la Montfermeil, Ia hanul meu, acum opt ani, în 1823, în noaptea de crăciun ? N-ai luat-o dumneata de la mine pe fetiţa Fantinei, pe Ciocîrlia ? Nu purtai o pelerină galbenă ? Nu ? Şi n-aveai un pachet cu nişte zdrenţe în mînă, aşa cum ai venit şi azi-dimi-neaţă la mine ? Spune şi tu, nevastă ! E năravul lui, se pare, s-aducă pachete cu ciorapi de lînă prin casele oa-menilor. Bătrîn milos, de ! Eşti cumva negustor de ciorapi, domnule milionar ? împărţi săracilor ce-ţi rămîne de la tarabă, preacucernice ? Mare panglicar mai eşti ! A, nu mă recunoşti ? Ei bine, eu te recunosc ! Te-am recunoscut îndată ce ţi-ai vîrît botul aici. A ! o să vezi pînă la urmă că nu-i prea frumos să te bagi prin casele oamenilor, zicînd că sînt hanuri ; cu haine jerpelite, cu mutră de om sărac, care aşteaptă să i se dea de pomană, să înşeli oamenii, să faci pe generosul, să le iei mijlocul lor de trai, să-i ameninţi prin pădure şi să te socoti împăcat cînd, după ce s-au ruinat, vii să le aduci o redingotă lăbărţată şi două pături păcătoase de spital. Ticălos bătrîn ! Hoţ de copii !

Se opri şi păru o clipă că stă de vorbă cu el însuşi. Ai fi spus că furia i se potoleşte ca apele Ronului în vreo genună ; pe urmă, ca şi cum ar fi sfîrşit cu glas tare

ceea ce începuse să-şi spună în şoaptă, dădu cu pumnul în masă şi strigă :

— Cu mutra lui spăsită ! Şi, răstindu-se la domnul Leblanc : Drace ! atunci ţi-ai bătut joc de mine ! Eşti pricina tuturor nenorocirilor mele ! Ai luat pentru o mie cinci sute de franci o fată pe care o creşteam, care era cu siguranţă a unor oameni bogaţi, care-mi adusese bani frumuşei şi de pe urma căreia aş fi avut cu ce să trăiesc toată viaţa ! O fată care m-ar fi despăgubit de tot ce-am pierdut în spelunca aia blestemată unde se-ncingeau chiolhanuri drăceşti şi unde mi-am irosit ca un nătărău tot ce agonisisem. O ! aş vrea ca tot vinul care-a fost băut la mine să fie otravă pentru cei ce l-au băut ! In sfîrşit, asta e ! Spune, nu-i aşa că m-ai crezut un dobitoc cînd ai plecat cu Ciocîrlia ? In pădure erai cu bîta în mînă ! Erai mai tare ! Astăzi sînt eu mai tare. îmi iau revanşa. Eşti curăţat, moşule ! Rîd şi eu acum. Rîd din toată inima ! A căzut în cursă. I-am spus că am fost actor, că mă cheamă Fabantou, că am jucat teatru cu domnişoara Marş, cu domnişoara Muche, că proprietarul voia să-i plătesc chiria mîine, 4 februarie, şi el nici n-a băgat de seamă că termenul de plată obişnuit e 8 ianuarie, iar nu 4 februarie. Mare tîm-pit ! Şi-mi aduce patru monede păcătoase ! Canalia ! Nu s-a îndurat să-mi aducă măcar o sută de franci. Şi cum se lăsa dus de neroziile mele ! Mă umfla rîsul. îmi spuneam : „Nătărăule ! Te am în labă ! Iţi ling eu mîinile în dimineaţa asta, da diseară am să-ţi ronţăi inima !"

Thenardier se opri. Gîfîia. Pieptu-i îngust sufla ca nişte foaie... Privirea lui era plină de fericirea josnică a omului slab, crud şi laş, care poate în sfîrşit să-l doboare pe cel de care i-a fost teamă şi să-l jignească după ce l-a linguşit; bucuria piticului cînd pune călcîiul pe capul lui Goliat ; bucuria şacalului cînd sfîşie un taur bolnav, destul de prăpădit ca să nu se mai poată apăra şi destul de viu ca să mai poată suferi.

Domnul Leblanc nu-l întrerupse, dar îi spuse în clipa cînd se opri :

— Nu ştiu ce vrei să spui. Te înşeli. Sînt un om sărac,
nicidecum un milionar. Nu te cunosc. Mă iei drept alt
cineva.

— A ! mîrîi Thenardier. Gogoşi ! Ii dai mereu zor cu
gluma asta ! încerci s-o scalzi, dragul meu ! Aşa ? Nu-ti
mai aduci aminte ? Nu ştii cine sînt ?

— Iertaţi-mă, domnule — răspunse domnul Leblanc cu
o bunăvoinţă în glas care suna ciudat şi autoritar într-o
asemenea clipă — dar văd că sînteţi un bandit.

Cine oare n-a băgat de seamă că fiinţele mîrşave se supără lesne ? Monştrii sînt supărăcioşi. Auzind cuvîntui „bandit", nevasta lui Thenardier sări de pe pat, iar Thenardier înşfacă scaunul, gata să-l sfărîme în mîini.

— Nu te mişca ! îi strigă femeii, şi, întorcîndu-se spre
domnul Leblanc : Bandit ! da, ştiu că dumneavoastră,
bogătaşii, ne numiţi aşa. Da, e-adevărat! Am dat fali
ment, stau ascuns, n-am pîine, n-am un ban, sînt un
bandit! De trei zile n-am rnîncat ; sînt un bandit ! A !
Dumneavoastră nu vă e frig la picioare ; aveţi pantofi
de lux, aveţi haine vătuite ca arhiepiscopii, staţi la etajul
întîi în case cu portar, mîncaţi trufe, mîncaţi sparanghel
a patruzeci de franci legătura în ianuarie şi mazăre
boabe ; vă ghiftuiţi ; iar cînd vreţi să ştiţi dacă e frig,
vă uitaţi în gazetă ca să vedeţi cît arată termometrul
inginerului Chevalier '. Cît despre noi, termometrele stn-
tem noi înşine. N-avem nevoie să ne ducem pe chei, la
colţul turnului Orologiului, ca să vedem cîte grade sînt
afară ; simţim că ni se încheagă sîngele în vine şi că ne
îngheaţă inima de frig şi spunem : „Nu există dumne
zeu !" Iar dumneavoastră veniţi în peşterile noastre, da,
în peşterile noastre, ca să ne faceţi bandiţi ! Dar noi o
să vă dăm gata, mititeilor ! O să vă păpăm ! Domnule
milionar, află dumneata că am fost şi eu cîndva un om
ca toţi oamenii, plăteam impozite, eram alegător, sînt
un cetăţean cum poate dumneata nu eşti. Aici, Thenardier
făcu un pas spre indivizii de lîngă uşă şi adăugă, cutre-

[1] Fizician francez din prima jumătate a secolului al XlX-lea ; a perfecţionat diferite instrumente de optică şi fizică.

murîndu-se: Şi cînd mă gindesc ca are cutezanţa să vină să-mi vorbească de parc-ar vorbi c-un cîrpaci ! Apoi, adresîndu-se domnului Leblanc cu o înflăcărare cres-cîndă : Şi mai află, domnule filantrop, că nu sînt un individ suspect! Nu sînt un om al cărui nume nu se cunoaşte şi care răpeşte copiii de prin casele oamenilor ! Sînt un fost ostaş francez ; ar fi trebuit să fiu decorat ! Am fost la Waterloo ! Am salvat în timpul luptei pe un general pe care-l chema contele de nu ştiu cum. Mi-a spus numele lui, dar afurisita lui de voce era atît de stinsă, încît nici nu l-am auzit. N-am auzit decît *mergi!* Aş fi fost mai bucuros să-mi spună cum îl cheamă decît să-mi mulţumească. Asta m-ar fi ajutat să dau de urma lui. Tabloul ăsta pe care-l vedeţi şi care a fost pictat de David' la Bruqueselles, ştii pe cine înfăţişează ? Pe mine. David a vrut să imortalizeze această faptă de arme. II duc pe general în spate şi mă strecor cu el printre gloanţe. Iată povestea ! Generalul ăsta n-a făcut niciodată nimic pentru mine ; nu era mai bun decît alţii ! Totuşi, eu i-am scăpat viaţa, punînd-o în primejdie pe-a mea şi mi-s buzunarele doldora de certificate ! Sînt un ostaş de la Waterloo, mii de draci !... Şi-acum, după ce-am avut bunătatea să-ţi spun toate astea, să isprăvim ; am nevoie de bani, am nevoie de bani mulţi, am nevoie de foarte mulţi bani; altminteri, pe legea mea ! te curăţ !...

Marius izbutise să-şi stăpînească întrucîtva clocotul lăuntric şi asculta. Ultima putinţă de îndoială se risipise. Era, fără doar şi poate, acel Thenardier despre care se vorbea în testament. Marius se cutremură la auzul învinovăţirii de nerecunoştinţa adusă tatălui său şi pe care el era cît pe ce s-o îndreptăţească într-un chip atît de fatal. Frămîntarea lui spori. De altminteri, în toate

[1] Cunoscut pictor francez, care a creat principalele sale opere în ajunul şi In timpul revoluţiei burgheze, precum şi sub dictatura Iui Napoleon Bonaparte. Şef al „şcolii clasice", dispreţuia coloritul şi se îngrijea mai ales de puritatea desenului. Iacobin activ pe vremea revoluţiei, a fost ales deputat in Convenţiune şi a votat pentru **moartea** Iul Ludovic al XVI-lea. Restauraţia l-a exilat ca ..regicid", trăindu-şi **ultimii** zece ani ai vieţii la Bruxelles

cuvintele pe care le rostea Thenardier, în tonul, în gestul, în privirea lui din care ţîşneau flăcări la fiece vorba, în izbucnirile lui de om rău care dădea totul pe faţă, în amestecul ăsta de fanfaronadă şi de josnicie, de îngîm-fare şi de micime sufletească, de turbare şi de prostie, în vălmăşagul plîngerilor adevărate şi al simţămintelor false, în .neruşinarea acestui ticălos care gusta cu nesaţ voluptatea violenţei, în dezvăluirea sfruntată a întregii urîţenii a unui suflet, în răscolirea asta a tuturor suferinţelor îmbinate cu toate urile — în toate astea era ceva respingător ca răul însuşi şi zguduitor ca adevărul.

Cititorul a ghicit desigur că tabloul de maestru, pictura lui David propusă spre cumpărare domnului Leblanc, nu era decît firma cîrciumii lui Thenardier, zugrăvită, v-aduceţi aminte, de el însuşi, singura rămăşiţă pe care-a păstrat-o din naufragiul de la Montfermeil.

Deoarece Thenardier nu mai stătea în faţa ei, Marius putu acum să vadă lucrarea şi, în adevăr, recunoscu în mîzgălitura aceea o bătălie, zarea învăluită în fum şi un om ducînd în cîrcă pe-un altul. Era grupul alcătuit de Thenardier şi Pontmercy ; sergentul salvator şi colonelul salvat. Marius simţi că-i vine ameţeală ; tabloul acesta parcă-l aducea din nou la viaţă pe tatăl său ; nu mai avea în faţa ochilor firma cîrciumii din jMontfermeil, ci o înviere ; înaintea lui se deschidea un morrnînt, se înălţa o fantomă ; Marius simţea sîngele zvîcnindu-i în tîmple, auzea tunul de la Waterloo ; tatăl lui, însîngerat, pictat nedesluşit pe panoul ăsta sinistru, îl umplea de spaimă şi i se părea că forma aceea nelămurită se uita ţintă la el.

După ce-şi recapătă răsuflarea, Thenardier îşi îndreptă spre domnul Leblanc privirea lui injectată şi-i spuse încet şi scurt :

— Ce-ai de spus înainte de-a te trimite la plimbare ?

Domnul Leblanc tăcea. Şi-n tăcerea aceasta, un glas răguşit slobozi din coridor o glumă sinistră :

— Dac-aveţi de crăpat lemne, sînt aici !

Omul cu toporişca făcea haz.

In aceeaşi clipă, în faţa uşii se ivi un cap uriaş şi zbîrlit, pămîntiu, rînjind îngrozitor şi arătîndu-şi nu dinţii, ci colţii.

Era chipul omului cu toporişca.

— De ce ţi-ai scos masca ? răcni Thenardier furios.

— Ca să rîd, răspunse omul.

De cîteva clipe, domnul Leblanc părea că urmăreşte şi supraveghează toate mişcările lui Thenardier, care, orbit şi ameţit de propria-i turbare, umbla încoace şi încolo prin vizuină, ştiind că uşa era păzită, că era înarmat şi ţinea în mînă un om dezarmat şi că sînt nouă contra unu, dacă am socoti-o şi pe femeia sa numai cît un singur bărbat. Dojenindu-l pe omul cu toporişca, se întorsese cu spatele la domnul Leblanc.

Folosindu-se de clipa asta, domnul Leblanc împinse scaunul cu piciorul şi masa cu pumnul şi, dintr-o săritură, cu o sprinteneală uimitoare, înainte ca Thenardier să fi avut vreme să se întoarcă, ajunse la fereastră. Intr-o clipă o deschise, se urcă pe ea şi-o încalecă. Era pe jumătate afară, cînd şase braţe zdravene îl înşfăcară şi-l traseră cu putere îndărăt. Se năpustiseră asupra lui cei trei „sobari". In acelaşi timp, Thenardier îl înhăţase de păr.

La tărăboiul care se iscase, dădură năvală şi ceilalţi bandiţi care se aflau pe coridor. Bătrînul întins pe pat, care părea ameţit de băutură, se dete jos şi se apropie clătinîndu-se, cu un ciocan de cantonier în mînă.

Unul dintre „sobari", a cărui faţă mînjită era luminată de lumînare şi în care Marius, cu toată negreala, îl recunoscu pe Panchaud, zis Printanier, zis Bigrenaille, ridică deasupra capului domnului Leblanc un fel de ghioagă, un drug de fier cu două măciulii de plumb la cele două capete.

Marius nu se mai putu stăpîni : „Tată, îşi spuse el în gînd, iartă-mă !" şi căută cu degetul cocoşul pistolului. Era gata să tragă, cînd îl auzi pe Thenardier strigînd :

— Nu v-atingeţi de el !

încercarea deznădăjduită a victimei, departe de a-l îndîrji pe Thenardier, îl potolise. Erau doi oameni în-

tr-însul: unul crunt, altul foarte chibzuit. Pînâ-n clipa aceea, în beţia izbînzii, în faţa prăzii doborîte şi nemişcate, precumpănise omul lipsit de îndurare ; cînd victima începu să se zbată şi păru că vrea să lupte, omul chibzuit se trezi în el şi puse stăpînire pe situaţie.

— Nu v-atingeţi de el ! repetă dînsul.

Şi, fără să bănuiască, avu un prim succes, oprind focul de pistol care era gata să pornească, paralizîndu-l pe Marius, care nu mai avea nici un motiv să se grăbească şi care, în faţa acestei schimbări, nu vedea nici un neajuns dacă mai aştepta. Cine ştie dacă nu se va întîmpla ceva care să-l scoată din groaznica cumpănă de a-l lăsa să piară pe tatăl Ursuiei sau de a-l nimici pe salvatorul colonelului.

O luptă titanică se încinsese. Cu o lovitură de pumn în coşul pieptului, domnul Leblanc îl rostogolise pe bă-trîn în mijlocul odăii, apoi numai cu dosul palmei culcase la pămînt alţi doi atacatori şi-i pironise pe amîndoi sub genunchi ; ticăloşii horcăiau sub apăsarea asta ca sub un bolovan de granit ; dar ceilalţi patru îl apucaseră pe viteazul bătrîn de braţe şi de ceafă şi-l ghemuiseră peste cei doi „sobari" doborîţi. Astfel, biruindu-i pe unii, dar răpus de ceilalţi, strivindu-i pe cei de dedesubt, dar înnâ-buşit de cei de deasupra, opintindu-se zadarnic împotriva celor ce se grămădeau peste el, domnul Leblanc nu se mai vedea de sub grupul groaznic al bandiţilor, ca un mistreţ încolţit de-o haită de dulăi şi de copoi care urlă.

Izbutiră să-l trîntească pe patul cel mai apropiat de fereastră şi-l ţintuiră locului. Thenardiera nu-şi mai scotea mîna din părul lui.

— Tu nu te băga ! zise Thenardier. O să-ţi rupi şalul.

Thenardiera se supuse, cum se supune lupoaica lupului,
mîrîind.

— Voi — adăugă Thenardier — scotociţî-l !

Domnul Leblanc părea că nu mai are de gînd să se
împotrivească. II scotociră. N-avea la el decît o pungă de piele cu şase franci în ea şi batista. Thenardier băgă batista în buzunarul lui,

— Cum ? N-are portofel ? întrebă eî.

— Nici ceas ! răspunse unui dintre „sobari".

— N-am ce zice ! mormăi cu glas de ventriilog indivi
dul mascat care ţinea cheia cea mare în mînă. E zdravăn
moşu !

Thenardier se duse în coltul de lîngă uşă şi luă de-acolo un maldăr de frînghii pe care-l aruncă celorlalţi.

— Legati-l de piciorul patului ! zise el.

Şi văzînd că bătrînul, care fusese lungit în mijlocul odăii de lovitura de pumn a domnului Leblanc, nu se mai mişcă :

— Ce ? Boulatruelle a murit ? întrebă el.

— Nu, răspunse Bigrenaille. E beat!

— Aruncati-l într-un colţ! zise Thenardier.

Doi dintre ,,sobari" îl împinseră cu piciorul pe beţiv lîngă mormanul de fiare vechi.

— Babet, de ce-ai adus atîţia ? îi şopti Thenardier
celui cu bîta. Nu era nevoie.

— Ce vrei ? răspunse omul cu bîta. Au ţinut să vină
cu toţii. E sezon mort. Nu prea e de lucru.

Patul pe care fusese trîntit domnul Leblanc era un fel de pat de spital, sprijinit pe patru butuci grosolani de lemn abia cojit. Domnul Leblanc nu se împotrivi. Tîlharii îl legară zdravăn, în picioare, de unul din butucii patului, cît mai departe de fereastră şi cît mai aproape de vatră.

După ce strînseră şi cel din urmă nod, Thenardier luă un scaun şi se aşeză aproape în faţa domnului Leblanc. Thenardier era cu totul schimbat; în cîteva clipe trecuse de la violenta cea mai nestăpînită la blîndeţea domoală şi vicleană. Marius abia putea recunoaşte în acest zîm-bet de om îndatoritor şi cuviincios gura aproape bestială care cu o clipă mai înainte spumega ; urmărea uluit schimbarea asta fantastică şi neliniştitoare şi trecea prin tulburarea prin care-ar trece cineva care ar vedea un tigru preschimbîndu-se în avocat.

— Domnule... spuse Thenardier. Şi făcîndu-le semn tîl-
harilor care-l mai ţineau pe domnul Leblanc să se în
depărteze : Staţi puţin deoparte şi lăsaţi-mă să vorbesc
cu domnul !

Se retraseră cu toţii spre uşă. Thenardier urmă :

— Aţi făcut rău, domnule, încercînd să săriţi pe fe
reastră. Aţi fi putut să vă rupeţi un picior. Acum, dacă
îngăduiţi, vom sta de vorbă în linişte. Mai întîi, trebuie
să vă împărtăşesc constatarea pe care-am făcut-o, că
n-aţi scos încă nici un strigăt.

Thenardier avea dreptate ; amănuntul era adevărat, cu toate că Marius, în tulburarea lui, nu-l băgase în seamă. Domnul Leblanc rostise doar cîteva cuvinte, fără să ridice glasul şi, chiar în încăierarea de lîngă fereastră, cu cei şase tîlhari, păstrase cea mai adîncă şi mai ciudată tăcere. Thenardier urmă :

— O ! Doamne ! dac-aţi fi strigat : „Săriţi, hoţii !" nu
mi s-ar fi părut de loc nefiresc. „Săriţi, asasinii !" aşa
se strigă de obicei în asemenea prilejuri ; şi, în ceea ce
mă priveşte, n-aş fi luat-o în nume de rău. E foarte fi
resc să facem niţel tărăboi cînd ne trezim în mijlocul
unor persoane care nu ne prea inspiră încredere. Aţi fi
putut s-o faceţi ; nimeni nu v-ar fi împiedicat. Nici măcar
nu v-am fi pus căluş în gură. Şi-am să vă spun de ce :
pentru că odaia asta e foarte bine ascunsă. N-are decît
însuşirea asta, dar o are. E ca o pivniţă. Dac-ar exploda
o bombă aici, corpul de gardă cel mai apropiat ar crede
că e sforăitul unui om beat. Aici tunul ar face : bum !
iar tunetul : puf I E o locuinţă plăcută. Dar, în sfîrşit,
dumneavoastră n-aţi ţipat ; e mai bine-aşa ; va felicit
şi-am să vă spun ce-am înţeles eu dintr-asta : scumpe
domn, cînd ţipăm, cine dă năvală ? Poliţia. Iar după po
liţie ? Justiţia. Ei bine, dumneavoastră n-aţi ţipat; asta
înseamnă că nici dumneavoastră nu ţineţi s-aveţi **de-a**
face cu justiţia şi cu poliţia, cum nu ţinem nici noi. Asta
înseamnă — şi de mult mă gîndesc la lucrul ăsta — că
aveţi vreun interes să ascundeţi ceva. In ceea ce mă
priveşte, avern acelaşi interes. Aşadar, ne-am putea
înţelege.

Pe cînd vorbea astfel, cu privirea aţintită asupra domnului Leblanc, Thenardier părea că se străduieşte să-şi înfigă săgeţile ascuţite care-i ţîşneau din ochi pînă-n conştiinţa prizonierului său. De altfel, vorba lui, plină

de o îndrăzneală stăpînită şi vicleană, era măsurată şi aproape aleasă ; şi-n ticălosul ăsta, care adineauri nu era decît un tîlhar, ieşea acum la iveală „omul care se pregătise s-ajungă preot".

Trebuie să spunem că tăcerea pe care-o păstrase prizonierul, acest simţ al prevederii care mergea pînă la uitarea de sine, tăria aceasta de-a se împotrivi celui mai firesc îndemn, acela de-a scoate un strigăt, toate astea, din clipa în care i se atrăsese atenţia asupra lor, îl tulburau pe Marius şi-l umpleau de o uimire dureroasă.

Observaţia atît de întemeiată a lui Thenardier îngroşa şi mai mult pentru Marius ceaţa plină de taine în care se ascundea făptura aceea gravă şi ciudată căreia Cour-feyrac îi zvîrlise porecla de „domnul Leblanc". Dar, oricine ar fi fost, legat cu frînghii, înconjurat de călăi, intrat pe jumătate, ca să zicem aşa, într-o groapă care se căsca din ce în ce mai adînc sub el, în faţa mîniei, ca şi-n faţa blîndeţii lui Thenardier, omul acesta rămăsese nepăsător ; şi Marius nu putea să nu admire, într-o clipă ca asta, faţa aceea atît de semeaţă şi de melancolică.

Era, fireşte, o fiinţă care nu ştia ce-i frica şi ce înseamnează a fi deznădăjduit. Era un om în stare să stăpî-nească fiorul situaţiilor disperate. Oricît de nemăsurată era primejdia, oricît de neînlăturat era deznodămîntul, nu se vedea la el nimic din agonia înecatului care-şi holbează ochii îngroziţi sub apă.

Thenardier se ridică şi în chipul cel mai firesc se apropie de vatră, dădu la o parte paravanul, îl rezemă de patul de lîngă el şi lăsă astfel să se vadă soba plină de jeratic, în mijlocul căruia prizonierul putu să zărească desluşit dalta încinsă pînă Ia alb şi străbătută din loc în loc de steluţe stacojii.

Apoi Thenardier veni şi se aşeză din nou lîngă domnul Leblanc.

— Cum spuneam — urmă el — ne putem înţelege. Ne putem învoi prieteneşte. Am făcut rău că m-am înfuriat adineauri; nu ştiu unde mi-a fost capul ; am cam trecut măsura ; am spus tot felul de lucruri nelalocul lor.

De pildă, pentru că sînteţi milionar, v-am spus ca am nevoie de bani, de mulţi bani, de foarte mulţi bani. Asta n-ar fi de Ioc drept. Doamne ! Oricît aţi fi de bogat, aveţi şi dumneavoastră greutăţi ; cine nu are ? N-am de gînd să vă aduc la sapă de lemn ; la urma urmei, nu sînt un om hapsîn. Nu sînt dintre cei care, pentru că sînt stăpîni pe situaţie, se folosesc de ea ca să se facă de rîs. Uite, las să treacă de la mine şi fac la rîndul meu un sacrificiu. Nu-mi trebuie decît două sute de mii de franci.

Domnul Leblanc nu scoase o vorbă.

Thenardier continuă :

— Vedeţi că am lăsat-o mult mai ieftin. Nu ştiu ce avere aveţi, dar ştiu că nu vă uitaţi la bani ; şi un binefăcător ca dumneavoastră poate lesne să dea două sute de mii de franci unui cap de familie fără noroc. Fără îndoială, şi dumneavoastră sînteţi un om cu judecată şi socotesc că nu v-aţi închipuit că mi-aş fi dat atîta osteneală cîtă mi-am dat pe ziua de azi şi că aş fi pus la cale afacerea de astă-seară, care după părerea domnilor de faţă e o treabă bine chibzuită, ca să ajung să vă cer cu ce să beau un chil de vin bun şi să mănînc o friptură de viţel la un restaurant de clasa întîi. Dar două sute de mii de franci merită osteneala. In clipa cînd veţi scoate din buzunar suma asta de nimic, vă încredinţez că totul s-a sfîrşit şi că nu trebuie să vă mai temeţi nici măcar de-un bobîrnac. O să-mi spuneţi : „Dar n-am două sute de mii de franci Ia mine". O I nu-s lipsit de înţelegere. Nu vă cer aşa ceva. Vă cer un singur lucru : să aveţi bunătatea să scrieţi ce-am să vă dictez eu. Aici, Thenardier se opri, apoi adăugă, apăsînd pe fiecare cuvînt şi arătînd cu un zîmbet spre sobă : Vă previn, n-o să cred că nu ştiţi să scrieţi.

Un mare inchizitor ar fi putut invidia acest zîmbet.

Thenardier împinse masa foarte aproape de domnul Leblanc, luă călimara, un condei şi-o loaie de hîrtie din sertarul pe care-l lăsă întredeschis şi-n care lucea cuţitul lung şi ascuţit.

Puse foaia de hîrtie în faţa domnului Leblanc.
— Scrieţi ! zise el.
Prizonierul deschise în sfîrşit gura :
— Cum vrei să scriu ? Sînt legat.
— E adevărat; iertaţi-mă ! zise Thenardier. Aveţi
dreptate. Şi, întorcîndu-se spre Bigrenaille : Dezleagâ-s
conaşului braţul drept !
Panchaud, zis Printanier, zis Bigrenaille, se supuse poruncii lui Thenardier. Cînd prizonierul putu să mişte, Thenardier muie condeiul în cerneală şi i-l întinse.
— Ţineţi seama, domnule, că sînteti în mîna noastră,.
la cheremul nostru, cu totul la cheremul nostru, că nici o
putere omenească nu vă poate scăpa de-aici şi că am fi
într-adevăr mîhniţi dacă ne-aţi sili să recurgem la vio
lenţă. Nu vă cunosc nici numele, nici adresa, dar vă
previn că veţi rămîne legat pînă la întoarcerea persoanei
care are sarcina să ducă scrisoarea pe care-o veţi scrie.
Şi-acum, scrieţi !
— Ce anume ? întrebă prizonierul
— Vă dictez.
Domnul Leblanc luă condeiul. Thenardier începu să dicteze :
— „Copila mea..."
Prizonierul tresări şi ridică ochii spre Thenardier.
— Puneţi „Scumpa mea copilă", zise Tbenardier,
Domnul Leblanc se supuse.
Thenardier urmă :
— „Vino numaidecît"... Se opri : O tutuiţi, nu-i aşa ?
— Pe cine ? întrebă domnul Leblanc.
— Asta-i bună! zise Thenardier. Pe mititica. Pe
Ciocîrlia.
Domnul Leblanc răspunse fără cea mai mica tulburare :
— Nu-nţeleg ce vrei să spui.
— Daţi-i drumul mai departe, zise Thenardier, şi-ncepu
din nou să dicteze : „Vino numaidecît. Am neapărat ne
voie de tine. Persoana care-ţi va înmîna biletul acesta e
însărcinată să te aducă Ia mine. Te aştept. Vino cu toată
încrederea."

Domnul Leblanc scrisese totul. Thenardier reveni :

— A ! ştergeţi „Vino cu toată încrederea". Asta ar face-o să bănuiască ceva necurat la mijloc şi să se îndoiască.

Domnul Leblanc şterse cele patru cuvinte.

— Şi-acum — urmă Thenardier — iscăliţi ! Cum vă numiţi ?

Prizonierul lăsă condeiul din mînă şi întrebă :

— Pentru cine e scrisoarea asta ?

— Ştiţi prea bine ! răspunse Thenardier. Pentru mititica. V-am mai spus.

Se vedea bine că Thenardier se ferea să pomenească numele fetei despre care era vorba. Ii spunea „Ciocîrlia", îi spunea „mititica", dar numele nu i-l rostea. Prevedere de om cu socoteală, care-şi păstrează taina faţă de complicii săi. Spunîndu-le numele, ar fi însemnat să le vîndă pe degeaba tot „pontul" şi să le destăinuiască mai mult decît aveau nevoie să ştie.

Repetă :

— Iscăliţi. Cum vă numiţi ?

— Urbain Fabre, zise prizonierul.

Cu o mişcare de pisică, Thenardier îşi vîrî repede mîna în buzunar şi scoase batista luată de la domnul Leblanc. Căută monograma şi-o apropie de lumînare.

— U.F. Aşa e 1 Urbain Fabre. Ei bine, iscăliţi : U. F. ...

Prizonierul se iscăli.

— Deoarece e nevoie de amîndouă mîinile pentru a îndoi scrisoarea, daţi-o încoace s-o îndoiesc eu.

După ce făcu asta, Thenardier urmă :

— Puneţi adresa ! Domnişoarei Fabre, acasă la dumneavoastră... Ştiu, nu staţi prea departe de-aici, pe undeva pe lîngă Saint-Jacques-du-Haut-Pas, pentru că acolo vă duceţi zilnic la liturghie ; dar nu ştiu pe ce stradă. Văd că vă daţi seama de situaţia în care vă aflaţi. Intrucît n-aţi minţit în ceea ce priveşte numele, desigur că n-o să minţiţi nici în privinţa adresei. Scrieţi-o chiar dumneavoastră.

Prizonierul stătu o clipă pe gînduri, apoi luă condeiul şi scrise :

„Domnişoarei Fabre, la domnul Urbain Fabre, strada Saint-Dominique-d'Enfer nr. 17".

Thenardier puse mîna pe scrisoare cu un fior ne-stăpînit.

— Nevastă ! strigă
el.

Thenardiera sări.

— Iată scrisoarea ! Ştii ce ai de făcut. Jos aşteaptă
o birjă. Pleacă numaidecît şi-ntoarce-te repede ! Şi adre-
sîndu-se omului cu toporişca : Tu, pentru că ţi-ai scos
masca, însoţeşte-o pe doamna ! Urcă-te în spate! Ştii
unde-ai lăsat trăsurica ?

— Da, răspunse omul.

Şi, lăsîndu-şi toporişca într-un colţ, porni după Thenardiera.

După ce ieşiră, Thenardier îşi scoase capul pe uşa întredeschisă şi strigă pe coridor :

-*- Ai grijă să nu pierzi scrisoarea ! Gîndeşte-te că ai două sute de mii de franci la tine.

Glasul răguşit al Thenardierei răspunse :

— Fii liniştit! Am pus-o în sîn.

Nu trecuse nici un minut şi se auziră pocnetele unui bici, care se îndepărtară şi se stinseră numaidecît.

— Bun ! mormăi Thenardier. Au pornit-o bine. In
galopul ăsta cucoana o să fie înapoi în trei sferturi
de oră.

îşi trase un scaun lîngă vatră şi se aşeză, încrucişîn-du-şi braţele şi întinzîndu-şi cizmele pline de noroi spre sobă.

— Mi-e frig la picioare, spuse el.

Cu Thenardier şi cu prizonierul lui nu mai rămăseseră în cotineaţă decît cinci bandiţi. Sub măştile lor sau sub chinorosul ce le acoperea faţa şi care făcea din ei nişte cărbunari, nişte arapi sau nişte diavoli, după cum păreau în ochii celor îngroziţi, indivizii aceştia aveau nişte mutre toropite şi posace şi se vedea că sînt pe cale să săvîrşească o crimă aşa cum ar face orice altă treabă : liniştiţi, fără ură şi fără milă, ba chiar cu un fel de plictiseală. Stăteau într-un colţ, înghesuiţi ca nişte fiare, şi nu scoteau o vorbă. Thenardier îşi încălzea picioarele.

Prizonierul se cufundase iarăşi în tăcerea lui. O linişte apăsătoare se lăsase acum după tărăboiul sălbatic care năpădise mansarda cu cîteva clipe mai înainte.

Luminarea, în jurul căreia se formase o ciupercă mare de seu, abia de mai lumina vasta şi sinistra maghernită ; jeraticul se mai potolise şi toate capetele astea fioroase răsfrîngeau pe pereţi şi pe tavan nişte umbre hîde.

Nu se mai auzea alt zgomot decît răsuflarea liniştita a bătrînului beat care dormea.

Cuprins de-o îngrijorare care sporea din ce în ce, Marius aştepta. Enigma era mai de nepătruns decît ori-cînd. Cine-i „mititica" pe care Thenardier o numise Ciocîrlia ? Să fie „Ursula" lui ? Prizonierul nu păruse cîtuşi de puţin tulburat auzind cuvîntul Ciocîrlia şi răspunsese cu aerul cel mai firesc din lume : „Nu ştiu ce vrei să spui !" Pe de altă parte, cele două litere U.F. fuseseră lămurite; însemnau Urbain Fabre, iar Ursula nu se mai numea Ursula. Marius vedea foarte limpede acest lucru. Un fel de vrajă groaznică îl ţintuia pe locul acela, de unde urmărea şi cuprindea toată scena asta. Stătea acolo, aproape fără să mai poată gîndi sau face vreo mişcare, năucit parcă de ticăloşiile la care fusese de faţă. Aştepta, nădăjduind că se va petrece totuşi ceva, orice, neputînd să-şi mai adune gîndurile şi neştiind ce hotărîre să ia.

,,In orice caz, îşi spuse el, tot am să aflu dacă Ciocîrlia e ea, de vreme ce Thenardiera o s-o aducă aici. Atunci se va sfîrşi totul ; îmi voi da viaţa şi sîngele dacă va fi nevoie, dar o voi scăpa ! Nimic n-o să mă poată opri."

Trecu astfel aproape o jumătate de ceas. Thenardier părea cufundat în gînduri întunecate ; prizonierul stătea nemişcat. Cu toate astea, de cîteva clipe lui Marius i se părea că aude din cînd în cînd un zgomot uşor şi înnăbuşit care venea dinspre prizonier.

Deodată, Thenardier se răsti la prizonier :

— Domnule Fabre, ascultaţi ; mai bine să vă spun ceva acum.

Aceste cîteva cuvinte păreau să fie începutul unei lămuriri. Marius ciuli urechile. Thenardier urmă :

— Nevastă-mea trebuie să se înapoieze. Nu vă pier
deţi răbdarea ! îmi închipui că Ciocîrlia e în adevăr fiica
dumneavoastră şi socotesc că e cît se poate de firesc s-o
păstraţi. Dar iată : nevastă-mea se duce s-o caute cu scri
soarea dumneavoastră. I-am spus nevesti-mi să se îm
brace, aşa cum aţi văzut, astfel că fiica dumneavoastră
are s-o urmeze fără împotrivire. Amîndouă au să se urce
în birjă, cu tovarăşul meu la spate. Undeva, dincolo de
barieră, îi aşteaptă o brişcă trasă de doi cai foarte buni.
Fiica dumneavoastră o să fie dusă acolo. Se va da jos
din birjă. Tovarăşul meu o să se urce cu dînsa în brişcă,
iar nevastă-mea o să se întoarcă aici ca să ne spună :
„S-a făcut !" Cît despre domnişoara dumneavoastră, n-o
să i se întîmple nimic ; brişcă o s-o ducă într-un loc unde
o să stea liniştită şi, îndată ce-mi veţi fi dat fleacul ăla
de două sute de mii de franci, o să vă fie adusă înapoi.
Dacă puneţi să mă aresteze, tovarăşul meu are să-i facă
de petrecanie Ciocîrliei. Asta e !

Prizonierul nu rosti nici un cuvînt. După un răstimp, Thenardier continuă :

— Cum vedeţi, e foarte simplu. Nu se va întîmpla
nimic dacă nu vreţi să se întîmple. Vă spun cum stau
lucrurile. Vă previn, ca să ştiţi.

Se opri. Prizonierul nu răspunse nimic şi Thenardier adăugă :

— îndată ce nevastă-mea se întoarce şi-mi spune:
„Ciocîrlia a plecat!" vă dăm drumul şi sînteţi liberi să
plecaţi, să vă culcaţi acasă. Precum vedeţi, n-am avut
gînduri rele.

Prin mintea lui Marius trecură cele mai groaznice închipuiri. Cum ? N-au s-o aducă aici pe fata pe care o răpeau ? Unul dintre monştrii ăştia o va duce altundeva ? Unde ?... Şi dacă era ea ? Nu mai încape îndoială că e ea. Marius simţi că inima-i încetează să mai bată. Ce să facă oare ? Să tragă focul de pistol ? Dar omul acela fioros cu toporişca în mînă, care acum e cu fata, tot va scăpa de orice urmărire; şi Marius se gîndi la vorbele lui

Thenardier, al căror tîlc sîngeros era vădit: *„Dacă puneţi să mă aresteze, tovarăşul meu are să-i facă de petrecanie Ciocîrliei".*

De data asta, nu numai testamentul colonelului îl împiedica să se amestece, ci însăşi dragostea sa şi primejdia în care se afla fiinţa iubită.

Situaţia asta îngrozitoare, care ţinea de mai bine de o oră, îşi schimba înfăţişarea în fiecare clipă. Marius avu puterea să-şi muncească gîndul cu cele mai cumplite presupuneri, căutînd să se agate de vreo nădejde, dar fără să găsească nici una. Frămîntarea din mintea lui nu se potrivea de loc cu tăcerea jalnică din vizuină.

In mijlocul acestei tăceri se auzi deschizîndu-se uşa de la scară, apoi închizîndu-se la loc.

Prizonierul făcu o mişcare în legăturile sale.

— S-a-ntors nevastă-mea, anunţă Thenardier.

Abia apucase să spună asta, că Thenardiera se şi năpusti în odaie, roşie la faţă, gîfîind, abia trăgîndu-şi sufletul, cu ochii injectaţi şi-ncepu să strige, bătîndu-se cu amîndouă mîinile deodată peste şale :

— Adresă falsă !

Banditul pe care-l luase cu dînsa se ivi în spatele ei şi se duse să-şi ia din nou toporişca.

— Adresă falsă ? repetă Thenardier.

Femeia continuă :

— Nimeni ! In strada Saint-Dominique, la nr. 17, nu
există nici un domn Urbain Fabre ! N-a auzit nimeni de
el. Se opri înnăbuşindu-se, apoi urmă : Domnule Thenar
dier, babalîcul ăsta te-a tras pe sfoară ! Eşti prea bun ;
vezi ? Eu, în locul tău, i-aş fi tăiat gura în patru de la
început şi dac-ar fi făcut pe nebunul, l-aş fi prăjit de viu !
ar fi fost nevoit să vorbească şi să spună unde e fata şi
unde-şi ţine biştarii ! Uite ce-aş fi făcut eu ! Bine-a zis
cine-a zis că bărbaţii sînt mai nătîngi decît femeile !
Nr. 17! Nimeni! O poartă mare! Nici un domn Fabre
pe strada Saint-Dominique ! Să goneşti caii, să dai bacşiş
birjarului şi totul degeaba ! Am stat de vorbă cu portarul
şi cu portăreasa, o femeie frumoasă şi voinică : habar
n-au de-aşa ceva !

Marius respiră uşurat. Ea, Ursula sau Ciocîrlia, cea pe care nu mai ştia cum s-o numească, scăpase.

Pe cînd nevastă-sa, înverşunată, ţipa în gura mare, Thenardier se aşezase pe masă ; rămase astfel citeva clipe fără să scoată o vorbă, legănîndu-şi piciorul drept, care atîrna, şi uitîndu-se la sobă, năpădit de cele mai negre gînduri.

In sfîrşit, pe un ton potolit, dar plin de cruzime, îi spuse prizonierului :

— Adresă falsă, ai ? Dar ce socoteli ţî-ai făcut ?

— Să cîştig timp 1 strigă prizonierul cu un glas tunător.

Şi-n aceeaşi clipă îşi scutură legăturile ; erau tăiate ; prizonierul nu mai era legat de pat decît de un singur picior.

Mai înainte ca cei şapte bărbaţi să-şi fi venit în fire şi să se fi năpustit asupra lui, el se aplecase spre vatră, întinsese mîna spre sobă, apoi se ridicase; şi-acum Thenardier, Thenardiera şi banditii, îngrămădiţi de spaimă tocmai în fundul mansardei, îl priveau năuci cum, aproape liber şi stăpîn pe mişcările sale, înspăimîntător la vedere, ridică deasupra capului dalta înroşită, din care se răsfrîngea o lumină sinistră.

Ancheta judiciară, care a urmat loviturii puse la cale în Casa Gorbeau, a constatat că un gologan mare de zece centime, tăiat şi lucrat într-un anumit fel, a fost găsit în mansardă cu prilejul descinderii pe care poliţia a făcut-o acolo ;• moneda asta era una din acele minuni de îndemînare pe care răbdarea ocnaşilor le făureşte pe întuneric şi pentru întuneric, minuni ce nu sînt altceva decît unelte de evadare. Produsele acestea groaznice şi gingaşe ale unei iscusinţe neobişnuite sînt în arta giu-vaergeriei ceea ce metaforele argoului sînt în poezie. Există în ocnă artişti ca Benvenuto Cellini', aşa cum există în limbă poeţi ca Villon[2]. Nefericitul care vrea să fie liber izbuteşte cîteodată ca, fără unelte, ci numai cu

---

[1] Vestit artist italian, sculptor, gravor şi giuvaergiu din secolul al XVI-lea.

[2] Cunoscut poet francez de la mijlocul secolului al XV-Iea.

un cuţitaş, cu o lamă de cuţit vechi, să taie o monedă în două discuri subţiri, să le scobească fără să se atingă de semnele monetare şi să facă un ghint pe muchea monezii în aşa fel încît discurile să se unească din nou. E o cutie care se închide şi se deschide după nevoie. In cutia asta se ascunde un arc de ceasornic ; iar arcul acesta de ceasornic, mînuit cu dibăcie, retează frînghii groase şi drugi de fier. S-ar crede că nefericitul ocnaş nu are decît bănuţul ăsta ; da de unde ! el are libertatea. La percheziţiile făcute mai tîrziu de către poliţie în magherniţă a fost găsită o asemenea monedă, desfăcută în două, sub patul de lîngă fereastră. S-a mai găsit de asemeni şi un mic fierăstrău de oţel albastru, care putea fi ascuns în monedă. Pesemne că în clipa cînd bandiţii l-au scotocit pe prizonier el avea la dînsul această monedă, pe care a izbutit s-o ascundă în mînă, iar mai tîrziu, avînd mîna dreaptă liberă, a desfăcut-o şi s-a slujit de fierăstrău ca să taie frînghiile cu care fusese legat, ceea ce ar putea să lămurească zgomotul uşor şi mişcările abia simţite pe care le băgase de seamă Marius.

Nevoind să se aplece, ca să nu se trădeze, nu-şi tăiase . legăturile de la piciorul stîng.

Bandiţii îşi reveniseră din uimire.

— N-ai nici o grijă ! îl linişti Bigrenaille pe Thenar-
dier. Mai e legat de-un picior şi n-o s-o ia din loc. Răs
pund eu de asta. Laba aia e legată de mine.

Intre timp, prizonierul ridică glasul :

— Sînteţi nişte ticăloşi, dar viaţa mea nu preţuieşte
atît de mult. Iar dacă vă închipuiţi c-o să mă faceţi să
vorbesc, c-o să mă faceţi să scriu ce nu vreau să scriu,
ori să spun ce nu vreau să spun...

îşi suflecă mîneca braţului stîng şi adăugă :

— Iată !...

Tn aceeaşi clipă îşi întinse braţul şi înfipse în carne dalta înroşită al cărei mîner de lemn îl ţinea în mîna lui dreaptă.

Se auzi sfîrîitul cărnii arse şi mirosul obişnuit al camerelor de tortură se răspîndi în magliernită. Marius se clătină cuprins de groază ; pînă şi tîlharii se înfio-

rară ; chipul ciudatului bătrîn abia se încruntă şî, pe cînd fierul roşu intra din ce în ce mai adînc în rana fumegîndă, el, neclintit, aproape măreţ, îşi aţintea asupra lui Thenardier privirea lui blajină, fără ură, în care suferinţa se pierdea într-o seninătate înălţătoare.

La oamenii aleşi zvîrcolirile trupului şi ale simţurilor în prada durerii fizice scot la iveală sufletul, îl dau pe faţă, aşa cum răscoalele soldăţimii îl silesc pe căpitan să se arate aşa cum e.

— Nemernicilor — zise el — să nu vă temeţi de mine
mai mult decît mă tem eu de voi !

Şi smulgîndu-şi dalta din rană, o aruncă pe fereastra care rămăsese deschisă ; groaznica unealtă înroşită pieri în noapte, învîrtindu-se, şi căzu departe, stingîndu-se în zăpadă.

Prizonierul adăugă :

— Faceţi cu mine ce
poftiţi !

Era dezarmat.

— Inşfăcaţi-l! porunci scurt Thenardier.

Doi dintre tîlhari puseră mîna pe umărul lui, iar omul mascat cu glas de ventrilog i se propti în faţă, gata să-i sfărîme capul cu o lovitură de cheie la cea mai mică mişcare.

In acelaşi timp, Marius auzi jos, iîngă perete, dar atît de aproape încît nu-i putea vedea pe cei ce vorbeau, aceste cuvinte schimbate în şoaptă :

— Nu-i decît un singur lucru de făcut.

— Să-l înjunghiem !

— Asta e !

Erau bărbatul şi nevasta care se sfătuiau.

Thenardier se îndreptă cu paşi rari spre masă, deschise sertarul şi scoase cuţitul.

Marius strîngea mînerul pistolului în mînă. Groaznică nehotărîre ! De un ceas răsunau în conştiinţa sa două glasuri : unul îi spunea să respecte testamentul tatălui său, celălalt îi striga să-l ajute pe prizonier. Aceste două glasuri nu conteneau nici o clipă lupta lor, care-l făcea să sufere îngrozitor. Pînă în clipa aceea tot mai păstra

o slabă nădejde că va găsi un mijloc ca să împace arnîn-două aceste datorii ; dar nu găsise nimic. Primejdia însă creştea din ce în ce ; sorocul aşteptării fusese depăşit ; la cîţiva paşi de prizonier, Thenardier stătea pe gînduri cu cuţitul în mînă.

Buimăcit, Marius îşi roti privirea în juru-i — cel din urmă semn instinctiv al deznădejdii.

Deodată tresări.

La picioarele lui, pe masă, o rază de lună lumina puternic şi părea că-i arată o foaie de hîrtie. Pe această foaie de hîrtie citi rîndul următor, scris cu litere mari chiar în dimineaţa aceea de fata cea mai mare a Thenar-dierilor : „Vin sticleţii".

Un gînd, o rază de lumină trecu prin mintea lui Marius ; era ceea ce-i trebuia, dezlegarea groaznicei probleme care-l chinuia ; să-l cruţe pe asasin şi să salveze victima. Ingenunche pe scrin, întinse braţul, apucă bucata de hîrtie, desfăcu încet o fărîmă de tencuială din perete, o înfăşură în hîrtie şi aruncă totul prin crăpătură în mijlocul odăii.

Era şi vremea. Thenardier îşi înfrînsese ultimele temeri sau ultimele şovăieli şi se apropia de prizonier.

— A căzut ceva ! strigă Thenardiera.

— Ce ? întrebă bărbatul.

Femeia se repezise şi ridicase bucăţica de moloz înfăşurată în hîrtie. O dădu soţului ei.

— Pe unde-a venit ? întrebă Thenardier.

— Asta-i bună ! zise femeia. Pe unde vrei să fi venit ?
Pe fereastră.

— Am văzut-o eu căzînd, întări Bigrenaille.

Thenardier desfăcu repede hîrtia şi-o apropie de
lumînare.

— Drace 1 E scrisul Eponinei.

Ii făcu semn femeii, care se apropie numaidecît, şi-i arătă rîndul scris pe foaia de hîrtie, apoi adăugă cu glas înnăbuşit:

— Repede ! scara ! să lăsăm slănina-n cursă şi să ne
cărăbănim !

— Fără să-i tăiem gîtul individului ? întrebă femeia.

— N-avem vreme.

— Pe unde-o luăm ? întrebă Bigrenaille.

— Pe fereastră, răspunse Thenardier. Dacă Ponina a aruncat piatra pe fereastră înseamnă că în partea asta casa nu e împresurată.

Mascatul cu glas de ventrilog puse jos cheia lui uriaşă, ridică mîinile în sus, deschizînd şi închizînd repede de trei ori pumnii, fără să scoată o vorbă. Parcă ar fi fost semnalul de alarmă pe o corabie. Tîlharii care-l fineau pe prizonier îi dădură drumul ; cît ai clipi, scara de frînghie fu întinsă dincolo de fereastră şi prinsă zdravăn de pervaz cu cele două cîrlige de fier.

Prizonierul nu lua seama la cele ce se petreceau în jurul său. *Părea* că se gîndeşte sau că se roagă.

îndată ce scara fu prinsă, Thenardier strigă :

— Hai, cucoană !

Şi se repezi la fereastră.

Dar în clipa cînd o încalecă, Bigrenaille îl înhaţă cu putere de guler :

— A, nu, nu aşa, caraghios bătrîn ! După noi !

— După noi ! urlară tîlharii.

— Ce copii I bolborosi Thenardier. Pierdem vremea de pomană. Copoii sînt pe urmele noastre.

— Bine — zise unul dintre tîlhari — dacă-i pe aşa, să tragem la sorţi cine să treacă mai întîi.

Thenardier strigă :

— Aţi înnebunit ? V-aţi pierdut minţile ? Sînteţi o ceată de nătărăi 1 Să ne pierdem timpul, nu-i aşa ? Să tragem la sorţi, ai ? Tn ce mînă e nasturele ? cine are chibritul cel mai scurt ? să ne scriem numele ? să le punem într-o căciulă ?...

— Să vă dau pălăria mea ? strigă un glas din pragul uşii.

Se-ntoarseră cu toţii. Era Javert.

îşi ţinea 'pălăria în mînă şi-o întindea zîmbind.

XX i AR TREBUI ARESTATE MAI INTII VICTIMELE

Pe înserate, Javert pusese oameni de pază, iar el se ascunsese în dosul copacilor din strada Barriere-des-Gobe-lins, care se află în faţa Casei Gorbeau, de partea cealaltă a bulevardului. îşi desfăcuse mai întîi traista, ca să bage în ea pe cele două fete care primiseră sarcina de a sta de veghe în jurul hardughiei. Dar n-o băgase la dubă decît pe Azelma. Cît despre Eponina, ea nu se afla la postul ei, dispăruse şi n-a mai putut pune mîna pe ea. După aceea, Javert s-a aşezat la pîndă, aşteptînd s-audă semnalul hotărît. Plecarea şi întoarcerea birjei îl puseseră pe gînduri. In cele din urmă, îşi pierdu răbdarea şi, „sigur că e un cuib de tîlhari acolo", convins că se afla „într-o zodie bună", deoarece recunoscuse pe cîţiva dintre banditii care intraseră, se hotărîse în cele din urmă să intre fără să mai aştepte focul de pistol.

Vă aduceţi aminte că avea cheia lui Marius.

Ajunsese tocmai la timp.

Tîlharii, înspăimîntaţi, se repeziră la armele pe care le lepădaseră prin colţuri în clipa cînd voiau să fugă. In mai puţin de o secundă, cei şapte oameni, înfricoşători la vedere, se aşezară în poziţie de apărare, unul cu toporişca, altul cu cheia, altul cu bîta, ceilalţi cu foarfeci, cleşti şi ciocane, Thenardier cu cuţitul în mînă. Thenar-diera înşfăca un pietroi uriaş de caldarîm care se afla lîngă fereastră şi care slujea fetelor drept scăunel.

Javert îşi puse pălăria pe cap şi făcu doi paşi în odaie, cu braţele încrucişate, cu bastonul sub braţ, cu sabia în teacă.

— Staţi pe loc ! zise el. N-o să ieşiţi pe fereastră, o să ieşiţi pe uşă. E mai puţin primejdios. Sînteţi şapte ; noi sîntem cincisprezece. Nu face să ne înşfăcăm de ceafă ca bădăranii. Să ne purtăm cuviincios !

Bigrenaille scoase un pistol pe care-l ţinea ascuns sub bluză şi i-l dădu lui Thenardier, spunîndu-i la ureche :

— E Javert. Eu n-am curajul să trag în omul ăsta. Tu te-ncumeţi ?

— Ba bine că nu ! răspunse Tlienardier.
— Atunci trage I
Thenardier luă pistolul şi-l ochi pe Javert.
Javert, care se afla la trei paşi, îl privi drept în ochi, mărginindu-se să spună :
— Nu trage I N-ai să mă nimereşti.
Thenardier apăsă pe trăgaci. Nu-l nimeri.
— Nu ţi-am spus ? zise Javert.
Bigrenaille aruncă măciuca la picioarele lui Javert:
— Eşti împăratul diavolilor ! Mă predau !
— Dar voi ? întrebă Javert.
Ceilalţi răspunseră în cor :
— Şi noi.
Javert urmă liniştit:
— Aşa da, aşa-i frumos ! Cum vă spuneam : să ne purtăm cuviincios !
— Nu vă cer decît un singur lucru — spuse Bigrenaille — să mi se dea tutun cit oi fi la secret.
— S-a făcut! zise Javert. Şi întorcîndu-se, strigă celor din spatele lui : Acum puteţi intra !
Un grup de sergenţi de stradă, cu săbiile scoase, şi de agenţi înarmaţi cu boxuri şi ciomege, năvăli la chemarea lui Javert. Tîlharii fură legaţi. Mulţimea asta de oameni abia luminată de o luminare umplea vizuina de umbră.
— Cătuşe tuturora ! strigă Javert.
— Apropiaţi-vă, dacă vă dă mîna ! răcni un glas care nu era de bărbat, dar pe care nimeni nu l-ar fi luat drept glas de femeie.
Thenardiera se retrăsese lîngă fereastră şi dăduse drumul acestui răget.
Sergenţii de stradă şi agenţii se dădură înapoi.
Ea-şi lepădase şalul şi-şi păstrase pălăria ; Thenardier, ghemuit în spatele ei, aproape că nu se mai vedea de sub şalul căzut şi ea-l acoperea cu trupul ei, ridicînd bolovanul cu amîndouă mîinile deasupra capului şi legă-nîndu-l ca o namilă uriaşă gata să prăvălească o stîncă.
— Păzea ! strigă ea.
Toţi se retraseră spre coridor. Un gol mare se făcu în mijlocul mansardei.

Thenardiera aruncă o privire bandiţilor, care se lăsaseră legaţi fedeleş, şi şopti cu glas gîtuit şi răguşit :

— Fricoşilor !

Javert zîmbi şi înainta spre Thenardiera, care nu-l slăbea din ochi.

— Nu te-apropia ! Cară-te — răcni ea — ori te sfărîm !

— Ce mai zdrahon 1 zise Javert. Mătuşă, ăi fi avînd tu barbă ca bărbaţii, dar eu am gheare ca femeile.

Şi se apropie tot mai mult de ea.

Thenardiera, despletită şi înspăimîntătoare, îşi depărta picioarele, se lăsă pe spate şi bolovanul trecu pe deasupra iui, izbi peretele din fund, dărîmînd o bucată mare de tencuială şi se întoarse, ricoşînd din colţ în colţ prin maghernita aproape goală, la picioarele lui Javert.

In aceeaşi clipă, Javert se apropie de perechea The-nardier. Una din mîinile lui puternice se abătu pe umărul femeii, cealaltă pe capul bărbatului.

— Cătuşele ! răcni el.

Poliţiştii se năpustiră din nou şi-n cîteva clipe porunca lui Javert fu îndeplinită.

Thenardiera, zdrobită, se uită la mîinile ei încătuşate şi la cele ale soţului, se prăbuşi la pămînt şi începu să se vaiete :

— Fetele mele f

— Sînt la răcoare ! zise Javert.

Intre timp, agenţii dăduseră peste beţivul adormit după uşă şi-l scuturau. Acesta se trezi bombănind :

— Gata, Jondrette ?

— Da, răspunse Javert.

Cei şase tîlhari legaţi fedeleş stăteau în picioare ; îşi păstraseră de altminteri chipurile lor de strigoi: trei mîn-jiţi cu chinoros şi trei mascaţi.

— Păstraţi-vă măştile ! spuse Javert.

Şi trecîndu-i în revistă cu privirea lui Frederic al II-Iea la parada de la Potsdam, spuse celor trei „sobari" :

— Bună ziua, Bigrenaille ! Bună ziua, Brujon ! Bună ziua, Două-Miliarde !

Pe urmă, întorcîndu-se spre cei trei mascaţi, îi spuse omului cu toporişca :

— Sună ziua,
Gueulemer *i*
Şi celui cu măciuca :
— Bună ziua,
Babet!
Şi ventrilogului :
— Noroc, Claquesous !

In clipa aceea, îl zări pe prizonierul bandiţilor, care, de la intrarea poliţiştilor, nu scosese nici o vorbă şi stătea cu capul în jos.

— Dezlegaţi-l pe domnul ! zise Javert. Şi să nu iasă
nimeni I

Spunînd aceasta, se aşeză ca un stăpîn la masa pe care se mai aflau încă lumînarea şi călimara, scoase o hîrtie oficială din buzunar şi-şi începu procesul-verbal.

După ce scrise primele rînduri — care nu sînt decît nişte formule, totdeauna aceleaşi — ridică privirea :

— Să se apropie domnul pe care l-au legat dumnealor.

Agenţii se uitară de jur împrejur.

— Ei — zise Javert — unde e ?

Prizonierul bandiţilor, domnul Leblanc, domnul Urbain Fabre, tatăl Ursulei sau al Ciocîrliei, dispăruse.

Uşa era păzită, dar fereastra nu. De îndată ce s-a văzut dezlegat şi pe cînd Javert întocmea procesul-verbal, s-a folosit de tulburare, de zgomot, de îmbulzeală, de întuneric şi de-o clipă cînd atenţia nu era aţintită asupra lui şi şi-a făcut vînt pe fereastră.

Un agent alergă într-acolo şi privi. Nu se vedea nimeni afară.

Scara de frînghie se legăna încă.

— Drace ! exclamă Javert printre dinţi. Asta trebuie
să fi fost mai preţios decît toţi.

XXII

COPILUL CARE ŢIPA INTR-UN CAPITOL ANTERIOR

A doua zi după cele petrecute în casa de pe bulevardul de l'Hopital, un băiat, care părea că vine dinspre podul Austerlitz, se îndrepta pe aleea din dreapta spre bariera

Fontainebleau. Se înnoptase. Micuţul era galben la faţa, slab, îmbrăcat în zdrenţe, cu pantaloni de pînză în luna februarie şi cînta cît îl ţinea gura.

La colţul străzii Petit-Banquier o bătrînă cocîrjată scormonea un morman de gunoaie la lumina felinarului ; copilul o lovi în treacăt, apoi se trase înapoi strigînd :

— Ia te uită ! Şi eu care credeam că e ditamai cîinele !

Rosti cuvintele astea umflîndu-le dinadins, într-un fel care s-ar putea exprima foarte bine prin litere mari:

DITAMAI CÎINELE I

Bătrîna se ridică furioasă.

— Ţînc neruşinat ! mormăi ea. Dacă nu eram aplecată, îţi dădeam un picior undeva !

Copilul era departe.

— Cuţu-cuţu ! zise el. Văd că nu m-am înşelat.

Turbînd de mînie, bătrîna se ridică în picioare şi razele roşietice ale felinarului îi luminară în întregime faţa pămîntie, osoasă şi plină de creţuri şi de zbîrcituri, care se împreunau în colţurile gurii. Trupul i se pierdea în întuneric şi nu i se vedea decît capul. Parc-ar fi fost masca Mizeriei omeneşti, desprinsă din noapte de o luminiţă. Copilul se uită la ea.

— Doamna — spuse el — nu-i tocmai felul de frumuseţe care mi-ar fi pe plac.

îşi văzu de drum şi începu să cînte din nou :

> Craiul Dăcucopita S-a dus la vînat,
> Corbii potopit-a...

După aceste trei versuri se opri. Ajunse în faţa numărului 50—52 şi, găsind uşa încuiată, începu să lovească în ea cu picioarele; bătăi răsunătoare şi eroice, care arătau mai degrabă că purta ghete bărbăteşti decît că avea picioare de copil.

Intre timp, aceeaşi bătrînă pe care-o întâlnise la colţul străzii Petit-Banquier venea în goană în urma lui, strigînd şi făcînd semne deznădăjduite.

— Ce e asta ? Ce s-a întîmplat ? Dumnezeule sfinte !
Sparge uşa ! Dărîmă casa !

Loviturile de picior nu mai conteneau. Bătrîna făcea spume la gură.

— Aşa se intră azi într-o casă ?

Deodată se opri, recunoscîndu-l pe ştrengar.

— Ce ? Iar diavolul ăsta împieliţat ?

— Ia te uită... băbuţa ! o recunoscu şi băiatul. Bună ziua, madam Bougon ! Am venit să-mi văd strămoşii.

Bătrîna răspunse cu o strîmbătură ticluită, uimitoare plăsmuire a urii născute din slăbiciune şi din urîţenie, şi care, din păcate, se pierdu în întuneric :

— Nu-i nimeni aici, nătărăule !

— Asta-i bună ! zise copilul. Dar unde-i tata ?

— La închisoare.

— Drace !... Şi mama ?

— La puşcărie.

— Şi surorile ?

— Intr-o casă de corecţie.

Copilul se scarpină după ureche, se uită la coana Bougon şi exclamă necăjit :

— Uf!

Apoi se răsuci pe călcîie şi-n clipa următoare bătrîna, rămasă în pragul uşii, îl auzi cîntînd cu glasul lui limpede şi tînăr, pierzîndu-se pe sub ulmii întunecaţi, înfioraţi de vîntul iernii :

Craiul Dăoucopita
S-a -dus la vînat,
Corbii potopit-a,
Pe cataligi urcat.
De treci pe sub
ele, Dai două
lovele'.

Gologani (in argou).

PARTEA A PATRA

IDILA DIN STRADA PLUMET ŞI EPOPEEA DIN STRADA SAINT-DENIS

CARTEA INTII

CÎTEVA PAGINI DE ISTORIE

I

RETEZAT DTN RĂDĂCINA

Anii 1831 şi 1832, care au urmat după revoluţia din iulie, sînt, în istorie, ani ciudaţi şi neobişnuiţi. Aceşti doi ani se înalţă ca doi munţi între anii dinaintea lor şi cei care i-au urmat. Au o măreţie revoluţionară. închid în ei prăpăstii. Masele sociale, temeliile civilizaţiei, grupul solid de interese suprapuse şi legate, umbrele de veacuri ale străvechilor întocmiri franceze, toate se ivesc şi pier în fiecare clipă printre norii grei de furtună ai sistemelor, ai patimilor şi teoriilor. Aceste apariţii şi dispariţii au fost numite rezistenţa şi mişcarea. Printre ele se vede strălucind adevărul, adică lumina sufletului omenesc.

Epoca asta remarcabilă e azi destul de bine delimitată şi destul de departe de noi ca să-i putem desprinde chiar de pe acum liniile principale.

Vom încerca s-o facem.

Restauraţia a fost una dintre acele faze intermediare, greu de definit, pline de trudă, de vuiet, de şoapte, de somn, de frămîntări, care nu sînt altceva decît ajungerea unei mari naţiuni la o etapă. Epocile acestea sînt ciudate şi îi înşală pe oamenii politici care vor să se folosească de ele. La început, naţiunea nu cere decît odihnă ; oamenilor le e sete numai de pace ; au o singură ambiţie : să fie mici. Cu alte cuvinte, să aibă linişte. S-au văzut, slavă domnului, destule evenimente mari, destul neprevăzut, destule aventuri îndrăzneţe şi destui oameni de seamă. Lumea e sătulă. L-ar da bucuros pe Cezar în

schimbul lui Prusias ' şi pe Napoleon în schimbul regelui din Yvetot[2]. „Ce rege la locul lui a fost I" Au pornit la drum în zori; ziua lungă şi grea e pe sfîrşite ; au poposit întîi cu Mirabeau, apoi cu Robespierre, a treia oară cu Bonaparte ; sînt istoviţi. Fiecare ar vrea să se culce.

Devotamentele ostenite, vitejiile îmbătrînite, ambiţiile săturate, averile rotunjite, toate caută, cer, se roagă, cerşesc un adăpost. II au. Pun stăpînire pe pace, pe linişte, pe huzur. Sînt mulţumite. In vremea asta, anumite fapte ies la lumină, se fac cunoscute şi bat la uşă. Faptele acestea sînt zămislite de revoluţie şi de războaie, şi există, trăiesc, au dreptul de a se aşeza în mijlocul societăţii, şi se aşază. Faptele acestea sînt, de obicei, sergenţii şi furierii care pregătesc sălaşul principiilor.

Şi iată ce se iveşte în faţa filozofilor politici :

In vreme ce oamenii obosiţi cer odihnă, faptele săvîr-şite cer chezăşii. Chezăşiile sînt pentru fapte ceea ce (? odihna pentru oameni. Asta cerea Stuarţilor Anglia după moartea Protectorului[3], asta cerea Burbonilor Franţa după căderea imperiului.

Garanţiile sînt o necesitate a vremurilor. Trebuie date. Prinţii le „acordă", dar, de fapt, sînt date de însăşi puterea lucrurilor. Adevăr adînc şi bine de ştiut, pe care Stuarţii nu l-au bănuit în 1662 şi pe care Burbonii nu l-au întrezărit nici măcar în 1814.

Familia predestinată, care s-a întors în Franţa după prăbuşirea lui Napoleon, a avut primejdioasa naivitate

[1] Regele **Bitiniel,** stat din Asia Mică, creat în urma fărîmiţării im periului Iui Alexandru cel Mare. A domnit în prima jumătate a secolu lui al 1l-lea î.e.n. Servil faţă de romani, a consimţit să le predea pe Hannibal, refugiat Ia curtea Iui. Generalul cartaginez s-a sinucis însă mai înainte. Victor Hugo pune în contrast curajul Iui Iulius Cezar cu poltroneria şi lipsa de caracter ale lui Prusias.

[2] Yvetot este un orăşel din Normandia, ai cărui stăpîni feudali nu erau în evul mediu vasalii nimănui, situaţie unică pe acea vreme prin tre posesorii de fiefuri. In consecinţă, seniorii din Yvetot şi-au luat titlul de ,,regi", cu un regat mărginit la un tîrguşor şi o moşie S-a creat astfel figura legendară a „regelui din Yvetot" — om blajin, fără putere, pe care alţii îl duc de nas.

[3] Cromwell, conducătorul revoluţiei burgheze din Anglia (secolul al XVII-lea).

de a crede că ea dădea ceva, că putea lua înapoi ceea ce dăduse ; că dinastia Burbonilor avea „dreptul divin" şi că Franţa n-avea nimic, că dreptul politic acordat în Chartă de Ludovic al XVIII-lea era numai o ramură din acest drept divin, ruptă de către casa de Burbon şi dăruită cu bunăvoinţă poporului, pînă în ziua în care i-o veni regelui chef s-o ia înapoi. Şi totuşi, casa de Burbon ar fi putut simţi, judecînd după cît îi era de neplăcut darul ăsta, că el nu purcede de la ea.

In secolul al XlX-lea fu ursuză : se întuneca de cîte ori înflorea o naţiune. Ca să ne servim de un cuvînt grosolan, adică popular şi adevărat, strîmba din nas.

Poporul îşi dădu seama.

Casa de Burbon se crezu puternică pentru că imperiul fusese luat din faţa ei ca un decor de teatru. Nu-şi dădu seama că şi ea fusese adusă în acelaşi chip. Nu-şi dădu seama că se afla în aceeaşi m;nă care-l înlăturase şi pe Napoleon.

Crezu că are rădăcini, pentru că ea era trecutul, dar trecutul întreg era Franţa. Rădăcinile societăţii franceze nu se aflau în Burboni, ci în naţiune. Rădăcinile acestea nevăzute şi vii nu constituiau dreptul unei familii, ci istoria unui popor. Ele se aflau pretutindeni, numai sub tron nu.

Casa de Burbon era pentru Franţa veriga ilustră şi sîngerată a istoriei sale; nu mai era însă elementul principal al destinului ei şi temelia necesară politicii ei. Franţa se putea lipsi de Burboni. Se lipsise de ei vreme de douăzeci şi doi de ani. Existase o întrerupere. Ei nici nu se gîndeau la asta. Şi cum ar fi bănuit-o ei, care-şi închipuiau că Ludovic al XVII-lea domnea la 9 Thermidor şi Ludovic al XVIII-lea în ziua bătăliei de la Marengo ? Niciodată, de la începuturile istoriei, prinţii nu fuseseră atît de orbi în faţa faptelor şi a cantităţii de autoritate divină pe care faptele o cuprind şi o promulgă. Niciodată această pretenţie pornită de jos, care se numeşte dreptul regilor, nu tăgăduise în asemenea măsură dreptul de sus.

E greşeala cea mare, care a făcut ca această familie să pună mîna din nou pe garanţiile „acordate" în 1814,

1

pe care le numea concesii. Ce lucru trist ! Ei numeau concesii cuceririle noastre. Drepturile noastre le numeau încălcări.

Restauraţia, cînd i se păru că-i venise ceasul, se socoti biruitoare asupra lui Napoleon şi înrădăcinată în ţară. Se crezu, adică, tare şi adîncă, şi, hotărîndu-se să intre în acţiune, dădu lovitura. Se ridică într-o zi în faţa Franţei şi, ridicînd glasul, tăgădui titlul colectiv şi titlul individual, suveranitatea naţiunii, libertatea cetăţeanului. Cu alte cuvinte, tăgădui naţiunii ceea ce o făcea naţiune şi cetăţeanului ceea ce îl făcea cetăţean.

Acesta e fondul actelor vestite care se numesc ordonanţele din iulie.

Restauraţia căzu.

Căzu pe drept. Trebuie să spunem însă că nu fusese vrăjmaşă tuturor formelor de progres. Se făcuseră şi lucruri mari alături de ea.

Naţiunea se deprinsese sub restauraţie cu discuţiile liniştite, ceea ce îi lipsise republicii, şi cu măreţia în vreme de pace, ceea ce îi lipsise imperiului. Franţa liberă şi puternică fusese un spectacol plin de îndemn pentru celelalte popoare ale Europei. Sub Robespierre revoluţia avusese cuvînt. Sub Bonaparte avusese cuvîntul tunul. Abia sub Ludovic al XVIII-lea şi sub Carol al X-lea avu şi inteligenţa cuvîntul. Vîntul încetă, făclia se aprinse din nou. Pe culmile senine se văzu din nou pîlpîind lumina curată a spiritului. Privelişte măreaţă, folositoare şi plină de farmec. Timp de cincisprezece ani fură văzute lucrînd în pace, la lumina zilei, marile principii, atît de vechi pentru gînditor, atît de noi pentru omul de stat: egalitatea în faţa legilor, libertatea conştiinţei, libertatea cuvîntului, libertatea presei, putinţa pentru toţi cei înzestraţi de a ajunge în toate funcţiile. Aşa a fost pînă în 1830. Burbonii au fost o unealtă a civilizaţiei care s-a sfărîmat în mîinile providenţei.

Căderea Burbonilor a fost plină de măreţie, nu din partea lor, ci din partea naţiunii. Ei au părăsit tronul cu gravitate, dar fără autoritate. Coborîrea lor în întuneric n-a fost una dintre acele dispariţii solemne, care lasă o

emoţie întunecată în istorie. N-a fost nici liniştea spectrală a lui Carol I ', nici ţipătul de vultur al lui Napoleon. Au plecat, atîta tot. Au depus coroana, dar n-au păstrat aureola. Au fost demni, dar n-au fost auguşti. N-au fost măreţi pe măsura nefericirii lor. Carol al X-lea, în timpul călătoriei la Cherbourg, punînd să se taie o masă rotundă în aşa chip încît să devină pătrată, a părut mai îngrijorat de primejdia în care se afla eticheta decît de căderea monarhiei.[2] Nimicnicia asta i-a întristat pe oamenii devotaţi care îi iubeau şi pe oamenii serioşi care le cinsteau casa. Poporul a fost minunat. Naţiunea, atacată cu arma în mînă, într-o dimineaţă, de un fel de răzmeriţă regală, se simţi atît de puternică, încît nici măcar nu se înfurie. Se apără, se stăpîni, puse lucrurile la locul lor, cîrmuirea în matca legii, pe Burboni în surghiun, şi se opri.

II luă pe bătrînul rege Carol al X-lea de sub baldachinul care îl adăpostise pe Ludovic al XlV-lea şi-l puse binişor jos. Nu se atinse de persoanele regale decît cu părere de rău şi cu multă luare-aminte. Franţa întreagă, Franţa învingătoare şi îmbătată de biruinţa ei, şi nu un om sau cîţiva oameni, păru că-şi aduce aminte şi că rosteşte în faţa lumii întregi, după ziua baricadelor, cuvintele înţelepte ale lui Guillaume du Vair[3]: ,,E uşor pentru cei deprinşi să se bucure de ocrotirea celor mari şi să sară ca o pasăre din ramură în ramură, de la o stare jalnică la una înfloritoare, să se arate îndrăzneţi împotrivindu-se prinţului lor, cîad e în declin ; pentru mine însă soarta regilor mei va fi totdeauna vrednică de cinste, mai ales a celor loviţi."

---

[1] Regele Angliei, executat în 1649, In timpul revoluţiei burgheze
din Anglia,

[2] Eticheta curţii impunea ca regele să stea în capul mesei, ceea ce
făcea ca mesele rotunde să nu poată fi fol«site,

[s] Magistrat şi om politic francez din timpul războaielor religiease, al domniei lui Henric al IV-lea şi al regentei Măriei de Medicis. Orator vestit, du Vair a pregătit prin discursurile sale recunoaşterea Iui Henric al IV-lea ca rege al Franţei. Avea reputaţia unui om integru Şi devotat intereselor publice.

Burbonii plecară înconjuraţi de respect, dar nu de păreri de rău. Aşa cum am mai spus-o, nenorocirea **lor** a fost mai mare decît ei. Umbra lor se topi în zare.

Revoluţia din iulie avu numaidecît prieteni şi vrăjmaşi în întreaga lume. Unii o îmbrăţişară cu entuziasm şi bucurie, alţii îi întoarseră spatele, fiecare după firea lui. In prima clipă, principii Europei, bufniţe surprinse de aceste zori, închiseră ochii, răniţi şi uluiţi, şi îi deschiseră iar, ca să ameninţe. Spaimă lesne de priceput, furie care se iartă. Revoluţia asta ciudată se mărginise la o singură lovitură. Nu făcuse regalităţii învinse nici măcar cinstea de a o privi ca pe o duşmană şi de a-i tăia capul. Revoluţia din iulie păcătuia în faţa guvernelor despotice, totdeauna doritoare ca libertatea sa se defăimeze singură, pentru faptul că fusese uriaşă şi rămăsese blajină. De altfel, nu se încercă şi nu se puse Ia cale nimic împotriva ei. Cei mai nemulţumiţi, cei mai înverşunaţi, cei mai neliniştiţi o salutară. Faţă de întîmplările acestea, în care simţim amestecul cuiva care lucrează pe deasupra capetelor oamenilor, sîntem cuprinşi de un respect misterios, oricît am fi de egoişti şi de răzbunători.

Revoluţia din iulie e triumful dreptului asupra faptului. Minunat lucru 1 Dreptul doborînd faptul ! De aici provine strălucirea revoluţiei de la 1830 şi totodată blîn-deţea ei. Dreptul care învinge n-are cîtuşi de puţin nevoie să fie violent.

Dreptul înseamnă ceea ce e nepărtinitor şi adevărat.

Dreptul rămîne veşnic, frumos şi neprihănit. Faptul, chiar cel necesar în aparenţă, chiar cel mai bine primit de contemporani, dacă nu există decît ca fapt şi nu cuprinde decît foarte puţin drept sau de loc, e sortit să ajungă cu timpul diform, spurcat, monstruos chiar. Dacă vrei să vezi cît de urît poate ajunge faptul peste veacuri, uită-te la Machiavel '. Machiavel nu e un geniu rău, nici

---

[1] Scriitor şi gînditor politic italian (H69—I527), unul dintre ideologii burgheziei în ascensiune. Cartea sa *Principele* — în care expune principiile guvernării unui stat monarhic — codifică lipsa de bună-credintă şi de scrupule în relaţiile internaţionale, astfel cum le practicau mici? suverani italieni de pe atunci.

un diavol, nici un scriitor laş şi ticălos. E un fapt. Nu e numai faptul italian, e faptul european, faptul veacului al XVI-lea. In faţa ideii morale a veacului al XlX-lea pare hîd şi chiar şi este. Lupta asta între drept şi fapt durează de la începuturile societăţii. Munca înţelepţilor e să pună capăt duelului, să contopească ideea pură cu realitatea omenească, să facă să pătrundă într-un fel paşnic dreptul în fapt şi faptul în drept.

II

CUSĂTURA PROASTA

Dar altfel lucrează cei înţelepţi şi altfel cei dibaci.

Revoluţia din 1830 se oprise repede.

Cînd o revoluţie s-a înecat la mal, dibacii îşi împart prada.

Dibacii, în veacul nostru, s-au calificat singuri ca oameni de stat în aşa chip, încît expresia **„orn** de stat" a ajuns un cuvînt de argou. Să nu se uite că acolo unde nu e decît dibăcie e neapărat şi micime.

Cînd zici dibaci, zici mediocru.

Tot aşa, a spune : oameni de stat înseamnă uneori : trădători.

Dacă ar fi să-i crezi pe dibaci, deci, revoluţii ca aceea din iulie sînt artere tăiate. Trebuie cusute repede. Dreptul, cînd e proclamat prea pompos, se clatină. Aşa că, după ce l-ai afirmat, trebuie să întăreşti statul. După ce ai asigurat libertatea, trebuie să te gîndeşti la putere. Aici înţelepţii nu se despart încă de cei dibaci, dar încep să aibă îndoieli. Puterea, fie. Dar, mai întii, ce e puterea ? Şi apoi, de unde vine ?

Cei dibaci se fac că nu aud murmurul nemulţumirii şi-şi urmează tertipurile.

După aceşti oameni politici, meşteri în a pune masca necesităţii peste plăsmuirile care sînt de folos, cea dintîi nevoie a unui popor după revoluţie, cînd acest popor face parte dintr-un continent monarhic, este **să-şi** facă rost

de o dinastie. Ei spun că în acest chip vine, după revoluţie, pacea, adică răgazul pentru tămăduirea rănilor şi repararea caselor. Dinastia ascunde schelele şi acoperă ambulanţa.

Dar nu e totdeauna uşor să faci rost de o dinastie.

La nevoie, oricare om de geniu sau oricare om norocos poate fi rege. Pentru cel dintîi caz, iată-l pe Bonaparte, şi pentru al doilea, pe Iturbide [1].

Dar nu poţi face o dinastie din orice neam luat la întîmplare.

Intr-o rasă trebuie să existe o anumită vechime, şi urma lăsată de veacuri nu se poate improviza.

Dacă, bineînţeles, făcînd toate rezervele, priveşti din punctul de vedere al oamenilor de stat : care sînt calităţile regelui ivit în felul ăsta, după o revoluţie ? Poate fi, şi e bine să fie, revoluţionar, adică să fi luat parte cu fiinţa sa la acea revoluţie, trebuie să fi fost amestecat în ea, să fi fost compromis sau *să-şi* fi făcut un renume, să fi pus mîna pe secure sau să fi mînuit sabia.

Care sînt calităţile unei dinastii ? Trebuie să fie naţională, adică revoluţionară de departe nu prin actele săvîr-şite, ci prin ideile însuşite. Trebuie să fie alcătuită din trecut şi să fie istorică, să fie alcătuită din viitor şi să fie simpatică.

Toate astea ne fac să înţelegem de ce primele revoluţii se mulţumesc să găsească un om, pe Cromwell sau pe Napoleon, şi pentru ce următoarele vor neapărat să găsească o familie, casa de Brunswick sau casa de Orleans.

Casele regale se aseamănă cu acei smochini din India ale căror ramuri se apleacă pînă la pămînt şi prind rădăcini, devenind fiecare la rîndul ei un smochin. Fiecare ramură poate deveni o dinastie. Cu o singură condiţie : să se aplece pînă la popor.

Asta e teoria dibacilor.

Iată deci marea artă : să faci în aşa chip încît un succes să aibă puţin răsunetul unei catastrofe, ca să

---

[1] Dictator mexican de la sfîrşitu! războiului de independenţă al ţării sale. In 1821 s-a proclamat Împărat al Mexicului, dar după un an a fost răsturnat.

tremure şi cei care profită de el, să presari cu frică fiecare pas făcut, să lungeşti trecerea de la o stare la alta, încetinind progresul, să decolorezi zorile, să îmblînzeşti şi să retezi asperităţile entuziasmului, să tai unghiurile şi unghiile, să vătuieşti triumful, să îmbrobodeşti dreptul, să înveleşti poporul uriaş în flanelă şi să-l culci repede, să-l pui la regim fiindcă e prea sănătos, să-l tratezi pe Hercule ca pe un convalescent, să prefaci evenimentul în expedient, să dai spiritelor însetate de ideal nectarul ăsta îndoit cu ceai de tei, să iei măsuri împotriva unei izbînzi prea mari, să pui revoluţiei un abajur.

Anul 1830 a pus în practică această teorie, pe care Anglia o aplicase în 1688 [1] !

1830 e o revoluţie care s-a oprit la jumătatea drumului. O jumătate de progres ; o dreptate aproximativă. Dar logica nu cunoaşte aproximativul, aşa cum soarele nu cunoaşte luminarea.

Cine opreşte revoluţiile la jumătatea drumului ? Burghezia.

De ce ?

Pentru că burghezia e interesul ajuns la satisfacţie. Ieri era pofta, azi e îndestularea, mîine va fi ghiftuiala.

Fenomenul din 1814, după Napoleon, s-a repetat în 1830, după Carol al X-lea.

Burghezul e azi omul care are vreme să stea jos. Dar vrînd să te aşezi prea curînd, poţi opri neamul omenesc din mers. Asta a fost adesea greşeala burgheziei. Dar starea la care tindea, după zdruncinarea din 1830, această parte a naţiunii numită burghezie, nu era inerţia care se împleteşte cu nepăsarea, cu trîndăvia, şi cuprinde şi puţină ruşine, nu era nici somnul care presupune o uitare de o clipă, prielnică visurilor. Era popasul.

---

[1] Aşa-zisa revoluţie din 1688 din Anglia a fost de fapt o simplă schimbare de dinastie. Revoluţia din 1830, din Franţa, executată de masele populare, care au izgonit pe Carol al X-Iea, a adus profituri numai burgheziei, care nu a mai împărţit puterea cu resturile nobilimii feudale, ca pe timpul restauraţiei. Burghezia a trecut la reprimarea mişcărilor papulare.

Popasul e un ctivînt cU un îndoit înţeles, ciudat şl aproape contradictoriu : trupă în marş, deci mişcare ; oprire, adică odihnă.

Popasul e refacerea puterilor, e odihna înarmată şi trează. E faptul împlinit care pune santinele şi stă de pază. Popasul presupune luptă ieri şi luptă mîine.

E răgazul dintre 1830 şi 1848.

Ceea ce numim aici luptă se poate numi şi progres.

Burghezia avea deci nevoie, ca şi oamenii de stat, de un om care să întruchipeze cuvîntul *popas.* De un „oarecare". O individualitate mixtă care să însemne revoluţie şi să însemne stabilitate; care să întărească, cu alte cuvinte, prezentul împăcînd vădit trecutul cu viitorul.

Omul ăsta era „gata găsit". Se numea Ludovic-Filip d'Orleans.

Cei 221 îl făcură rege pe Ludovic-Filip.' Lafayette se însărcina cu ungerea lui. Ii boteză „cea mai bună dintre republici". Primăria din Paris înlocui Catedrala din Reims.[2]

Această înlocuire a tronului întreg cu o jumătate de tron fu „opera anului 1830".

Cînd dibacii îşi isprăviră treaba, se văzu şi greşeala nemăsurată a soluţiei lor. Toate acestea n-aveau nimic a face cu dreptul absolut. Dreptul absolut strigă : Protestez ! Apoi, lucru de temut, pieri în întuneric.

---

[1] In martie 1830, 221 de deputaţi din opoziţia burghezo-liberalâ a Camerei au semnat o adresă de protest, redactată de Guizot, prin care se ridicau împotriva unui discurs ameninţător al lui Carol al X-lea. Această rezistentă făţişă împotriva unui regim reacţionar a provocat în ţară o mare agitaţie, care a culminat cu revoluţia din iulie a acelui an, urmată de înscăunarea lui Ludovic-Filip.

[2] Aluzie la împrejurările care au pregătit proclamarea Iui Ludovic-Filip ca rege: numit locotenent-general (regent), acesta se duse la Primăria din Paris împreună cu Lafayette şi ieşi în balcon spre a fi ovaţionat de mulţimea care umplea piaţa. Acele aclamaţii ale unei infime minorităţi burgheze au fost socotite ca echivalente unui plebiscit, unei consacrări populare, după cum, pînă la Carol al X-lea inclusiv, regii Franţei primeau consacrarea religioasă în Catedrala din Reims.

ni

LUDOVIC-FILIP

Revolu(iile au braţul cumplit şi mîna norocoasă. Lovesc unde trebuie şi aleg bine. Chiar cînd sînt nede-săvîrşite, corcite şi înjumătăţite, reduse la starea de revoluţii minore, ca revoluţia din 1830, ele au totuşi de la dumnezeu destulă pătrundere ca să nu iasă prost. Eclipsa lor nu e o abdicare.

Să nu ne lăudăm, totuşi, prea mult. Şi revoluţiile se înşală, şi s-au văzut greşeli grave.

Să ne întoarcem la 1830. 1830, cu toate că a luat un drum greşit, a avut noroc. In aşezarea numită „ordine" după revoluţia retezată scurt, regele era mai de preţ decît regalitatea. Ludovic-Filip era un om deosebit.

Se trăgea dintr-un părinte căruia istoria îi va acorda, fără îndoială, circumstanţe atenuante ; era un om tot atît de vrednic de stimă pe cît tatăl său fusese vrednic de ocară ; era virtuos atît în treburile sale particulare, cît şi în cîteva treburi publice, se arăta grijuliu faţă de sănătatea, de averea, de făptura şi de afacerile lui. Cunoştea preţul unei clipe, dar nu totdeauna preţul unui an. Era cumpătat, senin, liniştit, răbdător; om cumsecade şi prinţ cumsecade. Trăia cu nevasta lui, avea în palat lachei însărcinaţi să arate patul lui conjugal burghezilor, tradiţie devenită din nou utilă unui alcov legitim, după atîtea dări în vileag nelegitime ale ramurii mai mari a familiei. Cunoştea toate limbile Europei şi, ceea ce e mai rar, limbajul tuturor intereselor, şi putea să le vorbească. Era un minunat reprezentant al clasei mijlocii, dar o depăşea, şi era în toate chipurile mai mare decît ea. Avea o minte atît de limpede, încît, preţuind sîngele pe care-l moştenea, se bizuia mai mult pe valoarea lui personală şi, cînd era vorba de casa lui, lucru ciudat, se declara Orleans şi nu Burbon. Se socotea cel dintîi prinţ de sînge atîta vreme cît nu fusese decît alteţă serenis-sirnă, dar a ajuns un burghez adevărat în ziua în care fu făcut maiestate. Era vorbăreţ în lume şi laconic în inti-

mitate. Cu faimă de avar, dar nedovedită, era de fapt unul dintre acei oameni strîngători, care ştiu să fie risipitori cînd e vorba de gustul sau de datoria lor. Cultivat, dar fără să fie sensibil la cultură. Gentilom, dar nu cavaler. Simplu, liniştit şi puternic. Adorat de familia şi casa lui. Un vorbitor care cucerea. Om de stat dezamăgit, rece din fire, stăpînit de interesul imediat, ocupîndu-se totdeauna de ce era mai grabnic, nefiind în stare să poarte pică sau recunoştinţă, întrebuinţînd fără milă oamenii de seamă în paguba celor mediocri, dibaci cînd era vorba să îndemne majorităţile parlamentare să strivească unanimităţile pline de taină ce murmură înnăbuşit sub tronuri. Era expansiv, cîteodată imprudent în expansiunile lui, dar foarte iscusit în aceste imprudenţe. Bogat în expediente, chipuri şi măşti ; înspăimînta Franţa cu Europa şi Europa cu Franţa. îşi iubea fără îndoială ţara, dar dădea întîietate propriei lui familii. Ii plăcea mai mult stăpînirea decît autoritatea şi autoritatea mai mult decît demnitatea, pornire care are un cusur: în goana după succese, admite viclenia şi nu dispreţuieşte josnicia ; dar are şi un folos : acela de a feri politica de lovituri violente, statul de accidente şi societatea de catastrofe. Era migălos, corect, vigilent, atent, pătrunzător, neobosit. Cîteodată se contrazicea, se dezminţea. A fost îndrăzneţ faţă de Austria la Aneone, încăpăţînat faţă de Anglia în Spania, a bombardat Anversul şi l-a plătit pe Pritchard '. Cînta *Marseieza* cu convingere. Nu se lăsa

---

[1] Episoade care ilustrează ezitările şi inconsecvenţele Iui Ludovic-Filip în materie de politică externă : In 1832 trupele franceze au ocupat oraşul italian Ancona, pentru a opri înaintarea austriecilor în acea regiune. Intre 1833 şi 1839. Spania a fost devastată de un război civil, dezlănţuit de Don Carlos, fratele defunctului rege Ferdinand al Vll-lea, care urmărea să ocupe tronul prin înlăturarea nepoatei sale, Isabella a Ii-a. Acest război a prilejuit amestecul puterilor străine în treburile Spaniei" regele Franţei susţinea elementele progresiste din jurul Isa-bellel a Il-a. Bombardarea portului belgian Anvers de către artileria franceză a avut loc în 1832, cînd independenţa Belgiei mai era contestată de olandezi. Aceştia stăpîneau Anversul, de unde au fost izgoniţi cu ajutorul trupelor franceze. Pritchard era un farmacist englez stabilit în insula Tahiti din Oceania. Cînd francezii ocupară acea insulă, Pritchard îndemnă pe băştinaşi la revoltă. Arestarea farmacis-

cuprins de tristeţe, de oboseală, de frumos sau de ideal, de generozităţi îndrăzneţe, de utopii, de himere, de mînie, trufie sau teamă. Era un om curajos în toate. A fost general la Valmy şi soldat la Jemmapes '. Scăpat cu viaţă după opt atentate şi mereu zîmbitor. Viteaz ca un grena-dier şi curajos ca un gînditor. Neliniştit numai în faţa posibilităţii unei zguduiri europene şi nepotrivit pentru o mare aventură politică. Gata întotdeauna să-şi primejduiască viaţa, dar niciodată opera. îşi ascundea totdeauna voinţa sub înfăţişarea unei firi influenţabile, ca să fie ascultat mai degrabă ca minte luminată decît ca rege. Avea spirit de observaţie, dar nu simţ profetic. Puţin atent faţă de spiritele alese, dar priceput la oameni, avea deci nevoie să vadă ca să judece. Avea un bun-simţ sigur şi pătrunzător, o înţelepciune practică, darul vorbirii, o memorie nemaipomenită, de care se folosea necontenit, singura lui asemănare cu Cezar, Alexandru şi Napoleon. Cunoştea fapte, amănunte, date, nume proprii. Habar n-avea de tendinţele, de patimile, de geniul felurit al poporului, de năzuinţele lui lăuntrice, de frămîntările ascunse şi întunecate ale sufletelor, în sfîrşit, de tot ceea ce se poate numi curentele nevăzute ale conştiinţei. Era acceptat de toţi cei ce se aflau în frunte, dar nu şi de Franţa celor mulţi. Se descurca pentru că era iscusit. Guverna prea mult şi nu domnea destul. Era propriul său prim-ministru. Se pricepea de minune să facă din faptele mărunte o piedică în calea măreţiei ideilor. Amesteca o adevărată facultate creatoare de civilizaţie, de ordine şi

H

tului de către coloniştii francezi (1844) a provocat un serios incident diplomatic între Franţa şi Anglia. Ludovic-Filip şi Guizot, **pritn-**ministrul de aiunci, au cedat şi au plătit lui Pritchard o Indemnizaţie, spre nemulţumirea opiniei burgheze din Franţa.

[1] Bătăliile cîştigate de armatele franceze în timpul revoluţiei împotriva austro-prusacilor, care se pregăteau să invadeze Franţa spre **a** restabili regimul feudal absolutist. Lupta de la Valmy (septembrie 1792) Ie-a tăiat drumul Parisului ; cea de la Jemmapes, localitate din Belgia, a asigurat trupelor revoluţionare franceze prima cucerire a acestei ţari, pe atunci posesiune austriacă (noiembrie 1792). Ludovic-Filip, pe atunci duce de Chartres, a participat în rîndul armatei revoluţionare la ambele bătălii,

organizare cu un nu ştiu ce spirit de birocraţie şi şicană. A fost fondatorul şi procurorul unei dinastii. Avea ceva din Carol cel Mare şi ceva de avocat. în sfîrşit, o figură mare şi originală, un prinţ care a ştiut să fie puternic împotriva tuturor îndoielilor Franţei şi a geloziei Europei. Ludovic-Filip ar fi fost aşezat printre oamenii eminenţi ai veacului său şi printre guvernatorii cei mai iluştri ai istoriei dacă ar fi iubit puţin gloria şi ar fi simţit tot atît de bine ce e mare, cum a simţit ce e util.

Ludovic-Filip fusese frumos şi, îmbătrînind, rămăsese graţios. N-a fost totdeauna pe gustul naţiunii, dar a plăcut totdeauna mulţimii. Plăcea. Avea acest dar, avea farmec. Era lipsit de maiestate. Nu purta nici coroană, deşi era rege, nici păr alb, deşi era bătrîn. Purtările lui ţineau de vechiul regim şi obiceiurile de regimul nou, alcătuind laolaltă un amestec de nobleţe şi de burghezie care se potrivea cu anul 1830. Ludovic-Filip era tranziţia domnitoare. Păstrase rostirea veche şi ortografia veche, pe care le punea în slujba părerilor moderne. Iubea Polonia şi Ungaria, dar scria *Ies polonois* şi rostea *Ies hon-grais* '. Purta uniforma gărzii naţionale, asemeni lui Carol al X-lea, şi cordonul Legiunii de onoare, ca Napoleon.

Se ducea rar la biserică, de loc la vînătoare, niciodată la Operă. Nu putea fi corupt de popi', de hăitaşi şi de dansatoare. Asta făcea parte din popularitatea lui burgheză. Nu avea Curte, ieşea la plimbare cu o umbrelă sub braţ, şi umbrela asta a făcut parte mult timp din aureola lui. Era puţin zidar, puţin grădinar şi puţin doctor. Ştia să ia sînge unui curier căzut de pe cal. Ludovic-Filip nu pleca fără lanţetă, cum nu pleca Henric al III-lea fără pumnal. Regaliştii rîdeau de acest rege caraghios, primul care a vărsat sînge ca să vindece.

Trebuie să facem o deosebire între imputările pe care i le-a **făcut** istoria : cele care privesc regalitatea, cele care privesc domnia şi cele care-l privesc pe rege însuşi. Sînt trei coloane care dau fiecare un total deosebit. Regalitatea poartă vina confiscării *dreptului democratic,*

Formă veche. în loc de *Ies polonals* şi ***Ies** hong/ois.*

trecerii progresului pe planul al doilea, innăbuşirii sălbatice a protestelor străzii, trecerii răzmeriţei prin foc şi sabie, al străzii Transnonain ', al consiliilor de război, al înghiţirii ţării reale de către ţara legală, al guvernului care făcea parte dreaptă cu cei trei sute de mii de privilegiaţi. Stăpînirea e vinovată de refuzul dat Belgiei[2], de cucerirea prea aspră a Algeriei, ca şi a Indiei de către englezi, mai mult cu barbarie decît cu civilizaţie, de călcarea cuvîntului faţă de Abd-el-Kader[3], de Blaye, de cumpărarea lui Deutz * şi plătirea lui Pritchard. Vina regelui e politica mai mult de familie decît naţională.

Dacă se scad din socoteală astea toate, povara regelui descreşte.

Iată marea lui vină : a fost modest, în numele Franţei. De unde vine greşeala asta ?

S-o spunem.

Ludovic-Filip a fost un rege prea mult părinte ; cloci-rea asta a unei familii din care vrei să scoţi o dinastie se teme de orice şi nu vrea să fie stingherită. Din ea se nasc sfielile nemăsurate, nepotrivite cu un popor care îl are pe 14 iulie în tradiţia lui civilă şi Austerlitzul în tradiţia lui militară.

De altfel, dacă facem abstracţie de datoriile publice care trebuie împlinite înainte de orice, familia Iui Ludovic-Filip merita dragostea pe care i-o purta el. Era minunată, plină de virtuţi şi de talente. Una dintre fetele lui Ludovic-Filip, Mărie d'Orle'ans, trecuse numele neamului ei printre artişti, aşa cum Charles d'Orleans îl trecuse

---

[1] In timpul răscoalei din 1834, sub pretext că dintr-o casă de pe acea stradă s-a tras asupra trupelor trimise să reprime mişcarea, toţi locuitorii acelui imobil au fost executaţi.

[2] In februarie 1831, Belgia, devenită de curînd independentă, fu pro clamată regat şi coroana noului stat fu oferită ducelui de Nemours, unul din fiii Iui Ludovic-Filip. Acesta însă se opuse ca fiul său să devină rege al Belgiei.

' Căpetenie a arabilor şf berberilor din Algeria, care a organizat rezistenta împotriva invaziei franceze sub domnia lui Ludovic-Filip.

[4] Ducesa de Berry, nora lui Carol al X-lea, încercînd în 1832 sâ răscoale Vandeea împotriva lui Ludovic-Filip, fu prinsă şi închisă. Planurile ducesei fuseseră vîndute Iui Thiers, ministru de interne pe atunci, de către omul ei de încredere, Deutz.

pe-a! său printre poeţi. îşi prefăcuse sufletul într-o marmură pe care o botezase Jeanne d'Arc. Doi dintre fiii lui Ludovic-Filip îi smulseseră lui Metternich ' acest elogiu demagogic : „Sînt nişte tineri cum se văd rar şi nişte prinţi cum nu se mai văd alţii".

Iată adevărul asupra lui Ludovic-Filip, adevărul din care nu s-a ascuns nimic şi nu s-a îngroşat nimic.

Norocul lui Ludovic-Filip în 1830 a fost să fie prinţul „egalitate" [2], să cuprindă în el contradicţiile revoluţiei şi ale restauraţiei, să aibă trăsătura neliniştitoare a revoluţionarului care devine liniştitor cînd guvernează. Nici un om nu s-a adaptat vreodată mai desăvîrşit la împrejurări. Omul şi împrejurările s-au contopit, şi întruparea s-a făcut. Ludovic-Filip e încarnarea lui 1830. Mai avea de partea lui şi alţi sorţi la tron : exilul. Fusese proscris, pribeag, sărac. Trăise din munca lui. Acest om, stăpîn al celor mai mari domenii din Franţa, vînduse în Elveţia un cal bătrîn ca să aibă ce mînca. Dăduse lecţii de matematică la Reichenau, în vreme ce sora lui, Adelaida, cosea şi broda. Burghezia se înflăcărează cînd întovărăşeşte chipul unui rege cu asemenea amintiri. Dărîmase cu mîi-nile lui ultima cuşcă de fier de la Mont-Saint-Michel, clădifă de Ludovic al Xl-lea [3] şi întrebuinţată de Ludovic al XV-lea. Era tovarăşul lui Dumouriez * şi prietenul lui

[1] Cancelar al Austriei în prima Jumătate a secolului al XlXlea; a negociat căsătoria lui Napoleon cu Maria-Luiza, a jucat un rol de seamă la Congresul de la Viena (1815) şi a organizat Sfînta Alianţă a suveranilor reacţionari împotriva mişcărilor progresiste din Europa. A fost izgonit de Ia putere în 1848, în urma revoluţiei din Viena.

[5] Filip d'Orleans, tatăl regelui Ludovic-Filip, îmbogăţit prin manufacturile sale de bumbac, aderase la revoluţia burgheză din 1789 şi îşi schimbase numele princiar în acela de *Philippe-Egaliti.*

[8] In insula Munt-Saint-Michel din fundul golfului Saint-Malo se afla o închisoare pentru deţinuţi politici. Regimul penitenciarului era foarte aspru în celulele luî strimte ca nişte cuşti, amintind pe cele ale regelui Ludovic al Xl-lea din castelul de Ia Loches.

[4] General şi om politic. A comandat una din armatele care operau împotriva austro-prusacilor Ia Valmy şi Jemmapes. Anul următor, izgonit de austrieci din Belgia, este destituit de Convenţiunea Naţională şi chemat la Paris pentru raport. îşi trădează atunci patria şi trece Ia duşmani, devenind un contrarevoluţionar activ.

Lafayette. Făcuse parte din clubul iacobiailor. Mirabeau îl bătuse pe umăr. Danton îi spusese : băiete ! In '93, la douăzeci şi patru de ani, cînd era numai domnul de Char-tres, asistase din fundul unui ungher întunecat al Con-venţiunii la procesul lui Ludovic al XVI-lea, atît de bine botezat „bietul tiran". Fusese martor la viziunea oarbă şi totuşi pătrunzătoare a revoluţiei, sfărîmînd regalitatea în rege şi pe rege o dată cu regalitatea, aproape fără să ia seama la om, Ia furtuna uriaşă a adunării-tribunal, la furia publică interogîndu-l pe Capet', care nu ştia ce să răspundă, la spăimîntătoarea clătinare a capului regal sub suflul acela întunecat, văzuse nevinovăţia relativă a tuturor în această catastrofă, a celor care osîndeau ca şi a celui care era osîndit, fusese de faţă la toate aceste lucruri ameţitoare, văzuse veacurile înfăţişîndu-se la hora Convenţiunii. Văzuse în spatele lui Ludovic al XVI-lea, nefericitul care era făcut răspunzător, ridicîn-du-se în umbră acuzatul cel mare : monarhia. Ii rămăsese în inimă o spaimă smerită faţă de această uriaşă justi-ţie a poporului, aproape tot atît de impersonală ca judecata lui dumnezeu.

Revoluţia lăsase în el o urmă grozavă. Amintirea lui purta pecetea vie a acelor ani, clipă cu clipă. Intr-o zi, în faţa unui martor de care nu ne putem îndoi, rectifică din memorie toată litera A a listei alfabetice a Adunării Constituante.

Ludovic-Filip a fost un rege fără ascunzişuri. Legile din septembrie sînt limpezi. Deşi ştia că lumina nu e prielnică privilegiilor, şi-a lăsat tronul în lumină. Istoria va ţine seama de această lealitate.

Ludovic-Filip, ca toţi oamenii ieşiţi din scenă, e judecat azi de conştiinţa umană. Procesul lui e însă numai la prima instanţă.

Pentru el n-a sunat încă ceasul în care istoria vorbeşte cu glasul ei venerabil şi liber. N-a venit încă clipa rostirii

[1] Nume de familie dat de Conventiunea Naţională lui Ludovic al XVI-lea după detronare. Era numele strămoşului său Hugo Capet, proclamat rege al Franţei în 987.

unei judecăţi definitive asupra acestui rege. Asprul şi celebrul istoric Louis Blanc şi-a îmblînzit şi el, de curînd, primul verdict.' Ludovic-Filip a fost ales de cei 221 şi de 1830, adică de o jumătate de parlament şi de o jumătate de revoluţie. Oricum, el nu poate fi judecat aici, decît cu anumite rezerve, din punctul de vedere înalt din care priveşte filozofia principiul democratic absolut. In ochii absolutului totul e uzurpare, în afară de dreptul omului mai întîi şi de dreptul poporului în al doilea rînd. Dar ceea ce putem spune azi, după ce am făcut toate rezervele, e că, oricum ar fi privit Ludovic-Filip, luat în el însuşi şi din punctul de vedere al bunătăţii omeneşti, va rămîne, ca să ne slujim de graiul vechi al bătrînei istorii, unul dintre cei mai buni principi care s-au urcat pe tron. Ce vină are el ? Tronul. Despărţiţi-l pe Ludovic-Filip de .rege, va rămîne omul. Şi omul e bun. Cîteodată e atît de bun, încît devine minunat. Uneori, în mijlocul celor mai apăsătoare griji, după o zi de luptă împotriva diplomaţiei întregului continent, se întorcea seara în apartamentul lui, şi acolo ce credeţi că făcea ? Covîrşit de oboseală, toropit de somn, lua un dosar şi-şi petrecea toată noaptea revizuind un proces criminal, socotind că în-semna ceva să ţină piept Europei întregi, dar că era o faptă şi mai însemnată să smulgă un om călăului. Se încăpăţîna împotriva ministrului de justiţie, lupta să smulgă pas cu pas procurorilor generali (pe care îi nu-mea flecarii legii) terenul ghilotinei. Cîteodată masa îi era acoperită cu vrafuri de dosare. Le cerceta pe toate. I se părea îngrozitor să lase la întîmplare nenorocitele capete osîndite. Intr-o zi îi spunea aceluiaşi martor de care am vorbit mai înainte : „Astă-noapte am cîştigat şapte". în timpul primilor ani ai domniei lui, pedeapsa cu moartea a fost ca şi abolită şi ridicarea din nou a

[1] Louis Blanc, avocat şi om politic (1811—1882), membru al guvernului provizoriu din februarie 1848. Socialist utopic mic-burghcz. In *Istoria celor zece ani* (1830—1840), Louis Blanc condamnase cu asprime regimul lui Ludovic-Filip ; în exil însă, scriind *Istoria revoluflet,* şl-a ,,temperat" aprecierile.

eşafodului s-a făcut împotriva voinţei regelui. Place de la Greve pierind o dată cu ramura mai mare a familiei regale, s-a instituit o „Greve" burgheză, cu numele Bariera Saint-Jacques '. „Oamenii practici" au simţit nevoia unei ghilotine aproape legitime. Aceasta a fost una dintre victoriile lui Casimir Perier[2], care reprezenta vederile înguste ale burgheziei, asupra lui Ludovic-Filip, care reprezenta latura ei liberală. Ludovic-Filip l-a adnotat cu mîna lui pe Beccaria [3]. După maşina lui Fieschi[4], a exclamat : „Ce păcat că n-am fost rănit ! Aş fi putut să-l graţiez !" Altă dată a scris, făcînd aluzie la rezistenţa miniştrilor lui, în legătură cu un osîndit politic care a fost una dintre cele mai generoase figuri ale timpului nostru : „1 s-a acordat graţierea, nu-mi rămîne decît s-o obţin". Ludovic-Filip era blajin ca Ludovic al IX-lea şi bun ca Henric al IV-lea.

Pentru noi, însă, în istorie, în care bunătatea este o perlă rară, cel care a fost bun trebuie să treacă înaintea celui care a fost mare.

Deoarece Ludovic-Filip a fost judecat cu asprime de unii, fără cruţare, poate, de alţii, este firesc ca un om care l-a cunoscut, el însuşi o umbră astăzi, să vină să-şi depună mărturia în faţa istoriei. Această mărturie, oricare ar fi ea, este fără îndoială nepărtinitoare înainte de toate. Un epitaf scris de un mort este sincer. O umbră poate aduce mîngîierea altei umbre. Cînd împărţi cu cineva aceeaşi beznă, ai dreptul să-l lauzi. Nu prea e de temut că se va spune vreodată despre două morminte din exil că unul dintre ele l-a linguşit pe celălalt.

---

[1] Punct din sudul Parisului unde, după 1830, se făceau execuţiile capitale.

[2] Bancher şi ora politic francez din timpul restauraţiei şl al monarhiei din iulie.

[3] Filozof şi criminalist italian, al cărui tratat asupra delictelor a tmblînzit codul penal.

[I] Inventatorul unei maşini infernale, cu care a încercat un atentat Ia viata lui Ludovic-Filip.

IV

;

CRĂPATURI SUB TEMELIE

In clipa în care drama pe care o povestim pătrundea adîncul unuia din norii tragici care acoperă începutul domniei lui Ludovic-Filip, nu putea fi vorba de nimic îndoielnic şi trebuia ca această carte să vină cu o lămurire asupra regelui.

Ludovic-Filip intrase în autoritatea regală fără violenţă, fără vreo acţiune directă săvîrşită de el, printr-o cotitură revoluţionară, fără îndoială deosebită de ţelul adevărat al revoluţiei şi în care el, ducele de Orleans, nu avusese nici o iniţiativă personală. Se născuse prinţ şi se credea ales rege. Nu-şi dăduse el singur acest mandat. Nu-l luase. Ii fusese oferit şi îl primise, convins — din greşeală desigur, dar convins — că darul era făcut pe bună dreptate şi că datoria îi poruncea să-] primească. De aici, o stăpînire de bună-credinţă. Aşa că, o spunem cinstit, Ludovic-Filip stăpînind cu bună-credinţă, şi democraţia atacînd cu bună-credinţă, groaza zămislită de luptele sociale nu poate fi pusă nici în sarcina regelui, nici într-a democraţiei. O ciocnire de principii seamănă cu o ciocnire de elemente. Oceanul apără apa, furtuna apără aerul. Regele apără regalitatea, democraţia apără poporul. Relativul, care e monarhia, se împotriveşte absolutului, care e republica. Societatea sîngerează sub acest conflict, dar suferinţa ei de azi va fi salvarea ei de mîine. Şi, în orice caz, cei care luptă între ei nu pot fi dispreţuiţi. Fără îndoială că una dintre cele două tabere se înşală. Dreptatea nu e asemeni colosului din Rodos ', aşezată pe amîndouă malurile deodată, cu un picior în republică şi celălalt în monarhie. Ea e indivizibilă, de o singură parte.

Să încheiem această expunere.

Regimul de la 1830 avu numaidecît o viaţă grea. Abia născut, a doua zi trebui să lupte.

' Uriaşă statuie de aramă a zeului Apollo, socotită în antichitate una dintre cele şapte minuni ale lumii, se înălţa la intrarea în portul Rodos din insula greacă cu acelaşi nume. S-a prăbuşit Ia sfîrşitul secolului al Ill-Iea î.e.n. In urma unui cutremur.

Abia înscăunat, regimul din iulie, atît de nou, atît de puţin solid, era hărţuit din toate părţile.

Rezistenţa se născu de a doua zi. Poate că se născuse din ajun şi creştea din lună în lună ; surdă la început, deveni zgomotoasă.

Revoluţia din iulie, foarte puţin acceptată de regi peste hotarele Franţei, cum am mai spus, fusese felurit interpretată în Franţa.

Dumnezeu arată oamenilor vrerile lui vădindu-le în evenimente, texte obscure, scrise într-o limbă misterioasă. Oamenii le traduc pe loc. Traduceri grăbite, incorecte, pline de greşeli, de lipsuri şi de contraziceri. Foarte puţine spirite pricep limba divină. Cei mai pătrunzători, cei mai potoliţi, cei mai adînci descifrează încet, şi cînd ajung la capătul textului lor, treaba e săvîrşită de mult. Pe piaţa publică au şi apărut douăzeci de traduceri. Din fiecare traducere se naşte un partid, şi din fiecare contrazicere o facţiune. Fiecare partid crede că numai el are textul adevărat, fiecare facţiune crede că stăpîneşte lumina.

Adesea, puterea însăşi e o facţiune.

In fiecare revoluţie sînt şi oameni care înoată împotriva cursului apei. Sînt partidele vechi.

Pentru partidele vechi, care sînt legate de tradiţii prin graţia lui dumnezeu, revoluţiile sînt izvorîte din dreptul Ia revoltă, şi ai dreptul să te revolţi împotriva lor. Revoluţia fiind o împlinire normală, cuprinde în ea propria ei legitimitate, necinstită cîteodată de falşii revoluţionari, dar care stăruie, chiar mînjită, şi supravieţuieşte, chiar însîngerată. Revoluţiile nu se nasc dintr-un accident, ci din necesitate. O revoluţie e o întoarcere de la factice la real. Există pentru că trebuie să existe.

Şi totuşi vechile partide legitimiste au asaltat revoluţia din 1830 cu toate violenţele care ţîşnesc dintr-o falsă judecată. Greşelile sînt proiectile straşnice. O loveau iscusit acolo unde era slabă, unde avea cusururi în zale, în lipsa ei de logică. Atacau revoluţia în regalitatea ei

şi strigau : „Revoluţie, de ce acest rege ?" Facţiunile sînt orbi care ochesc bine.

Şi republicanii scoteau acelaşi strigăt, dar, venind de la ei, strigătul era logic. Ceea ce era orbire la legitimişti era clarviziune la democraţi. Anul 1830 înşelase poporul. Democraţia, furioasă, îl mustra.

Regimul din iulie se zbătea între atacul trecutului şi atacul viitorului. El reprezenta clipa în luptă, de o parte cu veacurile democratice, de alta cu dreptul veşnic.

Pe lîngă asta, faţă de străinătate, 1830, nemaifiind revoluţie şi devenind monarhie, trebuia să se ţină la pas cu Europa. Trebuia să păstreze pacea, altă greutate. O armonie pe care vrei s-o realizezi împotriva logicii e adesea mai dăunătoare decît un război. Din conflictul acesta surd, mereu înnăbuşit, dar mereu ameninţător, s-a născut pacea armată, acest expedient costisitor al civilizaţiei suspecte ei înseşi.

Regalitatea din iulie se opintea în ham, cu toate că avea înhămate la ea cabinetele europene. Metternich i-ar fi pus bucuros zăbală. împinsă de progres în Franţa, împingea înainte monarhiile Europei, rămase pe loc. Era remorcată şi remorca la rîndul ei.

Şi în vremea asta, în interior bîntuiau înlănţuite între ele atîtea probleme sociale : sărăcia, proletariatul, salariile, educaţia, penalitatea, prostituţia, soarta femeii, bogăţia, mizeria, producţia, consumaţia, repartiţia, schimbul, moneda, creditul, dreptul capitalului, dreptul muncii. Grozavă povară !

In afară de partidele politice propriu-zise se mai ridica o mişcare. Fierberii democratice îi răspundea fierberea filozofică. Elita se simţea tulburată ca şi mulţimea, în alt chip, dar tot atît.

Gînditorii meditau, pe cînd glia, adică poporul, străbătut de curente revoluţionare, tremura scuturat de nu ştiu ce vagi smucituri epileptice. Gînditorii, unii izolaţi, alţii întruniţi în familii, aproape în frăţii, răscoleau problemele sociale în linişte, dar adînc, ca nişte mineri neclintiţi, care îşi săpau galeriile în profunzimile unui

vulcan, abia stingheriţi de zguduiri surde şi de întrevăzute focuri pîlpîitoare.

Liniştea asta nu era spectacolul cel mai puţin frumos al acestei epoci zbuciumate.

Aceşti oameni lăsau chestiunea drepturilor în seama partidelor politice. Ei se ocupau de problema fericirii. Voiau să dobîndească de la societate bunăstarea omului.

Ridicau chestiunea materială, pe cea agricolă, industrială şi comercială aproape la demnitatea unei religii. In civilizaţie, aşa cum se alcătuieşte ea, puţin de către dumnezeu şi mult de către om, interesele se combină, se împletesc şi se contopesc în aşa chip, încît formează o adevărată stîncă tare, după o lege dinamică, studiată cu multă răbdare de economişti, aceşti geologi ai politicii.

Aceşti oameni, care se grupau sub diferite denumiri, dar pot fi numiţi toţi cu titlul general de socialişti, căutau să străpungă stînca şi să facă să ţîşnească din ea apa vie a fericirii omeneşti.

Lucrările lor îmbrăţişau tot, de la problema eşafodului pînă la aceea a războiului. Adăugau la dreptul omului, proclamat de revoluţia franceză, dreptul femeii şi al copilului.

Nu e de mirare că, pentru diverse pricini, nu tratăm aici în adîncime, din punct de vedere teoretic, problemele ridicate de socialism. Ne mărginim să le indicăm.

Toate problemele pe care şi le puneau socialiştii, lă-sînd la o parte viziunile cosmogonice, visarea şi misticismul, pot fi reduse la două probleme principale :

Prima problemă : a produce bogăţia.

A doua problemă : a o distribui.

Prima problemă cuprinde chestiunea muncii.

A doua, chestiunea salariilor.

In prima problemă e vorba de întrebuinţarea forţelor.

In cea de-a doua, de distribuţia bucuriilor.

Dintr-o bună întrebuinţare a forţelor rezultă puterea publică.

Dintr-o bună distribuţie a bucuriilor rezultă fericirea individuală.

O distribuţie bună nu înseamnă o distribuţie egală, ci una echitabilă. Prima egalitate e echitatea.

Prosperitatea socială rezultă din amîndouă combinate : puterea publică afară, fericirea individuală înăuntru.

Prosperitatea socială înseamnă omul fericit, cetăţeanul liber, naţiunea mare.

Anglia rezolvă prima dintre aceste două probleme. Ea ştie minunat să creeze bogăţia, dar o împarte prost. Soluţia asta, desăvîrşită numai pe o latură, o duce în chip fatal la două extreme : belşug monstruos şi mizerie monstruoasă. Unii au toate bucuriile, alţii, adică poporul, toate lipsurile. Privilegiul, monopolul, excepţia, feudalitatea se nasc din munca însăşi. Situaţia falsă şi primejdioasă, care aşază puterea publică pe mizeria privată şi care înrădăcinează măreţia statului în suferinţele individului. Măreţie prost alcătuită, în care se împletesc toate elementele materiale şi în care nu intră nici un element moral.

Amîndouă problemele trebuie să fie rezolvate la un loc pentru a fi bine rezolvate. Amîndouă soluţiile trebuie să fie contopite aşa ca să facă una.

Rezolvaţi numai prima problemă şi veţi fi Veneţia, veţi fi Anglia. Veţi avea o putere artificială ca Veneţia, sau o putere materială ca Anglia. Veţi fi un bogat ticălos. Veţi pieri prin mersul lucrurilor, cum a murit Veneţia, sau printr-un faliment, cum va cădea Anglia, şi lumea vă va lăsa să cădeţi şi să muriţi, pentru că lumea lasă sa cadă şi să moară tot ceea ce nu e decît egoism, tot ceea ce nu reprezintă o virtute sau o idee pentru neamul omenesc.

E de la sine înţeles că prin cuvintele Veneţia şi Anglia nu desemnăm popoarele, ci construcţiile sociale, oligarhiile suprapuse naţiunilor, şi nu înseşi naţiunile. Naţiunile se bucură totdeauna de respectul şi de simpatia noastră. Veneţia, ca popor, va renaşte. Anglia, ca aristocraţie, va cădea, dar Anglia ca naţiune e nemuritoare.

Acestea fiind spuse, să mergem mai departe.

Rezolvaţi cele două probleme, înconjuraţi-l pe bogat şi ocrotiţi-l pe sărac, suprimaţi mizeria, puneţi capăt

exploatării nedrepte a celui sărac de către bogat, puneţi frîu geloziei nedrepte a celui care e încă pe drum faţă de cel care a ajuns la capăt, potriviţi matematic şi frăţeşte salariul după muncă, potriviţi învăţămîntul gratuit şi obligatoriu cu vîrsta copilului, faceţi din ştiinţă temelia forţei, dezvoltaţi inteligenţele punînd braţele la muncă, fiţi în acelaşi timp un popor puternic şi o familie de oameni fericiţi, democratizaţi proprietatea nu des-fiinţînd-o, ci universalizînd-o, aşa ca fiecare cetăţean, fără excepţie, să fie proprietar, lucru mai uşor decît se crede ; în două cuvinte, învăţaţi să produceţi bogăţia şi s-o distribuiţi, şi veţi avea laolaltă măreţia materială şi măreţia morală. Atunci veţi fi vrednici să vă numiţi Franţa.

Iată ce spunea socialismul, în afară de cîteva secte care se rătăciseră. Iată ce căuta el în fapte, ce schiţa în spirite.

Admirabile eforturi ! Sfinte încercări !

Ludovic-Filip era muncit cu durere de aceste doctrine, aceste teorii, de necesitatea neobişnuită pentru un om de stat de a ţine seamă de filozofi, de evidenţele nedesluşite pe care le întrevedea, de o politică nouă care trebuia creată, în acord cu lumea veche, dar fără prea multe nepotriviri cu idealul revoluţionar, situaţie în care trebuia să-l întrebuinţeze pe Lafayette ca să-l apere pe Polignac [1], de intuiţia progresului care se străvedea sub răscoală, de credinţa lui în revoluţie. Poate că-l preocupa o resemnare născută din acceptarea vagă a unui drept definitiv şi superior, voinţa lui de a nu se înstrăina de propria lui rasă, spiritul lui de familie, respectul lui sincer pentru popor, propria lui cinste. Cîteodată, aşa puternic şi curajos cum era, se simţea împovărat de greutatea de-a fi rege.

[1] Nobil francez emigrat pe vremea revoluţiei. Pe vremea restauraţiei s-a manifestat ca unul dintre cei mai reacţionari ultraregalişti. Preşedinte al consiliului de miniştri în 1829, Polignac a grăbit izbucnirea revoluţiei din iulie 1830 **prin ordonanţele** cu **care** suprimase unele libertăţi esenţiale.

Simţea sub picioarele lui o descompunere de temut, care totuşi nu era o năruire totală, pentru că Franţa era mai Franţa decît oricînd.

Grămezi de nori negri acopereau zarea. O umbră ciudată, din ce în ce mai aproape, se întindea peste oameni, peste lucruri, peste idei, umbră care se năştea din mînie şi din sisteme. Tot ceea ce fusese înnăbuşit în grabă se mişca şi se frămînta. Câteodată, conştiinţa omului acestuia cinstit avea nevoie să respire adînc, atîta apăsare era în aerul în care sofismele se amestecau cu adevărurile. Spiritele tremurau în neliniştea asta socială ca frunzele la apropierea furtunii. Tensiunea electrică era atît de mare, încît cîteodată, primul venit, un necunoscut, răspîndea lumina. Pe urmă cădea iarăşi întunericul noptatic. Din cînd în cînd, cîte un bubuit surd şi adînc te făcea să pricepi cîte trăsnete cuprindeau norii.

După ce trecuseră numai doi ani de la revoluţia din iulie, anul 1832 începuse plin de ameninţare şi de inevitabil. La freamătul întunecat al ideilor se adăuga clocotul întunecat al evenimentelor : poporul era în cumplită sărăcie, muncitorii fără pîine, ultimul prinţ Conde dispărut în întuneric [1], Bruxelles îi alunga pe Nassau [2], aşa cum Parisul îi alungase pe Burboni. Belgia se oferise unui prinţ francez şi se dăduse unui prinţ englez. Nicolae, ţarul rus, ne ura ; doi diavoli din sud erau în spatele nostru : Ferdinand din Spania şi Miguel din Portugalia ; în Italia pămîntul se cutremura, Metternich întindea mîna asupra Bolognei, Franţa încolţea Austria la Ancâne [3], în nord răsuna un ciocan sinistru care închidea din nou Po-

---

[1] Louis-Henri-Joseph de Bourbon-Conde, ultimul prinţ din această familie, înrudită cu dinastia Burbonilor, s-a sinucis într-o noapte, puţin timp după revoluţia din 1830.

[2] Tratatul de la Viena (1815) unise Belgia şi Olanda într-un singur stat, sub dinastia de Orania-Nassau. Prin insurecţia din 1830, Belgia s-a separat de Olanda şi s-a proclamat stat independent.

[5] Prin pacea de la Viena (1815) Austria a reanexat Lornbardia şl Veneţia. Cînd Metternich a trimis trupe să ocupe oraşul revoltat Bo-logna, în statul papal (1832), Ludovic-Filip a ripostat prin ocuparea portului Ancone din Adriatica sub pretextul apărării teritoriilor papei,

lonia în sicriul ei', din întreaga Europă priviri furioase erau aţintite asupra Franţei ; Anglia era o aliată îndoielnică, gata să dea brînci celui care s-ar fi clătinat şi să se arunce asupra celui care ar fi căzut; pairii se ascundeau în spatele lui Beccaria ca să refuze legii patru capete[2]; florile de crin erau rase de pe trăsura regelui, crucea smulsă de pe Notre-Dame, Lafayette micşorat[3], Laffitte .ruinat[4], Benjamin Constant mort de mizerie, Casimir Perier mort pe povîrnişul puterii. Molima politică şi molima socială erau declarate în acelaşi timp în cele două capitale ale regatului, una oraşul gîndirii, cealaltă oraşul muncii; la Paris războiul civil, la Lyon războiul servil, aceeaşi lumină de pîrjol în amîndouă cetăţile. O lumină roşie de crater pe fruntea poporului. Sudul fanatizat, vestul turbat, ducesa de Berry în Ven-deea ; comploturi, conspiraţii, răpiri, holeră adăugau, la vuietul sumbru al ideilor, tumultul sumbru al evenimentelor.

[1] Răscoala poloneză din 1830 a fost înnăbuşită tn sînge de ţarul Nicolae I.

[2] In decembrie 1830, Camera pairilor, epurată de elementele de extremă dreapta din timpul restauraţiei, a judecat pe Polignac şi pe trei din miniştrii cabinetului din 1829—1830, puşi sub acuzaţia de a fi atentat la libertăţile publice. Masele populare cereau condamnarea lor la moarte. Apărătorii acuzaţilor invocau tezele juristului italian Cesare Beccaria (secolul al XVIII-lea), al cărui *Tratat despre delicte si pe* depse* a impus principiul adaptării pedepselor la gravitatea delictelor sau crimelor, contribuind totodată la îmblînzirea penalităţilor. Pairii au condamnat pe „cei patru" la închisoare pe viaţă. După cîţiva ani, însă, condamnaţii au fost amnistiaţi. Mari manifestaţii de mase au înfierat această „blîndeţe", vecină cu complicitatea, şi Ludovic-Filip s-a temut de o nouă revoluţie.

[3] Marchizul Lafayette, nobil cu oarecare idei înaintate, participant la războiul de independenţă al Statelor Unite şi aderent al revoluţiei burgheze din Franţa, înainte de faza iacobină a acesteia. După revoluţia din 1830, a fost numit comandant a! Gărzii Naţionale şi a patronat alegerea lui Ludovic-Filip. Cîteva luni mai tîrziu, însă, intră In conflict cu guvernul Laffitte, din pricina modificării Constituţiei, rămasă prea puţin democratică după părerea lui Lafayette. Ales deputat, face opoziţie regimului pînă la moartea sa din 1834.

[4] Bancherul Jacques Laffitte, preşedintele consiliului de miniştri tn 1830—1831, într-o perioadă cînd regimul lui Ludovic-Filip era încă nestatornicit, a avansat guvernului mai multe milioane din fondurile băncii sale, fapt care l-a ruinat.

FAPTE DIN CARE IZVORĂŞTE ISTORIA ŞI PE CARE ISTORIA NU LE CUNOAŞTE

Toate se înrăutăţiseră către sfîrşitul lui aprilie. Neliniştea devenea clocot. Din anul 1830 se iviseră ici şi colo rnici răscoale parţiale, înnăbuşite repede, dar gata să se aprindă iar, semne ale unei fierberi mocnite. Se pregătea în umbra ceva groaznic. Se zăreau firele încă nedesluşite şi prost luminate ale unei revoluţii cu putinţă. Franţa privea spre Paris. Parisul privea spre cartierul Saint-Antoine.

Cartierul Saint-Antoine, încins pe tăcute, începea să clocotească.

Cîrciumile din strada Charonne erau grave şi furtunoase.

Guvernul era pur şi simplu pus în discuţie. Se discuta în public *dacă trebuie să se "înceapă lupta sau nu.* In odăiţele din dosul prăvăliilor lucrătorii trebuiau să jure că la primul strigăt de alarmă vor ieşi în stradă şi „vor lupta fără să ţină socoteală de numărul duşmanilor". După ce se legau prin jurămînt, un om aşezat în fundul cîrciumii „îşi limpezea glasul" şi spunea : „Auzi ! ai jurat I" Cîteodată se suiau la primul cat într-o odaie închisă şi acolo se petreceau scene aproape masonice. Depuneau jurămînt iniţiatului *că-L vor sluji ca pe un părinte.* Asta era formula.

In sălile scunde se citeau broşuri „subversive". „Bîrfeau stăpînirea", spune un raport secret din vremea aceea. Se auzeau cuvinte ca acestea : „Nu cunosc numele şefilor. Noi ăştialalţi nu vom cunoaşte ziua decît cu două ceasuri înainte." Un lucrător spunea : „Sîntem trei sute, să punem fiecare cîte cincizeci de bani, asta face o sută cincizeci de franci, ca să fabricăm gloanţe şi pulbere". Altul spunea : „Nu-mi trebuie şase luni, n-am nevoie nici de două ; în mai puţin de cincisprezece zile o să fim pe aceeaşi treaptă cu guvernul. Putem să le ţinem piept cu

douăzeci şi cinci de mii de oameni." Altul spunea : „Nu mă culc noaptea, pentru ca să fac cartuşe".

Din cînd în cînd, oameni „îmbrăcaţi ca burghezii, cu haine frumoase", veneau „făcînd pe grozavii", păreau că poruncesc, strîngeau mîna *celor mai importanţi* şi plecau. Niciodată nu stăteau mai mult de zece minute. Schimbau în şoaptă cuvinte cu înţeles : „Complotul e copt, treaba e gata". Toţi mormăiau acelaşi lucru, ca să întrebuinţăm expresia cuiva care a fost de faţă. Exaltarea ajunsese atît de mare, încît într-o zi un lucrător strigă în mijlocul cîrciumii : „N-avem arme!" Unul dintre tovarăşii lui răspunse: „Au soldaţii 1" parodiind, fără să ştie, proclamaţia lui Bonaparte în faţa armatei Italiei. „Cînd aveau ceva mai tainic, nu-şi comunicau acolo", spune un raport. Nu pricepem ce mai puteau ascunde după ce spuneau cîte spuneau.

întrunirile erau cîteodată periodice. La unele nu luau parte decît opt sau zece, şi totdeauna aceiaşi. La altele intra cine voia şi sala era ticsită, oamenii trebuiau să stea în picioare. Unii veneau acolo din entuziasm şi patimă, alţii *pentru că le era în drum cînd se duceau la lucru.* In cîrciumile astea se aflau, în vremea revoluţiei, şi femei patriote care-i sărutau pe noii-veniţi.

Alte fapte pline de înţeles ieşeau la iveală.

Un om intra într-o circiumă, bea şi ieşea zicînd : „Cîr-ciumare, o să-ţi plătească revoluţia ce ţi se cuvine".

Agenţii revoluţionari erau aleşi la un cîrciumar din strada Charonne. Scrutinul se aduna într-o şapcă.

Lucrătorii se mai adunau la un maestru de scrimă de pe strada Cotte. Pe perete se afla o panoplie alcătuită din spade de lemn, din bastoane şi florete. Intr-o zi s-au scos bumbii din vîrfurile floretelor. Un muncitor zicea : „Sîntem douăzeci şi cinci, dar eu nu sînt pus la socoteală, pentru că sînt luat drept o maşină". Maşina asta a fost mai tîrziu Quenisset.

Lucrurile astea care se pregăteau căpătau încet un fel de notorietate ciudată. O femeie care-şi mătura pragul îi spunea alteia : „De multă vreme se lucrează de zor la făcutul cartuşelor". Proclamaţiile adresate gărzilor na-

M

{ionale ale ministerelor erau citite în mijlocul străzii. Una dintre proclamaţii era semnată : *Burtot, negustor de vinuri.*

Intr-o zi, la uşa unui cîrciumar din Piaţa Lenoir, un bărbat care purta o barbă ca o salbă şi avea un accent italienesc se sui pe un pietroi şi citi în gura mare un text ciudat, care părea alcătuit de-o putere ocultă. In jurul lui se strînseseră grupuri de oameni care aplaudau. Pasajele care răscoleau cel mai mult mulţimea au fost adunate şi notate : „...Doctrinele noastre sînt împiedicate, proclamaţiile noastre sînt rupte, cei care le lipesc sînt pîndiţi şi azvîrliţi în închisori..." „Catastrofa care a avut loc în industria bumbacului ne-a convins şi pe noi, oamenii paşnici." „Viitorul popoarelor se zămisleşte în rîndurile noastre, ale celor necunoscuţi." „Iată, spunem lucrurilor pe nume : acţiune sau reacţiune, revoluţie sau contrarevoluţie, pentru că în epoca noastră nimeni nu mai crede nici în inerţie şi nici în nemişcare. Pentru popor sau împotriva poporului ? Asta e întrebarea ! Alta nu e !" „...In ziua cînd nu vă vom mai fi pe plac, tăia-ţi-ne capul, dar pînă atunci ajutaţi-ne să umblăm."

Toate astea ziua în amiaza mare.

Alte întîmplări, încă şi mai îndrăzneţe, erau suspecte poporului tocmai din pricina îndrăznelii lor. La 4 aprilie 1832, un trecător se sui pe pietroiul din colţul străzii Sainte-Marguerite şi strigă : „Sînt babuvist !" Dar sub Babeuf poporul îl presimţea pe Gisquet[1].

Trecătorul acesta spunea, între altele :

— Jos proprietatea ! Opoziţia de stînga e laşă şi trădătoare. Cînd vrea să aibă dreptate, predică revoluţia.
E democrată ca să nu mănînce bătaie şi regalistă ca să nu lupte. Republicanii sînt făţarnici. Cetăţeni muncitori, nu vă încredeţi în republicani !

— Tăcere, cetăţene spion ! strigă un muncitor.

Strigătul acesta puse capăt discursului.

---

[1] Mare bogătaş, fost prefect al politiei Parisului în timpul monan hiei din iulie. A participat activ la reprimarea mişcărilor muncitoreşti. Acuzat tn două rînduri că ar fi delapidat banii statului, a fost salvat de Justiţie.

Se produseră incidente ciudate.

Pe înserat, un muncitor se întîlnea aproape de canaî cu un „bărbat bine îmbrăcat", care îl întreba : „Unde te duci, cetăţene ?" „Domnule — îi răspundea muncitorul — n-am cinstea să vă cunosc." „Eu te cunosc foarte bine." Şi bărbatul adăuga : „Nu te teme ! Sînt agentul comitetului. Te bănuieşte că n-ai fi prea sigur. Să ştii că dacă destăinuieşti ceva sîntem cu ochii pe tine." Strîngea apoi mîna muncitorului şi pleca spunînd : „O să ne mai vedem noi în curînd".

Poliţia, la pîndă, auzea nu numai în cîrciumi, dar şi pe stradă dialoguri ciudate.

— Fă tot ce poţi să te primească cît mai repede, îi spunea un ţesător unui tîmplar.

— De ce ?

— In curînd o să înceapă focul.

Doi trecători în zdrenţe schimbau între ei cuvintele astea, vrednice de luat în seamă, pline de o răzvrătire grosolană, vădită :

— Cine ne conduce ?

— Păi... jupîn Filip.

— Da de unde ! Burghezia.

Se înşală cine crede că dăm cuvîntului *jacqueries* [1] un înţeles urît. Ţăranii erau săracii. Şi cei cărora le e foame au dreptate.

Altă dată auzeai vorbind doi trecători. Unul îi spunea celuilalt:

— Avem un plan bun de atac.

Dintr-o conversaţie intimă între patru oameni care şedeau pe vine într-un şanţ, la răscrucea barierei Trâne, nu puteai prinde decît vorbele astea :

— O să facem tot ce s-o putea ca el să nu se mai plimbe prin Paris.

Care *el ?* Taină ameninţătoare.

„Şefii principali", cum se spunea în mahala, se ţineau deoparte. Se credea că se întîlnesc, ca să se sfătuiască, într-o cîrciumă aproape de Saint-Eustache. Un anume

---

[1] *faajueries* (jacherii), nume dat în Franţa feudală răscoalelor ţărăneşti ; după Jacques Bonhomme, tipul ţăranului sărac.

Aug. — şeful societăţii de ocrotire a croitorilor, din strada Mondetour — trecea drept intermediarul principal dintre şefi şi mahalaua Saint-Antoine. De altfel, şefii ăştia au fost întotdeauna învăluiţi în foarte multă taină şi nici un fapt sigur n-a putut să dezmintă mîndria ciudată a acestui răspuns dat mai tîrziu de un acuzat cur{ii pairilor :

— Cine era şeful vostru ?

— N-am cunoscut şi n-am recunoscut nici unul.

Deocamdată nu erau decît vorbe străvezii, dar vagi ;

cîteodată vorbe goale, frînturi, vorbe de clacă. Dar se mai iveau şi alte semne. Un tîmplar care bătea nişte scînduri într-un gard pe strada Reuilly, în jurul unui loc pe care se ridica o casă, găsi pe locul acela o bucată dintr-o scrisoare ruptă, pe care se mai puteau citi cuvintele astea :

...Comitetul trebuie să ia măsuri ca să împiedice recrutarea
în secţiile diferitelor societăţi..."

Şi în post-scriptum :

„Am aflat că în strada Faubourg-Ppissonniere, nr. 5 bis, există la un armurier cinci sau şase mii de puşti. Secţiunea nu posedă arme."

Tîmplarul îşi pierdu cumpătul şi arătă hîrtia vecinilor lui, dar găsi, la cîţiva paşi mai departe, altă hîrtie, ruptă şi ea, şi mai plină de înţeles, pe care o vom reproduce aici aşa cum era, pentru interesul istoric pe care-l au documentele astea ciudate :

Q	C	11	E	învăţaţi lista pe din afară. Pe urmă rupeţi-o. Cei admişi vor face la fel după ce le veţi transmite ordinele. Salut şi fraternitate **u og ai fe** **{**

Persoanele amestecate atunci în taina acestei hîrtii găsite au cunoscut abia mai tîrziu subînţelesul celor patru majuscule : *quinturioni, centutioni, decurioni* şi *cercetaşi,* şi înţelesul literelor *u og* a[1] *fe,* care erau o dată şi însemnau *15 aprilie 1832.* Sub fiecare majusculă erau scrise nume urmate de indicaţii foarte caracteristice. De pildă : *Q. Bannerel.* 8 puşti, 83 cartuşe. Om sigur. *C. Boubiere.* 1 pistol, 40 cartuşe. *D. Rollet.* 1 floretă, 1 pistol, 1 livră pulbere. *E. Tessier.* 1 sabie. 1 raniţă. Exact. — *Terreur.* 8 puşti. Viteaz. Etc.

In sfîrşit, tîmplarul găsi în aceeaşi curte o a treia hîrtie, pe care era scrisă cu creionul, dar citeţ, lista asta enigmatică :

Unitate. Blanchard. Arbre-Sec. 6
Barra. Soize. Salle-au-Cornte.
Kosciusko. Aubry măcelarul ?
J. J. R.
Caius Gracchus.
Drept de revizie. Dufond. Cuptor.
Căderea girondinilor. Derbac. Maubuee.
Washington. Pinson. 1 pist. 86 cart.
Marseieză.
Suveranit. poporului. A\ichel.
Quincampoix. Sabre.
Hoche.
,
Marceau. Platon. Arbre-Sec.
Varşovia. Tilly, vînzătorul *Popularului.*

Burghezul cumsecade, în mîinile căruia rămase lista asta, îi cunoscu semnificaţia. Se pare că această listă era nomenclatura completă a secţiilor celui de-al patrulea sector al Societăţii drepturilor omului cu numele şi adresele şefilor de secţii. Astăzi, cînd toate aceste întîmplări rămase în umbră nu mai sînt decît istorie, le putem publica. Trebuie să spunem, însă, că această hîrtie a fost găsită înainte de-a se fi înfiinţat Societatea drepturilor omului. Poate că era numai schiţa ei.

Totuşi, faptele concrete începeau să iasă la iveală după cuvintele rostite şi cele scrise.

In strada Popincourt s-au găsit în sertarul unui scrin, la un negustor de vechituri, şapte foi de hîrtie cenuşie, toate împăturite la fel în patru. In fiecare din foile astea se aflau douăzeci şi şase de pătrăţele din aceeaşi hîrtie cenuşie, îndoită în formă de cartuş, şi un cartonaş pe care scria :

Silitră ....12 uncii
Pucioasă .... 2 uncii
Cărbune ....2 uncii şi jumătate
Apa ...., . 2 uncii

Procesul-verbal de confiscare constată că sertarul răs-pîndea un miros grozav de pulbere.

Un zidar, care se întorcea acasă după ce-şi isprăvise ziua de muncă, uită un pacheţel pe o bancă, lîngă podul Austerlitz. Pachetul fu dus la corpul de gardă. Deschis, se găsiră în el două dialoguri tipărite, semnate *La-hautiere* ', un cîntec cu titlul : *Muncitori, uniţi-vă 1* şi o cutie de tinichea plină de cartuşe.

Un muncitor, bînd un pahar cu un tovarăş, se plînse că-i e prea cald, şi cînd celălalt întinse mîna să-l pipăie, dădu de un pistol sub vestă.

Intr-un şanţ de pe bulevard, între cimitirul Pere-Lachaise şi bariera Trone, în locul cel mai pustiu, nişte copii care se jucau găsiră sub un maldăr de talaş şi tărîţe un sac în care se aflau un tipar de gloanţe, o presă de lemn pentru cartuşe, o cofiţă mînjită de pulbere de vînătoare şi o strachină mică de tuci, în care se vedeau urme vădite de plumb topit.

Nişte agenţi de poliţie care intrară pe neaşteptate, Ia ora cinci dimineaţa, la un oarecare Pardon, care făcu parte mai tîrziu din secţia Barricade-Merry şi fu ucis în răscoala din aprilie 1834, îl găsiră în picioare lîngă pat, cu mîinile pline de cartuşele pe care tocmai le făcea.

---

[1] Comunist premarxist de nuanţă babuvistă din timpul Iui Ludovic-Filip. A scris un *Catehism de reformă socială* (1839) şi alte broşuri de propagandă, prin care a întreţinut spiritul revoluţionar în muncitorimea pariziană.

La ceasul la care muncitorii se odihnesc, doi oameni fuseseră văzuţi întîlnindu-se între bariera Picpus şi bariera Charenton, pe o străduţă mărginaşă, între două ziduri, lîngă un cîrciumar care avea un „joc de Siam" ' în faţa uşii. Unul scotea de sub cămaşă un pistol şi i-I întindea celuilalt. In clipa cînd voia să i-l dea, băgă de seamă că năduşeala de pe pieptul lui umezise niţel pulberea. Deschise pistolul şi-i mai adăugă puţină pulbere pe lîngă aceea care se găsea în butoiaş. Apoi se despărţiră. Un anume Gallais, ucis mai tîrziu în strada Beau-bourg în ciocnirea din aprilie, se lăudă că are la el şapte sute de cartuşe şi douăzeci şi patru de cremene pentru puşcă.

Guvernul primi într-o zi vestea că în cartiere se împărţiseră arme şi două sute de mii de cartuşe. Peste o săptămînă fură împărţite treizeci de mii de cartuşe. Lucru ciudat, poliţia nu putu găsi nici unul. O scrisoare interceptată spunea : „Nu e departe ziua în care optzeci de mii de patrioţi se vor aduna sub arme în patru ore".

Toată fierberea asta era făţişă şi, s-ar putea spune, potolită. Răscoala de neînlăturat îşi pregătea furtuna în linişte, sub ochii stăpînirii. Criza asta subterană, dar de pe acum lesne de bănuit, avea toate ciudăţeniile. Burghezii, de pildă, stăteau de vorbă cu lucrătorii despre ceea ce se pregătea. Se spunea : „Ce se mai aude cu răscoala ?" pe tonul pe care s-ar fi spus : „Ce mai face nevasta dumitale ?"

Un negustor de mobile din strada Moreau întreba : „Ei, pe cînd atacul ?"

Alt negustor spunea : „Atacul se va da în curînd. Ştiu eu. Acum o lună eraţi cincisprezece mii, acum sînteţi douăzeci şi cinci de mii." îşi oferea şi puşca lui, iar un vecin voia să vîndă un pistol cu şapte franci.

Febra revoluţionară creştea. Se întinsese în toate ungherele Parisului şi ale Franţei. Pulsa pretutindeni. Reţeaua societăţilor secrete începea să se întindă asupra

---

[1] Varietate a jocului de popice, Ia care, în Ioc de bilă, jucătorii se servesc de un disc.

1

ţării, ca **membranele** care iau naştere **din** anumite inflamaţii şi se întind pe trupul omenesc. Din Asociaţia Prietenii poporului, care era în acelaşi timp şi publică şi secretă, se născuse Societatea drepturilor omului[1], care îşi data astfel ordinele de zi : *Pluviâse, al 40-lea an al erei republicane*[2]. Ea avea să supravieţuiască hotărîrii curţii cu juri ce-i pronunţase dizolvarea şi nu şovăia să-şi boteze secţiunile cu aceste nume pline de înţeles : Suliţele. Clopotul. Tunul de alarmă. Boneta frigiană. 21 ianuarie. Zdrenţăroşii. Hoinarii, înainte, marş ! Robespierre. Niveau. *Qa ira.*[3]

Societatea drepturilor omului zămislise Societatea Acţiunea. Cei care nu mai aveau răbdare se desprindeau de matcă şi alergau înainte. Alte asociaţii încercau să se recruteze din sînul marilor societăţi-mume. Secţionării se plîngeau că sînt traşi în toate părţile. Aşa erau *Societatea galică* şi *Comitetul organizator al municipalităţilor.* Aşa erau asociaţiile pentru *libertatea presei,* pentru *libertatea individuală,* pentru *insurecţia poporului, împotriva impozitelor indirecte.* Mai erau apoi Societatea muncitorilor egalitari, care se împărţea în trei îracţiuuni:

---

[1] Asociaţie secretă din timpul lui Ludovic-Filip, înfiinţată în 1832. Era condusă de burghezi republicani, dar admitea printre **membri!** ei **şi** muncitori. Era organizată după modelul Carboneriei italiene V a contribuit la mobilizarea cadrelor în vederea răscoalelor din 1832 şi 1834.

[!] *Pluviose* era numele unei luni din calendarul revoluţionar (1792), corespunzătoare lunii îebruarie. Răsculaţii din 1832 intenţionau să impună din nou acel calendar şi numărau anii de la proclamarea primei republici, cea a iacobinilor.

[3] Numele unui cîntec revoluţionar **francez.**

egalitarii, comuniştii şi reformiştii. Mai era apoi Armata Bastiliei, un fel de cohortă organizată militar : patru oameni comandaţi de un caporal, zece de un sergent, douăzeci de un sublocotenent şi patruzeci de un locotenent. Aici niciodată nu se cunoşteau între ei mai mult de cinci oameni. Era o creaţie în care prevederea se îmbina cu curajul şi care părea însufleţită de geniul Veneţiei. Comitetul central, care era în fruntea ei, avea două braţe : Societatea de Acţiune şi Armaia Bastiliei. O asociaţie legitimistă, Cavalerii Fidelităţii, se foi şi ea printre aceste afiliaţii republicane. Fu luată la ochi şi respinsă.

Societăţile pariziene se ramificau în oraşele principale. Lyon, Lille, Nantes şi Marsilia îşi aveau şi ele *Societatea drepturilor omului, Cărbunarii* şi *Oamenii liberi* ai lor. Aix avea o societate revoluţionară care se numea *Cougourde.* Am mai pomenit despre ea.

La Paris cartierul Saint-Marceau nu era mai puţin în fierbere decît cartierul Saint-Antoine, şi nici şcolile nu erau mai puţin frămîntate decît cartierele. Studenţii se adunau într-o cafenea din strada Saint-Hyacinthe şi în circiuma *Şapte biliarde* din strada Mathurins-Saint-Jacques. Societatea Prietenii A.B.C.-ului, afiliată mutua-liştilor din Angers şi *Cougourdei* din Aix, se aduna, după cum am văzut, în cafeneaua *Musain.* Tinerii aceştia se mai întîlneau, cum am mai spus, într-un birt numit *Corint,* de pe lîngă strada Mondetour. Intîlnirile acestea erau secrete. Altele erau cît se poate de făţişe şi se poate vedea pînă unde mergeau cu îndrăzneala din această frîntură de interogatoriu luat mai tîrziu într-un proces : „Unde se ţinea adunarea asta ?" „în strada la Paix." „La cine ?" „In stradă." „Ce secţiune era acolo ?" „Una singură." „Care ?" „Secţia Manuel." „Cine era şef ?" „Eu." „Eşti prea tînăr ca să fi luat singur răspunderea asta grea de a ataca stăpînirea. De unde îţi veneau instrucţiile ?" „De la comitetul central."

Armata era mirată ca şi populaţia, cum au dovedit-o mai tîrziu mişcările de la Beeford, de la Luneville şi de

la Spinal.' Se conta pe regimentul cincizeci şi doi, pe aî cincilea, al optulea, al treizeci şi şaptelea şi pe al douăzecilea de infanterie uşoară. In Bourgogne şi în celelalte oraşe din sud se sădea *arborele libertăţii,* adică un stîlp cu o tichie roşie în vîrf. Asta era situaţia.

In cartierul Saint-Antoine, mai mult decît în oricare altul, această situaţie era şi mai serioasă. Acolo era punctul sensibil. Acest cartier vechi, populat ca un furnicar, harnic, curajos şi certăreţ ca un stup, fremăta, în aşteptare, de dorinţa unei ciocniri. Munca nu se întrerupea, dar totul era plin de freamăt. înfăţişarea lui aspră şi întunecată nu se poate desen. In mahalaua asta există disperări sfîşietoare ascunse sub un acoperiş de mansardă. Dar există şi inteligenţe arzătoare şi rare. E o primejdie ca extremele să se atingă, mai ales atunci cînd e vorba de disperare şi inteligenţă.

Cartierul Saint-Antoine mai avea şi alte pricini de tulburare, pentru că resimţea rînd pe rînd toate consecinţele crizelor politice: crize comerciale, falimente, greve, şomaj. In vreme de revoluţie mizeria este efect şi cauză în acelaşi timp. Dă o lovitură şi o primeşte înapoi. Populaţia asta, plină de o virtute mîndră, de febră, gata oricînd să pună mîna pe armă, gata să facă explozie, nervoasă, adîncă, minată, nu părea să aştepte decît o seînteie. De cîte ori plutesc la orizont anumite seîntei, purtate de curentul evenimentelor, nu te poţi opri să nu te gîndeşti la cartierul Saint-Antoine şi la întîmplarea de temut care a aşezat la porţile Parisului pulberăria asta de suferinţe şi de idei.

Cîrciumile din cartierul Saint-Antoine, despre care am vorbit de mai multe ori în această schiţă, au o notorietate istorică. Cînd vremurile sînt tulburi, oamenii se îmbată în ele mai mult cu vorbe decît cu vin. Circulă acolo un fel de spirit profetic şi un suflu de viitor care umple

[1] Oraşe din estul Franţei în care s-au produs mişcări populare la vestea insurecţiilor din Lyon şi Paris. La Luneville cîţiva subofiţeri au fost pe punctul de a răscula un regiment de cavalerie, atrăgîndu-şi simpatia soldaţilor prin lozinca „Trăiască republica !" (1834).

înimile şi înaltă sufletele. Cîrciumile din mahalaua Saint-Antoine seamănă cu cele de pe muntele Aventin, clădite peste peştera Sibyllei' şi care comunicau cu sulfurile sacre din adînc, cîrciumi în care mesele erau un fel de trepiede şi unde se bea ceea ce Ennius[2] numea *vinul sibyllin*[3].

Mahalaua Saint-Antoine e un rezervor de popor. Cutremurul revoluţionar deschide acolo crăpături prin care curge suveranitatea populară. Suveranitatea asta poate face şi rău, se poate înşela ca oricare alta, dar rămîne mare chiar cînd greşeşte drumul.

In anul '93, fie că era ziua fanatismului, fie că era a entuziasmului, după ideea care bîntuia şi care era bună sau rea, porneau din cartierul Saint-Antoine cînd legiuni sălbatice, cînd cete eroice.

Să ne lămurim asupra cuvîntului *sălbatic.* Ce voiau acei oameni zbîrliţi, care se aruncau asupra bătrînului Paris tulburat, zdrenţăroşi, urlînd, sălbatici, cu măciuca ridicată, cu suliţa în vînt ? Voiau sfîrşitul asupririlor, sfîrşitul tiraniei, sfîrşitul paloşului, muncă pentru om, învăţătură pentru copil, blîndeţe socială pentru femeie, libertate, egalitate, fraternitate, pîine pentru toţi, cu-noştinţe pentru toţi, prefacerea lumii în rai, progres. Şi cereau acest lucru sfînt, bun, dulce — *progresul* — scoşi din răbdări, îl cereau spăimîntători, pe jumătate goi, cu măciuca în mînă, urlînd. Da, erau sălbatici, dar erau sălbaticii civilizaţiei.

Proclamau cu furie dreptul. Voiau să silească neamul omenesc să realizeze raiul, fie chiar prin cutremur şi spaimă. Păreau sălbatici şi erau mîntuitori. Cereau lumină şi purtau masca nopţii.

Faţă-n faţă cu aceşti oameni sălbatici, o recunoaştem, şi spăimîntători chiar, dar sălbatici şi spăimîntători pentru a cere binele, se află alţi oameni, zîmbitori, plini de broderii, de aurării, de panglici şi decoraţii, cu ciorapi de mătase, cu pene albe, cu mănuşi galbene, cu pan-

---

[1] Preoteasă din antichitate.
[2] Poet latin (210—169 î.e.n.).
[1] Care dădea darul de a proracl.

tofi de lac, care, rezemaţi de o masă de catifea, alături de un cămin de marmură, stăruie cu gingăşie să fie păstrate trecutul, evul mediu, dreptul divin, fanatismul, ignoranţa, sclavagismul, pedeapsa cu moartea, războiul, oameni care glorifică cu jumătate glas şi cu politeţe sabia, rugul şi eşafodul. Cît despre noi, dacă am fi siliţi să optăm între barbarii civilizaţiei şi civilizaţii barbariei, am alege barbarii.

VI

ENJOLRAS ŞI LOCOTENENŢII LUI

Cam prin vremea aceea, Enjolras făcu un fel de recen-sămînt misterios, în vederea evenimentului care era pe cale de-a lua fiinţă.

Erau toţi la sfat în cafeneaua *Musain.*

Enjolras rosti,, presărîndu-şi cuvintele cu cîteva metafore pe jumătate enigmatice, dar pline de tîlc :

— Se cuvine să ştim în ce punct ne aflăm şi pe cine ne putem bizui. Dacă vrem să avem luptători, trebuie să ni-i facem. Să avem cu ce lovi. Asta nu ne poate strica. Cei care trec pe drum sînt mai lesne luaţi în coarne de boi, dacă trece vreo turmă pe acolo, decît dacă nu trece. Hai să ne numărăm ! Cîţi sîntem ? Să nu amî-năm treaba asta pe mîine. Revoluţionarii trebuie să fie totdeauna grăbiţi. Progresul n-are vreme de pierdut. Să ne temem de neprevăzut. Să nu ne lăsăm luaţi pe neaşteptate. Trebuie să controlăm toate tighelele pe care le-am tras pînă acum şi să vedem dacă ţin. Azi trebuie să cercetăm toată treaba asta pînă în adîncul ei. Courfeyrac, tu vezi de politehnicieni ! Azi, miercuri, e ziua lor liberă. Feuilly, tu vezi de cei de la Glaciere, nu-i aşa ? Combeferre mi-a făgăduit să se ducă prin cartierul Picpus ; e acolo un minunat furnicar omenesc. Bahorel va vizita cartierul Estrapade. Prouvaire, vezi că masonii s-au domolit ! Să ne aduci noutăţi despre loja din strada Grenelle — Saint-Honore ! Joly se va duce la clinica lui

Dupuytren [1] şi va lua pulsul şcolii de medicină. Bossuet are să dea o raită la palatul de justiţie ca să stea de vorbă cu stagiarii. Eu mă însărcinez cu *Cougourde.*

— Uite că s-a pus totul la punct ! spuse Courfeyrac.

— Nu.

— Ce mai e ?

— Un lucru foarte însemnat.

— Care anume ? întrebă Combeferre.

— Bariera Mâine, răspunse Enjolras. Tăcu o clipă adâncit în gînduri, apoi rosti iar : La bariera Mâine sînt pietrari, pictori, lucrători în atelierele de sculptură. E o familie entuziastă, dar care se dezumflă repede. Nu ştiu ce se întîmplă cu ei de o bucată de vreme. Se gîndesc la altceva. Se sting. îşi pierd vremea jucînd domino. Ar trebui acum, repede, să li se vorbească hotărît. Se întîlnesc la *Richefeu.* Pot fi găsiţi acolo între douăsprezece şi unu la prînz. Trebuie să sufle cineva în cenuşa aceea. Mă bizuisem pentru treaba asta pe zăpăcitul de Marius, care e el bun la ceva, dar care nu mai vine. îmi trebuie cineva pentru bariera Mâine. Nu mai am pe nimeni.

— Sînt şi eu aici, rosti Grantaire.

— Tu?

— Eu.

— Tu să-i îndoctrinezi pe republicani ! Tu să încălzeşti, în numele principiilor, inimile care s-au răcit !

— De ce nu ?

— Poţi şi tu să fi i bun la ceva ?

— Am şi eu, într-un chip nelămurit, ambiţia asta, spuse Grantaire.

— Tu nu crezi în nimic.

— Cred în tine.

— Grantaire, vrei să-mi faci un serviciu ?

— Oricare. Dacă vrei, îţi lustruiesc şi ghetele.

— Atunci nu te amesteca în treburile noastre. Bea-ţi în linişte absintul !

— Enjolras, eşti un nerecunoscător.

— Eşti tu omul care s-ar putea duce la bariera Mâine ? Ai fi tu în stare de aşa ceva ?

[1] Celebru chirurg francez din prima .jumătate a secolului al XlX-lea.

— Sînt în stare să cobor strada Greş, să străbat Piaţa Saint-Michel, s-o iau pe strada Monsieur-le-Prince, s-o apuc pe strada Vaugirard, să trec de Carmes, s-o cotesc pe strada d'Assas, să ajung pe strada Cherche-Midi, să las în urmă consiliul de război, să străbat strada Vieilles-Tuileries, să trec bulevardul, să mă îndrept pe şoseaua Mâine, să trec de barieră şi să intru la *Richefeu.* Sînt în stare de asta. Pantofii mei sînt în stare.

— Ii cunoşti pe cei de Ia *Richefeu ?*

— Nu prea mult. Ne tutuim numai.

— Ce-ai să le spui ?

— Ei, pe dracu, am să le vorbesc despre Robespierre, despre Danton, despre principii.

— Tu ?

— Eu. Sînt un nedreptăţit. Eu, cînd mă pun pe treabă, sînt grozav ! L-am citit pe Prudhomme, cunosc *Contractul social*[1], ştiu pe din afară Constituţia din anul II[2]. „Libertatea cetăţeanului se sfîrşeşte acolo unde începe libertatea altui cetăţean." Crezi că sînt un dobitoc ? Am acasă într-un sertar un asignat[3] vechi. La naiba ! Drepturile omului. Suveranitatea poporului. Sînt chiar puţin hebertist[4]. Pot să trăncănesc şase ore, cu ceasul în mînă, nişte lucruri minunate.

— Fii serios ! îi spuse Enjolras.

— Sînt fioros ! răspunse Grantaire.

---

[1] Operă a lui Jean-Jacques Rousseau (1762), care combătea ideea reacţionară a originii divine a monarhiei. Cartea preconiza monarhia constituţională şi justifica revoluţia burgheză.

[2] A fost elaborată şi votată de Convenţiunea Naţională în iunie 1793, după ce iacobinii au înlăturat din adunare pe girondini, reprezentanţi ai intereselor marii burghezii. A fost cea mai democratică din constituţiile Franţei : afirma drepturile cetăţenilor la muncă, asistenţă şl învăţătură, proclama întîietatea Adunării Naţionale faţă de guvern şi recunoştea dreptul poporului la revoltă în cazul călcării Constituţiei de către guvern. Această Constituţie n-a fost însă aplicată din pricina reacţiunii termidoriene, care a readus la putere marea burghezie (1794).

[3] Bancnotă emisă în 1789, a cărei valoare era garantată cu bunurile naţionale.

[4] Hebert, unul dintre conducătorii iacobinilor de stînga în timpul revoluţiei burgheze din Franţa, ziarist. Ghilotinat în 24 martie 1794. După moartea lui, iacobinii de stînga şi au luat numele de hebertişti.

Enjolras stătu pe gîndurî cîteva ciipe şi făcu un gest de om care s-a **hotărît.**

— Grantaire — rosti el grav — primesc să te pun la
încercare. Te vei duce la bariera Mâine.

Grantaire locuia într-o odaie mobilată, alături de cafeneaua *Musain.* Ieşi şi se întoarse după cinci minute. Se dusese acasă ca să îmbrace o vestă ca a lui Robes-pierre.

— Roşu ! spuse el intrînd şi uitîndu-se ţintă Ia En
jolras. îşi apăsă pe piept reverurile stacojii ale vestei cu
o mînă energică. Apoi se apropie de Enjolras şi-i şopti
Ia ureche : Fii pe pace !

îşi înfundă pălăria pe cap cu hotărîre şi plecă.

După un sfert de ceas, odăiţa din spatele cafenelei *Musain* era pustie. Toţi Prietenii A.B.C.-ului plecaseră care încotro, pe unde aveau treabă. Enjolras, care îşi luase pe seamă *Cougourde,* ieşi cel din urmă.

Cei de la *Cougourde* din Aix care se aflau la Paris se întîlneau pe atunci în cîmpia Issy, într-una din numeroasele cariere părăsite de la marginea aceea a Parisului.

Apropiindu-se de locul de întîlnire, .Enjolras trecu în revistă situaţia. Gravitatea evenimentelor era limpede pentru el. Cînd faptele, simptome ale unei boli sociale latente, se urnesc cu greutate, cea mai măruntă încurcătură le poate opri şi încurca. Din acest fenomen se nasc prăbuşirile şi renaşterile. Enjolras întrevedea sub vălurile întunecate ale viitorului o geană de lumină. Cine ştie ? Poate că se apropia clipa. Ce minunată privelişte : poporul restabilind dreptul ! Revoluţia plină de măreţie punea din nou stăpînire pe Franţa, spunînd lumii : „Urmarea pe mîine !" Enjolras era mulţumit. Cuptorul se încingea. Chiar în clipa asta avea oamenii lui hotărîţi în tot Parisul. Urmărea în mintea lui un fel de curent electric scăpărător, care dădea foc pretutindeni, alcătuit din elocvenţa filozofică şi pătrunzătoare a lui Combeferre, entuziasmul cosmopolit al lui Feuilly, verva lui Courfey-rac, rîsul lui Bahorel, melancolia lui Jean Prouvaire, Ştiinţa lui Joly şi sarcasmul lui Bossuet. Toţi erau la lucru. Fără îndoială că rezultatul avea să fie pe măsura

acestei sforţări. Era bine. Apoi se gîndi Ia Grantaire. „Ia te uită — îşi zise el — n-ar fi un mare ocol să trec pe la bariera Mâine. Dacă m-aş duce pînă la *Rlche|eu ?* Să văd puţin ce face Grantaire şi unde a ajuns."

Cînd Enjolras intră în circiuma plină de fum a lui Richefeu, clopotniţa de la Vaugirard bătea ora unu. împinse uşa, intră, încrucişa braţele lăsînd uşa să se închidă singură în spatele său şi privi în sala plină de mese, de oameni şi de fum.

In pîcla aceea răsuna un glas întrerupt cu vioiciune de un altul. Grantaire vorbea cu un potrivnic. Era aşezat în faţa altcuiva, la o masă de marmură Sainte-Anne, presărată cu tărîţe şi piese de domino şi bătea cu pumnul în masă. Iată ce auzi Enjolras :

— Şase dublu.

— Patru.

— Porcule ! Eu nu mai am.

— S-a isprăvit cu tine. Doi.

— Şase.

— Trei.

— Asul.

— Eu aşez.

— Patru puncte.

— Vai de tine 1

— Joacă !

— Am făcut o mare greşeală.

— Bravo ţie !

— Cincisprezece.

— încă şapte.

— Adică am douăzeci şi doi. (Pierdut în visuri.)
Douăzeci şi doi !

— Nu te aşteptai la dubla de şase. Dacă o puneam de
la început, se schimba tot jocul.

— Doi.

— As.

— As ? Aha ! Ei, uite cinci !

— Eu n-am.

— Tu ai aşezat, nu ?

— Da.

— Alb.

— Ce noroc are ! Ah ! ai un noroc !

(Visare adîncă.)

Doi!

— As.

— Nici cinci, nici as. Păcat de tine !

EPONINE

î

CIMPUL CIOCIRLIEI

Marius fusese de faţă la deznodămîntul neaşteptat al cursei pe urmele căreia îl pusese pe Javert. Dar numai-decît după ce Javert părăsise clădirea, încărcîndu-şi prizonierii în trei trăsuri, Marius se strecurase şi el afară din casă. Era ora nouă seara. Marius se duse la Courfeyrac. Courfeyrac nu mai era paşnicul locuitor al Cartierului latin. Se mutase, „din motive politice", în strada Verrerie, unul dintre cartierele în care, pe vremea aceea, îşi alesese răscoala cuibul. Marius îi spuse lui Courfeyrac: „Am venit să dorm la tine". Courfeyrac scoase o saltea din cele două de pe patul **Iui,** o întinse pe podea şi spuse : „Poftim".

A doua zi, la ora şapte dimineaţa, Marius se întoarse la fosta lui locuinţă, plăti chiria şi tot ce-i datora doamnei Bougon, îşi încarcă într-un cărucior cărţile, patul, masa, scrinul şi cele două scaune şi plecă fără să lase nici o adresă, atît de repede, încît atunci cînd veni Javert înainte de prînz să-l întrebe cîte ceva despre întîmplă-rile din ajun o găsi numai pe doamna Bougon, care îi răspunse : „S-a mutat!"

Doamna Bougon era convinsă că Marius fusese puţin complice cu hoţii prinşi peste noapte. „Cine ar fi crezut ? se văieta ea portăreselor din mahala. Un băiat gingaş, ca o fată I"

Marius se hotărîse din două motive să se mute atît de repede. Primul era că se îngrozise de această casă în care văzuse de aproape şi cu toată respingătoarea şi

hîda ei întruchipare acea pocitanie Socială, mai spăimîn-tătoare decît bogătaşul rău : pe săracul rău. In al doilea rînd, nu voia să ia parte la procesul care probabil avea să urmeze şi să fie nevoit să depună mărturie împotriva lui Thenardier.

Javert socoti că tînărul al cărui nume nu-l mai ţinea minte se temuse şi fugise, sau poate nici nu se întorsese acasă în momentul în care i se întinsese cursa. Făcu cîteva sforţări să-l găsească, dar nu dădu de el.

Trecu o lună, apoi încă una. Marius locuia tot la Courfeyrac. Aflase de la un avocat stagiar, un obişnuit al sălii Paşilor Pierduţi, că Thenardier era la secret. In fiecare luni, Marius încredinţa la grefa închisorii La Force cinci franci pentru Thenardier.

Cum n-avea bani, împrumuta cei cinci franci de la Courfeyrac. împrumuta bani pentru prima oară în viaţa lui. Aceşti cinci franci periodici erau o taină de nedezlegat pentru Courfeyrac, care îi dădea, şi pentru Thenardier, care îi primea. „La cine s-or fi ducînd banii ăştia ?" se gîndea Courfeyrac. „De unde mi-or fi venind?" se întreba Thenardier.

De altfel, Marius era amărît. Totul intrase din nou în întuneric. Nu mai vedea nimic înaintea lui. Viaţa i se cufundase iar în acea taină în care rătăcea pe dibuite. Revăzuse o clipă de aproape, în bezna asta, fata pe care o iubea, bătrînul care părea a-i fi tată, fiinţele necunoscute care erau singurul lui ţel şi singura lui nădejde în această lume, şi, în clipa în care crezuse că le-a regăsit, o adiere spulberase aceste umbre. Din lovitura cea mai crîncenă nu ţîşnise nici o scînteie de certitudine şi de adevăr. Nu putea face nici o presupunere. Nu cunoştea nici măcar numele pe care crezuse că-l ştie. Fără îndoială că nu era Ursula. Ciocîrlia era o poreclă. Şi ce putea crede despre bătrîn ? Oare într-adevăr se ascundea de poliţie ? Marius îşi aduse aminte de lucrătorul cu părul alb pe care-l întîlnise pe lîngă Domul Invalizilor. Acum i se părea cu putinţă ca acel muncitor şi domnul Leblanc să fie unul şi aeelaşi ins. Atunci se deghiza ? Omul acesta avea trăsături eroice şi trăsături îndoielnice.

De ce nu strigase după ajutor ? De ce fugise ? Era sau nu tatăl fetei ? In sfîrşit, era el într-adevăr ornul pe care Thenardier crezuse că-l recunoaşte ? Thenardier se putuse înşela. Atîtea probleme fără dezlegare ! Totuşi, toate acestea nu umbreau farmecul îngeresc al fetei din Luxem-bourg. Ce deznădejde sfîşietoare ! Marius purta o patimă în inimă, şi ochii lui erau plini de negura nopţii. Era împins, era atras şi nu se putea clinti. Totul se spulberase, afară de dragoste. Dar pierduse instinctul şi străfulgerările neprevăzute ale iubirii. De obicei, flacăra asta care ne arde ne şi luminează puţin şi aruncă în jurul nostru cîte o licărire binevenită. Marius nu mai auzea sfaturile abia şoptite ale dragostei. Nu-şi spunea niciodată : „Dacă m-aş duce acolo ? Dacă aş încerca asta ?" Cea pe care n-o mai putea numi Ursula trebuia să se afle pe undeva. Nici un semn nu-i arăta însă lui Marius încotro să-şi îndrepte cercetările. Toată viaţa lui se rezuma acum la o nesiguranţă absolută, într-o pîclă de ne-pătruns. Dorea necontenit s-o revadă, dar nu mai nădăjduia.

Şi, culmea, căzuse din nou în mizerie. Şi simţea aproape de el respiraţia îngheţată, o simţea şi în urma lui. Trecuse mult de cînd, în pofida acestui zbucium, încetase de a mai lucra — şi nimic nu e mai primejdios decît între-ruperea muncii. Pierzi un obicei. Un obicei e uşor de lepădat, dar greu de reluat.

O fărîmă de visare e bună ca un narcotic în doză mică. Adoarme febrele cîteodată prea tari ale inteligenţei care se frămîntă şi dă naştere unui abur blajin şi proaspăt, care îndulceşte contururile prea aspre ale gîn-dirii pure, umple golurile şi intervalurile şi netezeşte ascuţişurile ideilor. Dar prea multă visare te cufundă şi îneacă. Vai de gînditorul care se lasă să cadă întreg din cugetare în visare ! îşi închipuie că se va ridica lesne şi-şi spune că e cam acelaşi lucru. Greşeală !

Gîndirea e munca inteligenţei, visarea e voluptatea ei. A înlocui gîndirea cu visarea înseamnă a confunda otrava cu hrana.

Ne aducem aminte că aşa începuse Marius. Venise peste el şi patima, şi-l cufundase pînă la urmă în himere fără ţintă şi fără temei. Nu mai pleci de acasă decît ca să te duci să visezi altundeva. Naştere leneşă. Adînc zbuciumat şi nemişcat. Pe măsură ce munca descreştea, creşteau nevoile. Asta e o lege. Omul în stare de visare e risipitor şi bleg. Spiritul destins nu mai poate ţine frînele vieţii. In felul acesta de a trăi e şi bine şi rău, pentru că, dacă moliciunea e rău îndrumătoare, generozitatea e sănătoasă şi bună. Dar omul sărac, generos şi nobil care nu munceşte e pierdut. Izvoarele seacă şi nevoile izvorăsc !

E un povîrniş fără cruţare, pe care alunecă şi cei mai cinstiţi, şi cei mai tari, şi cei mai slabi sau mai vicioşi.

El duce la una din două : la sinucidere sau la crimă.

Ieşind mereu din casă ca să te duci să visezi, vine ziua în care ieşi ca să te duci să te arunci în apă.

Din prea multă visare ies oameni ca Escousse sau ca Lebras [1].

Marius cobora acest povîrniş cu paşi înceţi, cu ochii aţintiţi asupra celei pe care n-o mai vedea. Ceea ce scriem aici pare ciudat, dar e totuşi adevărat. Amintirea unei fiinţe dispărute se aprinde în bezna inimii. Cu cît a pierit mai mult, cu atît străluceşte mai tare. Sufletul deznădăjduit şi întunecat vede această lumină în zarea lui. E o stea a nopţii dinăuntru. Marius nu se gîndea decît la ea. Nu mai cugeta la altceva. Simţea nelămurit că hainele lui cele vechi ajunseseră de nepurtat şi că cele noi se învechiseră, că i se zdrenţuiau cămăşile, că i se tocea pălăria, că i se rodeau ghetele, că i se irosea viaţa, şi-şi spunea : „Dacă aş putea cel puţin s-o văd înainte de a muri !"

Un singur gînd îi aducea alinare : că ea îl iubise, că privirea ei i-o spusese, că ea nu-i cunoştea numele, dar îi cunoştea sufletul şi că poate acolo unde se afla, oricare ar fi fost locul acela plin de taină, îl iubea încă.

---

[1] Tineri scriitori francezi care s-au sinucis împreună în 1832, descurajat' de insuccesur unei tragedii compuse în colaborare.

Cine ştie dacă nu se gîndea şi ea la el aşa cum se gîndea el la ea ? Câteodată, în acele ceasuri neînţelese prin care trece orice inimă de îndrăgostit, în care n-ar avea decît pricini de durere şi totuşi se simte tresărind de o bucurie nelămurită, îşi spunea : „Gîndurile ei m-au găsit !" Şi pe urmă adăuga : „Poate că şi gîndurile mele ajung pînă la ea !"

Iluziile astea, pe care peste o clipă le alunga, izbuteau totuşi să-i lumineze sufletul cu o rază care semăna uneori cu speranţa. Din vreme în vreme, mai ales în acel ceas al serii care îi întristează mai adînc pe visători, nota într-un caiet, pe care nu se mai afla altceva, tot ce era mai curat, mai impersonal, mai ideal din visurile cu care dragostea îi umplea mintea. Numea asta „a-i scrie ei".

Nu trebuie să credem că-şi pierduse minţile. Dimpotrivă. Pierduse capacitatea de a munci şi de a se mişca hotărît către o ţintă anumită, dar era mai limpede şi mai drept decît oricînd altădată. Marius vedea sub o lumină clară şi reală, deşi ciudată, tot ce se petrecea sub ochii lui, chiar oamenii şi faptele cele mai neînsemnate. Spunea despre ei cuvîntul cel mai potrivit, cu un fel de istovire neprefăcută şi de dezinteresare nevinovată. Judecata lui rămînea nepărtinitoare, neîncovoiată, dar era aproape desprinsă de orice nădejde.

In starea asta de spirit nimic nu-i scăpa, nimic nu-l înşela şi descoperea în fiecare clipă fondul vieţii, al umanităţii şi al destinului. Fericit e chiar în mijlocul spaimelor cel căruia dumnezeu i-a dat un suflet vrednic de dragoste şi de nefericire. Cel care n-a văzut lucrurile din lumea asta şi inima oamenilor sub această îndoită lumină n-a văzut nimic adevărat şi nu ştie nimic.

Sufletul care iubeşte şi care suferă trăieşte o stare sublimă.

Zilele se scurgeau şi nu se ţntîmpla nimic nou. 1 se părea numai că spaţiul întunecat pe care îl mai avea de străbătut se micşora în fiecare clipă. I se părea că a şi început să zărească desluşit marginea prăpastiei fără

fund. „Cum — îşi spunea el — n-am s-o mai văd de acum înainte ?"

După ce ai suit strada Saint-Jacques, ai lăsat deoparte bariera şi ai mers o bucată de vreme la stînga pe vechiul bulevard interior, ajungi în strada Sânte, apoi la Gla-ciere şi cu puţin înainte de a ajunge la pîrăul Gobelins dai de un fel de cîmp care e, în lungul şi monotonul brîu de bulevarde ce încing Parisul, singurul loc în care Ruysdal' ar fi fost ispitit să se aşeze.

E acolo acel nu ştiu ce plin de graţie, un tăpşan verde străbătut de funii întinse pe care se usucă nişte zdrenţe la vînt, o fermă veche de zarzavagii, clădită din timpul lui Ludovic al XHI-lea, cu un acoperiş mare, ciudat, străpuns de mansarde, cu gardurile dărăpănate, un strop de apă între plopi, femei, rîsete, voci. In zare, Pantheonul, copacul Surdo-Muţilor, turnul negru al mănăstirii Val-de-Grâce, îndesat, bizar, plin de haz, măreţ, şi în fund de tot masa severă pătrată a turnurilor catedralei Notre-Dame.

Pentru că acest loc merită să fie văzut, nu vine nimeni să-l vadă. Abia de trec pe acolo, la cîte un sfert de ceas, o căruţă sau un harabagiu.

Odată, în plimbările lui singuratice, Marius ajunse pe locurile acestea, aproape de apă. In ziua aceea se afla pe bulevard un lucru rar, un trecător. Marius, mişcat uşor de farmecul aproape sălbatic al locului, îl întrebă pe trecător : „Cum se numeşte locul acesta ?"

Trecătorul îi răspunse : ,,E cîmpul Ciocîrliei". Şi adăugă : „Aici a ucis-o Ulbach pe păstoriţa din Ivry".

Dar după cuvîntul „Ciocîrlie", Marius nu mai auzi nimic. Un cuvînt e destul ca să producă în starea de visare o cristalizare subită. Toată gîndirea se condensează brusc în jurul unei idei şi nu mai e în stare de altă percepţie. Ciocîrlia era numele care, în adîncurile melancoliei lui Marius, o înlocuise pe Ursula. „Uite — îşi spuse el, cufundat în starea aceea de uimire năucă, proprie

[1] Pictor olandez din secolul al XVII-lea. Peisajele sale reprezintă în general mori de vînt, canale şi corăbii, diguri şi poldere, toato sub un cer cenuşiu.

H

acestor tainice convorbiri cu tine însuţi — ăsta e cîmpul ei ! Aici am să aflu unde locuieşte."

Un gînd lipsit de sens, dar nu i se putea împotrivi.

Şi veni în fiecare zi în cîmpul Ciocîrliei.

II

CUM SE NASC CRIMELE IN CLOACA ÎNCHISORILOR

Victoria lui Javert în şandramaua Gorbeau păruse întreagă, dar nu fusese. In primul rînd, Javert nu pusese mîna pe prizonier, aşa cum ţintise el. Ucisul care fuge e mai suspect decît ucigaşul ; e de presupus că acest personaj, care era o pradă atît de preţioasă pentru tîlhari, n-ar fi fost mai puţin preţioasă pentru poliţie. In al doilea rînd, Montparnasse îi scăpase lui Javert. Trebuia să aştepte un alt prilej pentru a pune mîna pe acest „cavaler al diavolului". In adevăr, Montparnasse, cînd o întîlnise pe Eponine, care stătea la pîndă sub copacii bulevardului, o luase cu el, mai bucuros să fie Nemorin [1] cu fata decît Schinderhannes cu tatăl. Ii prinsese bine. Era liber. Pe Eponine, însă, Javert o înhăţase din nou. Slabă mîngîiere ! Eponine se dusese după Azelma la închisoarea Madelonnettes.

In sfîrşit, pe drumul de la şandramaua Gorbeau pînă la închisoarea La Force, unul dintre principalii arestaţi, Claquesous, dispăruse. Nu se ştia cum se întîmplase asta, agenţii şi sergenţii „nu pricepeau nimic", se preschimbase în abur, alunecase din cătuşe, se strecurase prin crăpăturile trăsurii care era hodorogită şi fugise ; nu se putea spune altceva decît că atunci cînd ajunseră la închisoare Claquesous nu mai era. Nu putea fi la mijloc decît vrăjitorie sau mîna poliţiei. Claquesous se topise oare în întuneric ca un fulg de zăpadă în apă ? Fusese o înţelegere ascunsă între el şi agenţi ? Omul acesta

[1] Erou al unei idile de Florian *(Estelle şi Nemorin,* 1788). NSmorin este luat drept tipul tînărului sentimental, în contrast cu Schinderhannes, fioros bandit german din vremea lui Napoleon.

făcea parte oare în aceiaşi timp din lumea tulbure a[1] fărădelegii şi a legii ? Se afla totodată în miezul nelegiuirii şi al pedepsei ? Sfinxul acesta avea labele dinainte înfundate în crimă şi pe cele dinapoi în autoritate ? Javert nu înghiţea astfel de amestecuri şi s-ar fi zbîrlit înaintea unui asemenea tîrg. Brigada lui însă cuprindea şi al(i inspectori, poate mai ştiutori decît el în tainele prefecturii, cu toate că erau sub ordinele lui, şi Claquesous era un nelegiuit atît de mare, îneît putea fi un agent foarte bun. Cîrdăşia cu noaptea, care te poate face nevăzut, e un lucru prielnic pentru tîlhari, dar şi mai grozav pentru poliţie. Există şmecheri din ăştia cu două feţe. Orice ar fi fost la mijloc, Claquesous fu bun pierdut. Javert păru mai mult furios decît mirat.

Javert nu se prăpădea cu firea că-l pierduse pe Marius, „nătărăul acela de avocat pe care pesemne îl apucase frica" şi căruia îi uitase numele. De altfel, un avocat e uşor de găsit. Dar cel puţin era avocat ?

începură cercetările.

Judecătorul de instrucţie crezuse că e bine să nu trimită la secret pe unul din membrii bandei *Patron-Minette,* sperînd că va trăncăni. Era vorba de Brujon, omul cu chică din strada Petit-Banquier. Era lăsat liber în curtea Charlemagne, sub privirile necruţătoare ale supraveghetorilor.

Numele de Brujon este una dintre amintirile închisorii La Force. In curtea hîdă numită Bâtiment-Neuf', pe care administraţia o numeşte curtea Saint-Bernard, iar hoţii au, botezat-o Groapa Leilor, pe zidul plin de jupuieli şi de pecingine, care suie în stînga pînă la înălţimea acoperişului, lîngă o poartă veche de fier ruginit, care duce la fosta capelă a palatului ducal La Force, azi dormitor de tîlhari, se vedea, pînă mai acum vreo doisprezece ani, un fel de fortificaţie cioplită grosolan cu un cui în piatră şi sub care se afla semnătura asta :

Clădirea Nouă.

Acel Brujon din 1811 era tatăl lui Brujon din 1832.

Fiul, cel care a fost abia zărit în cursa din Casa Gor-beau, era un vlăjgan foarte şiret şi foarte dibaci, cu toată înfăţişarea lui năucă şi plîngăreaţă. Judecătorul de instrucţie îi dăduse drumul tocmai din pricină că părea un năuc şi de aceea îl socoteau mai folositor în curtea Charlemagne decît în celula secretă.

Tîlharii nu se astîmpără cînd sînt în mîinile justiţiei. Nu se sfiesc ei de atîta lucru. Nimic nu te împiedică să începi altă crimă, cînd eşti arestat pentru crimă. Sînt ca artiştii care au un tablou expus la salon şi lucrează totuşi în atelierul lor la o nouă operă.

Brujon părea uluit de închisoare. II vedeai cîteodată stînd ceasuri întregi în curtea Charlemagne, în picioare, lingă ferestruica bucătăriei, cu ochii aţintiţi, ca un dobitoc, asupra listei soioase de preţuri a cantinei, care începea cu : *usturoi, 62 de centime* şi se încheia cu : *o ţigară, 5 centime.* Sau tremura din zori pînă seara, clănţănea din dinţi, spunea că are friguri şi se interesa dacă era liber vreun pat din cele douăzeci şi opt din sala celor bolnavi de friguri.

Şi deodată, în a doua jumătate a lunii februarie 1832, se află că Brujon, adormitul ăsta, însărcinase comisionarii închisorii cu trei comisioane diferite, nu pe numele lui, ci pe numele a trei dintre tovarăşii lui, treabă care îl costase doi franci şi cincizeci de bani, adică o cheltuială uriaşă, care atrase atenţia brigadierului închisorii.

Se făcură cercetări şi, cînd se examina tariful comisioanelor, atîrnat în vorbitorul deţinuţilor, se află că banii aceia fuseseră cheltuiţi aşa : trei comisioane — unul la Pantheon, 50 de bani ; unul la Val-de^Grâce, 75 de bani; unul la bariera Grenelle, 1 franc şi 25 de bani. Ultima era suma cea mai ridicată de pe tarif. Ori tocmai la Pantheon, la Val-de-Grâce şi la bariera Grenelle se aflau locuinţele celor trei haimanale temute la mahala, Kruideniers zis şi Bizzaro, Glorieux, ocnaş liberat, şi

Barre-Carrosse, asupra cărora poliţia îşi îndrepta iar privirea, datorită acestui fapt. Se credea că şi ei lucrau în legătură cu ***Patron-Minette,*** banda din care fuseseră arestaţi doi şefi, Babet şi Gueulemer. Se bănui că ceea ce le trimisese Brujon, nu pe adresa casei lor, ci prin nişte inşi care aşteptau în stradă, trebuie să fi cuprins vreo ştire privitoare la punerea la cale a unui atac banditesc. Mai erau şi alte indicii. Cele trei haimanale fură arestate şi se crezu că s-a dat de urma uneltirii lui Brujon.

Cam peste o săptămînă după ce fuseseră luate aceste măsuri, într-o noapte, un supraveghetor de serviciu, care inspecta dormitorul de jos din Bâtiment-Neuf, văzu, tocmai în clipa în care îşi punea jetonul în cutia de jetoane — supraveghetorii erau datori să pună din ceas în ceas cîte un jeton în cutiile ţintuite pe uşile dormitoarelor, ca să poată fi controlaţi dacă şi-au făcut datoria fără greş — văzu deci prin ferestruica dormitorului cum Brujon, aşezat în capul oaselor în pat, scria ceva la lumina opaiţului din perete. Gardianul intră în dormitor, Brujon fu băgat pentru o lună la carceră, dar nimeni nu putu găsi ceea ce scrisese. Poliţia nu află mai mult.

E sigur însă că a **doua** zi „un poştalion" fu aruncat din curtea Charlemagne în Groapa Leilor, pe deasupra clădirii cu cinci etaje care despărţea cele două curţi.

Deţinuţii numesc „poştalion" un cocoloş de pîine rotunjit cu dibăcie pe oare îl trimiţi „în Irlanda", adică pe deasupra acoperişurilor închisorii, dintr-o curte în alta. Etimologia e următoarea : pe deasupra Angliei, de la o ţară la alta, „în Irlanda" deci. Cocoloşul acesta cade în curte. Cel care dă de el îl desface şi găseşte în el un bilet adresat unui deţinut din curte. Dacă e găsit de un alt deţinut, el dă biletul celui căruia e adresat. Dacă îl găseşte un gardian sau unul dintre puşcăriaşii vînduţi în taină, care în temniţă sînt numiţi „oi" şi în ocne „vulpi", biletul e dus la cancelarie şi predat **poliţiei.**

De data **asta** poştalionul ajunse la **ţintă,** cu ţoale că cel căruia îi era adresat se afla în clipa aceea la **„sepa-**

reu". Destinatarul era tocmai Babet, unul din cei patru capi ai bandei *Patron-Minette.*

Poştalionul cuprindea o hîrtiuţă făcută sul pe care erau scrise numai două rînduri :

„Babet, s-ar putea da o lovitură în strada Plumet. Un grilaj în faţa unei grădini."

Asta scrisese Brujon în noaptea aceea.

Cu toate că gardienii şi gardiencele căutau şi răscoleau peste tot, Babet găsi mijlocul să trimită biletul de la închisoarea La Force la Salpetriere, la o „bună prietenă", care era închisă acolo. Fata aceasta trimise biletul la rîndul ei altei fete, pe care o chema Magnon, şi ea urmărită de poliţie, dar încă în libertate. Această Magnon — cu al cărei nume cititorul s-a mai întîlnit, avea anumite relaţii cu familia Thenardier, relaţii despre care vom vorbi mai tîrziu — putea să se ducă s-o vadă pe Eponine şi să facă legătura între Salpetriere şi Madelonnettes.

Tocmai atunci Eponine şi Azelma fură eliberate, din lipsă de dovezi împotriva lor, la instrucţia procesului lui Thenardier.

Cînd Eponine ieşi, Magnon, care pîndea la poarta închisorii Madelonnettes, îi dădu biletul lui Brujon către Babet şi o însărcina să descurce ea treaba asta.

Eponine se duse în strada Plumet, găsi grilajul şi grădina, se uită la casă, spionă, pîndi, şi peste cîteva zile îi duse lui Magnon, care locuia în strada Clocheperce, un pesmete, pe care Magnon, la rîndul ei, i-l dete ibovnicei lui Babet, la Salpetriere. Un pesmete înseamnă în simbolismul întunecat al închisorilor : *nu-i nimic de făcut.*

Peste o săptămînă, cînd Babet şi Brujon se încrucişară în curtea închisorii La Force, unul ducîndu-se şi celălalt venind de la „instrucţie", Brujon întrebă : „Ce-i cu strada P. ?" „Pesmete", răspunse Babet.

Astfel avorta această crimă zămislită de Brujon în închisoare.

Acest avort avu însă urmări cu totul străine de planul lui Brujon. Le veţi vedea.

Adesea, cînd crezi că legi un fi r, înnozi altul.

III

MOŞ MABEUF ARE VEDENII

Marius nu se mai ducea nicăieri, dar se mai întîlnea cîteodată cu moş Mabeuf.

Pe cînd Marius cobora încet acele trepte triste, ca nişte trepte de pivniţă, ce duc în unghere întunecoase de unde îi auzi pe cei fericiţi mergînd pe deasupra capului tău, domnul Mabeuf cobora şi el.

Flora din Cauteretz nu se mai vindea de loc. Experienţa cu indigoul nu izbutise în grădiniţa din strada Austerlitz, care era lipsită de soare. Domnul Mabeuf nu putea cultiva acolo decît unele plante rare, care aveau nevoie de umezeală şi de umbră. Totuşi, nu descuraja. Obţinuse o bucăţică de loc în Jardin des Plantes ', bine expusă la soare, ca să facă „pe socoteala lui" experienţe cu indigoul. Pentru asta îşi pusese la Muntele de pietate plăcile de aramă ale *Florei* lui. îşi redusese prînzul la două ouă, dintre care îi lăsa unul slujnicei, pe care n-o mai plătise de un an şi trei luni. Adesea nu mai mînca decît la prînz. Nu mai rîdea cu rîsul lui copilăresc, se făcuse ursuz, nu mai primea musafiri. Bine făcea Marius că nu se mai gîndea să vină pe la el. Cîteodată, cînd bă-trînul se îndrepta spre Jardin des Plantes, se întîlnea cu Marius pe bulevard. Nu-şi vorbeau, îşi făceau numai semn din cap, cu tristeţe. Sărăcia desface legăturile de prietenie. Sfîşietor lucru ! Doi prieteni de odinioară devin doi trecători.

Librarul Royol murise. Domnul Mabeuf nu mai ştia decît de cărţile lui, de grădina şi de indigoul lui. Aceste trei lucruri întruchipau pentru el fericirea, plăcerea şi nădejdea. Ii ajungeau pentru a trăi. îşi spunea : „Cînd am să fac bulgări albaştri, am să fi u bogat, am să-mi scot plăcile de aramă de la Muntele de pietate, am să-mi fac *Flora* celebră cu şmecherii, cu tărăboi şi cu anunţuri în ziare şi am să-mi cumpăr, ştiu eu de unde, un exemplar din *Arta de a naviga* a lui Pierre de Medine, cu gra-

' Grădina botanică şi zoologică din Paris.

vuri, ediţia din 1559". Pînă atunci, muncea toată ziua pe stratul de indigo, şi seara se întorcea acasă ca să-şi stropească grădina şi să citească cărţi. Domnul Mabeuf avea atunci aproape optzeci de ani.

Intr-o seară avu o vedenie ciudată.

Se întorsese acasă încă pe lumină. Mătuşa Plutarque, care se îmbolnăvea des, era în pat. Cinase un os pe care se mai găsea un pic de carne şi o bucată de pîine, pe care le găsise pe masa din bucătărie, şi se aşezase pe un pietroi care ţinea loc de bancă în grădină.

Alături de banca asta se înălţa, ca în toate grădinile vechi, un fel de chioşc de bîrne şi scînduri, dărăpănat de tot, coteţ de iepuri jos şi pod de fructe sus. In coteţ nu erau iepuri, dar sus se aflau cîteva mere rămase de astă-iarnă.

Domnul Mabeuf începuse să frunzărească şi să citească, cu ochelarii pe nas, două cărţi care îl pasionau, ba chiar îl preocupau, lucru şi mai grav la vîrsta lui. Sfiala lui firească îl făcea să fie oarecum superstiţios. Prima carte era faimosul tratat al preşedintelui Delancre : *Despre nestatornicia diavolilor;* celălalt era ceaslovul Iui Mutor de la Rubaudiere : *Despre diavoli*; *de la Vauvert şi spiri-duşii din Bievre.* A doua carte îl interesa cu atît mai mult r.u cît grădina lui fusese vizitată, bîntuită pe vremuri de spiriduşi. Amurgul începuse să albească văzduhul şi să înnegrească tot ce e pe faţa pămîntului. In vreme ce citea, domnul Mabeuf privea pe deasupra cărţii la plantele lui şi mai ales la un rododendron minunat, care era una din mîngîierile lui. Trecuseră patru zile de arşiţă, de vînt şi de soare, fără o picătură de ploaie. Tulpinile se încovoiau, bobocii se plecau, frunzele cădeau, toate aveau nevoie să fie stropite. Mai ales rododendronul era trist. Pentru moş Mabeuf plantele au suflet. Bătrînul muncise toată ziua la răzorul lui de indigo, era sfîrşit de oboseală şi cu toate astea se ridică, îşi puse cărţile pe bancă şi se duse cu paşi şovăitori, frînt în două, la fîntînă. Cînd puse însă mîna pe lanţ, nu putu iniei măcar să-l tragă destul ca să-l desprindă din cui. Atunci ridică o privire plină de spaimă spre cerul care se acoperea de stele.

Seara avea acea seninătate care copleşeşte durerile

omului cu un fel de bucurie tristă, cu gust de veşnicie. Noaptea făgăduia să fie tot atît de uscată pe cît fusese şi ziua.

„Pretutindeni stele! gîndi bătrînul. Nici o urmă de nor ! Nici un strop de apă I"

Şi capul lui, care se ridicase o clipă, îi căzu iar în piept.

II mai înălţă o dată către cer şi şopti :

— O lacrimă de rouă ! Puţină milă !

Mai încercă o dată să desprindă lanţul fîntînii, dar nu izbuti.

In clipa aceea auzi o voce care rostea :

—■ Moş Mabeuf, vrei să-ţi stropesc eu grădina ?

în aceeaşi clipă auzi în tufiş un zgomot ca de sălbăticiune care se strecoară şi văzu ieşind din desiş un fel de fată lungă şi uscată, care se înălţă în faţa lui şi-l privi cutezător. Părea mai curînd o umbră care se năştea în amurg decît o fiinţă omenească.

înainte ca moş Mabeuf, care se speria lesne şi încremenea uşor, să poată rosti o silabă, făptura aceea, care se mişca în întuneric cu o repeziciune ciudată, desprinsese lanţul, coborâse şi scosese găleata şi umpluse stropitoarea. Bătrînul vedea arătarea aceea, desculţă şi cu o fustă zdrenţuită, alergînd printre straturi şi împărţind viaţă în jurul ei. Foşnetul stropitoarei peste frunze umplu inima bătrînului Mabeuf de încîntare. I se părea că acum rododendronul era fericit.

După ce goli prima găleată, fata mai scoase una, apoi o a treia. Stropi toată grădina.

Aşa cum mergea pe potecile pe care silueta ei părea neagră, fluturîndu-şi peste braţele osoase şalul zdrenţuit, semăna cu un liliac.

După ce isprăvi, moş Mabeuf se apropie de ea cu lacrimile în ochi şi îi puse mîna pe frunte.

¯ Dumnezeu are să te binecuvînteze, spuse el. Eşti un înger, pentru că ai grijă de flori.

¯ Nu — răspunse ea — sînt un diavol, dar puţin îmi pasă.

Bătrînul, fără să-i aştepte şi fără să-i audă răspunsul, strigă :

— Ce păcat că sînt atît de nenorocit şi de sărac, că
nu pot să fac nimic pentru dumneata !
— Ba poţi ceva, spuse ea.
— Ce?
— Să-mi spui unde stă domnul
Marius.
Bătrînul nu pricepu.
— Care domn Marius ?
îşi ridică privirea tulbure şi păru să caute ceva uitat.
— Un domn tînăr care venea aici pe
vremuri.
Domnul Mabeuf îşi răscolise amintirea.
— A ! da ! strigă el. Ştiu ce vrei să spui. Stai puţin !
Domnul Marius... baronul Marius Pontmercy, sigur ! Lo
cuieşte... ba mu, nu mai locuieşte... Uite că nu ştiu. Vor
bind, se aplecase să îndrepte o ramură a rododendronului.
Stai că acum îmi aduc aminte. Trece foarte des pe bule
vard şi se îndreaptă spre Glaciere. Pe strada Croulebarbe.
Spre cîmpul Ciocîrliei. Du-te pe acolo ! Nu e greu să-l
întîlneşti.
Cînd domnul Mabeuf îşi îndreptă spinarea, în faţa lui nu se mai afla nimeni. Fata pierise. Fără îndoială că îi fu puţin frică.
— Zău, dacă grădina n-ar fi stropită, aş crede că era
un duh.
Peste un ceas, după ce se culcă, îşi aduse iar aminte, şi adormind îşi spuse în acea clipă tulbure, în care gîndul — la fel cu pasărea năzdrăvană care se schimbă în peşte ca să străbată marea — se schimbă în vis, ca să străbată somnul :
„Semăna destul cu ceea ce povesteşte Rubaudiere despre spiriduşi. O fi fost un spiriduş ?"

IV

VEDENIA LUI MARIUS

Cîteva zile după vizita pe care „un duh" i-o făcuse lui moş Mabeuf, într-o dimineaţă — zi în care Marius împrumuta cinci franci de la Courfeyrac pentru Thenar-

dier — Marius băgase banii aceştia în buzunar şi, înainte de a pleca la închisoare, se dusese „să se plimbe puţin", cu nădejdea că la întoarcere avea să-i vină mai uşor să lucreze. Totdeauna făcea la fel. Cum se deştepta, se aşeza în faţa unei cărţi sau a unei foi de hîrtie, ca să facă o traducere. I se dăduse să traducă în franţuzeşte o polemică celebră între nişte nemţi, controversa dintre Gans şi Savigny >. II lua cînd pe Savigny, cînd pe Gans, citea două-trei rînduri, încerca să scrie unul, nu putea, vedea o stea între el şi hîrtie şi se ridica de pe scaun spunînd :

— Am să ies puţin. Să-mi fac poftă de lucru.

Şi se ducea pe cîmpul Ciocîrliei.

Aco'lo vedea mai mult decît oricînd steaua şi mai puţin decît oriunde pe Gans şi Savigny.

Se întorcea acasă, încerca să se aşeze la lucru şi nu izbutea. Nu putea să înnoade nici unul din firele rupte în mintea lui. Atunci îşi spunea : „Mîine n-am să mai ies din casă. Dacă ies, nu mai pot lucra." Dar ieşea în fiecare zi.

Stătea mai mult pe cîmpul Ciocîrliei decît în casa lui Courfeyrac. Adevărata lui adresă era asta : Bulevardul Sânte, la al şaptelea copac după ce treci de strada Crou-lebarbe.

In dimineaţa aceea părăsise al şaptelea copac şi se aşezase pe parapetul rîului Gobelins. Soarele vesel străbătea frunzişul proaspăt, des şi luminos.

Se gîndea la „ea". Visarea lui, schimbată în mustrare, se întorcea asupra lui. Se gîndea cu durere la lenea care îl copleşea ca o paralizie a sufletului şi la bezna ce sporea în fiecare clipă în jurul lui, beznă atît de deasă, încît nu se mai vedea soarele.

Nu mai avea nici măcar puterea de a fi deznădăjduit, cuprins cum era de aceste grele gînduri nedesluşite care nu erau nici măcar un monolog. Orice acţiune se destrămase în el. Cuprins de această melancolie moleşitoare,

---

'■ Jurişti germani din prima jumătate a secolului trecut. Cel de al doilea reprezenta, în dreptul german, reacţiunea feudală, combătută de liberalul Gans. Teoriile retrograde ale lui Savigny au fost denunţate **mai** tîrziu şi de Marx.

simţea totuşi cum pătrundeau pînă la el senzaţiile din afară. Stînd aşa pe parapet, auzea în spatele lui, sub el, pe amîndouă malurile rîului, cum spălătoresele din Gobelins băteau rufele ; auzea deasupra capului păsărelele cîntiînd şi ciripind în ulmi. De o parte zgomotul libertăţii, al lipsei fericite de griji, al răgazului înaripat; de altă parte, zgomotul muncii. Amîndouă zgomotele erau voioase, ceea ce-l făcu să viseze adînc, să cugete chiar.

Deodată, în toiul visării sale triste, auzi o voce cunoscută care i se adresă :

~ Uite-l ! Na !

Ridică ochii şi o recunoscu pe fata aceea nenorocită care venise într-o dimineaţă la el, pe Eponine, cea mai mare dintre fiicele lui Thenardier. Acum îi cunoştea numele. Lucru ciudat, părea şi mai săracă, dar şi mai frumoasă. Doi paşi pe care s-ar fi spus că nu-i mai putea face. Atinsese un progres îndoit, către lumină şi către o cumplită mizerie. Era desculţă şi în zdrenţe, ca în ziua în care intrase cu atîta hotărîre în odaia lui, dar boarfele ei se mai învechiseră cu două luni, găurile erau mai largi, zdrenţele şi mai soioase. Avea aceeaşi voce răguşită, aceeaşi frunte arsă de soare şi încreţită, aceeaşi privire cutezătoare, rătăcită şi şovăielnică. Mai mult decît altădată, chipul ei avea o expresie de spaimă şi de jale pe care i-o dăduse mizeria, iar închisoarea i-o înteţise.

Părul îi era plin de paie, nu ca al Ofeliei, care a înnebunit pentru că s-a molipsit de nebunia lui Hamlet, ci pentru că dormise în podul unui grajd.

Şi cu toate acestea era frumoasă. O, tinereţe, ce luceafăr eşti !

Se oprise în faţa lui Marius, cu obrazul ei palid luminat de puţină bucurie, de ceva care semăna a zîmbet.

Cîtva timp păru că nu poate vorbi.

— Uite că te-ntîlnesc ! rosti ea în sfîrşit. Moş Mabeuf avea dreptate cînd mi-a spus de bulevardul ăsta ! Vai, cit le-am căutat ! Dac-ai şti ! Nu ştii că am fost la zdup ! Cinsprezece zile ! Mi-au dat drumul ! Fiindcă' nu mi-au găsit nimic şi că n-am încă vîrsta să ştiu ce fac. Îmi

mai lipseau două luni. O, cum te-am mai căutat ! De şase săptămîni. Va să zică nu mai stai acolo.

— Nu, zise Marius.

— Aha, pricep. Din pricina trebii ăleia. Tărăboaiele astea sînt nesuferite. Te-ai mutat. Ia te uită ! De ce porţi o pălărie aşa de veche ? Un tînăr ca dumneata trebuie să aibă haine frumoase. Ştii, domnule Marius, moş Mabeuf îţi spune baronul Marius şi nu mai ştiu cum. Nu-i aşa că nu eşti barcn ? Baronii sînt hodorogi, se duc la Luxembourg în faţa castelului, unde e soarele mai tare, şi citesc *Cotidianul* de un ban. Am dus eu odată o scrisoare la un baron care arăta aşa. Avea peste o sută de ani. Ia spune, unde locuieşti acum ?

Marius nu răspunse.

— Ah — urmă ea — ţi-e cămaşa puţin ruptă. Trebuie să ţi-o cos. Apoi se întunecă treptat şi adăugă : Parcă nu ţi-ar părea bine că mă vezi.

Marius tăcea. Fata tăcu şi ea o clipă, apoi vorbi din nou :

— Ei, dacă aş vrea, te-aş face eu să arăţi mulţumit.

— Cum ? întrebă Marius. Ce vrei să spui dumneata ?

— Ah, pe vremuri îmi spuneai tu I

— Ei ! ce vrei tu să spui ?

Ea îşi muşcă buzele ; părea că şovăie, ca şi cum în ea s-ar fi dat o luptă. In sfîrşit, se hotărî:

— Hai, mi-e totuna ! Pari trist şi eu vreau să fii mulţumit. Făgăduieşte-mi numai că ai să rîzi. Vreau să te văd că rîzi şi că spui : „Bun ! E straşnic !" Bietul domn Marius ! Ţii minte, mi-ai spus că ai să-mi dai tot ce-oi vrea...

— Da ! Hai, vorbeşte !

Ea îl privi ţintă în ochi şi spuse :

— Am adresa.

Marius se îngălbeni. Tot sîngele i se adună în inimă.

— Ce adresă ?

— Adresa pe care mi-ai cerut-o. Şi adăugă, ca şi cum i-ar fi venit greu să spună : Adresa... ştii doar !

— Da... îngînă Marius.

— A domnişoarei...

Cînd rosti acest cuvînt, suspină din adînc.
Marius sări de pe parapetul pe care stătea şi o luă de mîini cu aprindere.

— Da ? Hai ! Du-mă acolo ! Spune-mi! Cere-mi tot ce vrei ! Unde stă ?

— Vino cu mine ! răspunse ea. Nu ştiu bine strada şi numărul. E departe de aici, dar ştiu bine casa şi am să te duc.

Fata îşi trase mîna şi vorbi mai departe, cu un glas care ar fi pus pe gînduri un observator, dar care nici mu-I atinse pe Marius, beat şi uluit de fericire :

— Ah ! Ce mulţumit eşti !

O umbră trecu peste fruntea Iui Marius. O apucă pe Eponine de braţ.

— Jură-mi un lucru !

— Să jur ? rosti ea. Ce înseamnă asta ? Ia te uită, vrei să jur ?

Şi rîse.

— Taică-tău ! Făgăduieşte-mi, Eponine, jură-mi ca n-ai să spui adresa asta tatălui tău !

Ea se întoarse uimită către el.

— Eponine ! Cum de ştii că mă cheamă Eponine ?

— Făgăduieşte-mi ce te-am rugat !

Dar ea părea că nu-l aude.

— Ce drăguţ ! Mi-ai spus Eponine !

Marius o apucă de amîndouă braţele.

— Răspunde-mi odată, pentru dumnezeu ! Ascultă, jură-mi că n-ai să spui tatălui tău adresa pe care o ştii !

— Tatii ? rosti ea. A, da, tata I Fii liniştit ! E la secret. Ce-mi pasa mie de tata ?

— Dar nu-mi făgăduieşti ? strigă Marius.

— Ah ! lasă-mâ — izbucni ea în rîs — ce mă scuturi aşa ? Bine, bine, îţi făgăduiesc. Ţi-o jur ! Ce-mi pasă mie ? N-am să-i spun tatii adresa. E bine ? Asta vrei ?

— Şi nimănui.

— Nimănui.

— Acum — rosti Marius — du-mă acolo !

— Numaidecît ?

— Numaidecît.

— Vino ! Ah, ce fericit e ! şopti
ea.
Fata se opri după cîţiva paşi.
— Domnule Marius, mergi prea aproape de mine.
Lasă-mă să merg înainte şi vino în urma mea, ca şi cum
nu m-ai cunoaşte. Un domn ca dumneata nu trebuie să
fie văzut cu o femeie ca mine.
Nici o limbă din lume n-ar putea spune cîte cuprindea cuvîntul „femeie" rostit de această fetiţă.
Fata mai făcu zece paşi şi se opri iar. Marius o ajunse din urmă. Ea îi vorbi pieziş, fără să se întoarcă spre el :
— Da ştii că mi-ai făgăduit ceva ?
Marius se scotoci în buzunar. Nu avea decît cei cinci franci **sortiţi** lui Thenardier. Ii puse în mâna Eponinei.
Ea răsfiră degetele, lăsă banul să cadă şi spuse mo-horîtă :
— Nu vreau banii dumitale !

CARTEA A TREIA

CASA DIN STRADA PLUMET

CASA TAINELOR

Către jumătatea veacului trecut, un preşedinte al parlamentului din Paris, care avea o iubită şi o ascundea — pentru că în epoca aceea nobilii îşi arătau iubitele, iar burghezii şi le ascundeau — îi clădi ,,o căsuţă" în cartierul Saint-Germain, în strada pustie Blomet, numită azi strada Plumet, nu departe de locul numit atunci Lupta animalelor.

Casa aceasta era alcătuită dintr-un pavilion cu un singur cat : două odăi la parter, două la etaj, o bucătărie jos, un salonaş sus, un pod sub acoperiş şi o grădină mare în faţa casei, închisă spre stradă cu un grilaj. Gradina avea aproape un pogon. Numai atît puteau vedea trecătorii ; dar în dosul casei se mai afla o curte mică, şi în fundul curţii o căsuţă scundă cu două odăi deasupra unei pivniţe, care putea la nevoie să servească de ascunzătoare unei doici şi unui copil. Căsuţa asta comunica pe din dos, printr-o poartă ascunsă care se deschidea numai dacă îi ştiai secretul, cu o potecă lungă, îngustă, pietruită, cotită, fără acoperiş, strecurată între două ziduri înalte, ascunsă cu măiestrie, pierdută între gardurile grădinilor şi zarzavageriilor cărora le dădea ocol ca să ajungă la altă poartă tainică, la o depărtare de o jumătate de kilometru de acolo, aproape în altă mahala, la capătul singuratic al străzii Babylone.

Domnul preşedinte intra pe acolo, aşa încît chiar cei care l-ar fi spionat şi urmărit şi şi-ar fi dat seama că se ducea în taină, în fiecare zi, undeva, tot n-ar fi putut

bănui că a te duce în strada Babylone înseamnă a te duce în strada Blomet. Magistratul dibaci ştiuse să cumpere cîteva bucăţi de pămînt ca să-şi croiască drumul acesta pe locul lui, pe p anunţul lui propriu, fără să poată fi controlat de nimeni. Mai tîrziu vînduse parcele mici din pămîntul care mărginea poteca, pentru grădini şi zarzavaturi ; proprietarii acestor parcele credeau că au, de o parte şi de alta, în faţa lor, un zid despărţitor şi nici nu bănuiau existenţa acestei panglici lungi pietruite, care şerpuia între cele două ziduri, printre straturi şi livezi. Numai păsărelele vedeau ciudăţenia asta. Sigur că pitu-licele şi piţigoii din veacul trecut trăncăniseră destul pe socoteala domnului preşedinte.

Pavilionul, zidit din piatră în stil Mansart', cu pereţii căptuşiţi cu lemn şi mobilat în stil Watteau [z], încărcat pe dinăuntru, sobru pe din afară, înconjurat de trei straturi de flori, avea ceva discret, cochet şi solemn, aşa cum îi stă bine unui capriciu de dragoste şi de magistratură.

Această casă şi acea potecă, care azi au pierit, existau încă acum cincisprezece ani. In '93, un căldărar cumpărase casa ca s-o dărîme, dar nu putu s-o plătească în întregime, şi naţiunea îl declară în stare de faliment, aşa că pînă la urmă casa l-a dărîmat pe căldărar. De atunci, clădirea rămase nelocui'î şi începu să se dărapene încet, ca orice locuinţă căreia prezenţa omului nu-i mai dă viaţă.

Rămăsese mobilată cu vechile ei mobile, era mereu de vînzare sau de închiriat, şi cele zece-douăsprezece persoane care trec pe an pe strada Plumet citeau lucrul acesta pe un anunţ îngălbenit şi şters, agăţat de grilaj încă din anul 1810.

---

[1] Stilul clasic francez în arhitectură, cel al Palatului Invalizilor din Paris şi al Palatului regal din Versailles, construite în a doua jumătate a secolului al XVII-lea de Jules Hardouin-Mansart. Se caracteriza printr-o ornamentare împrumutată arhitecturii gjreco-romane şi printr-o înfăţişare monumentală, dar rece.

[2] Pictorul francez Watteau (secolul al XVIII-Iea) a creat un stil original : pînzele sale înfăţişează, într-o atmosferă convenţională de vis, galanteria aristocraţiei Irîndave a vremii, ocupată cu baluri şi serbări cîmpeneşti.

Către sfîrşitul restauraţiei aceiaşi trecători puteau să vadă că anunţul pierise, ba chiar că obloanele etajului erau deschise. Casa era, în adevăr, ocupată. La ferestre se aflau „perdeluţe", semn că acolo era o femeie.

In luna octombrie 1829, un bărbat care nu mai era tînăr venise şi închiriase casa aşa cum era, împreună cu căsuţa din fund şi cu lunga cărare care ajungea în strada Babylone. Dresese şi broaştele secrete ale celor două porţi ale cărării. Casa, cum am mai spus, mai era încă mobilată cu vechile mobile ale preşedintelui. Noul chiriaş făcuse cîteva reparaţii, umpluse cîteva lipsuri, pietruise curtea pe unde erau ştirbituri, schimbase podelele de cărămidă, pusese trepte la scară, scînduri la parchet şi geamuri la ferestre, şi se mutase acolo cu o fată tînărâ şi o servitoare în vîrstă, pe tăcute, ca un om care n-ar intra, ci s-ar strecura în casa lui. Vecinii nu se porniră pe bîr-feală, pentru că nu existau vecini.

Chiriaşul acesta şters era Jean Valjean, fata era Co-sette. Slujnica se numea Toussaint, o fată pe care Jean Valjean o scăpase de spital şi de mizerie, şi care era bătrînă, provincială şi bîlbîită, trei însuşiri care îl hotărâseră pe Jean Valjean s-o ia cu el. închiriase casa sub numele de domnul Fauchelevent, rentier. Cititorul fără îndoială că l-a recunoscut pe Jean Valjean în tot ce s-a povestit mai sus, mai repede chiar decît Thenardier.

De ce părăsise Jean Valjean mănăstirea Petit-Picpus ? Ce se petrecuse ?

Nu se petrecuse nimic.

Cititorul îşi aduce aminte că Jean Valjean era fericit la mănăstire, atît de fericit încît conştiinţa lui începuse să se tulbure. O vedea pe Cosette zilnic, simţea cum paternitatea se naşte şi creşte în el din ce în ce mai mult, o ocrotea pe fată cu tot sufletul lui, îşi spunea că e a lui, că nimic nu va putea să i-o ia, că va dura aşa în veşnicie, că, fără îndoială, ea se va călugări pentru că în fiecare zi era împinsă cu blîndeţe către asta, că mănăstirea va rămîne, şi pentru ea, şi pentru el, întregul uni-

vers, că el va îmbătrîni acolo, iar ea va creşte, că ea va îmbătrîni, iar el va muri, şi că, în sfîrşit, nădejde încîn-tătoare, nu mai era cu putinţă nici o despărţire. Gîndind aşa, începu să aibă totuşi unele îndoieli. Se întreba dacă toată fericirea asta era în adevăr a lui, dacă nu era alcătuită din fericirea altuia, din fericirea acestui copil pe care el, om bătrîn, i-o confisca, i-o fura. Oare nu era asta un furt ? îşi spunea că fata avea dreptul să cunoască viaţa înainte de a renunţa la ea, că a-i reteza dinainte şi fără a-i cere părerea toate bucuriile, sub cuvînt că vrei s-o scuteşti de toate încercările, a te folosi de neştiinţa ei şi de izolarea în care trăia, ca să faci să se nască în ea o vocaţie artificială, însemna să schimbi natura unei făpturi pămînteşti şi să-l minţi pe dumnezeu. Cine ştie dacă într-o zi Cosette nu-l va urî, cînd îşi va da seama de toate astea şi-i va părea rău că e călugăriţă. Ultimul gînd, aproape egoist şi mai puţin eroic decît celelalte, îi era nesuferit. Se hotărî să părăsească mănăstirea.

Se hotărî. îşi dădu seama cu părere de rău că trebuia. Piedici nu existau. Cei cinci ani petrecuţi între zidurile mănăstirii, dispăruţi pentru lumea din afară, îi nimiciseră sau risipiseră toate temerile. Putea să se întoarcă liniştit printre oameni. Imbătrînise şi toate se schimbaseră. Cine-l va mai recunoaşte acum ? Şi chiar dacă ar fi altfel, primejdie nu era decît pentru el, şi n-avea dreptul să osîndească pe Cosette la călugărie pentru că el fusese condamnat la ocnă. De altfel, ce înseamnă primejdia în faţa datoriei ? Şi, în sfîrşit, nimic nu-l împiedica să fie prudent şi să-şi ia toate măsurile de prevedere. Educaţia Cosettei era aproape sfîrşită şi întreagă.

După ce se hotărî, aşteptă prilejul, care se ivi şi el. Bătrînul Fauchelevent muri.

Jean Valjean ceru audienţă la maica stareţă şi-i spuse că prin moartea fratelui lui căpătase o mică moştenire care îi îngăduia să trăiască pe viitor fără să mai' mun-

ceaşca şî ca părăsea slujba la mănăstire şi-şi lua şi fata. Dar cum Cosette nu rămînea să se călugărească acolo, nu era drept să fi fost educată pe degeaba şi o ruga supus pe maica stareţă să primească pentru comunitate suma de cinci mii de franci pentru cei cinci ani petrecuţi acolo de ea.

Aşa ieşi Jean Valjean din mănăstirea închinarea Veşnică.

Cînd plecă, îşi luă singur sub braţ cufăraşul cel mic, a cărui cheie o purta întotdeauna la el; nu vru să-l încredinţeze hamalului. Cufăraşul ăsta deştepta curiozitatea Cosettei, pentru că răspîndea o mireasmă tare.

De cufăraşul acesta nu se mai despărţi niciodată. II păstra întotdeauna în odaia lui. Cînd se muta, era primul şi cîteodată singurul lucru pe care-l lua cu el. Cosette rîdea, botezase cufăraşul „nedespărţitul", şi spunea că e geloasă pe el.

Jean Valjean nu ieşi însă în lume fără o teamă adîncă.

Descoperi casa din strada Plumet şi se cuibări în ea. Acum era în stăpînirea numelui Ultime Fauchelevent.

In acelaşi timp, mai închirie două apartamente la Paris, ca să atragă mai puţin atenţia decît dacă ar fi stat într-un singur cartier, ca să poată lipsi la nevoie cînd l-ar fi apucat neliniştea şi, în sfîrşit, ca să nu se mai afle în încurcătura în care fusese în acea noapte în care îi scăpase lui Javert ca prin minune. Aceste două locuinţe erau prăpădite, sărăcăcioase, în două mahalele foarte depărtate una de alta, una pe strada Ouest, alta pe strada Homme-Arme.

Se ducea din cînd în cînd să locuiască împreună cu Cosette o lună, şase săptămîni, cînd în una, cînd în cealaltă, fără s-o ia şi pe Toussaint cu ei. La nevoie, cerea serviciile portarului şi se dădea drept un rentier din apropierea Parisului, care avea şi o casă de popas în oraş. Acest om de o mare virtute avea trei locuinţe în Paris, ca să scape de poliţie.

II

JEAN VALJEAN IN GARDA NAŢIONALA

La drept vorbind, viaţa lui se desfăşura în strada Plumet şi şi-o rînduise aşa :

Cosette locuia în pavilion împreună cu slujnica. Avea dormitorul cel mare cu pereţii pictaţi, salonaşul împodobit cu zugrăveli aurite, salonul preşedintelui, mobilat cu tapiţerii şi fotolii uriaşe. Avea grădina. Jean Valjean pusese în odaia Cosettei un pat cu baldachin de damasc vechi în trei culori, un covor persan, vechi, frumos, cumpărat în strada Figuier-Saint-Paul de la bătrîna Gaucher, şi, ca să îndulcească severitatea acestor vechituri măreţe, semănase acest amestec cu toate mobilele mici, vesele şi graţioase ale fetelor tinere : o etajeră, o bibliotecă, cărţi legate şi aurite, hîrtie de scris, o mapă, o masă de lucru încrustată cu sidef, o cutie de lucru de argint aurit, o toaletă de porţelan japonez. La ferestrele primului cat pusese draperii lungi de damasc roşu brodat cu trei culori, ca şi baldachinul patului. La parter, perdele brodate. In timpul iernii căsuţa Cosettei era încălzită toată. El locuia în căsuţa portarului, din fundul curţii. Avea o saltea pusă pe un pat de chingi, o masă de lemn dat la rindea, două scaune de paie, o cană de apă de faianţă, cîteva cărţi pe o poliţă, scumpul lui cufăraş într-un colţ şi niciodată foc. Lua masa cu Cosette şi totdeauna se afla pe masă o pîine neagră pentru el. Cînd o tocmise pe Toussaint, îi spusese : „Domnişoara e stăpîna casei". „Şi dumneata, domnule ?" întrebase Toussaint **uluită. „Eu** sînt mai mult decît stăpînul, eu sînt tatăl."

Cosette învăţase gospodăria la mănăstire şi ea ţinea socotelile cheltuielilor lor foarte modeste. In fiecare zi Jean Valjean o lua pe Cosette de braţ şi o scotea la plimbare. O ducea în Luxembourg, pe aleile cele mai puţin umblate, şi în toate duminicile la liturghie la Saint-Jacques-du-Haut-Pas, pentru că era foarte departe. Mahalaua era foarte săracă, el dădea mult de pomană şi toţi nenorociţii îl înconjurau la biserică ; aşa se făcuse

că primise scrisoarea lui Thenardier : *„Domnului prea-milostiv de la biserica Saint-J'acques-du-H'aut-Pas."* O ducea bucuros pe Cosette la săraci şi la bolnavi. Nici un străin nu intra în casa din strada Plumet. Toussaint făcea tîrguielile, Jean Valjean se ducea să-şi umple singur găleata la o gură de apă din apropiere, de pe bulevard. Lemnele şi vinul se puneau într-un fel de hrubă, jumătate sub pămînt, cu pereţii interiori de sttncă, alături de poarta dinspre strada Babylone, care îi servise odinioară de grotă domnului preşedinte, pentru că pe vremea „nebuniilor" şi a „căsuţelor"[1] nu se putea dragoste fără grotă.

In poarta secretă din strada Babylone se afla o cutie pentru gazete şi scrisori. Dar cum cei trei locuitori ai pavilionului din strada Plumet nu primeau nici ziare, nici scrisori, cutia, pe vremuri mijlocitoarea şi duhovnicul unui magistrat-fante, nu mai folosea decît la primirea avizurilor perceptorului şi a ordinelor de chemare la gardă. Pentru că domnul Fauchelevent, rentier, făcea parte din garda naţională. Nu putuse scăpa de reţeaua deasă a recensămîntului din 1831. Informaţiile municipale luate în acea epocă se opriseră în faţa mănăstirii Petit-Picpus, nor sfînt şi de nepătruns, din care Jean Valjean ieşise cucernic în ochii primăriei şi prin urmare vrednic de a face parte din gardă.

De trei-patru ori pe an, Jean Valjean îşi îmbrăca uniforma şi făcea de strajă, de altfel, cu plăcere. Era pentru el o deghizare corectă, care îl amesteca cu toată lumea, dar îl lăsa singuratic. Jean Valjean împlinise şaizeci de ani, vîrstă la care ar fi putut fi scutit legal, dar nu părea mai bătrîn de cincizeci. De altfel, nu avea nici o poftă să se sustragă ordinelor sergentului-major şi să-i facă necazuri contelui de Lobau[2]. Nu avea stare civilă, îşi

[1] *Folies ei petites maisons* — căsuţe de ţară clădite de aristocraţii din timpul ultimilor Ludovici, înainte de revoluţie, pentru petreceri.

[2] Georges Mouton, mareşal-conte de Lobau, **unul** din generalii lui Napoleon I, deveniţi colaboratori ai lui Ludovic-Filip. Sub monarhia din iulie a deţinut un comandament superior în garda naţională, pa văza burgheziei în contra muncitorimii pariziene, şi a organizat **înnăbu-**şirea insurecţiei populare din iunie 1832, evocată de Victor Hugo.

ascundea numele, îşi ascundea identitatea, îşi ascundea virsta, ascundea tot. Dar, cum am mai spus-o, făcea parte cu bunăvoinţă din garda naţională. Nu avea altă ambiţie decît să semene cu oricare alt contribuabil. Omul acesta avea un ideal : să fie sufleteşte un înger şi între oameni un burghez oarecare.

Să notăm totuşi un amănunt. Cînd ieşea la plimbare cu Cosette, Jean Valjean se îmbrăca aşa cum am văzut şi părea un ofiţer la pensie. Cînd ieşea singur, mai totdeauna seara, purta o haină şi nişte pantaloni de lucrător şi-şi trăgea şapca pînă peste ochi. Era la mijloc prevedere sau umilinţă ? Amîndouă deodată. Cosette era deprinsă cu latura enigmatică a vieţii ei şi nici nu mai băga de seamă ciudăţeniile tatălui său. Toussaint îl iubea şi-l respecta pe Jean Valjean, şi tot ce făcea el i se părea bine. Intr-o zi, măcelarul, care-l zărise pe Jean Valjean, îi spuse : „E un caraghios !" Ea îi răspunse : „E un sf-sfînt !"

Şi Jean Valjean, şi Cosette, şi Toussaint intrau şi ieşeau totdeauna prin poarta din strada Babylone. Era greu să ghiceşti că locuiau în strada Plumet dacă nu-i zăreai prin grilajul grădinii. Grilajul acesta era veşnic închis. Jean Valjean nu îngrijea grădina, anume ca să nu atragă atenţia.

Poate că aici se înşela.

III

FOLIIS AC FRONDIBUS [1]

Grădina asta, lăsată în paragină de aproape o jumătate de veac, era neobişnuită şi fermecătoare. Acum patruzeci de ani trecătorii se opreau în stradă ca s-o privească, fără să bănuiască tainele care se ascundeau sub desişurile ei verzi şi proaspete. Visătorii din acea vreme îşi lăsau privirea şi gîndul să pătrundă cu îndrăz-

---

[1] Printre foi şi frunze (în original în limba latină).

nealǎ printre gratiile strǎvechi de fier ale porţii închise cu lacǎt, rǎsucitǎ, strîmbǎ, prinsǎ între doi stîlpi de piatrǎ, verzi de muşchi, încoronatǎ în chip ciudat cu un fronton de arabescuri nedesluşite.

Intr-un colţ se afla o bancǎ de piatrǎ, pe alocuri cîteva statui cuprinse de mucegai, cîteva bolţi pǎrǎginite care putrezeau lîngǎ zid. Nu mai erau alei şi straturi. Pretutindeni, bǎlǎrii. Se sfîrşise cu grǎdinǎritul şi se reîntorsese natura. Buruienile nǎpǎdeau peste tot, bucurie nemǎrginitǎ pentru o biatǎ palmǎ de pǎmînt. Mixandrele înflorite erau o sǎrbǎtoare. In grǎdina asta nimic nu oprea în loc strǎdania sfîntǎ a lucrurilor cǎtre viaţǎ. Creşterea paradisiacǎ era la ea acasǎ. Copacii se aplecaserǎ spre mǎrǎcini, mǎrǎcinii se ridicaserǎ spre copaci, plantele se cǎţǎraserǎ, ramurile se înclinaserǎ, tot ceea ce se tîrǎşte pe pǎmînt se întâlnise cu ceea ce creşte în aer ; ceea ce fluturǎ în vînt se aplecase spre ceea ce şerpuie în muşchi. Trunchiurile, ramurile, frunzele, fibrele, tufele, cîrceii, curpenii, spinii se împletiserǎ, amestecaţi, cununaţi, contopiţi. Vegetaţia, într-o îmbrǎţişare strînsǎ şi adîncǎ, celebrase şi împlinise acolo, sub ochiul mulţumit al creatorului, pe întinderea aceea de aproape un pogon, misterul sfînt al frǎţiei, simbol al frǎţiei omeneşti. Grǎdina nu mai era o grǎdinǎ, era un desiş uriaş, adicǎ ceva de nepǎtruns ca o pǎdure, populat ca un oraş, fremǎtǎtor ca un cuib, umbros ca o catedralǎ, înmiresmat ca un buchet, singuratic ca un mormînt, viu ca mulţimea.

In Floreal' tufişul acesta uriaş, slobod în dosul grilajului, între cele patru ziduri ale lui, intra în frǎmîn-tarea ascunsǎ a germinaţiei universale, tresǎrea la rǎsǎritul soarelui aproape ca o vietate care aspirǎ efluviile dragostei cosmice şi simte cum se urcǎ şi clocoteşte seva primǎverii ; îşi scuturǎ în vînt coama verde, minunatǎ, semǎnînd pe pǎmîntul jilav, pe statuile roase, pe terasa nǎruitǎ a pavilionului şi pînǎ şi pe pavajul strǎzii pustii

---

[1] Luna a opta (de la 20 aprilie la 19 mai) în calendarul republican.

stele de flori, perle de rouă, rodnicie, frumuseţe, viaţă, bucurie, miresme.

In miezul zilei se ascundeau în el mii de fluturi albi, şi priveliştea acestui vîrtej de fulgi în umbră, a acestei zăpezi vii a verii era dumnezeiască. Acolo, în umbra veselă a verdeţii, o mulţime de voci nevinovate îi vorbeau sufletului în şoaptă şi tot ce uita să spună ciripitul întregea zumzetul. Seara, un abur de visare se desprindea din grădină şi o învăluia. O acoperea un giulgiu de ceaţă, o tristeţe calmă, cerească. Mirosul îmbătător al caprifoiului şi al volburei se înălţa de pretutindeni, ca o otravă dulce şi pătrunzătoare. Se auzea ultima chemare a scorţărelului şi a codobaturii, care adormeau în rămuriş. Se simţea intimitatea sfîntă dintre pasăre şi copac. Ziua, aripile înveselesc frunzele, noaptea, frunzele ocrotesc aripile.

Iarna desişul era negru, ud, zbîrlit, tremurător şi lăsa puţin să se zărească casa. în locul florilor pe ramuri şi al stropilor de rouă pe flori, se vedeau panglicile de argint ale melcilor fără casă pe covorul rece şi des al **frunzelor** galbene. Dar, oricum, sub orice înfăţişare, în orice anotimp, primăvara, iarna, vara, toamna, ungherul acesta **era** plin de melancolie, contemplaţie, singurătate, libertate, absenţa omului, prezenţa Iui dumnezeu. Vechiul gard de fier ruginit părea că spune : „Grădina asta e a mea".

Străzile Parisului în zadar o înconjurau, palatele minunate şi clasice din strada Varennes în zadar erau la doi paşi, Domul Invalizilor alături, Camera deputaţilor nu prea departe ; trăsurile de gală de pe strada Bour-gogne şi de pe strada Saint-Dominique în zadar se plimbau luxoase, în vecinătate, omnibusele galbene, cafenii, albe, roşii în zadar se încrucişau mult şi bine la răscrucea apropiată — pustiul domnea în strada Plumet. Moartea foştilor proprietari, o revoluţie care trecuse, prăbuşirea vechilor averi, delăsarea, uitarea, patruzeci de ani de părăsire şi de pustietate fuseseră de ajuns pentru a aduce din nou în acest loc norocos feriga, cucuta, lumînărica, coada şoricelului, degetariţa, ierburile înalte,

plantele mari, creţe, cu frunze late, de pînză, de un verde-deschis, şopîrlcle, cărăbuşii, gîzele neliniştite şi iuţi ; pentru a scoate din adîncurile pămîntului, între aceste patru ziduri, nu ştiu ce măreţie sălbatică şi apriga, şi pentru ca natura, care răstoarnă planurile mărunte ale omului şi se răspîndeşte întotdeauna întreagă acolo unde biruieşte, în furnică şi în vultur, să se dezlănţuie în grădiniţa asta din Paris, cu tot atîta putere şi măreţie ca într-o pădure virgină din Lumea Nouă.

Nimic nu e neînsemnat. Oricine se Iasă pătruns de influenţa adîncă a naturii o ştie. Cu toate că filozofiei nu i-e dată nici o mulţumire absolută, că nu poate mărgini cauza aşa cum nu poate limita efectul, visătorul cade totuşi în extazuri nemărginite din pricina acestor descoperiri de forţe care ajung la unitate.

Totul lucrează la tot.

Algebra se aplică la nori ; iradiaţiile stelelor îi sînt de folos trandafirului. Nici un gînditor n-ar îndrăzni să spună că mireasma răsurii e de prisos constelaţiilor. Cine poate calcula traiectoria unei molecule ? Ştim noi dacă plăsmuirea lumilor nu e determinată de căderea firelor de nisip ? Cine cunoaşte fluxul şi refluxul reciproc al infinitului mare şi al infinitului mic, răsunetul cauzelor în abisul fiinţei şi noianului creaţiunii ? Şi un vierme are importanţa lui. Ceea ce e mare e mic, ceea ce e mic e mare. In necesitate totul e în echilibru. Inspăimîntă-toare viziune pentru spirit ! Intre fiinţe şi lucruri există relaţii care ţin de miracol. Nu te poţi pierde în acest tot nemărginit care porneşte de la soare şi ajunge la gîză. Avem nevoie unii de alţii. Lumina nu duce în azur miresmele pământeşti fără să ştie ce face cu ele. Noaptea împarte esenţe stelare florilor adormite. Toate păsările care zboară au legat de gheruţe firul infinitului. Germinaţia se complică cu naşterea unui meteor şi lovitura de cioc a rîndunicii care sparge oul ; ea determină în acelaşi timp naşterea unei rime şi venirea pe lume a lui Socrate.

Microscopul începe acolo unde sfîrşeşte telescopul. Care din două vede mai departe ? Alegeţi! Mucegaiul e

o pleiadă de flori. O nebuloasă e un furnicar de stele. In problemele spiritului, ca şi în fenomenele materiei, acelaşi amestec tulbure, chiar mai grozav. Elementele şi principiile se amestecă, se contopesc, se cunună, se înmulţesc unele prin altele, ca să împingă lumea materială şi lumea morală spre aceeaşi lumină. Fenomenul e veşnic aplecat asupra lui însuşi. In vastele schimbări cosmice viaţa universală circulă pretutindeni în cantităţi necunoscute, rostogolind totul în misterul nevăzut al efluviilor, folosind tot, nepierzînd visul nici unui somn, semănînd ici o mică vietate, fărimiţînd acolo un astru, oscilînd şi şerpuind, făcînd din lumină o putere şi din gîndire un element, risipită şi indivizibilă, dizolvînd tot, afară de acest punct geometric : eul ; aducînd totul la sufletul-atom, înflorind totul în dumnezeu, împletind toate activităţile, de la cea mai înaltă pînă la cea mai neînsemnată, în obscuritatea unui mecanism ameţitor, le-gînd zborul unei gîze de mişcarea pămîntului, sub-ordonînd — cine ştie ? poate că numai prin identitatea legii — evoluţia cometei pe firmament rotirii infuzorului într-o picătură de apă. Maşină alcătuită din spirit. Angrenaj uriaş, al cărui prim motor e musculiţa şi ultimă roată e zodiacul !

IV

GRATIILE SE SCHIMBA

Părea că grădina aceasta, creată odinioară ca să ascundă taine deocheate, se schimbase şi devenise potrivită pentru a ascunde taine fără de prihană. Nu mai avea nici bolţi de verdeaţă, nici pajişti, nici umbrare, nici grote. Avea o minunată întunecime despletită, care cădea ca un val de pretutindeni. Paphos [1] se făcuse rai. Un fel de remuşcare însănătoşise ascunzişul acesta. Această buchetieră îşi oferea florile sufletului. Această grădină

[1] Oraş din Cipru, celebru In ,antichitate pentru cultul lui **V*pui,** zeiţa iubirii.

cochetă, pe vremuri compromisă, reintrase în feciorie şi pudoare. Un preşedinte asistat de im grădinar, un omuleţ care credea că-l continuă pe Lamoignon şi alt omuleţ care credea că-l continuă pe Lendtre ' o schimonosiseră, o tunseseră, o suciseră, o împopoţonaseră, o pregătiseră pentru galanterie ; natura şi-o luase înapoi, o umpluse de umbră, o rînduise pentru dragoste.

In singurătatea aceasta se afla şi o inimă care era în aşteptare. Dragostea n-avea decît să se arate. Se afla acolo un templu de verdeaţă, de ierburi, de muşchi, de suspine, de păsărele, de întunecimi moi, de ramuri clătinate şi un suflet alcătuit din blîndeţe, din credinţă, din nevinovăţie, din nădejde, din aspiraţii şi iluzii.

Cînd Cosette ieşise din mănăstire era încă o copilă. Trecuse puţin peste paisprezece ani şi era la „vîrsta ingrată". Am mai spus-o; în afară de ochi, părea mai curînd urîtă decît drăguţă. Nu avea nici o trăsătură urîtă, dar era **stîngace,** slabă, sfioasă şi cutezătoare în acelaşi timp, în sfîrşit, o fetiţă măricică.

Educaţia ei era sfîrşită. Adică o învăţaseră religia, mai cu seama cucernicia. Apoi „istoria", adică ceea ce se numea aşa la mănăstire, geografia, gramatica, partici-piile, regii Franţei, puţină muzică, să deseneze un chip etc, dar despre celelalte lucruri nu ştia nimic, ceea ce era un farmec şi o primejdie. Sufletul unei fete tinere nu trebuie lăsat neştiutor. Mai tîrziu se nasc în el imagini prea **vii** şi prea neaşteptate, ca într-o odaie întunecoasă. El trebuie să fie luminat pe încetul, cu discreţie, mai curînd cu reflexul realităţii decît cu strălucirea ei directă şi tare. Penumbră utilă, gingaşă dar severă, care risipeşte temerile copilăreşti şi împiedică prăbuşirile. Numai instinctul matern, intuiţie minunată în care intră amintirile fecioarei şi experienţa femeii, ştie cum şi cu ce mijloace să alunge treptat această penumbră. Nimic nu înlocuieşte acest instinct. Toate călugăriţele din lume

[1] Guillaume de Lamoignon a fost, sub Ludovic al XlV-Iea, prim-preşedinte al parlamentului din Paris, curtea de justiţie cea mai înaltă a regatului. Arhitectul peisagist Lenftlre a desenat, între altele, planul parcului castelului din **Versailles,**

nu fac cit o mamă cînd e vorba de călăuzirea sufletului unei fete tinere.

Cosette n-avusese mamă. N-avusese deeît multe mame, la plural.

Iar Jean Valjean, putea el să aibă oricîtă dragoste şi oricîtă grijă, nu era decît un om bătrîn care nu ştia nimic.

Şi cîtă ştiinţă trebuie ca să poţi lupta împotriva acestei mari neştiinţe care se numeşte nevinovăţie, în opera de educaţie, în îndeletnicirea asta grea care e pregătirea femeii pentru viaţă !

Mănăstirea pregăteşte o fată pentru patimă mai mult decît orice pe lume. Ea sileşte gîndurile să se întoarcă spre necunoscut. Inima adunată în ea însăşi se adînceşte, neputîndu-se revărsa, nici cheltui ; de aci pornesc viziunile, presupunerile, bănuielile, romanele schiţate, aventurile dorite, plăsmuirile, clădirile ridicate în întregime în bezna lăuntrică, unghere întunecate şi tainice în care patimile îşi găsesc numaidecît cuib, de cum au putut trece dincolo de gratii. Mănăstirea e o apăsare care ar trebui să dureze toată viaţa ca să poată învinge inima omenească.

Ieşind din mănăstire, Cosette nu putea da de nimic mai gingaş şi mai primejdios decît casa din strada Plumet. Era o continuare a singurătăţii, îmbinată cu începutul libertăţii. O grădină închisă, dar o natură puternică, bogată, voluptuoasă şi miresmată. Aceleaşi vise ca la mănăstire, dar posibilitatea de a zări bărbaţi tineri. Tot gratii, dar înspre stradă.

Şi cu toate astea, o mai spunem o dată, cînd Cosette ajunse aici era încă un copil. Jean Valjean îi dărui grădina asta părăsită. „Fă ce vrei cu ea 1" îi spunea el. Cosette se bucura. Răscolea toate tufişurile şi toate pietrele, ca să caute gîze. Aşteptînd să viseze, se juca. Ii plăcea grădina din pricina gîngăniilor care furnicau în iarbă, sub picioarele ei, aşteptînd s-o iubească pentru stelele pe care avea să le vadă printre ramuri, deasupra capului.

Şl apoi îl iubea pe taică-său, adică pe Jean Vaijeari, din tot sufletul, cu o patimă naivă, filială, care făcea ca bătrinul să-i fie un tovarăş dorit şi fermecător. Ne aducem aminte că domnul Madeleine citea mult. Jean Valjean continuase. Ajunsese să vorbească frumos. Avea bogăţia tainică şi elocvenţa unei inteligenţe umile şi adevărate, care s-a cultivat singură. Ii rămăsese doar atîta asprime cît era nevoie ca să nu fi e de o bunătate nesărată. Era un spirit aspru şi o inimă blajină. Cînd se plimbau singuri prin Luxembourg, îi lămurea îndelung toate lucrurile, aducîndu-şi aminte tot ce citise, tot ce suferise. Cosette îl asculta şi ochii ei rătăceau pierduţi.

Gîndurile Cosettei se mulţumeau cu acest om simplu, aşa cum jocurile ei se mulţumeau cu grădina asta sălbatică. După ce alergase destul după fluturi, venea la el abia răsuflînd şi-i spunea : „Vai, cît am fugit!" El o săruta pe frunte.

Cosette îl adora. Se ţinea toată ziua de el. Fericirea era acolo unde era Jean Valjean. Pentru că Jean Valjean nu locuia nici în pavilion, nici în grădină, ei îi plăcea mai mult în curtea pietruită din dosul casei decît între flori, în odăiţa cu scaune de paie decît în marele salon tapisat, plin de fotolii moi. Jean Valjean îi spunea cîte-odată, zîmbind, fericit că fusese deranjat : „Dar du-te la tine acasă ! Lasă-mă puţin singur !"

Ea îl mustra drăgăstos, cu mustrări din acelea atît de înduioşătoare cînd pornesc de la o fi ică :

— Tată, mi-e frig la dumneata. De ce nu pui aici un
covor şi o sobă ?

— Fetiţă dragă, pe lume sînt atîţia oameni care me
rită mai mult decît mine şi n-au nici măcar un acoperiş
deasupra capului !

— Atunci eu de ce am foc şi tot ce trebuie ?

— Pentru că eşti femeie şi copil.

— Ei şi ? Bărbaţilor trebuie să le fie frig şi s-o ducă
prost ?

— Unora dintre ei.

— Bine, atunci arn să vin aici atît de des, încît va
trebui să faci foc.

Şi-i mai spunea :

— Tată, de ce mănînci pline atît de rea ?

— Uite-aşa, fetiţo !

— Atunci, dacă mănînci dumneata, am să mănînc şi eu.

Şi Jean Valjean mînca pîine albă, ca să nu mănînce
Cosette pîine neagră.

Cosette îşi aducea aminte foarte tulbure de copilăria ei. Se ruga seara şi dimineaţa pentru mama ei, pe care n-o cunoscuse. Soţii Thenardier îi rămăseseră în minte ca două Mde arătări de vis. îşi aducea aminte că fusese ,,într-o zi, noaptea", să aducă apă dintr-o pădure. Credea că asta se petrecuse foarte departe de Paris. I se părea că-şi începuse viata în fundul unei prăpăstii şi că Jean Valjean o scosese din ea. Copilăria ei îi părea un timp în care fusese înconjurată de urechelniţe, de păianjeni şi de şerpi. Seara, cînd se gîndea la toate astea înainte de-a adormi, cum nu prea era sigură că Jean Valjean îi era tată, îşi închipuia că sufletul maică-si trecuse în omul acesta şi venise să trăiască lîngă ea.

Cînd Jean Valjean se odihnea, ea îşi lipea obrazul de capul lui alb şi lăcrima încet, spunîndu-şi : „Omul acesta e poate mama mea !"

Cosette, oricît ar fi de ciudat s-o spunem, în nevinovăţia ei de fată crescută la mănăstire (virginitatea, de altfel, nu poate înţelege în nici un chip maternitatea), începuse să creadă că poate nici n-avusese mamă. Nici nu cunoştea numele acestei mame. Jean Valjean tăcea de cîte ori îl întreba cum o chemase pe mama ei. Dacă ÎI întreba de două ori, zîmbea. O dată fata stărui, zîmbetul se sfîrşi într-o lacrimă.

Tăcerea lui Jean Valjean o cufundă în întuneric pe Fantine.

O făcea din prudenjă ? Din respect ? Din teama de a încredinţa acest nume unei amintiri străine ?

Cît timp Cosette fusese mică, Jean Valjean îi vorbise bucuros despre maică-sa. Cînd crescu, îi fu peste puteri. I se părea că nu mai avea curajul. Din pricina Cosettei ? Din pricina Fantinei ? Simţea o teamă pioasă la gîndul că ar putea să strecoare umbra aceasta în gîndurile Co-

settei şi să amestece moarta, ca pe un al treilea, în soarta lor. Cu cit îi era mai sfîntă această umbră, cu atît îi era mai frica de ea. Se gîndea la Fantine şi se simţea copleşit de tăcere. *Zărea* parcă în întuneric ceva care semăna cu un deget ridicat la buze. Toată pudoarea pe care o avusese Fantine şi care în timpul vieţii o părăsise cu violenţă se întorsese oare după moarte s-o învăluie, să vegheze, răzvrătită asupra liniştii acestei moarte şi s-o păzească aprig în mormîntul ei ? Ii simţea oare şi Jean Valjean apăsarea fără să-şi dea seama ? Noi, care credem în moarte, mu sîntem dintre cei care înlătura această explicaţie plină de taine. De aici venea imposibilitatea de a rosti acest nume, Fantine, chiar pentru Cosette. Intr-o zi Cosette spuse :

— Tată, astă-noapte am văzut-o pe mama în vis. Avea
două aripi mari. In viaţă mama trebuie să fi fost aproape
o sfîntă.

— Prin suffinţă, răspunse Jean Valjean.

De altfel, Jean Valjean era fericit.

Cînd Cosette ieşea cu el, se rezema de braţul lui mîndră, fericită, cu inima plină de pace. Jean Valjean simţea că se topeşte de bucurie în faţa acestor dovezi de dragoste care îl cuprindea numai pe el şi care nu mai avea nevoie de altceva. Bietul om tresărea, năpădit de o fericire îngerească. îşi spunea, îmbătat, că va ţine aşa toată viaţa. Se gîndea că nu suferise destul ca să merite o fericire atît de minunată şi-i mulţumea lui dumnezeu în adîncul sufletului că îngăduise să fie iubit aşa, el, păcătosul, de această făptură nevinovată.

TRANDAFIRUL IŞI DA SEAMA CE E O ARMA DE LUPTA

Intr-o zi Cosette se uită din întîmplare în oglindă şi-şi spuse : „Ia te uită !" I se părea că e aproape frumoasă. Se tulbură în chip ciudat. Pînă atunci nu se gîndise niciodată la chipul ei. Se vedea în oglindă, dar nu se privea.

I se spusese adesea că e urîtă. Numai Jean Valjean zicea încetişor : „Ba nu 1 Nu !" Oricum, Cosette se socotise totdeauna urîtă şi crescuse cu ideea asta, cu resemnarea uşuratică a copilăriei. Şi iată că deodată oglinda îi spunea ca şi Jean Valjean : „Ba nu !" Nu putu dormi noaptea. „Dacă aş fi frumoasă ? se gîndea ea. Ce nostim ar fi să fiu frumoasă I" îşi aducea aminte de unele dintre colegele ei, despre a căror frumuseţe se vorbea în mănăstire, şi-şi spunea : „Cum ? Aş fi şi eu ca domnişoara cutare !"

A doua zi se privi iar, nu din întîmplare, şi se îndoi : „Unde-mi erau minţile ? Nu, sînt urîtă !" Dormise prost, avea cearcăne la ochi şi era palidă. Nu se bucurase prea mult în ajun, oînd se crezuse frumoasă, dar se întrista acum, cînd nu mai putea crede. Nu se mai privi de loc, şi timp de cincisprezece zile încercă să se pieptene cu spatele la oglindă.

Seara, după cină, broda de obicei în jalon sau cosea la vreun lucru aşa cum învăţase la mănăstire, şi Jean Valjean citea lîngă ea. O dată ridică ochii de pe lucru şi o surprinse tare mult neliniştea cu care o privea tatăl ei.

Altă dată, pe stradă, i se păru că cineva pe care nu-I vedea spusese în spatele ei : „Frumuşică femeie, dar prost îmbrăcată". „Ei — se gîndise ea — nu-i vorba de mine, eu sînt bine îmbrăcată şi urîtă." Purta pe atunci pălărie de pluş şi rochie de lînă.

Intr-o zi, în sfîrşit, pe cînd se afla în grădină, o auzi pe bătrîna Toussaint spunînd : „Domnule, aţi băgat de seamă ce frumoasă se face domnişoara ?" Cosette nu auzi ce răspunsese taică-său, dar cuvintele bătrînei o zguduiră. Fugi din grădină, se sui în odaia ei, alergă la oglindă, după ce nu se mai privise de trei luni, şi scoase un strigăt. Rămăsese uluită de ea însăşi.

Era frumoasă şi gingaşă. Nu se putea reţine să nu fie de părerea Iui Toussaint şi a oglinzii. Trupul i se împli-n'se, pielea i se albise, părul căpătase luciu, o strălucire necunoscută se aprinsese în ochii ei albaştri... Conştiinţa frumuseţii sale îi apăru întreagă într-o clipă, ca o lumină

31 - Mizerabilii", voi. II

mare care se revarsă. **Ceilalţi** îşi dăduseră seama, Tous-saint o spusese ; fără îndoială că trecătorul se referise la ea. Coborî iar în grădină, crezîndu-se regină, părîn-du-i-se că păsările cînta cu toate că era iarnă, că cerul era aurit, că soarele strălucea în copaci, florile în tufişuri. Era tulburată, nebună, pierdută într-o încîntare fără margini.

Jean Valjean simţea şi el o strîngere de inimă adîncă şi nelămurită.

In adevăr, contempla şi el, cu spaimă, de cîtva timp, frumuseţea asta care se ivea tot mai strălucitoare pe chipul dulce al Cosettei. Zoni zîmbitoare pentru toţi, triste pentru el.

Cosette se făcuse frumoasă cu mult înainte de a-şi da seama. Dar lumina asta neaşteptată, care se înălţa încet şi învăluia treptat întreaga făptură a fetei, rănise încă din prima zi pleoapele întunecate ale lui Jean Valjean. Simţi că se petrece o schimbare în viaţa lui fericită, atît de fericită, încît se temea să se urnească din loc, ca să nu strice această fericire. Omul acesta, care trecuse prin toate suferinţele, care sîngera încă zdrobit de destinul sau, care fusese aproape rău şi ajunsese aproape sfînt, care, după ce tîrîse lanţul în ocnă, tîra acum lanţul nevăzut dar apăsător al unei ticăloşii nedesluşite, omul acesta, pe care legea îl urmărea 'încă şi care putea în fiecare clipă să fie prins şi azvîrlit din umbra virtuţii lui în lumina crudă a dispreţului public, omul acesta primea tot, ierta tot, îngăduia tot, binecuvînta tot, îndura tot şi nu cerea providenţei, oamenilor, legii, societăţii, naturii, lumii decît un singur lucru : dragostea Cosettei !

Să-l iubească mereu ! Dumnezeu să nu împiedice sufletul acestui copil să vină către el, să rămînă al lui. In dragostea Cosettei găsea vindecare, odihnă, pace, mulţumire, răsplată şi triumf. Era iubit de Cosette şi-i era de ajuns, nu cerea mai mult. Dacă ar fi fost întrebat : „Mai vrei ceva ?" ar fi răspuns : **„Nu".** Dacă dumnezeu i-ar fi spus; „Vrei cerul ?" ar fi răspuns : **„M-aş** simţi în pagubă".

Tot ceea ce atingea, fie şi la suprafaţă, această stare de lucruri îl făcea să tremure, ca un început de schimbare. Nu ştiuse niciodată bine ce înseamnă frumuseţea unei femei. Pricepea din instinct că trebuie să fie ceva grozav.

Privea spăimîntat, din adîncurile urîţeniei lui, ale bătrîneţii, ale nefericirii, ale singurătăţii silite, ale umilinţei lui, spre această frumuseţe care creştea lîngă el din ce în ce mai frumoasă şi biruitoare, pe fruntea nevinovată şi de temut a fetei.

îşi spunea : ,,E atît de frumoasă ! Ce-am să mă fac ?"

In asta se cuprindea toată deosebirea între dragostea lui şi dragostea unei mame. O mamă ar fi văzut cu bucurie ceea ce el vedea cu spaimă.

Primele simptome se iviră fără întîrziere.

A doua zi după ce Cosette îşi spusese : „Fără îndoială că sînt frumoasă" începu să se gîndească la îmbrăcăminte, îşi aduse aminte de cuvintele trecătorului : „Frumoasă, dar prost îmbrăcată" — glas de oracol care trecuse pe lîngă ea şi se stinsese, după ce lăsase în inima ei unul dintre cei doi germeni care umplu mai tîrziu întreaga fiinţă a femeii : cochetăria. Celălalt e dragostea.

In clipa în care se ştiu frumoasă, sufletul de femeie se deşteptă în ea. începu să urască rochia de lînă şi să se ruşineze de pălăria de pluş. Taică-său nu-i refuzase niciodată nimic. învăţă numaidecît toată arta unei pălării, a unei rochii, a măntăluţei, a pantofilor, a mînecu-ţelor, a stofei care se potriveşte, a culorii care stă bine, această artă care face din femeia *pariziană* ceva atît de fermecător, atît de adînc şi de primejdios. Expresia „e o femeie îmbătătoare" a fost născocită pentru pari-zience.

In mai puţin de o lună, micuţa Cosette ajunse, în pustiul din strada Babylone, nu numai una din femeile cele mai drăguţe, ceea ce nu e puţin, ci dintre cele mai bine îmbrăcate din Paris, ceea ce e mult mai mult. Ar fi vrut să-l mai întîlnească pe trecătorul acela, ca să vadă ce avea să mai spună, ca „să-i arate ea lui" ! Adevărul

e că era încîntătoare în totul şi ştia să deosebească de minune o pălărie de la *G6rard* de o pălărie de la *Herbaut.*

Jean Valjean privea cu spaimă dezastrul ăsta. El, care simţea că nu poate decît să se tîrască, cel mult sa meargă, vedea cum îi cresc aripi Cosettei.

De altfel, o femeie care s-ar fi uitat puţin la îmbrăcămintea Cosettei şi-ar fi dat seama că n-are mamă. Cosette nu lua în seamă anumite convenţii stabilite. O mamă, de pildă, i-ar fi spus că o fată tînără nu se îmbracă în damasc.

Prima dată cînd Cosette ieşi în rochie, cu pelerină de damasc negru şi cu pălărie de crep alb, îl luă de braţ pe Jean Valjean veselă, luminoasă, îmbujorată, mîndră, strălucitoare şi-l întrebă : „Tată, cum îţi par aşa ?" Jean Valjean răspunse cu un glas care părea amar de invidie : „încîntătoare !" La plimbare se purtă ca de obicei. Cînd se întoarseră acasă, o întrebă pe Cosette :

— N-ai să-ţi mai pui niciodată rochia şi pălăria... ştii
tu care ?

Asta se petrecea în odaia Cosettei. Cosette se întoarse spre cuierul din dulap, de care îşi agăţase boarfele ei de şcoală.

— Zdrenţele astea ? ! Tată, ce vrei să mai fac cu ele ?
Nu, nu mai pun grozăviile astea. Cu tichia asta pe cap
parcă sînt o nebună !

Jean Valjean oftă adînc.

Din clipa aceea băgă de seamă că aceeaşi Cosette, care altădată cerea totdeauna să rămînă acasă, spunînd: „Tată, mă simt mai bine aici cu tine", acum voia mereu să iasă la plimbare. „La ce foloseşte să ai o mutră drăguţă şi o îmbrăcăminte încîntătoare dacă nu le arăţi nimănui ?"

Mai băgă de seamă că pe Cosette n-o mai trăgea inima să vină în curticica din spatele casei. Acum stătea mai mult în grădină şi se plimba bucuros în faţa grilajului. Jean Valjean, posac, nici nu călca în grădină. Rămăsese în curtea din fund, ca şi dinele curţii.

Cosette, de cînd ştia că e frumoasă, pierdu graţia pe care o avea pe cînd n-o bănuia încă. E o graţie ferme-

cătoare, pentru că frumuseţea întărită de nevinovăţie e fără cusur şi nimic nu e mai gingaş decît o fiinţă nevinovată şi strălucitoare care păşeşte ţinîn.d în mînă cheia unui rai, fără s-o ştie. Dar graţia nevinovată pe care o pierdu fu înlocuită de un farmec gînditor şi grav. întreaga ei făptură, pătrunsă de bucuriile tinereţii, de nevinovăţie şi de frumuseţe, răspîndea o minunată melancolie.

In epoca aceea o văzu din nou Marius în Luxembourg, după o absenţă de şase luni.

VI

BĂTĂLIA ÎNCEPE

Cosette, în umbra în care trăia, era sortită, ca şi Marius, să se aprindă. Destinul, cu răbdarea sa tainică şi de neînlăturat, apropia una de alta aceste două făpturi încărcate şi dornice de furtunile clocotitoare ale patimii ; aceste două suflete care purtau dragoste aşa cum doi nori poartă trăsnetul şi care trebuiau să se întîlnească şi să se contopească într-o privire, ca norii într-un fulger.

In romanele de dragoste s-a vorbit atît de mult despre privire, încît a ajuns să fie dispreţuită. Azi abia mai îndrăzneşti să spui că doi oameni s-au iubit pentru că s-au privit. Şi totuşi aşa se iubesc oamenii, şi numai aşa. Ce rămîne nu e decît ceea ce rămîne. Nimic nu e mai adevărat decît ciocnirea dintre două suflete cînd schimbă această scînteie.

In clipa în care Cosette, fără să-şi dea seama, îi aruncă lui Marius acea privire care îl tulbură adînc, el nu bănui că şi privirea lui o tulburase pe Cosette.

Ii făcuse şi el acelaşi rău şi acelaşi bine.

Ea îl privea de mult şi îl cerceta, aşa cum văd şi cercetează fetele, uitîndu-se în altă parte. Marius o găsea încă pe Cosette urîtă, pe cînd Cosette îl şi socotea pe Marius frumos. Dar, pentru că n-o **lua** în seamă, băiatul aresta îi era indiferent. Totuşi, nu se putu opri să nu-şi

spună că avea păr frumos, ochi frumoşi, dinţi frumoşi, un glas frumos cînd îl auzea vorbind cu colegii lui, că se ţinea prost cînd umbla — dacă e vorba să-i găseşti neapărat un cusur — totuşi cu o anumită graţie, care era numai a lui, că nu părea prost, că toată făptura lui era aleasă, blajină, simplă şi mîndră, că, în sfîrşit, părea sărac, dar nu părea înfrînt.

In ziua în care ochii lor se întîlniră şi îşi spuseră deodată primele lucruri nelămurite şi de nerostit pe care le îngînă privirea, Cosette la început nu înţelese. Se întoarse gînditoare acasă, în strada Ouest, unde Jean Valjean venise, după obiceiul lui, să petreacă şase săp-tămîni. A doua zi, cînd se trezi, se gîndi la tînărul acela necunoscut, atîta timp nepăsător şi îngheţat, care părea că acum o ia în seamă şi nu i se păru de fel că această atenţie îi face plăcere. Mai curînd era puţin mînioasă pe omul acesta dispreţuitor şi frumos. Se răzvrătea împotriva lui. I se părea că avea să se răzbune în sfîrşit şi se bucura copilăreşte. Se ştia frumoasă şi simţea nelămurit că avea o armă. Femeile se joacă uneori cu frumuseţea lor, aşa cum se joacă copiii cu bricegele. Şi se rănesc cu ea.

Cititorul îşi aduce aminte de şovăielile lui Marius, de tulburarea lui, de temerile lui. Rămînea pe bancă şi nu se apropia. Asta o înciuda pe Cosette. I<ntr-o zi ea îi spuse lui Jean Valjean :

-— Tată, hai să ne plimbăm pînă colo.

Văzîmd că Marius nu venea spre ea, se duse ea la el. In asemenea împrejurări toate femeile se aseamănă cu Mahomet. Lucru ciudat, primul semn al iubirii adevărate la un bărbat tînăr e sfiala şi la o fată e îndrăzneala. E de mirare, şi totuşi nimic nu e mai firesc. Cele două sexe încearcă să se apropie şi îmbracă unul însuşirile celuilalt.

In ziua aceea privirea Cosettei îl înnebuni pe Marius, privirea lui Marius o tulbură pe Cosette. Marius se depărta plin de încredere, pe cînd Cosette se depărta neliniştită. Din ziua aceea se iubiră.

Cosette simţi, înainte de orice, o tristeţe nedesluşită şi adîncă. I se păru că sufletul i se întunecase într-o singură zi. Nu şi-l mai recunoştea. Albeaţa sufletului fetelor tinere seamănă cu zăpada, e făcută din răceală şi veselie. Se topeşte la soarele dragostei.

Cosette nu ştia ce e dragostea. Nu auzise niciodată rostindu-se acest cuvînt în înţelesul lui pămîntesc. Pe cărţile de muzică profană care intrau în mănăstire cu-vîntul *amor* fusese înlocuit cu *ulcior* şi *pridvor.* „Cele mari" încercau să dezlege ghicitorile : „Ah ! ce dulce e ulciorul !" sau „Pridvorul nu cunoaşte milă !" Cosette însă ieşise prea copil din mănăstire şi nu se ocupase prea mult de „pridvor". Nu ştia ce nume să dea la ceea ce simţea acum. Dar a nu cunoaşte numele bolii nu înseamnă a fi mai puţin bolnav.

Iubea cu şi mai multă patimă, pentru că iubea fără să-şi dea seama. Nu ştia dacă era bine sau rău, folositor sau primejdios, trebuincios sau vătămător, veşnic sau trecător, îngăduit sau oprit. Iubea. S-ar fi mirat dacă i s-ar fi spus : „Nu dormi ? Dar nu-i voie ! Nu mănînci ? Foarte rău ! Te înnăbuşi şi-ţi bate inima ? Nu trebuie 1 Te roşeşti şi te îngălbeneşti cînd un anumit domn îmbrăcat în negru se iveşte la capătul unei anumite alei verzi ? E îngrozitor I" N-ar fi priceput şi ar fi răspuns : „Cum să fiu eu vinovată de un lucru în care nu pot nimic şi pe care nu-l înţeleg ?"

Se întîmplase că dragostea care o întîmpinase era tocmai cea care se potrivea de minune cu starea ei sufletească. Era un fel de adoraţie de departe, o contemplare mută, o îndumnezeire a necunoscutului. Adolescenţa se ivea în faţa adolescenţei, visul nopţilor devenea roman şi rămînea vis, umbra dorită era în sfîrşit reală, făcută trup, încă fără nume, fără greş, fără pată, fără dorinţe şi fără cusur. Intr-un cuvînt, iubitul depărtat şi rămas în lumea idealului, o himeră care îmbrăcase o formă. Oricare altă întîlnire mai palpabilă şi mai apropiată ar fi înspăimîntat-o pe Cosette, aşa, pe jumătate cufundată cum era încă în ceţurile mănăstirii, care deformează totul. Avea, amestecate, toate temerile copilului şi toate

Spaimele călugăritei. Atmosfera mănăstirii, de care se îmbibase vreme de cinci ani, ieşea treptat din toată fiinţa ei şi făcea ca totul să pară nesigur în jurul ei. In starea asta nu-i trebuia un iubit, nici măcar un om care s-o iubească, ci o viziune. începu să-l adore pe Marius ca pe ceva fermecător, luminos, nefiresc.

Ii zîmbea fără ocol, pentru că nevinovăţia fără margini atinge cochetăria nemărginită.

Aştepta zilnic, cu nerăbdare, ora plimbării ; îl găsea pe Marius, se simţea nespus de fericită şi credea cu sinceritate că îşi mărturiseşte toate gîndurile, spunîndu-i lui Jean Valjean:

— Ce minunată grădină e Luxembourgul !

Marius şi Cosette erau învăluiţi în taină unul pentru celălalt. Nu-şi vorbeau, nu se salutau, nu se cunoşteau; se vedeau şi trăiau mulţumită faptului că se priveau, ca stelele din cer, despărţite de mii de leghe.

Aşa, Cosette devenea, încetul cu încetul, femeie şi înflorea, frumoasă şi îndrăgostită, cu conştiinţa frumuseţii ei şi cu neştiinţa dragostei. Şi pe deasupra şi cochetă, din nevinovăţie.

VII

O TRISTEŢE MAI ADINCA DECIT ALTA

Orice împrejurare îşi are instinctul ei. Bătrîna, veşnica mamă, natura, îl vestea pe tăcute pe Jean Valjean de prezenţa lui Marius. Jean Valjean tresărea în adîncul fiinţei sale. Nu vedea nimic, TIU ştia nimic şi, cu toate astea, cerceta cu atenţie încăpăţînată întunericul în care se afla, ca şi cum ar fi simţit că de o parte se năştea, de altă parte se năruia ceva. Marius, din instinct şi el, ocrotit de aceeaşi mamă, natura, făcea tot ce putea ca să se ascundă de tata. Totuşi, Jean Valjean îl zărea cîteodată. Purtările lui Marius nu mai erau fireşti. Avea anumite prudenţe suspecte şi îndrăzneli stîngace. Nu se mai apropia de ei ca odinioară. Se aşeza mai departe şi

rămînea in extaz. Avea o carte şi se prefăcea că citeşte. De ce se prefăcea ? Altădată venea cu hainele vechi, acum se îmbrăca întotdeauna cu hainele noi. Nu se putea spune chiar sigur că nu-şi încreţea părul, avea o privire ciudată, purta mănuşi. Pe scurt, Jean Valjean nu-l putea suferi.

Cosette nu lăsa să se ghicească nimic. Fără să-şi dea bine seama ce avea, simţea că era ceva care trebuia ascuns.

Jean Valjean găsea o potrivire între gustul pentru găteală, care îi venise Cosettei, şi hainele noi pe care şi le punea zilnic necunoscutul. Poate că era o întîmplare, sigur că era numai atît, dar era o întîmplare ameninţătoare.

Niciodată nu-i vorbise Cosettei despre necunoscutul acesta. Intr-o zi, însă, nu se mai putu stăpîni şi, cu deznădejdea tulbure a omului care încearcă să-şi măsoare adîncimea nenorocirii, îi spuse :

— Ce închipuit pare băiatul ăsta !

Cu un an înainte, Cosette, fetiţă nepăsătoare, ar fi răspuns : „Ba nu, e fermecător !" Peste zece ani, eu inima plină de dragoste pentru Marius, ar fi răspuns : „Ai dreptate ! E închipuit şi nesuferit!" În clipa aceea a vieţii şi a inimii ei, se mărgini să răspundă cu o linişte nemaipomenită :

— Băiatul ăsta ? ca şi cum l-ar fi văzut pentru prima
oară în viaţa ei.

„Sînt un nătărău ! se gîndi Jean Valjean. Nici nu-l băgase în seamă, şi eu i-l arăt."

O, naivitate a bătrînilor ! Adîncime a copiilor!

Mai este o lege a acestor ani fragezi, plini de suferinţă şi de grijă, a luptelor vii dintre prima iubire şi primele piedici : fata nu se lasă prinsă în nici o capcană, bărbatul cade în toate. Jean Valjean începuse o luptă surdă împotriva lui Marius, care, cu prostia sublimă a patimei şi a vîrstei lui, nu ghici. Jean Valjean îi întinse o mulţime de curse : schimbă ora, schimbă banca, îşi uită batista, veni singur la Luxembourg. Marius, cu ochii închişi, se prinse în toate cursele. Răspunse cu nevinovăţie : da,

la toate semnele de întrebare aşezate de Jean Valjean în calea lui. Cosette însă rămînea închisă în nepăsarea ei prefăcută şi în liniştea ei netulburată, aşa că Jean Valjean ajunse la această concluzie : nerodul ăsta e îndrăgostit nebun de Cosette şi ea nici nu ştie că el există.

Şi totuşi îi tremură dureros inima. Clipa în care Cosette avea să iubească putea suna orieînd. Nu încep oare toate prin nepăsare ?

O singură dată Cosette făcu o greşeală şi-l sperie. Se ridicase de pe banca pe care stătuseră trei ceasuri, ca să plece acasă, şi ea spuse : „Aşa de repede ?"

Jean Valjean nu întrerupse plimbările la Luxembourg, pentru că nu voia să facă nimic neobişnuit şi mai ales să atragă atenţia Cosettei, dar în timpul ceasurilor acelora atît de îneîntătoare pentru cei doi îndrăgostiţi, pe cînd Cosette îşi trimitea zîmbetul lui Marius, îmbătat, care nu rnai vedea altceva pe lume decît chipul ei iubit, Jean Valjean aţintea asupra lui nişte ochi seînteietori şi cumpliţi. El, care crezuse că nu mai e în stare de nici un sentiment duşmănos, avea clipe în care, dacă Marius era pe aproape, se credea din nou sălbatic şi crud şi simţea cum se deschid în el şi se răscoală, împotriva bărbatului acestuia, străfundurile sufletului lui în care sălăşluise pe vremuri atîta furie. I se părea că se căscau iar în el cratere necunoscute.

Cum ! Omul ăsta era mereu acolo ! Ce căuta ? Venea să se învîrtească, să adulmece, să cerceteze, să încerce ! Venea să spună : ,,Ei, şi de ce nu ?" Venea să dea tîrcoale în jurul vieţii lui, a lui Jean Valjean ! In jurul fericirii lui, ca s-o ia şi să fugă cu ea !

Jean Valjean adăuga : „Da, asta e ! Ce caută ? O aventură ! Ce vrea ? Un fleac de dragoste ! Un fleac ! Şi eu ! Cum ! Am fost mai întîi cel mai ticălos dintre oameni, pe urmă cel mai nenorocit, am trăit şaizeci de ani în-genuncheat, am suferit cît am putut suferi, am îmbătrînit fără să fi fost vreodată tînăr, am trăit fără familie, fără părinţi, fără prieteni, fără femeie, fără copii, mi-am lăsat sîngele pe toate pietrele, pe toţi spinii, peste tot locul, de-a lungul tuturor zidurilor ; am fost blînd, cu toate că

alţii au fost cu mine aspri, am fost bun, cu toate că au fost răi, m-am făcut, totuşi, om cinstit, m-am pocăit de tot răul pe care l-am făcut şi am iertat tot răul care mi s-a făcut, şi în clipa cînd sînt răsplătit, în clipa cînd s-a isprăvit, în clipa în care îmi ajung ţelul, cînd am ceea ce vreau şi e bine, e bun, l-am plătit, l-am cîştigat, totul se duce, piere, o pierd pe Cosette, îmi pierd viaţa, bucuria, sufletul, pentru că i-a venit pofta unui nătărău să se plimbe prin Luxembourg !"

Atunci ochii lui se umpleau de o limpezime lugubră, nemaipomenită. Nu mai era un om care se uită la alt om, un duşman care se uită la un duşman. Era un dulău care vede un hoţ.

Se ştie ce a urmat. Marius se purtă mai departe ca un om fără minte. într-o zi o urmări pe Cosette în strada Ouest. în alta vorbi cu portarul. Portarul vorbi şi el şi-i spuse lui Jean Valjean: „Domnule, cine-o fi tînărul acela curios care v-a căutat ?"

A doua zi Jean Valjean îi aruncă lui Marius privirea pe care acesta o observă în sfîrşit. Peste opt zile Jean Valjean se mută. Jură să nu mai pună niciodată piciorul nici în Luxembourg, nici în strada Ouest. Se întoarse în strada Plumet.

Cosette nu se plînse, nu spuse nimic, nu întrebă, nu încercă să afle care era pricina. Era în perioada în care te temi să nu fii ghicit şi să nu te trădezi. Jean Valjean nu avea experienţa acestor suferinţe, singurele fermecătoare şi singurele pe care nu le cunoscuse. Din pricina asta nu pricepu însemnătatea gravă a tăcerii Cosettei. Băgă de seamă numai că era tristă şi se întunecă şi el. Era, de o parte şi de alta, în luptă, aceeaşi lipsă de experienţă.

O dată făcu o încercare. O întrebă pe Cosette : — Vrei să mergem la Luxembourg ?

O rază lumină chipul pălit al Cosettei.

— Da, spuse ea.

Şi se duseră. Trecuseră trei luni. Marius nu mai venea. Marius nu era acolo.

A doua zi, Jean Valjean o întrebă pe Cosette :

•— Vrei să mergem la Luxembourg ?

Ea răspunse cu glasul plin de blîndeţe şi mîhnire :

— Nu.

Jean Valjean fu izbit de această mîhnire şi mîhnit de această blîndeţe.

Ce se petrecea în acest suflet atît de tînăr şi de pe acum atît de nepătruns ? Ce era pe cale să se împlinească în el ? Ce se întîmpla cu sufletul Cosettei ? Cîteodată, în loc să se culce, Jean Valjean rămînea cu capul în mîini, lîngă culcuşul lui, nopţi întregi, întrebîndu-se: „Ce se petrece în mintea Cosettei ?" şi se gîndea la lucrurile pe care le putea gîndi ea.

Ah, ce priviri dureroase îndrepta în clipele acelea către mănăstire, acea culme preacurată, acel lăcaş al îngerilor, acel gheţar inaccesibil al virtuţii ! Cum contempla cu o încîntare deznădăjduită acea grădină a mănăstirii, plină de flori necunoscute, de fecioare închise, unde toate miresmele şi toate sufletele suiau drept sp.re cer ! Cît iubea raiul acela, pierdut acum pentru totdeauna, din care ieşise de bunăvoie şi coborîse nebuneşte! Cît regreta abnegaţia şi nebunia de-a fi scos-o din nou în lume pe Cosette, el, biet erou al sacrificiului, zdrobit şi trîntit la pămînt de propriul Lui devotament! Cum îşi mai spunea : „Ce-am făcut ?"

Dar Cosette nu întrezărea nimic din toate acestea. Nici ursuzlîcul, nici asprimea. Jean Valjean avea totdeauna acelaşi chip senin şi bun. Purtarea lui era mai caldă şi mai părintească decît oricînd. Numai blîndeţea lui, şi mai adîncă, putea să fie un semn că e mai puţin vesel.

De altminteri, şi Cosette tînjea. Suferea de lipsa lui Marius, aşa cum se bucurase de prezenţa lui, în chip ciudat, fără să-şi dea seama. Cînd Jean Valjean n-o mai ducea la plimbările obişnuite, un instinct de femeie îi şoptise nelămurit în fundul inimii că nu trebuia să pară că ţine la Luxembourg şi că, dacă se arăta nepăsătoare, taică-său avea s-o mai ducă. Dar treceau zile, săptămîni, luni. Jean Valjean acceptase în tăcere consimţămîntul tăcut al Cosettei. Ei îi părea acum rău, dar era prea tîrziu. In ziua în care se întoarse la Luxembourg, Marius

nu mai efa acolo. Marius dispăruse deci ? Totul se isprăvise ? Ce putea să facă ? Avea să-l mai întîlnească vreodată ? Simţea că i se strînge inima, că nimic nu i-o mai poate înviora. Nu mai ştia dacă e iarnă sau vară, soare sau ploaie, dacă păsărelele cîntau, dacă era vremea daliilor sau <a părăluţelor, dacă Luxembourgul era mai încântător decît Tuileriile, dacă albiturile pe care le aducea spălătoreasă erau prea scrobite sau nu îndeajuns, dacă Toussaint făcuse bine sau rău „piaţa", şi rămînea covîrş'tă, pierdută, atentă la un singur gînd, cu ochii rătăciţi şi ficşi, ca atunci cînd priveşti în întuneric pata neagră şi adîncă în care s-a mistuit o vedenie.

Nici ea nu-l lăsa pe Jean Valjean să vadă nimic altceva decît că e palidă. II privea cu aceeaşi blândeţe.

Paloarea ei îl chinuia pe Jean Valjean. Cîteodată o întreba :

— Ce ai ?

Ea răspundea :

— N-am nimic. Şi, după o clipă de tăcere, ghicind că
şi el era trist, urma : Dar dumneata, tată, ai ceva ?

— Eu ? Nimic, spunea el.

Aceste două fiinţe, care se iubiseră numai una pe cealaltă cu o dragoste atît de mişcătoare şi care trăiseră atîta timp una pentru alta, sufereau acum alături una din pricina alteia, fără să şi-o spună, fără vrăjmăşie, zîmbind.

VIII

CĂTUŞELE

Cel mai nenorocit dintre ei doi era Jean Valjean. Tinereţea, chiar în mijlocul supărărilor, are totdeauna o lumină a ei.

Cîteodată Jean Valjean suferea atît, încît devenea copilăros. Durerea scoate întotdeauna la iveală latura copilăroasă din om. Simţea din ce în ce mai mult că o pierduse pe Cosette. Ar fi vrut să lupte, s-o reţină, să-i

trezească entuziasmul altfel, prin ceva neaşteptat, strălucitor. Aceste idei copilăreşti, cum am spus, şi în acelaşi timp senile îi dădură, prin chiar copilăria lor, o noţiune destul de justă despre influenţa pe care o au fireturile asupra imaginaţiei fetelor tinere. Văzuse odată trecând pe stradă, călare, un general în uniformă de gală, pe contele Coutard, comandantul Parisului. II invidie pe acest om împodobit cu aur. îşi spuse : „Ce fericire să poţi îmbrăca o uniformă ca asta, căci dacă m-ar vedea Cosette aşa, fără îndoială că ar fi uluită ; cînd aş trece de braţ cu ea, prin faţa Tuileriilor, soldaţii i-ar da onorul, şi asta ar fi destul pentru Cosette, nu i-ar mai zbura ochii după bărbaţi tineri."

Ceva neaşteptat şi zguduitor veni să se adauge gîndu-rilor lui triste.

In viaţa singuratică pe care o duceau de cînd locuiau în strada Plumet prinseseră un obicei : dimineaţa plecau la plimbare să vadă răsăritul soarelui, bucurie dulce, potrivită celor care părăsesc viaţa, ca şi celor care o încep.

Pentru cei care iubesc singurătatea, plimbările din zorii zilei sînt tot atît de plăcute ca şi cele de noapte ; cele din zori au însă ceva în plus : veselia naturii. Străzile sînt pustii şi păsările cîntă. Cosette, păsărică şi ea, se scula bucuros dis-de-dimineaţă. Pregăteau din ajun excursiile acestea. El le plănuia, ea le primea. Le rînduia minuţios, de parc-ar fi fost vorba de un complot; ieşeau înainte de ivirea zorilor. Cosette se bucura de fiecare amănunt. Tinereţii îi place tot ce e neobişnuit şi nevinovat.

Pe Jean Valjean îl atrăgeau, după cum se ştie, plimbările prin locuri puţin umblate, singuratice, părăsite. Pe vremea aceea, dincolo de barierele Parisului se întindeau un fel de cîmpii sărace, aproape una cu oraşul, pe care creştea vara un grîu pipernicit, şi care toamna, după strîngerea recoltei, semănau mai puţin cu o mirişte decît cu un loc pîrjolit. Jean Valjean le colinda cu predilecţie. Nici Cosette nu se plictisea pe acolo. Pentru el asta însemna singurătate, pentru ea — libertate. Acolo ea devenea din nou copil, putea să alerge, aproape să se joace,

îşi scotea pălăria, o punea pe genunchii lui Jean Valjean şi culegea mănunchiuri de flori. Se uita la fluturii aşezaţi pe flori, dar nu-i prindea. O dată cu dragostea se naşte mila, duioşia, şi fata care are un ideal fremătător şi gingaş e plină de milă pentru aripile fluturelui. împletea cununi de maci pe care şi le punea pe cap şi care, străbătute şi pătrunse de soare, arzînd în flăcări, încununau cu jeratic chipul ei trandafiriu.

Păstraseră obiceiul acestor plimbări matinale chiar după ce viaţa lor fusese umbrită de tristeţe.

Aşadar, î.ntr-o dimineaţă de octombrie, ademeniţi de seninătatea desăvîrşită a toamnei anului 1831, plecaseră de acasă şi, la ivirea primelor pîlpîiri de lumină, se găseau pe lîngă bariera Mâine. Soarele nu răsărise încă : se crăpa de ziuă. Clipă încîntătoare şi sălbatică ! Cîteva stele mai clipeau ici şi colo pe cerul palid şi adînc, pămîntul era negru, cerul alb ; un fior trecea prin iarbă ; de pretutindeni se ridica acea înfiorare plină de taină a zorilor. O ciocîrlie, care părea amestecată cu stelele, cînta ameţitor de sus, şi s-ar fi zis că imnul acesta, cîntat de un grăunte viu infinitului, liniştea nemărginirea. Spre răsărit Val-de-Grâce îşi profila masa întunecată pe zarea strălucitoare ca oţelul. Luminoasă, Venus se înălţa din spatele domului, ca un suflet care îşi ia zborul dintr-un lăcaş întunecat.

Pace şi linişte pretutindeni. Drumul pustiu. Departe, pe poteci, cîţiva muncitori, abia întrezăriţi, se duceau la lucru.

Jean Valjean se aşezase pe un drum lăturalnic, pe nişte bîrne puse la poarta unui şantier. Se uita spre drum, cu spatele la răsărit. Uitase de soarele care avea să se ridice. Era muncit de gînduri adînci, gînduri care cer concentrare întregului spirit, care orbesc pînă şi privirea, de parcă omul ar fi închis între patru ziduri. Există meditaţii pe care le-am putea numi verticale. Cînd te afunzi în adâncul lor, e nevoie de timp ca să te întorci pe pă-mînt. Jean Valjean coborîse într-o asemenea visare. Se gîndea la Cosette, la fericirea care ar fi fost cu putinţă dacă nimic nu s-ar fi aşezat între ei doi, la lumina cu

care ea îi umplea viaţa, lumină care era respiraţia sufletului său. In visul acesta era aproape fericit. Cosette, în picioare, lîngă el, se uita la norii care deveneau trandafirii.

Deodată, Cosette strigă : „Tată, parcă ar veni cineva dintr-acolo !" Jean Valjean ridică ochii.

Cosette avea dreptate.

Şoseaua care duce la fosta barieră Mâine prelungeşte strada Sevres şi e tăiată în unghi drept de bulevardul interior. La răscrucea dintre şosea şi bulevard se auzea un zgomot greu de explicat la acea oră şi se ivea o învălmăşeală încurcată. Ceva lipsit de formă venea de pe bulevard şi intra pe şosea, creştea, părea că se mişcă în ordine şi era totuşi zbîrlit şi fremătător. Părea o căruţă, dar nu i se putea vedea încărcătura. Se vedeau cai, roţi, se auzeau strigăte, plesnituri de bici. Apoi imaginea se limpezi treptat, cu toate că rămînea înecată în întuneric. Era în adevăr o căruţă care intrase de pe bulevard pe drum şi se îndrepta spre bariera lîngă care se afla Jean Valjean. După ea venea a doua, cu aceeaşi înfăţişare, apoi a treia, a patra. Şapte căruţe veneau una după alta. Capul cailor atingea spatele căruţelor. Pe aceste căruţe se zbuciumau umbre omeneşti. In întuneric se vedeau scânteieri ca de săbii scoase din teacă, se auzea un zăngănit ca de lanţuri clătinate. Se apropiau, vocile creşteau, şi totul părea uriaş, ca ieşit dintr-o peşteră a viselor.

Cînd fu aproape, arătarea asta luă o formă şi se schiţă dincolo de copaci, palidă ca orice arătare. Pîlcul se albi. Ziua care se ridica treptat arunca o lumină searbădă peste furnicarul acesta nepămîntesc şi viu, feţele siluetelor deveniseră feţe de cadavre şi iată ce era :

Şapte căruţe mergeau în şir pe drum. Primele şase aveau o formă ciudată, semănau cu carele care duc butoaie. Erau un fel de scări culcate pe două roate, care la capătul din faţă formau nişte târgi ; la fiecare căruţă sau, mai bine zis, la fiecare scară trăgeau patru cai. Pe scările acestea erau tîrîţi nişte ciorchini ciudaţi de oameni. Abia îi deosebeai în zarea de lumină care se făcuse. In fiecare car erau douăzeci şi patru de inşi, dte doi-

sprezece pe o parte, spate-n spate, cu faţa la trecători, cu picioarele spînzurate în gol. Aveau în spate ceva care zornăia şi era un lanţ, la gît ceva care strălucea şi era o zgardă de fier. Fiecare avea zgarda lui, dar lanţul era comun, încît dacă aceşti douăzeci şi patru de oameni ar fi trebuit să coboare din car şi să meargă pe jos, ar fi alcătuit o unitate neînvinsă şi ar fi trebuit să şerpuiască pe pămînt ca o urechelniţă, cu lanţul drept şiră a spinării. In partea din faţă şi în capătul carului stăteau în picioare doi oameni, înarmaţi cu puşti, cu piciorul înţepenit pe capătul lanţului. Zgărzile erau pătrate. A şaptea căruţă, un furgon uriaş cu loitre, descoperit, cu patru roţi şi şase cai, era încărcată cu căldări de fier, cu oale de tuci, cu plite şi cu lanţuri care se ciocneau cu zgomot; printre ele mai erau şi cîţiva oameni legaţi fedeleş şi culcaţi, care păreau bolnavi. Furgonul acesta, cu loitre rare, era căptuşit cu zăbrele uzate care parcă slujiseră odinioară la torturi.

Căruţele mergeau prin mijlocul străzii; de o parte şi de alta înainta un şir dublu de gardieni cu o înfăţişare ticăloasă, care purtau pe cap tricornuri ca soldaţii directoratului, gardieni jerpeliţi, jegosi, îmbrăcaţi cu uniforme de invalizi şi cu pantaloni de ciocli, cenuşii şi albaştri, aproape sfâşiaţi, cu epoleţi roşii, cu curele galbene, cu biciuşti, cu puşti, cu bastoane. Un fel de soldaţi-haida-maci. Zbirii aceştia păreau a împleti josnicia cerşetorului cu autoritatea călăului. Cel care părea şeful lor avea în mînă un bici de surugiu. Amănuntele astea, şterse de întunericul zorilor, se lămureau pe măsură ce creştea lumina. In fruntea şi la coada convoiului mergeau jandarmi călări, gravi, cu sabia scoasă.

Cortegiul era atît de lung, încît în clipa în care prima căruţă ajunse la barieră, ultima abia coti de pe bulevard,

O mulţime de oameni, ieşiţi de nu se ştie unde şi adunaţi cît ai clipi din ochi, cum se întîmplă des la Paris, se îngrămădeau de amîndouă părţile drumului şi priveau. In uliţele lăturalnice se auzeau strigătele unor oameni care se chemau şi saboţii zarzavagiilor care alergau să vadă şi ei.

Oamenii îngrămădiţi în care se lăsau hurducaţi în tăcere. Erau vineţi de răcoarea dimineţii. Toţi aveau pantaloni de pînză şi picioarele goale în saboţi. Restul îmbrăcăminţii lor era lăsat la fantezia mizeriei. Boarfele lor erau hîde şi felurite. Nimic nu e mai îngrozitor decît costumul de paiaţă al zdrenţelor. Pălării desfundate, şepci gudronate, scufii de lînă pocite, haina neagră ruptă în coate alături de cămaşa de lucru. Unii aveau pălării femeieşti. Alţii îşi puseseră un coş în cap. Printre zdrenţe se vedeau piepturi păroase, tatuaje care închipuiau templul dragostei, inimi în flăcări, cupidoni. Se vedeau şi pecingini sau pete roşii, bolnăvicioase. Doi sau trei aveau nişte funii de paie prinse de scîndurile de pe fundul carului, funii care, atîrnînd ca nişte scări de şa, le susţineau picioarele. Unul dintre ei ducea mereu la gură ceva ca o piatră neagră şi părea că muşcă din ea : era o bucată de pîine. Nu se aflau acolo decît ochi uscaţi, stinşi sau luminaţi de o lumină rea. Trupa de escortă bombănea. încătuşaţii nici nu suflau. Din cînd în cînd, se auzea cîte o lovitură de baston, peste spinare sau peste cap. Cîţiva dintre oamenii aceia căscau. Zdrenţele de pe ei erau îngrozitoare. Picioarele le atîrnau, umerii li se zgîlţîiau, se loveau cap în cap, fiarele zăngăneau, ochii ardeau sălbatic, pumnii se strîngeau sau se deschideau fără vlagă, ca nişte mîini de morţi. In urma convoiului, o ceată de copii izbucnise în rîs.

Şirul ăsta de care era înfiorător. Fireşte că mîine, sau peste un ceas chiar, se putea să vină un ropot de ploaie, după el altul, şi, trecînd prin aceste veşminte hărtănite, să ude oamenii pînă la piele, şi neavînd cum se usca, să îngheţe de-a binelea ; o dată îngheţaţi, n-aveau să se mai încălzească ; pantalonii lor de pînză aveau să li se lipească de piele ; biciul nu-i va putea opri să clănţăne din dinţi ; aşa, legaţi cu lanţul de gît, cum erau, şi cu picioarele mereu atîrnate. Nu se putea să nu te înfiori văzînd făpturile astea omeneşti legate astfel, nepăsătoare sub ceaţa rece a toamnei, pradă ploii, vîntului, tuturor toanelor aerului, ca nişte copaci sau ca nişte pietre.

Loviturile de baston nu-i cruţau nici pe bolnavii care zăceau legaţi cu funii, neclintiţi, în carul al şaptelea, şi care păreau aruncaţi acolo ca nişte saci plini de mizerie.

Şi deodată răsări soarele. Uriaşa lumină din răsărit ţîşni, şi parcă dădu foc tuturor acestor capete sălbatice. Limbile se dezlegară. Un incendiu de rînjete, de înjură-turi şi de cîntece făcu explozie. Lumina bogată, orizontală a răsăritului tăie în două întregul şir, desluşind capetele şi piepturile, lăsînd picioarele şi roţile în întuneric. Pe chipuri se iviră gînduri. Clipa aceea fu înspăi-mîntătoare. Păreau diavoli cărora le căzuse masca, suflete de fiară goale-goluţe. Mulţimea asta, chiar luminată, rămase întunecată. Unii, veseli, ţineau în gură cîte un cotor de pană din care-şi suflau păduchii asupra mulţimii, mai ales asupra femeilor. Zorile desenau şi mai adînc cu umbre profilurile astea jalnice. Nici una dintre aceste fiinţe nu rămăsese nepocită de mizerie. Priveliştea era atît de îngrozitoare, încît lumina soarelui parcă se schimba în strălucire de fulger. Primul car cînta în gura mare, cu o veselie bezmetică, un potpuriu de Desaugiers [1], foarte cunoscut atunci, *Vestala.* Pomii fremătau trist. Pe poteci, burghezii ascultau cu o bucurie tîmpă mascările astea cîntate de nişte strigoi.

In cortegiul acesta, ca într-un haos, se adunau toate disperările. Mutre amintind unghiul facial al tuturor animalelor, de bătrîni, de adolescenţi, cranii goale, bărbii cenuşii, monstruozităţi cinice, resemnări pline de ură, rînjete sălbatice, atitudini neomeneşti, rituri cu şepci, chipuri care semănau a fete cu bucle pe tîmple, capete copilăreşti şi din pricina asta şi mai îngrozitoare ; feţe supte, de schelete vii. In primul car se afla un negru care poate că fusese rob şi putea să compare acum lan-ţurile. Ruşinea trecuse peste toate aceste frunţi, înjosin-du-le la fel ; în gradul de decădere la care ajunseseră, toţi fuseseră schimbaţi pînă în adînc. Neştiinţa schimbată în prostire era egală cu inteligenţa schimbată în dispe-

---

■ Vodevilist francez din timpul imperiului şi al restauraţiei. Victor Hugo citează opereta sa comică *Vestala,* parodie a operei italiene cu acelaşi titlu de Spontini.

rare. Nu se putea face nici o alegere între oamenii aceştia care păreau elita noroiului. Era limpede că acel care rînduise această procesiune respingătoare nu-i clasase. Fuseseră legaţi şi împerecheaţi la întîmplare, pesemne că într-o dezordine alfabetică, şi încărcaţi în care. Totuşi, grozăviile, chiar cînd sînt adunate la un loc, ajung la un rezultat comun. Nenorocirile laolaltă fac un total. Din fiecare lanţ ieşea un suflet comun şi fiecare car avea fizionomia lui. Lîngă cel care cînta era unul care urla. Al treilea cerşea, altul scrîşnea din dinţi, altul ameninţa trecătorii, altul blestema pe dumnezeu. Cel din urmă era tăcut ca un rnormînt. Dante ar fi văzut în ele cele şapte cercuri ale infernului pornite la drum.

Marş al blestemelor către torturi, nu pe carul uriaş, scînteietor al apocalipsului, ci, mai grozav încă, pe căruţa gemoniilor [1].

Unul dintre gardieni, care avea un cîrlig de fier în vîrful bastonului, se făcea cîteodată că răscoleşte maldărul de gunoi omenesc. O babă din mulţime îi arăta cu degetul unui băieţel de cinci ani şi-i spunea : „Hoţo-manule, ia aminte !"

Cum cîntecele şi blestemele creşteau, cel care părea a fi căpitanul escortei plesni din bici, şi, la semnalul acesta, o ploaie de lovituri, grozavă, surdă şi oarbă, căzu cu zgomot de grindină peste cele şapte care. Mulţi dintre ocnaşi răcniră şi se înfuriară. Copiii, adunaţi ca un roi de muşte pe o rană, se înveseliră şi mai tare.

Ochii lui Jean Valjean erau spăimîntători. Nu mai erau ochi omeneşti, erau sticla aceea adîncă cafjB^nlocuieşte privirea unor nenorociţi, nesimţitoare parcă la realitate, în care pîlpîie flacăra spaimelor şi a prăpădului. El nu privea un spectacol, el trăia o vedenie. Vru să se ridice, să fugă, să scape. Nu putu să se clintească. Cîteodată lucrurile pe care le vezi te prind şi te ţin. Rămase ţintuit locului, împietrit, prostit, întrebîndu-se, cuprins de o groază nespusă, ce însemna această prigoană de dincolo de lume şi de unde ieşea acest iad care îl urmărea. Duse

[1] Scară a Capitoliului din Roma de pe care erau aruncate tn Tibru trupurile condamnaţilor.

mîna la frunte, gest obişnuit celor care îşi aduc deodată aminte de ceva. îşi aminti că acela era itinerarul, că de obicei se făcea acest ocol ca să se împiedice întîlnirea cu cortegiul regal, care trecea adesea pe drumul spre Fontainebleau * şi că acum treizeci şi cinci de ani trecuse şi el pe la bariera asta.

Cosette era şi ea tot atît de speriată, dar în alt chip. Nu pricepea. I se tăiase răsuflarea. Ceea ce vedea nu i se părea cu putinţă. In sfîrşit, strigă :

— Tată, cine e în căruţele astea ?

Jean Valjean răspunse :

— Ocnaşi.

— Unde-i duc ?

— La muncă silnică.

In clipa aceea ciomăgeala crescu, zeloasă ; în ea se mai amestecară şi lovituri date cu latul săbiei ; părea că bîtele şi bicele turbaseră. Ocnaşii se aplecară ; o supunere dezgustătoare se născu din tortura aceea şi toţi tăcură, cu priviri de lupi înlănţuiţi. Cosette tremura din tot trupul. întrebă iar :

— Tată, şi ăştia mai sînt oameni ?

— Cîteodată, răspunse nenorocitul.

Era, de bună seamă, „lanţul" care, pornit înainte de ivirea zorilor din Bicetre[2], o apuca pe şoseaua Mans, ca să ocolească Fontainebleau, unde se afla regele. Ocolul acesta prelungea îngrozitoarea călătorie cu trei-patru zile, dar era nevoie de această prelungire pentru a cruţa persoana regală de vederea unor torturi.

Jean Valjean se întoarse acasă frînt. Asemenea întîl-niri sînt adevărate lovituri, şi amintirea pe care o lasă seamănă cu o zguduire.

---

[1] Castel istoric la sud de Paris, în mijlocul oraşului şi al pădurii cu acelaşi nume.

[2] Localitate din sudul Parisului, unde se afla o fortăreaţă care ser vea, pe timpul monarhiei absolute, şi de închisoare politică. Oraşelul este cunoscut şi prin azilul său de alienaţi. Pentru parizieni, „unul scăpat de la Bicetre" însemnează un nebun. In tinereţea Iui Victor Hugo, în citadela din Bicetre se închideau condamnaţii de drept co mun înainte de trimiterea lor la muncă silnică.

Mergînd spre casă cu Cosette, Jean Valjean nici nu auzise că ea îi mai pusese şi alte întrebări în legătură cu ceea ce văzuseră. Poate că era prea pătruns de amărăciune ca să-i mai audă cuvintele şi să-i răspundă. Abia seara, cînd Cosette îl părăsi ca să se ducă la culcare, o auzi şoptind încet, ca pentru ea însăşi : „O, doamne ! cred că dacă aş întîlni vreodată unul dintre oamenii aceia, aş muri numai văzîndu-l de aproape !"

Din fericire, se întîmplă ca a doua zi după întîlnirea aceea tragică să aibă loc serbări la Paris, în cinstea nu mai ştiu cărei solemnităţi oficiale : defiilare la Champs-de-Mars, lupte navale pe Sena, teatru la Champs-Elysees, focuri de artificii la Etoile şi pretutindeni iluminaţie. Jean Valjean, călcînd peste obiceiurile lui, o duse pe Cosette la aceste petreceri, ca s-o facă să uite amintirea din ajun şi să şteargă imaginea îngrozitoare care trecuse prin faţa ochilor ei, prin clocotul vesel al întregului Paris. Defilarea cu care se deschidea serbarea făcea să pară firească orice uniformă. Jean Valjean îşi puse haina de gardă naţională cu simţămîntul nelămurit că se pune la adăpost. De altfel, se părea căşi atinse ţinta plimbării. Cosette, care voia totdeauna să facă pe plac tatălui ei şi pentru care, de altfel, orice spectacol era nou, primi cu bunăvoinţa uşoară şi uşuratică a tinereţii această distracţie şi nu strîmbă din nas în faţa gamelei cazone pline cu veselie, care e o serbare publică. Jean Valjean crezu că izbutise şi că nu mai rămăsese nici o urmă din priveliştea aceea hîdă.

Peste cîteva zile, într-o dimineaţă însorită, se aflau amîndoi pe terasa dinspre grădină. Jean Valjean trecuse peste obiceiul lui şi Cosette, pe care tristeţea o ţinea de un timp închisă în odaie, ieşise şi ea. Cosette, într-un halat de casă — şi ce bine le stă fetelor tinere lipsa de găteală a primelor ceasuri de dimineaţă, cînd par stele învelite în nori ! — în picioare, cu capul în lumină, rumenă pentru că dormise bine, rupea petalele unei părăluţe, pe cînd bătrînul, înduioşat, se uita la ea cu blîndeţe. Cosette nu cunoştea încîntătoarea le^ndă : „Mă iubeşte, mult, cu foc"... Cine ar fi putut s-o înveţe ? Se juca cu

floarea din instinct, cu nevinovăţie, fără să-i dea prin gînd că a desfoia o părăluţă însemna a desfoia o inimă. Dacă ar mai exista a patra graţie, Melancolia, şi încă zîmbitoare, ea ar fi semănat cu acea gratie. Jean Valjean privea fermecat la degetele ei mici pe această floare şi uită totul, luminat de strălucirea pe care o avea copila în clipa aceea. Un prigor ciripea în tufişul de alături. Norii albi se alungau pe cer cu vioiciune, parcă fericiţi că sînt în libertate. Cosette rupea mai departe, atentă, una cîte una, petalele florii. Părea că se gîndeşte la ceva. Trebuie să fi fost un gînd fermecător. Deodată, întoarse capul peste umăr, cu încetineala gingaşă a unei lebede, şi rosti :

— Tată, ce înseamnă muncă silnică ?

CARTEA A PATRA

AJUTORUL DE JOS POATE FI AJUTORUL DE SUS

RANI PE DIN AFARA, VINDECARE PE DINĂUNTRU

Viata lor se întuneca treptat.

Le mai rămăsese o singură distracţie, care fusese altădată o fericire : să ducă pîine celor cărora le era foame şi veşminte celor cărora le era frig. In vizitele astea la săraci, în care Cosette îl întovărăşea adesea pe Jean Valjean, mai găseau frînturi din vechea lor duioşie. Cîteodată, cînd ziua fusese bună, cînd alinaseră multe nenorociri, încălziseră şi înviorasera mulţi copilaşi, seara Cosette era puţin mai veselă. In epoca aceea vizitaseră cocioaba Jondrette.

A doua zi după această vizită, Jean Valjean se arătă de dimineaţă în pavilion, liniştit ca de obicei, dar cu o rană mare la braţul stîng, umflată, infectată, care părea o arsură şi pe care o explică într-un fel oarecare. Rana aceasta nu-l lăsă să iasă din casă aproape o lună. Avea temperatură. Nu vru să fie văzut de nici un medic. Cînd Cosette îl ruga, el îi răspundea : „Cheamă doctorul de cîini".

Cosette îl pansa dimineaţa şi seara, cu un aer recules şi cu bucuria îngerească de a-i putea fi de folos. Jean Valjean se simţea iar fericit, temerile şi neliniştile i se risipeau, şi o privea pe Cosette, spunîndu-şi : „Ah, ce rană bună ! Ah, ce boală bună !"

Cosette, de cînd îl văzuse pe taică-său bolnav, părăsise pavilionul şi prinsese iar gust de căsuţa din fund şi de

curticică. îşi petrecea aproape tot timpul lîngă Jean Vai-jean şi-i citea cărţile pe care le voia el, de obicei cărţi de călătorii ; Jean Valjean renăştea. Fericirea învia în el cu o strălucire nespusă. Luxembourgul, tînărul hoinar necunoscut, răceala Cosettei, toate aceste umbre se şter-geau din sufletul lui. începuse să-şi spună : „Eu am născocit toate astea. Sînt un bătrîn nebun !"

Era atît de fericit, încît îngrozitoarea întîlnire cu familia Thenardier în cocioaba Jondrette, atît de neaşteptată pentru el, trecuse fără să-l atingă. Izbutise să scape, i ■ se pierduse urma, ce-i mai păsa ? Cînd se gîndea la nenorociţii aceia, îi plîngea. Acum erau în închisoare, nu mai puteau face vreun rău ; ce familie jalnică şi nenorocită !

Cosette nu mai pomenise despre vedenia hîdă de Ia bariera Mâine.

La mănăstire, sora Sainte-Mechtilde o învăţase pe Cosette puţină muzică. Cosette avea vocea unei pitulice care ar fi avut suflet şi, cîteodată, seara, în căsuţa umilă a rănitului, cînta cîntece triste care îl înveseleau pe Jean Valjean.

Veni primăvara. Grădina era atît de minunată în acest anotimp, încît într-o bună zi Jean Valjean îi spuse Cosettei :

— Nu te mai duci în grădină ? Aş vrea să te mai plimbi.

— Cum vrei, tată, îi răspunse Cosette.

Ca să-l asculte pe taică-său, începu să se plimbe iar în grădină, aproape întotdeauna singură, pentru că, după cum am mai spus, Jean Valjean nu venea acolo mai niciodată, de teamă să nu fie zărit prin grilaj.

Rana lui Jean Valjean le schimbase numai o vreme gîndurile.

Cînd Cosette văzu că taică-său suferea mai puţin, că se vindeca şi că părea fericit, avu o mulţumire de care nici ea nu-şi dădu seama, atît îi veni de încet şi de firesc. Era în luna martie, zilele creşteau, iarna pleca ; iarna ia totdeauna cu ea o parte din tristeţile noastre. Apoi veni aprilie, zorile verii, proaspăt ca toate zorile, vesel ca toate copilăriile, cîteodată plîngăreţ, ca orice nou-născut. In luna asta firea are luciri fermecătoare, care trec din cer.

din norî, din copaci, din livezi şi din flori în inima omului.

Cosette era încă prea tînără ca să n-o pătrundă bucuria asta a lui aprilie, care îi semăna. Amărăciunea o părăsea pe nesimţite, fără să prindă nici ea de veste. Primăvara se face lumină în sufletele triste, aşa cum se face în pivniţă în miezul zilei. Cosette nu mai era atît de mîhnită. Nu-şi dădea nici ea seama. Dimineaţa pe la ora zece, după ce mîncau, cînd izbutea să-şi ducă tatăl în grădină pentru un sfert de ceas şi îl plimba la soare în faţa terasei, sprijinindu-i braţul bolnav, nici nu-şi dădea seama că rîdea în fiece clipă şi că era fericită.

Jean Valjean, îmbătat, o vedea din nou rumenă şi proaspătă.

— Ah, ce rană bună ! repeta el în şoaptă, şi îi era recunoscător lui Thenardier.

După ce i se vindecă rana, îşi reluă plimbările singuratice în amurg.

Ar fi o greşeală să credem că te poţi plimba singur prin părţile nelocuite ale Parisului fără să dai de vreo întîm-plare neaşteptată.

II

MĂTUŞA PLUTARQUE POATE EXPLICA UN FENOMEN FARA SA SE ÎNCURCE

Intr-o seară Gavroche nu mîncase. îşi aduse aminte că nu mîncase nici în ajun. Nu-i prea venea la-ndemînă. Se hotărî să încerce să cineze. începu să hoinărească dincolo de Salpetriere, prin locuri mai pustii ; pe acolo poţi da de vreun chilipir. Acolo unde nu e nimeni, poţi găsi ceva ' Ajunsese într-o mahala care îi păru a fi satul Austerlitz'.

Cînd mai kătăcise şi altădată pe aici, văzuse o grădină prin care urrţUau un bătrîn şi o bătrînă şi în care se afla

[1] Ospiciul şi spitalul de alienaţi La SalpStriere din Paris se aflâ şi astăzi în cartierul, mărginaş pe atunci, numit Austerlitz, dupS victoria lui Napoleon împotriva austriecilor.

şi un măr bunicel. Lîngă pom mai era şi un fel de pod de fructe prost închis, din care puteai şterpeli un măr. Un măr e o cină, un măr e viata. Ceea ce îl pierduse pe Adam putea să-l mîntuie pe Gavroche. Grădina dădea spre o uliţă singuratică, nepietruită, mărginită de mărăcini şi de care o despărţea un gard.

Gavroche se îndreptă spre grădina aceea. Găsi străduţa, recunoscu mărul, cercetă cu ochii podul de fructe, examina gardul. Un gard se poate încăleca. Veni seara, pe uliţă nu trecea nici o pisică, ceasul era potrivit. Gavroche dădu să sară gardul, apoi se opri. Cineva vorbea în grădină. Se uită prin crăpăturile gardului.

La doi paşi de el, de cealaltă parte, lîngă gard, tocmai acolo unde avea el de gînd să sară, se afla o piatră culcată care ţinea loc de bancă şi pe bancă stătea bătrînul pe care-l mai văzuse în grădină. In faţa lui stătea bătrîna, în picioare. Bătrîna bombănea. Gavroche nu era discret, ascultă.

— Domnule Mabeuf! spunea bătrîna.

„Mabeuf ! se gîndi Gavroche. Ce nume caraghios !" Bătrînul nu se clinti. Bătrîna repetă :

— Domnule Mabeuf!

Bătrînul, fără să-şi ia ochii din pămînt, se hotărî să răspundă :

— Ce e, mătuşă Plutarque ?

„Mătuşa Plutarque ! Alt nume caraghios !" gîndi Gavroche.

Mătuşa Plutarque urmă, şi bătrînul trebui s-o asculte :

— Proprietarul e nemulţumit.

— De ce ?

— Ii datorăm trei rate.

— Peste trei luni o să-i datorăm patru.

— Spune că are să te dea afară, să dormi pe maidan.

— Am să mă duc.

— Zarzavagioaica cere să-i plătim. Nu ne mai dă zar
zavat. Cu ce-o să te mai încălzeşti la iarnă ? N-o să avem
lemne.

— La soare.

— Măcelarul nu ne mai dă pe datorie.

— Cu atît mai bine. Nu-mi mai prieşte carnea, n-o pot
mistui.
— Şi ce-o să mîncăm ?
— Pîine.
— Brutarul ne cere banii înainte, zice că nu ne mai
dă pîine fără bani.
— Bine.
— Ce-ai să mănînci ?
— Mere din grădină.
— Dar bine, domnule, nu se poate trăi fără bani.
— N-am.

Bătrîna plecă şi moşneagul rămase singur. începuse să se gîndească. Gavroche se gîndea şi el. Era aproape întuneric.

Primul rezultat al cugetărilor lui Gavroche fu că, în loc să sară gardul, se ghemui sub el. Ramurile tufişului se desfăceau puţin deasupra pămîntului.

,,Ia te uită — îşi spuse Gavroche în gîndul lui — un culcuş !" şi se cuibări în el. Stătea aproape lipit de spatele băncii lui moş Mabeuf. II auzea pe bătrîn irespirînd.

Şi încercă să doarmă în loc să mănînce.

Somn de pisică, cu pleoapele închise pe jumătate. Aţipise, dar sta la pîndă.

Lumina cerului în amurg albea pămîntul şi străduţa se desena ca o linie palidă între două şiruri de tufişuri întunecate. Deodată, două umbre se iviră pe fîşia asta albicioasă. Una mergea înainte, alta în urmă, la oarecare depărtaire.

— Uite doi inşi, mormăi Gavroche.

Prima umbră părea un burghez bătrîn, adus de spate şi gînditor, îmbrăcat foarte simplu, care mergea încet din pricina bătrîneţii şi privea stelele serii.

A doua era dreaptă, sigură de ea, subţire. îşi măsura paşii după cealaltă. Se simţea însă, după încetineala voită a mersului, că era sprintenă şi vioaie. Silueta asta avea, o dată cu ceva sălbatic şi tulburător, întreaga înfăţişare a unui „filfizon" de pe vremea aceea. Purta o pălărie de o formă frumoasă, o redingotă neagră, bine tăiată, pesemne dintr-o stofă bună, strînsă pe talie. Ţinea

capul sus, cu o gratie puternica, şî i se zărea, sub pălărie, profilul palid de adolescent cu un trandafir în gură : era Montparnasse.

Despre celălalt n-ar fi putut spune decît că era un moşneag. Gavroche se puse numaidecît la pîndă.

Unul dintre cei doi trecători îi pusese gînd rău celuilalt, fără îndoială. Gavroche, de la locul lui, putea să vadă ce avea să urmeze. Culcuşul se prefăcuse în ascunzătoare. Montparnasse la vînat, la ceasul acela, în locul acela, era primejdios. Gavroche simţea cum i se răscolesc măruntaiele lui de copil de mila bătrînului.

Ce să facă ? Să se amestece ? Un neputincios să ajute pe altul ? Montparnasse ar fi avut de ce rîde ! Gavroche îşi dădea seama că şi bătrînul şi el ar fi fost numai două îmbucături pentru banditul acela de temut, de optsprezece ani.

Pe cînd Gavroche cugeta, atacul se săvîrşi deodată, îngrozitor. Atacul unui tigru asupra unui asin, atacul unui păianjen asupra unei muşte. Montparnasse aruncă trandafirul pe neaşteptate, sări asupra bătrînului, îl apucă de beregată, îl încleşta, îl încolăci tot, şi Gavroche îşi înghiţi strigătul. Peste o clipă unul era sub celălalt, horcăind, zbătîndu-se cu un genunchi de piatră pe piept. Numai că nu se întîmplase aşa cum se aşteptase Gavroche. Montparnasse era la pămînt, bătrînul era deasupra lui. Toate astea se petreceau la cîţiva paşi de Gavroche. Bătrînul primise lovitura, o dăduse înapoi şi o dăduse atît de grozav, încît într-o clipă cel care ataca schimbase locul cu cel atacat.

„Straşnic invalid !" se gîndi Gavroche. Nu se putu împiedica să nu bată din palme. Aplauzele lui însă se pierdură degeaba, nu ajunseră la cei doi încăie-raţi absorbiţi şi asurziţi unul de celălalt, cu răsuflarea amestecată în luptă.

Se făcu tăcere. Montparnasse nu se mai zbătu, şi Gavroche se întrebă : „O fi murit ?" Bătrînul nu rostise un cuvînt şi nu scosese un ţipăt. Se ridică, şi Gavroche îl auzi spunîndu-i lui Montparnasse : — Scoală-te !

Montparnaăse se sculă, dar bătrînul îl ţinea încă strînS. Montparnasse avea aerul umilit şi înfuriai al unui lup înhăţat de un miel.

Gavroche asculta şi se uita ; ar fi vn.it să aibă mai mulţi ochi şi mai multe urechi. Se distra straşnic.

Fu răsplătit pentru neliniştea lui conştiincioasă de spectator. Putu prinde în zbor dialogul acesta, căruia întunericul îi dădea nu ştiu ce accent tragic. Bătrînul întreba şi Montparnasse răspundea :

— Cîţi ani ai ?

— Nouăsprezece.

— Eşti puternic şi sănătos. De ce nu muncești ?

— Mă plictiseşte.

— Ce meserie ai ?

— Trîndăvia.

— Vorbeşte serios ! Nu se poate face ceva pentru tine ?
Ce-ai vrea să fii ?

— Hoţ.

Se făcu tăcere. Bătrînul părea adîncit în gînduri. Stătea nemişcat şi nu-i dădea drumul lui Montparnasse.

Din vreme în vreme, tînărul bandit, puternic şi sprinten, avea dte o tresăirire de animal prins în laţ. Dădea un brînci, încerca să pună o piedică, îşi răsucea cu deznădejde mădularele, încerca să scape. Bătrînul părea că nici nu bagă de seamă, îi ţinea amîndouă braţele cu o singură mînă, cu nepăsarea atotstăpînitoare a puterii absolute.

Visarea bătrînului ţinu cîtva timp, apoi îl privi ţintă pe Montparnasse, ridică încet glasul şi rosti, în întuneric, un fel de cuvîntare solemnă, din care Gavroche nu pierdu un cuvînt.

— Băiete, intri din lene în viaţa cea mai plină de
greutăţi. Ah, spui că eşti trîndav, atunci pregăteşte-te de
muncă ! Ai văzut maşina aceea înspăimîntătoare care se
cheamă laminor ? Fereşte-te de ea, e vicleană şi crudă.
Dacă-ţi prinde pulpana hainei, te înghite tot. Maşina asta
e trîndăvia. Opreşte-te cît mai e vreme şi mîntuieşte-te !
Altfel, s-a isprăvit, peste puţin timp ai să fii prins în
angrenaj. După asta, nu mai e nimic de sperat. Leneşule,
trudeşte-te ! Fără odihnă. Te-a apucat mîna de fier necru-

ţătoare a muncii. Nu vrei să-ţi cîştigi viaţa, să ai o sarcină, să împlineşti o datorie. Te plictiseşti să fii la fel cu toţi ceilalţi. Bine, atunci ai să fii altfel. Munca e o lege. Cine n-o primeşte, socotind-o plictiseală, o îndură mai tîrziu ca pe o tortură. Nu vrei să fii muncitor, ai să fii rob. Munca te lasă să-i scapi, ca să te înhaţe mai bine. Nu vrei să-i fii prieten, ai să-i fii sclav. Nu vrei să cunoşti oboseala cinstită a oamenilor, ai să ai parte de sudoarea blestemaţilor. Cînd alţii vor cînta, tu ai să horeai. Ai să-i vezi pe oamenii ceilalţi lucrînd de departe, de sub pămînt, şi-are să ţi se pară că se odihnesc. Plugarul, secerătorul, marinarul, fierarul au să-ţi pară în lumină ca nişte fericiţi în rai. Ce strălucire răspîndeşte nicovala ! Ce bucurie să mîni plugul, să legi un snop ! Ce sărbătoare să vîsleşti într-o barcă, în vînt, în libertate ! Iar tu, leneşule, sapă, tîrăşte-te, rostogoleşte-te, umblă ! Trage la jug, eşti o vită de povară între celelalte vite înhămate în iad. A, ţinta ta era să nu faci nimic. Ei bine, n-ai să mai poţi trăi nici o săptămînă, nici o zi, nici un ceas în care să nu fii covîrşit. Tot ce vei face va fi pătruns de groază. Fiecare clipă trăită are să-ţi încordeze muşchii, gata să plesnească. Ceea ce pentru alţii e ca un fulg va fi pentru tine ca o stîncă. Cele mai simple lucruri vor fi prăpăstioase. Viaţa se va face hîdă în jurul tău. Iţi va fi greu să răsufli, să mergi. Plămînii au să-ţi pară grei de sute de kilograme. Are să-ţi pară o problemă de nedezlegat să te mişti dintr-un loc în altul. Orice om care vrea să iasă la aer împinge uşa şi gata. Tu, dacă ai să vrei să ieşi, va trebui să găureşti zidul. Ce face oricine cînd vrea să iasă în stradă ? Coboară scara. Tu ai să-ţi rupi cearşafurile de pe pat, ai să împleteşti, bucăţică cu bucăţică, o funie, ai să ieşi pe geam, ai să te agăţi de firul ăsta peste o prăpastie, noaptea, pe furtună, pe ploaie, pe vijelie, şi, dacă funia o să fie prea scurtă, n-ai să poţi coborî, va trebui să cazi. Să cazi la întîmplare, în adînc, de la înălţime, peste ce ? Peste ceea ce e jos, peste necunoscut. Sau ai să te caţări prin hornul sobei, chiar de-ar fi să te arzi, sau pe ţevile latrinei, chiar de-ar fi să te îneci. Nu-ţi mai vorbesc despre găurile pe care trebuie să le ascunzi,

despre pietrele pe care trebuie să le ridici şi să le pui la loc de douăzeci de ori pe zi, despre molozul pe care trebuie să-l doseşti în saltea. Ai în faţa ta o broască. Burghezul are în buzunar o cheie făcută de un lăcătuş. Tu, dacă vrei s-o deschizi, trebuie să faci o capodoperă spăi-mîntătoare. Ai să iei o piesă de zece bani, ai s-o tai în două lame cu unelte pe care ai să le născoceşti tot tu, te priveşte cum, apoi ai să scobeşti interiorul acestor lame, avînd grijă să nu le strici suprafaţa, şi ai să le faci pe margine un canal dinţat, aşa ca să se potrivească una pe alta ca un capac peste o oală. Puse aşa, una peste alta, nimeni n-are să bănuiască nimic. Supraveghetorii care au să te pîndească au să creadă că e un gologan. Ce-ai să pui în cutia asta ? O fărîmiţă de oţel. Un resort de ceasornic pe care l-ai zimţat şi din care ai făcut un ferăstrău. Cu ferăstrăul acesta, lung cît un ac şi ascuns într-.un ban, va trebui să tai resortul broaştei, limba zăvorului, toarta lacătului, drugul de la fereastră şi cătuşele de la picior. După ce vei fi săvîrşit capodopera asta, după ce vei fi înfăptuit atîtea isprăvi, minuni de artă, de dibăcie, de îndemînare, de răbdare, ştii care-ţi va fi răsplata dacă se va afla că eşti autorul lor ? Carcera. Iată viitorul! Lene, plăcere, ce prăpăstii! Ştii că a nu vrea să faci nimic e o hotărîre nenorocită ? A fi leneş însemnează a trăi pe spinarea societăţii. A fi nefolositor, adică păgubitor, te duce drept la mizerie. Vai de cel care vrea să fie parazit! Va fi gunoi ! Nu-ţi place să munceşti ! N-ai decît un gînd : să bei bine, să mănînci bine, să dormi bine. Ai să bei apă, ai să mănînci pîine neagră, ai să dormi pe o scîndură cu lanţuri prinse de picioare şi noaptea ai să le simţi răceala pe carnea ta. Ai să le fărîmi, ai să fugi. Bine. Ai să te Urăşti pe burtă prin mărăcini şi ai să mănînci buruieni ca fiarele din pădure. Şi au să te prindă iar. Şi atunci ai să-ţi petreci viaţa într-o groapă adîncă, prins cu lanţuri de perete, ai să pipăi ca să-ţi găseşti ulciorul de apă, ai să rozi o bucată de pîine atît de îngrozitoare că nici cîinii nu s-ar atinge de ea şi ai să mănînci fasolea pe care au rnîncat-o

viermii înaintea ta. Ai să fii un gîndac de beci. Ah ! Ai milă de tine însuţi, copil nenorocit, care acum mai puţin de douăzeci de ani erai încă la doică şi mai ai încă o mamă. Te rog, ascultă-mă ! Vrei stofă scumpă, pantofi de lac, vrei să-ţi încreţeşti părul, să ţi-l ungi cu ulei mires-mat, să placi femeilor, să fii frumuşel. Ai să fii ras în cap, cu o haină roşie şi cu saboţi de lemn. Vrei inel pe deget. Ai să ai zgardă de fier la gît. Şi dacă ai să te uiţi după o femeie, un băţ pe spinare ! Ai să intri acolo la douăzeci de ani, ca să ieşi la cincizeci. Ai să intri tînăi, rumen, proaspăt, cu ochii strălucitori şi cu dinţii albi, cu păr des, de flăcăiandru, şi ai să ieşi frînt, cocoşat, zbîrcit, ştirb, îngrozitor, cu părul alb. Ah, băiete dragă, o iei pe un drum greşit, lenea te povăţuieşte prost ! Hoţia e cea mai grea muncă. Crede-mă ! Nu te apuca de treaba asta încurcată care se cheamă lene. Nu e uşor să fii ticălos, e mai uşor să fii om de treabă. Acum du-te şi gîn-deşte-te la cuvintele mele. Ia stai ! Ce voiai de la mine ? Punga ? Ia-o !

Şi bătrînul îi dădu drumul lui Montparnasse şi-i puse punga cu bani în mîini. Montparnasse o cîntări o clipă, apoi o strecură uşor în buzunarul din spate al redingotei, cu aceeaşi grijă cu care ar fi umblat dacă ar fi furat-o.

După asta, bătrînul îi întoarse spatele şi îşi urmă liniştit plimbarea.

— Nătărăul ! şopti Montparnasse.

Cititorul a ghicit, fără îndoială, cine era bătrînul.

Montparnasse, uluit, îl privea pierind în întuneric. Contemplaţia asta îi veni de hac.

Pe cînd bătrînul se depărta, Gavroche se apropia.

Gavroche se asigurase cu o privire piezişă că domnul Mabeuf, adormit poate, se mai afla încă pe bancă. Ştrengarul ieşise din tufiş şi se tîrîse în umbră, în spatele lui Montparnasse, care stătea nemişcat, şi, fără să fie văzut sau auzit, îşi strecură binişor mîna în buzunarul redingotei de stofă bună, neagră, şi apucă punga. Apoi îşi trase mîna înapoi, începu iar să se tîrască şi pieri ca o şopîrlă în întuneric. Montparnasse, care n-avea de ce să se păzească şi care gîndea pentru prima oară în viaţa

lui, nu băgă de seamă nimic. Gavroche, cînd ajunse la locul unde se afla moş Mabeuf, azvîrli punga peste gard şi o luă la sănătoasa.

Punga căzu pe piciorul lui moş Mabeuf. Lovitura asta îl deşteptă. Se aplecă, ridică punga, nu pricepu nimic şi o deschise. Era o pungă cu două despărţituri : într-una erau cîţiva gologani, în cealaltă şase napoleoni.

Domnul Mabeuf, foarte tulburat, duse punga femeii de serviciu.

— Ne-a picat din cer ! zise mătuşa Plutarque.

CARTEA A CI NC EA

AL CĂREI SFIRŞIT NU SEAMĂNĂ CU ÎNCEPUTUL

1

I

SINGURĂTATEA ÎMBINATA CU CAZARMA

Durerea Cosettei, care fusese atît de sfîşietoare şi atît de vie cu patru-cinoi luni mai înainie, acum, fără ştirea ei, intrase în convalescenţă. Natura, primăvara, tinereţea, dragostea pentru **taică-său,** veselia păsărelelor şi a florilor strecurau în fiecare zi, pe încetul, picătură cu picătură, în inima ei tînără şi feciorelnică, ceva care semăna cu uitarea. Focul se stingea oare de tot ? Sau se formau numai straturi de cenuşă ? Adevărul e că aproape nu mai simţea nici un punct dureros şi arzător.

Intr-o zi îşi aduse aminte deodată de Marius : „Ia te uită — îşi spuse ea — nu mă mai gîndesc la el !"

In aceeaşi săptămînă văzu trecînd prin faţa gardului de fier al grădinii un ofiţer de lăncieri foarte frumos, cu o talie de viespe, cu o uniformă încîntătoare, cu obrajii de fată, cu sabie sub braţ, cu mustaţa pomădată, cu chipiul lăcuit. Avea părul blond, ochi albaştri puţin bulbucaţi, faţa rotundă, înfumurată, obraznică şi frumuşică. Era în totul contrariul lui Marius. Mergea cu ţigara în gură. Cosette se gîndi că ofiţerul acesta făcea parte, fără îndoială, din regimentul încazarmat în strada Babylone.

II văzu trecînd şi a doua zi. Se uită să vadă cît era ceasul.

Din clipa aceea îl văzu trecînd aproape zilnic. Era oare o întîmplare ?

Camarazii ofiţerului băgară de seamă că în grădina aceea „neîngrijită", în dosul grilajului vechi, rococo, se afla totdeauna o fată drăgălaşă la ora la care trecea pe

acolo chipeşul locotenent, pe care cititorul îl cunoaşte şi care se numea Theodule Gillenormand.

— Uite — îi spuneau ei — e acolo o fetiţă care î(i face
ochi dulci.

— Am eu timp să mă uit la toate fetele care se uită
la mine ? ie răspundea lăncierul.

Asta se petrecea tocmai în vremea în care Marius se cufunda încet în agonie şi-şi spunea : „Dacă cel puţin aş putea-o vedea înainte de a muri !"

Dacă dorinţa lui s-ar fi împlinit, dacă ar fi văzut-o în clipa aceea uitîndu-se după lăncier, n-ar fi putut rosti un cuvînt şi ar fi murit de durere.

A cui era vina ? A nimănui.

Marius avea una din firile acelea care se adîncesc în durere şi-şi fac culcuş în ea. Cosette era dintre acei care se afundă şi ies deasupra.

Cosette trecu printr-o încercare primejdioasă, fază de neînlăturat a visării femeieşti lăsate în voia ei, în care inima unei fete singuratice e asemenea cîrceilor unei viţe, care se agaţă, la întîrnplare, ori de capitelul unei coloane, ori de stîlpul unei cîrciumi. încercare scurtă şi hotărî-toare, greu de trecut pentru orice orfană, fie că e bogată sau săracă, pentru că bogăţia nu te fereşte să faci o alegere greşită. Poţi să faci un măritiş prost în societatea bună. Adevărata nepotrivire între soţi e cea a sufletelor. Aşa cum un tînăr necunoscut, fără nume mare, fără origine nobilă, fără avere, e un capitel de marmură care sprijină un templu de sentimente si idei generoase, tot aşa cutare om din lumea bună, mulţumit de el şi bogat, care are cizme lustruite şi cuvinte poleite, dacă priveşti nu pe din afară, ci înăuntrul lui, adică îi cîntăreşti însuşirile sortite femeii, vezi că nu e decît un prostănac, zbuciumat de patimi violente, neruşinate, vicioase; un stîlp de circiumă.

Ce se petrecea în sufletul Cosettei ? Patimă liniştită sau adormită ; dragoste care plutea, nelămurită ; ceva care era limpede, strălucitor, mai tulbure pe măsură ce coborai în adînc şi întunecat la fund. Chipul ofiţerului

cel frumos se oglindea la suprafaţă. Dar la fund, la fund de tot, era o amintire ? Poate. Cosette nu ştia. Atunci veni o întîmplare ciudată.

II
TEiMERILE COSETTEI

In prima jumătate a lui aprilie, Jean Valjean făcu o călătorie.

Ştim că asta i se întîmpla din cînd în cînd, la răstimpuri. Lipsea o zi, două, cel mult trei. Unde se ducea ? Nimeni n-o ştia, nici chiar Cosette. O singură dată, la o plecare a lui, îl întovărăşise în trăsură pînă la colţul unei fundături, pe a cărei tăbliţă scria : Fundătura La Planchette. El coborîse acolo, şi trăsura o adusese pe Cosette înapoi, în strada Babylone. Jean Valjean făcea călătoriile astea de obicei cînd nu mai avea bani în casă.

Jean Valjean deci lipsea. Spusese : „Am să mă întorc peste trei zile".

Seara, Cosette era singură în salon. Ca să-i treacă plictiseala, deschisese pianul şi începuse să cînte, acom-paniindu-se, corul din *Euryanthe*[1]: *Vlnători rătăciţi in pădure,* care e poate cea mai frumoasă bucată muzicală. Cînd isprăvi, rămase pe gînduri.

Deodată i se păru că cineva umblă prin grădină.

Nu putea fi taică-său, pentru că nu era acolo. Nu putea fi Totissainf, pentru că se culcase. Era ora zece seara.

Se duse lîngă oblonul închis şi îşi lipi urechea de el.

1 se păru că e un pas de bărbat, care mergea încetişor.

Se sui repede la etaj, în odaia ei, deschise fereastra tăiată în oblon şi se uită în grădină. Era lună plină. Se vedea ca ziua.

Nu era nimeni.

Deschise fereastra. Grădina era cu desăvîrşire liniştită, şi strada, atît cît se vedea, era pustie ca de obicei.

Operă a compozitorului german Weber ()7S6—1826).

Cosette se gîndi că i se năzărise. I se păruse numai că aude un zgomot. Era o halucinaţie pricinuită de corui acela de Weber, întunecat şi minunat, care deschide în faţa sufletului adîncimi spăimîntătoare, care tremură înaintea ochilor ca o pădure ameţitoare în care se aud trosnind crengile moarte sub paşii neliniştiţi ai vînăto-rilor întrezăriţi în amurg.

Nu se mai gîndi la asta.

De altfel, Cosette nu era prea fricoasă din fire. In vinele ei curgea sînge de ţigancă şi de vagabond care merge desculţ. Era mai curînd eiocîrlie decît porumbiţă. Avea un suflet sălbatic şi curajos.

A doua zi, mai devreme, cînd se îngîna ziua cu noaptea, Cosette se plimba prin grădină. Cufundată în gînduri tulburi cum era, i se păru că aude un zgomot asemănător celui din ajun, ca şi cum cineva ar fi mers pe sub copaci, nu departe de ea, în întuneric ; dar îşi spuse că foşnetul a două ramuri care se clatină singure seamănă foarte mult cu foşnetul paşilor în iarbă, şi nu luă aminte... De altfel, nu vedea nimic.

Ieşi din „desiş". Ca să ajungă la treptele casei, trebuia să străbată o pajişte mică, verde. Cînd Cosette ieşi dintre copaci, luna, care se ridicase în spatele ei, îi aruncă umbra pe pajişte.

Cosette se opri înlemnită.

Lîngă umbra ei, luna desena limpede pe iarbă altă umbră nespus de înfricoşătoare, o umbră care avea o pălărie rotundă.

Părea umbra unui bărbat care ar fi stat în picioare la marginea desişului, cu cîţiva paşi în urma Cosettei.

O clipă nu putu nici să vorbească, nici să strige, nici să cheme, nici să mişte, nici să se întoarcă.

In sfîrşit, îşi adună tot curajul şi se întoarse cu ho-tărîre.

Nu era nimeni.

Privi pe pămînt. Umbra pierise.

Intră iar în desiş, răscoli cu curaj toate ungherele, se duse pîna la grilaj şi nu găsi nimic.

Simţea că-i îngheţase sîngele în vine. Era o nouă halucinaţie ? Cum, două zile la rînd ? Hai, fie o halucinaţie, dar două ? Mai neliniştitor era faptul că umbra, fără îndoială, nu era o stafie. Stafiile nu poartă pălării rotunde.

Jean Valjean se întoarse a doua zi. Cosette îi povesti ceea ce i se păruse că auzise şi că văzuse. Se aştepta ca taică-său s-o liniştească, credea că taică-său avea să ridice din umeri şi să-i spună : Eşti o zăpăcită mică !

Jean Valjean căzu pe gînduri.

— Cred că nu-i nimic, îi spuse el.

O părăsi sub un pretext oarecare şi se duse în grădină, unde îl văzu cercetînd grilajul cu multă atenţie.

Peste noapte se trezi. De data asta era sigură că aude paşi sub fereastra ei, lîngă scări. Alergă şi deschise fe-răstruica. In grădină se afla în adevăr un om care ţinea în mînă un baston gros. In clipa în care vru să strige, luna lumină profilul omului. Era taică-său.

Se culcă la loc, spunîndu-şi : „Va să zică şi el e îngrijorat I"

Jean Valjean petrecu în grădină noaptea aceea şi încă două nopţi în şir. Cosette îl văzu prin ferăstruica din oblon.

A treia noapte, luna, în descreştere, răsări mai tîrziu. Era poate ora unu cînd auzi un hohot de rîs şi vocea tatălui ei care o striga :

— Cosette !

Sări din pat, îşi puse halatul şi deschise

fereastra. Taică-său era jos, pe pajişte :

— Te-am trezit ca să te liniştesc, spuse el.
Uite umbra
ta cu pălărie rotundă !

Şi-i arătă pe :iarbă o umbră desenată de lună, care semăna destul de bine cu silueta unui bărbat cu pălărie rotundă. Era umbra aruncată de un horn de fontă cu capac, care se ridica deasupra unui acoperiş vecin.

Cosette rîse şi ea : toate presupunerile ei lugubre se împrăştiară şi, a doua zi, luînd gustarea de dimineaţă alături de tatăl său, făcu haz amintindu-şi de grădina sinistră, bîntuită de umbre de coşuri.

Jean Valjean $e linişti de-a binelea. Cosette nu se uită nici ea cu prea multă luare-aminte, ca să-şi dea seama dacă hornul se afla în direcţia în care i se păruse ei că văzuse umbra şi dacă luna se afla în acelaşi punct al cerului. Nu se întrebă cit de ciudat era hornul acela care, cînd fusese prins asupra faptului, se retrăsese să nu i se mai vadă umbra — pentru că umbra pierise cînd se întorsese Cosette — şi atunci ea fusese sigură de asta. Cosette se însenină cu desăvîrşire. Fu mulţumită cu explicaţia aceea şi-i ieşi din minte gîndul că cineva ar fi putut umbla seara şi noaptea prin grădină.

Cu toate astea, peste cîteva zile se întîmplă alt incident.

III

TOUSSAINT COMENTEAZĂ Şl EA

In grădină, aproape de gardul de fier dinspre stradă, se afla, ascunsă de privirile curioşilor, într-o boltă de verdeaţă, o bancă de piatră pe care un trecător putea s-o atingă strecurîndu-şi braţul printre gratii şi prin boltă.

Intr-o seară, tot în aprilie, Jean Valjean plecase de acasă. Cosette se aşezase pe banca aceea, după asfinţitul soarelui. Vîntul începuse să bată mai tare prin copaci. Cosette se gîndea. O tristeţe fără noimă o biruia încet, tristeţea aceea de neînvins pe care ţi-o dă seara şi care vine, poate, cine ştie, din taina unui mormînt întredeschis la acel ceas.

Poate că şi Fantine era în umbra aceea.

Cosette se ridică, dădu încet ocol grădinii, călcînd prin iarba plină de rouă şi spunîndu-şi, în acel soi de somnambulism melancolic în care era cufundată : „La ceasul ăsta, aici, în grădină, ar trebui să porţi saboţi. Altfel poţi răci."

Şi se îndreptă iar spre bancă.

In clipa în care vru să se aşeze văzu pe locul pe care îl părăsise adineauri o piatră destul de mare, care nu fusese acolo cu o clipă mai înainte.

Cosette se uită la piatră, întrebîndu-se ce însemna asta. Deodată îşi dădu seama că piatra asta nu venise ea singură pe bancă, că o pusese acolo cineva, că un braţ trecuse printre gratii, şi gîndul ăsta o înspăimîntă. De data asta îi fu frică de-a binelea. Nu mai era nici o îndoială, piatra era acolo. N-o atinse, fugi fără să se uite în urma ei, se ascunse în casă, închise numaidecît obloanele cu drugul şi puse zăvorul la uşa dinspre terasă. O întrebă pe Toussaint :

— Tata s-a întors ?

— încă nu, domnişoară.

(Am spus o dată pentru totdeauna că Toussaint era bîlbîită. Să **ni** se îngăduie să n-o mai accentuăm. Nu ne place notaţia muzicală a acestei infirmităţi.)

Jean Valjean, căruia îi plăcea să cugete şi să se plimbe, se întorcea adesea tîrziu de tot.

— Toussaint — mai adăugă Cosette — ai dumneata
grijă să închizi bine obloanele care dau spre grădină, să
le prinzi în drugi şi să pui bine bucăţelele alea de fier
cu inele care închid, da ?

— O, fiţi liniştită, domnişoară !

Cosette ştia că Toussaint o făcea zilnic, dar nu se putu împiedica să nu adauge :

— Tare e pustiu pe-aici !

— Asta e adevărat ! spuse Toussaint. Ar putea să te
omoare careva fără să ai timp să zici : au ! Şi domnul,
care nu doarme în casă !... Dar să nu vă temeţi, domni
şoară, ferec ferestrele ca pe nişte cetăţi. Două femei sin
gure ! Să mori de frică, nu alta ! Ia închipuieşte-ţi !
Să vezi noaptea nişte bărbaţi care intră în odaie şi-ţi
spun : „Taci din gură I" şi încep să-ţi taie beregata. Şi,
vezi, nu e că mori, toată lumea moare, ştii bine că tot
o să mori odată, da e grozav să te atingă oamenii ăia !
Şi pe urmă nu cred că au cuţite care taie bine ! Of,
doamne !

— Taci ! rosti Cosette. închide tot, zăvoreşte !

Cosette, înspăimîntată de melodrama născocită de
Toqfsaint şi poate de amintirea vedeniilor de săptămîna trecută, care-i veneau iar în minte, nu îndrăzni să-i

spună : „Du-te de vezi ce piatră au pus pe bancă !" de teamă de-a deschide uşa dinspre grădină, prin care puteau intra „indivizii". închise cu grijă toate uşile şi toate ferestrele, o puse pe Toussaint să cerceteze toată casa, din pivniţă pînă în pod, se încuie în odaia ei, tră-gînd zăvorul, se uită sub pat, se culcă şi dormi prost. Toată noaptea visă piatra aceea, mare cît un munte şi plină de peşteri.

Cînd răsări soarele — răsăritul soarelui ne face să rîdem de spaimele nopţii, şi rîsul e totdeauna la fel de puternic ca spaima pe care am tras-o — cînd răsări soarele, Cosette, deşteptîndu-se, îşi socoti spaima un vis rău şi-şi spuse : „Ce mi-a trecut prin cap ? A fost la fel cu paşii pe care mi s-a părut că i-am auzit săptămîna trecută, noaptea, în grădină ! Ca umbra hornului ! Acum am să ajung fricoasă ?"

Soarele, care străbătea stacojiu printre crăpăturile oblonului şi făcea ca perdelele de damasc să pară de purpură, o linişti atît de bine, încît totul se topi în mintea ei, chiar piatra.

„N-a fost nici o piatră pe bancă, aşa cum n-a fost nici un bărbat cu pălărie rotundă în grădină. Am visat eu."

Se îmbrăcă, coborî în grădină, alergă la bancă şi simţi că o scaldă o sudoare rece. Piatra era acolo.

Dar asta ţinu doar o clipă. Spaima din timpul nopţii se schimbă ziua în curiozitate.

„Ei, hai să văd !"

Ridică piatra, care era destul de mare. Sub ea se afla ceva care semăna a scrisoare.

Era un plic alb. Cosette îl luă. N-avea nici adresă, nici pecete. Totuşi, plicul, deşi nelipit, nu era gol. înăuntru se aflau nişte hîrtii. Cosette le cercetă, nu cu spaimă, nici din curiozitate. începea să fie neliniştită.

Scoase afară din plic tot conţinutul lui : era un caieţel cu pagini numerotate, pe care se aflau cîteva rînduri scrise „destul de drăguţ şi foarte delicat", gîndi Cosette.

Fata căută un nume, nu-l găsi. O iscălitură, nu era. Cui era adresat ? Pesemne că ei, de vreme ce o mînă pusese pachetul pe banca ei. De la cine venea ? Fu cu-

prinsă de un farmec de nedescris, încercă să-şi întoarcă ochii de pe foile care-i tremurau în mînă, privi cerul, strada, salcîmii scăldaţi în lumină, porumbeii care zburau pe un acoperiş vecin, apoi privirea i se întoarse repede asupra manuscrisului. îşi spuse că trebuie să ştie ce se afla în el.

Şi iată ce citi':

IV

O INIMA SUB PIATRA

Dragostea e reducerea întregului univers la o singură făptură, preamărirea unei singure făpturi pînă la în-dumnezeire.

Dragostea e închinăciunea pe care îngerii o fac stelelor.

Ce trist e sufletul cînd e trist din dragoste 1

Ce gol aduce lipsa fiinţei care umple ea singură întreaga lume ! Ah, ce adevărat e că fiinţa iubită devine dumnezeu ! Dumnezeu ar putea fi gelos dacă tatăl ceresc n-ar fi făcut, în chip vădit, întreaga fire pentru suflet, şi sufletul pentru dragoste !

Un zîmbet zărit sub o pălărie de crep alb cu panglici liliachii e destul pentru ca sufletul să pătrundă în palatul viselor.

Dumnezeu e în fiecare lucru, dar toate îl ascund. Lucrurile sînt negre, fiinţele sînt opace. A iubi o fiinţă înseamnă a o face străvezie.

Anumite gînduri sînt rugăciuni. Sînt clipe în care, în orice chip ar sta trupul, sufletul e în genunchi.

îndrăgostiţii despărţiţi înşală absenţa prin mii de lucruri himerice, care totuşi au realitatea lor. Sînt împiedicaţi de a se vedea, nu-şi pot scrie, dar găsesc o mulţime de mijloace tainice de a-şi vorbi. îşi trimit cîntecul păsărilor, mireasma florilor, rîsul copiilor, lumina soarelui, suspinele vuitului, razele stelelor, întreaga crea-ţiune. De ce nu ? Toate înfăptuirile lui dumnezeu sînt făcute ca să slujească dragostea. Dragostea e destul de puternică pentru a încărca întreaga natură cu mesajele ei.

O, primăvară, eşti o scrisoare pe care i-o scriu ei '.

Viitorul e încă şi mai mult al inimilor decît al spiritelor. Dragostea e singurul lucru care poate umple eternitatea. Infinitului îi trebuie ceea ce nu se isprăveşte niciodată.

Dragostea e chiar parte din suflet. E de aceeaşi natură. Dragostea e o scînteie divină ca şi sufletul, şi tot ca el e incoruptibilă, indivizibilă, nepieritoare. E un punct de foc în noi, nemuritor şi infinit, pe care nimic nu-l poate mărgini şi nimic nu-l poate atinge. II simţi arzînd pînă în măduva oaselor şi-l vezi strălucind pînă în adîncurile cerului.

O, dragoste ! adoraţie ! voluptate a două spirite care se înţeleg, a două inimi care se dăruiesc, a două priviri care se pătrund ! Fericiri, veţi veni şi la mine ! Plimbări în doi, în singurătate ! Zile binecuvîntate şi strălucitoare ! Visez uneori că, din cînd în cînd, ceasuri din viaţa îngerilor se desprind şi vin aici, pe pămînt, şi se amestecă în destinul oamenilor.

Dumnezeu nu poate dărui fericirii celor care se iubesc decîţ o durată fără capăt. După o viaţă de dragoste, o

eternitate de dragoste, da, e o întregire. Dar nici lui dumnezeu nu-i e cu putinţă să facă ceva mai mare decît e fericirea desăvîrşită pe care o dă sufletului iubirea. Dumnezeu e împlinirea în cer. Dragostea e împlinirea omului.

Priveşti o stea pentru că e luminoasă şi pentru că e de nepătruns. Dar Ungă tine se află o strălucire mai dulce şi o taină mai mare : femeia.

Noi toţi, oricare am fi, avem făptura noastră dătătoare de viaţă. Dacă nu, ne lipseşte aerul, ne înnăbuşim. Murim, E grozav să mori din lipsă de iubire. E o asfixiere a sufletului.

Cînd dragostea a contopit şi amestecat două fiinţe într-o unitate sfîntă şi îngerească, aceste fiinţe au găsit şi taina vieţii. Nu sînt decît cei doi termeni ai aceluiaşi destin; sînt două aripi ale unui singur suflet. A iubi înseamnă a pluti !

In ziua în care o femeie care trece prin faţa ta răs-■pîndeşte lumină în mers, eşti pierdut, iubeşti. Nu mai ai de făcut altceva decît să te gîndeşti atît de neclintit la ea, încît s-o sileşti să se gîndească şi ea la tine.

Ceea ce începe dragostea nu poate fi încheiat decît de dumnezeu.

Adevărata dragoste îşi pierde capul, sau e încîntată pentru o mănuşă pierdută, pentru o batistă găsită şi are nevoie de veşnicie pentru devotamentul şi nădejdile ei. E alcătuită în acelaşi timp din infinitul mare şi din infinitul mic.

Dacă eşti piatră, fii magnet; dacă eşti plantă, fii senzitivă ; dacă eşti om, fii iubire.

Dragostei nu-i ajunge nimic. Dacă are fericirea, vrea raiul. Dacă are raiul, vrea cerul.

O, voi cei care iubiţi, toate astea se cuprind în dragoste ; să ştiţi să le găsiţi. Iubirea are, ca şi cerul, contemplaţia, şi ceva mai **mult** decît cerul : **voluptatea.**

„Mai vine la **Luxembourg** ?" „Nu, **domnule."** „Tu biserica asta ascultă liturghia ?" „Nu mai vine aici." „Mai locuieşte în casa asta ?" „S-a mutat." „Unde locuieşte acum ?" „N-a spus unde."
Ce lucru cumplit să nu cunoşti adresa sufletului tău !

Dragostea are copilăriile ei, celelalte patimi au micimile lor. Ruşine patimilor care micşorează omul ! Cinste celor care-l fac copil !

Ce lucru ciudat! Sînt în întuneric. O fiinţă a plecat luînd cerul cu ea.

Ah, să fii culcat alături de ea în acelaşi mormînt, mînă în mînă, şi, din cînd în cînd, în întuneric, să ne mîn-gîiern încet un deget. Veşnicia mea s-ar mulţumi cu **atît.**

Voi cei care suferiţi pentru că iubiţi, iubiţi încă şi mai mult. A muri de dragoste înseamnă a trăi.

Iubiţi ! o întunecată transfigurare înstelată e amestecată în această tortură. Este extaz în agonie.

O, bucurie a păsărilor 1 Ele cîntă pentru că au un cuib. Dragostea e **o** respiraţie cerească a aerului din rai.

Inimi adînci, spirite înţelepte, luaţi viaţa aşa cum a făcut-o dumnezeu. E o încercare îndelungată, o pregătire neînţeleasă pentru un destin necunoscut. Destinul

acesta, cel adevărat, începe la om o dată cu prima treaptă înăuntrul mormîntului. Atunci se iveşte ceva în faţa ochilor şi începe să se zărească veşnicia. Gîndiţi-vă la cu-vîntul acesta : veşnicie. Cei vii văd durata. Numai morţii văd veşnicia. Pînă atunci iubiţi şi suferiţi, nădăjduiţi şi contemplaţi. Vai de cel care n-a iubit decît trupul, forrne, aparenţe. Moartea îi va lua totul. încercaţi să iubiţi suflete, le veţi regăsi.

Am întîlnit pe stradă un tînăr foarte sărac care iubea. Avea o pălărie veche, nişte haine roase, coatele găurite. Ghetele îi erau pline de apă şi inima îi era plină de stele.

Ce lucru minunat să fi i iubit ! Lucru şi mai minunat încă e să iubeşti ! Inima, trecînd prin iubire, devine eroică. Nu mai e alcătuită decît din puritate. Nu se mai reazimă decît pe ceea ce e mare şi înalt. In ea nu poate încolţi nici un gînd nevrednic, cum nu pot creşte urzici pe un gheţar. Sufletul înalt şi senin, neatins de patimi şi emoţii josnice, care domină viaţa şi umbrele lumii acesteia, nebuniile, minciunile, urile, vanităţile, mizeriile, locuieşte în albastrul cerului şi nu mai simte decît zguduirile adînci şi subterane ale destinului, aşa cum culmea munţilor simte cutremurele de pămînt.

Soarele s-ar stinge dacă n-ar mai iubi nimeni.

COSETTE DUPĂ SCRISOARE

Pe cînd citea, Cosette se lăsa furată încet-încet de gînduri. In clipa cînd ridică privirea de pe ultimul rînd al caietului, ofiţerul ce! frumos — era ora lui — trecu ţanţoş prin faţa grilajului. Cosette îl găsi respingător.

începu să se uite din nou la caiet. ,,E un scris încîn-tător", gîndi Cosette; de aceeaşi mînă, dar cu cerneli deosebite, cînd foarte închise, cînd foarte spălăcite, ca

atunci cînd punem apă în călimară, şi, prin urmare, din zile diferite. Cineva îşi mărturisise acolo toate gîndurile, suspin cu suspin, fără şir, la nimereală, fără ţintă, la întîmplare. Cosette nu mai citise niciodată aşa ceva. Manuscrisul, pentru ea, cu toată lipsa lui de înţeles, i se părea un sanctuar .cu porţile întredeschise. Fiecare dintre rîndurile acelea misterioase strălucea puternic în ochii ei şi-i umplea inima cu o lumină ciudată. In educaţia pe care o primise, i se vorbise mereu despre suflet şi niciodată despre dragoste, ca şi cum s-ar putea vorbi despre jeratic fără să pomenim de loc de flacără. Manuscrisul de cincisprezece pagini îi destăinuia pe neaşteptate şi cu încetul ce înseamnă dragostea, suferinţa, soarta, viaţa, veşnicia, începutul, sfîrşitul. Parcă s-ar fi deschis o mînă şi i-ar fi aruncat dintr-o dată un pumn de raze. In aceste cîteva rînduri descoperea o fire pătimaşă, înflăcărată, mărinimoasă, cinstită, o voinţă dîrză, o suferinţă fără margini şi o nădejde neţărmurită, o inimă mîhnită şi un extaz neţărmurit. Ce să fie oare manuscrisul ăsta ? O scrisoare. O scrisoare fără adresă, fără nume, fără dată, fără iscălitură, grăbită şi dezinteresată, enigmă alcătuită din adevăruri, solie de dragoste menită să fie purtată de un înger şi citită de o fecioară, întîlnire dată dincolo de marginile pămîntului, răvaş de iubire al unei năluci către o închipuire.

Era un absent liniştit şi abătut, care părea gata sâ-şi caute scăpare în moarte şi care-i împărtăşea celei care îi lipsea taina destinului, rostul vieţii, dragostea. Cel care scrisese toate astea era cu un picior în groapă şi cu ochii spre cer. Rîndurile aşternute unul după altul pe hîrtie erau ceea ce s-ar putea numi fărîme de suflet.

Şi de la cine puteau veni oare paginile acestea ? Cine să le fi scris ? Cosette nu stătu nici o clipă la îndoială. Un singur om :

El!

Se făcuse iar lumină în mintea ei. Totul se înfiripase din nou. Simţea o bucurie nespusă şi-o tulburare adîncă. El, el îi scria ; era acolo ; mîna lui se strecurase printre zăbrelele grilajului. In vreme ce ea îl uita, el o regăsise.

Dar îl uitase oare ? Nu ! Nicidecum ! Fusese nebună, în-chipuindu-şi măcar o clipă lucrul ăsta. II iubise mereu, îl adorase totdeauna. Jarul fusese acoperit şi mocnise cîtăva vreme, dar îşi dădea seama acum că nu făcuse altceva decît să ardă mai în adînc, iar acum flăcările izbucneau din nou şi o cuprindeau în întregime. Caietul era ca o scînteie desprinsă din sufletul lui şi strecurată într-al ei ; simţea că focul se aprinde iarăşi. Fiecare cu-vînt al manuscrisului o mişca adînc : „O ! da — spunea ea — îmi aduc aminte de toate astea ! Le-am citit în ochii lui !"

Isprăvise de citit pentru a treia oară manuscrisul, cînd locotenentul Theodule trecu din nou prin fata grilajului, zornăindu-şi pintenii. Cosette se văzu silită să ridice capul. II găsi anost, nătîng, prost, de prisos, înfumurat, dezgustător, obraznic şi slut. Ofiţerul socoti că trebuie să-i zîmbească. Ea întoarse capul ruşinată şi mînioasă. Ar fi avut poftă să-i arunce cu ceva în cap.

O luă la fugă, intră în casă şi se încuie în odaia ei ca să mai citească o dată manuscrisul, să-l înveţe pe dinafară şi să dea frîu liber gîndurilor. După ce isprăvi de citit, îl sărută şi îl vîrî în sîn.

Se sfîrşise. Cosette se întorsese la marea ei dragoste îngerească. Prăpastia numită rai i se deschidea iarăşi în faţă.

Toată ziua Cosette trăi ca într-un fel de ameţeală. Nu se putea gîndi la nimic ; gîndurile îi erau destrămate ca firele unui scul încîlcit ; nu izbutea să le descurce ; în starea de tulburare în care se afla, nici ea singură nu-şi dădea seama ce aştepta. Nu se încumeta să-şi făgăduiască nimic, dar nici nu voia să-şi refuze nimic. Emoţia i se citea pe faţă, în vreme ce trupul îi era scuturat de fiori. Din cînd în cînd, i se părea că visează ; îşi spunea : „Să fie oare adevărat?" şi începea să pipăie răvaşul drag de la piept ; îl apăsa pe inimă, îi simţea colţurile pătrunzîndu-i în carne şi, dacă Jean Valjean ar fi zărit-o în clipa aceea, s-ar fi cutremurat în faţa acestei bucurii înflăcărate şi necunoscute care-i ţîşnea de sub pleoape.

,,0, da ! — îşi spunea ea — el e ! El mi-a trimis scrisoarea asta !"

Era încredinţată că o adusese o mînă de înger, o voinţă de sus.

O, minuni ale dragostei ! O, visuri ! Acea voinţă de sus, acea mînă de înger era cocoloşul de pîine aruncat de un hoţ altui hoţ, din curtea Charlemagne înspre Groapa Leilor, pe deasupra acoperişului închisorii La Force.

VI

BATRINII SINT FĂCUŢI CA SA PLECE CIND TREBUIE

Pe înserate, Jean Valjean ieşi ; Cosette se îmbrăcă. îşi potrivi părul cum îi şedea mai bine ; îşi puse o rochie în al cărui decolteu foarfecă intrase mai mult **decît** trebuie, lăsînd prin această tăietură să se zărească gîtul întreg, lucru care era, după cum spun fetele, „cam necuviincios". Nu era cituşi de puţin necuviincios ; era, însă, mai drăguţ decît altfel. Se gătise în felul ăsta fără să ştie bine de ce.

Avea de gînd să iasă ? Nu.

Aştepta pe cineva ? Nu.

In amurg coborî în grădină. Toussaint avea treabă în bucătăria care dădea spre curtea din fund.

Porni pe sub crengi, depărtînd din cînd în cînd cu mîna pe cele care erau foarte aplecate.

Ajunse la bancă.

Piatra rnai era acolo.

Se aşeză şi atinse cu mîna ei albă, catifelată piatra, ca şi cum ar fi vrut s-o mîngîie şi să-i mulţumească.

Deodată avu impresia nelămurită pe care o încercăm, chiar fără să vedem nimic, cînd cineva se află în spatele nostru.

întoarse capul şi sări în picioare.

Era el.

Cu capul gol. Părea palid şi slăbit. Hainele negre abia i se desluşeau. Amurgul îi făcea şi mai palidă fruntea

frumoasă şi-i învăluia ochii în întuneric. Sub vălul unei negrăite seninătăţi, avea ceva din lumea **morţii** şi a nopţii. Faţa îi era luminată de ultimele licăriri ale zilei care se stingea şi de gîndurile unui suflet care-şi lua zborul.

Nu părea încă nălucă, dar nici om nu **mai** era.

Pălăria şi-o zvîrlise la cîţiva paşi în tufiş.

Cosette, cît pe ce să-şi piardă cunoştinţa, nu scoase[1] nici un ţipăt. Se dădea încet înapoi, deoarece se simţea atrasă. El rămase nemişcat. In adierea plină de taină şi de tristeţe care o învăluia, ea simţi privirea ochilor pe care nu-i vedea.

Dîndu-se mereu înapoi, Cosette se lovi de un copac şi se rezemă de el. Dacă n-ar fi fost copacul, ar fi căzut.

Atunci îi auzi glasul, pe care nu l-l auzise niciodată cu adevărat, abia plutind deasupra foşnetului frunzelor şi şoptind :

— Iartă-mă că sînt aici ! Mi-e inima plină ; nu mai puteam trăi aşa ; de aceea am venit. Ai citit ce ţi-am lăsat pe bancă ? Mă mai ţii puţin minte ? Să nu-ţi fi e frică de mine ! E mult de atunci ; îţi mai aminteşti ziua cînd te-ai uitat la mine ? In Luxembourg, lingă gladiator. Şi ziua cînd ai trecut prin faţa mea ? La 16 iunie şi la 2 iulie. E-aproape un an. Nu te-am mai văzut de mult. Am întrebat-o pe femeia care închiriază scaunele şi mi-a spus că nu **te-a** mai văzut. Locuiai pe strada Ouest, la al treilea în faţă, într-o casă nouă. Vezi că ştiu ? Te urmăream. Ce-aş fi putut face ? Pe urmă ai dispărut. Mi s-a părut că te-am zărit trecînd într-o zi, pe cînd citeam gazetele, sub arcadele *Odeonului.* Am alergat. Dar nu Era cineva care avea o pălărie ca a dumitale. Noaptea vin aici. Să nu-ţi fi e teamă ; nu mă vede nimeni. Vin să-ţi privesc de aproape ferestrele. Merg foarte încet, ca să nu bagi de seamă ; poate ţi-ar fi frică. Intr-o seară eram în spatele dumitale ; te-ai întors şi eu am luat-o la fugă. O dată te-am auzit cîntind. Am fost atît de fericit ! Iţi pare rău că te ascult prin oblon cînd cînţi ? N-are de ce să-ţi pară rău. Nu-i aşa ? Vezi bine că eşti îngerul meu ; **lasă-mă** să vin din cînd în cînd. Cred că am să

mor. Dac-ai şti !... Te ador ! îartă-mă că-ţi vorbesc aşa L Nu mai ştiu ce spun. Poate că te supăr. Te supăr oare ?

— O, mamă ! zise ea.

Şi se prăbuşi aproape în nesimţire.

O prinse ; ea nu se putea ţine pe picioare ; o luă în braţe ; o strînse cu putere fără să-şi dea prea bine seama ce face. O sprijini, clătinîndu-se şi el. Era buimac, ca şi cum capul i-ar fi fost plin de fum ; ochii îi sclipeau ; nu-şi mai putea aduna gîndurile ; i se părea că oficiază o slujbă religioasă şi că săvîrşeşte o profanare. De altfel, nu încerca nici cea mai mică dorinţă pentru femeia încîntătoare al cărui trup îl simţea lingă pieptul lui. Era ameţit de dragoste.

Ea îi luă mîna şi i-o puse pe inimă. El simţi hîrtia care se afla acolo. Ingăimă :

— Mă iubeşti ?

Ea răspunse cu un glas atît de scăzut, încît părea o adiere care abia se auzea :

— Taci ! O ştii prea bine !

Şi-şi lipi faţa îmbujorată de pieptul tînărului plin de mândrie, vrăjit. El căzu pe bancă, iar ea ■— lîngă el. Nu mai ştiau ce să-şi spună. Stelele începuseră să strălucească. Cum s-au întîlnit buzele lor ? De ce cîntă pasărea, de ce se topeşte zăpada, de ce înfloreşte trandafirul, de ce învie natura în luna mai, de ce luminează zorile îndărătul arborilor întunecaţi, pe culmea înfiorată a colinelor ?

Un sărut; atît.

Tresăriră amîndoi şi se priviră pe întuneric cu ochi învăpăiaţi.

Nu simţeau nici răcoarea nopţii, nici răceala pietrei, nici umezeala pămîntului, nici iarba udă ; se uitau unul la altul, şi inima le era plină. Stăteau mînă-n mînă, fără să-şi dea seama.

Ei nici prin gînd nu-i trecea să-l întrebe pe unde intrase şi cum ajunsese în grădină. I se părea atît de firesc că era acolo !

Din and în cînd, Marius atingea cu genunchiul lui genunchiul Cosettei şi amîndoi se înfiorau.

La răstimpuri, Cosette îngăima cîte un cuvînt. Sufletul îi tremura pe buze ca un strop de rouă pe o floare.

Incet-încet, începură să-şi vorbească. Mărturisirile urmară tăcerii care îşi ajunge sieşi. Deasupra lor noaptea se întindea senină şi strălucitoare. Cele două făpturi, neprihănite ca îngerii, îşi spuseră totul : visurile, aventurile, bucuriile, iluziile, slăbiciunile, cum se adoraseră de departe, cum se doriseră, deznădejdea lor cînd încetaseră de-a se mai zări. îşi împărtăşiră, cu o intimitate ideală pe care nimic n-ar mai fi putut-o spori, tot ce aveau mai ascuns şi mai tainic. îşi povestiră, cu încredere deplină în iluzii, tot ceea ce dragostea, tinereţea şi urmele de copilărie pe care le mai aveau le mai aducea în minte. Cele două inimi se revărsară una într-alta în aşa fel, încît după un ceas tînărul avea sufletul fetei, iar fata avea sufletul tînărului.

Se contopiseră, se fermecaseră, se ameţiseră.

După ce sfîrşiră, după ce-şi spuseră totul, ea-şi cuîcă fruntea pe umărul lui şi-l întrebă :

— Cum te cheamă ?

— Mă cheamă Marius, zise el. Dar pe tine ?

— Pe mine mă cheamă Cosette

CARTEA A ŞASEA

GAVROCHE

I

O POZNA A VINTULUI ŞTRENGAR

După 1823, în vreme ce circiuma din Montfermei! se năruia şi se împotmolea tot mai mult, nu în prăpastia unui faliment, ci în mlaştina datoriilor mărunte, soţii Thenardier mai avuseseră doi copii, băieţi amîndoi. Cu totul cinci : două fete şi trei băieţi. Cam mult.

Thenardiera se descotorosise de cei din urmă, chiar de caid erau mici, cu o bucurie ciudată.

Se descotorosise — iată cuvîntul. Nu exista în femeia asta decît o **frîntură** din instinct, fenomen care de altminteri se întîlneşte destul de des. întocmai ca mareşala de la Mothe-Houdancourt', Thenardiera nu era mamă decît pentru fiicele ei. Dragostea ei maternă acolo se oprea. Ura împotriva neamului omenesc începea de la băieţii ei. Faţă de dînşii răutatea ei era fără margini, prăpastie fără fund. Pe cel mare, cum am văzut, nu-l putea suferi ; pe ceilalţi doi îi ura de moarte. De ce ? lac-aşa ! Motivul cel mai groaznic şi răspunsul care nu suferă nici o discuţie e acesta : ,,lac-aşa ! Nu-mi trebuie o puzderie de copii", spunea această mamă.

Vom vedea cum au izbutit **Thenardierii** să scape de ultimii doi copii ai lor, ba chiar să tragă şi foloase dintr-asta.

Femeia Magnon, despre care am vorbit mai înainte, izbutise să**-l facă** pe **bătrînul Gillenormand** s-o ajute în

---

[1] Soţia **mareşalului** cu acest nume, care şi **a** silit fiii **„cădeţi"** (al doilea şi al treilea născut) să **îmbrace** rasa călugărească, spre **a** spori, cu partea lor de moştenire, **zestrea tetelor.**

creşterea celor doi copii pe care-i avea. Locuia pe cheiul Celestins, la colţul străvechii străzi Petit-Musc, care a făcut tot ce i-a stat în putinţă ca să-şi schimbe în nume bun prostul său renume. Vă aduceţi aminte de marea epidemie de anghina difterică de-acum treizeci şi cinci de ani, care a pustiit mahalalele de pe marginea Senei, în Paris, şi de care ştiinţa s-a folosit ca să experimenteze pe-o scară întinsă eficacitatea tratamentului cu piatră acră, pe care o înlocuieşte astăzi cu atîta folos tinctura de iod externă. In timpul acestei epidemii Magnona îşi pierdu în aceeaşi zi amîndoi băieţii, pe unul dimineaţa, pe celălalt seara, la o vîrstă destul de fragedă. A fost o grea lovitură. Copiii erau foarte preţioşi pentru mama lor ; ei reprezentau optzeci de franci pe lună. Aceşti optzeci de franci erau plătiţi cu foarte mare punctualitate, în numele domnului Gillenormand, de către încasatorul veniturilor sale, domnul Barge, portărel pensionar, din strada Roi-de-Sicile. O dată cu moartea copiilor, renta °ra pierdută. Magnona căută un mijloc ca să iasă din încurcătură. In întunecata masonerie a păcatului clin care făcea parte, toţi ştiu totul, toţi păstrează secretul şi se ajută unul pe altul. Magnona avea nevoie de doi copii ; Thenardiera avea doi. De acelaşi sex, de aceeaşi vîrstă. Socoteală bună pentru una, afacere bună pentru cealaltă. Micii Thenardieri ajunseră micii Magnoni. Magnona se mută de pe cheiul Celestins în strada Clocheperce. La Paris identitatea unui individ se destramă de la o stradă la alta.

Oficiul de stare civilă, nefiind de loc înştiinţat, nu interveni, şi substituirea se făcu în chipul cel mai simplu din lume. Numai că Thenardier ceru, pentru împrumutarea copiilor, zece franci pe lună, pe care Magnona îi făgădui şi chiar îi plăti. Se-nţelege de la sine că domnul Gillenormand îşi împlinea mai departe făgăduiala. Venea la fiecare şase luni să vadă copilaşii şi nu băgă de seamă schimbarea care se făcuse. ,,Ce bine seamănă cu dumneavoastră, domnule I" îi spunea Magnona.

Thenardier, pentru care transformările erau o nimica toată, se folosi de prilejul ăsta ca să devină Jondrette.

Cele două fete ale lui şi **GaVfoche** abia avuseseră vfeine să bage de seamă că mai aveau doi frăţiori. La o anumită treaptă a mizeriei, te cuprinde un fel de nepăsare nefirească şi vezi fiinţele ca pe nişte larve. Rudele cele mai apropiate îţi par adesea doar forme nedesluşite ale umbrei, abia desprinse din fondul întunecat al vieţii şi pierdute iar în nevăzut.

In seara zilei în care îi predase Magnonei pe cei doi micuţi, deplin hotărîtă să se despartă pentru totdeauna de ei, Thenardiera avusese, ori se prefăcuse că are, o remuşcare. Ii spusese soţului ei : „Cum să ne părăsim în felul ăsta copiii ?" Thenardier, plin de demnitate şi netulburat, îi potoli remuşcarea cu aceste cuvinte : „Jean-Jacques Rousseau a făcut ceva mai mult !" De la remuşcare mama trecu la nelinişte : „Dar dac-o s-avem încurcături cu poliţia ? Oare ceea ce am făcut noi e îngăduit, domnule Thenardier ?" Thenardier răspunse : „Orice e îngăduit ! N-o să se vadă aici decît partea Frumoasă. Şi-apoi, nimănui n-o să-i treacă prin gînd să se intereseze de nişte copii care n-au nici o lăscaie !"

Magnona era o ucigaşă elegantă. Ii plăcea să se îmbrace bine. împărţea locuinţa, mobilată pretenţios şi grosolan, cu o hoaţă foarte isteaţă, englezoaică franţuzită. Englezoaica asta, împămîntenită la Paris, care se lăuda cu cunoştinţe foarte bogate, strîns legată de colecţiile de medalii din biblioteca şi de diamantele domnişoarei Marş, a ajuns mai tîrziu vestită în analele justiţiei. I se spunea *mamselle Miss.*

Cei doi ţînci lăsaţi în seama Magnonei n-avură de ce să se plîngă. Avînd în vedere cei optzeci de franci, erau îngrijiţi ca tot ce e exploatat; nu erau îmbrăcaţi prost şi nu erau prost hrăniţi, erau trataţi aproape ca nişte „domnişori" şi le mergea mai bine cu mama vitregă decît cu cea adevărată. Magnona făcea pe cucoana şi nu vorbea urît în faţa lor.

Trecură astfel cîţiva ani. Thenardier le prevestea un viitor fericit. Intr-o zi, el îi spuse Magnonei, care venise să-i plătească cei zece franci lunari : „Tatăl Inr va trebui să le dea o educaţie !"

Pe neaşteptate, bieţii copii, pînă atunci destul de ocrotiţi, chiar prin soarta lor păcătoasă, fură zvîrliţi în viaţă şi siliţi s-o ia în piept.

Arestarea în masă a unor răufăcători, cum a fost aceea din mansarda Jondrette, însoţită, fireşte, de percheziţii şi de întemniţări ulterioare, e o adevărată nenorocire pentru această drojdie a societăţii care trăieşte în marginea vieţii sociale ; o întîmplare ca asta atrage totdeauna după sine tot felul de prăbuşiri într-o astfel de lume întunecată. Catastrofa lui Thenardier aduse şi catastrofa Magnonei.

Intr-o zi, la puţină vreme după ce Magnona îi dăduse Eponinei biletul cu privire la strada Plumet, poliţia făcu o descindere neaşteptată pe strada Clocheperce; Magnona fu arestată împreună cu *mamselle Miss* şi toată casa, care era suspectată, căzu în laţ. Cei doi băieţaşi se jucau în vremea asta într-o curte din fund şi habar n-avură de razie. Cînd se întoarseră acasă, găsiră uşa încuiată şi casa goală. Un cîrpaci, care locuia într-o maghernită din faţă, îi chemă şi le dădu un bilet pe care „mama lor" îl lăsase pentru dînşii. Pe bilet se afla o adresă : „Domnul Barge, încasator, strada Roi-de-Sicile nr. 8". Omul din magherniţă le spuse : „Nu mai locuiţi aici. Duceţi-vă la adresa asta. E foarte aproape. Prima stradă la stînga. O să vi s-arate drumul cu biletul ăsta."

Cei doi copii plecară, cel mare ducîndu-I pe cel mic şi ţinînd în mînă biletul cu adresa. Ii era frig, iar degetele lui amorţite strîngeau slab şi abia mai puteau ţine biletul. La cotitura străzii Clocheperce vîntul i-l smulse şi, cum se întuneca, copilul nu-l mai putu găsi.

începură să rătăcească la întîmplare pe străzi.

II

IN CARE GAVROCHE CEL MIC TRAGE FOLOASE DE PE URMA LUI NAPOLEON CEL MARE

Primăvara la Paris e adesea străbătută de vînturi aspre şi cumplite, care nu te fac propriu-zis să îngheţi, ci să degeri ; vînturile astea, care întunecă zilele cele mai

frumoase, sînt întocmai ca acele răbufniri de aer rece care pătrund într-o încăpere încălzită printr-o fereastră spartă sau printr-o uşă prost închisă. Ţi se pare că poarta mohorîtă a iernii a rămas întredeschisă şi că răzbeşte vîntul pe-acolo. In primăvara anului 1832, epocă în care a izbucnit cea dinţii mare epidemie a acestui secol în Europa, vînturile erau mai aspre şi mai cumplite deoît ori-cînd. Rămăsese întredeschisă o poartă şi mai îngheţată de-cît aceea a iernii : poarta mormăitului. In vînturile astea se simţea duhoarea holerei.

Din punct de vedere meteorologic, vînturile îngheţate aveau particularitatea că erau însoţite de puternice descărcări electrice. In epoca aceea au izbucnit furtuni foarte dese, însoţite de fulgere şi de tunete.

Intr-o seară, pe cînd vîntul sufla cu putere, încît părea că se întorsese iarna, iar burghezii îşi puseseră din nou paltoanele, micul Gavroche, dîrdîind, dar tot voios sub zdrenţele lui, stătea ţeapăn şi parcă în extaz în faţa prăvăliei unui bărbier de lîngă Orme-Saint-Gervais. Era împodobit cu un şal femeiesc de lînă, luat nu se ştie de unde şi din care îşi făcuse fular. Gavroche părea că admiră grozav o mireasă de ceară, decolorată şi împodobită cu flori de lămîiţă, care se răsucea dincolo de geam între două lămpi, arătîndu-şi zîmbetul trecătorilor ; de fapt, însă, el iscodea prăvălia ca să vadă dacă n-ar putea „şterpeli" din vitrină vreun calup de săpun, pe care să-l vîndă după aceea unui „coafor" de la marginea oraşului. Izbutea adesea să mănînce de pe urma unui asemenea calup... El numea felul ăsta de-a lucra, pentru care avea talent, ,,a-i bărbieri pe bărbieri".

Pe cînd admira mireasa şi trăgea cu coada ochiului la calupul de săpun, mormăia printre dinţi aşa : „Marţi ! Nu marţi. Marţi să fi fost ? Mi se pare că marţi. Da, marţi !"

Nu s-a aflat niciodată ce voia să spună.

Dacă monologul se referea cumva la ultima dată cînd mîncase, atunci trecuseră trei zile, deoarece acum era vineri.

In prăvălia încălzita **de-o** sobă bună bărbierul tocmai rădea un client şi din cînd în cînd trăgea cu coada ochiului spre inamic, spre băiatul rebegit şi obraznic, cu mîi-niie în buzunare, dar cu **gîndul** la cine ştie ce potlogărie.

Pe cînd Gavroche se uita la mireasă, la vitrină şi la săpunurile Windsor, doi copii de staturi diferite, destul de curat îmbrăcaţi, **mai** mici decît el, părînd unul de şapte, celălalt de cinci ani, apăsară cu sfială pe clanţa uşii şi intrară în prăvălie, cerînd ceva, pesemne de pomană, cu un murmur **tînguitor,** care semăna mai degrabă cu un scîncet decît cu o rugăminte. Vorbeau amîndoi deodată şi nu se putea înţelege ce spun, fiindcă glasul celui mic era întretăiat de suspine, iar celui mare îi clănţăneau dinţii de frig. Bărbierul se întoarse cu o mutră mînioasă, cu briciul în mînă, şi, îmbrîncindu-l pe cel mare cu mina stingă, iar pe cel mic cu genunchiul, îi dădu pe amîndoi afară şi închise uşa, spunînd :

— Auzi, donile, să ne facă să-ngheţăm degeaba !

Cei doi copii porniră mai departe plîngînd. Intre timp se înnorase ; începuse să plouă. Gavroche se luă după ei şi-i opri :

— Ce e cu voi, puştilor ?

— N-avem unde să dormim, răspunse cel mare.

— Asta-i tot ? zise Gavroche. Mare lucru ! Se poate să plîngeţi pentru aşa ceva ? Ce nătăîleţi ! Şi, în superioritatea lui zeflemitoare, luîndu-şi un aer de autoritate înduioşată şi de ocrotitor blajin, adăugă : Ţîncilor, veniţi cu mine !

— Bine, domnule, zise cel mare.

Şi cei doi copii porniră în spatele lui ca în urma unui arhiepiscop. Nu **mai plîngeau.**

Gavroche o luă pe strada Saint-Antoine spre Bastilia.

Pe cînd mergeau astfel, Gavroche aruncă o privire mînioasă şi retrospectivă spre dugheana bărbierului.

— N-are pic de inimă frizerul ăsta ! bombăni el. E un maimuţoi !

O fată, văzîndu-i cum mergeau toţi trei în şir, cu Gavroche în frunte, izbucni într-un rîs zgomotos. Rîsul era lipsit de respect faţă de grup.

— Bună ziua, domnişoară Omnibus ! îi spuse Gavroche. O clipă după aceea, aducîndu-şi aminte de bărbier, adăugă : M-am înşelat în privinţa dobitocului ; nu-i un maimuţoi, e un şarpe. Am să caut un lăcătuş, bărbierule, şi-am să-ţi agăţ nişte clopoţei în coadă !

Bărbierul îi căuta pricină de gîlceavă. Sărind peste o băltoacă, se agăţă de-o portăreasă bărboasă, cu o mătură în mînă, gata parcă să se întâlnească cu Faust pe muntele vrăjitoarelor.

— Doamna a ieşit la călărie ? întrebă el.

Şi spunînd asta, împroşcă cu noroi cizmele lustruite ale unui trecător.

— Nătărăule ! strigă furios trecătorul.

Gavroche îşi scoase nasul din fular :

— Aveţi vreo reclamaţie de făcut ?

— Da, împotriva ta ! spuse trecătorul.

— S-a închis biroul ! i-o întoarse Gavroche. Nu mai primesc reclamaţii.

Intre timp, urcînd strada, zări sub o poartă de gang, îngheţată şi cerşind, o fată de vreo treisprezece sau paisprezece ani, cu o rochie atît de scurtă încît i se vedeau genunchii. Mititica începuse să fie prea mare pentru îmbrăcămintea ei. Cînd creşti, se întîmplă asemenea neajunsuri. Rochia ajunge prea scurtă tocmai atunci cînd goliciunea ajunge necuviincioasă.

— Biata fată! exclamă Gavroche. N-are nici măcar pantaloni. Na, ţine cel puţin asta !

Şi desfăcîndu-şi fularul bun de lînă de la gît, îl zvîrli pe umerii slabi şi vineţi ai cerşetoarei ; şi fularul deveni şal.

Fetiţa se uită la el uimită şi primi fularul fără să scoată o vorbă. La un anumit grad de suferinţă, nevoiaşul, în buimăceala lui, nu mai geme cînd îl doare ceva şi nu mai mulţumeşte cînd i se face vreun bine.

— Brr ! se scutură Gavroche după aceea, tremurînd mai rău decît sfîntul Martin, care cel puţin îşi păstrase jumătate din manta.

La acest „brr !" ploaia înteţită se dezlănţui cu furie Cerurile duşmănoase pedepsesc faptele bune.

— Na ! exclamă Gavroche. Ce însemnează asta ? Iar
plouă. Dumnezeule sfinte, dacă-i dai zor tot aşa, m-ai
pierdut de muşteriu ! Şi porni mai departe. Oricum!
adăugă el trăgînd cu coada ochiului spre cerşetoarea
care se ghemuia în şal. Ştiu că p-asta am înţolit-o ! Şi
uitîndu-se spre nori : V-am făcut figura !

Cei doi copii veneau în urma lui.

Trecînd prin faţa unui geam acoperit cu o reţea de sîrmă care arăta că acolo e o brutărie, fiindcă pîinea, ca şi aurul, se aşază în dosul gratiilor de fier, Gavroche se întoarse :

— Ei, puştilor, am rnîncat noi ceva azi ?

— Domnule — răspunse băiatul cel mare — n-am
mîncat de azi-dimineaţă.

— N-aveţi, prin urmare, nici tată, nici mamă ? urmă
Gavroche cu măreţie.

— Iertaţi-mă, domnule, avem şi tată şi mamă, dar nu
ştim unde sînt.

— Uneori e mai bine decît să ştii, îi lămuri Gavroche,
care era un cugetător.

— De două ceasuri umblăm aşa, urmă băiatul cel mare.
Căutăm ceva de mîncare pe la colţurile străzilor, dar nu
găsim nimic.

■— Ştiu, zise Gavroche. Cîinii mănîncă tot. După o pauză, adăugă : Ah ! ne-am pierdut părinţii. Nu mai ştim ce-am făcut cu ei. Asta nu se poate, băieţi ! E o prostie să lăsăm să se rătăcească aşa nişte oameni mari. Dar trebuie totuşi să halim ceva.

Altminteri, nu le puse nici o întrebare. Ce poate fi mai frumos decît să nu ai casă ?

Cel mai mare dintre cei doi puşti, întors aproape cu totul la nepăsarea firească a copilăriei, strigă deodată :

— Tii, cînd mă gîndesc ! Mama ne spusese c-o să ne
ducă să luăm salcie sfinţită în duminica floriilor.

— Aiurea ! zise Gavroche.

— Mama — adăugă băiatul cel mare — e o cocoană
care stă cu *mamselle Miss.*

— Scîrţ ! exclamă Gavroche.

n

Intre timp se oprise şi-ncepuse să se pipăie şi să se scotocească prin toate cutele zdrenţelor lui.

In cele din urmă îşi înălţă capul cu un aer care voia să pară mulţumit, dar care era triumfător.

— Puştilor, potoliţi-vă ! Avem cu ce benchetui toţi trei.

Şi scoase dintr-un buzunar un gologan.

Fără să le dea răgaz puştilor să se mire, îi împinse pe arnîndoi înaintea lui în brutărie, puse gologanul pe tejghea şi comandă :

— Băiete ! Pîine de un gologan !

Brutarul, patronul însuşi, luă o pîine şi-un cuţit.

— Trei porţii, băiete ! adăugă cu demnitate Gavroche.
Sîntem trei.

Şi băgînd de seamă că brutarul, după ce se uitase la cei trei muşterii, luase o pîine neagră, îşi vîrî adînc degetul în nas, însoţindu-l de-o răsuflare atît de puternică, parc-ar fi avut pe vîrful degetului priza de tabac a lui Frederic cel Mare \ şi-i azvîrli brutarului de la obraz această apostrofă furioasă :

— *Keksekţa ?*

Acelora dintre cititorii noştri care ar fi ispitiţi să vadă în întrebarea adresată de Gavroche brutarului vreun cu-vînt rusesc sau polonez, ori vreunul din strigătele sălbatice pe care yowaii şi botocuzii[2] şi le aruncă de pe un mal pe altul al fluviilor, prin pustietăţi, le vom spune că e o expresie foarte cunoscută pe care o întrebuinţează zilnic (ei, cititorii) şi care ţine locul întrebării : ,,Ce-i asta ?" Brutarul înţelese foarte bine şi răspunse :

— Ei, ce să fi e ? Pîine ! Pîine foarte bună, de calitatea
a doua.

— Vrei să spui pîine neagră, zise Gavroche liniştit şi
cu adînc dispreţ. Pîine albă, băiete ! Franzelă I Fac
cinste !

Brutarul nu-şi putu stăpîni zîmbetul şi, pe cînd tăia pîinea albă, se uita la el cu un aer compătimitor, care-î supără pe Gavroche.

---

[1] Se spune că regele Prusiei **Frederic** cel Mare (1700—1786) era
amator de tabac.

[2] Triburi sălbatice din Brazilia.

— Ia ascultă, băiete, ce ne tot masori aşa într-una ?
Aşezaţi toţi trei cap la cap, abia ar fi măsurat un
stînjen.
Isprăvind de tăiat plinea, brutarul îşi încasă gologanul, şi Gavroche se adresă celor doi copii:
— Potoliţi-vă ramazanul !
Băieţaşii se uitară la el
nedumeriţi.
Gavroche începu să rîdă :
— A ! Aşa e ! Voi nu ştiţi încă ce-nssamnă asta. Sîn-
teţi mici. Şi adăugă : Mîncaţi !
Şi întinse fiecăruia cîte o bucată de pîine.
Şi spunîndu-şi că cel mai mare, pe care-l socotea mai vrednic să stea de vorbă cu el, merita o încurajare deosebită şi că trebuia îndemnat să lase la o parte orice sfi ală pentru a-şi potoli foamea, adăugă întinzîndu-i bucata cea mai mare :
— Hai, umple-ţi burta cu ea !
Bucata cea mai mică o opri
pentru el.
Bieţii copii erau lihniţi de foame, ca şi Gavroche. In-fulecînd cu înverşunare pîinea, încurcau locul în prăvălie, iar brutarul, cu care încheiaseră socotelile, se uita la ei chiorîş.
— S-o luăm din loc ! se hotărî, în sfîrşit,
Gavroche.
Porniră din nou spre Bastilia.
Trecînd prin faţa vitrinelor luminate, băiatul cel mai mic se oprea din cînd în cînd să vadă cît e ora la un ceas de plumb, legat la gîtul lui cu o sfoară.
„Hotărit, e-un nătărău fără pereche I" îşi spuse Gavroche.
Pe urmă, îngîndurat, bombăni printre
dinţi :
— A ! dac-aş avea plozi, i-aş îngriji mai
bine.
Cînd isprăviră de mîncat bucata de pîine, ajungînd la colţul întunecatei străzi Ballets, în fundul căreia se zăreşte ferestruica îngustă şi duşmănoasă a închisorii La Force, cineva spuse :
— A, tu eşti, Gavroche ?
— A, tu eşti, Montparnasse ? ! exclamă
Gavroche.
Un bărbat îl oprise pe băiat, şi bărbatul nu
era altci-

neva decît Montparnasse deghizat, cu ochelari albaştri ; Gavroche îl recunoscu.

¯ Şmechere ! zise Gavroohe. Ai o manta ca o cata-
plasmă de sămînţă de in şi ochelari albaştri de doctor.
Pe cuvînt, ştii că eşti fercheş ?

¯ Sst ! şuieră Montparnasse. Mai încet !
Şi-l trase repede pe Gavroche din lumina vitrinelor. Cei doi puşti îl urmară instinctiv, ţinîndu-se de mînă. Cînd ajunseră sub bolta întunecată a unei porţi, la adăpost de priviri şi de ploaie, Montparnasse întrebă : ■— Ştii unde mă duc ?

¯ La mănăstirea de pe Muntele Părerilor de Rău,
adică la eşafod, zise Gavroche.

¯ Caraghiosule ! Şi Montparnasse urmă : Mă duc să-l
caut pe Babet.

— A — zise Gavroche — o cheamă Babet ? !

Montparnasse coborî glasul :

— Nu *o,* ci *îl* cheamă Babet.

— A ! Babet !

— Da, Babet.

— II credeam la răcoare.

— A şters-o, răspunse Montparnasse.

Şi-i povesti la repezeală băiatului că în dimineaţa aceleiaşi zile Babet, fiind mutat la Conciergerie, evadase, apucînd-o la stînga, în loc s-o apuce la dreapta pe „coridorul instrucţiei".

Gavroche îi admiră iscusinţa.

— Mare şmecher ! zise el.

Montparnasse mai adăugă unele amănunte în legătură cu evadarea lui Babet şi sfîrşi spunînd :

— A ! asta nu-i tot !

Gavroche, ascultîndu-l, puse mîna pe un baston pe ca-re-l ţinea în mînă Montparnasse ; trase fără voie de partea de sus şi scoase la iveală tăişul unui pumnal.

— Aha ! grăi el, împingînd repede pumnalul la loc.
Ai luat cu tine jandarmul îmbrăcat civil.

Montparnasse făcu cu ochiul.

— Drace ! zise Gavroche. Nu cumva ai de gînd să te
încaieri cu sticleţii ?

•— Nu se ştie, rosti Montparnasse nepăsător. E întotdeauna bine să ai un ac la tine.
Gavroche stărui :
— Ce-ai de gînd să faci în noaptea asta ?
Montparnasse îşi luă din nou un aer grav şi spuse în ghiţind silabele :
—'Şte chestii ! Şi schimbînd numaidecît vorba : Ştii ?
— Ce?
— O chestie de-acum cîteva zile. Inchipuie-ţi : întîlnesc un cetăţean, îmi dăruieşte o predică şi punga lui ; bag totul în buzunar şi peste o clipă mă scotocesc în buzunar şi nu mai găsesc nimic.
— Doar predica ! zise Gavroche.
— Dar tu — îl întrebă Montparnasse — încotro te duci acum ?
Gavroche îi arătă pe cei doi protejaţi ai săi şi spuse :
— Mă duc să culc copiii.
— Să-i culci ? Unde ?
— La mine.
— Unde, la tine ?
— La mine.
— Ai locuinţă ?
— Da, am.
— Şi unde locuieşti ?
— In elefant, îl lămuri Gavroche.
Montparnasse, deşi de obicei nu se prea mira, nu-şi putu opri o exclamaţie :
— In elefant ? !
— Ei da, în elefant! zise Gavroche. *Kekgaa ?*
E încă un cuvînt în limba pe care nimeni n-o scrie, dar pe care o vorbeşte toată lumea. *Kekgaa* însemnează : „Şi ce-i cu asta ?"
Răspunsul cu tîlc al băiatului îl readuse pe Montparnasse la linişte şi la bun-simţ. Păru că revenise la sentimente mai bune faţă de locuinţa lui Gavroche.
— înţeleg ! zise el. In elefant... E bine acolo ?
— Foarte bine ! exclamă Gavroche. E într-adevăr minunat ! Nu suflă vîntul ca pe sub pod.
— Şi cum intri în el ?

*— Mă priveşte.
— Are vreo spărtură ? întrebă Montparnasse.
— Vezi bine ! Da să nu sufli o vorbă. Intre picioarele
dinainte. Copoii n-au văzut-o !
— Şi te caţări acolo, sus ? Da, înţeleg.
— O mică manevră, cric-crac, şi s-a făcut, eşti singur
înăuntru. După o pauză, Gavroche adăugă : Pentru puii
ăştia o să am o scară.
Montparnasse începu să rîdă.
— Unde naiba i-ai găsit pe ţîncii ăştia ?
Gavroche răspunse simplu :
— Mi i-a dăruit un bărbier.
Intre timp, Montparnasse căzuse pe gînduri.
— M-ai recunoscut numaideeît ? şopti el.
Scoase apoi din buzunar două obiecte mici, care nu erau decît două ţevi de pene, învelite în bumbac. îşi băgă cîte una în fiecare nară şi nasul lui căpătă altă formă.
— Asta te schimbă, zise Gavroche. Eşti mai puţin urît.
Ar trebui să rămîi aşa.
Montparnasse era băiat frumos, dar Gavroche căuta să-l ia peste picior.
— Fără glumă — spuse Montparnasse — cum mă gă
seşti ?
De data asta şi glasul îi era schimbat. Intr-o clipă, Montparnasse se făcuse de nerecunoscut.
— Haide — exclamă Gavroche — fă-l pe Porrichi-
nelle» !
Cei doi copilaşi, care pînă atunci nu ascultau ce se spunea, fiind ocupaţi şi ei să-şi vîre degetele în nas, se apropiară la auzul acestui nume şi-l priviră pe Montparnasse cu un început de bucurie şi admiraţie.
Din păcate, însă, Montparnasse era îngrijorat.
Puse mma pe umărul lui Gavroche şi-i zise, subliniind fiecare cuvînt:
— Ascultă ce-ţi spun, băiete... dac-aş avea aici *mon*
dogue, tna dague et ma digue, şi dacă mi-ai da zece go-

---

[1] Personaj din comedia populară italiană, tipul beţivului scandalagiu care spune tuturor adevărul în' faţă.

logani, n-aş refuza să muncesc... Dar nu sîntem în carnaval.

Această frază ciudată făcu asupra băiatului un efect neaşteptat. Se întoarse repede, îşi plimbă cu mare atenţie ochii mici şi strălucitori de jur împrejur şi zări, la cîţiva paşi, un sergent de stradă care se îndepărta. Gavroche lăsă să-i scape un : „Aha, înţeleg !" şi grăi strîn-gînd niîna prietenului său :

— Bună seara ! Mă duc cu plozii la elefantul meu.
Dacă ai nevoie de mine vreodată, noaptea, mă poţi găsi
acolo. Locuiesc la parter. Portar nu există. întreabă de
domnul Gavroche.

— Bine, răspunse Montparnasse.

Şi se despărţiră, Montparnasse luînd-o spre Piaţa Greve, iar Gavroche spre Bastilia. Ţîncul de cinci ani, tîrît de frate-său, pe care-l trăgea Gavroche, întoarse de cîteva ori capul să-l vadă pe „Porrichinelle" depărtîndu-se.

Fraza neînţeleasă prin care Montparnasse îl înştiinţase pe Gavroche de prezenţa gardistului nu avea decît semnificaţia asonantei *dig,* repetată de cinci sau şase ori, în felurite chipuri. Silaba *dig,* cînd nu e pronunţată singură, ci amestecată cu măiestrie printre cuvintele unei fraze, însemnează : *Băgaţi de seamă, nu se poate vorbi!* Era, de altfel, în fraza lui Montparnasse o frumuseţe literară care îi scăpă lui Gavroche : *mon dogue, ma dague et ma digue, o* expresie a argoului de la Temple, care însemnează : *clinele meu, cuţitul meu şi femeia mea,* întrebuinţată de paiaţele şi măscăricii din bîlciurile marelui veac în care Moliere scria şi Callot * desena.

Acum douăzeci de ani se mai putea vedea încă în Piaţa Bastiliei, în colţul de sud-est, lîngă gura canalului săpat în fostul şanţ al închisorii-cetate, un monument ciudat, astăzi şters din amintirea parizienilor, care merita să lase unele urme, căci era gîndul „academicianului, general comandant al armatei din Egipt"[2].

---

[1] Pictor şi gravor francez din prima jumătate a secolului al XVII-Iea,
unul dintre marii realişti ai artei franceze.

[2] Napoleon.

Spunem „monument", deşi nu era decît o machetă ; dar" macheta asta, schiţă măreaţă, cadavru impunător al unei idei napoleoniene, pe care cîteva furtuni succesive o îndepărtaseră treptat de noi, ajunsese istorică şi căpătase un caracter definitiv, contrastînd cu aspectul ei provizoriu. Era un elefant înalt de patruzeci de picioare, construit din scînduri şi zidărie, purtînd pe spate un turn cît o casă, pe care un zugrav oarecare îl vopsise odinioară cu verde, acum înnegrit de vînturi, de ploi şi de timp. In acest ungher pustiu şi descoperit al pieţei, fruntea vastă a namilei, trompa şi dinţii, turnul, crupa uriaşă, cele patru picioare asemănătoare cu patru coloane, alcătuiau în noapte, sub cerul înstelat, o figură fantastică şi înfricoşătoare. Nimeni nu ştia ce înseamnă. Era un fel de simbol al forţei populare. întunecat, nemăsurat. Era un fel de stafie puternică, făcînd de strajă în văzul tuturor lîngă spectrul nevăzut al Ba&tiliei.

Puţini străini vizitau acest edificiu, iar trecătorul nu-i dădea nici o atenţie. De altfel, începuse să se ruineze ; ipsosul, care se desprinsese de pe el în fiecare anotimp, săpa plăgi hidoase pe suprafaţa lui. „Edilii" ', cum se spune în limbaj elegant, îl uitaseră încă din 1814. Stătea acolo în colţul lui, trist, bolnav, gata să cadă, înconjurat de un gard putred, pîngărit în fiecare clipă de birjarii beţi. Pîntecele îi era brăzdat de crăpături, o scîndură îi ieşea pe lîngă coadă, iar între cele patru picioare iarba creştea înaltă. Cum nivelul pieţei se ridicase de treizeci de ani în jurul lui, prin acea mişcare înceată şi continuă care ridică pe nesimţite solul marilor oraşe, elefantul rămăsese într-o adîncitură, ceea ce făcea să pară că pămîn-tul se scufundă sub el. Era o arătare dezgustătoare, respingătoare şi măreaţă în acelaşi timp ; slută în ochii burghezului, plină de melancolie pentru cugetător, semăna şi cu un gunoi care trebuie măturat, şi cu un suveran care aşteaptă să fie decapitat.

După cum am mai spus, noaptea, înfăţişarea i se schimba. Noaptea este adevăratul mediu a tot ce e umbră.

---

[1] C»nsiliul municipal al Parisului.

încă din amurg, bătrînul elefant se schimba la faţă, căpăta o ţinută liniştită şi de temut în nemăsurata seninătate a întunericului.

Pentru că aparţinea trecutului, făcea oarecum parte din noapte ; întunecimea se potrivea măreţiei sale.

Acest monument puternic, masiv, greoi, aspru, sever, aproape pocit, dar fără îndoială maiestuos şi înzestrat cu o gravitate semeaţă şi sălbatică a pierit pentru a lăsa să domnească în pace acea sobă uriaşă, împodobită cu burlanul ei, care a înlocuit întunecata fortăreaţă cu nouă turnuri, aşa cum burghezia înlocuieşte feudalitatea. E foarte firesc ca o sobă să simbolizeze o epocă a cărei putere stă într-o oală cu vapori. Această epocă va trece. A şi trecut aproape. Lumea începe să înţeleagă că, dacă există forţă într-un cazan cu aburi, nu există putere de-cît într-un creier. Cu alte cuvinte, ceea ce mişcă, ceea ce mînă lumea nu sînt locomotivele, ci ideile. înhămaţi locomotivele la idei, dacă vreţi, dar nu confundaţi calul cu călăreţul!

Oricum ar fi — ca să ne întoarcem în Piaţa Bastiliei — arhitectul elefantului izbutise să facă ceva măreţ din ipsos, pe cînd arhitectul burlanului a reuşit să facă ceva meschin din bronz.

Acest burlan, botezat atît de sonor „Coloana din iulie" ', acest monument neizbutit al unei revoluţii avortate, era încă învăluit, în 1832, într-o uriaşă cămaşă de schelărie, pe care, în ce ne priveşte, o regretăm, şi cu un gard înalt de scânduri, care făcea ea elefantul să pară şi mai singuratic.

Spre acest colţ al pieţei, abia luminat de un felinar îndepărtat, îşi conduse Gavroche „ţîncii".

Fie-ne îngăduită o mică paranteză, pentru a vă reaminti că cele spuse aparţin numai şi numai realităţii şi că, acum douăzeci de ani, tribunalele corecţionale au avut de judecat, sub inculparea de vagabondaj şi de distrugere a unui

---

[1] Monument înălţat pe locul unde se ridica altădată Bastilia. în primii ani ai domniei lui Ludovic-Filip, în cinstea celor care şi-au dat viafa în revoluţia din 1830.

monument public, un copil care fusese găsit dormind în interiorul elefantului din Piaţa Bastiliei.

După această paranteză, să continuăm.

Ajungînd lîngă colos, Gavroche înţelese efectul pe ca-re-l poate produce nemărginirea asupra unor făpturi mărginite şi zise :

— Nu vă speriaţi, copii !

Intră apoi printr-o spărtură a gardului în îngrăditura monumentului şi-i ajută şi pe copii să sară înăuntru. Puţin cam speriaţi, cei doi copii îl urmau pe Gavroche fără să spună un cuvînt, încredinţîndu-şi soarta acestei providenţe jerpelite, care le dăduse pîine şi le făgăduise adăpost.

Lîngă gard se afla culcată o scară, care servea în timpul zilei lucrătorilor de pe şantierul vecin. Gavroche o ridică cu o putere nebănuită şi o sprijini de unul din picioarele dinainte ale elefantului. Pe locul unde se rezema capătul de sus al scării se zărea o gaură mare, neagră, în pîntecele colosului.

Gavroche arătă oaspeţilor scara şi gaura, şi le spuse :

— Urcaţi şi intraţi!

Cei doi copii se priviră înfioraţi.

— Vi-i frică, puştilor ? întrebă Gavroche. Şi adăugă :

Uitaţi-vă !

Luă apoi în braţe piciorul zgrunţuros al elefantului şî, cî;t ai bate din palme, fără să se mai slujească de scară, ajunse la deschizătură. Intră în ea ca o şopîrlă care se strecoară într-o crăpătură, pătrunse înăuntru şi după o clipă cei doi copii văzură ivindu-se o pată alburie, nedesluşită — capul palid al lui Gavroche în buza găurii întunecate.

— Ei — strigă el — intraţi şi voi, ţîncilor !
Veţi vedea
ce bine e aici ! Haide, urcă-te tu ! îl îndemnă pe cel mai
mare. Na mina !

Micuţii îşi dădură cu cotul. Băieţandrul îi cam speria, dar totodată îi şi încuraja. Ploaia se înteţise şi, în cele din urmă, cel mare îşi luă inima în dinţi. Uitîndu-se la fratele lui care se urca şi văzîndu-se singur între labele

uriaşe ale animalului, cel mic dădu să plîngă, dar nu îndrăzni.

Cel mare suia, clătinîndu-se, treptele scării. In acest timp, Gavroche îl îndemna prin tot felul de exclamaţii, ca un profesor de scrimă pe elevii lui, sau ca unul care-şi mînă catîrii :

— Nu-ţi fie teamă ! Aşa ! Nu te lăsa ! Pune piciorul
colo ! Dă-mi mîna I Voiniceşte I

Cînd copilul ajunse aproape de el, Gavroche îl prinse deodată cu putere de braţ şi-l trase la el.

— Gata !

Copilul intrase în deschizătură.

— Aşa, acum aşteaptă-mă ! zise Gavroche. Pînă atunci,
luaţi loc, domnule !

Şi ieşind din deschizătură aşa cum intrase, se lăsă să alunece cu sprinteneala unei maimuţe pe piciorul elefantului, căzînd în picioare pe iarbă. II luă apoi pe ţîncul de cinci ani în braţe, îl aşeză în mijlocul scării şi începu să urce în spatele lui, strigînd celui mare :

— Eu îl împing de la spate, tu trage-l spre tine !

Intr-o clipă, micuţul fu urcat, împins, tîrît, tras şi vî-
rît în deschizătură, fără să aibă timp să se dumerească. Gavroche intră după el, împinse cu piciorul scara, lă-sînd-o să cadă în iarbă şi strigă, bătînd din palme :

— S-a făcut ! Trăiască generalul Lafayette! După
această izbucnire adăugă : Copii, sînteţi la mine acasă !

Gavroche era în adevăr acasă la el.

O, utilitate neaşteptată a lucrului inutil ! Indurare a lucrurilor mari ! Mărinimie a uriaşilor ! Acest monument gigantic, care întruchipase un gînd al împăratului, devenise chiţimia unui ştrengar. Plodul fusese primit şi adăpostit de colos. Tîrgoveţii gătiţi în haine de duminică, trecînd prin faţa elefantului de la Bastilia, spuneau voioşi, aruncîndu-i o privire dispreţuitoare din ochii lor bulbucaţi : „La ce-o fi folosind ?" Folosea să scape de frig, de chiciură, de grindină, de ploaie, să apere de vîntul iernii, să ferească de dormitul în noroi, care dă friguri, şi de dormitul în zăpadă, care piricinuieşte moartea, să pună la adăpost o mică făptură fără tată, fără mamă, fără pîine,

fără îmbrăcăminte, fără un acoperiş. Folosea pentru câ aduna de pe drumuri un nevinovat respins de societate. Folosea la micşorarea vinovăţiei obşteşti. Era o vizuină deschisă pentru aceia cărora li se închiseseră toate uşile. Se părea că răpănoasa, străvechea namilă, uitată şi putredă, plină de cucuie, mucegai şi plăgi, gata să cadă, viermănoasă, părăsită, osîndită, acest cerşetor uriaş cerînd zadarnic pomana unei priviri binevoitoare în mijlocul unei răspîntii a fost cuprins de milă pentru celălalt cerşetor, pentru sărmanul pigmeu care umbla desculţ, fără adăpost, suflînd în pumni, îmbrăcat în zdrenţe, hrănin-du-se din ce aruncă alţii la gunoi. Iată la ce folosea elefantul de la Bastilia. Această idee a lui Napoleon, dispreţuită de oameni, fusese luată de dumnezeu pe seama lui. Ceea ce nu fusese decît ilustru devenise august. Ca să înfăptuiască ceea ce îşi pusese de gînd, împăratului îi trebuise porfir, aramă, fier, aur sau marmură ; lui dumnezeu îi era de ajuns putreda înjghebare de scînduri, de căpriori şi plăgi de tencuială. împăratul avusese un vis de geniu ; în elefantul titanic, cu armătură de fier, nemaipomenit, cu trompa în sus şi turnul în spate, şi împroşcînd în toate părţile, în jurul lui, jocuri de apă, vesele şi înviorătoare, voia să întruchipeze poporul ; dar dumnezeu făcuse ceva mult mai măreţ : adăpostise în el un copil.

Gaura pe care intrase Gavroche era o spărtură care aproape nu se vedea de afară, fiind ascunsă, după cum am spus, sub pîntecele elefantului şi atît de strimta, încîl numai pisicile şi plozii puteau trece prin ea.

— Mai întîi şi-ntîi — zise Gavroche — să spunem portarului că nu sîntem acasă. Şi cufundîndu-se în întuneric fără şovăială, ca unul care-şi cunoaşte locuinţa, luă o scîndură şi astupă gaura.

Gavroche se cufundă iar în întuneric. Copiii auziră sfî-rîitul chibritului cufundat în sticla fosforică. Chibritul chimic nu exista încă ; bricheta *Fumade* reprezenta în vremea aceea progresul.

O lumină neaşteptată îi făcu să clipească din ochi ; Gavroche tocmai aprinsese un capăt de feştilă muiată în răşină, căruia i se spune „şobolan de pivniţă". Şobolanul

de pivniţă, care mai mult fumega decît lumina, făcea sa se vadă nedesluşit înăuntrul elefantului.

Cei doi oaspeţi ai lui Gavroche priviră împrejurul lor şi simţiră ceva asemănător cu ceea ce ar simţi cineva închis în butoiul cel mare de la Heidelberg[1] sau, mai bine zis, cu ceea ce va fi simţit Iona în pîntecele biblic al balenei [2]. Se vedeau în mijlocul unui schelet gigantic. Sus, o grindă lungă şi înnegrită, din care se desfăceau din loc în loc vine arcuite, închipuia şira spinării cu coastele ; ţurţuri de tencuială atîrnau de ea ca măruntaiele şi dintr-o parte pînă în cealaltă pînze întinse de păianjen alcătuiau draperii prăfuite. Ici şi colo, prin colţuri, se vedeau nişte pete negricioase, care păreau vii şi care se mişcau repede, cu zvîcniri bruşte şi speriate.

Surpăturile căzute de sus, din spinarea elefantului, um-pluserâ copaia pîntecelui, aşa că se putea merge ca pe o duşumea.

Cel rnic se vîrî în fratele lui şi spuse cu jumătate glas :

— E întuneric.

Cuvîntul acesta îl făcu pe Gavroche să izbucnească. înfăţişarea încremenită a celor doi plozi îl silea să-i scuture puţin :

— Ce-aţi zgiit ochii aşa ? ţipă el. Ce, ne jucăm ? Faceţi
nazuri ? Nu cumva aţi vrea palatul Tuileriilor [3] ? Ce, sîn-
teţi proşti ? Să ştiţi că n-aveţi de-a face cu un fleţ ! Ce,
sînteţi coborîţi cu hîrzobul din cer ?

Nu strică puţin frecuş la spaimă. E-ntăritor. Copiii se apropiară de Gavroche.

Gavroche, înduioşat părinteşte de atîta încredere, trecu cie la „acru la dulce" şi, vorbind celui mai mic dintre ei, rosti ceara cu un glas de mîngîiere :

---

[1] Butoi colosal (2.360 hectolitri) aflat în pivniţa unuf castel din ora
şul german Heidelberg, situat într-o regiune viticolă.

[2] După legenda biblică, prorocul Iona, aruncat în mare în timpul
unei furtuni, a fost înghiţit de o balenă, în al cărei pîntece a stat
trei zile.

[3] Atunci palatul regal. Acest monument de artă, clădit în secolul
al XVI-lea, în stilul renaşterii franceze, a fost distrus în 1871 de bom
bardamentele armatei lui Thiers, care asedia Parisul Comunei,

— Prostuţule, afară e întuneric, nu aici; afară plouă,
aici nu plouă ; afară e frig, aici nu e nici o adiere de
vînt; afară e înghesuială, aici nu e nimeni ; afară nu e
nici lună, aici e luminarea mea. Ei, fir-ar al naibii 1

Cei doi copii începură să privească apartamentul cu mai puţină spaimă, dar Gavroche nu le dădu răgaz să-l admire mult timp.

— Repede ! zise el.

Şi îi împinse spre ceea ce sîntem prea fericiţi că putem numi fundul încăperii.

Acolo era patul lui.

Patul lui Gavroche era întreg ; adică o saltea, o înve-litoare şi un alcov cu perdele.

Salteaua era o rogojină, învelitoarea o pătură destul de lată, de lînă groasă fumurie, foarte călduroasă şi aproape nouă, iar alcovul iată ce era :

Trei prăjini destul de lungi, înfipte şi întărite în molozul de jos, din burta elefantului, două în faţă, una în spate, cu capetele de sus legate cu o sfoară în aşa fel încît să formeze un mănunchi piramidal. Pe acest mănunchi de pirăjini fusese întinsă o pînză de sîrmă, artistic aşezată şi fixată pe prăjini cu ajutorul unor legături tot de sîrmă, aşa că le acoperea în întregime. Un şir de pietre grele fixa de jur împrejur poalele pînzei de sîrmă de podea, aşa încît nimic să nu se poată strecura pe sub ele. Această împletitură de sîrmă nu era decît un grilaj de aramă din acelea cu care se îmbracă cuştile menajeriilor. Patul lui Gavroche se afla sub cortul de sîrmă ca într-o cuşcă. Toată înjghebarea semăna cu un cort de eschimos,

împletitura de sîrmă ţinea loc de perdele.

Gavroche dădu puţin la o parte pietrele care ţineau grilajul în faţă, şi cele două părţi ale împletiturii, care se petreceau una peste alta, se desfăcură.

— Plozilor, pe brînci! porunci Gavroche.

îşi băgă cu grijă oaspeţii în cuşcă, apoi intră şi el după ei, tîrîndu-se, puse din nou pietrele şi închise iarăşi ermetic deschizătura.

Se întinseră toţi trei pe rogojină.

Oricît de mici erau, nici unul dintre ei n-ar fi putut sta în picioare în „alcov". Gavroche ţinea mereu şobolanul de pivniţă în mînă.

¯ Şi acum — continuă el — soileală ! S-a zis cu can
delabrul !

¯ Domnule — îl întrebă cel mai mare dintre fraţi pe
Gavroche, arătînd grilajul de sîrmă — ce e asta ?

¯ Asta — îl lămuri Gavroche serios — e pentru şobo
lani. Hai, soiliti ! Cu toate acestea, se crezu dator să
adauge cîteva cuvinte pentru învăţătura acestor fiinţe de
vîrstă crudă, şi urmă : E nişte chestii din Jardin des
Plantes. E pentru animale sălbatice. E şi o magazie plină
cu d-alde-astea. Sari un zid, te caţări pe o fereastră şi
te strecori pe sub o uşă, atît. Şi ai d-astea cîte vrei.

In timp ce vorbea, acoperi cu un colţ al păturii pe cel mic, care şopti :

— Oh, ce bine e ! Ce cald !

Gavroche se uită lung la pătură, cu mulţumire.

— E tot de la Jardin des Plantes. Am luat-o de Ia
maimuţe. Şi arătînd celui mai mare rogojina pe care se
afla întins, rogojină foarte groasă şi minunat lucrată,
adăugă : Asta era la o girafă. După o tăcere, continuă :
Animalele aveau de toate. Le-am luat. Şi nu s-au supărat.
Le-am spus : „E pentru elefant". Mai tăcu un răstimp,
apoi spuse : Sari zidurile şi puţin îţi pasă de stăpînire.
Asta e !

Cei doi copii se uitau cu respect, cu teamă şi uimire la această fiinţă plină de curaj şi iscusinţă, fără adăpost, singură pe lume, plăpîndă ca ei, totodată oropsită şi atotputernică şi care li se părea fără seamăn pe lume, cu chipul acela alcătuit din toate strîmbăturile unui bătrîn saltimbanc, amestecate cu zîmbetul cel mai naiv şi mai încîntător.

— Domnule — zise sfios cel mai în vîrstă — va să zică
nu vă e frică de poliţişti ?

Gavroche se mulţumi să răspundă :

— Mă, plodule, nu se zice poliţişti, se zice sticleţi !

Cel mic avea ochii deschişi, dar nici nu orîcnea. Cum
el se afla la marginea rogojinii, ce! mai mare fiind la

mijloc, Gavroche îi băga pe sub coaste marginea păturii, ca o mamă, **şi-i** înălţă rogojina sub cap cu nişte boarfe vechi, aşa încît plodul să aibă o pernă. Pe urmă se întoarse către cel mai în vîrstă :

— Ei ? Nu-i frumuşel aici ?

— O, da I răspunse acesta şi se uita la Gavroche
avînd aerul unui înger rnîntuit.

Cei doi copilaşi, uzi leoarcă, simţeau ca încep să se încălzească.

— A, da — continua Gavroche — **şî** pentru ce plîn-
geaţi ? Şi arătîndu-l pe cel mic fratelui sau : Un mucos
ca ăsta, hai, mai zic şi eu ; dar un om mare ca tine să
plîngă, ce nerozie ! Parcă erai un viţel !

— Doamne — zise copilul — dar n-aveam casă unde
să ne ducem.

— Piciule — reluă Gavroche — nu se zice casă, se zice
dugheană.

— **Şi** pe **urmă** ne era frică singuri, aşa, noaptea...

— Nu se zice noaptea, se zice oarba.

— Mulţumesc, domnule ! spuse copilul.

— Ascultă — începu din nou Gavroche — nu trebuie
să mai scînciţi de-acum încolo după nimic. O să am eu
grijă de voi. Ai să vezi ce bine-o să fie. Vara vom merge
la Glaciere cu Navet, un prieten al meu, ne vom scălda
la gară, vom alerga în pielea goală pe mal în faţa podu
lui de la Austerlitz ; asta le înnebuneşte pe spălătorese.
Ţipă, ocărăsc, dacă ai şti ce caraghioase sînt! O să ne
ducem să vedem omul-schelet. Trăieşte. La Champs-
Elysees. E slab ca o zi de post. Şi pe urmă am să vă duc
la teatru. Am să vă duc la Frederick-Lemaître [1]. Am bilete,
îi cunosc pe actori, am şi jucat într-o piesă. Eram nişte
mogîldeţe atîtica ; alergam pe sub o pînză care făcea
valuri ca marea. Am să vă bag actori şi pe voi la teatrul
meu. O să mergem să vedem sălbaticii. Nu sînt adevăraţi
sălbaticii ăştia. Au pe ei tricouri subţiri, trandafirii, care
fac cute, şi li se văd coatele cîrpite cu aţă albă. După
asta o să ne mai ducem la Operă. Intrăm cu „claca".

[1] Celebru actor francez din secolul trecu!.

„Claca" la Operă e foarte bine alcătuită. N-o să mă duc doar cu „claca" la teatrele mici de pe bulevarde. La Operă, ce crezi, sînt şi d-ăia care plătesc douăzeci de bani, nişte găgâuţi. Li se zice ciurucuri. Şi pe urmă o să ne ducem să vedem cum se ghilotinează. Am să vă arăt călăul. Stă în strada Marais. Domnul Samson. Are şi cutie de scrisori la poartă. A, e distracţie mare !

In clipa aceea un strop de ceară căzu pe degetele lui Gavroche şi-l aduse la realitate.

— Drace — exclamă el — iacătă că se
termină feştila !
Băgafi de seamă ! Nu pot pune mai mult de un ban pe
lună pentru luminat. Cînd te culci trebuie să dormi,
N-avem timp să citim romane de-ale domnului Paul de
Kock '. Şi unde mai pui că lumina s-ar putea vedea prin
crăpăturile porţii, şi-atît le-ar trebui sticleţilor !

— Şi pe urmă — spuse sfios cel mai în vîrstă, singurul
care se încumeta să-i vorbească lui Gavroche şi să-i răs
pundă — ar putea să cadă vreo scînteie pe paie ; să
avem grijă să nu dăm foc casei.

— Nu se zice să nu dăm foc casei, îl lămuri Gavroche
Se zice să nu pîrpălim dugheana.

Furtuna se înteţea. Printre rostogolirile tunetului se auzea răpăitul ploii pe spinarea elefantului.

— Am păcălit-o, i-am tras chiulul ploii ! zise Gavroche
îmi place să ascult cum toarnă cu găleata pe picioarele
casei. Iarna e o dobitoacă, îşi pierde marfa, se căzneşte
degeaba, nu ne poate uda, şi asta îl face să bombăne pe
bătrînul sacagiu de sus.

Aluzia aceasta Ia tunet, ale cărei consecinţe Gavroche, ca un filozof al secolului al XlX-lea ce era, le primea dinainte cu largheţe, fu urmată de un fulger uriaş, atît de orbitor, încît ceva din el pătrunse prin crăpătura burţii elefantului. Aproape în acelaşi timp tunetul bubui cumplit. Cei doi copii scoaseră un ţipăt şi se ridicară atît de repede, încît dădură la o parte sîrma împletită ; dar Gavroche se întoarse spre ei cu mutra lui plină de îndrăzneală şi, profitînd de lovitura tunetului, izbucni în rîs :

' Romancier francez superficial din prima Jumătate a secolului frecut.

— Uşurel, copii I Să nu dârîmăm edificiul. Aşa tunet mai zic şi eu ! Asta nu e un moft de fulger ! Bravo! Doamne, pe cinstea mea, mai-mai ca Ia teatrul *Ambigu* [1]!

După aceste cuvinte, Gavroche drese din nou sîrma împletită, îi ridică încetişor pe amîndoi copiii pe căpătîiul patului, le apăsă genunchii făcîndu-i să se întindă bine şi spuse :

— Fiindcă bunul dumnezeu îşi aprinde luminarea, pot să suflu într-a mea. Copii, trebuie să dormiţi, omuleţii mei .' E foarte rău dacă nu dormiţi. Asta face să vă duhnească culoarul sau, cum se zice în lumea bună, să vă miroasă gura. Ghemuiti-vă bine în boarfe ! Sting. Gata ?

— Da, şopti cel mai în vîrstă. E bine 1 Parcă-aş avea puf sub cap.

— Nu se zice cap — îl corectă iar Gavroche — se zice butuc.

Copiii se strînseră unul în altul. Gavroche îi aşeză mai bine pe rogojină şi le potrivi învelitoarea pînă la urechi, apoi repetă pentru a treia oară îndemnul în limba lui hieratică :

— Hait, capul la cutie I Şi suflă în opaiţ-

Abia stinsese lumina şi un tremur ciudat începu să clatine împletitura de sîrmă sub care se culcaseră cei tref copii. O mulţime de frecături înnăbuşite scoteau un sunet metalic, ca şi cum gheare şi dinţi scrîşneau pe firul de aramă. Şi totul era însoţit de fel de fel de chiţăituri.

Micuţul de cinci ani, auzind această zarvă deasupra capului său, îngheţă de spaimă, dădu cu cotul fratelui mai mare, dar fratele mai mare „soilea" de mult, aşa cum îi poruncise Gavroche. Atunci, micuţul, nemaiputînd de frică, îşi luă inima-n dinţi şi-l întrebă pe Gavroche, încet de tot, cu sufletul la gură :

— Domnule...

— Hei ? făcu Gavroche, care tocmai închisese pleoapele.

— Ce-i asta ?

[1] Organiza spectacole fastuoase de feerii şi melodrame, cu Jocuri de lumini obţinute prin fecuri de artificii,

— Şobolani, răspunse Gavroche.
Şi îşi puse din nou capul pe rogojină.

Şobolanii, care în adevăr mişunau cu miile în cheresteaua elefantului şi care nu erau decît acele pete vii negricioase despre care am vorbit, fuseseră ţinuţi la distantă de flacăra luminării, atîta vreme cît ardea, dar de îndată ce vizuina, o adevărată cetate a lor, se cufundase iar în beznă, simfind în preajma lor ceea ce marele povestitor Perrault numeşte „carne fragedă", se cătăraseră pînă sus, unde se-apucară să roadă ochiurile sîrmei, ca şi cum ar fi vrut să găurească acele zale nemaivăzute.

Micuful nu putea să adoarmă.

— Domnule... reluă el.
— Ei ? făcu Gavroche.
— Ce e aia şobolani ?
— Şoareci.

Explicaţia linişti pu{in pe copilaş. Văzuse în via{a lui şoareci albi şi nu-i fusese frică de ei. Totuşi, mai ridică o dată glasul :

— Domnule ?
— Ei ? făcu din nou Gavroche.
— De ce n-aveti o pisică ?
— Am avut una — răspunse Gavroche — am adus una,
dar mi-au mîncat-o.

Această a doua explicaţie strică tot ceea ce făcuse prima, şi micu{ul începu iar să tremure. Dialogul dintre el şi Gavroche porni din nou pentru a patra oară.

— Domnule ?
— Ei?
—- Cine a fost rnîncat ?
— Pisica.
— Da cine a mîncat pisica ?
— Şobolanii.
— Şoarecii ?
— Da, şoarecii.

Copilul, uimit de aceşti şoareci care mănîncâ pisici, urmă :

— Domnule, o să ne mănînce şi pe noi şoarecii ăştia ?
— Tii, pe dracu ! exclamă Gavroche.

Groaza copilului era la culme. Dar Gavroche adăugă : — N-ai teamă ! Nu pot intra. Şi pe urmă sînt eu aici ! Na, ia-mă de mînă ! Taci din gură şi culcă-te !

Gavroche, în acelaşi timp, dădu mîna micuţului pe deasupra fratelui său. Copilul o strînse la piept şi se sim{i întărit. Curajul şi puterea ştiu să se comunice aşa, în taină. Liniştea se lăsase iarăşi peste ei, zgomotul glasurilor speriase şi alungase şobolanii ; în zadar se mai întoarseră după cîteva clipe făcînd o zarvă grozavă, că cei trei prichindei, cufundaţi în somn, nu mai auzeau nimic. Ceasurile de noapte se scurgeau. întunericul învăluia nemăsurata Piaţă a Bastiliei; un vîret de iarnă, încărcat de picurii ploii, sufla cu răbufniri, patrulele se furişau pe Ia porţi, cercetînd aleile, grădinile, coifurile întunecoase şi umblînd după vagabonzii nopţii, treceau în linişte prin fata elefantului; namila, înmărmurită pe pi-cioarele-i solide, cu ochii deschişi în întuneric, părea că visează mulţumită de fapta sa bună, de a adăposti de ger şi de oameni pe cei trei bieţi copii adormiţi.

Cititorul e bine să-şi amintească, pentru a înţelege ceea ce va urma, că pe atunci corpul de gardă al Bastiliei se afla la cealaltă margine a pieţei şi că ceea ce se petrecea lîngă elefant nu putea fi zărit nici auzit de santinelă.

Cînd ultimul ceas din noapte, înainte de ivirea zorilor, era pe sfîrşite, un om ieşi în fugă din strada Saint-Antoine, străbătu piaţa, ocoli împrejmuirea „Coloanei din iulie" şi se strecură printre uluci pînă sub pîmtecul elefantului. Dacă o lumină oarecare ar fi căzut pe el, s-ar fi ghicit după cît era de ud că petrecuse noaptea în ploaie. Ajuns sub elefant, scoase un ţipăt ciudat, care nu făcea parte din nici o limbă omenească şi pe care numai un papagal l-ar putea scoate. Repetă de două ori acest ţipăt, a cărui transcriere de mai jos nu ne poate da decît o slabă idee asupra lui:

— Kirikikiu .'

La al doilea ţipăt, un glas limpede, vesel şi tineresc răspunse din burta elefantului :

— Da.

Aproape numaidecît scîndura care astupa gaura fu dată ia o parte şi lăsă liberă trecerea unui copii care coborî pe unul din picioarele elefantului şi căzu binişor lingă omul acela. Era Gavroche. Iar omul era Montparnasse.

Cit despre strigătul „kirikikiu", era fără îndoială ceea ce copilul voia să spună prin : „Vei întreba de domnul Gavroche".

Auzindu-l, Gavroche se deşteptase tresărind, se tîrîse afară din „alcov", desfăcînd puţin grilajul de sîrmâ, pe care apoi ii închisese din nou cu mare grijă, pe urmă deschisese chepengul şi coborîse.

Omul şi copilul se recunoscură în tăcere, pe întuneric. Montparnasse spuse numai atît :

— Avem nevoie de tine. Vino să ne dai o mînă de
ajutor I

Ştrengarul nu mai ceru nici o altă lămurire.

— Hai ! zise el.

Şi amîndoi se îndreptară spre strada Saint-Antoine, de unde venise Montparnasse, strecurîndu-se iute prin lungu) şir de căruţe ale zarzavagiilor, care la acel ceas coborau spre hale.

Zarzavagiii, ghemuiţi în căruţe, printre saltele şi legume, pe jumătate adormiţi, cu gulerele ridicate peste urechi din pricina ploii nemiloase, nu catadicsiră să arunce nici măcar o privire asupra ciudaţilor trecători.

III

PERIPEŢIILE EVADĂRII

Iată ce se întîmplase chiar în noaptea aceea la închisoarea La Force.

Babet, Brujon, Gueulemer şi Thenardier, deşi Thenar-dier se afla la secret, puseseră la cale o evadare. Babet o şi înfăptuise pe a lui chiar în ziua aceea, cum s-a vâzuf din cele povestite de Montparnasse lui Gavroche.

Montparnasse trebuia să-i ajute de afară.

Brujon, petrecînd o lună într-o camera de corecţie, avusese timpul, în primul rînd, să împletească o funie şi, în al doilea rînd, să clocească un plan. Altădată, aceste locuri aspre, unde disciplina de închisoare lasă pe osîndit numai cu el însuşi, erau alcătuite din patru pereţi de piatră, un tavan de piatră, o pardosea de lespezi, un pat de campanie, un ochi rotund cu gratii, o uşă căptuşită cu fier şi totul se numea „carceră" ; dar carcera a fost socotită prea groaznică, azi aşa ceva se alcătuieşte din-tr-o uşă de fier, un ochi de geam cu gratii, un pat de campanie, o pardosea de lespezi, un tavan de piatră, patru pereţi de piatră, şi totul se numeşte „cameră de corecţie". E şi luminată oarecum spre prînz. Neajunsul acestor camere, care, după cum se vede, nu sînt carcere, este că lasă să gîndească nişte fiinţe care ar trebui puse să muncească.

Brujon gîndise, deci, şi ieşise din camera de corecţie cu o funie. Fiindcă i se dusese vestea la închisoarea Charlemagne ca foarte primejdios, fu mutat la Bâtiment-Neuf. Primul lucru pe care-l găsi la Bâtiment-Neuf fu Gueulemer, al doilea, un cui ; Gueulemer, adică crima, un cui, adică libertatea.

Brujon, despre care este timpul să ne facem o idee completă, cu toate că părea că are fire gingaşă şi o nostalgie adînc premeditată, era un vlăjgan politicos, isteţ şi hoţ, cu privirea mîngîioasă şi zîrnbetul crunt. Privirea exprima voinţa, zîmbetul, firea sa. îşi îndreptase cele dintîi studii în arta hoţiei asupra acoperişurilor ; făcuse mari progrese în industria răpitorilor de tablă de pe case, care jefuiesc acoperişurile şi dezlipesc burlanele prin metoda zisă *au gras-double.*

Ceea ce făcuse momentul potrivit pentru o încercare de evadare era împrejurarea că tinichigiii chiar atunci reparau şi aşezau din nou ţiglele închisorii. închisoarea Saint-Bernard nu mai era de loc despărţită de Charlemagne şi de Saint-Louis. Se înjghebară pe deasupra lor tot felul de scări şi schelării ; cu alte cuvinte, tot atîtea trepte şi punţi de scăpare.

Bâtiment-Neuf, care era tot ce poate fi pe lume mai coşcovit şi şubred, era punctul slab al închisorii. Zidurile îi erau atît de roase de silitră, încît se ivise nevoia ca bolţile dormitoarelor să fie căptuşite cu scînduri de lemn, pentru ca pietrele desprinse din tavan să nu mai cadă în paturi. Cu toată această vechime, se făcea greşeala ca tocmai în Bâtiment-Neuf să fie aduşi cei mai zurbagii deţinuţi, „cauzele grele", cum se zice pe limba închisorilor.

Bâtiment-Neuf cuprindea patru dormitoare aşezate unul deasupra celuilalt şi o mansardă numită „La aer curat". Un horn gros de sobă, rămas pesemne de la vreo fostă bucătărie a ducilor de La Force, străbătea cele patru caturi, tăia în două toate dormitoarele prin care închipuia un fel de stîlp turtit şi apoi străpungea acoperişul.

Gueulemer şi Brujon se aflau în acelaşi dormitor. Din prevedere fuseseră puşi la etajul de jos. Intîmplarea făcea ca paturile lor să fie aşezate cu căpătîiul spre hornul sobei.

Thenardier se afla chiar deasupra capului lor, în mansarda numită „La aer curat".

Trecătorul care se opreşte în strada Culture-Sainte-Catherine, de după cazarma pompierilor, în fata porţii de intrare a băilor, zăreşte o curte încărcată de flori şi de arbuşti în hîrdaie, în fundul căreia se ridică, cu două aripi, un fel de pavilion rotund, mic, alb, înveselit de obloane verzi, vis bucolic al lui Jean-Jacques. Nu sînt nici zece ani de cînd deasupra acestui pavilion se înălţa un zid negru, uriaş, coşcovit şi gol, de care se rezema pavilionul. Era zidul de pe care se făcea paza închisorii La Force.

Zidul acesta, din spatele turnului, era Milton zărit îndărătul lui Berquin.'

---

[1] Contrastul dintre cele două clădiri este subliniat comparativ prin contrastul celor doi scriitori. Unul, Milton, poet englez din secolul al XVII-lea, grav şi evlavios, autorul poemului biblic *Paradisul pierdut ;* celălalt, poet francez din secolul al XVIII-Iea, autor de elegii sentimentale.

Dincolo de zid, mai înalt decît el şi mai negru, se vedea un acoperiş. Era acoperişul Clădirii-Noi. Avea patru ochiuri de mansardă, cu o armătură de drugi de fier: ferestrele de la „Aer curat". Un *coş* străpungea acoperişul ; acelaşi coş care trecea prin dormitoare.

„Aer curat", mansarda Clădirii-Noi, avea înfăţişarea unei săli mari, închisă cu grătare triple şi cu uşi căptuşite cu tablă, ţintuite cu cuie uriaşe. Cînd intrai în ea, prin partea de nord, aveai la stînga cele patru lucarne, şi Ia dreapta, fa{ă-n fată cu lucarnele acestea, patru cuşti pătrate, destul de cuprinzătoare, depărtate una de alta, despărţite prin culoare strîmte construite din zid de o înălţime de om, şi mai sus, pînă la acoperiş, din drugi de fier.

Thenardier se afla la secret într-una din aceste cuşti în noaptea de 3 februarie. Niciodată nu s-a putut descoperi cum, prin ce mijlociri tainice, izbutise el să facă rost şi să ascundă aci o sticlă de vin din acela născocit, zice-se, de Desrues, în care e amestecat un narcotic, vin pe care banda „Adormitorilor" l-a făcut faimos.

In multe închisori se află funcţionari necinstiţi, jumătate temniceri, jumătate hoţi, care ajută pe evadaţi, care vînd politiei ascunzişurile unde sînt primiţi şi care învîrtesc treburile închisorii cum vor ei.

Chiar în acea noapte cînd Gavroche adunase de pe drumuri pe cei doi copii vagabonzi, Brujon şi Gueulemer, care ştiau că Babet evadase de dimineaţă şi îi aştepta în stradă ca şi Montparnasse, se sculară binişor şi începură să găurească cu cuiul găsit de Brujon hornul de la că-pătîiul paturilor lor. Molozul cădea pe patul Iui Brujon, aşa că nimeni nu-l auzea. Răpăitul ploii, amestecat cu tunete, zguduia uşile din {îţînii şi făcea în cuprinsul închisorii un zgomot spăimîntător, dar folositor. Cîtiva dintre deţinuţi, care se treziseră, se prefăcură că adorm din nou, lăsîndu-i pe Gueulemer şi Brujon să-şi vadă de treabă. Brujon era îndemînatic, iar Gueulemer puternic. Pînă să ajungă zgomotul la urechile supraveghetorului, care dormea în celula a cărei fereastră dădea spre dormitor, găuriseră zidul, străbătuseră soba pe dinăuntru pînă

sus, Tupseseră grătarul care închidea gura de sus a burlanului, şi temuţii bandiţi erau pe acoperiş. Ploaia şi viratul se înteţeau, acoperişul era lunecos.

— Ce oarbă bună pentru o crampă ! (Ce noapte bună pentru o evadare !) zise Brujon.

O prăpastie largă numai de cîtiva metri, dar adîncă de aproape treizeci îi despărţea de zidul de pază. Vedeau lucind în întuneric, în fundul prăpastiei, ţeava puştii unui paznic. Legară de drugii pe care-i strîmbaseră un capăt al funiei împletite de Brujon în celulă, azvîrliră celălalt capăt pe deasupra zidului de pază, săriră dintr-o dată prăpastia, se apucară cu amîndouă mîinile de căpriorul zidului, pe care-l încălecară, alunecară unul după altul de-a lungul funiei pe un acoperiş mic lipit de casa băilor, traseră funia, trecură peste zid în curtea băilor, o străbătură, forţară ferestruica portarului de care atîrna cordonul clopoţelului, traseră de el, deschiseră astfel poarta şi se aflară în stradă.

Nu trecuseră nici trei sferturi de ceas de cînd se ridicaseră din paturile lor, pe întuneric, cu cuiul în mînă şi cu planul în cap.

Puţin după aceea îi şi găsiră pe Babet şi pe Mont-parnasse, care dădeau tîrcoale prin împrejurimi.

Cînd o trăseseră la ei, funia se rupsese, aşa că un capăt rămăsese legat de gratiile hornului pe acoperiş. Nu păţiseră nimic, atîta doar că îşi jupuisară tare mîinile.

In acea noapte Thenardier fusese înştiinţat, fără să se poată lămuri prin ce mijloace, aşa că nu dormea.

Cam la un ceas după miezul nopţii, cum era foarte întuneric, el zări trecînd pe acoperiş, în ploaie şi vînt, prin dreptul lucarnei din faţa celulei lui, două umbre. Una se opri o clipă în ochiul lucarnei. Era Brujon. Thenardier îl recunoscu şi înţelese totul. Asta îi fu de ajuns.

Cunoscut ca tîlhar gata de orice şi deţinut în prevenţie pentru vina de-a fi întins noaptea o cursă în scopuri ucigaşe, Thenardier era păzit îndeaproape. Un paznic, schimbat din două în două ceasuri, se plimba cu puşca încărcată în faţa celulei lui. „Aerul curat", mansarda, era luminată de o lampă prinsă în perete. Deţinutului i se

puseseră la picioare fiare grele de cincizeci de livre. In fiecare zi, la orele patru după-prînz, un paznic urmat de doi cîini — asta se mai făcea încă în vremea aceea — intra în celula lui, îi lăsa lîngă pat o pîine neagră de două livre, un ulcior de apă şi o strachină de zeamă lungă în care înotau cîteva boabe de fasole, îi cerceta fiarele şi încerca zăbrelele. Omul cu cîinii venea şi noaptea de două ori.

Thenardier dobîndise îngăduinţa să aibă la el un fel de cîrlig de fier cu care-şi înţepenea pîinea într-o crăpătură a zidului, „ca s-o ferească — zicea el — de şobolani". Fiind păzit îndeaproape, cîrligul lui nu supăra pe nimeni. Cu toate acestea, unii îşi amintiră mai tîrziu că un paznic spusese : „Ar fi mai bine să i se dea numai un cîrlig de lemn".

La ora două dinspre dimineaţă se schimbă paznicul, care era un soldat vechi, şi în locul lui veni un recrut. Cîteva clipe după aceea, omul cu cîinii îşi făcu datoria şi plecă fără să fi băgat de seamă ceva, în afară de preamărea tinereţe şi „înfăţişarea ţărănească" a acestui „boboc", După două ceasuri, la orele patru, cînd recrutul trebui să fie schimbat, îl găsiră adormit şi căzut la pămînt ca un bolovan lîngă celula lui Thenardier. Cit despre Thenardier, nu mai era acolo. Fiarele rupte erau azvîrlite pe jos. Se vedea o spărtură în tavanul celulei şi deasupra o altă spărtură în acoperiş. O scîndură de la pat fusese smulsă şi fără îndoială luată, fiindcă nu se mai găsi. Mai dădură în celulă peste ,o sticlă pe jumătate goală, care conţinea restul de vin stupefiant cu care fusese adormit soldatul. Baioneta acestuia lipsea.

Cînd se descoperi totul, nimeni nu crezu că ar mai putea pune mîna pe el. Adevărul era că Thenardier nu se mai afla în Bâtiment-Neuf, dar se găsea încă în mare primejdie. Evadarea lui nu era un fapt împlinit.

Ajungînd pe acoperişul închisorii, el găsise acolo, atîrnînd de drugii grătarului de deasupra hornului, capătul funiei lui Brujon, dar, crîmpeiul fiind prea scurt, nu putuse fugi peste zidul de pază, aşa cum făcuseră Brujon şi Gueulemer.

Cînd coteşti din strada Ballets în strada Roi-de-Sicile, dai numaidecît, Ia dreapta, peste o fundătură murdară. Acolo, în secolul trecut se afla o casă din care n-a mai rămas decît peretele din fund, adevărat zid de ruină, ridicat pînă la înălţimea catului al treilea al clădirilor vecine. Ruina asta se poate recunoaşte după două ferestre mari, pătrate, pe care le mai are încă ; cea de la mijloc, mai apropiată de foişorul din dreapta, e astupată de-a curmezişul cu o bîrnă putredă şi potrivită să slujească şi de proptea. Prin aceste ferestre se distingea altădată un zid înalt şi lugubru, care era o porţiune a împrejmuirii drumului de pază al închisorii La Force. Golul lăsat în stradă de casa dărîmată e acoperit pe jumătate cu un gard de uluci putrede, proptit de cinci stîlpi de piatră. Pe locul acesta închis se ascunde o mică baracă rezemată de ruina rămasă în picioare. Gardul are o poartă care acum cîţiva ani nu era închisă decît cu un ivăr.

Pe creasta acestei ruine ajunsese Thenardier puţin după orele trei noaptea.

Cum ajunsese acolo ? Nu s-a putut niciodată explica şi nici înţelege. Fulgerele îl vor fi ajutat, dar şi împiedicat. S-a folosit el de scările şi schelăria tinichigiilor ca să ajungă din acoperiş în acoperiş, din împrejmuire în împrejmuire, dintr-o parte în alta, pînă pe clădirile din curtea Charlemagne şi apoi pe acelea din curtea Saint* Louis, pe zidul de pază, şi de acolo în cocioaba din strada Roi-de-Sicile ? Dar acest parcurs avea mari spaţii goale, care erau de netrecut. Pusese el scîndura de la pat ca o punte de pe acoperişul de la „Aer curat" pînă pe zidul paznicilor, se tîrîse pe burtă pe marginea acelui zid, jur împrejurul închisorii, pînă în cocioabă ? Dar zidul de pază al închisorii La Force avea creasta crenelată în chipul cel mai neaşteptat, urca şi scobora, se lăsa jos de tot la cazarma pompierilor, se înălţa din nou la casa băilor, era întretăiat de construcţii, n-avea aceeaşi înălţime înspre casa Lamoignon ca înspre strada Pavee, avea pretutindeni coborîşuri şi unghiuri drepte, şi apoi santinelele ar fi văzut silueta întunecată a fugarului ; aşa că drumul străbătut de Thenardier rămîne aproape inexplicabil. In

amîndouă felurile, fuga era cu neputinţă. Iluminat de acea înspăimîntătoare sete de libertate, care preface prăpăstiile în şanţuri, grilajele de fier în împletituri de răchită, un schilod în atlet, un anchilozat în pasăre, tîmpenia în instinct, instinctul în inteligenţă şi inteligenţa în geniu, Thenardier născocise şi înjghebase Ia repezeală un al treilea fel de evadare ? Nu s-a ştiut niciodată nimic despre asta.

Minunile unei evadări nu se pot şti totdeauna. Omul care scapă este, repetăm, un inspirat; e ceva de stea şi de fulger în tainica lucire a fugii ; năzuinţa spre libertate nu e mai puţin surprinzătoare decît zborul către sublim ; se spune de cîte un hoţ evadat : „Cum a putut să sară peste cutare acoperiş ?" în acelaşi fel cum se spune de Corneille : „Unde a găsit el acel *Qu'il mourăt ?"* [1]

Oricum, scăldat în sudori, ud de ploaie, cu veşmintele sfîşiate, cu mîinile julite, cu coatele însîngerate şi genunchii zdreliţi, Thenardier ajunsese pe ceea ce copiii numesc, în graiul lor figurat, muchea zidului ruinat, pe care se culcase cît era de lung, şi acolo îl lăsaseră puterile. Un povîrniş drept, la înălţimea celui de-al treilea cat, îl despărţea de pavajul străzii.

Funia pe care *o* avea era prea scurtă. Aştepta acolo sus, palid, istovit, fără nici o speranţă, ocrotit încă de întuneric, zicîndu-şi că nu mai e mult pînă la ziuă, spăi-rnîntat de gîndul că va auzi peste cîteva minute orologiul din apropiere, de la Saint-Paul, bătînd ora patru, ceas la care trebuie să se facă schimbul santinelei, şi că o vor găsi adormită sub acoperişul spart ; privea cu groază la adîncimea teribilă, la lumina felinarelor, la pavajul ud şi negru, acel pavaj dorit şi înspăimîntător care însemna şi moartea şi libertatea.

Se întreba dacă cei trei complici ai săi de evadare izbutiseră, dacă îl auziseră şi dacă aveau să-i vină în ajutor. Asculta. In afară de patrulă, nimeni nu trecuse pe

[1] Replică dramatică din tragedia *Horaţiu* de Corneille. Tatăl celor trei Hora(i, primind ştirea că şi ultimul său fiu a fugit din faţa curiaţilor, întrebat ce-ar fi voit să facă fiul împotriva a trei duşmani. a răspuns: *Qu'il mour-ăt!* (Să fi muriţi)

stradă de cînd se afla acolo. Aproape toate căruţele zarzavagiilor din Montreuil, din Charonne, din Vincennes şi Bercy' trec spre hală prin strada Saint-Antoine.

Orologiul bătu patru. Thenardier tresări. După cîteva clipe izbucni în închisoare zarva speriată şi nedesluşită care urmează după descoperirea unei evadări : zgomotul uşilor trîntite, scrîşnetul din ţîţîni al grilajurilor, gălăgia corpului de gardă, strigătele răguşite ale temnicerilor, izbitura paturilor de puşcă pe pavajul curţilor ajungeau pînă la el. Prin ferestrele zăbrelite ale dormitoarelor se vedeau lumini urcînd şi coborînd, o torţă alerga pe creştetul Clădirii-Noi, pompierii de la cazarma vecină fuseseră chemaţi. Căştile lor, pe care torţa le lumina prin ploaie, se mişcau într-un du-te-vino pe acoperişuri. In acelaşi timp, Thenardier zărea dinspre Bastilia o dungă palidă albind lugubru marginea cerului. El se afla pe coama unui zid lat de două şchioape, întins în ploaie între două prăpăstii, la dreapta şi la stînga, neputîndu-se clinti, ameţit de spaima unei căderi posibile şi de grozăvia unei arestări sigure, iar mintea, ca limba unui clopot, i se zbătea între cele două gînduri : „Mort dacă pic, prins dacă rămîn".

In acest zbucium cumplit, cu toate că strada era încă întunecată de tot, văzu deodată un om care se furişa de-a lungul zidurilor şi care, venind dinspre strada Pavee, se oprise în fundătura deasupra căreia Thenardier era parcă atîrnat. Acest om fu ajuns din urmă de un altul, care mergea cu aceeaşi grijă, apoi de al treilea, apoi de al patrulea. Cînd se adunară toţi la un loc, unul dintre ei ridică clanţa porţii din gardul de uluci şi intrară cu toţii în curtea în care era baraca. Se aflau chiar sub Thenardier. De bună seamă că oamenii aceştia aleseseră fundătura asta ca să poată vorbi fără să fie văzuţi nici de trecători, nici de santinela care păzeşte ferestruica din poarta închisorii La Force, la cîţiva paşi de acolo. Trebuie să spunem, însă, că ploaia silea santinela să stea în

---

[1] Localităţi din estul Pari$ului, într-o regiune legumicolă care alimenta capitala.

gheretă. Thenardier, neputînd să le desluşească feţele, îşi ciuli urechile la vorba lor, cu încordarea deznădăjduită a nenorocitului care se simte pierdut.

Lui Thenardier îi trecu pe dinaintea ochilor ceva care aducea a speranţă : vorbeau în argou.

Primul zicea încet, dar desluşit:

— Să ne cărăbănim ! Ce paştem aciulea ?

Al doilea răspunse :

— Băltăgeşte de stinge saltul măscărişului.» O să treacă sticleţii, e colo o liftă cu cange ; ne împachetează aicişea.

Numai cuvintele *aciulea* şi *aicişea,* care amîndouă înseamnă *aici,* luminară mintea lui Thenardier. După *aciulea* îl recunoscu pe Brujon, care era o haimana de bariere, iar după *aicişea* pe Babet, care, între alte multe meserii, avusese şi pe aceea de vînzător pe picior în cartierul Temple.

Argoul străvechi al marelui secol nu se mai vorbeşte decît la Temple, şi Babet era chiar singurul care îl mai vorbea curat. Fără *aicişea,* Thenardier nu l-ar fi recunoscut, fiindcă îşi schimbase glasul cu totul.

Acum intervenise şi al treilea :

— Nu e mare grabă, să mai aşteptăm puţin. De unde ştim că n-are nevoie de noi ?

După aceste vorbe, care nu erau decît franţuzeşti, The-nardier recunoscu pe Montparnasse, care înţelegea toate argourile, dar găsea că e mai elegant să nu vorbească nici unul.

Cît despre al patrulea, acesta tăcea, dar umerii lui laţi îl dădeau de gol. Thenardier nu şovăi. Era Gueulemer.

Brujon răspunse aproape răstit, dar tot cu glas scăzut :

— Ce tot dai cu papagalul ? Tapiţerul n-a putut face rost de crampă. Nu cunoaşte meşteşugul, asta e ! Să-şi odgonească ghiocul, să-şi secere steagurile ca să tupileze o împleteală, să pună buline în groasă, să-i ardă un hîrţog, să tupileze caruble, să-şi secere tarii, să clatine împleteală în jos, să se şteargă, să se cerşetorească, tre-

---

[1] Plouă cu găleata.

buie să fie căpos pentru aşa ceva. N-a putut bătrînul, nu ştie să vulpuiască ![i]

Babet adăugă, tot în acelaşi înţelept argou clasic pe care îl vorbeau Poulailler şi Cartouche şi care este, pe lîngă argoul îndrăzneţ, nou, colorat şi riscat de care se folosea Brujon, ceea ce este limba lui Racine pe lîngă limba lui Andre Chenier :

— Tapiţerul tăuşa o fi fost făcut castană pe scară.
Trebuie să fie dat ; şi el e cîrlan. S-o fi lăsat jos în ham
de vrun globan sau chiar de vrun bidiviu, care i-o fi pus
căpăstru. Ciuleşte bleaga, Montparnasse, auzi Imvuiala
aia în colegiu ? Ai văzut toate stelele alea ? A căzut, asta
e 1 O să înghită douăzeci de lungi. Nu mi-e piftie, nu
sînt un piftios, asta se glăveşte, dar noi să se spăloim
puţin că altfel o s-o înghiţim. Nu te ardeia, vino cu noi,
hai să sugem împreună o borţoasă ![2]

— Nu se lasă prietenii la ananghie, mormăi Mont
parnasse.

— Eu îţi vrăjesc că e bolnav ! reluă Brujon. La ceasul
care croncăne, tapiţerul nu plăteşte o chioară. Nu mai
avem nimic de vulpuit. Să ne topim. Mi se tot pare că
un sticlete m-a şi prins în greblă.[3]

Montparnasse nu se mai împotrivea decît foarte slab ; fapt este că aceşti patru oameni, devotaţi ca toţi bandiţii,

[1] Ce ne tot spui acolo ? Hangiul n-a putut să evadeze. Nu cuneaşte
meşteşugul, asta e! Să-şi sfîşie cămaşa şi să-şi taie cearşaful ca să
facă o funie, să găurească uşa, să-şi fabrice acte de identitate false,
chei de asemenea false, să-şi reteze fiarele, să dea drumul funiei în
jos, să se ascundă, să se schimbe, trebuie să fii isteţ pentru aşa ceva I
N-a putut bătrînul, nu ştie să lucreze !

[2] Hangiul tău o fi fost prins asupra faptului. Trebuie să fii şiret.
E doar un ucenic. S-o fi lăsat dus de vrun copoi sau chiar de vrun poli
ţist adevărat, care i-o fi întins vro cursă. Ascultă, Montparnasse, auzi
strigătele de la închisoare ? Ai văzut toate luminările alea ? A fost
prins, asta e I O să scape cu douăzeci de ani de puşcărie. Nu mi-e
frică, nu sînt un fricos, e lucru ştiut, dar nu mai e nimic de făcut,
trebuie s-o luăm din loc, altfel o păţim. Nu-ţi face sînge rău, vino
cu noi, hai să dăm pe gît împreună o sticlă cu vin I

[3] I(i spun eu că l-au prins I In momentul de fată, hangiul nu mai
face doi bani. N-avem nici o putere. Degeaba stăm aici. Mereu am
senzaţia că un sergent de stradă a şi pus mîna pe mine I

Care riu se părăsesc niciodată unii pe alţii, dăduseră ffr-coale toată noaptea închisorii La Force, cu toată primejdia, în speranţa de a vedea pe Thenardier arâtîndu-se pe culmea unui zid. Dar noaptea care se făcea tot mai aprigă — era o ploaie de parcă turna cu găleata şi care pustiise toate străzile — frigul care îi răzbise, hainele ude, încălţămintea ruptă, zgomotul neliniştitor care izbucnise în închisoare, orele care treceau, patrulele întîlnite, nădejdea pierdută, teama care îi cuprindea, toate acestea îi îndemnau să se retragă. Montparnasse însuşi, care era oarecum ginerele lui Thenardier, o lăsa mai moale. O clipă, două să mai fi trecut, şi-ar fi fost plecaţi. Thenardier gîfîia sus pe zid ca naufragiaţii *Meduzei* pe pluta lor, văzînd corabia cum se pierde în zare.

Nu îndrăzni să-i strige ; chemarea auzită de cine ştie cine ar fi stricat totul, dar îi trecu prin minte un gînd, ultimul gînd, o lumină ; luă din buzunar capătul de funie al lui Brujon, pe care îl deznodase de pe zăbrelele coşului Clădirii-Noi şi îl aruncă pe locul închis cu uluci.

Funia căzu la picioarele lor.

— O văduvă ! ' exclamă Babet.

— Impleteala mea ! constată Brujon.

— Hangiul e sus, zise Montparnasse.

Ridicară ochii. Thenardier îşi lungi niţel gîtul în jos.

— Repede ! şopti Montparnasse. Ai capătul celălalt al funiei, Brujon ?

— Da.

— înnoadă amîndouă capetele I O să i-o aruncăm, el o s-o prindă de zid şi o să coboare.

Thenardier îşi luă inima în dinţi şi spuse cu voce ceva mai tare : ~ Sînt îngheţat.

— Te dezgheţăm noi.

— Nu mă mai pot mişca.

— Dâ-ţi drumul să aluneci, că te prindem noi

— Mi-au degerat mîinile.

— Leagă funia de zid.

---

[1] O funie.

— N-o să pot.

— Trebuie să se urce unul din noi, grăi Montparnasse.

— Trei etaje ! se miră Brujon.

Un horn vechi de tencuială, care slujise la o sobă din baracă, se urca de-a lungul zidului şi ajungea aproape pînâ la locul unde se găsea Thenardier. Acest coş, foarte coşcovit şi crăpat, s-a surpat după aceea, dar i se văd încă urmele. Era foarte îngust.

■— S-ar putea urca pe-aici, arătă Montparnasse.

— Pe hornul ăsta ? izbucni Babet. Un urs' ? Ni
ciodată ! Ar trebui un mînz [3].

— Ar trebui un plod, reluă Brujon.

— Unde să găsim un ţînţar ? obiectă Gueulemer.

— Aşteptaţi, zise Montparnasse. Am eu o chestie.

întredeschise binişor poarta gardului de uluci, se încredinţa că nimeni nu trecea pe stradă, ieşi cu grijă, închise din nou poarta în urma lui şi plecă alergînd înspre Bastilia.

Se scurseră şapte-opt minute, pentru Thenardier şapte-opt mii de secole ; Babet, Brujon şi Gueulemer aşteptau cu dinţii încleştaţi. Poarta se deschise din nou, în sfîrşit, şi Montparnasse, gîfîind, apăru cu Gavroche de mînă. Strada era tot pustie din pricina ploii.

Gavroche intră în curte şi se uită la mutrele acestea de bandiţi cu mare linişte. Apa i se scurgea din păr. Gueu-iemer se îndreptă spre el cu vorbele :

— Puştiule, eşti bărbat ?

Gavroche ridică din umeri şi -răspunse :

— Un plod ca mine e un urs, şi urşii ca voi sînt plozi !

—■ Bine scuipă mînzul! exclamă Babet.

— Plodul păpuşesc nu e vulpuit din puf băltăgit',
adăugă Brujon.

— De ce aveţi nevoie ? îi întrebă Gavroche.

Montparnasse răspunse :

— Să te caţeri prin hornul ăsta.

— Cu văduva asta, continuă Babet.

---

[1] Un om.

[2] Un copil.

' Mucosul ăsta parizian nu e făcut din paie pîouste.

— Şi să fereci împleteala *, adăugă Brujon.
-— Pînă pe suitul suişului, reluă Babet.
— La popul vîrnei[2], lămuri Brujon.
— Şi pe urmă ? zise Gavroche.
— Atît, rosti Gueulemer.

Ştrengarul cercetă funia, hornul, zidul, ferestrele şi făcu din buze un zgomot dispreţuitor, care nu se poate exprima în cuvinte, dar care înseamnă :

— Fleac !
— Sus e un om pe care îl salvezi, reluă Montparnasse.
— Ce zici ? întrebă Brujon.
— Fleţ mai eşti ! răspunse copilul ca şi cum întrebarea
i se părea prostească, şi îşi scoase încălţămintea.

Gueulemer apucă pe Gavroche de braţ, îl sui pe acoperişul barăcii, ale cărei scînduri putrede se lăsară în jos sub greutatea puştiului, şi îi dădu funia pe care Brujon o înnodase cît lipsise Montparnasse. Ştrengarul se îndreptă spre hornul în care era uşor de intrat, fiindcă lîngâ acoperiş avea o spărtură largă. In clipa cînd fu să urce, Thenardier, care vedea că i se apropie scăparea şi viaţa, se aplecă peste marginea zidului ; cea dinţii lucire â zorilor îi înăibea fruntea scăldată în sudoare, umerii obrajilor gălbejiţi, nasul ascuţit şi sălbatic, barba că-runtă zbîrlită, aşa că Gavroche îl recunoscu.

— îa te uită ! exclamă el. E tata !... Eh, n-are a face !

Şi apucînd funia în dinţi, începu hotărît urcuşul. Ajunse
pe creasta şandramalei, încalecă pe zidul vechi ca pe un cal şi înnodă funia de crucea de sus a ferestrei.

După o clipă, Thenardier se afla în stradă.

De cum atinse pavajul, de cum se simţi în afară de orice primejdie, nu mai fu nici istovit, nici îngheţat, nici nu mai tremura ; împrejurările groaznice prin care abia trecuse se risipiră ca un fum, întreaga lui minte fio-roasă şi ciudată se trezi din nou, lucidă şi liberă, gata s-o ia singură înainte. Iată care fu primul lui cuvînt:

— Şi acum, pe cine avem de mîncat ?

Să legi frtnghia sus La pervazul ferestrei

iSj-are nici un rost să lămurim înţelesul unui cuvînt atît de înspăimântător de limpede, care înseamnă totodată a ucide, a asasina, a jefui. A mînca, pe-adevăratul înţeles : a înfuleca.

— Să ne dăm după vreun colţ, propuse Brujon. Să isprăvim în doi timpi şi trei mişcări şi să ne despărţim numaidecît. Era o trebşoară de făcut în strada Piumei, o stradă pustie, o casă singuratică, o grădină cu grilaj şubred şi numai femei.

— Bun ! De ce nu ? întrebă Thenardier.

— Zîna ta •, Eponine, a fost să vadă chestia, răspunse Babet.

— Şi i-a adus lui Magnon un pesmete, adăugă Gueulemer. Nimic de vulpuit acolo.

— Zîna nu e fîeaţă, zise Thenardier. Totuşi, ar mai trebui să vedem.

— Da, da — spuse Brujon — e de văzut.

în tot acest timp, nici unul nu-l mai băga în seamă pe Gavroche, care, cît timp ţinu convorbirea lor, stătuse pe una din pietrele gardului ; aşteptă cîteva clipe ca tată-său să se întoarcă spre el, apoi se încălţă şi zise :

— S-a sfîrşit ? Mai aveţi nevoie de mine, bătrînilor ? Aţi scăpat de încurcătură. Am şters-o! Mă duc să-mi deştept plozii.

Şi plecă.

Cei cinci oameni ieşiră unul cîte unul de după gard. După ce Gavroche pierise la colţul străzii Ballets, Babet îl luă pe Thenardier deoparte.

— Ai văzut mînzul ? îl întrebă el.

— Ce mînz ?

— Mînzul care s-a căţărat pe zid şi ţi-a adus frînghîa,

— Nu prea.

— Ei bine, nu ştiu ce să zic, dar mi se pare că e fiu-tău.

— Ei aş *l* exclamă Thenardier.

Crezi t>

Şi plecă.

Fata ta.

CUPRINSUL

CARTEA A ŞASEA PETIT-PICPUS

Pag.

CARTEA A ŞAPTEA

PARANTEZA

P

ag CARTEA A OPTA

CIMITIRELE PUN STAPINIRE PE CE LI SE ADUCE

PARTEA A TREIA : MARIUS

GARTEA INTII PARISUL

CERCETAT IN MIEZUL SAU

Pag.

CARTEA A DOUA

MARELE BURGHEZ

CARTEA A TREIA

BUNICUL ŞI NEPOTUL

CARTEA A PATRA

PRIETENII A.B.C.-ULU1

Pag.

CARTEA A CINCEA

BINEFACERILE NENOROCIRII

CARTEA A ŞASEA

CONJUNCŢIA A DOUA STELE

CARTEA A ŞAPTEA

PATRON-MINETTE

CARTEA A OPTA

SĂRACUL CEL PĂCĂTOS

289
292

296

Pag-

PARTEA A PATRA: IDILA DIN STRADA PLUMET ŞI EPOPEEA DIN STRADA SAINT-DENIS

CARTEA INTH C I T E V A

P A G I N I DE I S T O R I E

CARTEA A

DOUA

E P O N I N E

CARTEA A TREIA C A S A

D I N STADA P L U M E T

CARTEA A PATRA

AJUTORUL DE J O S P O A T E FI AJUTORUL DE S U S

CARTEA A CINCEA

AL C Ă R E I S F I R Ş I T NU SEAMĂNĂ CU Î N C E P U T U L

CARTEA A ŞASEA

GAVROCHE